

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVN
FØR OG NU

KØBENHAVN FØR OG NU

Redigeret af

SVEND AAKJÆR, MOGENS LEBECH *og* OTTO NORN

under Medvirken af

CHR. AXEL JENSEN

BIND II

GAMMEL-KØBENHAVN

ALFRED G. HASSINGS FORLAG

KØBENHAVN 1949

!

Omslagsbillede:

Slutterigade med Fængselsbygningen bag Domhuset.
Maleri 1831 af M. Rørbye, Kunstmuseet.

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

BISPEBYEN BLEV STORBYENS KERNE

GAMMEL-KØBENHAVN GENNEM TIDERNE

Af STEFFEN LINVALD

Den Kerne, hvorum det moderne København har lejret sig, er som bekendt kun lille i Sammenligning med Nutidens Storstad. Den naar fra Raadhuspladsen i Vest til Kongens Nytorv i Øst – en Spadseretur paa en god Kilometer eller en Snes Minuters rask Gang – og i Nord-Syd fra Gammelstrand til Nørreport, hvor Afstanden er endnu mindre. Selv hvis vi fra det gamle Kongens København indenfor Voldene trækker CHRISTIAN IV's Udvidelser, dækker Middelalderens By ikke engang Resten. Tænker man sig Gammelstrands Linie forlænget i Vest til Vartov, i Øst til Magasin du Nord, har vi Kystlinien og dermed Bebyggelsens Grænse mod Syd. Hvad der laa udenfor den, var lave, ubebyggede Øer. Selv Borgen, der knejsede i ensom Majestæt paa den største Holm, kunde ikke rigtig regnes med til Staden.

Paa det Areal, hvor det ældste København skulde vokse frem, har der færdedes Mennesker allerede for 6000 Aar siden. I den Periode af Stenalderen, vi kalder Ertebøllertiden, ca. 4000 f. Kr., havde Fisker- og Jægerfolket en Boplads langs Stranden, som dengang fulgte en Linie fra Raadhuspladsen til Adelgade. Især i Grunden Syd for Frederiksberggade er der fundet talrige Flintredskaber og andet Værkstedsaflald. Ogsaa fra den yngre Stenalder ca. 3000–ca. 1500 f. Kr. er der gjort en Række Enkeltfund i den indre By, men derimod er der indenfor Voldene ikke fremkommet noget Spor af Broncealderen ca. 1500–ca. 400 f. Kr. eller af Jernalderen, der begynder ca. 400 f. Kr. og varede til Vikingetiden ca. 1000 e. Kr. I denne sidste Periode, da Kristendommen besejrede Hedenskabet, maa det ældste København imidlertid være opstaaet. Uden Navns Nævne synses Stedet at kunne genkendes i Saxos Beretning om et Togt, som den norske OLAF DEN HELLEGE foretog mod den danske KNUD DEN STORE i Aaret 1026. Og i Knytlingesagaens Fortælling om Kampene mellem SVEND ESTRIDSEN og MAGNUS DEN GODE siges det, at KONG SVEND 1043 efter et tabt Søslag søgte Tilflugt ved „Havn“.

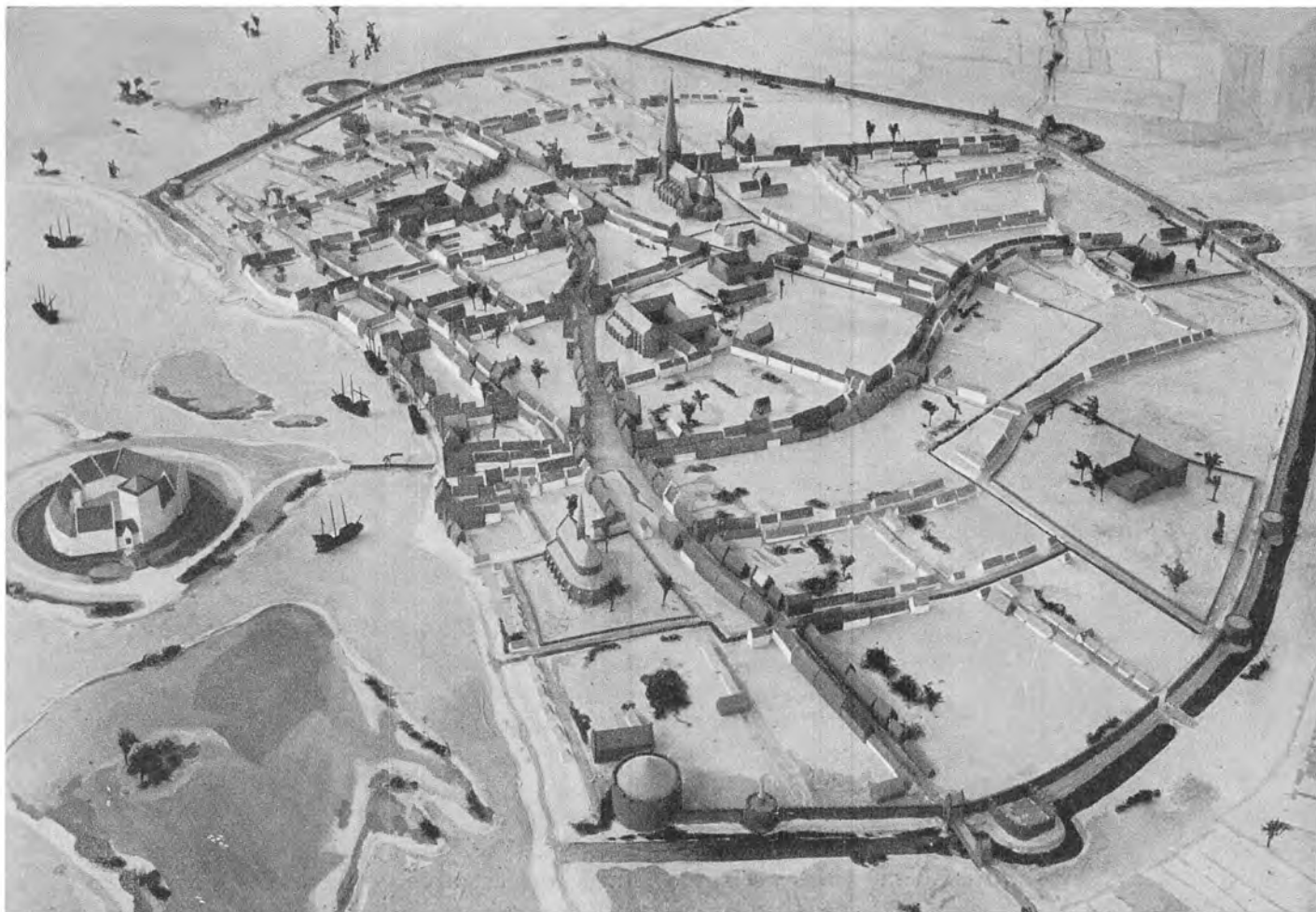
Byen maa da have været en Landsby, om hvis Udstrækning General H. U. RAMSINGS Undersøgelser har

givet os et Begreb. Den har ligget mellem Vestergade, der sikkert er en Del af den ældgamle Handelsvej fra Roskildeegnen, og Stranden ved Løngangstræde, medens den mod Vest har strakt sig til den senere Voldgade og mod Øst til Gammeltorv. Midt i Byen laa Gadekæret, der er sporet omtrent paa det nordøstlige Hjørne af Frederiksberggade og Kattesundet, og hvorum det forsvundne Vombadstuestræde, der nedlagdes efter 1728, bugtede sig i en Bue fra Gammeltorv til Mikkel Bryggers Gade. Ned mod Stranden førte Kattesundet, som er opkaldt efter Vandløbet udfor nuværende Løngangstræde, medens Vombadstuestrædes Navn sikkert dels er en Mindelse om Strædets buede Form, dels om en Badstue, der maa have ligget i dette Nabolag.

Ligesaa lidt som disse Navne stammer fra Landsbytiden, ligesaa lidt gør Skt. Clemens Strædes Navn det, men sikkert er det, at Landsbyen har haft en Kirke, Skt. Clemens, der laa i dens vestlige Udkant, tværs over nuværende Frederiksberggade mellem Nr. 25 og 36. I sin ældste Skikkelse har den sandsynligvis været af Træ i Lighed med de Kirker, der sædvanligvis gik forud for de romanske Stenkirker, thi under dens Grundsten er der fundet svære Egestolper.

At Skt. Clemens Kirke var viet en Søfarerhelgen som Pave CLEMENS tyder paa, at allerede Landsbyen Havn har haft en vis Forbindelse med Havet. Rimeligvis har der ogsaa ved den senere Nikolaj Kirke været en Strandbebyggelse, men denne havde en helt anden Karakter, idet den bestod af interimistiske Handelsboder, som fremmede Købmænd opslog om Efteraaret, naar Sildefiskeriet i Sundet gik ind. Ud for denne Handelsplads skal man sikkert søge Middelalderens Gammelbodehavn, der maa være opkaldt efter de gamle Boder her i Modsætning til de nye Boder, som i det 13. Aarhundrede rejstes omkring det nuværende Gammeltorv.

Det er i al Fald Tilknytningen til Søen, som gav Stedet ikke blot dets Navn, men ogsaa dets Betydning. Havn har virkelig været den eneste naturlige Ankerplads paa Sundets Vestkyst, værnede af Amager og Smaaholmene, hvorimellem der var Sejltreder lige ind til Stranden – et selvfølgeligt Knudepunkt for Trafikken fra

Model af det middelalderlige København, ca. Aar 1500, udarbejdet til Daells Varehus under Medvirken af Arkitekt H. H. Engqvist. Man genkender let de stadig bevarede Gader og Kirker, Skt. Nikolaj med sin Tagrytter, Frue Kirke med det høje Spir, Petri Kirke med Taarn som en Landsbykirke, og endelig den lille kullede Skt. Clements Kirke ved Muren i Billedets venstre øverste Hjørne. Man ser ogsaa Helligaandsklostret samt Graabrødreklostret og Skt. Klara Kloster længst til højre. Bemærk Bymuren med Taarne, Porte og Bolværker, Bremerholm i Forgrunden til venstre og derover Borgen paa sin Holm. Man faar ligeledes et Indtryk af Byens dengang saa aabne Bebyggelse.

Midtsjælland til Skaane, langt lettere at naa end Snævringen ved Helsingør.

Den første store Skikkelse i Stadens Historie er ABSALON. Da han 1158 blev valgt til Biskop i Roskilde og omtrent samtidig af VALDEMAR DEN STORE fik overladt Havn og Halvdelen af det tilstødende Herred, fortæller SAXO, at han viste sig „ikke mindre som Søkriger end som Bisp, da han regnede det for en ringe Sag at vogte over Religionen indenlands, naar han tillod, at den stadig truedes af Farer udefra“. For at bekæmpe disse lagde han 1167 Grunden til Borgen ved Havn, „og dette hans ringe Værk blev Landet til stort Værn, thi Sørøverne holdt ikke mere af at ligge der i Nabolaget, og Landets Børn kunde fra nu af trygt færdes i Farvandene“. Stedets Betydning maa have staaet ham klart for Øje, thi 1186 overlod han Havn med alle dets Tilliggender til Roskilde Bispestol, hvis Ret blev sikret ved flere Pavebreve, og i sine sidste Leveaar grundlagde han Vor Frue Kirke, hvortil Skt. Clemens maatte afgive sin Tiende. Den ny Kirkestiftelse blev ikke en almindelig Sognekirke, men Kollegiatkirke til Roskilde, hvilket vil sige, at den fik et Domkapitel med Kanniker.

Trods SAXO's og alle andre Kilders fuldstændige Tavshed er det sandsynligvis ogsaa ABSALON, som lod den vordende Stad omgive med en Vold, i en uregelmæssig Bue fra Vartov langs de senere Voldgader og Gothersgade til Stranden ved nuværende Magasin du Nord.

Havn blev til Købmændenes Havn. Allerede SAXO omtaler den paa sit Latin som *Portus mercatorum*. Sundets Betydning voksede med Nordeuropas Handelliv, og det rige Sildefiskeri lokkede Fremmede til Farvandet. Paa Grund af Stadens fortrinlige Beliggenhed blev den snart stærkt eftertragtet af Kongerne, og da det mægtige hanseatiske Forbund tillige frygtede den som en farlig Konkurrent til Østersøhandelen, blev de første Aarhundreder af Byens Tilværelse en urolig Tid for dens Borgere.

Under ABSALON eller hans nærmeste Efterfølgere voksede Landsbyen sammen med Handelsboderne ved Nikolaj Kirke. Umiddelbart Øst for det ældste Havn udlagdes en rummelig Plads – det senere Gammeltorv – til Afholdelse af Markeder. Her fandtes ogsaa Tingstedet. Oprindeligt var Gammeltorv langt større end nu, idet det strakte sig helt hen til Skoboderne, nu Skoubo-

Luftbillede af en Del af den indre By, set fra Øst. (Fot. Dansk Luft-Taxa 1935. Billedet er set under akkurat samme Synsvinkel som Modellen paa forrige Side, saa det falder let at gøre Sammenligninger. Man vil se, hvorledes Gadenettet endnu tildels er identisk med det middelalderlige. Bemærk især Amagertorv samt Vimmelskaftets og Købmagergades bugtede Linier.

gade, hvor Stadens ældste Raadhus skal have ligget. Herfra bugtede Tyskmandegade, det senere Vimmelskaft, sig ned ad mod Stranden, hvor der opstod et stort, langstrakt Torv – Østertorv – nu en Del af Amagertorv, der fortsatte i Østergade, hvis Sydside længe var ubebygget. Mellem dette og Stranden laa Østergaard, Slottets Ladegaard, der første Gang nævnes 1298. Ogsaa andre af Stadens Hovedgader blev tidligt fastlagte. Foruden Nørregade, Bjørnebrogade – den senere Købmagergade – og Pilestræde fandtes der adskillige Stræder især langs Havnen.

Indenfor Voldens rummelige Ramme var der imidlertid Plads nok. Da Franciskanermunke 1238 grundlagde Byens første og længe dens eneste Kloster – Graabrødrekloster – fik de store Grunde omkring det nuværende Graabrødretorv. Mod Vest strakte Klosters Areal sig til Klosterstræde, mod Øst til Købmagergade, mod Nord til Skindergade og mod Syd til Helligaandshuset, der oprettedes 1296 som et Hospital for Syge og Fattige.

Foruden de allerede omtalte Kirker fik Byen endnu to Sognekirker, Skt. Nikolaj, som nævnes 1261, men vistnok er noget ældre og Skt. Peder, der dog først

omtales et godt Aarhundrede senere, da den hærgedes af en Brand. Sikkert samtidig med Oprettelsen af Frue Kirkes Kapitel under ABSALONS Efterfølger PEDER SUNESØN grundlagdes en Domscole – den senere Metropolitancole – som nævnes første Gang 1247.

Roskildebispernes Jordebog, der opregner alle Byens Grundejendomme omkring Aar 1370 giver en instruktiv Oversigt over Bispestaden, og den kan suppleres ved Hjælp af samtidige Dokumenter. Allerede paa dette Tidspunkt har det middelalderlige Gadenet været næsten helt udviklet, men kun Hovedgaderne og ikke Stræderne nævnes ved Navn. Medens disse sidste har varieret fra 4–8 Meter i Bredden, var Hovedgaderne 8–14 Meter. Der var ialt 560 Grunde med 306 Ejere. Gammeltorvs østre Del var nu bebygget med Handelsboder: Klædeboder, Skrædderboder, Suderboder (Skoubogade og den nærmeste Del af Vimmelskaftet). Tættest bebygget var de smaa Stræder i Skt. Clemensbyen, hvis sydlige Halvdel betegnes som Villa desolata – den øde By, vel den, der er gaaet op i Luer ved Hanseaternes Hærgning 1368 og endnu ikke genopbygget. Tæt bebygget var der ogsaa om Saltboderne (Sydsiden af Nørregade) og

Udsnit af Resens Perspektivplan over København 1674. Kortet viser Gammel-København efter Udvidelserne under Christian IV og Frederik III, med Skipperboderne til venstre for Slotsholmen og Frederiksholm kvarteret til højre. Den middelalderlige Gadeplan er bevaret, ogsaa i den ældste Bykerne, Kvarteret mellem Vestervold (til højre) og Gammel- og Nytorv. Midt imellem disse ses Raadhuset. Kirkerne – Petri Kirke nederst til højre og derover Frue Kirke – har endnu deres gotiske Karakter. Det samme gælder Helligaands og Nikolaj Kirker, der dog har nyere Spir og Taarne. Læg Mærke til, at Højbro Plads mangler, og de to Gader, Store Færgestræde og Højbrostræde, fører fra Amagertorv (42) ned til Slotsholmskanalen. Gothersgade danner Grænseskellet mellem Gammel- og Ny-København, idet nogle af de gamle Gader i den gamle Bydel er forlænget ud til denne ny snorlige Gade. Naar Gammelholm, øverst til venstre, angives bebygget, skyldes det, at der paa Planen er indtegnet et aldrig realiseret Projekt til en Bebyggelse af Holmen.

langs Tyskmandgade (Vimmelskaftet) og ved Gammelstrand. Ejendommene her havde kun korte Facader, men bag dem laa der dybe, smalle Grundstykker. Andre Steder vekslede smalle Tomter med brede Gadesider paa 14–24 Meter – de bredeste nærmest Byportene.

Øst for Købmagergade fandtes der derimod kun en ret spredt Bebyggelse. Her laa Pilestræde, opkaldt efter Pilegaarden paa det nordlige Hjørne af den allerede dengang eksisterende Antonistræde, der fortsattes i Grønegade. Helt ubebygget var Rosengaarden, et stort mod Nordøst ret sumpet Areal mellem Fiolstræde, Gaden der nu bærer Navnet Købmagergade, og Volden.

Byens Gadenet gennemkrydsedes af Afvandingsrender. Adskillige af de Stier, der opstod langs deres Bredder, blev efter Rendernes Tilkastning udvidet til Gader. F. Eks. er Krystalgade, Sværtegade og Regnegade opstaaet omkring „Byens Rende“, hvorimod andre er sporløst forsvundet, og kun Jordbundsundersøgelser giver os et Begreb om deres tidligere Forløb.

I Jordebogen fremhæves 3 – kun tre – Ejendomme med Betegnelsen *domus lapidea*, Stenhus – et lige overfor Frue Kirke og to i Vimmelskaftet. Der kan maaske

foruden dem have været nogle faa unævnte. Men den store Masse Borgerhuse var af mere forgængeligt Materiale, Bindingsværk med Bulvægge, Lerklining eller højt regnet Murtavl.

Ingen verdslig Bygning er bevaret til vor Tid. Selv de kirkelige kender vi næsten intet til. Kun Frue Kirke træder noget tydeligere frem. Den oprindelige Bygning, der var en romansk Kridtstenskirke, paabegyndtes af ABSALON og fuldendtes af hans Fætterson og Efterfølger paa Roskilde Bispestol PETER SUNESØN, der kaldes Kirkens Grundlægger, formentlig fordi han stiftede Kollegiatkapitlet. Hos Resen er afbildet et Tympanonrelief, der indtil Byens og Kirkens Brand 1728 sad over den nordre Indgangsdør. Sandsynligvis stammede det fra den ældste Kirke, men den latinske Indskrift er yngre. Omkring en Fremstilling af Kristuslammet og de fire Evangelister læstes: „I det Herrens Aar 1316 genopbyggedes denne Kirke, der forud fire Gange var hærget af Brand“. Imidlertid fandt den eneste Brand, der kendes, Sted 1314 „in nocte Sancte Christine“ d. v. s. den 24. Juli. Om ikke før saa paa dette Tidspunkt maa ABSALONS og PETER SUNESØNS ældste Kirke

Udsnit af haandtegnet Perspektivplan over København fra ca. 1750 (Det kgl. Bibliotek). Dette lidt kendte Kort viser Byen et Par Menneskealdre senere end det overforstaaende, og efter at den første store Brand havde raseret Hovedstaden i 1728. Størstedelen af Byen var saaledes i Mellemtiden blevet ombygget, men det gælder dette Kort som det ældre, at man ikke kan anse de enkelte Huse som tro Gengivelser af Virkeligheden. Noget anderledes er Forholdet med Hensyn til Monumentalbygningerne. Saavel Kirkerne som Raadhuset har den Skikkelse, de fik efter Branden, og man vil tillige se, hvordan den lige Frederiksberggade er anlagt i Stedet for de krumme gamle Gyder. Man kan ogsaa lægge Mærke til det nye Kultorv og ved et nøjere Studium konstatere andre Ændringer i Gadenettet (Sammenlign Planen Side 58). Nygades Anlæg skyldes dog ikke Branden 1728, men en tidligere Ildebrand i 1685. Dette Kort gengiver rigtigt de forskellige Bygninger paa Gammelholm.

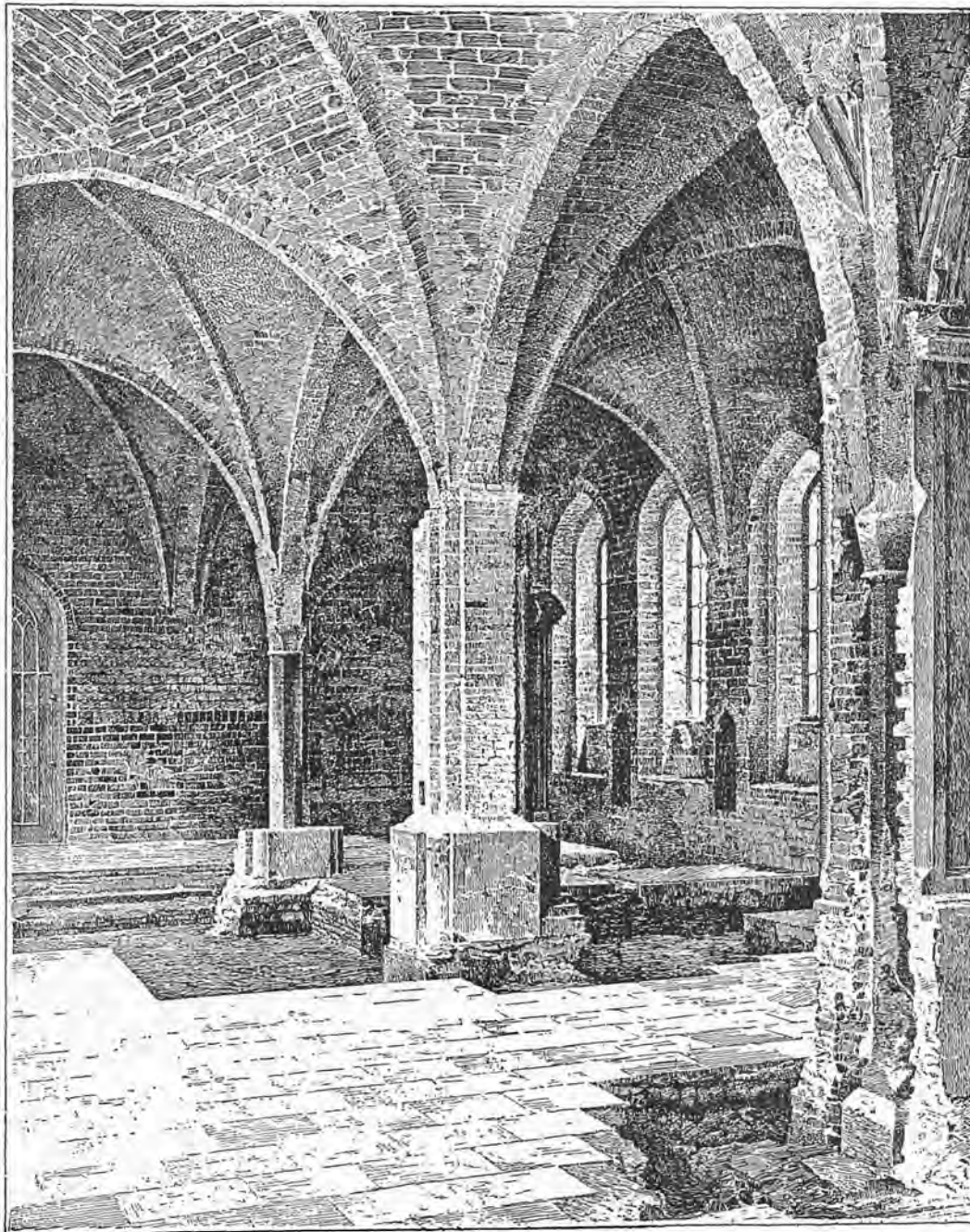
i hvert Fald være blevet ødelagt. Dens Efterfølger, der formodentlig blev paabegyndt noget før 1316, var ligesom Roskilde Domkirke opført af røde Munkesten, men i højgotisk Stil – væsentlig i den Skikkelse, den bevarede til Byens Brand 1728. Den bestod af et højt Midtskib og to lavere Sideskibe samt et Tværskib, der ikke sprang frem foran Sideskibsmurene, men havde samme Højde som Midtskibet. Over Skæringspunktet var anbragt en Tagrytter. Det to Fag lange Kor var omgivet af en Koromgang med en Krans af fem tresidede Kapeller efter fransk Gotiks Forbillede og sikkert bygget i Væddestrid med Lübecks Mariekirke. Fundamenterne til tre af disse Kapeller er bevaret under det nuværende Kor. Grundstenene ligger et Par Meter under Nutidens Gadeniveau. Den lidt yngre Skt. Peders Kirke i Malmø, der har samme Plan, giver en Forestilling om den gamle Frue Kirkes Udseende.

Jordebogens Bispestad, der maa have haft omkring 5000 Indbyggere, er bogstaveligt sunket i Jorden. Gennemsnitlig kan man regne med, at der over Datidens Gadeniveau har lejet sig et Par Meters Fyld.

ERIK AF POMMERN'S Overtagelse af København 1416

var Indledning til en fredfyldt Periode, og under de første oldenborgske Konger udviklede Byen sig efterhaanden til den vigtigste i Riget og Landets Hovedstad.

Stadens gamle Kirker voksede i Forhold til dens Trivsel. De udvidedes og ombyggedes. Vi kan danne os en tydelig Forestilling om deres Udseende paa Reformationstiden, og enkelte Murstykker er endog synlige endnu i vor Tid. Selv den allerede omfangsrige Vor Frue Kirke fik anselige Tilbygninger. Paa Sydsiden fire Kapeller af lignende Art som i Roskilde og under Kong HANS (1481–1513) et Taarn, hvortil der mod Nord og Syd sluttede sig to Kapeller. Aaret efter denne Konges Død fik den et højt, slankt Spir. Ogsaa den gamle Skt. Clemens Kirke udvidedes med en Tilbygning mod Syd, saa den maa have mindet om Præstø Kirke. Helt ombygget blev Skt. Nikolaj Kirke. Da Tomten blev udgravet 1915, fandt man kun en ganske lille Levning af den ældste Murstenskirke. Hele Resten af det treskibede Kirkehus med den polygonale Koromgang stammede først fra Tiden henimod 1500. 1509 var Hvælvingerne færdige, og 1517 fandt Indvielsen Sted. Efter at det gamle Helligaandshus 1475 var blevet

Sal i Helligaandshuset, nu Kommunebibliotekets Lokale.

Det middelalderlige Gammel-København var i altovervejende Grad en By af Træ og Bindingsværk. I Aarhundreder førte Myndighederne en forgæves Kamp mod Anvendelsen af disse brandfarlige Byggematerialer. Helt tilbage i 1450erne stillede man Krav om Tegtag, men endnu 1597 laa der et Hus med Straatag klods op ad Frue Kirke. Idealet „et Stenhus to Loft højt ud til Adelgaden“ var kun et Faatal af de almindelige Borgere i Stand til at realisere. De har hævet sig højt over de lave Bindingsværkshuse, disse rødmurede gotiske Bygninger med deres takkede Gavle. Trods deres Soliditet er ingen bevaret til vore Dage. Men højere endnu løftede sig de forskellige Klosters massive Komplexer. Af Helligaandsklostret staar foruden den ombyggede Kirke endnu en Fløj tilbage i Hjørnet ved Valkendorfs-gade. Den kan med sit Ydre give en Forestilling om de grundmurede Borgerhuse og Adelsgaarde fra Middelalderens København, skønt næppe nogen af disse har været saa anselige, og i det indre findes den pragtfulde hvælvede Sal, der nu tjener som Bibliotek. Billedet her viser den under sidste Istandsættelse. (Tegning af Storck).

ophøjet til et Augustinerkloster, ombyggedes det helt. Af Kirken staar endnu Koret omend ikke i sin fulde Højde og af de tre Klosterlænger, som sluttede sig til dens Nordside er, foruden en Stump af Østfløjen med en lille Rest af Korsgangen, nu benyttet til Sakristi og Præsteværelse, kun bevaret Vestfløjen – Nutidens Helligaandshus – i det Ydre stærkt restaureret, bl. a. af STORCK 1894–96, men i det Indre Stadens eneste gotiske Rum med fem Par Krydshvælv dristigt hvilende paa fire slanke Granitsøjler – utvivlsomt et dansk Sidestykke til Skt. Anne Klostret i Lübeck. Som det nu fremtræder med Folkebibliotekets Reoler, kan man kun ane dets Skønhed.

Bedst bevaret af Kirker er Petri. Delvis dækket af større Tilbygninger staar det enkle enskibede Kirkehus fra omkring 1450 med den tresidede Korafslutning ud til Nørregade. Blændingsgavlene er blot lidt yngre, lige-

som Taarnet er tilbygget paa Reformationstiden, da det, som BRAUNIVS' Prospekt af Byen fra 1587 viser, havde Landsbykirkegavle omtrent som Glostrup Kirke.

I denne Periode grundlagdes ogsaa Stadens tredje Kloster, Skt. Clara, stiftet 1497 af Kong HANS' Dronning, CHRISTINE for Graabrødrenner af Skt. Clara af Assisis Orden. Det var beliggende i Gammelmønt mellem Christan IX's Gade og Møntergade, men, som det ogsaa var Tilfældet med Graabrødrekloster, er ethvert Spor af dette forsvundet fra Jordens Overflade. Derimod staar endnu inde i Universitetsgaarden den sidste Rest af Roskildebispernes Gaard, et yndigt lille Murstenshus fra omkring 1450'erne, hvis spidsbuede Vinduer med de fine Formsten nøje kan rekonstrueres paa Papiret. Desuden er der i Kommunitetsbygningen paa Hjørnet af Nørregade og Frue Plads Rester af Tidens Munkestensmure ligesom i dens Gen-

Amagertorv med den saakaldte „Dyvekes Gaard“, Nr. 6. Skønt København for Størstepartens Vedkommende vedblev at være en Bindingsværksby, næsten helt ned imod vore Dage, giver gamle Billeder alligevel det Indtryk, at der ind imellem de mere jævne Borgerhuse efterhaanden blev bygget et betydeligt Antal grundmurede Gaarde, ikke mindst i den Tid, da den hollandske Renæssance gjorde sig gældende i vor hjemlige Arkitektur. Af saadanne Bygninger er i vore Dage alene bevaret Gaarden Amagertorv Nr. 6, fejlagtigt kaldt Dyvekes Gaard, opført 1616 af Borgmester Mathias Hansen, et fuldgyldigt Eksempel paa den mere fornemme Byggemaade i Christian IV's Tid. (Tegning af Heinrich Hansen ca. 1855, litograferet af Ad. Kitten-dorff).

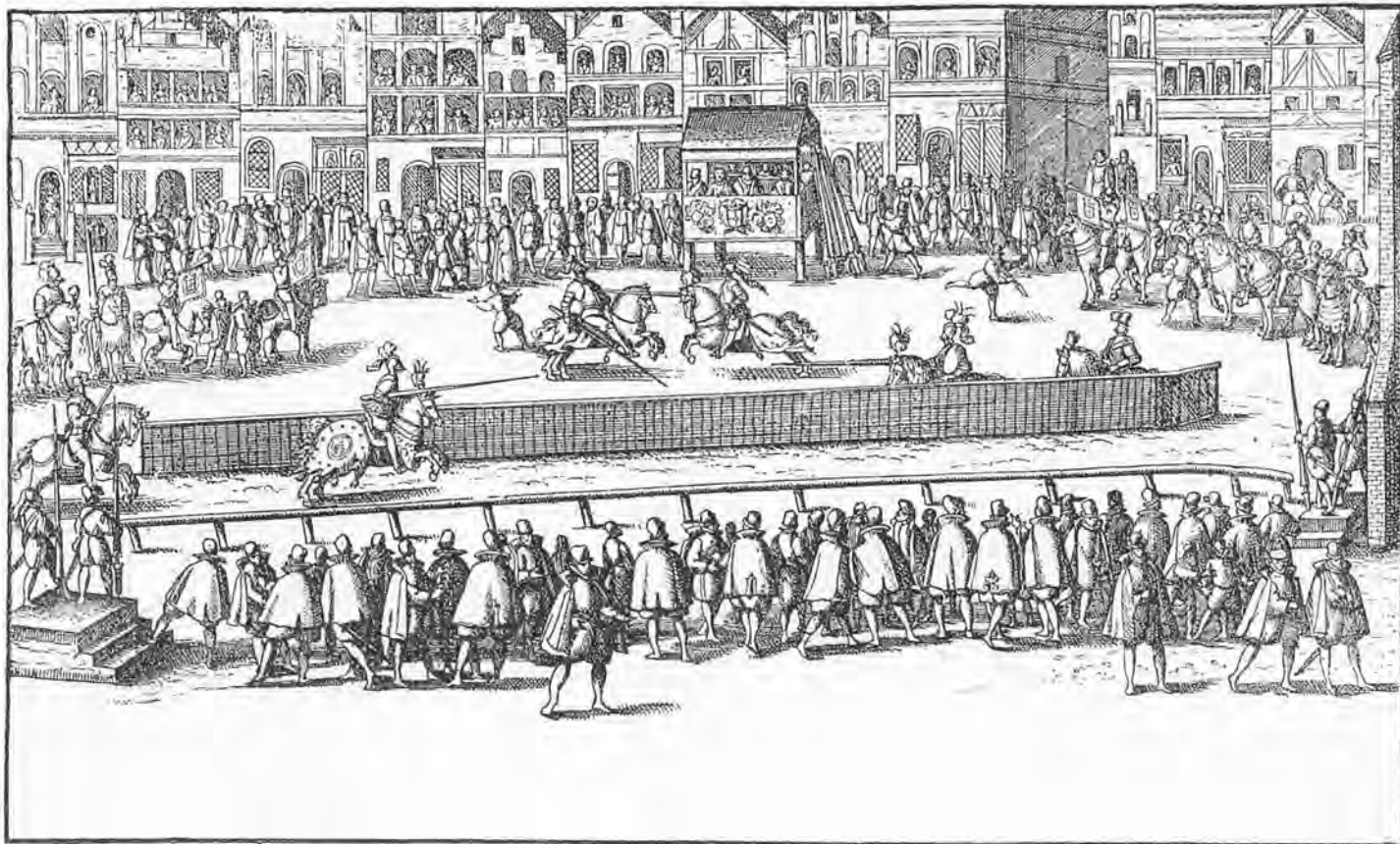

bo, Bispegaarden, der var Raadhus fra Slutningen af det 14. Aarhundrede til 1479 og derefter indtil Reformationen husede det nystiftede Universitet. Ogsaa Stadens tredie Raadhus kender vi nogenlunde af Udseende, skønt dets Rester ligger gemt under Nytorv, Syd for Strøglinien. Planen er markeret i Torvets Brolægning. Bygningen har været relativ anseelig, 31 Meter i Længden og 12,5 i Bredden, og efter Billederne at dømme har det været opført i højgotisk Stil med aftrappede Gavle. Kælderen har været overhjulvet af seks Par Hvelvinger, og under Jorden staar Murene i halvanden Meters Højde.

Omtrent fra samme Tid som Raadhuset er en enkelt Privatbygning, Vingaarden, Vingaardstræde 6, tidligere omtalt under Navnet Østergaard. I det Ydre er den helt ombygget, men i det Indre findes en Kælder eller Parterreetage med seks Hvelvinger af lignende Art, som Raadhuset har haft. Middelalderlige Murrester findes

desuden i Ejendommen paa Hjørnet af Amagertorv og Niels Hemmingsensgade Nr. 1, der endnu omkring Midten af forrige Aarhundrede havde en gotisk aftrappet Gavl ud til Niels Hemmingsens Gade, og i Hjørnejendommen Graabrødretorv 11, hvor Dele af Murene og Kælderhvelvene stammer fra Graabrødreklostrets Fængsel, „Prisonet“.

Det store Gros af Borgerhuse var imidlertid nu som før af Bindingsværk, og af dem er der intet naaet til vor Tid. Men vi kan dog gøre os en Forestilling om deres Ydre. I Byer som Køge og Ystad staar en Række Gaarde og Boder fra Tiden omkring Aar 1500, der nøje maa svare til de fordums københavnske med spinkelt Tømmer og lange slanke Knægte, der bar Tagskægget eller det øvre Stokværk. Hist og her var der Spidsgavle, men trods Grundenes Smalhed har der dog næppe i København været mange Gavlhuse, som har svaret til

Turnering paa Gammeltorv ved Frederik II's Kroning 1559. Skulde dette Billede være topografisk rigtigt, var Gammeltorv altsaa dengang flankeret af en Række for Størstedelen grundmurede gotiske Huse med takkede Gavle. Men der er næppe Tale om Portrætlighed for Husenes Vedkommende. Et Billede af Lenshyldningen i Odense 1580 viser en Husrække af omtrent samme Udseende.

de nordtyske. Bygningerne har efter dansk Skik ligget med Langsiden til Gaden. Gaardene var i Reglen to Stokværk høje, undertiden med Straatag, sædvanligvis dog med Tegltag og med Portindkørsel i den ene Ende. Hvor der var Plads, har der sikkert været Sidelænger og Baghuse. Men Side om Side med dem har der nu som før staaet Boder, ofte byggede som Rækkehuse, der udlejedes eller solgtes til Haandværkere og andre jævne Folk. Familierne har klumpet sig sammen i eet Rum, selv fornemme Personer boede kun i Stuen, ikke paa Salen, der var Oplagsrum og kun brugtes til store Fester. Talrige glacerede Kakler i Københavns Jord viser, at Kakkellovne begyndte at supplere eller afløse de aabne Ildsteder. Vinduerne fik efterhaanden Ruder i Blysprosser, og trods Strædernes Snæverhed var der Lys og Luft indendørs, fordi Bebyggelsen var saa lav.

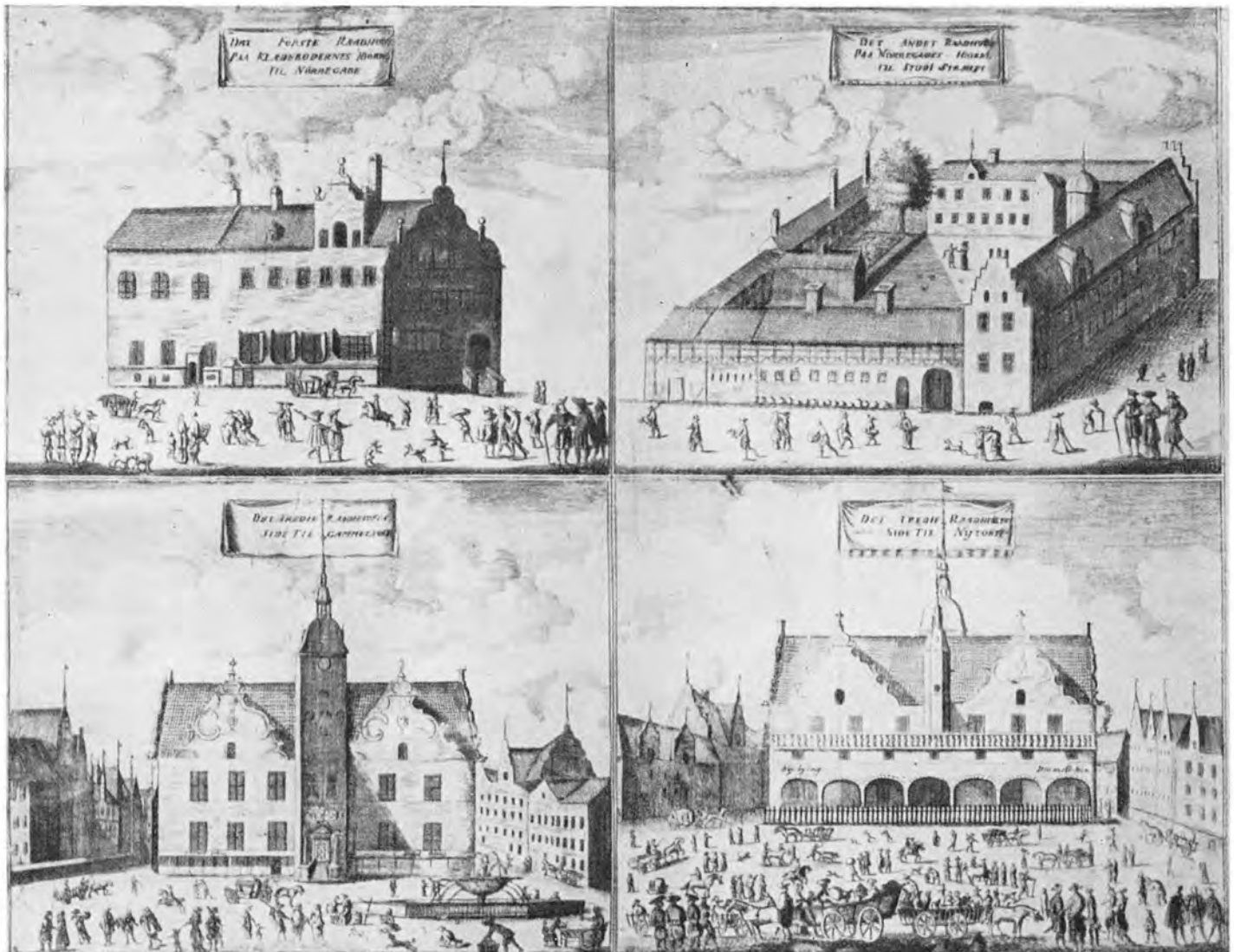
Denne Stad oplevede Reformationstidens Brydninger og Grevefejden med Belejringens Hungersnød. Her kæmpede Borgerne for CHRISTIAN II, og her holdtes Rigsmødet paa Gammeltorv med timelang Oplæsning af Anklagen mod de afsatte katolske Biskopper og den ny Forfatning, medens CHRISTIAN III sad paa en Tribune foran Raadhuset overfor en Forsamling af alle Stænder, der lovede hinanden, at alt Had og Avind nu for bestandig skulde være glemt.

Allerede 1530 var Helligaandsklosteret blevet op-hævet og omdannet til et Hospital. Samtidig nedlagdes

Graabrødreklosteret. Dets nordlige Fløj, der rummede Kirken, jævnedes med Jorden, men Vestfløjen indrettedes til Laugshus for Bryggerne og synes først helt at være forsvundet 1807. Syd- og Østfløjen blev til en Adelsgaard. Derimod beboedes Skt. Clara Kloster endnu 1535 af enkelte Nonner, men efter Reformationen fik den kgl. Mønt til Huse her.

Med Universitetets Overtagelse af den gamle katolske Bispegaard paa Hjørnet af Frue Plads og Nørregade blev dets tidligere Bygning Bispegaard.

Omkring 1500 kan Tallet paa Byens Indbyggere anslaaes til ca. 10.000, og Bebyggelsen er muligvis allerede dengang begyndt at brede sig udenfor Bymuren i de nye Forstæder. Under FREDERIK I anlagdes Lille Kongensgade, egentlig „Kongens de lange Boder“, som opførtes til Flaadens Mandskab, og udenfor Stadens Østerport laa den under CHRISTIAN III byggede Reberbane, hvortil FREDERIK II 1579 føjede et Sejlhus. En Rest af disse Bygninger er bevaret ved Charlottenborg. Bindingsværk var endnu det almindeligste Materiale, men Renæssancens grundmurede Huse vandt langsomt Indpas. Tidligst forekommer den ny Stil i København paa CHRISTIAN III's store Kongefløj paa Københavns Slot, hvor Udformningen af Porthusets Gavle maa have mindet om Gavlene paa den fynske Hesselagergaard, hvis fjerne Forbillede var Scuola di S. Marco i Venezia. De forekommer dog ogsaa i nordtyske Byer, men først

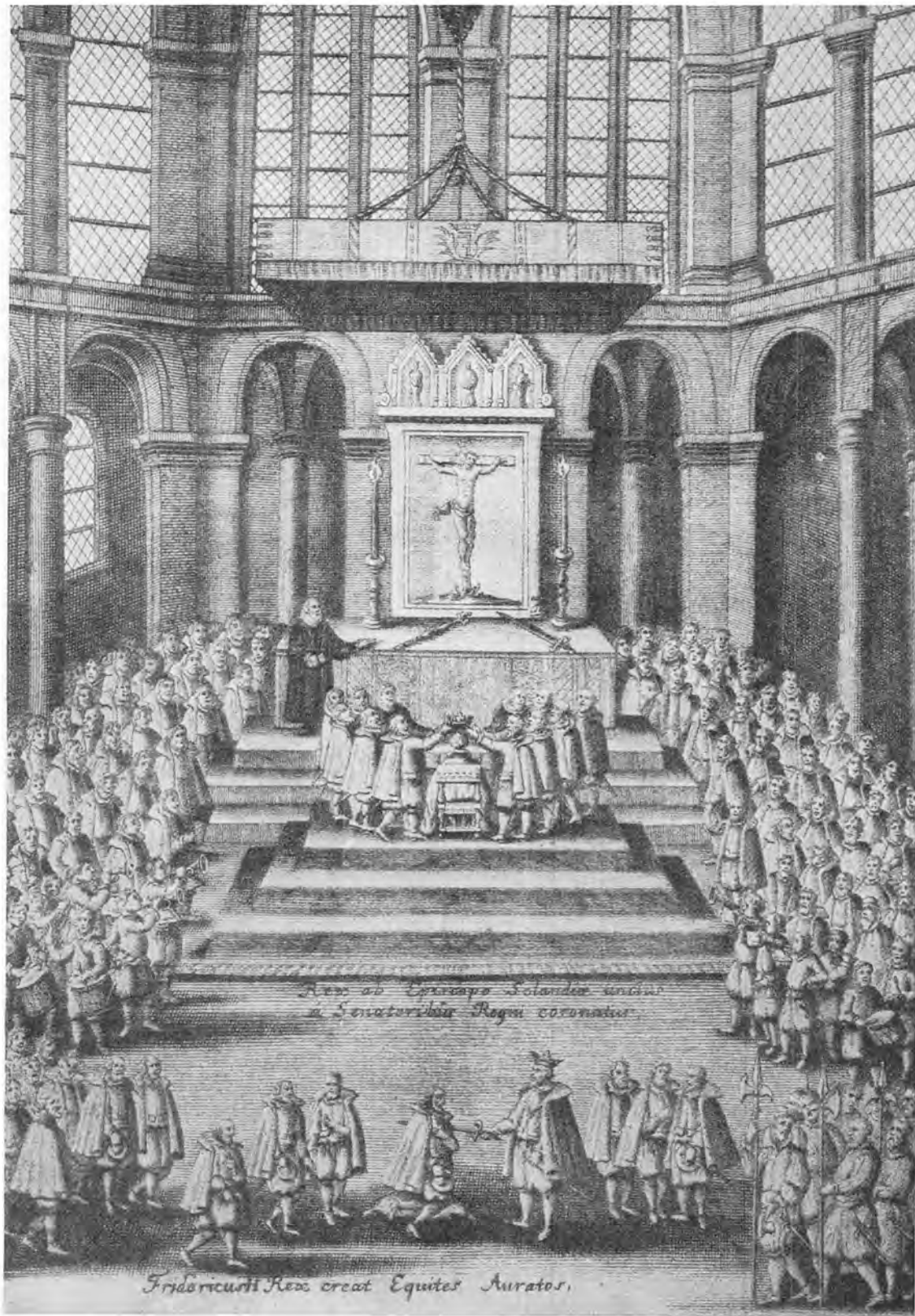
Københavns Raadhuse. Hovedstadens ældste Raadhus siges at have ligget paa Gammeltoiv, men Resens her gengivne Tegning (øverst til venstre) afbilder kun den Bygning paa Hjørnet af Nørregade og Skindergade, som efter hans urigtige Mening havde været Raadhus. Byens andet Raadhus laa paa Hjørnet af Nørregade og Raadhusstræde (senere Studiestræde), men blev under Christian I udlaant til Universitetet og siden til Bispegaarden. (Øverst til højre). Imidlertid var der bygget et nyt Raadhus Syd for Gammeltoiv, af Christian IV ombygget i Renæssancestil, som det vises nederst, til venstre set fra Gammeltoiv og til højre fra Nytoiv. (Stik efter Resens Atlas).

og fremmest var det Paavirkningen fra Nederlandene, der gjorde sig gældende under Indflydelse af indkaldte Stenhuggere og Bygmestre. Det ældste Eksempel paa deres Indflydelse er Holmens Kirkes Gavlfra 1563, der stammer fra FREDERIK II's Ankersmedie. Dens Sandstensprydelse er endnu ganske enkle og spinkle.

Af Privatarkitekturen fra denne Periode kender vi enkelte Stumper, deriblandt det saakaldte PEDER MADSENS Portræt fra Peder Madsens Gang (nu Ny Østergade). Det findes paa Nationalmuseet og er i Virkeligheden ligesom et Par andre Relieffer af lignende Art et Terracottarelieffra Statius von Dürens Teglværk i Lübeck. Desuden er der under Efterslægtens nu nedrevne Gaard paa Østergade fundet betydelige Rester af en Facade med store Vinduer af Lava, importeret fra Köln.

I Slutningen af Aarhundredet tog Byggeriet for Alvor fart. En af de ivrigste Bygherrer var Statholde-

ren CHRISTOFFER VALKENDORF. Foruden et Vejerhus ved Gammelstrand, der nedreves 1857, opførte han i Aarene efter 1582 Taarnene paa Nikolaj- og Helligaands Kirke og oprettede 1589 Valkendorfs Kollegium i Skt. Peders Stræde i et tidligere Karmeliterkollegium. Fra denne Tid stammer de ældste Prospekter over Byen, medens det ældste Kort over Staden er nogle faa Aar yngre. Den største Bygherre var imidlertid CHRISTIAN IV. Betegnede hans Regeringstid udenrigspolitisk en Tilbagegang, var den indad en Opgangsperiode og ganske særligt for Københavns Vedkommende. Handelselskaber stiftedes for at drive Handel paa fremmede Lande, og Borgernes Velstand steg. Byen udvidedes, Voldene moderniseredes, og Vestervold flyttedes ud foran den gamle Grav, som nu blev Møllegrav for Vandmøllen ved Vandkunsten. Nybygninger rejste sig, og der blev opført flere grundmurede Huse. Paa v. Wicks Prospekt af Byen 1611 faar vi et Indtryk af disses

Frederik II's Kroning i Frue Kirke d. 20. August 1559. De Festligheder, hvormed de skiftende Kongers Kroning fejredes, har hørt til Datidens største Københavnerbegivenheder. Frederik II's Kroning er skildret saavel i Poesi som Prosa og forskellige Billeder. Kroningstoget drog ad den sædvanlige Vej fra Slottet over Højbro, gennem Højbrostræde, Amagertorv, Vimmelskaftet til Frue Kirke. Gaderne var strøet med Blomster og Grønt „som om man gik i en lystig Skov“, og Deltagerne i Processionen klædt i Silke og Fløjl.

Højtidelighedens Højdepunkt naaedes i Kirken, da Bisp'en med alle Rigsraaderne satte Kronen paa Kongens Hoved. Det er denne Situation, der vises øverst paa Billedet, mens Kongen i Forgrunden slaar „gyldne Ridder“ forøvrigt sidste Gang, at denne Ceremoni fandt Sted i Kirken. Billedet har ogsaa Interesse, fordi det giver en Forestilling om Frue Kirkes Kor i dets gotiske Skikkelse, men dog uden de rige Prydelser, det havde haft i den katolske Tid, og som forsvandt ved Billedstormen i 1530. (Samtidigt Stik).

Mængde. Desværre er de næsten alle forsvundet. Tilbage staar kun Borgmester MATHIAS HANSENS Gaard paa Amagertorv fra 1616, nu ejet af den kgl. Porcelænsfabrik. Som dette har de andre set ud. Stolte Huse med svungne sandstensafdækkede Gavle og sandstensmykkede Facader – tilsyneladende Gavlhuse, men i Virkeligheden i mangfoldige Tilfælde med Langsiden til Gaden. Skade at de alle er forsvundet! I stærkt

ombygget Tilstand eksisterer dog stadig KAREL VAN MANDERS Gaard, Østergade 15, hvor Kongens Klub halvandet Hundrede Aar senere holdt sine Sammenkomster, mens Efterslægtens Gaard paa Østergade, der var bygget 1640 af Rentemester HENRIK MÜLLER, og som havde bevaret sin oprindelige Skikkelse, blev nedrevet ved Opførelsen af Illums Ejendom. Fra THURA kender vi andre af denne Type, bl. a. Værtshuset

Christian IV's Kroning den 29. August 1596, fejredes med samme Pomp og Pragt som Faderens. Man ser her Processionen paa Vej hjem fra Kirken. Kongen rider under Baldakinen, baaret af fire Rigsraader og gelejdes af hellebardbevæbnede Drabanter. Det er Amagertorvs Husrække, der skimtes i Baggrunden, her formodentlig korrekt gengivet af Maleren Karel v. Mander. (Tegning af Heinrich Hansen efter et af de 1859 brændte Gobeliner, Frederiksborgmuseet).

Kvindelige Tilskuere ved Kroningen, „de danske Fruer og Jomfruer paa den venstre Side“, som der staar i Ceremoniellet. Om dem kan gælde, hvad der digtedes ved Frederik II's Kroning:

Hvad Smykke og Stads med
Klæder og Dragt,
Med Sølv og Guld og anden
slig Pragt,
med Silke og Fløil og ædele Stene,
med dyrbare Foer og Perlerne rene,
De Fruer og Jomfruer havde
den Tid,
Derom vilde vel være Tale saa vid,
Om det skulde alt opregnes here.

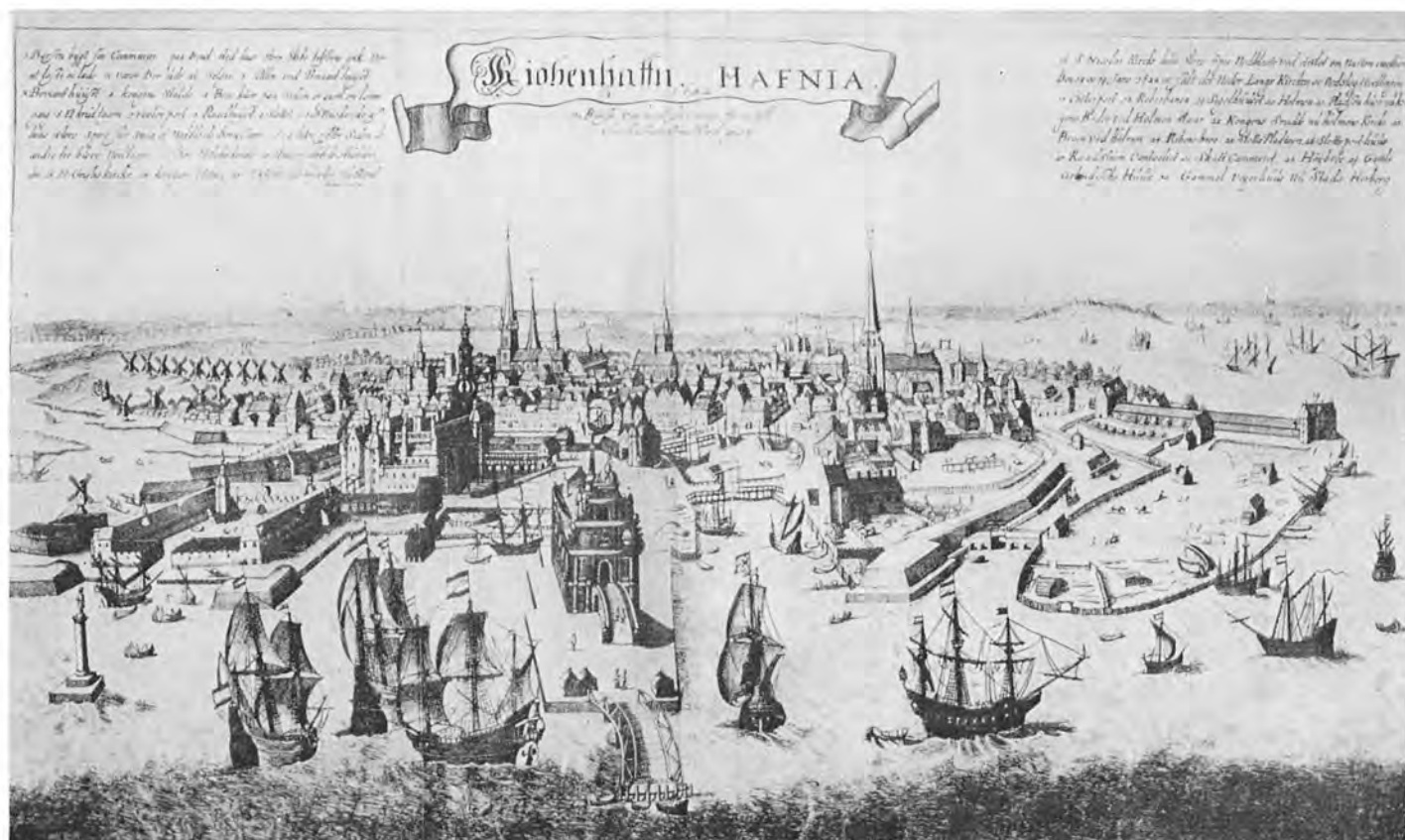
(Tegning af F. C. Lund efter det brændte Tapet, Frederiksborgmuseet).

Store Lækkerbidsken paa Amagertorv mellem Østergade og Store Kirkestræde og Stenbukkens Gaard paa den nuværende Højbro Plads.

Ved Grundgravninger er der i København fundet talrige smukke Bygningsskulpturer af Sandsten, ikke mindst Brudstykker af fornemme Kaminer. Ogsaa enkelte Rester af Bindingsværksbygninger med udskaarne Dekorationer, især fra Nikolaj Kvarteret er reddet til

Museerne. Saaledes findes paa Nationalmuseet Snitværker fra Skippernes Laugshus i Lille Kongensgade og paa Bymuseet Tømmerværket fra et lille Hus i Holmensgade. Den jævne Befolkning vedblev nemlig at bo i Huse af Bindingsværk. For Flaadens Mandskab byggedes saaledes paa Bremerholm, Syd for Nikolaj Kirke, en Art Rækkehuse af Bindingsværk, de saakaldte Skipperboder. Indlemmelsen af dette Kvarter,

Prospekt af København, set fra Søsiden 1640. Billedet, der i det store og hele er en Gjentagelse af det andetsteds i dette Værk gen-
 give v. Wijcks Stik fra 1611, adskiller sig fra dette ved at have Børsen indtegnet, men er iøvrigt ikke ført à jour. Det viser saaledes
 den i 1640 længst med Skipperboderne bebyggede kongelige Urtehave Syd for Nikolaj Kirke. Til højre derfor ses Østervold og paa
 den anden Side Stadsgraven foran denne Gammelholm. (Stik til Resens Atlas efter ældre Original, Bymuseet).

der fandt Sted i Tilslutning til Østervolds Forlængelse langs med den nuværende Holmens Kanal, var den første større Udvidelse af Byens Omraade siden Middelalderen. I Modsætning til den gamle Bys krogede Gader blev den ny Bydels Gadenet i Overensstemmelse med Renæssancens Teorier om moderne Byanlæg retvinklet, og de ny Gader fik til dels Navn efter Havets Dyreverden, f. Eks. Ulk, Laks, Hummer. Som Helhed maa Anlægget af disse Gamle Boder betragtes som en Forløber for Nyboder.

De offentlige Bygninger havde ligeledes Kongens Interesse. Saaledes moderniseredes det gotiske Raadhus 1606–10 med svungne sandstensprydede Gavle, og Pladsen bagved udlagdes til Torv: Nytorv, medens Guldæblespringvandet, som foroven krones af en malmstøbt Topfigur, Caritas – Næstekærligheden – udført af den dygtige Billedskærer fra Lüneburg, STATIUS OTTO, der i en Aarrække arbejdede for Kongen, opstilledes paa Pladsen foran. Oprindelig var det langt lavere end nu. Gentaagne Gange er det blevet restaureret. Paa CHRISTIAN VII's Tid fornyedes Kummens Fodstykke, og under CHRISTIAN IX hævedes den et godt Stykke i Vejret, saaledes at Figuren er kommet for meget paa Afstand. Gid kommende Tider igen vil anbringe den i sin rette Højde!

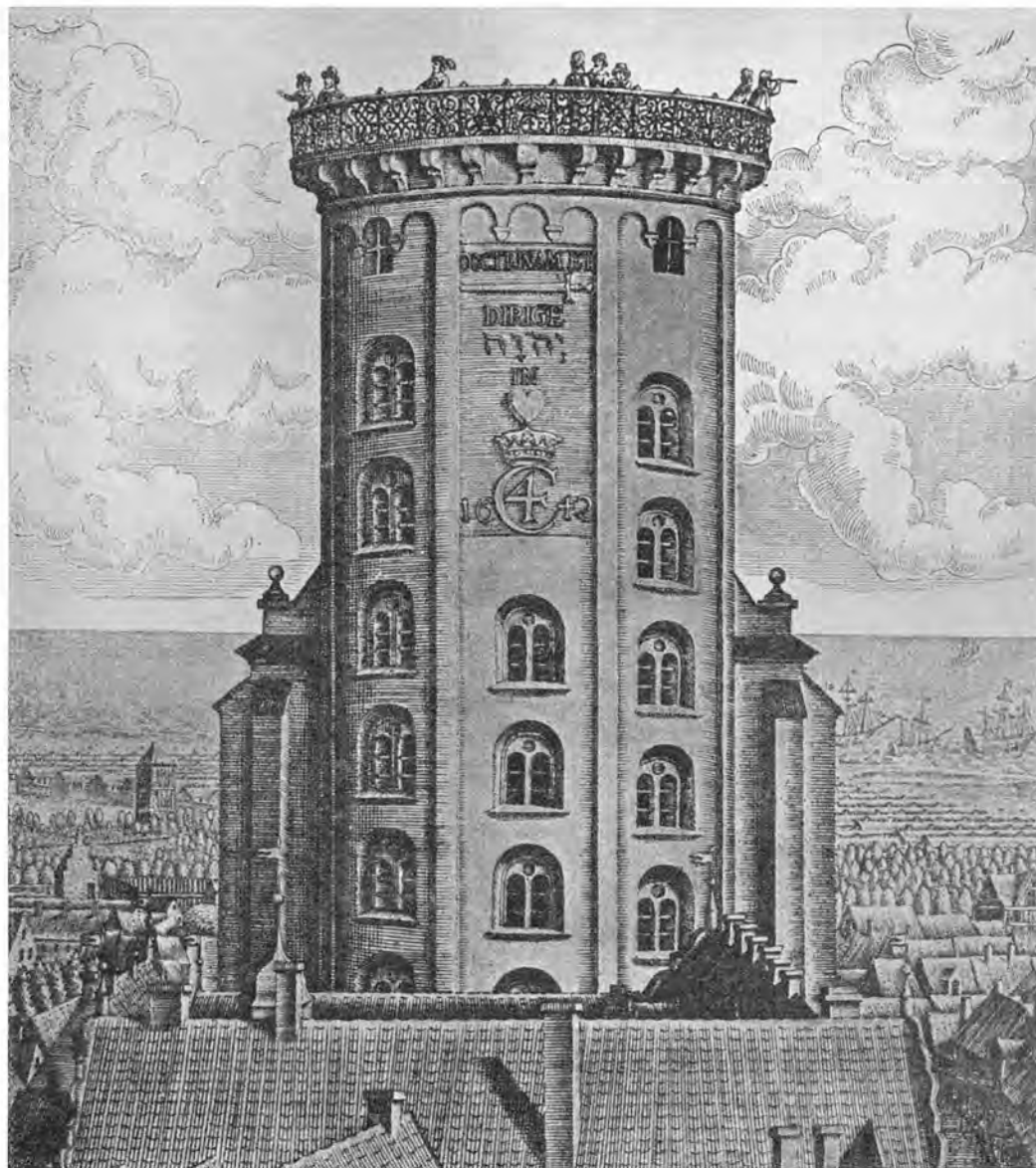
Ogsaa Universitetet ombyggedes. Det bestod foruden af den middelalderlige Konsistoriebygning tillige af en

Kommunitetsbygning mod Nørrgade opført 1569–70, en gotisk Bygning Syd herfor kaldet „det ældste Kollegium“ og en tredje Bygning ud mod Kirkegaarden, som 1639 indrettedes til anatomisk Teater. 1600–01 opførtes mod Øst paa Solennitetssalens nuværende Plads en fjerde Fløj – det ny Kollegium. 1641 brændte Kommunitetsbygningen, der var af Bindingsværk og fornyedes i Grundmur.

Allerede 1569 havde FREDERIK II stiftet Kommunitetet til Understøttelse af fattige Studenter og paatænkt at knytte en Fribolig til det. Først 1618 blev man imidlertid i Stand til at opføre Regensen, der toges i Brug 1623, skønt den først var helt fuldført 1628. Oprindelig var den firfløjet med en Kirke i Fløjen ud til Købmagergade. Som Studenterkirke nedlagdes denne, efter at Trinitatis Kirke var fuldendt 1657, da „den sidste Sten i Hvælvingen“ indsattes. Samtidig med Kirkens Fuldendelse toges Rundetaarn, egentlig „Stelleburgium Regis Hauniensis“ eller „Regenstaarnet“, der stod færdigbygget siden 1642, i Brug som Observatorium. Dets Indretning skyldtes TYCHO BRAHES Elev, CHRISTEN LONGOMONTANUS, og det vedblev at være Observatorium til 1861. Foroven krones Rundetaarn af CASPAR FINCKES prægtige Smedejernsgitter, og midt paa Facaden ses den berømte „Rebusindskrift“, der tydes saaledes: Doctrinam et justitiam dirige Adonai in corde coronati Regis Christiani Qvarti 1642, d. v. s. „Herre, indgyd Kongens,

Gammel-København rummer det mest karakteristiske af Christian IV's Bygningsværker, Rundetaarn, der oprindeligt hed Regens-taarnet, fordi det var tilbygget Trinitatis Kirke, som var bestemt til Studenterkirke. Det skulde tillige tjene som astronomisk Observationstaarn – og gjorde Tjeneste som saadant til 1861 – hvorfor da ogsaa Tyge Brahes Elev, Astronomen Longomontanus medvirkede ved Opførelsen. Iøvrigt siges Christian IV selv at have Hovedparten af Æren for Taarnets mærkelige Byggemaade.

Paa Billedet her, som er et Stik fra 1657 af H. A. Greyss, ses i Forgrunden Regensen og Rundetaarn med det omliggende nordøstlige Kvarter af Byen, til højre Kannikestræde indtil Købmagergade med de bag ved denne liggende Gader, Kongens Have og Nydoder. Til venstre Landemærket med omgivende Gader og i Baggrunden Bebyggelsen mellem Nørreport og Søerne med Taarnet til den lille Forstads nyopførte Kirke.

Christian IV's Hjerter, Tro og Retfærdighed“. Kongen har egenhændig givet Udkast til denne Indskrift og har givet Anvisning paa Detailler ved Taarnets Opførelse, saa der er stor Sandsynlighed for, at Ideen til dets mærkelige Byggemaade skyldes ham. Som bekendt udmærker det sig ved, at Trappen er erstattet af en Hvælving, der som en Sneglegang snor sig op igennem det, og hvis Stigning ikke er stejlere, end at PETER DEN STORE 1716 kunde ride op og ned ad den, og Kejserinde KATARINA køre derop i en Vogn.

Kongen interesserede sig ogsaa for Byens øvrige Kirker. Nikolaj Kirke fik kort Tid efter Taarnets Opførelse et søndre Vaabenhus og 1611 et højt slankt Spir. Dette blæste imidlertid allerede ned 1628, og blev først under den kgl. Bygmester ALBERTUS MATHIESENS Ledelse 1665–69 erstattet af det Renæssancespir, som det nuværende er en daarlig Efterligning af. Da det ældre Spir ved sit Fald havde ramt Kirkens Hvælv, benyttede man Lejligheden til at udvide Koret, som nu blev lige afsluttet mod Øst. Petri Kirke, som den tyske Menighed 1586 havde faaet overladt, udvidedes

ca. 1625 med to Korsfløje mod Syd og Nord, omtrent samtidig med at det i 1609 opsatte Spir under en Storm blæste ned, og 1619 ombyggedes Kongens Ankersmedie paa Bremerholm til Holmens Kirke. Sin nuværende Skikkelse med Korsarme fik denne dog først 1640–41. Ved FENGERS Restaurering af Kirken 1871–73 flyttedes Portalen fra „Kongeporten“ i Roskilde Domkirke til den nordøstlige Fløj. Dens smukke bruskbarokke Altertavle stammer fra 1661 og er ligesom Prædikestolen skaaret af ABEL SCHRØDER DEN YNGRE.

Endnu ved CHRISTIAN IV's Tronbestigelse eksisterede de middelalderlige Klosters Bygninger. Skt. Clara Kloster, som efter Reformationen var blevet indrettet til kgl. Mønt, nedreves kort efter 1620. Graabrødrekloster indrettedes som nævnt dels til en Adelsgaard, dels til Laugshus for Bryggerne, medens Helligaandskloster 1606–07 omdannedes til et Tugt- og Børnehus. Dets Bygninger blev imidlertid solgt 1650 til Hofapoteker SAMUEL MEYER, men samme Aar overtaget af Kirken, og nedrevet med Undtagelse af det førnævnte Helligaandshus. Selve Kirken fik 1612 vestligst paa Sydsiden

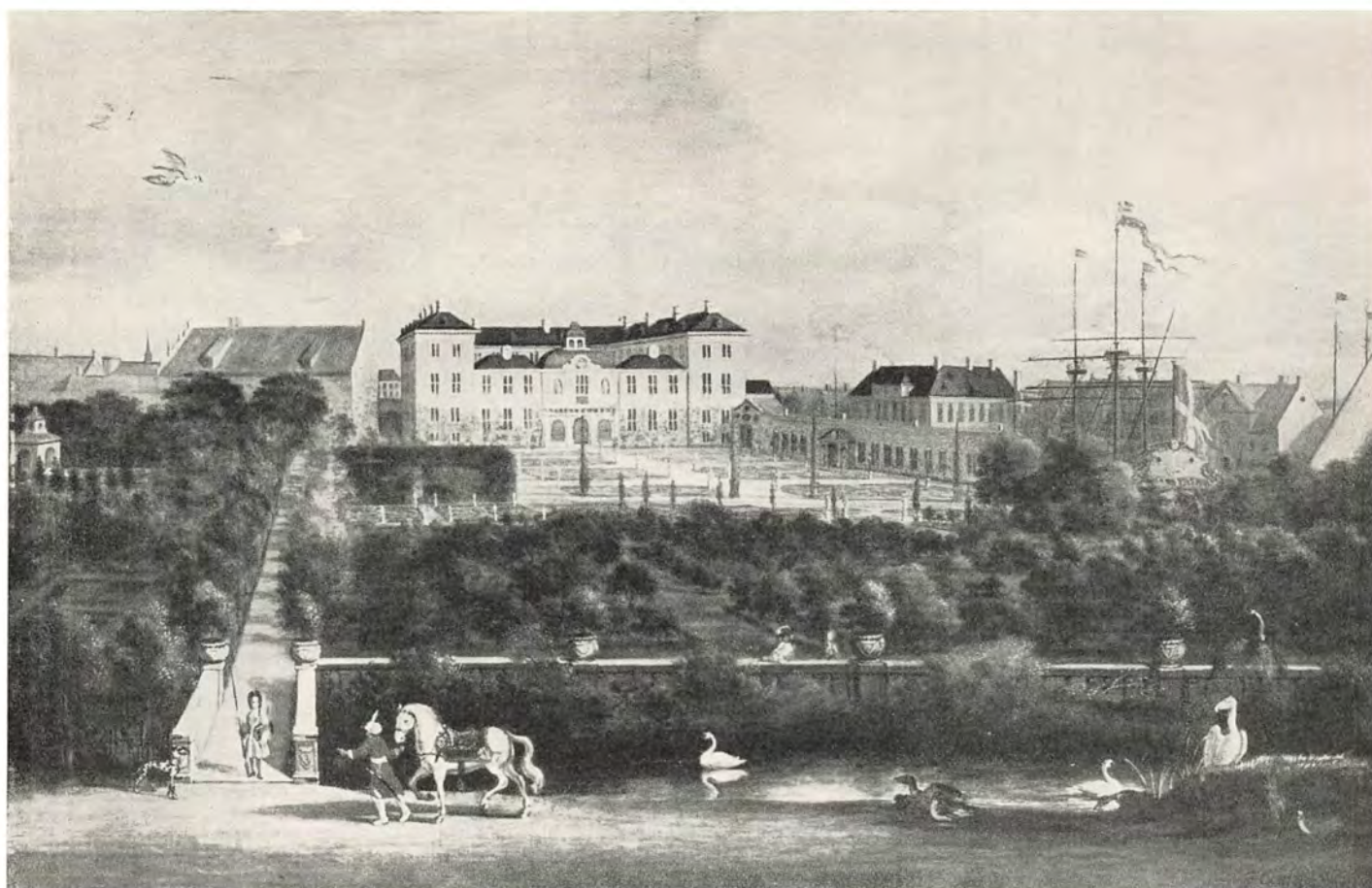
Frederiksholms Kanal med Stormbroen i Forgrunden. Stik af J. J. Bruun, 1755. Da Vestervold i 1660erne blev forlænget mod Syd ned til Sejlløbet, opstod mellem Volden og Slotsholmen det ny Kvarter, som blev kaldt Kalveboderne, men officielt skulde hedde Frederiksholm. Paa Billedet, der er tegnet hundrede Aar senere, ser man til højre „Prinsens Palæ“, stadig bevaret som en Del af Nationalmuseet.

en ny Renæssanceportal, som ved Bygningens Restaurering 1878–80 af H. B. STORCK flyttedes hen paa Vestgavlen. I 1620 tilbyggedes paa Sydsiden det nuværende Vaabenhus med den prægtige bruskbarokke Portal.

Ved CHRISTIAN IV's Død 1648 var Københavns Indbyggerantal steget til over 25.000. Den Udvikling, Byen havde gennemløbet under ham, afbrødes brat af Svenskekrigene. Vel betød Bombardementet ikke stort, men alligevel satte Ufredstiden sit Spor. Borgernes Selvtillid var blevet styrket af FREDERIK III's Ord ved Belejringens Begyndelse: „Jeg vil dø i min Rede“. Forstadsbebyggelsen sløjfedes, og Materialerne anvendtes til Befæstningens Udbedring. Natten mellem 10.–11. Februar 1659 søgte Svenskerne at storme Byen. Hovedangrebet satte ind ved den nuværende Vandkunst, men blev slaaet tilbage under store Tab. Belejringen fortsattes, og først den 27. Maj 1660 undertegnedes Fredstraktaten. I de ny Privilegier, den som Opmuntring havde faaet under Krigens, fastsattes dens Styreform, og Staden blev en fri Rigsstad og en fri Rigens Stand. I Realiteten kom dette dog ikke til at betyde saa forfærdelig meget. Ved det Stændermøde, som indkaldtes om Efteraaret 1660, enedes man om at kassere Haandfæstningen og sikre

FREDERIK III's Slægt Arveret til Tronen. I Begyndelsen af 1661 tillagde Kongen sig Enevoldsmagt. Samme Aar bekræftedes Københavns ny Privilegier. Som et Minde om Krigens og Borgerskabets Indsats fik Byen Tilladelse til at smykke sit Vaaben med Krigsarmatur – akkurat som franske Byer paa Grund af deres Fortjenester under den første Verdenskrig fik Æreslegionen paamalet deres Byvaaben. Bortset fra at København kom til at nyde godt af de Fordele, der fulgte med at være den enevældige Konges Residensstad, fik Privilegierne ikke større Betydning.

Trods de store Udvidelser i den rige Byggeperiode under CHRISTIAN IV havde København endnu i mange Retninger et middelalderligt Præg. Men ogsaa under FREDERIK III og hans Efterfølgere skete der adskilligt. Jævnside med at der udførtes store Byggearbejder i Ny-København, udbedredes Befæstningen. I den gamle By førtes Vestervold i en lige Linie fra Vartov ud til Stranden ved den senere Langebro, og paa det inddæmmede Areal anlagdes en helt ny Bydel, Kalveboderne eller Frederiksholm. Til dette Kvarter havde den hollandske Ingeniør HENRIK RUSE før FREDERIK III's Død ladet udarbejde en Bebyggelsesplan. Som et

Charlottenborg, set fra Havnen. Maleri af Jakob Coning 1694, Frederiksborgmuseet. Anlægget af Ny-København, Bydelen Nord for Gothersgade-Linjen, omfattende tillige Anlæg af det ny Kongetorv, Kongens Nytorv, mellem den gamle og den ny By. Der blev udstedt strenge Forskrifter for at give Bebyggelsen om denne Plads virkelig fornem Karakter. Torvets fornemste Smykke blev Charlottenborg, eller som det først hed Gyldenløves Gaard, efter Bygherren, Frederik III's „naturlige“ Søn Ulrik Frederik Gyldenløve. Sten fra Kalø Slot blev anvendt til det ny Palæ i nederlandsk Barokstil, og en pragtfuld Have strakte sig bag det ned imod Havnen. Paa Billedet ses til venstre for Palæet Frederik II's Sejlhus og til højre Niels Juels Gaard paa Kongens Nytorv, det senere Thotts Palæ.

Minde om Svenskernes Stormangreb blev dets vigtigste Gade kaldt Stormgade, men Parallelgaderne Ny Vestergade og Ny Kongensgade og Gaden langs Kanalen Frederiksholms Kanal. Paa Grund af den nære Beliggenhed ved Slottet var det ny Kvarter fortrinsvis beregnet til at bebos af Adelen og det mere velhavende Borgerskab. Blandt andet byggede Købmand WIGANDT MICHELBECKER sig 1684 en stor Gaard paa Hjørnet af Ny Vestergade og Frederiksholms Kanal, nu indbygget i Prinsens Palæ, det nuværende Nationalmuseum, og i Stormgade opførte Hofjægermester HENNING LÜTZOW det Holsteinske Palæ, nu „Landbygningernes almindelige Brandforsikring“.

Samtidig med Kalveboderne anlagdes uden for Stadens gamle Østerport et nyt stort Torv, hvor det ligeledes var Tanken, at Rigets Stormænd skulde opføre deres Palæer. I Forvejen laa paa Hotel d'Angleterres nuværende Plads en større Adelsgaard, som paa FREDERIK II's Tid tilhørte Rigsmarsk HAK HØLGERSEN ULFSTAND. Senere kom den i Rigshofmester JOACHIM GERSDORFFS Besiddelse, og efter hans Død 1661 erhvervedes den af NIELS TROLLE, der tidligere havde været Statholder i Norge. Efter at Torvet var anlagt, købtes Ejendommen

i Begyndelsen af 1680'erne af Storkansleren, Greve FREDERIK AHLEFELDT, som udvidede Grunden med en Del af det gamle Fæstningsterræn. En ny Hovedbygning opførtes, to Stokværk høj med Valmtag og en fem Fag bred Midtrisalit. Senere erhvervedes Gaarden af Gehejmerraad FREDERIK VON GRAM, og i en lang Aarrække kaldtes den „Det Gramske Palæ“.

Ikke langt fra Storkanslerens Palæ paa Hjørnet af Torvet og Vingaardstræde laa Rigets Admiral, Henrik Bjelkes Gaard, som Admiral CHRISTIAN BJELKE 1687 moderniserede. Omkring 1721 købtes Ejendommen af Storkansleren, Greve ULRIK ADOLPH HOLSTEIN, der omdannede den til et „greveligt Sæde og Hotel for ham og hans Efterkommere“ for „fast ligesaa meget som den af ny kunde være opbygget“. Dens Udseende kendes fra THURAS Stik. Til den to Stokværk høje Hovedbygning, der foroven afsluttedes med en bred Kvist, føjedes to Sidepavilloner, hvis øvre Stokværk var trukket tilbage, saaledes at der blev Plads til Altaner ud mod Torvet.

Medens disse to Palæer laa indenfor den gamle Østervold, byggede foruden NIELS JUEL ogsaa FREDERIK III's Søn ULRIK FREDERIK GYLDENLØVE sig en herskabelig Bolig udenfor den tidligere Bygrænse. Som

Det paa denne og den følgende Side gengivne Stik viser Grev Christian Gyldenløves pragtfulde Ligtog passere Kongens Nytorv den 6. April 1703. Paa denne Halvdel af Billedet ses til venstre Niels Juels Palæ paa Hjørnet af Bredgade, samt Nyhavns Husrække. Bemærk ogsaa Skibene i Nyhavn, samt Transparentet, forestillende Døden med Timeglas og Le, paa Porten til Niels Juels Palæ.

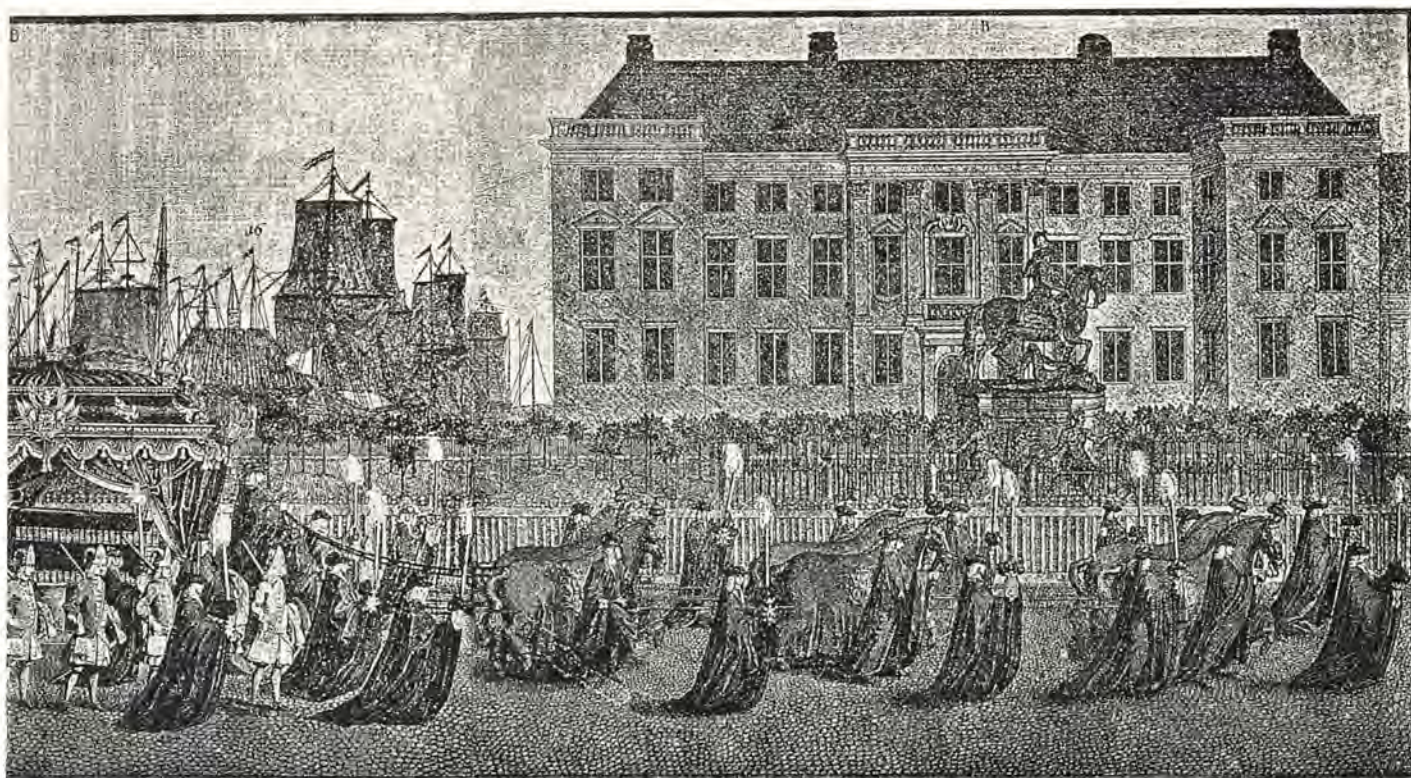
Niels Juels Palæ paa Hjørnet af Bredgade er Charlottenborg paavirket af nederlandsk Arkitektur, men det har en rigere Udsmykning. Midtrisaliten fremhæves af Pilastre, over Porten er anbragt en Altan, og ligesom paa de fremspringende Sidefløje har Vinduerne paa Facadens Midte dekorative Trekantgavle. Foruden Hovedbygningen ud til Torvet bestaar Slottet af to Sidefløje og en lav fjerde Fløj med en Kuppelbygning i Midten ud mod den tidligere Slotspark. 1700 solgtes det til Enkedronning CHARLOTTE AMALIE, efter hvem det siden fik Navn.

Samtidig med Charlottenborg byggedes „Giethuset“, som indtil 1757 var Kanonstøberi, og paa Torvets modsatte Side opførtes en Vagtbygning, der imidlertid allerede 1723 erstattedes af Hovedvagtten, som laa her indtil Nedrivningen 1874.

Gradvis formedes saaledes Torvet, og som et Samlingspunkt rejstes 1688 l'Amoureux' Rytterstatue af dets Skaber, CHRISTIAN V, og „Krinsen“, et ovalt formet Anlæg med Træer og kunstfærdigt arrangerede Blomsterpartier, blev anlagt.

Skønt Vesterport 1668 flyttedes hen til Enden af nuværende Frederiksberggade, vedblev Vestergade, dog endnu i nogle Aar at være Hovedfærdselsaare. Den fortsatte paa den anden Side Gammelortv – oprindelig i Skindergade, senere i Nygade, der anlagdes 1691 – Vimmelskafet, Amagertov og Østergade. Derimod ændredes den nordgaaende Trafik efter Nørreports Flytning 1656 til Enden af Frederiksborggade fra Nørregade til Købmagergade. Adskillige Gader var opkaldt

efter Grundejere, saaledes Larslejsstræde, Larsbjørnsstræde, Mikkell Bryggersgade, Snaregade, Peder Hvitfeldts Stræde, Mikkell Vibes Gade langs det nuværende Kultorvs vestre Side, Trompetergangen (den nordre Del af Niels Hemmingsens Gade), Kristen Bernikows Gade, Didrik Badskjærs Gang og Peder Madsens Gang. De sidstnævnte laa begge i Gammelmønt Kvarteret. Derimod hentyder Skoubogade (egentlig Skoboderne), Skindergade, Købmagergade (egl. Kjødmanagerstræde), Vognmagergade og Silkegade til Beboernes Profession, medens Vimmelskafet har Navn efter sin Lighed med Snedkernes Vimmelbor. Andre Navne viser hen til nogle rent lokale Forhold, saaledes Farvergade, Hestemøllestræde, Gaasegade, Lavendelstræde, Knabrostræde, Hyskenstræde, Magstræde, Naboløs, Studiestræde, Teglgårdstræde, Fiolstræde, Skidenstræde (nu Krystalgade), Store og Lille Kannikestræde, Tugthusporten (Niels Hemmingsens Gade mellem Valkendorfs-gade og Løvstræde), Helliggejststræde, Klosterstræde, Skt. Gjertruds Stræde, Tornebuskegade, Landemærket, Pilestræde, hvis nordre Del hed Springgade efter Byens Avlsgaard, hvor Stadens Tyre og Hingste var opstaldede, Store og Lille Brøndstræde, Klareboderne, Fortunstræde, og Dybensgade. Usikker er Oprindelsen til Pustervig, Aabenraa og Regnegade. Medens de fleste af disse Gader er af middelalderlig Oprindelse – Navnene er dog for de flestes Vedkommende adskilligt yngre – opstod der i disse Aar enkelte nye. Graabrødretov, oprindelig Ulfeldts Plads, anlagdes 1664 paa det Sted, hvor Corfitz Ulfeldts Gaard havde ligget, og samtidig

Ovenstaaende Halvdel viser til højre Charlottenborg, samt foran dette „Hesten paa Kongens Nytorv“, Christian V's Rytterstatue i Krinsen, det ovale Haveanlæg, der optog Pladsens Midte. Grev Christian Gyldenløve var Christian V's „naturlige“ Søn. Palæet ejedes paa det Tidspunkt af Enkedronning Charlotte Amalie, efter hvem det fik Navn. (Efter Stik i Ligprædiken).

Kejsergade. 1670 opstod Ny Adelgade, egentlig Lille Grønnegade, 1680 Frederiksborggade mellem Skt. Gjertruds Stræde og Nørrevold og 1684 Nybrogade.

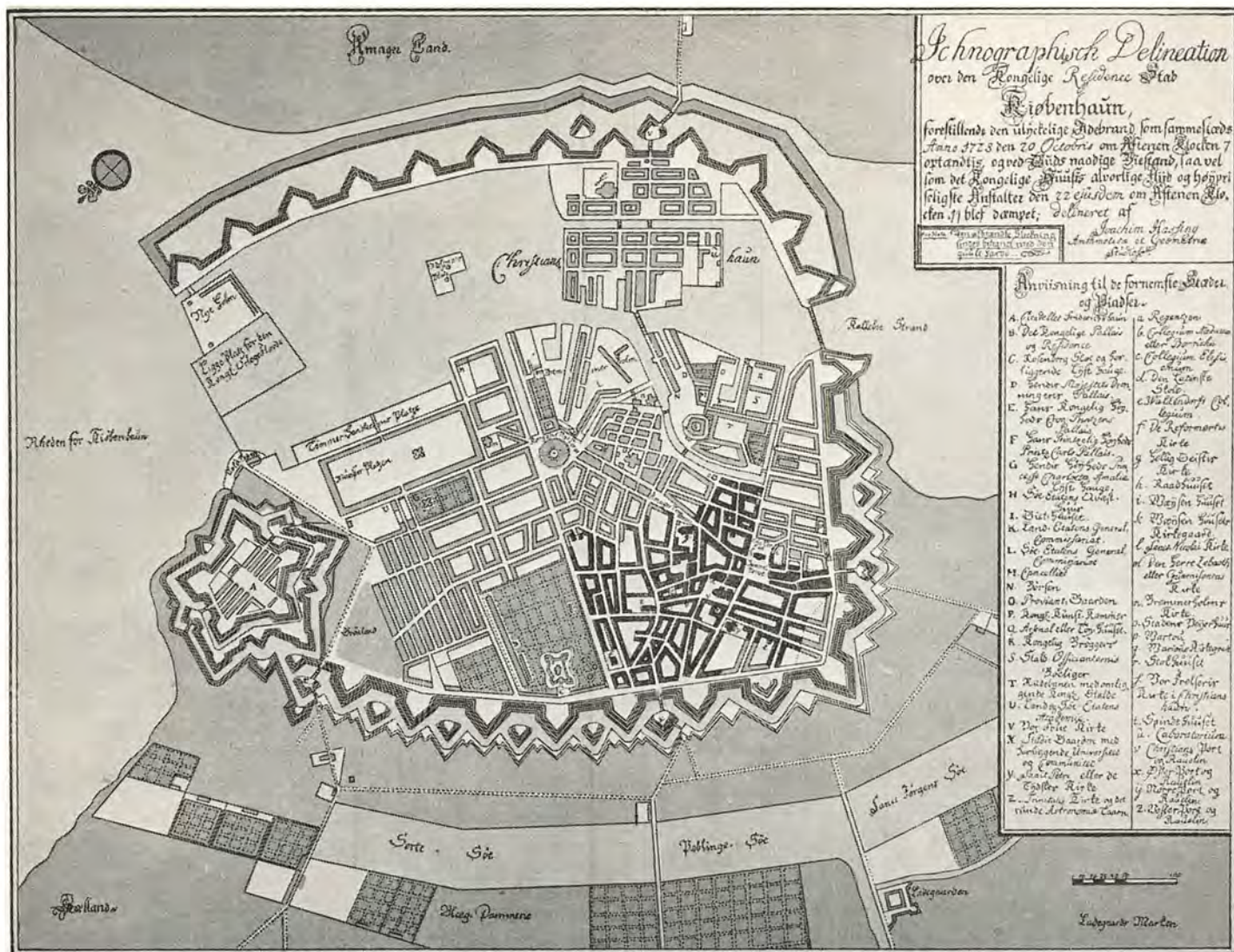
Ved Enevældens Indførelse anslaaes Byen at have haft omkring 30.000 Indbyggere. I Slutningen af Aarhundredet var dette Tal steget til over 60.000. Denne store Tilvækst kom naturligvis i høj Grad Ny-København og Christianshavn til Gode, men ogsaa i den gamle Stad maatte der skaffes Plads ved Opførelsen af Sidehuse og Baghuse. Mindre betød i denne Forbindelse det ny Frederiksholms Kvarter. Paa Grund af de store Ildsvaader er det nu kun meget faa Huse i den gamle By, der er ældre end 1728, deriblandt et Par mindre Ejendomme i Magstræde. Derimod bærer Kirkerne den Dag i Dag Vidnesbyrd om, at et livligt Byggeri fandt Sted i Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarh. Omkring 1650 var Petri Kirke blevet udvidet med et Gravkapel for Enden af Nordfløjen. Det forlængedes under Svenskekrigene mod Vest til den sydlige Indgangsdør og i 1681-83 med en trelænget Bygning omkring den saakaldte Urtegaard. En halv Snes Aar før havde GRIFFENFELD ladet bygge den smukke cirkelrunde Udbygning paa Helligaandskirkens Nordside som Gravkapel til sig og sin 1672 afdøde Hustru, og 1705-06 byggede Arkitekten I. C. ERNST Gravkapellet ved Holmens Kirke, hvor bl. a. NIELS JUEL og TORDENSKJOLD ligger begravet.

En Snes Aar før havde de tyske, franske og hollandske Calvinister faaet deres egen Kirkebygning. I 1685 fik de fri Religionsøvelse, og efter at en Plan om at bygge

en Kirke paa Christianshavn var blevet opgivet, indrettedes et midlertidigt Kapel i WIGANDT MICHELBECKERS Gaard i Ny Vestergade. To Aar senere skænkede CHRISTIAN V de Reformerte en Grund i Gothersgade paa Hjørnet af Rosenborggade, hvor Bygmestrene FREDERIK og NICOLAJ MÜLLER 1688-89 opførte den nuværende holdningsfulde reformerte Kirke i nederlandsk Barokstil. I Lighed med de franske Hugenotters Hovedkirke i Charenton, bygget 1623, er det en Salskirke, hvor Alter og Prædikestol er anbragt over hinanden paa Langvæggen modsat Hovedindgangen mod Gothersgade, hvorover Kongestolen har sin Plads.

Omtrent samtidig fik Byen to nye Kollegier. Højesteretsassessor, Professor OLUF BØRCH skænkede sin Gaard i Store Kannikestræde til Bolig for 16 „fattige, gudfrygtige og lærde Studiosi“, og overdrog den tillige sit Bibliotek og sine naturvidenskabelige Samlinger, medens Højesteretsassessor, Etatsraad JØRGEN ELSERS stiftede Elers Kollegium til Minde om sine to Børn, der var omkommet ved Sophie Amalienborgs Brand 1689.

I 1711 hærgedes Hovedstaden af en frygtelig Pest, der bortrev ca. 23.000 af dens Indbyggere eller over $\frac{1}{3}$ af dens samlede Indbyggerantal. Pesten kom fra Sydeuropa, trængte gennem de baltiske Lande op til Sverige, som den naaede 1710. Foraaret 1711 konstateredes den i Helsingør, men først i Maj blev Byen afspærret. En Maaned senere optraadte den i København, hvor den i den varme Tid i August bredte sig med rivende Hast. Allerede den 3. August, hedder det i Sundhedskommissionens Indberetning til Kongen,

Plan over København 1728. Branden 1728 – den første af de store Brande, der hærgede Hovedstaden i det 18. Aarhundrede – lagde den altovervejende Part af Gammel-København i Aske. Paa Planen er Brandens Udstrækning fremhævet med sort. Kun Kvartererne Nord og Syd for Østergade blev bevaret. (Original i Stadsarkivet. Efter: Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728).

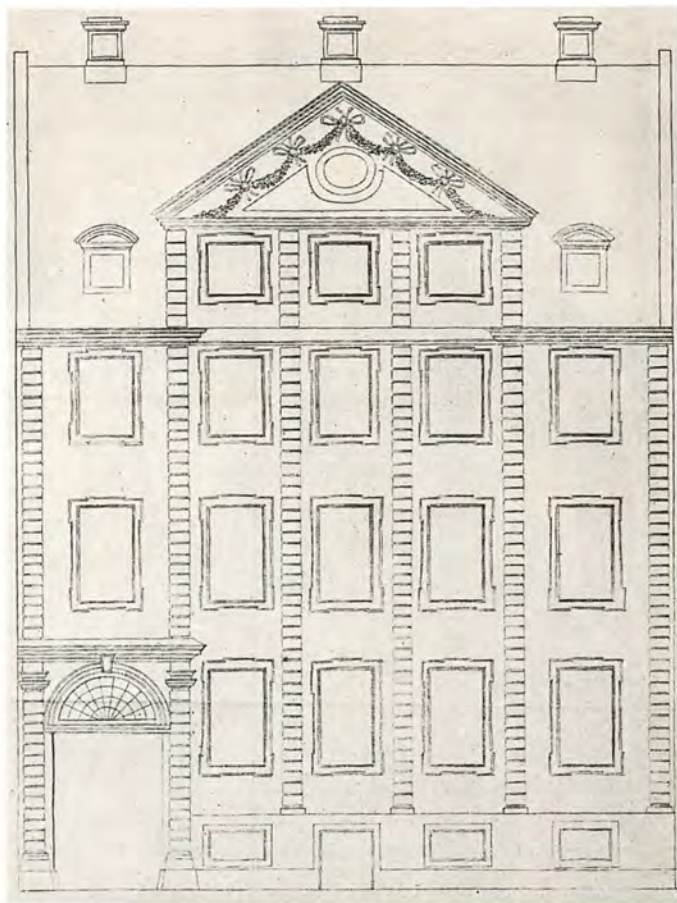
„laa nogle hundrede Lig ubegravede“. De almindelige Kirkegaarde blev hurtigt overfyldt, og en Række nye Assistenskirkegaarde indviedes. Frue Kirke købte saaledes en Grund mellem Fiolstræde 34 og Peder Hvitfeldts Stræde 7–9, hvor den Hjælpekirkegaard, som siden blev kaldt „Linden“ anlagdes, og Helligaands Kirke erhvervede en Have (ved den nuværende Christian IX's Gade), som fik Navnet „Vismars Kirkegaard“ efter Stedets tidligere Ejer, Trinitatis Kirkegaard laa mellem Aabenraa og Gothersgade. Assistenskirkegaardene til Holmens Kirke og Nikolaj Kirke blev anlagt i Ny-København.

Allerede 1666 var Beboerne i Vartov, en Stiftelse, der har sin Oprindelse i det 1296 oprettede Helligaandshus for Syge og Fattige, blevet overflyttet til en Gaard i Farvergade. Bygningen kom efterhaanden i Forfald, og 1726 paabegyndtes Opførelsen af det nuværende Vartov.

Nogle Aar før var der i Lille Grønnegade, nu Ny Adelgade 6–10, blevet indrettet et Teater, til hvilket

der i 1722 blev udstedt Bevilling til Opførelse af Skuespil paa dansk. Den første Forestilling var en Oversættelse af Molières „Gnieren“. Dette Stykke efterfulgtes af Holbergs Komedier, begyndende med „Den politiske Kandestøber“.

Perioden mellem Svenskekrigene og Byens Brand 1728 er Barokkens Storhedstid. Renæssancens sandstensdekorede Mure fortrængtes af den nederlandsk inspirerede Baroks mere klassisk betonedede Retning. Det velhavende Borgerskab og Adelen lagde nu Vægt paa, at deres Boliger fik en mere repræsentativ Karakter. Trappetaarnene forsvandt, den firløbede „italienske“ Trappe inde i Husene afløste de udvendige Vindeltrapper. De højloftede Stuer oplystes af store Vinduer og opvarmedes enten som før af store, smukt udhugne Kaminer eller af Jernovne fra de norske Jernværker. Væggene inddeltes i Felter og smykkedes med allegoriske eller mytologiske Vægmalerier paa Lærred eller med kostbare vævede Gobeliner, medens Gipslofter og Loftsmalerier erstattede Renæssancens malede Bjælkelofter.

Efter Branden 1728 blev der ikke alene foretaget ret omfattende Gadereguleringer. (Sammenlign Side 58). Man gav ligeledes Regler for Genopbygningen af de enkelte Ejendomme og forsøgte tilmed at give disse et pynteligt Udseende ved at lade Overlandbygmester Krieger udarbejde nogle Typetegninger, som blev udgivet i Trykken. En af disse – til et mere anseligt Borgerhus – ses her til højre. Til venstre: Valkendorfsgade med Nr. 36, saa nogenlunde opført i Overensstemmelse med Fortegningen. (Fot. København Før og Nu, ved Erik Hansen).

Det jævne Borgerskab fulgte saa vidt muligt med. Vel ophørte man ikke at bygge Huse af Bindingsværk, men Facaden blev nu ofte grundmuret. Svalegangen og de udvendige Trapper bibeholdtes, men Palæets og Herregaardens firløbede Trapper forekom dog ogsaa – omend i beskedent Omfang. Bilæggerovne og Vindovne afløste de grøntglacerede Kakkellovne, og Renæssancens draperimalede Vægge ommaledes med Barokens svulmende Akantusranker.

1728 betegner det store Skel i Byens Historie. De sidste middelalderlige Træk udslettedes af den uhyggelige Brand, som Stadschirurg CARL FRIEDRICH REISER oplevede i sine Drengenaar, og paa sine ældre Dage udgav en naiv, detailleret, men ganske malende Beskrivelse af. Ilden udbrød Onsdag den 20. Oktober om Aftenen Kl. 6 „i et Hjørne-Huus af en Gade som var dengang til, og kaldtes Skt. Clemens-Stræde naar man gick op til Vester-Port paa venstre Haand, det allerførste lige over for Vester-Port og Vagt-Huuset“. Herfra bredte den sig hurtigt til de omliggende Bygninger. „Ilds-Luerne og Orcan-Stormen toge immer mere og mere til“, og da der yderligere udbrød en ny Brand i en Bryggergaard paa Nørregade, bredte Uhyggen sig. Situationen var rig paa tragikomiske Episoder. Brandmajoren var uduelig, Brandfolkene, der

netop havde afholdt Sprøjteprøve, sad paa Værtshusene og var beruset. Det samme var Holmens Chef, som derfor ikke var i Stand til at give Matroserne Ordre til at hjælpe ved Slukningen, medens Soldaterne endnu Torsdag ventede paa nærmere Besked ude paa „Grønland“. Yderligere var Vandledningerne i Uorden, og da man vilde hente Vand i Stadsgraven, forbød Kommandanten at aabne Vesterport af Frygt for, at Soldaterne skulde desertere. Først Torsdag Middag aabnedes Portene paa Kongens Befaling, men i Mellemtiden havde Ilden bredt sig over en stor Del af Staden, og med Flammernes Fremtrængen øgedes Forvirringen. De snævre Gader spærredes af Flygtende. Det velhavende Borgerskab i deres Karosser, de Fattige til Fods slæbende paa deres Bohave. Slukningsmandskabet kunde derfor ikke komme til. Tyverierne florerede. Først Lørdag Aften blev Garnisonen Herre over Ilden, men da var ogsaa de Kvarterer af Byen, der laa mellem Vestervold og Gothersgade-Kongens Nytorv, Nørrevold og paa sine Steder helt ud til Kanalen ved Nybrogade blevet Luernes Bytte. Ialt var 1670 Huse blevet ødelagt, foruden Frue, Petri, Helligaands, Trinitatis og Reformert Kirke, Raadhuset, Universitetet med Undtagelse af den middelalderlige Konsistoriumsbygning, Kollegierne, Bispegaarden og 11 Professorresidenser.

Skillingsbladene med deres primitive Tegninger var Forløberne for senere Tidens illustrerede Blade, forsaavidt som de beskrev samtidige Begivenheder i Tekst og Tegninger. Men de kunde ogsaa have en aktuel politisk Adresse. I Struenseetiden vrimlede det med anonyme Smædeskrifter, og efter Diktatorens Fald kom nye til, der hoverede over den faldne Storhed. De skildrede hans Arrestation, hans Fængselsliv og grusomme Død paa Skafottet sammen med Brandt. En Række Blade af samme Art beskæftigede sig med Hændelserne paa selve den 17. Januar, da Kuppet fandt Sted. Suhm har fortalt om Befolkningens Jubel: „En utallig Mængde gik paa Gaderne, raabte Hurra og Vivat. De vare drukne af Glæde, og dette varede den ganske Nat. Matroserne foretog sig at plyndre Gabels Hus paa Østergade (Efter-slægtens Gaard), hvorom var sagt at det skulde indrettes til et stort Horehus“. Men ogsaa „Frøken-Kontorerne“ i de omliggende Smaagader blev stormet af Pøblen. Over 60 Huse led Skade, inden Dragonerne rensede Kvarteret, og endda maatte der Maaneder frem i Tiden posteres Vagter for at hindre en Gjentagelse. Det er en saadan Scene ovenstaaende Billede med Titelen „Udfjelsens Nat“ fremstiller.

„De, der nylig havde været grundrige Folk, og nu vare bragte til Bettelstaven, fordømte alt for silde deres gamle Overdaad og Overflod, de Rigdomme vare nu forsvundne“, fortæller HOLBERG.

Genopbygningen satte naturligt i flere Henseender sit Præg paa Byen. Adskillige af de middelalderlige Gader forsvandt, andre reguleredes, men i Hovedtrækkene bevaredes dog det gamle Gadenet. Endnu havde Nikolaj-Kvarteret til en vis Grad et Renæssancepræg.

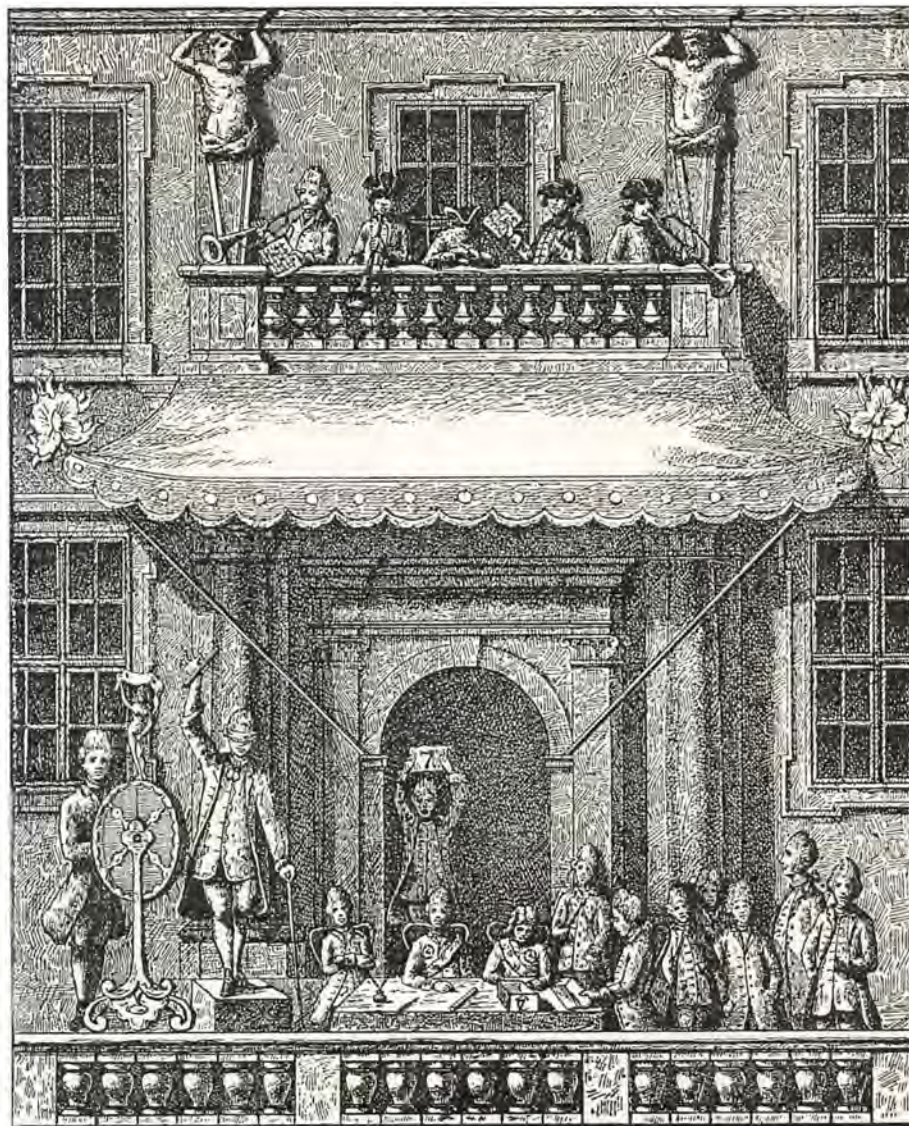
Det er mærkeligt at tænke sig, at til Trods for at store Dele af Borgerskabet ikke havde nogen selvstændig Bolig, men, som det tydeligt fremgaar af Bogen om „Københavns Huse og Indvaanere efter 1728“, var indkvarteret i private Huse i de ikke nedbrændte Dele af Staden, iværksatte CHRISTIAN VI et storstilet Slotsbyggeri. Skønt Faderens Ombygning af det gamle Københavns Slot knapt var fuldendt, nedrev han det til Grunden og opførte i Stedet det første Christiansborg. Det er let at forestille sig, at dette kolossale Bygningsværk ikke alene krævede Materialer, der paa dette Tidspunkt maaske kunde have fundet en bedre Anvendelse, men desuden maa have lagt Beslag paa en ikke

ringe Del af den tilgængelige Arbejdskraft. Blandt andet derfor er det ikke underligt, at Genopførelsen af selve Byen varede en halv Snes Aar.

Imidlertid maa man ikke glemme, at der ogsaa paa anden Maade var store Vanskeligheder at overvinde. Allerede den 5. November – knap 14 Dage efter Brandens Ophør – var der blevet nedsat en Reguleringskommission, der skulde udarbejde Forslag til den ny Bebyggelse.

I denne sad bl. a. Generalbygmesteren I. C. ERNST og Overlandbygmesteren JOHAN CORNELIUS KRIEGER – den Mand der mere end nogen anden kom til at sætte sit personlige Stempel paa de Huse, der opførtes. Det var ikke nogen let Opgave, Kommissionen paatog sig. Alene Moderniseringen af Byens Gadenet voldte mange Kvaler. Paa enhver Maade søgte Grundejerne at bevare deres hidtidige Ejendom, hvad der i mange Tilfælde var umuligt, naar Gaderne skulde udvides og rettes ud. I Løbet af en Maaned udarbejdedes en Reguleringsplan, der tillige med en Betænkning den 7. December overrakte Kongen, som den 18. December gav den sin Approbation.

Tallotteriet trækkes paa Raadhuset paa Gammeltorv. (Efter Bruun: København.) Tallotteriet hørte til de af Struensees Institutioner, der fik Lov til bestaa, fordi den gav Penge i Statskassen. Han havde overtaget Idéen til Lotteriet fra sine Forgængere, men fik Skylden for at opmuntre Folks Spillelidenskab. Tallotteriet blev fra 1771 trukket foran Raadhuset, fra hvis Altan, der blev blæst i Trompet, hver Gang et Nummer kom ud. Folk var vilde efter at spille i Tallotteriet, ikke mindst Fattigfolk, fordi Indsatsen kunde være saa lille, man selv ønskede. Man bestemte ogsaa selv, hvilke Tal man vilde holde paa, fra 1 til 90, og kunde efter et bestemt System holde paa flere, saa Indsatsen mangedobledes, hvis de kom ud sammen, altsaa noget Retning af at holde paa 2. og 3. Hest. Og at man i heldigste Tilfælde kunde vinde Indsatsen 60.000 Gange tilbage, skulde naturligvis ikke dæmpe Spillelysten.

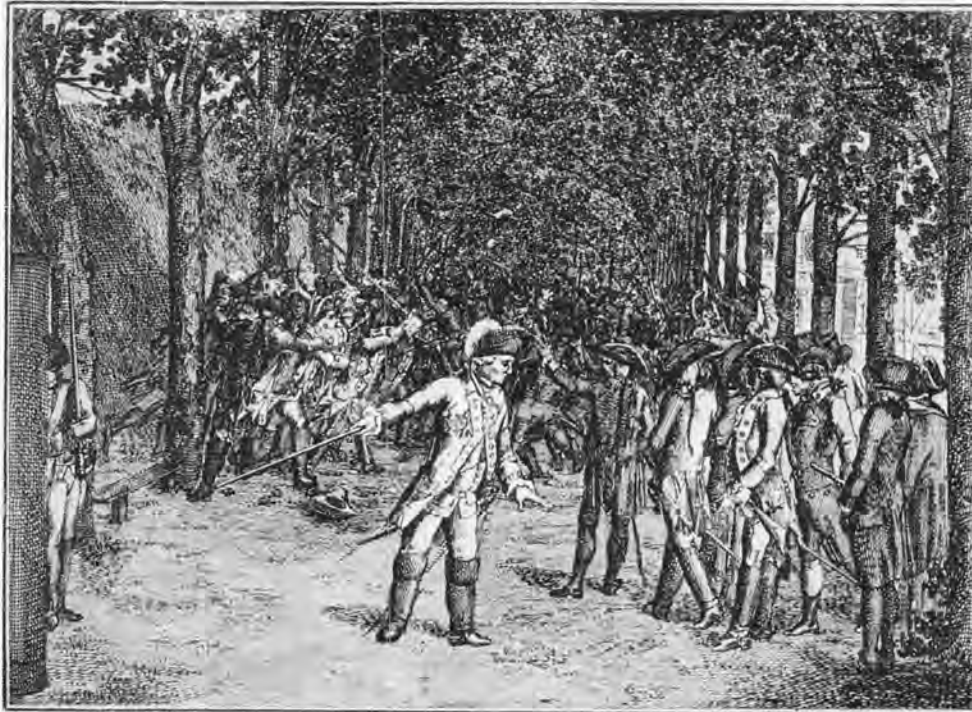
De største Forandringer skete i Kvarteret mellem Vestergade og Løngangstræde. Her fandtes endnu det ældre middelalderlige Gadenet. Dette nedlagdes til Dels og i Tilslutning til Vesterport blev Frederiksberggade anlagt omtrent paa Lille og Store Skt. Clemens Strædes Plads. Andre Stræder som Vombadstuestræde ophævedes eller flyttedes af Hensyn til Trafikken. Kattesundet forlængedes til Vestergade, Knabrostræde førtes igennem til Nygade-Vimmelskafte, hvorfra man fortsatte ad Skoubogade til Frue Kirke, og Gaderne omkring Graabrødretorv fik deres nuværende Forløb. Desuden blev Store Brøndstræde aabnet ud til Gothersgade, og 1729 anlagdes Kultorget, der skulde være Torveplads for Bønder, som kom til Byen for at sælge Brændsel. Derved forsvandt Mikkell Vibes Gade, og Sankt Gjertruds Stræde forkortedes.

Fra første Færd havde Kommissionen bestemt, at de største Gader skulde være 24 eller 20 Alen brede, medens Stræderne og de mindre Gader skulde være 16 Alen brede. Denne Bestemmelse blev dog langt fra overholdt. Ret hurtigt indskrænkede man sig for de store Gaders Vedkommende til at forlange, at „tre

Kareter kunde passere hinanden, uden at de Gaaende forulempes derved“, medens de mindre Gader skulde have 10–12 Alens Bredde, „saa to Kareter magelig kunne passere forbi hinanden“.

Med selve Bebyggelsen havde det ogsaa sine Besværligheder. Den 19. Marts 1729 nedsattes en Bygningskommission, hvori ERNST og KRIEGER ogsaa fik Sæde. Dens vigtigste Opgave var at efterse Bygningskontrakter, godkende Bygningstegningerne, føre Tilsyn med Materialer, og sørge for Tilstedeværelsen af de nødvendige Haandværkere. Allerede ved Kommissionens Nedsættelse var der blevet fastsat visse Regler for de nye Bygninger. Disse skulde til Gaden være af Grundmur, Gesimserne skulde saavidt muligt flugte, Gaardspladserne skulde være store og Portgennemkørslerne brede. Det blev forbudt at anvende Tagrender af Træ eller Træstole til Skorstene saavel som Bræddegavle og Bræddevægge. Skure over Kældre eller udvendige Trapper tillodes kun i Undtagelsestilfælde, hvor der „uomgængelig behøves saadanne over Butikker og Kramboder“.

Som det var at vente, blev disse strenge Bestemmelser ikke overholdt, og Myndighederne saa sig derfor nød-

De evindelige Sammenstød mellem Studenter og Officerer gav imod Slutningen af det 18. Aarhundrede Anledning til et Par Oprin af mere alvorlig Karakter.

I 1787 førte nogle Studenterdemonstrationer i Filosofgangen til større Sammenstød mellem Mængden og Politiet, ja, det kom dertil, at man brød Raadhusarresterne op for at befri et Par anholdte Personer.

1793 fandt den saakaldte Posthusfejde Sted. Det var atter et Sammenstød mellem en Student og en Officer, der havde givet Anledning til Urolighederne, som fortsattes gennem flere Dage med Opbud af baade Politi og Militær, og der blev truet med, at Politimesterens Hoved skulde blive „baaret paa en Stage gennem Gaderne, ligesom de gør i Paris“. Det var altsaa Dønningerne fra den franske Revolution, der paa denne Maade naaede København. (Samtidigt Stik. Det kgl. Bibliotek).

saget til at slække paa Kravene. Det blev saaledes tilladt at nøjes med Grundmur til Gaden, og for at fremskynde Byggeriet besluttedes det at give Tilladelse til at bygge Baghuse af Bindingsværk før Forhusene. 1731 fik man endog Lov til frit at vælge mellem Grundmur og Bindingsværk til Gaderne.

For at give de ny Bygninger et ensartet Præg overdrog Kommissionen KRIEGER at udfærdige tre Mønstertegninger for almindelige Borgerhuse. Disse udkom i Trykken 1729 under Titlen „Berechnungen und Desseins auf 3 differente Grundgemauerte Gebäude . . .“. Flertallet af de nyopførte Huse kom i alt væsentligt til at svare til disse Typetegninger. Det er de saakaldte „Ildebrandshuse“, der i Almindelighed er tre Etager høje med en Trekantsgavl midt over den enkle Facade, der i Reglen er uden Dekoration. Dog kan fornemmere Huse være udsmykket med Pilastre og profilerede Vinduesrammer som Hofmaler CHRISTIAN PETER GETREUERS Hus, Valkendorfgade 36 fra 1739. Paa helt smalle Huse som paa Graabrødretorv spænder Gavlen ofte over hele Facaden, saaledes at Huset ser ud som et Gavlhus. Undersøger man imidlertid Tagkonstruktionen, viser det sig i mangt et Tilfælde, at Gavlen er „falsk“, idet Tagaasen ligger parallelt med Gaden, og Gavlen danner en „Udbygning“ paa Taget.

Betragter vi KRIEGERs Forslag, ser vi, at i fornemmere Huse er der enten Indgang til Trapperummet fra Portgennemkørselen eller fra Gaarden. Trappen er som Regel treløbet og fra denne fører Døre ind til Stuerne, der er rummelige og oplyses af store Vinduer med firkantede Ruder i Træsprosser. I Stueetagen er der ud til Gaden to store Værelser, medens Køkken og Pige-kammer er anbragt ud til Gaarden. De øvrige Stokværk har derimod hver fem Rum. Væggene blev enten dekoreret med malede Blomsterranker direkte paa Kal-

ken eller beklædte med Vægmalier paa Lærred, og Lofterne blev „gipsede“. Man opvarmede Værelserne med fritstaaende Vindovne, sjældnere med Bilæggerovne. I de jævne Huse var Trappen toløbet, Værelseantallet mindre og Udsmykningen mere spartansk. Men fælles for Kriegers Huse er Barokkens Trang til *régularité*. Som oftest er de større Huse kun beregnet til Beboelse for een Familie, medens de jævne er beregnet til flere, idet hver Etage er indrettet som en Lejlighed.

Skønt adskillige „Ildebrandshuse“ er blevet ombygget i forrige Aarhundrede, har talrige dog bevaret deres oprindelige Skikkelse. Nogle af de bedste ligger paa Sydsiden af Graabrødretorv. De genkendes paa Thurs Stik af Torvet i hans Danske Vitruvius fra 1746. Som det fremgaar af dette Billede, omgav en lignende Række Huse oprindelig ogsaa Pladsens øvrige Sider, indtil Bombardementet 1807 ødelagde dem.

Til de mest kendte hører det saakaldte Fiskebløderhus, Nr. 1, der er bygget 1732 af Fiskebløder HANS LAU. Paa den smukke Indskriftsten over Gadedøren læses:

Den første
Steen
jeg haver lagt
hvorfor jeg siger Hern Tak
Hvad Ilden har fortært
Har Gud igien beskiært
J. J. P
Ao 1732.

Som et Kuriosum kan anføres, at Hans Laus Navnetræk er blevet erstattet af Fiskebløder JØRGEN JENSEN PINVIGS, som erhvervede Ejendommen 1765.

Mere kendt er Nabohuset. Det er bygget 1732, men moderniseret 1759 af dets daværende Ejer Hofplattenslager SØREN NIELSEN SCHIØTT, hvis Navnetræk er indhugget sammen med Hustruens ANNA MARIE LUNDS

Kronprins Frederik (VI) og Gemalindes Indtog i Hovedstaden efter Formælingen 1790. Maleri af C. A. Lorentzen, Fredensborg. Processionen passerer Kongens Nytorv, hvor Krinsen er forsvundet. Til venstre ses Giethuset, i Midten Eigtveds Komediehus (Det kgl. Teater), for Tilfældet prydet med en af de dengang gængse Festdekorationer, og til højre Hotel du Nord, hvor nu Magasin ligger.

i den smukke Slutsten over Gadedøren. Som der staar paa AAGE RAFNS og OLAF STÆHR-NIELSENS dekorative Indskrifttavle paa Facaden, boede Digteren JOHAN HERMAN WESSEL her 1772, da han skrev „Kiærlighed uden Strømper“. Ejendommen ejedes da af Hofplattenslagerens Enke, og da den for nogle Aar siden blev restaureret af dens nuværende Ejer, Kunsthistorikeren HARALD LANGBERG, indrettedes i Huset en Mindestue for Digteren.

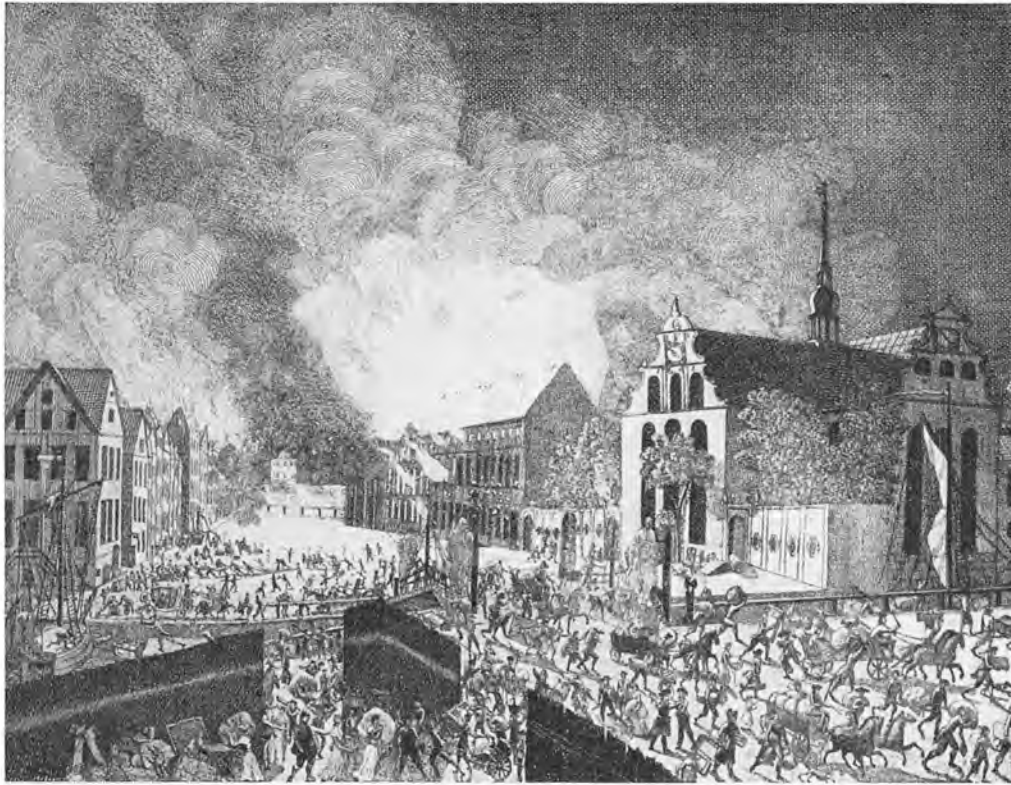
Skønt et Par af de andre Huse paa denne Side Torvet ser ud til at være bygget omkring Midten af forrige Aarhundrede, er de dog alle med Undtagelse af Hjørnestedet Nr. 11 ved Siden af den nu nedlagte Smøge til Valkendorfs-gade, opført efter Branden 1728 og med deres velbevarede Bindingsværks-gaarde et udmærket Eksempel paa det borgerlige Hovedstadsbyggeri i denne Periode. Derimod er Facadernes brogede Farver først udført 1904 paa Initiativ af „Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse“ ved dens daværende Formand JENS MØLLER-JENSEN i den Hensigt at genskabe Torvets oprindelige Karakter. Thi som det fremgaar af Racheegberg Seriens malede Prospekter paa Nationalmuseet, hvoriblandt et Billede af Graabrødretorv svarer til Thuras Stik, var København endnu en broget By med

kraftige Farver. Varmt rødkalkede Facader vekslede med gulkalkede.

Ved Branden sprængtes ogsaa den Skamstøtte, der var blevet rejst over CORFITZ ULFELD, men den erstattedes 1741 af en ny, som først efter en ihærdig Kampagne fra Beboernes Side fjernedes 1842. Den er nu opstillet i Nationalmuseets Have, medens Resterne af den oprindelige Støtte efter Traditionen skal være indmuret i et Hus i Landemærket.

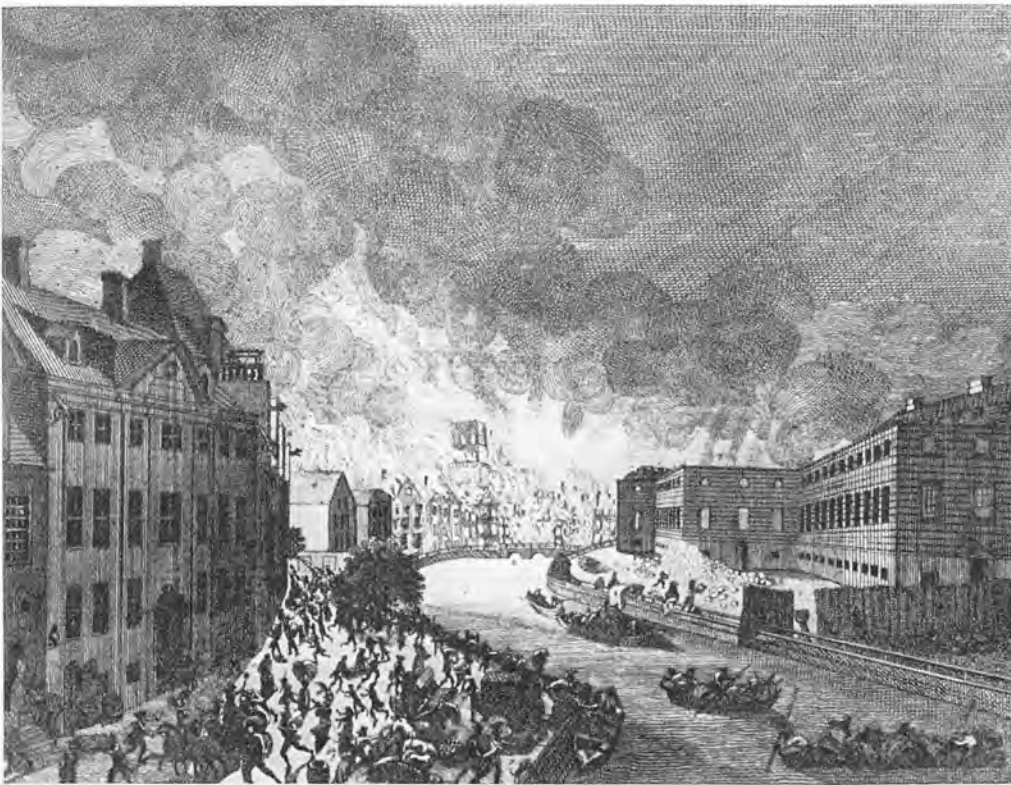
I Skindergades nordligste Ende nærmest Købmagergade ligger ligeledes et Par typiske Ildebrandshuse. Skønt Nr. 6 til Gaarden har meget smukt Bindingsværk, er de interessanteste dog de to gamle Huse paa Hjørnet af Niels Hemmingsensgade. Tilsyneladende er de ganske uden arkitekturhistorisk Værdi. Facadernes nuværende Udseende stammer fra Midten af forrige Aarhundrede, men ind til Gaarden er de ikke blot bygget af Bindingsværk, men Hjørnehuset har desuden en af de bedst bevarede aabne Svale-gange i København og Nabo-huset et kraftigt Stokværksfremspring, der endnu hviler paa de oprindelige Knægte. Tilsammen danner de to Gaarde et af Byens mest maleriske Partier.

Lignende Gaarde forekommer der kun meget faa af i København. Aabne Svaler findes i Pilestræde 77,

Størestrædes (nuværende Holmens Kanal) Brand den 5. Juni 1795, som Ilden var at se fra Slotspladsen. (Stik af Lahde).

Kompetencestridigheder og Mangel paa Konduite bevirkede, at man ikke fik fjernet den store Tømmerstabel, der laa tæt op ad Delehaven. Forgæves bad Brandmajor Boye Junge „baade med Høflighed og Alvorlighed“ de tilstedeværende Søofficerer om at skaffe Mandskab til at faa Stabelen flyttet. Da der først var Ild i den, lod det nærliggende Hovedmagasin med dets Oplag af Sejl og Tovværk sig ikke redde. Ilden bredte sig til Admiralitetet og Admiralsboligen i Størestræde (til højre i Billedet) og sprang over Kanalen til Husrækken paa den modsatte Side.

Nikolaj Kirketaarns Brand set fra Stormgade. (Stik af Lahde).

„De fra det brændende Magazin omflyvende Seildugs og Tougværks Stomper vare ligesaa mange Lunter, hvoraf enhver antændte alt brændbart, som laae i Vindstrøget. Paa denne Maade blev Nicolai Taarn anstucken . . .“ Det Overrislingsanlæg, som var indrettet i Taarnet, lykkedes det ikke at faa til at fungere, og en laaset Dør hindrede, at man kunde komme til med Sprøjterne. Kl. 8¹/₄ om Aftenen, som Ilden var begyndt om Eftermiddagen Kl. 3, faldt Spiret med et gruopvækkende Brag, Herefter lod Ildens videre Fremfærd i Kvartererne omkring Kirken sig ikke standse.

men de fleste er i Aarenes Løb blevet fjernet som i Teglgårdstræde 12 eller lukket, som i Møntergade 9 og Grønnegade 18, Hjørnet af Ny Østergade 11, som for øvrigt har en meget værdifuld firløbet Baroktrappe med samtidigt Rækværk. Ret almindeligt er derimod Stokværksfremspringet, som de fleste Ejendomme fra Midten af det 18. Aarhundrede har ud til Gaarden. Et saadant findes paa adskillige „Ildebrandshuse“ i Gammel Mønt

Kvarteret, men talrige andre Ejendomme af denne Art faldt ved dette Kvarters Sanering i Begyndelsen af Aarhundredet. En af de bedste Gaarde er Nr. 31. Den ikke alene har sit oprindelige barokke Udstyr, deriblandt Gadedøren, men ud til Gaarden et kraftigt Stokværksfremspring, der desværre har maattet understøttes af en Række Stolper. Fra denne Gaard er der en meget malerisk Udsigt til Nabohusenes Bindingsværks-

Raadhusets Brand den 6. Juni 1795. (Stik af Lahde).

„Ilden . . . naaede Løverdag Eftermiddag Gammel- og Nytorv, hvor den liig en opstilt Armee, hvis Torden og Lynild forkynder Død og Ødelæggelse, fremviste den gyseligste Front fra Nørregade til Kompagnistræde. Her havde man dog haabet, at den skulde standset, og at begge Torvenes saavel som Raadhuusstrædets betydelige Bredde skulde hindret den i at gaae over. Men Ildstrømmen var nu engang blevet saa voldsom, at dens blotte Hede antændte, hvor Ildens umiddelbare Paavirkning ikke kunde naae . . .“ For sent fik Boye Junge et Par Sprøjter tilkaldt, og da Mandskabet maatte fortrække paa Grund af den ulidelige Hede, kom Raadhuset i Brand. Intet kunde nu „standse Ildens tiltagende hastige Fremgang lige indtil Volden, hvor den ogsaa naaede hen inden Søndag Morgen“.

En Del af det ødelagte Parti af Byen set fra Nørrevold om Søndag Eftermiddag, 7. Juni 1795. (Stik af Lahde).

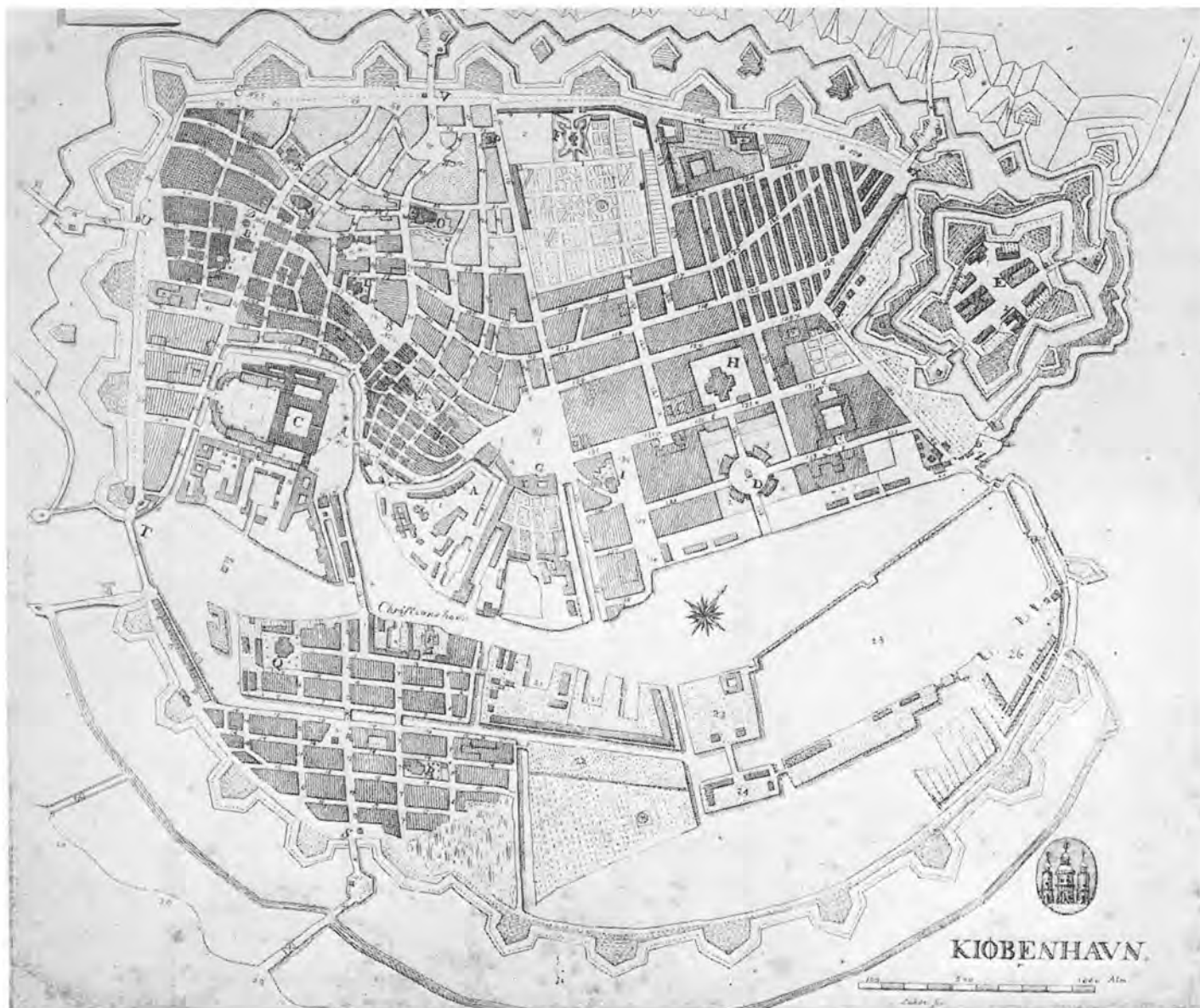
Endelig om Søndagen lykkedes det ved overordentlige Anstrebninger at standse Ilden ved Nørrevold. Man nedrev nogle gamle Bindingsværksbygninger paa Hjørnet af Voldgaden og Teglgårdstræde. „Og da denne Kant af Staden er blottet for Vand . . . rakte man Vand i Spande, ved en Rad af Mennesker, tværs over Volden fra Stads- eller Fæstningsgraven, hvorved enhver, høi og lav ivrig teede sig virksomme, ligefra Kronprindsen til den ringeste Borger i Staden“.

bagsider, f. Eks. til Nr. 39, der tidligere tilhørte Skræderlauget og endnu til Dels har sin gamle Skikkelse i Modsætning til Snedkernes Laugshus, Grønnegade 41 fra 1768, der er helt ombygget.

Det vil imidlertid blive for vidtløftigt at gennemgaa alle de „Ildebrandshuse“, som dette Kvarter er saa rigt paa. Selv om Saneringen af Brøndstræde-Kvarteret, tillige med Gennembrydningen af Ny Østergade, der

hvor Peder Madsens Gang havde ligget, gjorde et dybt Indhug i Kvarterets Helhedsvirkning, er der bevaret tilstrækkelig mange til, at man ved Selvsyn kan danne sig et Skøn over, hvorledes Virkeliggørelsen af Kriegers Planer tog sig ud. Denne Del af Byen har dog altid været „smaaborgerlig“ til Trods for, at „Det norske Selskab“, hvor Wessel var en kærkommen Gæst, havde til Huse i Sværtegade 7 hos Værtinden Madam JUEL.

Den anden store Brandulykke i det 18. Aarhundrede, der rasede i Dagene den 5.-7. Juni 1795, ødelagde tildels de samme Kvarterer som Branden 1728, selvom Ilden opstod i et helt andet Hjørne af Byen, i et af Tømmermagasinerne paa Gammelholm. Men en stærk Østenvind førte Flammerne indover Byen, helt til Nørrevold, hvor Ilden endelig standsede om Eftermiddagen den 7. Juni, og da var omtrent en Fjerdedel af Byen blevet deres Bytte. Paa Planen er de afbrændte Dele markeret med en mørkere Tone. Som det vil ses, berørte Branden fortrinsvis de Dele af Byen, der var blevet skaanet i 1728. (Sammenlign Side 22). Stik af Lahde.

De mere velstillede Huse laa andre Steder. Foruden i Ny-København og Kalveboderne i Nybrogade, hvor vi endnu har nogle af de fineste „Ildebrandshuse“. Det bedste er uden Tvivl Nr. 3, der ligesom dets Genbo ud til Magstræde, er bygget ca. 1730 for Hofsnedker CHR. JACOB PREISLER, som sikkert selv har udskaaet Gadedørene og Trappernes Rækværk. Betydelig større, men stærkt ombygget, er „Det ferske Fiskehandler-Kompagnis Hus“ paa Hjørnet af Knabrostræde, der maa have mindet om SUNDORPHS tidligere Ejendom paa Hjørnet af Boldhusgade og Ved Stranden, som brændte 1795. Ikke engang den smukt udhugne Sandstensportal er oprindelig, men en Kopi af Portalen paa den nu nedrevne JOACHIM LENTZ' Gaard i Dronningensgade paa Christianshavn. Den eneste Portal af denne Type, som er bevaret paa sin oprindelige Plads, er opsat af

Guldtrækker MELCHIOR ZEISE 1732 paa hans Ejendom, Valkendorfsgade 11.

Mens de sædvanlige „Ildebrandshuse“ har grundmurede Facader og Bindingsværk til Gaarden, er enkelte ogsaa bygget af Bindingsværk til Gaden. Muligvis noget ældre end Branden er Kompagnistræde 23, hvor der i Gaarden ligger et grundmuret Hus af „Ildebrandstypen“, men saavel Snaregade 3 og 5 er begge fra Tiden umiddelbart efter Branden. Sandsynligvis findes der i det egentlige gamle København betydelig flere, der er bygget af Bindingsværk til Gaden, men dette er i Tidens Løb blevet overkalket saa mange Gange, at kun en Afbankning af de dækkende Pudslag vil kunne afgøre det. Men det staar fast, at kvantitetsmæssigt er København, hvad kun de færreste tænker sig, den By i Danmark, der har forholdsvis mest Bindingsværk. Selv om

Gammel- og Nytorv set fra Gammeltorv. Maleri af C. Balsgaard 1839, Frederiksborgmuseet. En af de mest iøjnefaldende Ændringer i Bybilledet, der blev hidført af Branden 1795, var Sammenslutningen af Gammel- og Nytorv, idet Raadhuset ikke blev genopført paa dets tidligere Plads mellem de to Torve. „Hvad Staden har vundet i Skønhed ved denne store og herlige Plads, falder hver Mand i Øjnene“, skrev Rawert selvbevidst. Planen til Sammenlægningen var hans.

enkelte Huse undertiden kunde faa et noget fornemmere Udstyr til Gaden – Trekantsgavlen kunde erstatte af en halvrund Fronton, Facaden dekoreres med Pilastre og Vinduerne faa en smuk Indfatning som Huset ved Siden af Bispegaarden paa Nørregade, og den saakaldte „Struenseegaard“, Magstræde 6, hvorfra Hofsnedker DIDRIK SCHÄFFERS fornemme Interiør i Nationalmuseet stammer, bibeholdtes dog i Reglen Bindingsværket til Gaarden. En særlig Gruppe danner de Huse, der skyldes Arkitekten PHILIP DE LANGE. Det kendteste er Hofkonditor JOHAN HENRIK ZIEGLERS Hus i Nybrogade paa Hjørnet af Knabrostræde overfor „Det ferske Fiskehandler-Kompagnis Hus“. Det vender Gavlen ud til Kanalen, og som de andre Huse af denne Gruppe har det en mere dekorativ Udsmykning end sædvanlig. Den koncentrerer omkring de to midterste Vinduer i Stuen og paa 1. Sal. Stuevinduet indfattes af Pilastre, der bærer en Segmentgavl med to Vaabenskjolde, medens det øverste Vindues Ramme ender i to store Volutsving. Lignende volutindfattede Vinduer forekommer paa andre af PHILIP DE LANGES Bygninger – den reformerte Præstebolig i Aabenraa og Marskalsgaarden, den nuværende Postgaard, paa Køb-

magergade. Foruden disse vides det, at LANGE har bygget Kongens Nytorv 15, der nedreves 1893, og Ved Stranden 16, nu Cafe Royals Ejendom, den sidste i 1748 for Generalkrigskommissær STEPHEN HANSEN, hvor de to midterste Fag har en særlig dekorativ Indfatning. Paa ældre Billeder ses, at Ejendommen oprindelig har haft en Trekantsgavl foroven, men i nyere Tid er denne blevet fjernet og et fjerde Stokværk opsat. Denne Ejendom minder en Del om Gammel Strand 48, Købmand I. P. ISENBERGS Gaard fra 1750, der ligeledes skyldes PHILIP DE LANGE. Endnu staar den smukke Sandstensportal, udført af Billedhuggeren ANDREAS GERCKEN DEN YNGRE, men forøvrigt skæmmes Huset stærkt af den kæmpemæssige halvrunde Fronton fra Begyndelsen af dette Aarhundrede. Det er sandsynligvis ogsaa LANGE, som i 1740'rne byggede Justitsraad JACOB BARCHMANNS Gaard, nu „Grev Frijs's Palæ“ paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal og Ny Kongensgade. Facaden er indelt af kraftige Pilastre under Indflydelse af nederlandsk Barok, men meget karakteristisk er Portalen ud mod Ny Kongensgade. For ikke at ødelægge Palæets Symmetri er Stalden, som dengang var en væsentlig Bestanddel af et Palæ, ud til Ny Kongensgade

Tegneren H. C. Ley har forsøgt at rekonstruere Bybilledet, som det viste sig før Branden 1795, da Højbroplads ikke eksisterede, men de to smalle Gyder, St. Færgestræde og Højbrostræde fra Amagertorv førte ned til Kanalen omkring Slotsholmen. Det er Højbrostræde, man ser paa Billedet med Christian VI's Christiansborg, Rokokoslottet i Baggrunden. Der var gennem Tiderne ofte anket over denne usle Hovedpassage til Kongeslottet, men det vakte i Begyndelsen Modstand, da Rawert efter Branden 1795 foreslog ikke at genopføre Karréen mellem de to Stræder, men frilægge Arealet som en aaben Plads. Man hævdede, det var „et flygtigt og ikke nøje overtænkt Indfald“, men Planen vandt Bifald paa allerhøjeste Sted og realiseredes trods de store Erstatninger, der maatte udbetales Grundejerne. Billedet paa næste Side viser Resultatet, Højbroplads med C. F. Hansens Christiansborg i Baggrunden.

camoufleret med Palævinduer, men ser man nærmere til, er den øverste Del af disse kun Attraper malede paa Muren. Denne Gaard er nu sammenbygget med „Borups Højskole“, der sikkert er opført af samme Arkitekt, men fra første Færd har de to Palæer udgjort to selvstændige Huse. Hvert Palæ havde eget Mansardtag.

En noget anden Karakter har nu Assistenshuset, der i sin ældste Skikkelse er bygget omkring 1729 for den senere Statsminister, Greve C. A. BERCKENTIN som en trefløjet Gaard med en lav Forbindelsesbygning ud til Nybrogade. I 1765 fik Palæet sin nuværende Skikkelse med den smukke nyklassiske Portindfatning, og 1793 erhvervede Assistenshuset, som tidligere havde købt Palæet, Nybrogade 4, kaldet „Hans Blasen i Pætræet“. Denne Ejendom, der ligeledes er bygget efter Branden 1728, ejedes dengang af en Øltapper ved Navn HANS

BLASEN, som drev Øltapperi her, og endnu i 1816 stod der paa Gaden foran Huset et Pætræ.

Helt forskellig fra KRIEGERS Stil er GYLDENDALS Ejendom i Klareboderne, som er opført 1731–34 af Murmester og Stukkatør ABRAHAM STØY. Da Huset byggedes, fik det Traditionen tro en trekantet Fronton over det svagt fremspringende Midtparti, men allerede faa Aar efter erstattedes den af Byens eneste „Sætteritag“ – for at benytte en svensk Benævnelse. Ogsaa Dekorationen over Vinduerne adskiller sig fra den gængse Form ved at være helt i Louis Quatorze-Stilens Smag. Sandsynligvis har STØY, inden han slog sig ned i København, hvor han fik Borgerskab som Murmester 1729, en Tid arbejdet i Nordtyskland eller Nederlandene og her stiftet Bekendtskab med den ny Stilretning.

Medens de fleste af de nævnte Ejendomme er beliggende i trafikmæssigt mindre betydningsfulde Gader,

Frederik VI holder Tropperevy paa Højbroplads. Tegning og Stik af A. Opiz (Bymuseet). Datidens Hovedstad var Landets største Garnisonsby og Frederik VI, der nu staar som Indbegrebet af Biedermeiertidens Borgerlighed, elskede at spille Soldaterkonge.

viser det sig, at i Hovedgaderne er de fleste Bygninger fra Tiden efter Branden enten blevet erstattet af mere tidssvarende Forretningsejendomme eller helt ombygget. Kun til Gaarden kan enkelte Facader og Sidebygninger være blevet bevaret. THURAS Prospekter og Opmaalinger af sin Samtids Bygninger i Forbindelse med ældre Fotografier giver os imidlertid Mulighed for at rekonstruere adskillige.

Paa Købmagergade staar endnu den saakaldte Marksgaard – Postgaarden – som nævnt et af PHILIP DE LANGES Hovedværker, opført 1729–32 i Stedet for en i 1728 nedbrændt Gaard, der tidligere havde været i GRIFFENFELDS Besiddelse. Ved Branden ejedes den af Oversekretær i Danske Kancelli CHRISTIAN MØINICHEN, som paabegyndte Opførelsen af den nuværende Ejendom. 1734 solgtes den til CHRISTIAN VI, som indrettede den til Bolig for Overhofmarskallen, og 1779–80 ombyggedes den af HARS DORFF til Postgaard. Ved Siden af den laa to andre fornemme „Ildebrandshuse“, som først nedreves i dette Aarhundrede. Paa Tomten opførtes Postgaardens Anneksbygning.

Paa den modsatte Side Gaden, hvor nu Messens Varehus er beliggende, byggede den kgl. Køkken-

inspektør JOHAN WILHELM BECKER sig omkring 1740 en statelig Gaard, som en Tid endog beboedes af den russiske Gesandt. Her laa ogsaa den kgl. Porcelænsfabrik, nu Nr. 50. Dens Bygning, der først nedreves 1885, stammede ligeledes fra Aarene efter Branden. Den tjente en Tid som østrigsk Gesandtskabspalæ, blev siden købt af Vognmandslauget til Laugshus og „Kgl. allernaadigst privilegeret Post- og Gæstgivergaard“, men udlejedes 1775 til den af Kemikeren FRANTZ HEINRICH MÜLLER nyoprettede Porcelænsfabrik, som 1882 flyttedes til Smallegade.

Selv om Købmagergade adskillige Steder har skiftet Karakter, er flere Ejendomme i Virkeligheden betydelig ældre end deres nuværende Udseende lader ane. I denne Gade, hvor HOLBERG boede indtil Branden 1728, og hvor han skrev sine Komedier til Teatret i Lille Grønnegade, hvilket en Indskrifttavle i Porten til Nr. 26 fortæller, findes endnu bag Forhusenes skilteprydede Facader flere Levn af det 18. Aarhundredes Købmandsgaarde. I Nr. 13, 27 og 29 er saaledes bevaret karakteristiske Side- og Baghuse af Bindingsværk, der ikke staar tilbage for lignende Bindingsværkshuse i andre Bydele.

Frue Kirkes Brand set fra Kongens Nytorv. En Række samtidige Prospekter skildrer den skaanselsløse engelske Beskydning af København i 1807, og specielt den tredie „den rædsomste Nat“, Natten mellem 4. og 5. September, da Bombardementet kulminerede. Billedet er set fra Kongens Nytorv mod Østergade. Taget paa nuværende Hotel d'Angleterre er blevet ramt af en Bombe, og i Baggrunden ses det brændende Frue Kirketaarn. „Natten var oplyst af de brændende, ødelæggende Ildkugler og slangeagtige Raketter, som krydsede over den ulykkelige Stad, som udstødte Skrig og Jamerlyd“, hedder det i en samtidig Beretning. (Stik af J. F. Clemens efter Maleri af C. A. Lorentzen).

Bombardementet 1807 set fra Christianshavn. Christiansborgs Ruiner i Forgrunden, Frue Kirkes Taarn brænder.

De mer eller mindre dramatiske Billeder af Bombardementet suppleres af skriftlige Beretninger i Breve og Dagbøger. Endnu efter den første Nat trøstede man sig med, at der ingen større Skade var sket, og Ilden allevegne hurtigt var blevet slukket. Ogsaa den anden Nat vandt Brandfolkene Sejr over Luerne, trods det at der var udbrudt Ild 26 Steder i Byen. Man regnede med, at der hver Nat var affyret 4000 Projektiler imod denne. Men det var intet mod den tredie Nat, som omsider lammede Befolkningens Modstandsevne. (Gouache af I. M. Wagner 1807, Bymuseet).

Leder mange af Købmagergades Bygninger Tanken tilbage til Holbergtidens København, er selve Strøget fattigt paa Minder fra denne Periode. Her er det moderne Forretningsliv faret haardt frem mod de gamle Bygninger. En af Byens mest særprægede Ejendomme, Ranchs Hus paa Hjørnet af Østergade og Købmagergade faldt saa sent som 1934. Enkelte Steder som i Gaarden til Brasilkos Ejendom paa Østergade er indmuret et smukt Bagerskilt af Sten fra 1761, og i Gaarden til Amagertorv 8 findes en Indskrifttavle, men ellers er det ikke meget, der erindrings os om det 18. Aarhundredes By.

Medens der i den egentlige gamle By kun findes faa Palæer – dertil er Pladsforholdene for indskrænkede –

har flere offentlige Bygninger fra gammel Tid haft deres Plads her. Saaledes Raadhuset paa Nytorv, der genopbyggedes i Barokkens Aand 1729–33 af KRIEGER, og Universitetet, hvis Opførelse han ledede 1730–32. I dets ny Anlæg indgik den middelalderlige Konsistoriumsbygning, som Branden havde skaanet. 1731 indviedes den endnu bevarede Kommunitetsbygning langs Nørregade, Aaret efter „det store Auditorium“ paa Solenitetssalens nuværende Plads og omtrent samtidig den tidligere Professorresidens i Universitetsgaarden. Nok saa meget som Universitetets Genopbygning betød Kollegiernes Istandsættelse. Længst varede det, inden Regensen var fuldendt. Af den oprindelige firfløjede

Frue Kirkes Brand, set gennem Landemærket. Ogsaa dette Billede gengiver en Scene fra „den rædsomste Nat“. Sten Bille har fortalt om, hvordan han som Barn saa Bombardementet fra et Loftsvindue: „Det var et frygteligt Syn, et helt Ildhav hvirvlede i Vejret, og midt deri stod en høj slank Ildkolonne og kastede lange Ildtunger ud til alle Sider. Det var det stolte Frue Kirkespir, der denne Nat sank i Ruiner“. Fjenden havde koncentreret sin Ild netop mod Vor Frue Kirke, blandt andet for at skabe Panik i det tætbefolkede Fattigkvarter. „Den ulykkelige Stad blev overøst med Ild og Jern“. Støjen var ulidelig. Uafsladelig lød Bragene fra de springende Bomber og Granater, og de „hvislende congraveske Raketter gjorde en Helvedes Musik“. Det var dem, der antændte Frue Kirkes høje Spir, der ud paa Morgenstunden sank i Ildhavet under Fjendernes Jubelskrig. Brandvæsenet stod nu magtesløst, og et helt Kvarter blev hærget, men Byens Befolkning flygtede ud paa Christianshavn og Amager. (Stik af G. L. Lahde efter Tegning af C. W. Eckersberg, Bymuscet).

Bygning opførtes kun de tre Fløje, idet den fjerdes Grund udlagdes til Præstebolig for Trinitatis Kirke. Skønt Fløjen mod Krystalgade allerede stod færdig 1731, varede det 12 Aar inden Købmagergadefløjen og 18 Aar, inden Store Kannikestrædefløjen kunde tages i Brug – og det til Trods for, at den østlige Del af denne Fløj fra Porten til Købmagergade var blevet skaanet ved Branden. Denne Fløj, der i sig saaledes skjuler de eneste Rester af CHRISTIAN IV's Regens, blev 1777 forsynet med et tredie Stokværk, medens Taarnpartiet paa Købmagergadefløjen, der oprindeligt rummede en lille Kirkesal, stammer fra 1780. Til venstre for Porten til Store Kannikestræde ligger det saakaldte Lig-

bærerkontor. Studenterne havde nemlig 1712–91 Privilegium paa at bære Lig. Efter 1791 tilfaldt Bevillingen Kommunitetet, og Privilegiet bortfaldt først 1859, da det overgik til Kommunen. Samtidig med Kollegierne opførtes af KRIEGER Professorresidensen i Store Kannikestræde 11 og Nabohuset Nr. 13, der er ombygget 1869, men tidligere ligesom Bispegaarden i Nørregade og den nævnte Professorgaard var et typisk Ildebrands-hus. En lignende Karakter fik ogsaa Vartov, som KRIEGER fuldendte 1743–44. Ti Aar senere nedlagdes den oprindelige Kirke midt i Løngangstrædefløjen. Den havde været aaben ind til Sygesalene, for at Lemmerne kunde ligge i deres Senge og høre Gudstjenesten. I Ste-

Københavns nordlige Bydel efter Bombardementet 1807. Til venstre ses det brandhærgede Frue Kirketaarn, i Midten Petri Kirkes bevarede Spir. Der var indenfor Københavns Volde nedbrændt 305 Gaarde og Huse og mellem 1500 og 1600 Ejendomme var blevet mere eller mindre beskadiget. Frue Kirke var helt ødelagt, og Petri Kirke og Universitetet delvis. Ødelæggelserne var især sket Nord, Øst og Vest for Frue Kirke, sammenlign Kortet paa Side 39. (Gouache af I. M. Wagner 1807, By-museet).

Ruinen af Nikolaj Kirke set fra Sydøst.

I den Del af Hovedstaden, der blev ramt af Englændernes Bombardement, var Sporene af Storbranden i 1795 endnu ikke helt udslettet. Endnu laa baade Christiansborg Slot og Nikolaj Kirke i Ruiner. Man havde Aar 1800 besluttet, at Kirken skulde nedlægges, men Ruinen stod endnu en Aarrække, udsat for Vind og Vejr, og blev efterhaanden saa forfalden, at den sammenlignedes med Levningerne af et gammelt Bjergslot. Hvad Eckersbergs her gengivne noget tørre Tegning dog ikke giver rigtigt Indtryk af. (Akvarel 1809 af C. W. Eckersberg, Bymuseet).

det opførtes den nuværende Kirke for Enden af samme Fløj, mens Altret og Prædikestolen, den sidste anbragt over det første, stammer fra den tidligere Kirke.

Vartovs Vinduer, der er usædvanlig høje og smalle og minder om engelske Skydevinduer, er i deres Type uhyre sjældne her i Landet. I København forekommer de saa vidt vides nu kun paa et lille Baghus i Lavelstræde udfør Mikkel Bryggers Gade, men tidligere har de været mere almindelige. De fandtes paa Poul Fechtels Hospital i Møntergade og paa Hages Gaard i

Torvegade, og som Skydevinduer er Typen bevaret paa en Gaard i Helsingør opført af PHILIP DE LANGE.

Ligesom Vartov er Stormgade 14, „Det Harboeske Enkefruekloster“, i sin ældste Skikkelse et typisk barokt Hus. Klostret er stiftet af Gehejmeraad, Overkrigssekretær JENS HARBOES Hustru, CHRISTINE FUIREN, om hvem det fortælles, at „blandt Mænd og lærde var hun lærd og behagelig og blandt Fruentimmer Kone og en fornuftig, vis og højagtet Husmoder“. I Jylland oprettede hun et Jomfrukloster paa sin Ejendom Støvring-

Udsigt fra Graabrødretorv mod Frue og Petri Kirker efter Bombardementet 1807. Til højre Ulfeldts Skamstøtte. Der var ikke forløbet 100 Aar efter Branden 1728, før en Del af det Omraade, den havde hærget, atter laa i Ruiner efter Bombardementet, saaledes Bydelen mellem Graabrødretorv og Vor Frue Kirke. Her havde Brandvæsenet forgæves gjort deres Indsats, „de brave Brandsvende, der holdt ud som Helte at kæmpe imod Ilden i en Regn af Bomber og de øvrige Rædselsredskaber, der styrtede ned over dem, og derved freltes mangen en Bolig, som endnu staar den Dag i Dag“. (Maleri 1808 af I. P. Møller, Frederiksborgmuseet).

Saa trøstesløs var Udsigten fra Nørrevold ned gennem Nørregade efter det engelske Bombardement. Kun enkelte Ejendomme paa Gadens højre Side op mod Volden havde undgaaet Ødelæggelsen. Ellers var alle de store Købmands- og Bryggergaarde gaaet til Grunde. Ogsaa den, hvor Adam Oehlenschläger havde hentet sin Christiane, og som hendes Fader Assessor Hans Heger selv havde bygget op. Den var totalt afbrændt og laa endnu i Ruiner ved Hegers Død i 1819. Det holdt i det hele taget haardt at faa Byen genopbygget efter Bombardementet. (Tegning 1807 af C. D. Gebauer, Bymuseet).

gaard ved Randers og i København „Det Harboeske Enkefruekloster“ som Fribolig for 13 Enker af adelig Stand. Det aabnedes 1741, men da Huset var for lille, udvidedes det 1754–60 af Arkitekten LAURIDS DE THURA med et nyt Hus, der ganske svarede til det gamle, som det blev forbundet med ved en to Stokværk høj Mellembygning, der 1772 forhøjedes med et tredie Stokværk af HARSORFF. Klostret, som nu er Bolig for 16 Enker efter Mænd af de første fem Rangklasser, har i hver af de to Pavilloner en meget smuk Rokokotrappe af Træ.

Branden havde som nævnt ogsaa hærget Byens gamle Kirker. Størstedelen af dem var gaaet op i Luer, men enkelte havde ikke lidt mere, end at de hurtigt kunde restaureres.

Store Værdier var gaaet tabt, og Inventaret maatte helt fornyes; men det lykkedes ogsaa her at overvinde Vanskelighederne. Til at forestaa deres Genopførelse nedsattes et særligt Udvalg, der kom til at bestaa af Hofmanden, Gehejmerraad VINCENTZ LERCHE, der som mange af det 18. Aarhundredes dannede Per-

sonligheder fuskede med Arkitekturen, Biskop CHRISTIAN WORM og ERNST.

Af Frue Kirke stod det gotiske Kor, men Resten af Murene var for medtagne til at kunne benyttes. Den Udseende efter Restaureringen kendes fra talrige Genivelser. Det høje tredelte Midtskib, der oplystes af store Vinduer, var omgivet af lave Sideskibe med Halvtæg, over Koret var anbragt en Tagrytter, hvorimod Taarnet først fik Spir 1742-44, fire Aar efter selve Kirkens Fuldendelse. Til dette Spir havde VINCENTZ LERCHE udført et Projekt efter et Forslag, han fandt i den engelske Arkitekt JAMES GIBBS: „A Book of Architecture“, men først efter at THURA havde korrigeret det, blev Spiret bygget. Indvendig skal Kirkerummet have frembudt et straalende Syn. „Det Perspektiv, der falder gennem den ganske Arkade, er et af de længste og herligste, som jeg mindes at have set i nogen Kirke,“ siger Historikeren ERIK PONTOPPIDAN i „Danske Atlas“. Altertavlen forestillede Christi Fødsel, og Prædikestolen var udført af Billedsnideren FREDERIK EHBISCH og skænket af Kongen. Paa Døbefonten, der hvilede paa fire Løver, var de fire Evangelister fremstillet, medens Kirkens Vægge efterhaanden blev rigt dekoreret med Epitafier.

Da Petri Kirkes Mure ikke havde lidt større Skade, kom denne Kirke under Tag langt hurtigere end Vor Frue. Allerede 1730 var Hvælvingerne færdige, og Aaret efter fandt Indvielsen Sted. Derimod blev Taarnet foreløbig dækket med en Hætte. Spiret opsattes først 1756-57 af Tømrermester JOH. BOYE JUNGE. Samtidig istandsattes Helligaands Kirke 1730-32 efter KRIEGERS Tegning. Foruden Helligaandshuset havde Branden skaanet Taarnet, Griffenfelds Gravkapel og Portalerne, men da Kirkens Ydermure var blevet saa svækket, at Hvælvene ikke kunde genopføres, fik Kirkerummet i Stedet et Træhvælv. Spiret genopførtes ikke, og Taarnet dækkedes med en Hætte, og først ved Kirkens Restaurering under STORCKS Ledelse 1878-80 rekonstrueredes det nuværende Spir. Ved Nedstyrtningen af Hvælvene var det gamle Inventar blevet knust, og Kongen overlod derfor Kirken DIDRIK GERCKENS og JUST WIEDEWELTS Marmoralter med HENDRICK KROCKS Maleri af Himmelfarten og den af EHBISCH udskaarne Prædikestol fra FREDERIK IV's nedrevne Kirke paa Københavns Slot. Derimod fik Kirken en ny Døbefont, skønt den gamle, der stammede fra 1609, var blevet skaanet ved Branden. Ogsaa til Trinitatis og Reformert Kirke udførte EHBISCH Inventaret. I omtrent uændret Skikkelse er dette blevet bevaret til vore Dage som et straalende Monument over hans svulmende Barokkunst, hvorimod Helligaands Kirkens Prædikestol forlængst er gaaet til Grunde.

Med Opførelsen af Christiansborg 1732-40 begyndte den ny Stil, Rokokoens, at vinde Indpas i Hovedstaden. Skønt Slottet i det Ydre helt fulgte Barokkens Regler, blev det indvendig til dels udstyret efter Rokokoens Smag. Langsomt overførtes denne Stil paa det borgerlige Byggeri, men først med Frederiksstadens Udformning vandt den fast Fodfæste. Den er i sin Oprindelse fransk,

men stammer i sin danske Form fra Tyskland. Det er EIGTVED, Amalienborgs Bygmester, der er dens vigtigste Talsmand her i Landet. Boligplanen forbedres ogsaa. Levesættet bliver mere forfinet og kræver større Plads. Lejlighederne faar et herskabeligt Præg. Normen giver EIGTVED i Amaliegadehusene. Ud til Gaden ligger tre Opholdsstuer, Spisestuen er Forbindelsesleddet mellem Forhusets Værelser og Sidehusets mere underordnede Rum: Soveværelserne, Køkkenet og Pige-kammeret. Den oplyses af et skraatsiddende Vindue i Skæringspunktet mellem de to Fløje. Den fornemme firløbede Hovedtrappe anbringes i Forhuset til Gaarden, Køkkentrappen i Sidehuset.

I den egentlige gamle By er ikke bevaret mange Rokokohuse – der har sikkert heller aldrig været ret mange, da den jo saa godt som helt var udbygget, inden Rokokoens satte ind. Enkelte Bygninger fra Aarhundredets Midte har vel Liséner i Stedet for Pilastre, men Planen er Barokkens. Dette skyldes ikke mindst de smalle Grunde, der ikke levede Plads til større Nybygninger. Karakteristiske Eksempler er Graabrødretorv 4 og den stærkt ombyggede Naboejendom, Niels Hemmingsensgade 32 fra omkring 1765, samt Skolemuseets tidligere Ejendom i Stormgade, der nu er indbygget i Nationalmuseet samt Nr. 8 i samme Gade, hvis Ydre med Undtagelse af Porten, der er oprindelig, stammer fra en Ombygning i 1845. At Ejendommen imidlertid er betydelig ældre, viser bl. a. Hovedtrappens pragtfuldt udskaarne Rokokorækværk.

Et langt fornemmere Trapperum har dog det Holsteinske Palæ, Stormgade Nr. 10. 1706 havde Overkrigssekretær VALENTIN V. EICKSTEDT udvidet det med to Sidefløje i Gaarden, 1726 erhvervedes det af Gehejmeraad JOH. GEORG HOLSTEIN, hvis Søn, Oversekretær i Danske Kancelli, Lensgreve JOH. LUDVIG HOLSTEIN til Ledreborg forlængede det med et bredt Fag paa hver Side med en Balkon i øverste Stokværk. Omkring 1747 flyttedes den ene Balkon til Ledreborg, og 1756 fik Palæet sit nuværende Udseende. Om dets tidligere Storhedstid minder endnu den prægtige Marmortrappe, der sikkert er en formindsket Gentagelse af Christiansborgs. I en af dets Sale afholdt Videnskabernes Selskab sine Møder i JOH. LUDVIG HOLSTEINS Præsestid.

Denne Bydels smukkeste og mest yndefulde Bygning er „Prinsens Palæ“ eller „Palæet i Kalveboderne“, som det tidligere blev kaldt. Desværre er noget af dets oprindelige Charme gaaet tabt, ved at det er blevet indbygget i det ny Nationalmuseums Komplex. Fløjen langs Ny Vestergade er ældst, idet den er en Rest af Wigandt Michelbeckers Gaard fra 1684. Omkring 1725 erhvervedes denne af FREDERIK IV, der lod KRIEGER ombygge den til Bolig for Kronprins CHRISTIAN (VI). Ved en ny Ombygning 1743-44 af EIGTVED til den nygifte Kronprins FREDERIK (V) udvidedes den til det saakaldte „Prinsens Palæ“. Dette bestaar af tre Fløje, som efter fransk Mønster er forbundet med en lav Portbygning. I Hovedfløjen over Gaarden ligger de for-

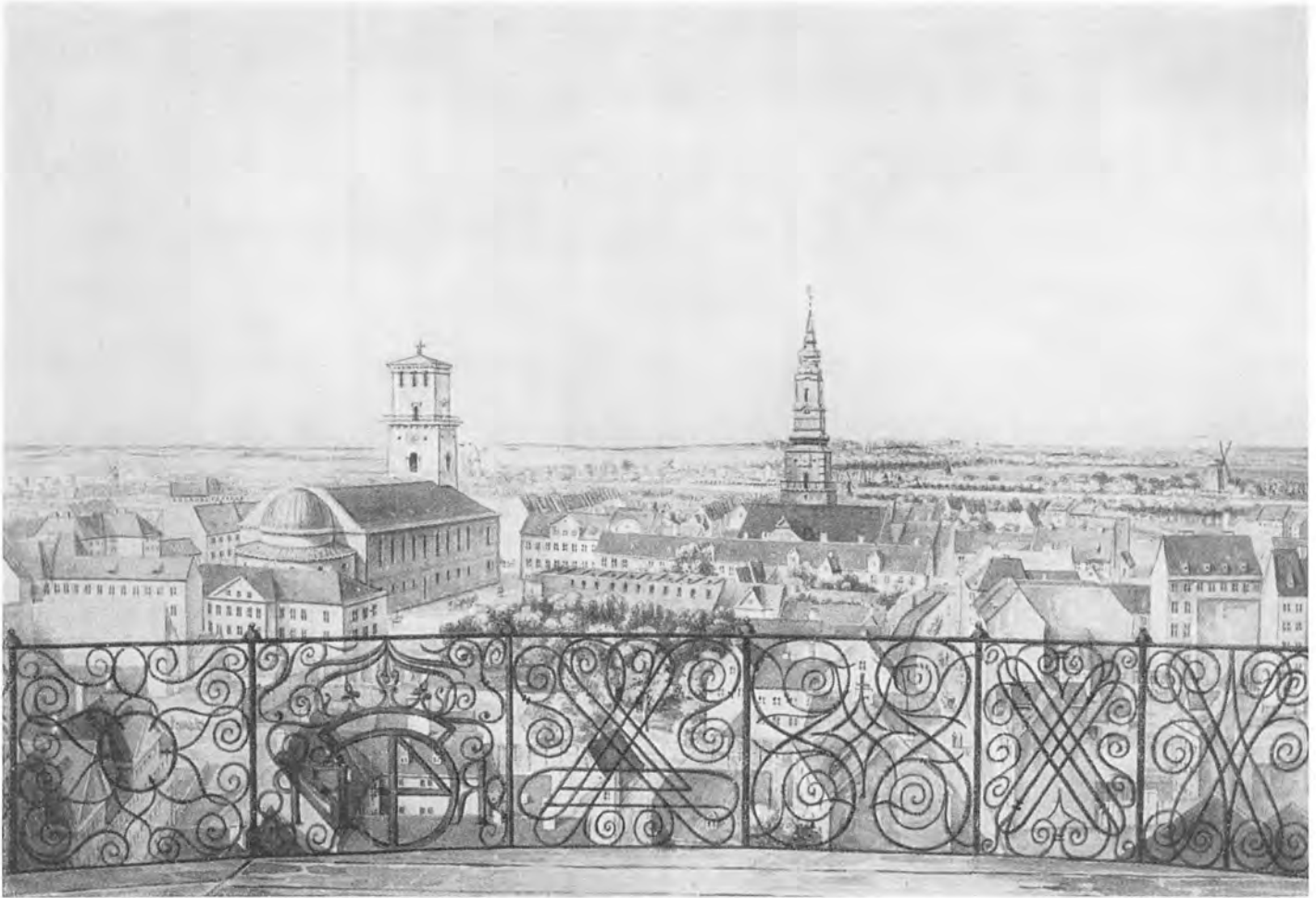
Brandenes Hærgen. Planen her viser de samlede Ødelæggelser af Brandene 1728, 1795 og Bombardementet 1807. Det 1728 hærgede Omraade er angivet med vandret Skravering, og Ødelæggelserne i 1795 med lodret. Krydsskraveringen angiver saaledes de Dele af Byen, der blev ødelagt i begge Brande. Den uregelmæssige tykke sorte Linje viser endelig det Omraade, som blev ødelagt ved Bombardementet 1807. (Efter Original i Stadsingeniørens Direktorat).

nemste Rum, Riddersalen og de øvrige Repræsentationslokaler. Ved EIGTVEDS Ombygning flyttedes KRIEGERES Vinduesrammer fra Michelbeckers Gaard over paa Hovedfløjen ud til Haven. Aaret efter Palæets Fuldendelse tilkøbtes mod Nord en tidligere Slotsforvalterbolig, som 1757 fik sin nuværende Skikkelse af THURA.

Ogsaa paa Kongens Nytorv kom EIGTVED til at sætte sit Præg. Efter Branden 1728 var Teatret i Lille Grønnegade blevet lukket, og CHRISTIAN VI's pietistiske Livsindstilling tillod ikke, at det genaabnedes. Først efter hans Død 1746 fik Organisten C. A. THIELO Tilladelse til atter at lade opføre danske Skuespil, og 1747 indrettedes et midlertidigt Teater i Læderstræde, hvor Holbergs Komedier blev spillet. Aaret efter nedlagdes Grundstenen til et nyt Teater paa Kongens Nytorv, som EIGTVED havde givet Tegningen til. Skønt Byen paa dette Tidspunkt ikke havde andre Teatre, kunde det ikke betale sig, og 1750 tvang Kongen Magistraten til at overtage det. Dets Gæld øgedes, 1770 blev CHRISTIAN VII nødsaget til at træde til, og efter at han havde faaet det overdraget, skiftede det Navn til „Den kgl. danske Skueplads“.

I disse Aar havde Kunsten i det hele taget en Blomstringsperiode. Allerede 1701 var der dannet et Slags Kunstakademi, sikkert uden Undervisning. En Tegneskole havde derimod Maleren HENDRIK KROCK, men først omkring 1738 oprettedes under hans og Billedhuggeren LE CLERCS Ledelse et Maler- og Tegneakademi. 1744 grundlagdes en ny Skole, som EIGTVED blev Forstander for. Den havde til Huse Gammelstrand Nr. 40. Aar 1748 flyttedes den til „Etagen over Kronprinsens Stald“ paa Christiansborg. 1751 ændredes Skolens Navn til „Mahler og Tegne-Academie“ med A. G. MOLTKE som Præsos og EIGTVED som Direktør. 1753 indrettede det nyoprettede Akademi sig paa Charlottenborg, og den 30. Marts 1754 udstedtes de ny Statuter for „Det Kgl. Skildre-, Billedhugger- og Bygningsacademie“, og dets Stiftelsesdag fastsattes til FREDERIK V's Fødselsdag den 31. Marts, men først 1787 kom det i Besiddelse af hele Charlottenborg, og ikke før 1814 fik det sit nuværende Navn „Det kgl. Akademi for de skønne Kunster“.

„I det 18. Aarhundredes København“, skriver HUGO MATTHIESSEN i sin lille Bog om københavnske Gader, „vrilledede det Stræde for Stræde med Løver og Bjørne,

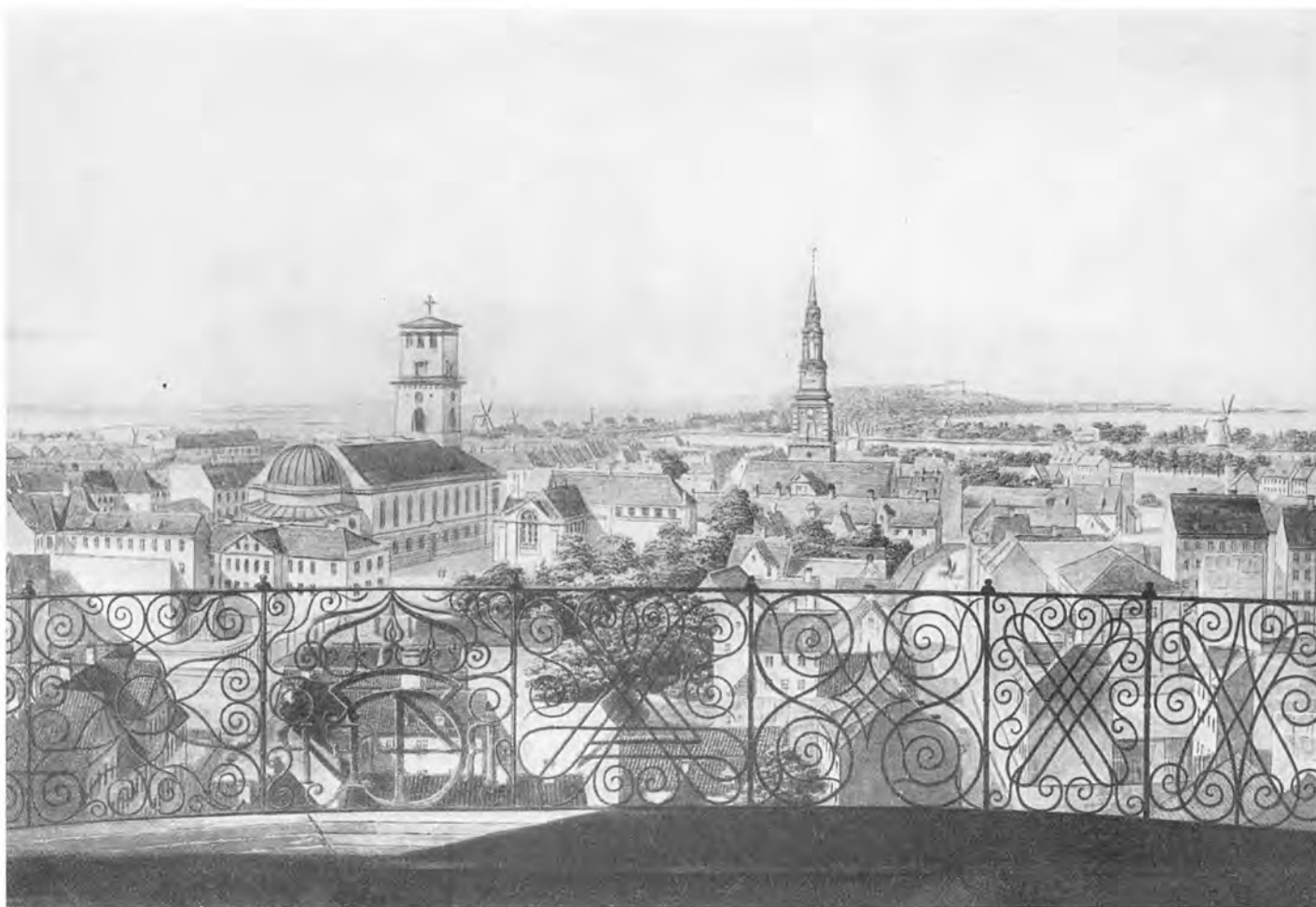
Udsigt fra Rundetaarn mod Vest ca. 1830. (Tegning af H. G. F. Holm, Københavns Brandforsikring). Byens Genopbygning efter Bombardementet 1807 skete i Ny-Klassicismens Tegn, og dens fornemste Repræsentant C. F. Hansen stod for Genopførelse af de mere fremtrædende offentlige Bygninger. Det var ham, der byggede Domhuset og det ny Christiansborg, saavel som Vor Frue Kirke, der ses til venstre i Billedet. Til højre Petri Kirkes høje Spir. Bemærk i Baggrunden Frederiksberg Slot og sammenlign iøvrigt med Billedet overfor.

Fortuner, Falke og Heste i alle Farver, Stjerner, Maaner og gyldne Sole, Morianer og Vildmænd, Druer og Kroner“. Husene havde nemlig ingen Numre, og de nævnte Skilte tjente da som Kendingstegn. Først 1771 befaledes det, at Ejendommenes Matrikelnummer skulde males paa Facaden „paa et saadant Sted, hvor det kiendeligt kan være at see“. Samtidig besluttedes det, at Gadenavnene skulde males paa alle Hjørnehusene, idet kun de fornemste Gader hidtil havde haft Skilte af denne Art. Paa Hjørnet af Vandkunsten og Frederiksholms Kanal sidder endnu to 18. Aarhundredes Sandstenskilte. Ogsaa Professionsskiltene var ofte af Sandsten. Hyppigst forekommende var Brændevinsbrænderskiltene med Destillerkarrene og en eller anden Dyrefigur, Bagerskiltet med Kringlen, Skomagarskiltet med Støvlen og Fiskehandlerskiltet med en eller flere Fisk. De ses endnu talrige Steder i den indre By. Ud-hængsskilte i moderne Forstand af Smedejern kendes allerede i Renæssancen, bliver almindelige i det 18. Aarhundrede – i Holmensgade fandtes i sin Tid et fornemt Bødkerskilt, der nu er anbragt paa Bymuseet – og sejrer i forrige Aarhundrede over de murfaste Stenskilte.

Umiddelbart før Pesten 1711 hærgede Byen, menes

denne at have haft ca. 66.000 Indbyggere. Ved den første Folketælling, der afholdtes den 15. August 1769 var dette Tal steget til 70.514 uden Militæret og godt tyve Aar senere til 90.032. For at skaffe Plads indenfor Voldene forhøjedes Husene, Baghuse opførtes i stigende Antal, og allerede 1764 siges det, at „næsten alle Huse beboes endogsaa i Kældrene“. Dette kunde undertiden være ligefrem livsfarligt. Ved voldsomme Regnskyl gik Rendestenene over deres Bredder, og Vand og Skarn væltede da ned i Stuerne.

At det stod slet til med Gadernes Vedligeholdelse, er hævet over enhver Tvivl. Endnu fandtes talrige aabne Rendestene, og Gaderne var hullede, ujævne og beskidte. 1757 var Forholdene saa daarlige, at Kongen nedsatte en Kommission, der skulde sørge for, „at Stadens Vandfald engang bliver reguleret efter et ordentligt Water-Pas og Vandet henledet at tage sin Flugt, hvor det nærmest og bedst kan ske“. Resultatet blev, at syv af Byens Slamkister blev udvidet og ombygget, og Nørregades Vandløb forbedret. Samtidig opstod Spørgsmaalet om Brolægningens Fremtid. Hidtil havde hver Grundejer sørget for det Stykke Gade, der laa ud for hans Ejendom, men 1764 bestemtes det,

Udsigt fra Rundetaarn imod Vest 1836 (Akvarel af H. G. F. Holm, Det kgl. Bibliotek). Billedet er i det store og hele identisk med det overforstaaende, men man vil bemærke, at Universitetsbygningen er fuldført i Mellemtiden. Paa det ældre Billede ses endnu den i 1807 nedbrændte Auditorie-Bygning. Bag denne ligger den til vore Dage bevarede Kommunitetsbygning ud til Nørregade. Bemærk foran Frue Kirkes Kor Metropolitanskolen, der ogsaa skyldes C. F. Hansen.

at Gaderne fremtidig skulde brolægges under eet. Op-højede Fortove fandtes ikke, og 1765 blev der derfor yderligere nedsat en Trottoirkommission, der paabød at indføre Fortove i moderne Betydning. Den første Gade, som fik dem, var Holmens Kanal, men denne efterfulgtes snart af andre.

Trods alt var København nu en af Nordeuropas vigtigste Byer. Dens Handel og Industri var inde i en Opgangsperiode. Nye Industrier understøttedes af Rege- ringen – Den kgl. Porcelænsfabrik oprettedes, et Møbel- magasin skabtes, Tekstilfabrikker og Sukkerraffinaderier grundlagdes. Det asiatiske Kompagnis Handelsflaade besejlede Østens fjerne Lande og hjembragte kostbare Silkestoffer, Porcelæn, Laksager og Krydderier. Allige- vel var Hovedstaden ikke moden til STRUENSEES mange Reformers. Det eneste varige Resultat af hans Styre blev Hof- og Stadsretten samt Tallotteriet. Til Gen- gæld var Befolkningens politiske Interesse blevet vakt. Havde HOLBERG i Aarhundredets Begyndelse satiriseret over Menigmands manglende politiske Begreber, be- gyndte Forstaaelsen for det politiske Liv nu at vaagne. Aviser og Tidsskrifter vandt Udbredelse og i Klubber diskuteredes Døgnets Begivenheder.

Samtidig vakttes Interessen for Antikken til nyt Liv. Omkring 1760 begyndte Nyklassicismen at fortrænge Rokokoens. Først spredt, senere mere beslutsomt. Bane- bryderen var den franske Arkitekt NICOLAS-HENRI JARDIN, der indkaldtes 1754 for at fuldende Frederiks- kirken. Ved sin Ankomst blev han udnævnt til Hof- bygmester og Professor ved det nyoprettede Kunst- akademi. Som Billedhuggeren SALY havde han i Rom studeret Oldtidens Bygningskunst og nedlagt sine Erfaringer i en Række Blade med Arkitekturtegninger. Hans Virksomhed betegnede det afgørende Brud med Rokokoens. I den gamle By rejstes enkelte moderne Huse, dog ikke af ham selv, men af hans Elever. Saa- ledes byggede HANS NÆSS 1767–68 Kongens Nytorv 18 til Brændevinsbrænder, Kammerraad CHRISTIAN LIHME og til sig selv „Slottet i Antonistræde“, Antoni- gade 9, hvor hele Nyklassicismens dekorative Apparat forekommer: Medailloner, Guirlander, Triglyfkonsoller o. s. v., men ellers findes der i denne Del af Staden, som i den af BOYE JUNGE 1785 anlagte Kronprinsens- gade, kun enkelte Eksemplarer paa JARDINS noget tørre Nyklassicisme. End ikke Civiletatens Materialgaard i Frederiksholms Kanal, der er bygget 1771 af G. D.

Tropperne Hjemkomst i 1849. Garden passerer Æresporten paa Gammeltorv. (Akvarel af H. G. F. Holm, Privateje).

ANTHON, mellem Fæstningens Materialgaard og Kirkerups Hestgardekaserne fra 1792, er præget af den ny Stil, skønt ANTHON ellers var en af dens bedste Repræsentanter. Egentlig vandt Nyklassicismen først Terræn efter Byens anden store Brand 1795, og da var det Harsdorffs akademiske Formsprog, der prægede den.

Allerede 1773-74 ombyggede han den kgl. danske Skueplads. Ud til Torvet opførtes en Vestibule med Pilastre og Frontespice af WEIDENHAUPT og ud mod Holmens Kanal to Tilbygninger med Paaklædningsværelser. Samtidig udvidedes Tilskuerpladsen med 220 Sæder til 1000. En Snes Aar senere opførte han de to tempellignende Afstigningspavilloner paa hver Side af Vestibulen, som ses paa ældre Billeder af Teatret.

Hans vigtigste Arbejde i disse Aar var dog Opførelsen af den saakaldte „Harsdorffs Gaard“, Kongens Nytorv 3-5, som han byggede 1779-80. Indretningen af Nr. 3 nærmest Charlottenborg var tænkt som Mønster for et fornemt borgerligt Lejlighedshus og Nr. 5 for et Palæ. Stik imod enhver Regel er Pilastrenes Volutter anbragt vinkelret paa Facaden – et Motiv der genfindes paa Løveapotekets nedrevne Ejendom paa Hjørnet af Ama-

gertorv og Hyskenstræde, som han byggede 1796 for Apoteker J. G. L. MANTHEY, to Aar efter at CHRISTIAN VI's Christiansborg var gaaet op i Luer og Aaret efter Byens anden store Brand.

Denne udbrød paa Marinens Plads paa Gammelholm, som Holmens Kanal afspærrede fra selve Byen. Omraadet var stærkt udnyttet. Langs Kanalen laa Hovedmagasinets lange Længe fra CHRISTIAN VI's Tid, hvis Midtpavillon 1863 ombyggedes til Studenterforening, og i en Bygning Vest for denne havde bl. a. Konstruktionskommissionen, Ekvipagemesteren og Magasinforvalteren Lokaler, medens Admiralitetet laa ud til Størestræde ved Siden af den under CHRISTIAN VI opførte Bolig for Holmens Chef. Pladsen optoges iøvrigt af Vagtbygninger, Værksteder, Baadhuse, Dokanlæg og Oplagspladser for Tømmer og Spaaner – den saakaldte „Dellehauge og Spaanehauge“ – foruden af en Drengeskole, som var blevet oprettet 1743 for Tømmer-svendenes og Matrosernes Sønner.

Ved Branden, som opstod den 5. Juni 1795 Kl. 3 om Eftermiddagen i Delehaven, gik det som i 1728 – trods Raadmand PONTOPPIDANS Profeti efter Slottets Brand

Episode fra Troppernes Hjemkomst. Scenen foregaar udfør Helligaandskirkens Port mod Vimmelskaftet. (Maleri 1850 af D. Monies, Frederiksborgmuseet).

De Tropper, der vendte hjem til Hovedstaden efter Trearskrigens Sejr, blev modtaget med endeløs Jubel. Byen var udsmykket og store Festligheder arrangeredes. Fra Vesterport til Kongens Nytorv vajede Flagene overalt. Den tapre Landsoldat havde holdt sit Løfte.

i Juli 1794. Han havde hævdet, at „paa Grund af de kraftige Foranstaltninger Brand- og Vandkommissionen har truffet med Sprøite- og Vandvæsens Anstalter; med Politidirectionens driftige Inkquisition om brændbare Varers tilbørlige Opsigt, item Vægtervæsenets Beopgting, den Omstændighed, at fast alle Bygninger ere grundmurede – saa tør man haabe tillidsfuldt, at ingen extraordinaire farlig og langvarig Ildsvaade skal kunne indtræde“. Som ved den første Brand svigtede imidlertid alle Foranstaltninger. Byens Brandmajor, BOYE JUNGE, der laa paa Landet paa Gammel Kongevej, kom ganske vist hurtigt til Stede, og da han indsaa den Fare, der vilde opstaa, hvis Ilden bredte sig, befalede han straks at fjerne en stor Brændestabel. Dette modsatte Holmens Chef sig under det Paaskud, at han manglede Folk. Alligevel satte han nogle unge Søofficerer til at

fælde de Træer, der stod mellem Delhaven og Hovedmagasinet. Dette var helt taabeligt, da deres Fald spærrede Passagen til Brandstedet. Snart stod Hovedmagasinet ikke til at redde, og da Vinden var østlig, førtes Flammerne over Kanalen og antændte Husene paa den modsatte Bred. Kun ved et Tilfælde reddedes Teatret paa Kongens Nytorv. „Man kunde have frelst mere og var i god Gang dermed,“ fortæller en af Brandmestrene, „man havde Slinger deroppe, og alt gik fortræffeligt, da der pludselig ikke kom Vand. Da man saa nærmere til, havde Sprøjterne, der holdt mellem Magasinet og Kanalen, skruet Slingerne fra og vare uden videre kørte deres Vej“. Yderligere vilde Brandvæsenets og Marinens Folk ikke underordne sig hinanden. Flammerne førtes imedens af Vinden hen til Nikolaj Kirke, og Tagrytteren kom i Brand. Snart var Kirken fortabt,

Fra 1848 tog Hovedstadens Udvikling til moderne Storby sin Begyndelse. Den offentlige Mening blev efter den Tid en Magt, man maatte tage skyldigt Hensyn til. I 1856-58 faldt de forhadte gamle Byporte, og omtrent samtidig slettedes et andet Skel, men indenfor Voldene. Efter endeløse Drøftelser besluttedes at nedlægge Orlogsværftets Virksomheder paa Gammelholm og frigive Arealet til Bebyggelse, samtidig med at man 1864 sløjfede Holmens Kanal og udlagde den som den brede Gade, der nu bærer Navnet. (Akvarel, Bymuseet).

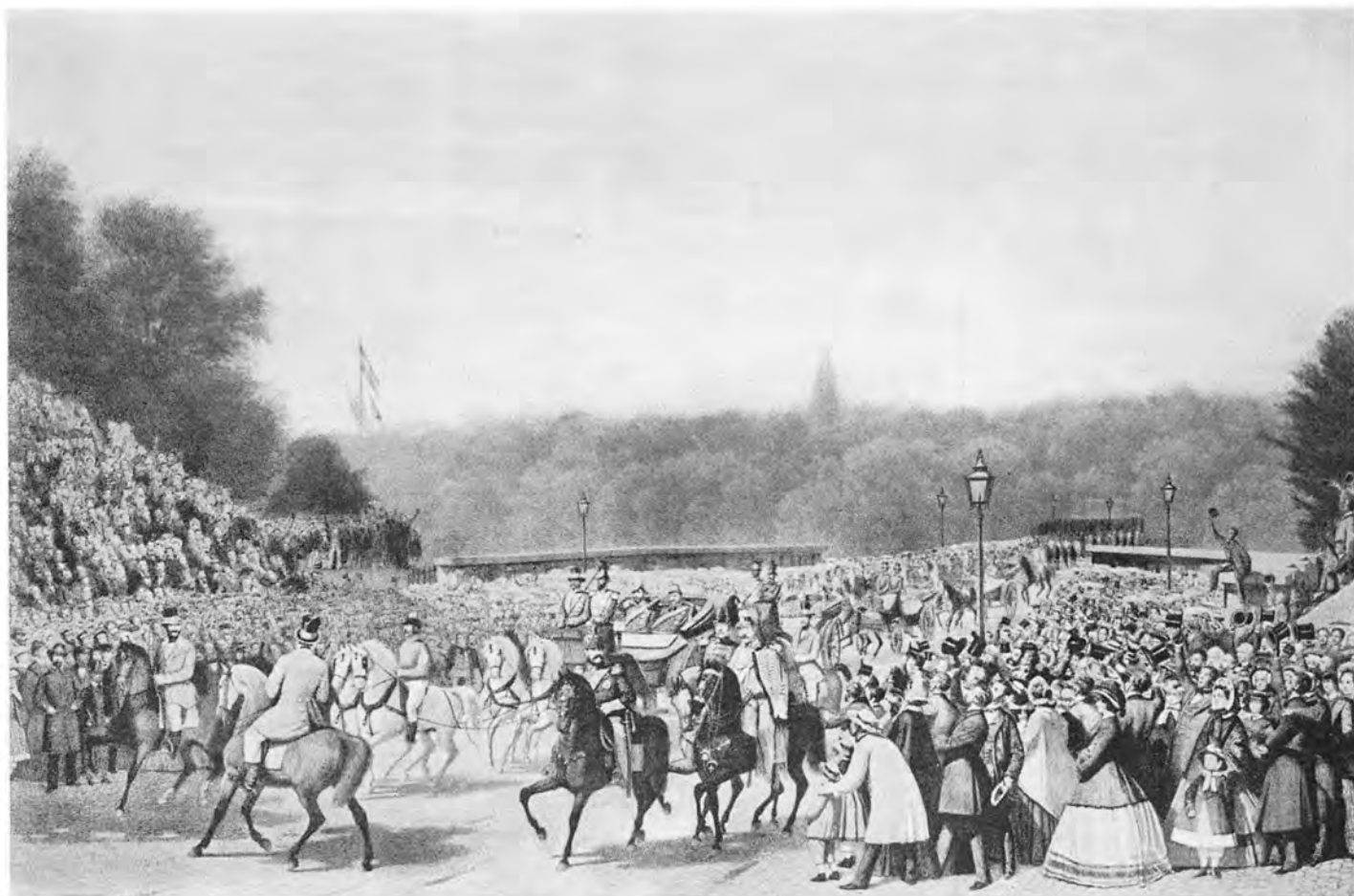
og hele Kvarteret et fraadende Ildhav, der af en samtidig beskrives som et Billede paa Helvede. Panikken bredte sig. Folk flygtede, medtagende det nødvendigeste, bort fra de brændende Gader, nogle til Christianshavn, andre til de Bydele, som endnu ikke var antændt. Sprøjterne svigtede, Slangerne revnede, og en tilstrækkelig Mængde Vand kunde ikke fremskaffes.

Fra Kvarteret omkring Nikolaj Kirke bredte Flammerne sig til Gammelstrand, og da Vinden Lørdag Morgen slog om i Syd-Øst antændtes Knabrostræde. Hele den vestlige Del af den gamle By mellem Vartov og Nørrevold blev derfor Luernes Bytte. Først Søndag Eftermiddag Kl. 6 blev man Herre over Ilden, men da var ogsaa efter Stadsbygmester MEYNS Beregning ødelagt 941 Huse og Gaarde, 22 var blevet mere eller mindre beskadiget, og 5.770 Personer af alle Stænder var blevet husvilde.

Blandt de offentlige Bygninger, der var nedbrændt, var foruden Marinens Bygninger paa Gammelholm, Nikolaj Kirke, Raadhuset, Vajsenhuset og Valkendorfs Kollegium.

Efter Branden frembød den før saa statelige By et sørgeligt Syn. Ruin løftede sig bag Ruin saa langt Øjet rakte, og fra Volden kunde man se dybt ind i Byen. Først og fremmest gjaldt det om at skaffe de Hjemløse Tag over Hovedet. Allerede den 8. Juni opfordrede Magistraten Husejerne i København og Forstæderne at overlade de Husvilde de Rum, de selv kunde undvære og ikke tage mere for dem „end Billighed tilsiger“, men Størstedelen maatte foreløbig tage til Takke med Telte og de Barakker, der bl. a. rejstes paa Slotspladsen og ved Toldboden. Men Genopbygningen kom snart i Gang, og ved Bombardementet 1807 var de fleste Spor udslettet.

Ligesom efter 1728 paatænkte man ogsaa nu at modernisere Gadenettet, mindre af Hensyn til Færdslen, mere som en Forebyggelse mod fremtidige Ildsvaader. „For at undersøge og bestemme, hvorledes og hvorvidt de saaledes foreslagne og vedtagne almindelige Bestemmelser en Detail kunde udføres“, siger Stads-konduktør RAWERT og, „hvad derved var at erindre, eller hvilke Afvigninger det Lokale kunde foranledige“

Kongerne Frederik VII af Danmark og Karl XV af Sverige under den sidstnævntes Besøg i København 1862. Den kgl. Kortege passerer „Gabet“, der opstod, efter at Vesterport var blevet sløjft og Udsynet aabnet til det dengang landlige Terræn foran Byens Volde. Portenes Fald var det første Attentat paa den snævre Ring, der laa omkring Byen og hindrede al Udvikling. Og Svensk kongens Besøg toges for et godt Varsel i de dengang saa truende Tider. Men hverken „han selv“ eller „de 22.000“ kom, da Uvejret endelig brød løs i 64, og efter den Krig blev der ingen festlig Modtagelse af de danske Soldater i Hovedstaden.

udnævnte Magistraten en Reguleringskommission, hvori bl. a. Stadsbygmester PETER MEYN og RAWERT fik Sæde. Resultaterne af dens Arbejde genfindes i Nutidens København. Af Betydning for Bybilledet blev især Anlægget af Højbro Plads, man genopførte ikke Karreen mellem Store Færgestræde og Højbrostræde, og Foreningen af Gammel- og Nytorv, idet Raadhuset flyttedes til Vajsenhusets tidligere Plads paa Nytorv. Derved havde Byen faaet to brede Brandbælter, og navnlig Raadhuset kunde nu ikke længere „tiene til Ledeld, og føre Ilden fra den ene Side af Torvet over til den anden“, som det hedder i RAWERTS Betænkning. Fra samme Tid stammer ligeledes Paabudet om „brækkede“ Hjørner ved Gadekrydsene, og saa vidt muligt udvidedes de nedbrændte Gader, medens Krumninger og Bugter fjernedes.

For Nybygningerne blev der ogsaa vedtaget bestemte Regler. De skulde ikke alene opføres af „forsvarlige Grundmure til alle Sider“, hvorved de pittoreske Bindingsværksgaarde forsvandt, men af Hensyn til Gadernes ensartede Udseende blev der fastsat visse Bestemmelser for Husenes Højde, Vinduernes Placering etc.

Paa de ny Kvarterer gjorde HARSORFFS Indflydelse

sig gældende. I Stedet for Barokkens 1-3 Families Huse, holdt „Lejekasernen“ sit Indtog, selv om de enkelte Ejendomme ikke helt mistede deres individuelle Præg af „Gaard“. Men fra at være en „kulørt“ By, blev København en „hvid“ By, idet Facaderne i Modsætning til Ildebrandshusene, men under Indvirkning af Rokokoens, blev malede med lyse Farver. Normen for den ny Hustype havde HARSORFF som nævnt allerede fastlagt 1779 med Dobbeltuset, Kongens Nytorv 3-5. Gode Eksempler fra denne Byggeperiode er Assessor P. F. BECKMANNS Gaard, Gammeltoiv 18 fra 1796-97, Grosserer OLE BERNTH SUHRS samtidige Gaard, Gammeltoiv 22, den 1898 nedbrudte Ejendom, Gammeltoiv 4, der skyldtes Arkitekten PHILIP DE LANGE D. YNGRE, Berninas Ejendom, Vimmelskaflet 47, som er bygget for Grosserer FR. TUTEIN af JOHAN MARTIN QUIST, og den af HARSORFF selv opførte Ejendom, Peschiers Gaard, nu Landmandsbanken, Holmens Kanal 12, der imidlertid 1850 ombyggedes og forhøjedes med et Stokværk af G. F. HETSCH.

I Almindelighed var Midtpartiet forsænket. Saaledes paa det tidligere nævnte Løveapotek, Grosserer JENS LAURITZENS Gaard, Nytoiv 7 fra 1795-96, muligvis

Et Billede med lidt Text.

(Samtale udenfor en Modebutik).

Den militaire Herre. Denne Duffe anstaaer mig særdeles!

Den Civile. Den har længe udgjort Gjenstanden for min varmeste Beundring, men jeg boier mig for en saa ædel og ophøiet Rival.

Den militaire Herre. Modtog min Naade som Deres Ven.

(Schaldemose satiriserer. Ondstaben leer. Den bedre Deel tier og — tænker).

Hovedstaden skiftede paa flere Maader Ansigt omkring 1850. De første virkelige Butiksvinduer brød Gadebilledets Ensformighed og som den allerførste, der anvendte en mekanisk Vinduesmannequin, nævnes Modehandlerske Louise Rasmussen, dengang boende Vimmelskaftet 20. Men da „Folkets Nisse“ afbildede det opsigtvækkende Vidunder, skete det med den mildest talt nærgaaende Tekst.

bygget af Hofarkitekten ANDREAS KIRKERUP og „Hotel Royal“, nu Nationaltidende, Ved Stranden 18, sikkert af RAWERT. Det sædvanligste var dog, at Facaderne Midtparti hverken forsænkedes eller udsmykkedes med Pilastre, men at Yderfagene fremhævedes med kraftigt profilerede Vinduesrammer. Justitsraad HARTVIG FRISCHS Gaard af Maleren og Arkitekten N. A. ABILDGAARD, Nytorv 5 fra 1799–1803 og et Par Ejendomme i Studiestræde er de bedste Eksempler herpaa. Søjler benyttedes kun paa de fornemste Huse, som paa den af HARSDORFF 1799–1801 for Agent ERICH ERICHSEN opførte Gaard, Holmens Kanal 2 paa Hjørnet af Kongens Nytorv, nu Handelsbanken og paa Københavns Brandforsikrings Ejendom, Ved Stranden 14, opført 1796 for Konsul F. L. GUSTMEYER af JOHAN MARTIN QUIST, men her er de anbragt i Flugt med Facaden foran det betydelig dybere liggende Midtparti.

I Planen udbygger HARSDORFF Rokokoens Lejlighedstype. Til Gaden laa stadig de tre Opholdsrum – det største „Salen“ i Midten, og i Skæringspunktet mellem Hoved- og Sidefløjen, Spisestuen, der i fornemmere Lejligheder kunde være oval og dekoreret i pompejansk Stil. I Sidefløjen fandtes de mere underordnede Rum, nærmest Spisestuen Soveværelserne, fjernest Køkkenet og Pige-kammeret, men i Modsætning til, hvad der havde gjort sig gældende ved EIGTRVEDS Lejlighedsplan, hvor Passagen foregik gennem Stuerne, forbandtes Spisestuen nu direkte med Køkkenet ved en lang Gang, populært kaldet „Keglebanen“, hvorfra der ogsaa førte Døre ind til de enkelte Værelser. Denne Lejlighedstype findes bevaret talrige Steder bl. a. i Gammeltorv 18 og i Københavns Brandforsikrings Ejendom, Ved Stranden 14.

Indirekte kom HARSDORFF ogsaa til at præge det helt jævne Borgerhus. Det er i Virkeligheden hans Stil, der behersker de genopførte Kvarterer. Facadernes fornemme Proportioner og enkle Dekoration er Udtryk for hans Smag. Kvarteret omkring Nikolaj Kirke – med Undtagelse af de senere Aars Nybygninger –

En Besigtigelse af en af de nye og store Saler an af Professor, som findes i det nye og gamle København. — Det er min Venligst hilsen fra den gamle og nye København. — Gode for Brevet fra det gamle og i det gamle den nye!

Episode af Nytaars-Revoltens paa Højbro-plads 1860. (Litografi). Som det 18. Aarhundredes København havde det nittende sine Optøjer og Tumulter. Af ondartet Karakter var Jødefejden 1819, fra hvilken der imidlertid mangler samtidigt Billedmateriale. Revoltens paa Højbro Plads var hidkaldt af den voksende Misfornøjelse med det Grevinde Dannerske Regimente og slog ud Nytaarsnat for at vare i adskillige Dage. Urolighederne kulminerede Natten mellem den 7.-8. Januar 1860, da der stod en formelig Kamp mellem Politi og Husarer paa den ene og ophidset „Pøbel“ paa den anden Side. Som det vil forstaaes af den satiriske Tegning, gik det ogsaa den Gang i nogen Grad ud over de uskyldige!

Østergade 1885 tegnet af Knud Gamborg med Udmundingen af Ny-Østergade til højre. Anlægget af Ny-Østergade var den første „Sanering“, det første Resultat af de mere moderne Tanker om sundere Beboelsesforhold. De vedholdende Klager over den voksende Overbefolkning af de gamle Bydele havde medvirket til Voldenes Fald og Fæstningsterrænets Omdannelse til Boligkvarterer. Men ogsaa i Gammel-København satte den ny Tid allerede dengang sit Spor, idet „Det københavnske Byggeselskab“ sanerede Peder Madsens Gang, den uhumske Smøge, der erstattedes med Ny Østergade, paa Hjørnerne mod den gamle Østergade flankeret af de to saa tidstypiske Bygninger, af hvilke den ene rummede Svane-Apoteket. (Efter Ill. Tidende).

Gaderne mellem Højbro Plads og Nytorv, Vestergade og Studiestræde er karakteristiske for denne Tids borgerlige Bygningskunst. Men i skærende Modsætning til de lyse Facader staar de triste, skaktagtige Gaarde, som ikke er meget lysere og luftigere end de mørke Baggaarde paa „Broerne“.

Næppe var København kommet nogenlunde paa Fode igen, før Krigene med England begyndte. Slaget paa Rheden, Skærtorsdag d. 2. April 1801 efterfulgtes til sin Tid af Bombardementet 1807. Stemningen havde været glimrende. Selv om Englænderne laa uden om Byen, ansaas det ikke for nogen Belejring, „det var en Folkefest, under hvilken alle Stænder færdedes mellem hverandre“, skriver en Samtidig. Men Billedet ændrede sig voldsomt. Onsdag d. 2. September om Aftenen Kl. 7 $\frac{1}{2}$ begyndte Bombardementet, der med korte Afbrydelser varede til Lørdag d. 5. om Aftenen. „Sommetider kom Bomberne en efter hverandre, sommetider

løsnedes alle Morterer paa et Batterie paa engang; tilige kom Kugler, som ikke kunde sees ligesom Bomberne, Brandkuglerne og Brandpile“, fortæller Kobberstikkeren G. L. LAHDE.

Bombardementet var for Befolkningen en frygteligere Oplevelse end Branden 1795. Medens denne kun langsomt havde banet sig Vej gennem Byens tætbebyggede Kvarterer, saaledes at man kunde naa at bringe sig og delvis sit Bohave i Sikkerhed, var Bombernes Fald ganske uberegneligt. Intet Under at Folk blev grebne af Panik og rædselsslagne flygtede ud paa Christianshavn. Forgæves kæmpede man mod Flammernes Rasen, og kun ved Hjælp af Holmens Folk og en Del af Garnisonen lykkedes det ved store Nedbrydninger at standse Ilden. Endnu 7. September brændte det i Landemærket.

Da Englænderne særligt rettede deres Skyts mod Frue Kirkes høje Spir, var det Kvarteret omkring Nørregade, Fiolstræde og Kultorvet, det gik haardest

De Optøjer, der ved Nytaar 1895 fandt Sted paa Højbroplads, havde ikke politisk Karakter, men var rettet mod Storkepringvandet! Det var opstillet Sommeren før i Anledning af Kronprins Frederiks (VIII) Sølvbryllup, men havde straks vakt almindelig Modvilje, og ved Aarsskiftet kom det til Optøjer og drabelige Bataljer med de stavbevæbnede Betjente. (Tegning af Alfr. Schmidt i Blæksprutten, 1894).

ud over. Foruden Frue Kirke, Universitetet, Borchs og Valkendorfs Kollegier var 300 Ejendomme blevet ødelagt og 1600 beskadiget, og selv om det i Virkeligheden ikke var saa stor en Del af Byen, der var blevet lagt øde denne Gang, varede det alligevel adskillige Aar, inden Skaderne var udbedret. Flaaden havde vi maattet udlevere, og de slette økonomiske Forhold virkede hæmmende. At Pengene blev nedskaaret til lidt over $\frac{1}{10}$ af deres Værdi, kom naturligvis ogsaa til at forsinke Genopbygningen.

Den førende Arkitekt i disse Aar var C. F. HANSEN. Store Opgaver blev ham betroet. Allerede 1803 havde han faaet overdraget Genopførelsen af Christiansborg, der paa Grund af Krigen først kom under Tag 1816. Tolv Aar senere ved Prins FREDERIK (VII's) Formæling med FREDERIK VI's Datter PRINSESSE VILHELMINE MARIE fandt Indvielsen Sted. To Aar før, ved Tusindaarsfesten for Kristendommens Indførelse i Danmark den 14. Maj 1826, indviedes den ny Slotskirke, hvis Forhal ud mod Slotspladsen er „paaklistret“ Facaden i Modsætning til Raad- og Domhusets, som er anbragt halvt inde i selve Bygningen. Det er, som om HANSEN ved Hjælp af dens brede Trappe, hvor Borgervæbningen skulde kunne træde an, har villet skabe en intim Forbindelse mellem Torvet og Folkets eget Hus. Det er ogsaa den mest iøjnefaldende Del af Bygningen, idet Sidepartierne ganske underordner sig Midtpartiet, men at det i Virke-

heden er et stort Bygningskompleks, større end de fleste tænker sig, viser den Kendsgerning, at Komplekset bag Facaden omslutter fire store Gaardspladser, og hertil kommer saa det tidligere Arresthus, som det er forbundet med ved to Broer tværs over Slutterigade, der derved faar Karakter af Gaard.

Opførelsen forløb parallelt med Christiansborgs. 1803 godkendtes Tegningerne, og 1816 toges det i Brug. Begge Bygninger er Udtryk for C. F. Hansens nyklassiske Stilfølelse, men medens Slottet først og fremmest var italiensk influeret, er Domhuset sikkert skabt under Paavirkning af den franske Arkitekt CLAUDE-NICOLAS LEDOUX's Projekter til Raadhusene i Aix-en-Provence og Neuchâtel, som paabegyndtes 1784, og som HANSEN sikkert har set paa sin store Udenlandsrejse 1782-84.

Ligesom ved Christiansborg var han ved Opførelsen af Frue Kirke bundet af den nedbrændte Kirkes Mure, som for en væsentlig Del havde modstaaet Bombardementet. Derfor raadede der ogsaa en vis Usikkerhed med Hensyn til Genopbygningen, og først da MEYN i sin Egenskab af Stadsbygmester havde undersøgt Hvælvingerne og fundet dem for medtagne til at rekonstrueres, besluttedes det at give Kirken en „mere arkitektonisk Form“, og det blev overdraget C. F. HANSEN at udarbejde Projektet. Hans Forslag approberedes 1811, 1817 nedlagde FREDERIK VI Grundstenen til Altret, og 1826 fandt Indvielsen Sted. Medens Taar-

Christian IX's og Dronning Louises Guldbrøllup fejredes den 26. Maj 1892. Ved den Lejlighed var der, foreløbig for sidste Gang, opstillet en af de Kæmpedekorationer, af hvilke saa mange gennem de svundne Aarhundreder havde været rejst i Hovedstaden, den loyale Magistrats Æresport ved Højbro. Paa Billedet ser man det kongelige Vogntog passere denne, og iøvrigt Højbroplads med Flag fra alle Vinduer og tætpakkede Tilskuerskarer (Fot. Juncker-Jensen).

net tidligere havde været sammenbygget med Kirkens vestlige Side, blev det nu indbygget i Facaden. Indgangen fremhævedes ved en kraftig dorisk Tempelfront under en Trekantgavl.

Inventaret skyldes THORVALDSEN, der tillige har udført Gruppen i Frontespicen over Hovedindgangen med Johannes Døberen prædikende i Ørkenen. Kendt er dog især hans Udsmykning af Kirkerummet; Statuen af Kristus, der som Alterbillede er anbragt i en tempelignende Niche, og de tolv Apostle ved Sideskibspillerne, Døbefonten, der forestiller en knælende Engel, som bærer en Muslingeskal og talrige Relieffer.

Det var imidlertid ikke alene selve Kirken, HANSEN interesserede sig for, men ogsaa dens Omgivelser. For at give den det rette Perspektiv udlagde han foran Facaden et lille Torv, og sandsynligvis ledede han ogsaa Opførelsen af de Bygninger, som tidligere omgav dette. Ligesaa harmonisk blev Pladsens Østside med den ny

Metropolitanskole, som han opførte 1811-16. Skolen havde indtil Bombardementet ligget mellem Dyrkøb og Skindergade, paa det Sted, hvor han 1812-15 byggede en „kgl. Bygning“, ogsaa kaldet „Trøstens Bolig“, beregnet til at huse mindre formuende Familier. 1854 erhvervedes denne Bygning til „Salomon Soldin og Hustru Hanne Soldins Stiftelse“, der var oprettet 1845 for uformuende og aldrende Enker eller ugifte Kvinder af Middel- eller Borgerstanden. Ligesaa utilnærmelig den virker ud til Skindergade, ligesaa indbydende aabner den sig ud til Dyrkøb, fra hvilken den kun er adskilt ved en smuk Mur med en Port.

Ogsaa i Nikolaj Kirke havde C. F. HANSEN været interesseret. Da Tanken om at genopføre den efter 1795 ikke havde ført til noget Resultat, og en kgl. Resolution den 27. Juni 1800 havde fastslaaet, at den ikke skulde genrejses, gjorde HANSEN sig samme Aar til Talsmand for et allerede tidligere fremsat Forslag

at indrette Taarnet til Vagttaarn og Magasin for Brandvæsenet og Kirken til Butiker. Medens Taarnet 1807 blev overladt Brandkommissionen og i 1820-23 blev ombygget til Vagttaarn efter en af Chefen for Brandvæsenet H. C. SCHMIDT i 1817 udarbejdet Plan, blev Ruinen af selve Kirken nedrevet. Paa Stedet opførtes Slagterboder af Træ, og senere rejstes efter Forslag af Arkitekten P. C. HAGEMANN de nygotiske Slagterboder af Støbejern, som stod indtil Kirkens Genopførelse 1915-17. Samtidig bebyggede HAGEMANN Østsiden af Pladsen med den Række let gotiserende Huse, der endnu ligger her. 1868 anbragtes paa Taarnets øverste Platform „Kuglen“, der „faldt“ hver Dag Kl. 1, og indtil 1909 virkede som Tidssignal.

C. F. HANSEN fik heller ikke overdraget Opførelsen af Universitetet paa Frue Plads nordlige Side. Det blev hans Elev, Stadsbygmester PEDER MALLING, som 1831-36 kom til at lede dets Genopbygning. Det var ikke nogen let Opgave, MALLING her blev stillet overfor. I den Grad havde HANSEN sat sit personlige Stempel paa Pladsens Udformning, at kun en kraftig Personlighed, der evnede at skabe noget helt nyt og selvstændigt, kunde gøre sig Haab om at hævde sig. Dette lykkedes til fulde MALLING, der, uden at ødelægge Stedets Helhedsvirkning, formaaede at gøre sig uafhængig af Omgivelserne ved at give den ny Universitetsbygning et gotiserende Præg. Hovedbygningen, som ligger vinkelret paa Pladsen, indeholder Forhallen med CONSTANTIN HANSENS mytologiske Malerier og HILKERS Dekorationer, og Solennitetssalen, hvis Dekorationer ligeledes skyldes HILKER, men Malerierne MARSTRAND, CARL BLOCH, VILHELM ROSENSTAND og ERIK HENNINGSEN.

Sammenligner man Universitetsbygningen med MALLINGS andet Hovedværk i København, Borchs Kollegium fra 1823-25, er Forskellen iøjnefaldende. Medens Universitetet foregriber den nygotiske Retning, er Kollegiet endnu bundet af Klassicismens Traditioner.

Faa Aar efter oprettedes den polytekniske Lærestalt, som fik til Huse i en Professorgaard i Skt. Peders Stræde, og i Stueetagen i en tilsvarende Professorgaard i Studiestræde, nu Nr. 6, hvor for øvrigt H. C. ØRSTED boede fra Oktober 1824 til sin Dødsdag den 9. Marts 1851.

Allerede 1684 havde Jøderne faaet Tilladelse til at afholde Gudstjeneste i private Hjem. 1742 erhvervedes i Læderstræde en Gaard, som indrettedes til Synagoge, men efter Branden 1795 henlagdes Gudstjenesten atter til private Hjem. Først 1833 indviedes den nye Synagoge i Krystalgade. Den er opført af G. F. HETSCH i en af orientalsk Arkitektur paavirket Stil og blev 1885 udvidet med en Forhal, bygget efter Tegning af FREDERIK LEVY og OVE PETERSEN.

Med selve Byens Genopbygning gik det kun langsomt fremad, og ikke mindst paa Grund af Befolkningstallets vældige Stigning tog det Tid at tilfredsstille Efterspørgslen efter Boliger. I 1787 havde Byen haft godt 90.000 Indbyggere, men et halvt Aarhundrede senere var dette Tal steget til knapt 120.000 - en Stigning paa omtrent

30 %. Selvsagt kneb det derfor med at fremskaffe det nødvendige Antal nye Hjem indenfor Voldene. Husene paabyggedes nu atter et eller flere Stokværk, og de ny der opførtes mistede fuldstændig deres Individualitet og blev i Stedet typiske „Lejekaserner“ paa fire-fem Etager, beregnet til at rumme saa mange Beboere som muligt. Haand i Haand hermed gik en Forenkling af Facaderne. Deres Leddeling forsvandt, og Dekorationen indskrænkedes til en Stukfrise mellem Stuen og Førstesalen. Præget som de er af Tidens Fattigdom, besidder de dog en egen Skønhed, og de Huse, der opførtes efter Bombardementet, hører til vor Bys smukkeste. Adskillige er bygget af C. F. HANSENS Elever eller i hvert Fald paavirket af hans Stilfølelse, saaledes de fleste Ejendomme i Nørregade, Fiolstræde, paa Nord-siden af Graabrødretorv, paa Hauser Plads og i Hausergade. Den sidste anlagdes 1811 af den schweizisk fødte Handelsmand CONRAD HAUSER, som 1819 tillige fik Tilladelse til paa Tomten af et nedbrændt Fattighus at anlægge en ny Plads. Selv kaldte han den Suhms Plads til Minde om Historikeren, hvis Gaard indtil Bombardementet laa i Pustervig, men Mand og Mand imellem hed den aldrig andet end Hauser Plads, skønt Grunden tilhørte Fattigvæsenet og først 1838 blev overladt Staden som Hjælpetorv for Kultorvet.

Enkelte Huse afviger fra den gængse Type ved en mere forfintet Dekoration og en mere herskabelig Indretning. De fleste er nu nedrevet, saaledes SALOMON DAVIDSENS Hus paa Østergade, hvor nu Fonnesbech ligger, men andre som Købmagergade 3 eksisterer endnu.

I store Træk bevaredes det 18. Aarhundredes Lejlighedstype med Opholdsstuer til Gaden, Spisestue, Soveværelser, Køkken og Pige-kammer til Gaarden, men Størrelsen indskrænkedes. I de ny Huse fra Aarhundredets Begyndelse var det sædvanlige fire Værelser og Pige-kammer. „Bekvemmeligheder“ fandtes der stadig ingen af - de laa i Gaarden, og Køkkenet havde aabent Ildsted. I Virkeligheden var Lejlighederne „skrabede“ ligesom i vore Dages Efterkrigstidshuse.

Paa Nørregade opførte STILLING 1846 Hippodromen, et „Cirkuslokale“, der 1858 indrettedes til Folketeater, og paa et Par tidligere Professorresidensers Plads ved Siden af Universitetet byggedes det ny Universitetsbibliotek. Siden Midten af det 17. Aarhundrede havde Biblioteket haft til Huse paa Trinitatis Kirkes Loft, men efterhaanden blev dets Pladsforhold for indskrænkede, og 1857 nedlagdes Grundstenen til en selvstændig Biblioteksbygning, hvis Opførelse lededes af Herholdt. Betegnede selve Universitetet Indledningen til en Genoplivelse af Gotikens Traditioner, naaede den ny Stilretning med Universitetsbiblioteket sit Højdepunkt. Ganske vist er Facaden og især Gavlen ud til Frue Plads afstemt efter Universitetet, men alligevel er det en selvstændig Bygning, hvis fine Murstensgotik er skabt paa Grundlag af Studier over norditaliensk Arkitektur med Motiver hentet fra Kirken S. Fermo Maggiore i Verona fra det 14. Aarhundrede. Italiensk paavirket,

Mens Anlægget af Ny Østergade og Kristen Bernikowsgade skyldtes privat Foretagsomhed, var det paa kommunalt Initiativ, at man udvidede Holmensgade, nu Bremerholm, og førte den igennem til Østergade. Det skete for at skabe en tidssvarende Færdselsaare fra Østerbro gennem den gamle By til Havnen. Paa Billedet ser man de paagældende Ejendomme, Østergade 25-29, under Nedbrydning og i Baggrunden til venstre den smalle Holmensgade. Gaden i Forgrunden er Kristen Bernikows Gade. (Fot. 1932, Bymuseet).

men mere romansk end gotisk er ogsaa CHR. HANSENS Zoologiske Museum i Krystalgade, der toges i Brug 1869. Paa dette Sted laa den botaniske Have indtil 1777, da den flyttedes til Parken bag Charlottenborg, men med Gammelholms Bebyggelse inddrogens dens Areal i det ny Byanlæg, og Haven fik i Stedet anvist sin nuværende Plads paa det nedlagte Voldterræn mellem Gothersgade og Sølvgade.

Det er karakteristisk fra Aarene efter Voldenes Nedlæggelse, omkring Midten af forrige Aarhundrede, at ikke blot Forstadsbebyggelsen tog Fart, men ogsaa Byggeriet i den indre By. Dertil bidrog saavel den økonomiske Opgang som Befolkningstallets stadige Stigning. 1855 havde København 143.591 Indbyggere, fem Aar senere omtrent 12.000 mere og i 1870 181.291. En længe paakrævet Udvidelse fik Byen 1859 med Gammelholms Indlemmelse i Hovedstadens Omraade. Planen til det ny Kvarter udarbejdedes af Mehlidal. 1861 paabegyndtes Opførelsen af de første Huse, 1864 tilkastedes Holmens Kanal, og Gaden fik sin nuværende Bredde, 1875 anlagdes Broen mellem Holbergsgade og

Toldbodgade, og 1877 var Bebyggelsen i alt væsentligt fuldendt. De Huse, der rejstes her, prægedes af Tidens Stilefterligning, men det var ikke Gotiken, der var Forbillede – den Stil anvendtes hovedsagelig paa de offentlige Bygninger og forekommer kun yderst sjældent i den egentlige borgerlige Bygningskunst – det var Renæssancen. Bedst er HERHOLDTS nye Nationalbankbygning fra 1866-70, der leder Tanken hen paa florentinsk Ungrenæssance. En lignende monumental Udformning gav han det gamle Hovedmagasins Midtpavillon paa Hjørnet af Holbergsgade og Holmens Kanal, som han 1861-63 indrettede til Studenterforening. Siden sin Stiftelse 1820 havde denne ført en ret omskiftelig Tilværelse, først paa Købmagergade, senere fra 1824-63 med Undtagelse af Aarene 1835-44, da den havde til Huse i Peschiers Gaard, paa Hjørnet af Admiral- og Boldhusgade. Paa Gammelholm forblev den til 1910, da den flyttede til sin nuværende Bygning paa Hjørnet af Studiestræde og Vestre Boulevard.

Heller ikke Kongens Nytorv undgik sin Skæbne. 1874 flyttedes Hovedvagten ud til Kastellet, og samme Aar

indviedes det ny kgl. Teater, der er bygget paa Gie-
husets tidligere Plads Øst for det gamle af DAHLERUP
og OVE PETERSEN med Charles Garniers Opera i Paris
som Mønster. Bag Charlottenborg rejstes i den tidligere
botaniske Have en ny Udstillingsbygning af ALBERT
JENSEN, som sammen med HENRIK GLÆSEL 1893–94 op-
førte Magasin du Nords Hovedbygning paa Torvets
vestre Side. I den Anledning nedreves det gamle Hol-
steinske Palæ, som i Slutningen af det 18. Aarhundrede
var blevet ombygget til „Hotel du Grand Nord“, hvor
den første københavnske Varmtvandsbadeanstalt ind-
rettedes 1816, og den af PHILIP DE LANGE opførte Nabo-
ejendom fra 1736–37. Ligesaa karakteristisk for Tiden
er den af EMIL BLICHFELDT for Store nordiske Tele-
grafelskab 1894 opførte Ejendom paa Hjørnet af Tor-
vet og Gothersgade.

Ogsaa Strøget mærkede den ny Tidsaand. Medens
Reklamen hidtil ingen særlig Betydning havde haft,
nødvendigjorde Forretningslivets Opblomstring i Aar-
hundredets sidste Halvdel, at flere utidssvarende Ejen-
domme enten blev nedrevet eller moderniseret med store
Spejlglassruder. 1872–76 forsvandt Peder Madsens Gang,
og et nyt stort Bygningskompleks rejstes Vest for Hotel
d'Angleterre, hvis gamle Bygning blev nedbrudt og
erstattet af en ny. Samtidig anlagdes Ny Østergade og
Hovedvagtsgade, 1896 fuldendtes mellem Vimmelskaf-
tet og Skindergade Jorcks Passage, som er opkaldt efter
Byherren, samme Aar paabegyndtes Anlægget af City-
gadekvarteret mellem Østergade og Antonigade, Pile-
stræde og Kristen Bernikows Gade – den, Karré Stor-
magasinet Crome og Goldschmidt nu indtager Største-
delen af, og 1898 udvidedes Nygade til sin nuværende
Bredde.

I disse Aartier fandt en stor Indvandring til Hoved-
staden Sted, og 1901–02 øgedes Befolkningstallet yder-
ligere ved Indlemmelsen af Distrikterne Brønshøj,
Valby og Sundbyerne. Kun i den indre By gik det
tilbage. 1880 havde denne Del af Hovedstaden 132.448
Indbyggere, men i 1901 kun 108.417. I den samme
Periode havde København med Forstæder 1880: 234.850
Indbyggere og i 1901: 360.198. Disse Tal illustrerer
Udviklingen. Det egentlige København er ved at blive
et Forretningskvarter, idet Folk nu i stadig stigende
Antal bosætter sig udenfor de tidligere Volde. Det var
ogsaa et Tidens Tegn, at det ny Raadhus ikke blev
bygget i den indre By, men paa det nedlagte Fæst-
ningsterræn ved Vesterport.

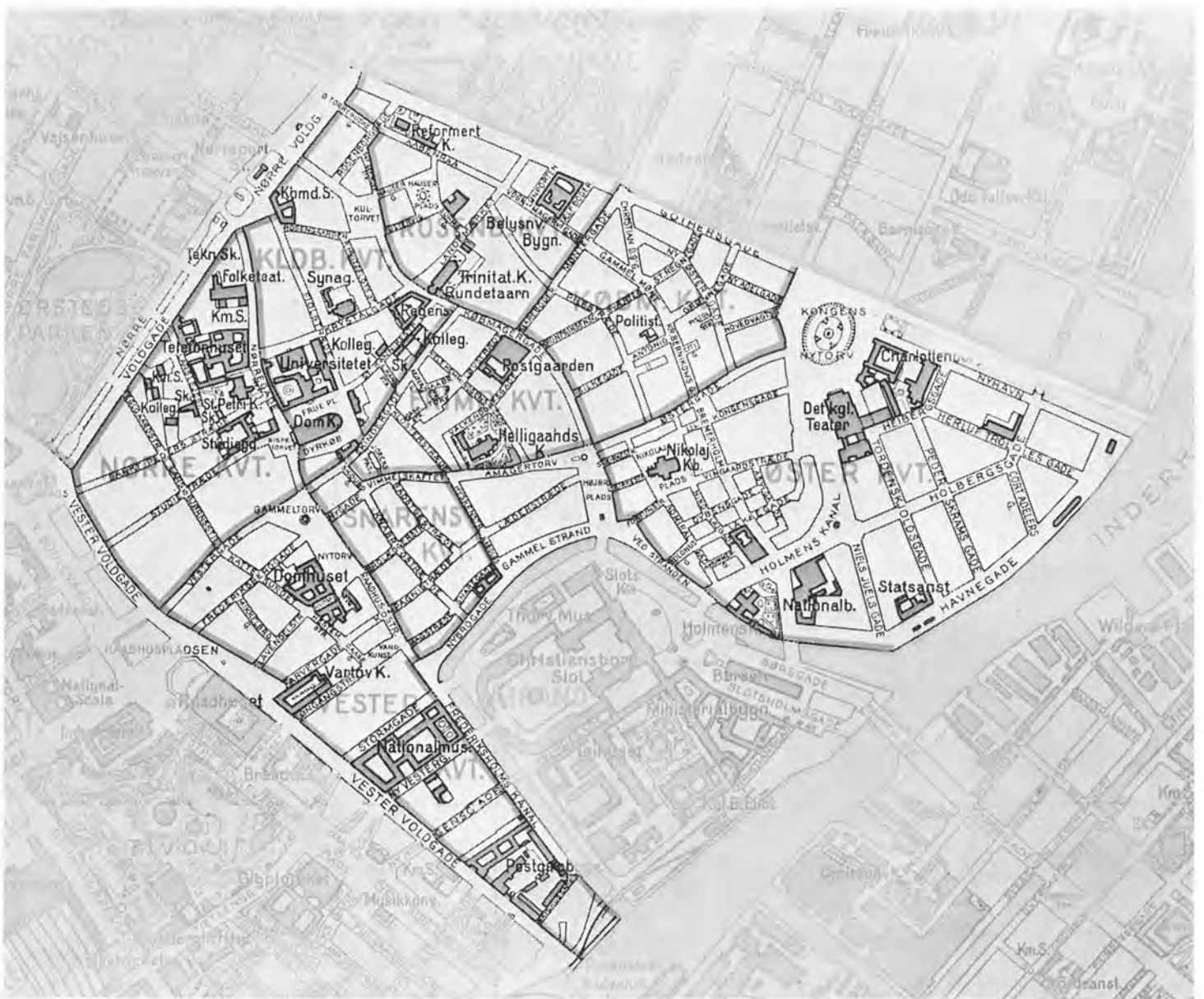
Imidlertid fortsattes den gamle Bys Omdannelse. Om-
kring 1906 førtes Ny Østergade igennem til den samtidig
anlagte Christian IX's Gade, Nordsiden af Kristen Ber-
nikows Gade, Karréerne mellem Gothersgade, Gammel
Mønt, Vognmagergade foruden Brøndstræderne ned-
reves, og en Række smukke, men uhygiejniske 18. Aar-
hundredes Gaarde afløstes af store Forretningsejen-
domme. Blandt andet bebyggede Egmont H. Petersen

Hjørnet af Landemærket og Vognmagergade, og mellem
Lønporten og Sjøleboderne opførtes en Administra-
tionsbygning for Københavns Sporveje og Belysnings-
væsen, men først for en halv Snes Aar siden faldt Vogn-
magergades modsatte Side, hvor Egmont H. Petersens
store Nybygning har rejst sig.

Paa samme Maade har Kvarteret omkring Nikolaj
Kirke skiftet Karakter – ikke alene paa Grund af Kirkens
Genopbygning 1915–17, men navnlig paa Grund af de
store Nedbrydninger, der har fundet Sted Syd for Øster-
gade. Magasin du Nord er blevet udvidet paa Bekost-
ning af en Række karakteristiske Ejendomme fra om-
kring 1700 i Lille Kongensgade, og Gaden Bremerholm
er blevet anlagt paa Holmensgades tidligere Plads. Paa
Tomten ligger nu bl. a. Overformynderiets store Kom-
pleks, og mellem Lille Kongensgade og Østergade er
Pelsfirmaet A. C. Bangs moderne Ejendom skudt i Vej-
ret, medens Fønnesbechs Varehus har erhvervet næsten
hele Karréen mellem Østergade og Nikolaj Plads, hvis
vestlige Side tidligere var blevet delvis ombygget. Paa
Østergade er enkelte ældre Bygninger blevet afløst af
mere tidssvarende, og Efterslægten Gaard er blevet
erstattet af Illums Marmorpalads. Derimod har hverken
Højbro Plads eller Amagertorv forandret sig væsentligt.
Vilhelm Bissens Rytterstatue af Absalon er blevet rejst
paa Højbro Plads, og paa Amagertorv er Højbrohus
blevet opført og Ranchs karakteristiske Hjørne ned-
revet, medens selve Pladsen er blevet udsmykket med
det herostratisk berømte Storkepringvand.

Ogsaa Gammel- og Nytorv har i store Træk bevaret
sit ældre Udseende, et Par nye Forretningsejendomme
er blevet bygget paa Hjørnet af Frederiksberggade
mellem Skindergade og Nygade, og paa Gammeltorvs
nordre Side bl. a. Krogs Fiskerestaurants Hus, men
endnu staar „Guldæblespringvandet“ paa sin gamle
Plads, selv om dets Udseende er blevet skæmmet med
et højt Fodstykke, og en ydre Granitkumme. Heller
ikke Frederiksberggade, Nygade og Vimmelskaf-
tet har undgaaet sin Skæbne, men trods Forandringerne har
disse Gader dog ikke mistet deres specielle københavnske
Stemning. Det er dog især i Sidegaderne, at „det gamle
København“ lever. Endnu har disse med faa Undtagel-
ser – foruden de førnævnte store Gennembrydninger
bl. a. Studiegaarden i Studiestræde, Telefonhuset og
Daells Varehus paa Nørregade, Ombygningen af Farver-
gade i Begyndelsen af dette Aarhundrede og National-
museets Nybygning – undgaaet den sørgelige Skæbne
at blive mærket af „Tidens Krav“, men Fremtiden
vil næppe vedblive at skaane dem, thi en Sanering –
ikke som i Adel- og Borgergadekvarteret paa Grund
af Husenes slette Beskaffenhed, men af trafikale Hensyn
– er sikkert paakrævet. Tiden skal jo ikke staa stille, det
gjorde den ikke i Fortiden, og vil vel heller ikke komme
til det i Fremtiden – blot maa man haabe, at Byens
særege Karakter ikke ganske udslettes.

BILLEDAFSNIT

Moderne Plan over Gammel-København. 1:10.000.
Efter Københavns Kommunes Kort udarbejdet af Stadsingeniørens Direktorat 1945.

Gammel-København omfatter her ikke blot det Omraade, der afgrænsedes af Absalons Vold, senere af Bymuren og sidst af Christian IV's første Voldanlæg, altsaa det middelalderlige København, men tillige de nyere Kvarterer, der maa betragtes som egentlige Udvidelser af dette Omraade, nemlig Frederiksholm og Kvarteret Syd for Nikolaj Kirke (Skipperboderne), samt Gammelholm og Kongens Nytorv, hvilke sidste det som Følge af deres Beliggenhed er fundet mest naturligt at behandle her.

Det gamle København set mod Vest. (Fot. 1935, Lufttaxa).

GAMMEL-KØBENHAVNS BEBYGGELSE

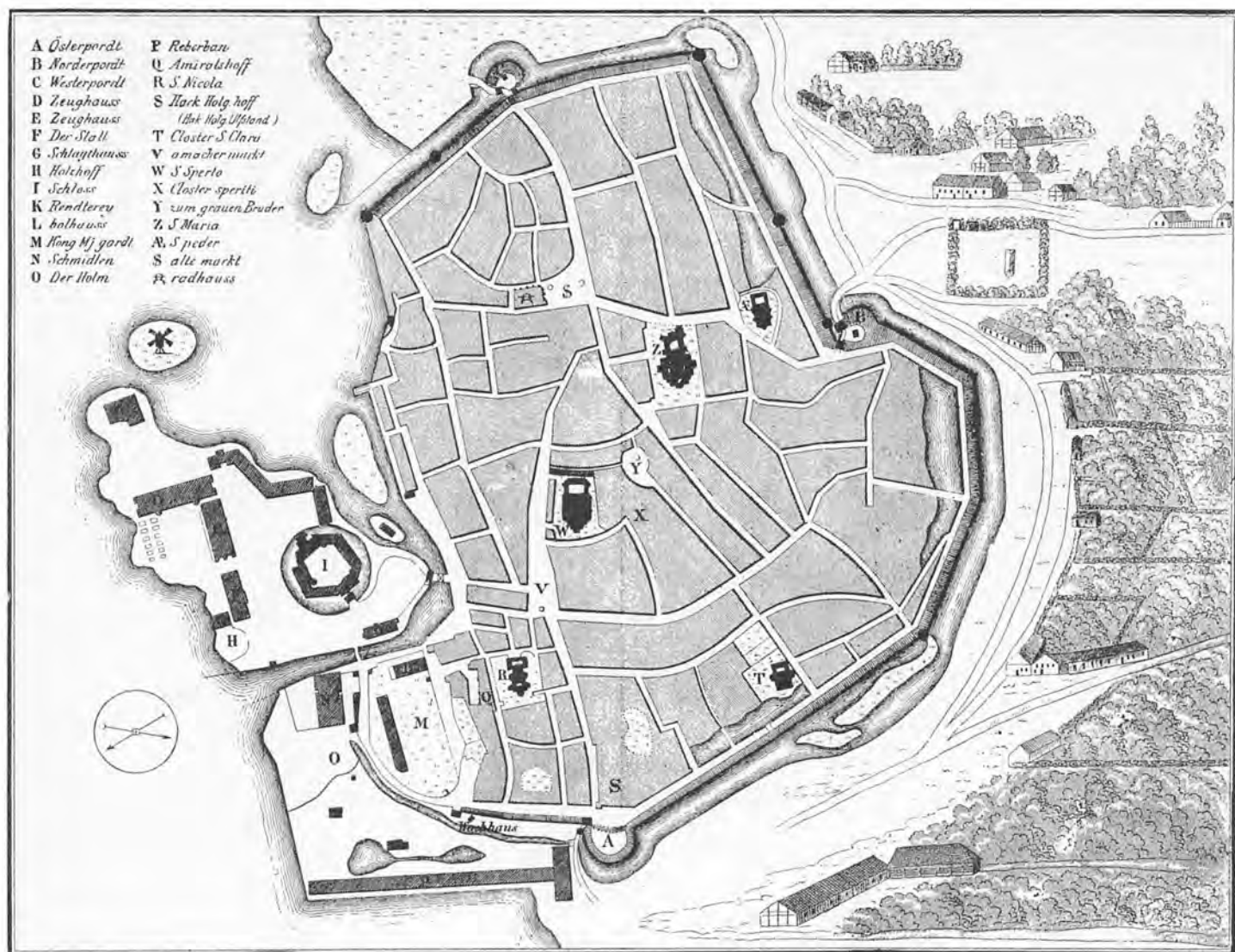
København er fattig paa rigtig gamle Bygninger, ogsaa Gammel-København, den middelalderlige Bydel indenfor Absalons Voldlinje. Den ældre Bebyggelse, som findes, bærer i stor Udstrækning det 18. eller 19. Aarhundredes Præg, og kun ganske enkelte Huse stammer fra de forudgaaende Hundredeaar. Det skyldes i første Række de store Ildebrande, som 1728 og 1795 hærgede Hovedstaden, mens det engelske Bombardement i 1807 saa godt som kun ødelagde de Kvarterer, som allerede var raseret i 1728. Det samme kan ikke siges om Nutidens Saneringer. De moderne Storkarreer er i udstrakt Grad traadt i Stedet for den Bebyggelse, der blev skaanet af de to Kæmpebrande.

Men Gadenettet i Gammel-København er af langt ældre Dato end Husene. Selvom det er undergaaet Ændringer, er blevet udvidet og reguleret gennem de forløbne Aarhundreder, saa er det i Hovedtrækkene stadig middelalderligt. De fleste Gader stammer fra Tiden før Aar 1500.

Det samme gælder Gadenavnene, eller maaske snarere gjaldt, for en stor Del af Gammel-Københavns Gader er gennem Tiderne blevet omdøbt. Men man kender jo de aflagte Navne, og historisk set har de samme Egenskaber, som de, der endnu er i Brug. Næsten samtlige fortæller om Byens Topografi i gamle Dage. De supplerer de Oplysninger, der kan hidledes

ud fra de arkæologiske Undersøgelser eller gamle Dokumenter. Det skal dog siges, at flere af de middelalderlige Gadenavne nu kun bruges i forvansket Form. Hvem kan forestille sig, at Læderstræde oprindeligt hed Ladbrostræde, nemlig efter Skibbroen ved Byens ældste Havn, og at det gaadefulde Købmagergade er en Fordrejning af Kødmandergade, hvilket paa moderne Dansk vil sige Slagtergade, kaldt saaledes fordi Byens Slagterboder fandtes i denne Gade. Ladbrostræde var i sin Tid Byens sydlige Gade. Dengang gik Kystlinjen op midt i Magstræde og Snaregade. Ogsaa andre Gadenavne minder om de oprindelige Tilsejlingsforhold, Dybensgade om Dybet mellem Byen og Bremerholm, opfyldt efter 1536, og de forsvundne Færgestræder om Overfarten til Amager ved nuværende Højbroplads.

Navne som Gammelstrand og Ved Stranden taler for sig selv, og det samme gælder Østergade, Vestergade og Nørregade. Men Byen havde ogsaa sin Søndergade, siden kaldt Farvergade efter et Farveri anlagt i det 16. Aarhundrede. Blandt de forlængst forsvundne Gadenavne var en Række karakteristiske i Kvarteret omkring Gammeltorv. Selve Torvets Østside hed Kræmmerboderne, det første Stykke af Nørregade Saltboderne og det første af Skindergade Klædeboderne, en forsvunden Gade Skræderboderne og Skoubo-

Kort over København fra omtrent 1590. Selvom stærkt fortegnet, navnlig hvad angaar Strækningen fra Jarmers Taarn til Nørreport, er dette ældste Kort over Hovedstaden meget oplysende med Hensyn til Byens daværende Struktur. Gadenettet er i store Træk det endnu kendte, og man vil ligeledes genfinde de endnu bevarede Kirker, men af Torvene eksisterede kun Gammeltorv, Amagertorv og Graabrødretorv i det ældste Udstrækning. Læg ogsaa Mærke til, at der angives Vand eller rettere Moradser indenfor Bymuren, navnlig langs Nørrevold, og de ny Forstæder udenfor Byen vist i Fugleperspektiv. (Originaltegning i Det kgl. Bibliotek. Her efter Før og Nu).

gade Skoboderne. Navnene var først knyttet til de interimistiske Udsalgsboder, der ved Markedstide blev rejst paa det dengang langt større Torv. Kun et af disse Navne er stadig bevaret, Skoubogade, hvis forvanskede Form gaar tilbage til et „Skoboderne“. Gaden kaldtes ellers baade Sudervraa og Suderboder, hvis ikke Skomagerboder.

Om Købmagergade er allerede talt. Byens første Slagterboder laa ellers i den Gade, som siden fik Navnet Tyskemandegade, efter sine senere Beboere, de hanseatiske Købmænd, det nuværende Vimmelskaftet og Amagertorv, der ogsaa kaldtes Købmandegade. Navnet Amagertorv dukker først op i Slutningen af det 16. Aarhundrede.

I denne Forbindelse maa ogsaa nævnes Smedegade, et gammelt Navn for den østlige Del af Vestergade, ligesom den først 1728 anlagte øverste Del af Kattesundet hed Smedebakken, og den nederste for Resten i Middelalderen Rebvinderboderne. Bevaret af denne Art Navne er Skindergade. Flere Gadenavne minder om Byens gejstlige Institutioner. Kirkestræderne fører den Dag i Dag til Nikolaj Kirke, som Skt. Peders Stræde til Petri, mens Kirken ved Skt. Gjertruds Stræde er forsvundet. Ved Klosterstræde laa Graabrødre-

kloster, efter hvilket Skindergade oprindelig hed Graabrødrestræde. Kannikestræderne løb ved Kannikegaardene, og Klareboderne, oprindelig Albert van Gochs Boder, førte ind til Klare Kloster, efter hvilket Sværtegade først hed Strædet ved Skt. Klare Mantelmur. Lille og Store Helliggejststræde, nu Dele af Valkendorfs-gade og Niels Hemmingsens Gade, var Adgangsveje til Helligaandsklostret.

Andre Gader fortæller om Beliggenheden af Datidens kommunale Institutioner. Studiestræde hed Raadhusstræde efter Raadhuset, den senere Bispegaard, indtil Gaden efter Reformationen fik Navn fra det nystiftede Studium eller Universitet, og dens gamle Navn gik over paa nuværende Raadhusstræde, tidligere kaldt Vandmøllestræde efter Møllen ved Vandkunsten. Ved Teglgårdstræde laa det kommunale Teglværk, og Slutergade, lidt Syd for nuværende Slutterigade, havde Navn efter Raadstuefængslet. Magstræde hentyder til Vestre Mag, et Vandhus, en offentlig Nødtørftanstalt ved Stranden, og af lignende Oprindelse er Hyskenstræde, af plattysk Husken. Navnet Knabrostræde, tidligere Knagerygstæde, indeholder ogsaa, som det synes, en temmelig drastisk Hentydning til Vestre Mag, hvortil Gaden

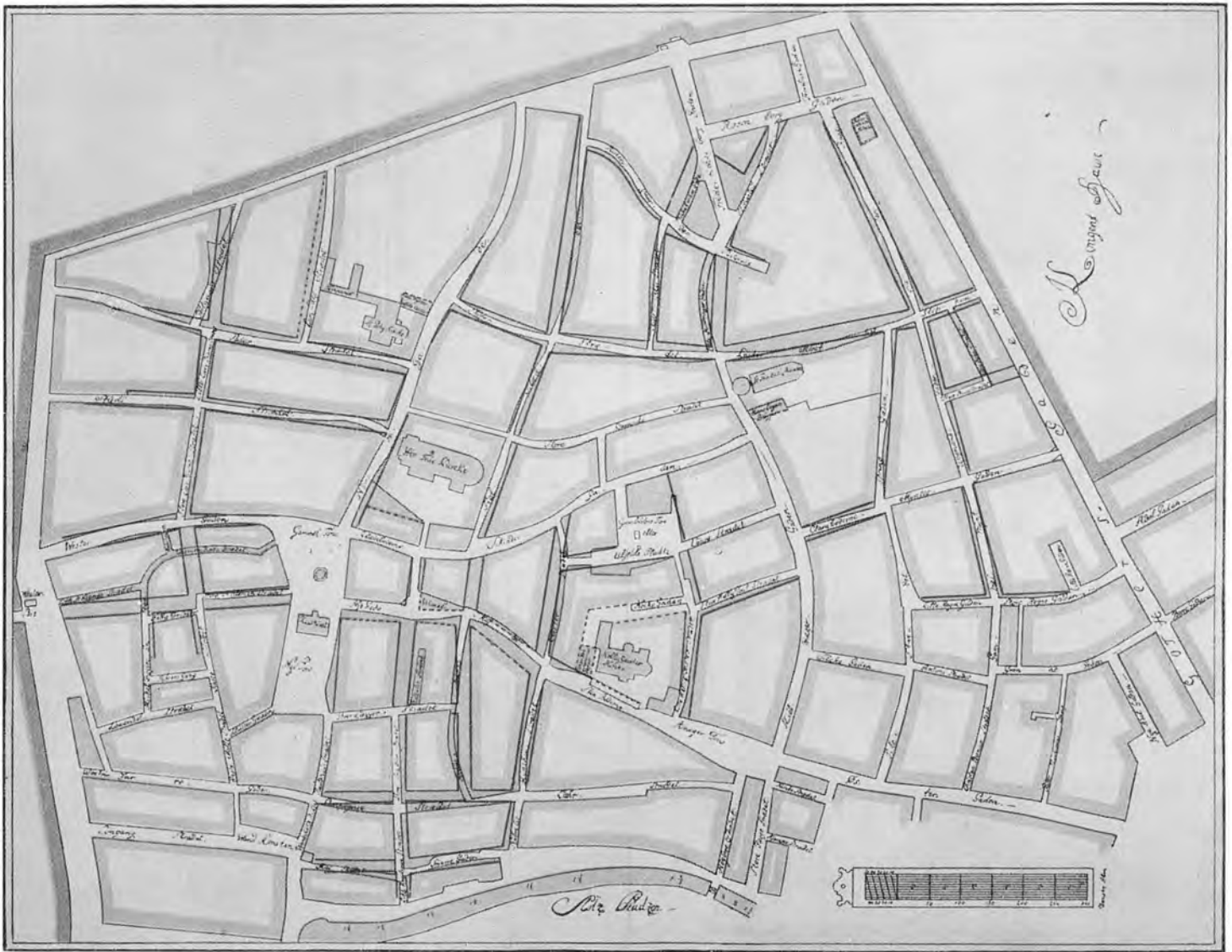
Luftfotografi af København, taget saa højt oppe fra og lodret nedad, saa det fremtræder som et Perspektiv-Kort og saaledes let lader sig sammenligne med det gamle Kort paa modstaaende Side, og Forskelle og Ligheder kan iagttages. Man ser, hvorledes det gamle Gadenet i alt væsentligt er bevaret ogsaa i Nutiden, og kun enkelte Steder ændret som i Kvarteret mellem Gammeltorv og Raadhuspladsen. Ligeledes genfindes Vor Frue, Helligaands, Petri og Nikolaj Kirker paa deres gamle Plads, men om Graabrødreklostret minder kun den lille firkantede Plads, der ligger som en Udvækst paa selve Graabrødretorv. Det sidste er iøvrigt en Nydannelse, saavel som Nytorv, Kultorvet og Hauser Plads. (Fot. Geodætisk Institut).

førte. Badstuestræde, tidligere Strandbadstuestræde, har som det forsvundne og iøvrigt gaadefulde Vombadstuestræde Navn efter en middelalderlig Badeanstalt. Endelig stammede Springgade, det gamle Navn paa den nordlige Del af Pilestræde, fra Byens Avlsgaard, som laa her, og hvor Køerne blev ført til Tyrs! Om den senest bebyggede Del af den gamle By, de store Ejendomme mod Nordøst, dels i kongelig, dels i kommunal Besiddelse, minder en Række Navne. Rosengaarden strakte sig vistnok fra den senere Gade af samme Navn og langs Volden helt til Møntergade, indtil man i det 15. Aarhundrede begyndte at udstykke den og bortsælge Grundene. Navnet havde længe en odiøs Klang. Trods det poetiske Navn synes der her at have været et Forlystelsessted af tvivlsom Art, i Lighed med tilsvarende i nordtyske Byer og navnlig Tilholdssted for prostituerede. Vold og Drab hørte der til Dagens Orden. „Ja,“ siger Peder Palladius, „hvor mange mistede deres Liv i København, fordi den Rosengaard var ved Magt. Ikke visker Bøddelen sit Sværd saa tit udi denne Tid, som han gjorde i den Tid . . .“ Paa den sydlige Del af Rosengaardens Areal anlagde man Slottets Have, Hushaven, som atter 1505 blev overladt til Anlæg af Skt. Klare Kloster, der som andet Kirkegods blev konfiskeret ved Reformationen. Klareboderne er som allerede sagt det eneste Minde om denne fromme Stiftelse.

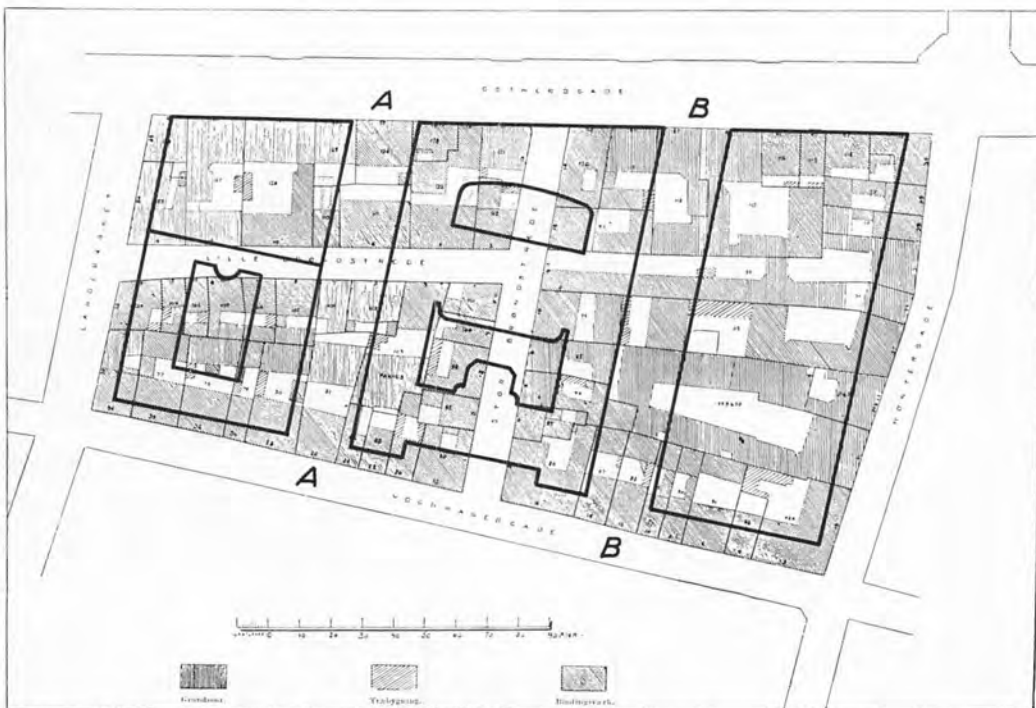
Fra Rosengaarden og sydpaa strakte sig Pilegaarden, som gav Navn til Pilestræde og Lille Pilestræde, sidste nu Antonigade, nævnt efter en Gaard, Antonitterklostret i Præstø ejede i Gaden.

Vingaardstræde minder om Vingaarden, oprindelig Østergaard, Bispens gamle Ladegaard, med et betydeligt Areal mellem Østergade og Stranden. Kong Hans købte den af Benedikt v. Ahlefeldt, efter at Slottets Kaalhave var overladt Klare Kloster, og indrettede den som Slotshave. Men Frederik I lod en Række Tjenesteboliger opføre paa en Del af Grundene. Derved opstod Lille Kongensgade. Andre Lodder blev afhændet til private, og selve Møntergaarden, som den nu hed efter sin sidste Anvendelse, blev, afhændet 1529. Endelig har nogle Gader Navn efter bestemte Personer, ikke fordi man har villet yde vedkommende en Hædersbevisning, som man bruger det i vore Dage, men gerne fordi de har været større Grundbesiddere i vedkommende Gade. Larsbjørnsstræde er opkaldt efter Lasse Bjørnsen, der i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede ejede en Hjørnegrund i Gaden, Larslejstræde – i Middelalderen en Blindgade, Adgangsvej til Petri Kirkegaard, efter Lars Lej, som levede et Hundredaar senere, og Erland Jonsen Snare, som blot var Lejer af en Gaard i Snaregade, gav denne sit Navn. Peder Jensen Bro-lægger ejede omkring Aar 1500 en Gaard i Bro-læggerstræde,

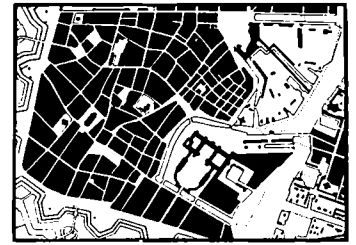
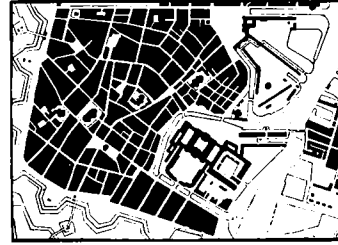
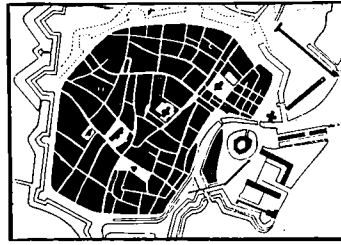
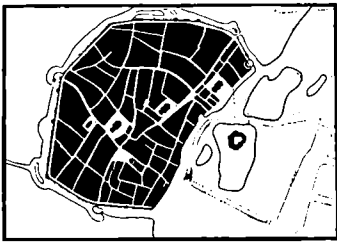

Reguleringsplan efter Branden 1728. Som det vil ses, bestræbte man sig navnlig paa at udvide de altfor smalle Gader og rette deres krumme Linjer. Som de vigtigste Resultater kan fremhæves Anlægget af Frederiksberggade og Smedebakken derfra til Vestergade

i Stedet for de krumme Smaagader i den ældste Bykerne samt Anlægget af Kulturvet. Derimod blev Graabrødretorv ikke udvidet som angivet paa Planen. (Efter: Københavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728).

Plan over Brøndstræde-Kvarteret inden Nedrivningen med indtegnede nye Gadelinjer. (Efter Før og Nu). Oprindelig mødtes Lille og Store Brøndstræde midt i Karréen, og Store Brøndstræde blev først efter Branden 1728 ført igennem til Volden. De tæt sammenbyggede og meget usunde Karréer blev eksproprieret af Kommunen i 1909-10, og Nedbrydningen af det hele Kvarter var tilendebragt allerede i Løbet af Sommeren det sidstnævnte Aar. Spørgsmaalet om Sanering havde været fremme saa tidligt som efter Koleræpidemien 1853, og i 1886 havde Folketingets første socialdemokratiske Medlemmer fremsat Forslag i samme Retning uden Resultat. (A-A = Lønportene, B-B = Sjæleboderne).

De ovenstaaende Planer viser fra venstre Gadenettet i Gammel-København henholdsvis ca. 1535, ca. 1650, ca. 1750 og ca. 1850. Sammenligner man de to ældste, vil man navnlig fæstne sig ved Anlægget af Skipperboderne Syd for Nikolaj Kirke, samt Udlægget af Nytorv og Silkegade tilligemed nogle andre mindre Gader øst for Købmagergade. Paa Planen 1750 ses Frederiksholm-Kvarteret anlagt, og flere af Gaderne er forlænget ud til den ny Gothersgade,

ligesom man kan iagttage de Ændringer, som blev hidført af Branden 1728. (Sammenlign Kortet overfor. Paa Kortet er iøvrigt indtegnet de forskellige Gange, som fandtes baade før og efter 1750). Paa det yngste Kort er endelig indtegnet Ændringerne efter Branden 1795 og Bombardementet 1807. Bemærk især de nye Torvedannelser, Højbroplads og Hauserplads, samt Foreningen af Gammel- og Nytorv. (Udsnit af Planer i Fra Bispetid til Borgertid).

og det middelalderlige Pugestræde blev efter en af Grundjerne omdøbt til Mikkel Bryggers Gade. Paa lignende Maade forholder det sig med de noget senere opstaaede Gader, opkaldt efter Peter Huitfeldt, Mikkel Vibe og Kristen Barnekow, samt med den forsvundne Peder Madsens Gang og andre Gange, men i disse Tilfælde ejede de paagældende enten den ene eller begge Sider af Gaden.

De gamle Gadenavne vandt først efterhaanden Hævd, der var jo ikke dengang Tale om nogen magistral Autorisation, og ofte var Betegnelserne en Tid lang skiftende eller ubestemte, som naar Fiolstræde, der dengang kun gik til Krystalgade, ved Lejlighed blev kaldt: „det lille Stræde, som løber paa Hr. Kantors Port“. Krystalgade hed tidligst Skidenstræde, fordi den var anlagt langs en af de gamle aabne Spildevandsrender, og en Del Gadenavne kendes først fra yngre Tid, skønt selve Gaderne sikkert har eksisteret i Middelalderen. Det gælder dem med de mystiske Betegnelser Aabenraa og Pustervig, samt dem med de mere forklarlige som Vognmagergade, oprindelig Vognmandsgade, Hestemøllestræde og Gaasegade, sidste opnævnt efter et „Gaasebryggeri“ anlagt under Christian III. Før havde begge tilsammen heddet Gravbrøndstræde. Ogsaa de forsvundne Brøndstræder ved

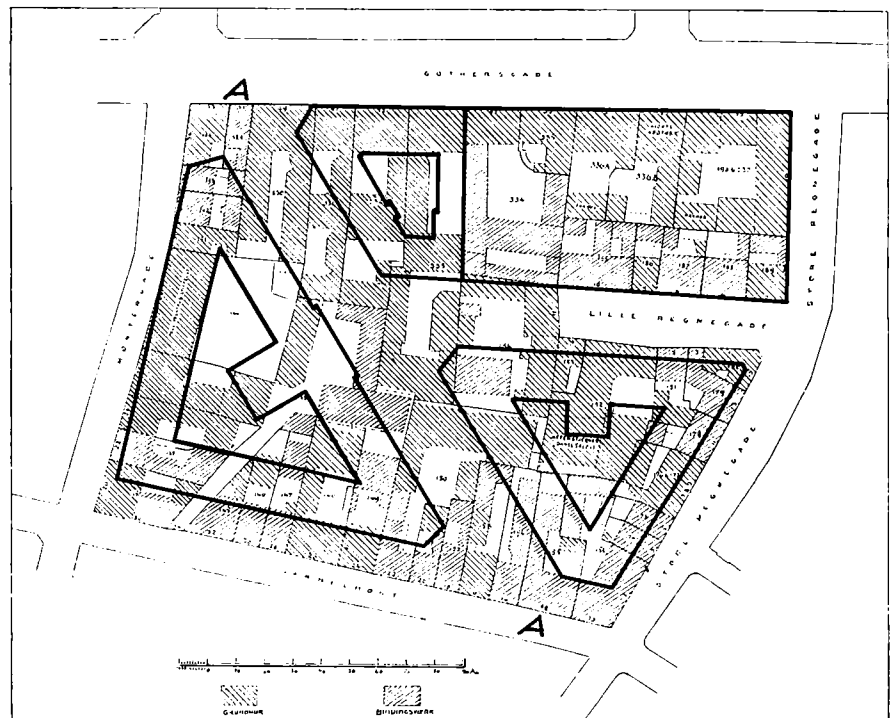
Gothersgade eksisterede tidligt. De havde begge Navn efter en særlig anselig Brønd, opstillet af Christoffer Valkendorf. Betegnende var ogsaa Navnet Endeløs paa en efter Branden 1795 forsvunden Blindgyde, 1496 kaldt „det halve Stræde, som løber til Niels Skrivers Gaard“.

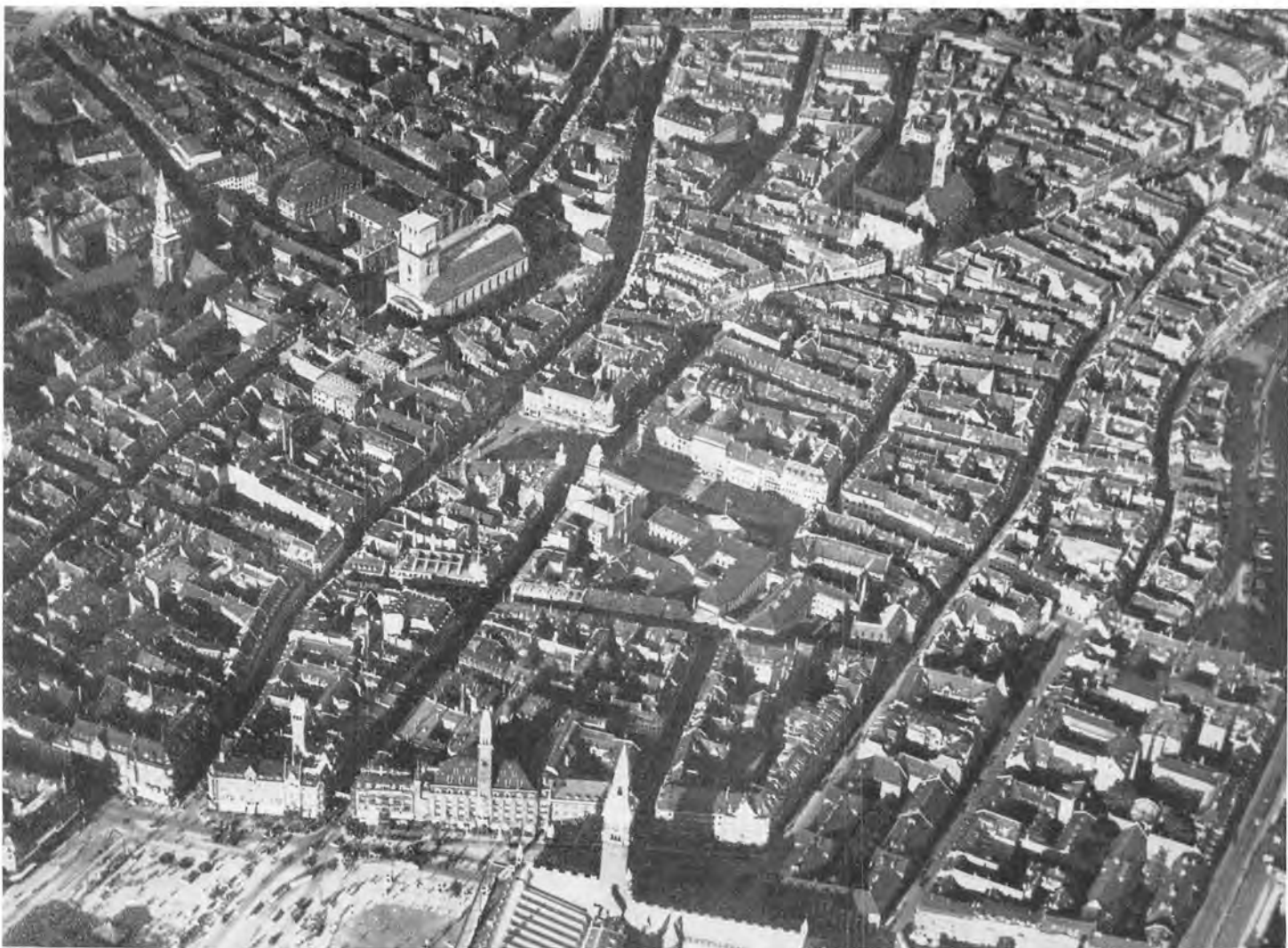
Fortæller disse gamle Gadenavne saaledes adskilligt om Byens middelalderlige Topografi, saa suppleres denne Viden paa det bedste af det ældste Kort over København fra Tiden ned mod Aar 1600.

Det viser det middelalderlige Gadenet med enkelte nyere Suppleringer. Som allerede nævnt var Rosengaarden blevet udstykket i det 15. Aarhundrede, og gennem Tiderne fandt der stadig Udparcelleringer Sted. Paa Vingaardens Grund opstod foruden Lille Kongensgade den nordlige Del af Ulkegade (siden Holmensgade) samt Vingaardstræde, og ved Opfyldningerne øgedes Bygrunden her imod Syd, indtil endelig hele Dybet blev opfyldt o. 1536. For at spærre Tilførslerne til Byen havde Christian III under Belejringen ladet flere Fartøjer sænke i Sejlløbet og efter Fredsslutningen foretrak man at gøre Opfyldningen permanent.

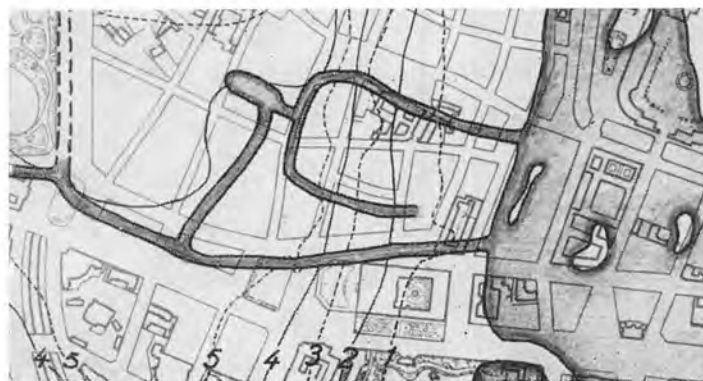
Udfør Snaregade og Magstræde var der blevet fyldt op i 1520'erne, og allerede flere Aar før Reformationen, i 1530,

Plan over Christian IX's Gade-Kvarteret inden Nedrivningen med ind tegnede nye Gadelinjer. (Efter Før og Nu). Allerede før Overtagelsen af Brøndstræde-Karreeren havde Kommunen i 1907 eksproprieret den Øst derfor liggende Karré og afhændet den til et privat Konsortium, som i Løbet af de følgende Aar bebyggede Arealet med de stadig staaende, dengang højmoderne Beboelses- og Forretningsejendomme. Det her forsvundne Kvarter var af samme uhumske Art som Brøndstræde-Kvarteret og omfattede en af de for det gamle København saa karakteristiske Gange, den saakaldte Wismars Gang, hvis inderste Del en Overgang i det 18. Aarhundrede var anvendt som Fattigkirkegaard, Assistenskirkegaard til Helligestenes Kirke. (A-A = Christian IX's Gade).

Luft fotografiet herover (Fot. Nowico 1935) forestiller den vestlige Del af Gammel-København, Kvarteret mellem Frue Kirke og Raadhuspladsen med den ældste Bykerne, afgrænset af vore Dages Vestergade, Gammeltorv, Raadhusplads og Løngangstræde. Langs den sidste gik i Byens første Dage Kystlinjen, som den fremgaar af nedenstaaende Kortskitse (Efter: Fra Bispetid til Borgertid). Skitsen er tegnet paa Grundlag af Ramsings Undersøgelser og Kortplaner og gengiver det mærkelige System af Grave, der i ældre Tid var anlagt i og omkring Byen. Nederst paa Planen ses den Rende, der fra Peblingsøen førte Vand ind til Graven foran Byens ældste Vestervold. Men fra Graven gik en anden Rende mod Øst til et Bassin omtrent i Vinklen mellem Larsbjørnsstræde og Studiestræde, en Mølledam. Den havde igen Afløb imod Stranden, et Afløb, der delte sig gaffelformet, i Skt. Klemens Kirkes Grav (nederst) og Østergrav (øverst). Den sidste fulgte det nuværende Gammeltorvs Vestside og bestemte Vestergades tragtformede Udmunding i Torvet. Ramsing mener, at Gravene har drevet hver sin Vandmølle.

forsvandt det ældste af Byens Klostre, Graabrødreklostret. Udstykningen af dets Areal er det første kendte Eksempel paa, at Myndighederne har foranstaltet nye Gadeanlæg. Der skulde „gøres et almindeligt Stræde indad Helligaandshospitalets Ageport og saa igennem Graabrødrekloster“. Det drejer sig vistnok om Løvstræde, senere udvidet af Christian IV. Som man kan tænke sig, satte den handlelystne Konges utrættelige Virksomhed ogsaa sine Spor i Gammel-København. Ham skyldes Anlægget af Nytorv, hvorom senere, og af Silkegade og Gammelmønt. Den første var et interessant Udslag af Kongens Iver for at ophjælpe Hovedstadens Industri. Gaden blev paa begge Sider bebygget med en Række Bindingsværkshuse, der skulde fungere som en stor Fabrikvirksomhed, et Silkevæveri. At det ikke kunde betale sig og Husene blev afhændet til private er noget andet. Paa det gamle Klare Klosters Grund lod Kongen opføre en Række Tjenesteboliger og vilde have bygget en Kirke, hvilket imidlertid ikke blev til noget. I Stedet for bebyggede den kendte Henrik Müller Pladsen.

Det er allerede foran nævnt, hvordan det gamle København fik sin første større Udvidelse med Anlæg af „Skipperboderne“. (Se Side 15), og der vil siden blive fortalt nærmere derom. Senere skal ligeledes gøres Rede for Anlægget af Frederiksholm, det ny Kvarter mellem Slotsholmen og den forlængede Vestervold. Det fandt Sted i Aarene omkring 1670. Omtrent samtidig var Byggeriet i Ny-København endelig for Alvor kommet i Gang, og de Grunde, der laa mellem den gamle

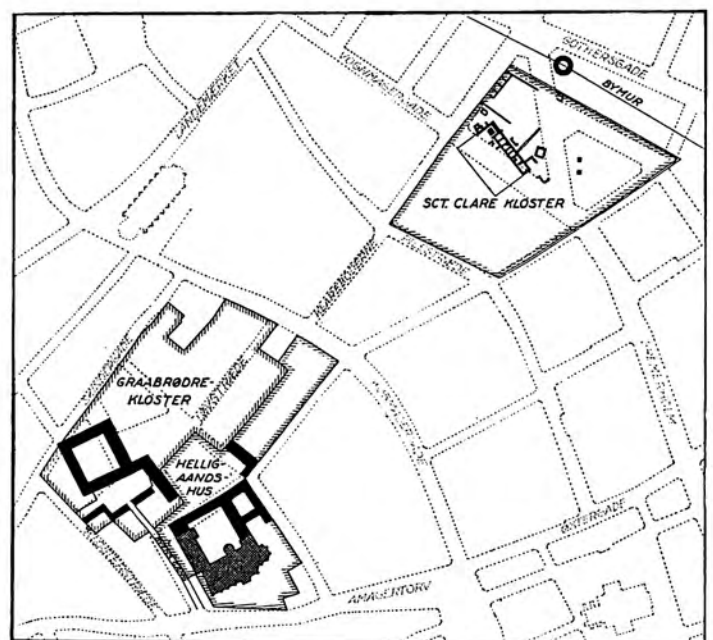

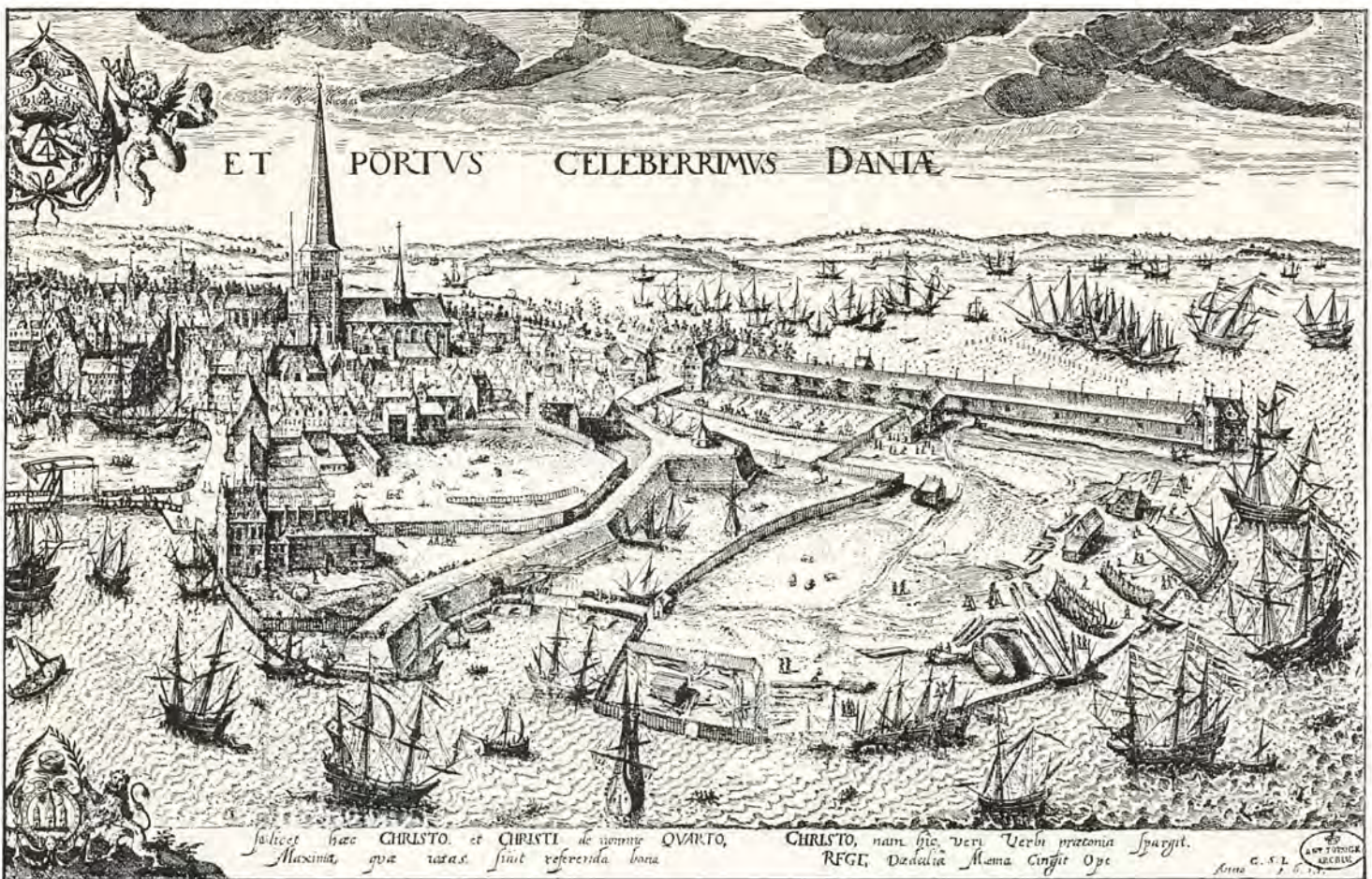
By og den ny, snorlige Gothersgade, blev bortsolgt – det voldte ofte Ejerne stort Besvær at planere dette tidligere Voldterræn – ligesom flere af de gamle Gader maatte forlænges ud til Gothersgade og enkelte helt ny anlægges, saaledes Tornebuske- og Rosenborggade.

Anlægget af de ny Fæstningsværker medførte i det hele en Del Ændringer i Gadenettet. Da Vestervold blev forlænget ned til Sejløbet i Kalvebodstrand, opstod Halmtorvet, (den trekantede Plads ved Lurbløasersøjlen), og ved Udretningen af Nørrevold opstod det lille, ligeledes trekantede Nørretorv eller Skidentorv. Nørreports Flytning forårsagede Anlægget af Frederiksborggade, og ned mod Aar 1700 reguleredes Voldgaderne. De havde før daarligt nok været farbare for kørende Trafik. Ved Tilkastningen af Møllegraven og den tilhørende Mølle dam opstod Løngangstræde og Vandkunsten. Og endelig fik Hovedstaden i de samme Aaringer sin store, monumentalt bebyggede og udsmykkede Plads, det ny Kongetorv, Kongens Nytorv. Ogsaa herom siden i Bogen.

København var i Løbet af det 17. Aarhundrede fordoblet i Omfang. I Modsætning til Ny-København med de lige Gader og den ny Bebyggelse laa Gammel-København med sit gammeldags snørklede Gadenet og sit hele brogede Udseende, en malerisk By med Huse af højst forskellig Alder, Munkestenshuse med takkede gotiske Gavle, stolte Renaissancegaarde med Sandstensudsmykning og andre vælske Kruseduller og det store Gros af festligt malede og forsurede Bindingsværksbygninger. De to Storbrande i det 18. Aarhundrede

Luftfotografi af Gammel-Københavns nordøstre Del (Herover: Fot. 1935, Nowico) med Købmagergades karakteristiske krumme Linje og Rundetaarn. Sammenligner man med nedenstaaende Plan (Efter: Fra Bispetid til Borgertid), forstaaer man, at Klostrene beslaglagde ret betydelige Arealer af Byomraadet. Kun af Helligaandsklostret er der nu bevaret Rester. Graabrødreklostret og Skt. Klare Kloster er helt forsvundet og kun paavist ved Undersøgelser og Udgravninger. Resultaterne af disse er indtegnet paa Planen.

Billedet herover er et Udsnit af Wijcks Prospekt af København 1611. Det viser den af Christian IV anlagte nye Østervold fra Østerport til Smedjen, som blev Holmens Kirke, og den foranliggende Grav. Ved Anlægget af disse Befæstningsværker blev det oprindelige Bremerholm, siden Opfyldningen af Dybet 1536 landfast med Byen, delt i to Omraader, af hvilke det udenfor Volden blev forbeholdt Orløgsværftets forskellige Bygninger, blandt andre den lange Reberbane, som ses i Baggrunden. Det var det senere Gammelholm. Indenfor Volden laa den kgl. Urtehave, som imidlertid blev overflødiggjort ved Anlægget af Rosenborg Have og bebygget med „Skipperboderne“, Huse for Holmens Mandskab. Christian IV tillagde sig selv Æren for Anlægget af dette første Nyboder, i den Grad, at det nærmest blev anset for Majestætsfornærmelse, da Professor Christoffer Dybvad paastod, at Planen var hans, „at han havde til Hove angivet og en Del effektueret, at Kongens Skibsfolk skulde ligge paa Holmen i København“. Paa Billedet ser man fra venstre Holmens Bro, Ankersmedjen (den senere Holmens Kirke), Urtehaven med græssende Køer bag den ny Østervold og udenfor denne Skibsværfterne og Reberbanen paa Bremerholm. I Baggrunden til venstre Kvartret omkring Nikolaj Kirke.

Billedet til venstre er et Udsnit af Geddes Perspektivkort fra 1757 og viser Terrænet efter Bebyggelsen.

Luftbilledet paa næste Side (Fot. Dansk Lufttaxa 1937) viser i Hovedsagen det samme Udsnit af Byen som Prospektet overfor. Man vil genkende Voldens og Gravens Linjeføring i den nuværende Gade, opkaldt efter Holmens Kanal, der blev tilkastet ved Bebyggelsen af Gammelholm i 1864. Planen øverst til højre viser det oprindelige Omfang af Bremerholm indtegnet paa en moderne Plan, hvorpaa tillige den gamle Østervold og Grav er vist. Planen nederst er et Udsnit af Geddes Kort 1757 og viser, hvor udpræget en Rækkehusbebyggelse, Anlægget fra først af var.

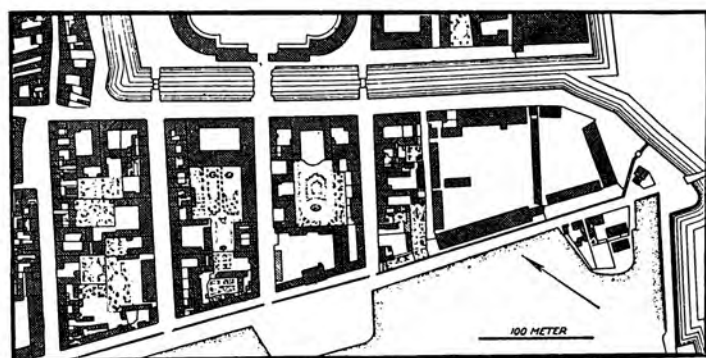
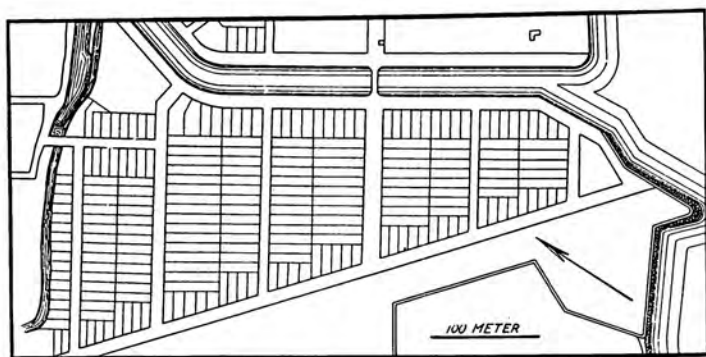
ændrede totalt dette Billede. 1728 blev den største Del af Gammel-København Luernes Bytte, og som Holberg siger: den gamle By blev den ny igen!

Det varede længe, inden man kom saa vidt, og noget inden man blot saa meget som kom i Gang med Genopbygningen. Denne skulde nemlig ikke finde Sted paa maa og faa, men følge de Regler, som Kongen fastsatte efter Indstilling af kloge Mænd, en nedsat Kommission. Nu var der Lejlighed til at rydde op i det gamle København, til at rette og udvide de krumme og snævre Gader. Man havde nemlig længe været klar over de mange uheldige Følger af den altfor tætte Bebyggelse. Brandfaren var overmaade stor, og Ildløs var langt fra nogen Sjældenhed. Men i Almindelighed var det dog hidtil lykkedes at begrænse de udbrudte Ildebrande. Efter en noget større i 1685 var der sket det, at Nygade var blevet anlagt, og det første Skridt saaledes taget til at realisere en gennemgaaende Trafikaare gennem Byen fra Øst til Vest. Nu kunde man gøre det næste Skridt ved Anlægget af Frederiksberggade i Stedet for det Virvar af Smaagyder, der før havde ligget mellem Gammeltorv og Vesterport. Denne var allerede omkring 1670 flyttet sydpaa og kom saaledes til at ligge lige udfor den ny Gade. Men ellers holdt Reguleringsplanen sig i det hele og store til det gamle Gadenet, foreslog blot nogle faa Udvidelser af dette, enkelte Gader blev gjort brede som Hovedgader, og i det hele taget, at de krumme Gader saavidt muligt blev rettet ud. Endelig bragtes Anlægget af et nyt Torv ved Nørreport, det senere Kultortov, i Forslag.

Herover: Luftfoto 1938 af Frederiksholm eller Kalveboderne, som det Kvarter oprindelig hed, der i 1660erne blev anlagt mellem Slotsholmen og den forlængede Vestervold. Herunder ses øverst den oprindelige Udstykningsplan for Terrænet, tænkt inddelt i talrige Smaagrunde. Udparcelleringen vises paa nederste Plan, tegnet efter Geddes Kort 1757. (Begge Planer efter: Fra Bispetid til Borgertid).

Særlig radikalt var det hele Projekt ikke, og Medlemmerne af Kommissionen vidste det selv, som det fremgaar af de Bemærkninger, de lod følge deres Indstilling. Hvis de ikke havde skuldet tage økonomiske Hensyn, vilde de have grebet Sagen helt anderledes an og prøvet paa at skabe et moderne Bybillede, efter bedste Barokmønster med centrale Pladser og de saa yndede lange Vuer gennem Staden:

„Thi dersom Eders Kgl. Majestæts høje Intention er, at ingen Kostbarhed af Grund, Sted eller Vandværkers Render skal hindre Gadernes Regularitet, saa kunde vi projektere større Dessesins end disse, som f. Eks. at ordonnere Trinitatis Kirke paa en stor rund Plads, hvor alle angrænsende Gader kunde møde hverandre, saa og at den ny Vestergade skulde føres lige til Ulfeldts Plads og igennem Ulfeldts Plads lige ud til Gothersgade, hvor der da kunde blive Lejlighed til at lade en Tværgade fra Stranden af indtil Nørrevold indskyde i bemeldte Hovedgade, og begge kunde saa regulaires indrettes, at man paa Centrum af deres Kors staaende kunde se til Vesterport og Gothersgade, til Stranden og Nørrevold, saavel som og at forskaffe Helligøjstes Kirke den herlige Situation, at man fra Købmagergade kunde se ind paa dens Kirkegaard. Med andet mere, som vi i denne Forretning for ommeldte Aarsagers Skyld forbigaar“.

Havde de Herrer Kommissionsmedlemmer faaet Lov til saaledes at boltre sig, vilde det have sparet Nutidens Byplanlæggere for meget Besvær i deres Forsøg paa at skabe bedre Trafikforhold i den gamle By.

Men selv Kommissionsforslagets beskedne Krav voldte det Besvær nok at faa gennemført, og bedre gik det ikke med de

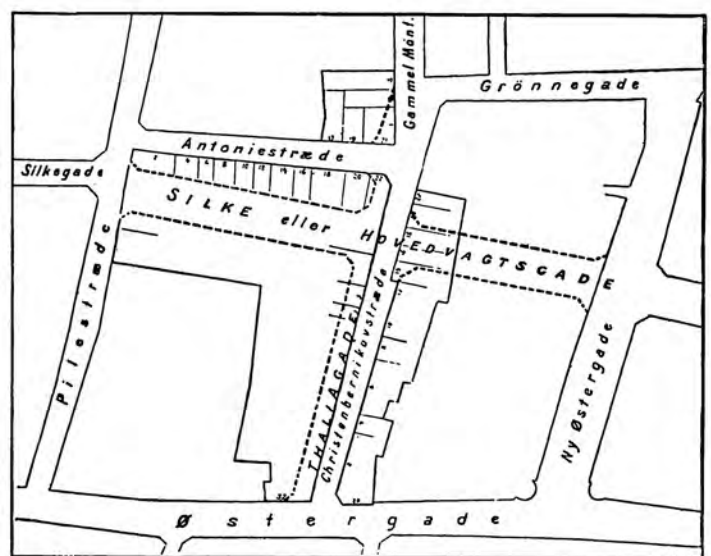

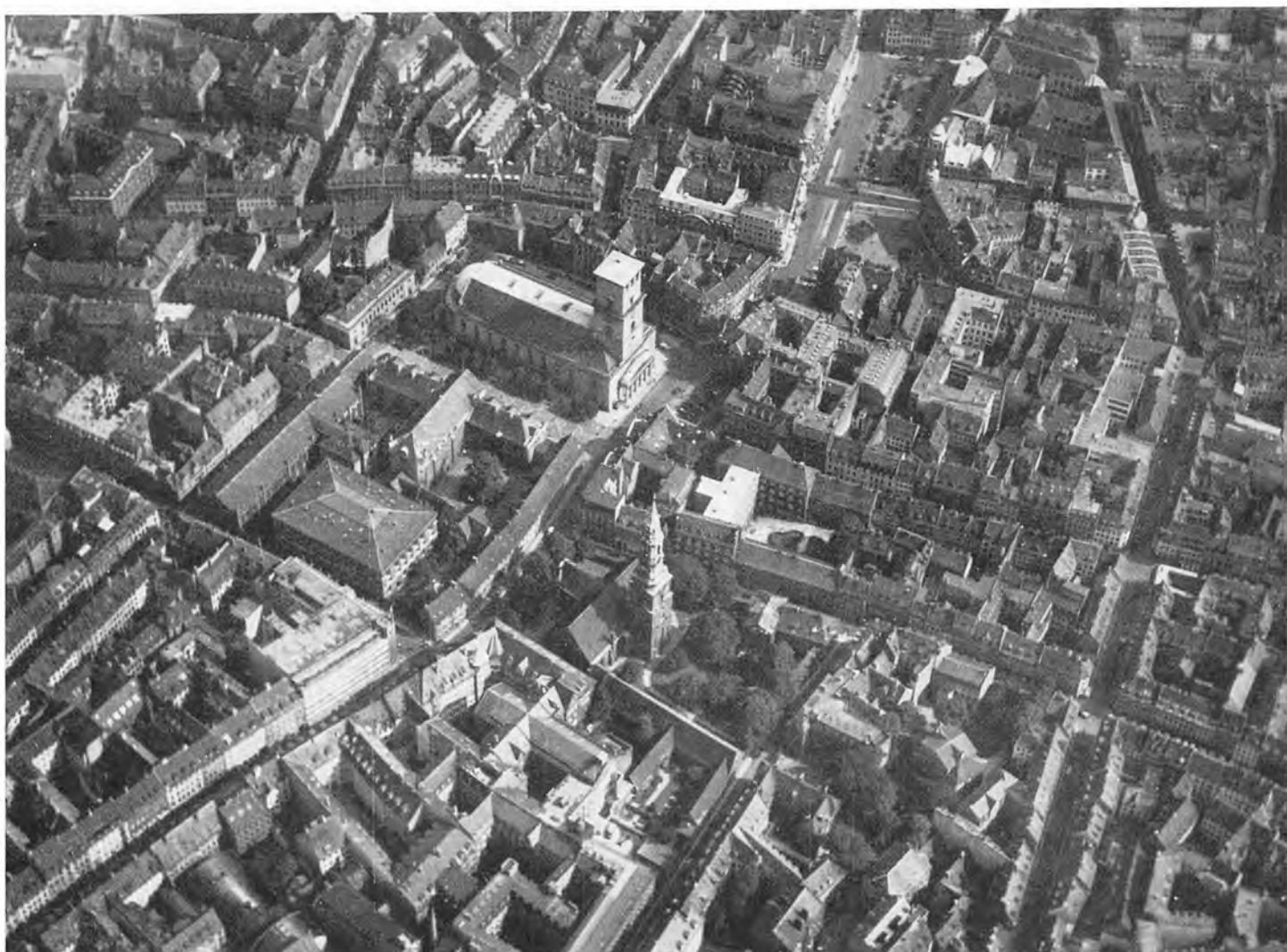
udstedte Forskrifter for Opførelsen af de nye Bygninger. Navnlig Paabudet om, at de alle skulde opføres i Grundmur, vakte Modstand og blev opgivet for Baghusenes Vedkommende. Hvilket viste sig meget uheldigt, for saa lod Folk Tomterne mod Gaden ligge ubebygget og opførte kun de Bindingsværks Baghuse, ofte 4-5 Etager høje, disse „høje Svovlstikkehuse, som kan overspyde den ganske Stad, saasnart de kommer i Brand“. Og 1731, „da den største Del af Staden endnu laa uopbygget og i sin Aske“, blev der givet Tilladelse til at bygge af Bindingsværk overalt.

Byen kom saa atter paa Fode, og trods alt var de nye Huse mere anselige og mere rummelige end de gamle, hvilket man paa den anden Side ogsaa fandt betænkeligt. Holberg mente med andre, at mange Folk havde forbygget sig, „thi endskønt Staden nu ej haver flere Huse end før Branden, saa haver den dog een Gang saa mange Køkkener og Værelser, og saasom de samme ikke med Beboere kan besættes, saa kan ikke mere svares Renterne for de paa Gaardene laante Kapitaler.“

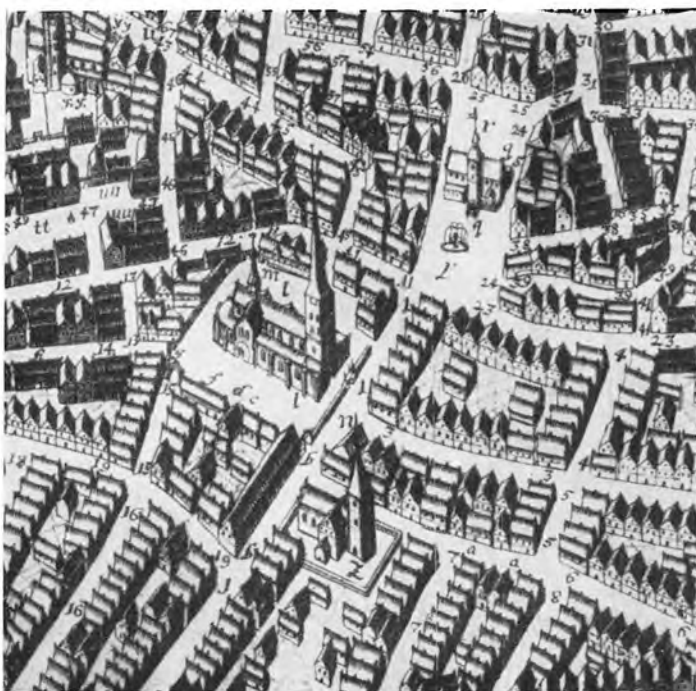
Det var de saakaldte „Ildebrandshuse“, der blev bygget, Husene med en Kvistgavl over Midten af Facaden, saaledes som ogsaa Krieger havde foreslaaet det paa sine Mønster-tegninger, der blev udgivet i Trykken (se Side 23). De findes endnu overalt i Byen, baade i Grundmur og Bindingsværk. 1737 tilbagekaldte man Tilladelsen til at bygge Forhuse af sidstnævnte Materiale, og samtidig indførte man Facadecensur, idet Stadsbygmesteren fremtidig ved Opførelsen af nye Bygninger skulde overvaage, „at Vinduerne kommer i en lige Linje med den samme Etage af Naboernes,“ et Krav, som

Luftfotografiet herover (Fot. Nowico 1934) viser den Del af Gammel-København, der i videst Omfang har mistet sit oprindelige Præg og det allerede for Aar tilbage, idet det var her, man gennemførte de første Saneringer. Gaden i Billedets Underkant er Pilestræde. Derefter følger opad Kristen Bernikows Gade med dens Fortsættelse til venstre i Christian IX's Gade og til højre i Bremerholm. Længere tilbage ligger Ny Østergade, hvorfra Hovedvagtsgade løber til Kongens Nytorv. De to sidstnævnte Gader var opstaaet 1872-73 i Forbindelse med Saneringen af Peder Madsens Gang, efter at der saa tidligt som i 1846 havde været fremsat Forslag om at sanere denne snævre Gyde. Ved Aarhundredskiftet blev Kristen Bernikows Gade udvidet, og „City-Kvarteret“ opstod med den blinde Citygade, der, som Planen herunder viser, var tænkt videreført til Hovedvagtsgade.

Øverst: Luftfoto af Kvarteret omkring Frue Kirke (Fot. Lufttaxa 1938) og nederst tilsvarende Udsnit af Resens Perspektivplan fra 1674. Man kan identificere forskellige Gader og offentlige Bygninger, dog at Nygade og Frederiksberggade ikke findes paa Resens Plan, og at Frue og Petri Kirker har ændret Karakter siden 1674. Raadhuset er nu helt borte, men Kommunitetsbygningen ses stadig.

det nok var vanskeligt at gennemføre, men som hidrørte fra Tidens Smag for „Regularité og Egalité“.

Idet man fortsatte den allerede i flere Menneskealdre førte Kamp for at rense Fortovene for deres overhaandtagende Bebyggelse med Karnapper og Kramboder, Bislag og andre Skure, bestræbte man sig fremdeles paa at faa de snævre Stræder udvidet, ja, enkelte lykkedes det at faa helt nedlagt, i 1767 saaledes Nissegangen mellem Læderstræde og Gammelstrand. Fra 1754 havde man Lovhjemmel til ved paa-kommende Lejlighed at ekspropriere Grunde til Udvidelse af et Antal nærmere bestemte Gader i Byen, derunder især dem i Skipperboderne.

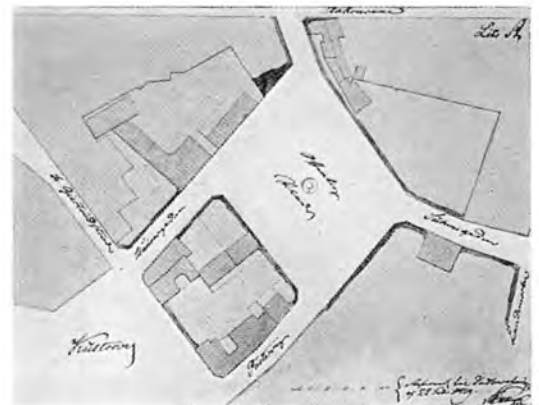
Og denne Lejlighed kom med den anden store Brandkatastrofe i det 18. Aarhundrede, i Dagene 5-7. Juni 1795. Men den nu nedsatte Kommission stilledes overfor akkurat samme Vanskeligheder som Forgængerne i 1728. Og af Sparsommelighed blev heller ikke dette Kommissionsforslag udført i alle Enkeltheder. Og som i 1728 var Medlemmerne af Kommissionen klar over Manglerne ved deres Projekt: „Før denne Ildebrand indtraf, forundrede alle sig meget over, hvorfor de meget skæve Gader og Grunde udi den 1728 afbrændte Del af Staden ikke blev rettede og gjorde mere regulære, da dog dertil den Gang var saa god Anledning... Vore Efterkommere vil og sikkert sige det samme om os, som vi have sagt om hine vore Forgængere. Ved nærmere Overvejelse og Bekendtskab med Tingene, vil man finde, at den forment Regulering ikke var mulig uden overordentlig store Omkostninger“.

Det er Rawert, der siger saaledes, Stadsinspektør Rawert, Sjælen i det hele Foretagende og den, der har Æren for, at Højbroplads blev anlagt og Raadhuset ikke genopført paa den gamle Plads, i begge Tilfælde baade for at skabe et Brandbælte og af æstetiske Grunde. De to Pladser blev Hovedresultaterne af Reguleringen. Hertil kom Nedlæggelsen af nogle Smaagyder og Udvidelsen af andre, ligesom det endte med, at Nikolaj Kirke ikke blev genopbygget, men Kirkegaarden blev udlagt som Torv og siden bebygget dels med Beboelseshuse, dels med faste Slagterboder. Ogsaa denne Gang blev der udstedt Byggeforskrifter, og ogsaa denne Gang maatte man slaa af paa Kravene. Men et saare karakteristisk Træk i Københavns Bybillede har sin Oprin-

delse fra Byggereglerne i 1795, de „brækkede“ Hushjørner, skraa eller runde, paabudt, som det siges, for at skaffe de lange Tømmervogne bedre Passagemulighed i de snævre Gader. I den Omgang tog man sig derimod ikke af Husenes Udseende. Men Bygherrerne fulgte naturligvis den herskende Mode, som nu var Klassicismen, den stilfærdige københavnske Klassicisme, med de mere jævne Huse, altsaa Flertallet uden videre Udsmykning og malet i stilfærdige Farver, i afgjort Modsætning til den farveglade Barok. Klassicismen var endnu ikke gaaet af Mode, da en tredje Brandkatastrofe hærgede Staden, Englændernes Bombardement i 1807. Det nedbrændte Omraade var ikke saa stort, men Skaden tilstrækkelig. Og i den fattige Tid kneb det mere

Luftbilledet (Fot. Lufttaxa 1934) viser Kvarteret ved Rundetaarn med den bugtede Købmagergade, der paa den anden Side Kultorget fortsætter i den efter Flytningen af Nørreport i 1668 anlagte Frederiksborggade. Planen til højre viser Terrænet omkring Hauser Plads, før og efter Anlægget af denne (Efter Fra Bispetid til Borgertid).

Luftfotografiet (Fot. Nowico 1947) viser i Forgrunden Kongens Nytorv med „Krisen“ og Bygningerne paa de tre Sider af Pladsen, saaledes Charlottenborg, Stærekassen, Det kgl. Teater, Erichsens Palæ (Handelsbanken), Magasin og Hotel d'Angleterre. Til højre i Billedet den ny Færdelsaare Bremerholm med Overformynderbygningen. Planen herunder gengiver et o. 1673 approberet, men ikke udført Projekt, efter hvilket Holmens Kanal skulde forbindes med Nyhavn. (Efter Lorenzen: Haandtegn. Kort 2).

end nogensinde med at faa Byggeriet i Gang. Endnu 1812 lokkede man med Begunstigelser for dem, der vilde bygge billige Boliger. Og der byggedes utilladeligt slet: „Præmierede Smaalejlighedskaserner, opførte med Ler, af Brokker og Halvsten, med tynde Bjælker, paa Forhaand forsynede med Jernkramper for ikke at brase sammen“.

Større Gadereguleringer var ikke Følgen af 1807. Men Hauser Plads blev anlagt paa privat Initiativ.

Københavns Gadenet havde nu faaet den Udformning, som det beholdt, indtil Voldene faldt og lidt længere endda. Det var de store Brande, der først og fremmest havde formet Udviklingen, men der havde dog ogsaa ved andre Lejligheder fundet Reguleringer Sted. Nybrogade var blevet reguleret i 1694 og Voldgaderne omkring Aar 1700. Et Nyanlæg fra 1780erne var Kronprinsensgade, opført af Tømrermester Boye Junge paa en Grund, hvor det Reventlowske Hotel havde ligget.

Havde man allerede i det 18. Aarhundrede haft Øje for, at Gadenettet var utilstrækkeligt, saa blev det ikke bedre i det nittende. Som antydte laa Forholdene anderledes i 1807 end i 1728. Der herskede Bolignød paa det sidstnævnte Tidspunkt, og den øgedes, efter som Byens Befolkning voksede. Havde Tilstandene været daarlige nok med den gamle lavere Bebyggelse, saa blev det værre, efterhaanden som man byggede i Højden. Man var nødt til det, Folk skulde jo have Plads, og Demarkationsbestemmelserne, Forbudet mod at bygge udenfor Voldene, mellem dem og Jagtvejslinjen, hindrede den nødvendige Ekspansion. Før Branden 1728 var Hovedstaden i det store og hele bebygget med Enfamilie-Huse, større eller mindre. Efter den Tid op-

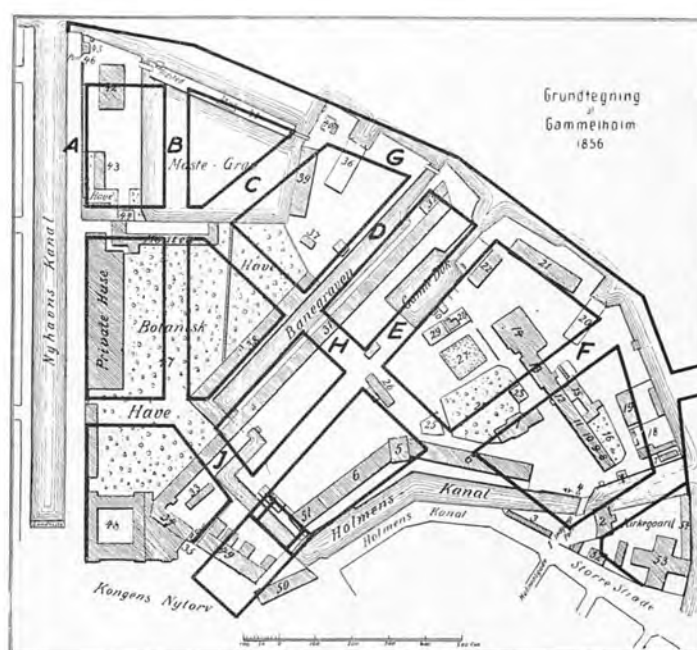
stod Begrebet Lejekaserne og blev hurtigt en meget udbredt Haandgribelighed. Og Tendensen til at bygge i Højden blev fortsat i det 19. Aarhundrede, ligesom hver Kvadrat-tomme ledigt Areal blev udnyttet. Baggaardsbebyggelsen bredte sig. Byen blev overbefolket, overbebygget i en uhyggelig Grad.

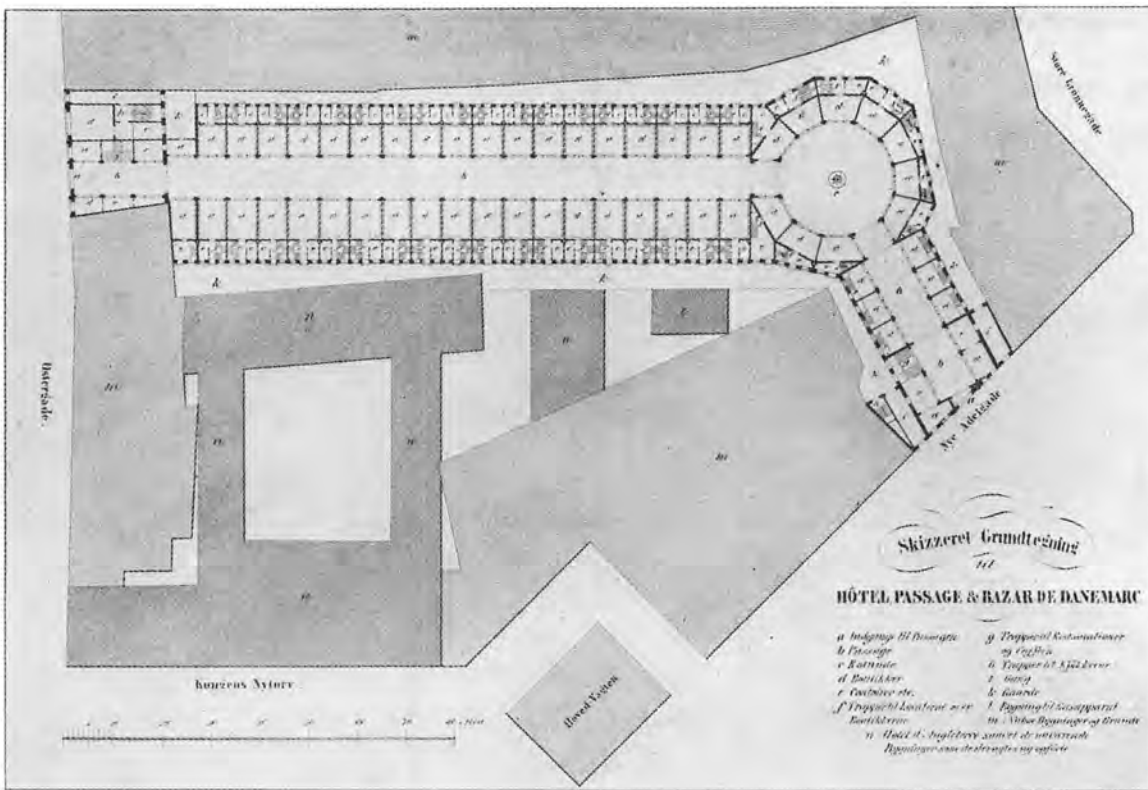
Om denne Udvikling, der førte til Fæstningens Nedlæggelse og Voldenes Fald, kan man læse i Bind 4. Som den første af Byens Porte blev Nørreport nedbrudt 1856, og inden Aarhundredet var ude, var der kun en Stump tilbage af den Vold, som havde syntes et betryggende Værn for Hovedstaden, men ogsaa bevirket, at de gamle Bydele for en stor Part var blevet udprægede Slum-Kvarterer.

Den ny Bebyggelse paa Fæstningsterrænet maatte gøre dette endnu mere iøjnefaldende. Saa forældet den nu kan synes, og man havde fra første Færd Blik for, at den langt fra i alle Henseender var ideel, saa stod den i Kvalitet dog himmelhøjt over de usle Rønner i den gamle By. De forfærdende Vilkaar, under hvilke et stort Antal af Byens Befolkning levede deres Liv, blev Gang paa Gang paapeget af Byens ledende Hygiejnikere. Det hørte ogsaa med til de ny Tanker, som opstod i første Halvdel af det 19. Aarhundrede, at der maatte gøres noget for at skabe sundere Boligforhold for de Ubede, selvom det først sent gik op for Myndighederne, at de havde Forpligtelser i saa Henseende. Og de første Saneringsplaner fremgik af det private Initiativ.

Det vilde nu ogsaa have været mere end mærkeligt, om København, omkring 1840 en By paa 120.000 Mennesker,

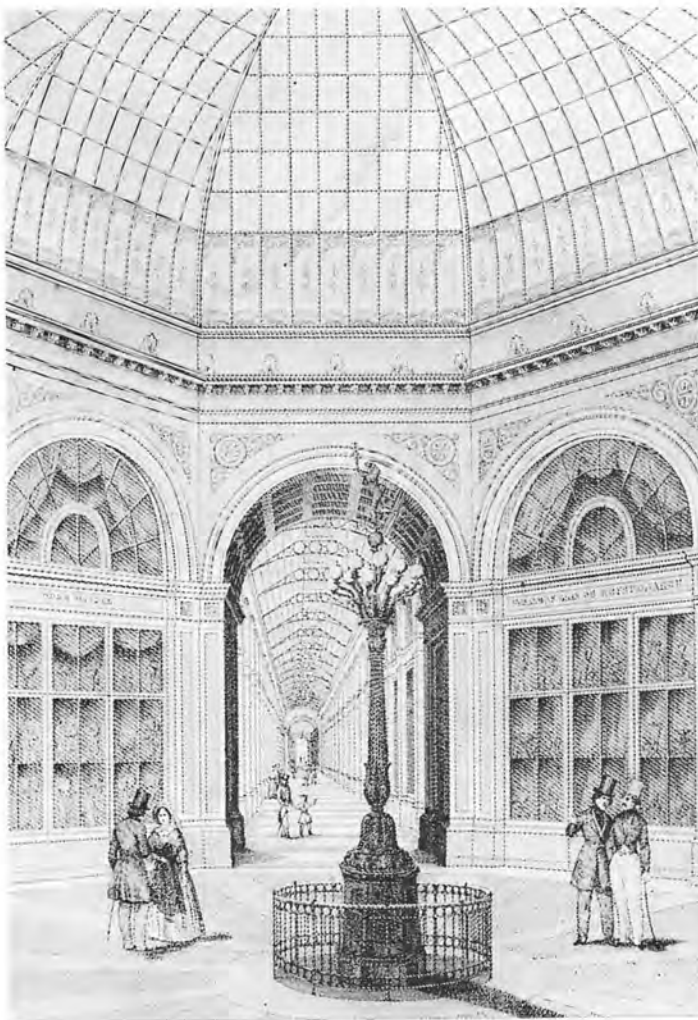
Luftfotografiet (Fot. Nowico 1936) viser i Forgrunden Gammelholm afgrænset af Havneløbet, Nyhavn, Kongens Nytorv, Holmens Kanal, og en Del af Slotsholmskanalen. Som det fremgaar af Billedet, blev Gammelholms Bebyggelse meget kompakt, da den gennem Aaringer drøftede Plan endelig blev realiseret i 1850erne. Nedenunder ses det ny Gadenet indtegnet paa en Plan over de gamle maritime Etablissementer. A = Nyhavn, B = Herluf Trolles Gade, C = Cort Adellers Gade, D = Peder Skrams Gade, E = Tordenskjoldsgade, F = Niels Juels Gade, H = Holbergsgade, I = Heibergsgade.

Plan over Hotel d'Angleterre med Omgivelser og Projekt til Saneering af Peder Madsens Gang, der skulde anlægges som en lukket Passage med Forretningslokaler. Det var den kendte Almanakudgiver, Xylograf A. C. Flinch, der i 1846 lod Projektet udarbejde af Arkitekt Stilling. (Litograferet Plan i Berlingske Tidendes Arkiv).

Perspektivtegning, der viser den Passage, der skulde træde i Stedet for den uhumske Gyde Peder Madsens Gang, set fra Rotunden, som skulde indrettes, hvor Passagen stødte til den ligeledes som Bazar-Passage anlagte ny Forbindelse til Kongens Nytorv. Sammenlign Planen herover. (Litografi i Berlingske Tidendes Arkiv).

fortsat skulde kunne trives indenfor sin middelalderlige Ramme. Selvom det maa tages i Betragtning, at Hovedstadens Byomraade allerede i det 17. Aarhundrede var blevet fordoblet i Areal ved Anlægget af Ny-København, saa var ogsaa den ældre Del af dette Kvarter baade altfor tæt bebygget og overbefolket, og i Gammel-København laa saa godt som alle Huse langs de samme Gader, som havde gennemskaaet den middelalderlige By. Men de smalle Gyder og Stræder, der havde været hensigtsmæssige nok i Middelalderens København med den spredte og lave Bebyggelse, de mange Haver og aabne Grunde, de virkede nu, mellem de høje Huse, trange og mørke og kunde iøvrigt slet ikke tage den efterhaanden stærkt udviklede Trafik. Og om selve Bebyggelsen gjaldt det samme, de enkelte Ejendomme stod i en vis Udstrækning paa Grunde, der havde bevaret deres Størrelse fra Middelalderen, men mens Husene dengang almindeligt havde været i én Etage, saa var der nu bygget to, tre eller fire ovenpaa denne, ligesom jævnhøje Baghuse og Sidehuse havde beslaglagt Størstedelen af Grunden, saa der nu fandtes skaktlignende Gaarde i Stedet for den tidligere aabne Have. Og selvom Grundene, de enkelte Matrikelnumre, ikke alle daterede sig fra Middelalderen, saa havde de alligevel middelalderlig Karakter.

Bebyggelsen i det 19. Aarhundredes København kunde som Middelalderens deles i to Kategorier, Gaarde og Huse, i Middelalderen kaldte man de sidste Boder, en Betegnelse, der som bekendt er overleveret i flere Gadenavne. Gaardene var de primære, af hvilke Boderne opstod ved Udstykning. Der er allerede talt om den Udparcellering af de store samlede Ejendomme som Rosengaarden og Vingaarden, der fandt Sted i Tidens Løb, og naturligvis havde ogsaa mindre Gaarde i ældre Tid saa stort et Tilliggende, at der lod sig udskille andre Gaarde fra dem. Det var de større Grundejere selv, der foranstaltede Udstykningen, Navne som Peder Hvitfeldts Stræde, Kristen Bernikows Stræde og Peder

L. Bolh

Grundtegning af Kvarteret omkring Østergade, udført efter Geddes Plan fra 1757, men med de i senere Tid skete Gadereguleringer indtegnede. I Løbet af det sidste Par Menneskealdrer er der foretaget ret omfattende Reguleringer i dette Kvarter, saaledes 1873 Anlægget af Ny Østergade i Stedet for Peder Madsens Gang og i Forbindelse dermed Anlægget af den nye Hovedvagtsgade henover den store Havegrund, der hørte til Hotel d'Angleterre. Omkring Aarhundredskiftet blev Kristen Bernikows Stræde udvidet, og i vore Dage Holmensgade (tidligere Ulkegade). I det hele blev Karreerne omkring Nikolaj Kirke reguleret efter Branden 1795, og i 1860erne bebyggede den kendte Grosserer Lorentzen en Del af Nikolaj Kirkegaard.

Madsens Gang er i denne Forbindelse betegnende. Disse Gader havde Navn efter Mænd, som selv havde ejet Grundene før deres Anlæg, maaske selv udlagt og bebygget Gaden, som Peder Madsen, der levede paa Christian IV's Tid, og som tillige havde Ansvaret for Pistolstræde, den eneste i vore Dage bevarede Repræsentant for saadan gammel Fattigbebyggelse, en blind Gade som andre af sin Art, for den maa nærmest henregnes til Gangene. Peder Madsens Gang stod dog gennem en Port i Forbindelse med Østergade. Boderne paa de smaa Parceller langs disse Gader har ganske vist aldrig svaret til vore Forestillinger om passende Menneskeboliger, men saa længe de var i en eller maaske to Etager, kunde de endda passere. Det blev først for Alvor galt, da Husene voksede i Højden til tre-fire Etager, og der tilmed sammenstuvedes et uhyggeligt stort Antal Mennesker i de enkelte Ejendomme.

De gamle Dages Byggespekulanter beholdt imidlertid ikke de Lejevaaninger, som de havde opført, for fortsat at oppebære Lejeindtægten. De solgte dem, ofte til Lejerne. Men trods den gennem Aarhundreder fortsatte Udstykning laa der endnu ned i det 19. Aarhundrede mange større Gaarde i København, ofte med et endda meget betydeligt Tilliggende. Flere af disse havde i sin Tid været blandt Hovedstadens mange Adelsgaarde, paa Christian IV's Tid omkring 130 i Tallet. I det Ydre gjorde de sig nu ikke særligt gældende i Gadebilledet. De store Brande havde gjort deres til at give Bebyggelsen

ensartet Karakter, og var der bevaret en og anden af de gamle Adelsgaarde, var den gerne ombygget efter senere Tidens Krav og Smag. Sjældne Eksempler paa disse Renæssancebygninger, med deres forsirede Facader og svungne sandstensprydede Gavle, med deres forgyldte Spir og Altaner, var til dette Aarhundrede den nu forsvundne Efterslægtens Gaard paa Østergade og den stadig staaende „Dyvekes Gaard“, Amagertorv 6. Men ingen af disse skyldtes forresten adelige Bygherrer.

En tidligere Adelsgaard med et meget betydeligt Tilliggende var Hotel d'Angleterre, men dens store Havegrund forsvandt som Følge af den første i Hovedstaden gennemførte Sanering, der førte til Anlægget af Ny Østergade og Hovedvagtsgade. Peder Madsens Gang havde længe haft et daarligt Rygte paa sig. Saa tidligt som 1675 havde Fru Else Parsberg søgt Tilladelse til at nedlægge Gaden, fordi der kun boede Skarns Folk i den, hvor der forresten Aaret før var brændt en 3-4 Huse, ved hvilken Lejlighed flere Menneskeliv var gaaet tabt. Den adelige Frue skal have ejet det senere d'Angleterre, og det blev først, da de to Omraader atter var samlet paa samme Haand, at det lykkedes at faa Gaden nedlagt, dog kun for at den skulde genopstaa i ny og bedre Skikkelse. Det skete efter adskillige forgæves Forsøg. 1846 havde den kendte Xylograf Flinch – Almanakudgiveren, fremsat et Projekt. Han vilde bygge en Bazargade i Stedet for Gangen, en lukket Passage overdækket med Glastag og med Butikker

og Restaurationslokaler, saavel i Stueetagen som paa første Sal. Flinch tegnede let den fornødne Aktiekapital, men Sagen strandede, fordi Magistraten ikke vilde give ham Eneret paa et saadant Etablissement.

I 1871 blev der nedsat et kommunalt Udvalg for at behandle Spørgsmaalet, og det afgav Indstilling om at anlægge en ny Gade i Stedet for Peder Madsens Gang. Malermester Riise tilbød at udføre Planen, men da hans Støttekonsortium trak sig tilbage, maatte han opgive. Magistraten sluttede derefter Overenskomst med Murermester Wienberg, men nu optraadte den overmægtige Tietgen paa Skuepladsen med sit nystiftede Selskab „Det kjøbenhavnske Byggeselskab“, og hans Plan var af større Dimensioner. Selskabet vilde nemlig ogsaa erhverve Hotel d'Angleterre, paa hvis Havegrund der skulde lægges en ny Gade mellem Kongens Nytorv og Afløseren af Peder Madsens Gang. Og den Plan blev Virkelighed, Gaderne Ny Østergade og Hovedvagtsgade var i Løbet af kort Tid en Realitet.

Forsaavidt var der allerede inden den Tid foretaget en Sanering, men af en anden Art, idet Gammelholm efter aarelange Drøftelser var blevet rømmet for Orlogsværftets Bygninger og frigivet til Bebyggelse med Beboelseshuse. Det var sidst i 1850erne.

Det næste Slag mod den usunde og forældede Bebyggelse blev rettet mod Kvarteret Nord for Ny Østergade, det ikke mindre berygtede Brøndstræde-Kvarter. Ogsaa denne Sanerings Forhistorie var lang nok. Allerede efter Koleraepidemien 1853 havde Spørgsmaalet været drøftet, men uden Følger. Der gik saa adskillige Aar, inden det blev berørt igen i Forbindelse med et Lovforslag, som de to første socialdemokratiske Medlemmer i Folketinget fremsatte om Statsstøtte til Kommunens Ombygning af usunde Kvarterer. Loven blev vedtaget, men Tidspunktet for dens Udløb forpasset, og

det samme var i Virkeligheden Tilfældet, da Tanken endelig blev taget op af Borgerrepræsentationen, blot at det nu var en senere Lov af 1896, det drejede sig om. Men i denne Omgang blev Sagen ført til Ende. Det var ogsaa fornødent at dømme efter den Beskrivelse, man i Borgerraadet gav af Kvarteret: „Brøndstrædekvarteret er, som alle ved, et berygtet Kvarter, hvor ikke engang Politiet har nogen Magt; det vil sige: de har vel Magt til at kuske og knægte de enkelte berygtede Individuer, men ikke Magt til at indføre en bedre Orden og Tone. Det vrimler i Kvarteret af Brændvinskipper af den allertarveligste og farligste Art: det er et konstant Tilholdssted for løse Eksistenser: Vagabonder, Bondefangere, Bøller af enhver Art, og det er befolket saa at sige fra Kælder til Kvist med Prostitution . . .“

De to Karreer mellem Møntergade og Landemærket blev eksproprieret, og Nedbrydningen var tilendebragt inden Udløbet af Sommeren 1910.

Samtidig fuldførtes imidlertid det Byggeri, som et Par Aar før var paabegyndt i Karreen Syd for det egentlige Brøndstræde-Kvarter mellem Møntergade og Store Regnegade. Kommunen havde eksproprieret en Del af Karreen og overdrog den 1906 til et Konsortium, siden Aktieselskabet Christian IX's Gade-Kvarteret, der opførte de store røde Bygninger omkring Gaden, det bar Navn efter.

Men endnu før var Kristen Bernikows Stræde blevet saneret paa privat Initiativ. Et Par Konsortier købte og nedrev den ældre Bebyggelse og opførte i Aarene indtil Aar 1900 City-Kvarteret. Med Anlægget af den ny brede Færdselsaare Kristen Bernikows Gade-Gammelmønt-Christian IX's Gade var der dannet Basis for det Gennembrud af Holmens Gade, som i nyeste Tid har fundet Sted, og ved hvilket der er skabt en bedre Forbindelse mellem Havnen, den indre By og Østerbro.

Juleudsmykning paa Østergade. Fot. 1938.

Østergade, set fra Kongens Nytorv ca. 1788. (Akvarel i Bymuseet).

STRØGET

Det synes ikke at være saa forfærdelig længe siden, Strøget blev Betegnelse for Gaderne mellem Kongens Nytorv og Raadhuspladsen eller rettere Halmtorvet, Hovedfærdselsaaren i det gammeldags København, der maa siges at hævde sin Forrang ogsaa i den moderne Storby. Lad saa være, at København har bredt sig langt udover de gamle Rammer, at der er opstaaet mange andre ligesaa udprægede Forretningsgader, ja, at Vesterbrogade gør et nok saa storlaaet Indtryk som det snævre Strøg, og dette maaske næppe nok, som for 100 Aar siden, kan hævdes at være „Hovedsæde for det merkantile Detailudsalg.“ Strøget har sit ganske særlige Præg, som det havde det allerede i Voldenes København.

Dengang det endnu ikke hed Strøget. Navnet er vistnok først rigtigt kommet i Brug i de sidste Aartier af det 19. Aarhundrede. Før var Gaderne fra Kongens Nytorv til Halmtorvet en Del af „Ruten“, Københavnernes Hovedpromenade, som strakte sig ligefra Esplanaden og Langelinje. „Ruten er vor danske Hovedstads Boulevard“, hedder det i en Turistvejviser fra 1872, „det eneste Sted, hvor en ægte Kjøbenhavnner overhovedet kan spadsere, hvis han virkelig vil naa Maalet for sin Spadseretur. For ham er nemlig det at trække frisk Luft og faa Motion ingenlunde det Vigtigste. Han vil møde og mødes, han vil hilse paa eller hilses af den eller den unge

Dame, han vil træffe sine Hundreder af „Venner“, passiare med dem et Minut eller to, lære Dagens Nyheder og smaa pikante Skandalehistorier at kjende, studere Fysiognomier og Dragter, og Damernes Fødder. Alt det kan han kun gjøre paa Routen, thi Routen er det eneste Sted, hvor han træffer dem, han vil see og tale med.“

Saa forskellige Forfattere som Pontoppidan og Carl Møller bruger ogsaa dette Navn, men den sidstnævnte taler tillige om Strøget, og det samme gør et Par Aar tidligere, i Udstillingsaaret 1888, „Humoristens Vejleder for Rejsende i Folkets Kjøbenhavn“: „Østergade er en grumme fin Gade, thi der er et forfærdeligt „Træk“ af fine Damer og Herrer igennem den. Naar Solen skinner og Vejret er rigtig godt, saa „smækker“ Folk sig ordentligt der, og er Gaden end ikke bred, saa er den lun, og et „Strøg“ op og ned af hinanden giver jo netop den rigtige Stemning, naar man passerer „Strøget“.“

Hver Tid har sine Slang-Udtryk, ikke lige let forstaaelige for de efterfølgende Slægtled. „At være paa Brædderne“ var i 1880erne det gængse Udtryk for at „gaa paa Østergade“, hvilket efter Sigende var en Livsfornødenhed for enhver Københavner, vel at mærke naar man hørte til „den saakaldte fine Verden eller dem, som efterabe dem.“ Men endnu i den Periode fejede de Atlaskes Slæb hen over de lange Rækker af Brædder, der var lagt over Gadens dybe Rendestene.

Den her gengivne Tegning af Fritz Jürgensen taler tildels for sig selv. Den giver en Forestilling om Østergade med dens gamle Fortove, hvor der af Hensyn til de spadserende var lagt Brædder hele Vejen henover de dybe Rendestene. Bag Skomagerdrengen ses et af de udbuede Butiksvinduer. (Bymuseet).

Saa forstaar man den Vending med Brædderne, men det maa unægtelig undre en Nutids-Københavnner, naar det siges, at de overdækkede Rendestene var Tilholdssted for Tusinder af Rotter!

Strøglivet havde dengang en mere intim Karakter, end siden Byen er blevet større, og alle ikke kender hinanden. Selve den snævre Passage bidrog til Intimiteten. „Paa Østergade blev Strømmen langsommere. Man drev afsted i Lyset, Skridt for Skridt, lunt som i sin egen Stue, kiggede og hilste med Nik og vendte sig. En Omnibus kom paa tværs af Drosken, saa den blev trykket helt ind mod Fortovet, hvor de unge Piger gled forbi, friske af Luften, søde og vimse under Herreblikkene...“

Det er et Citat af Herman Bang. Nu er det ganske vist tilfældigt, han her kun nævner Østergade, men det er alligevel betegnende. For som Udtrykket: at gaa paa Østergade, allerede er citeret, saa er det altid den Gade, der nævnes, naar Talen er om at promenerer paa Gaderne i den indre By. De andre Strøggader synes først senere at have erobret en lignende Stilling, eller tilbageerobret den. Det sidste kan siges for Amagertorvs Vedkommende, for det skal efter en Fremmeds Beskrivelse af København omkring Aar 1600 have været Hovedstadens mest befærdede Gade, hvor der altid saas Mennesker. Østergade har først langt senere opnaaet sin Forrang, vistnok først efter Anlægget af Frederiksstadens, eller maaske endnu senere efter at Esplanaden var anlagt.

Det foran gengivne Billede af Gaden fra Slutningen af det 18. Aarhundrede viser dog, at der dengang har rørt sig et vist Aftenliv paa Østergade. Men iøvrigt omtaler de forskellige Skribenter kun Promenaderne i Kongens Have og paa Volden. At spadserer paa Gaden er nok først langt senere kommet paa Mode.

I ældre Tider forbød det næsten sig selv med den Tilstand, Gaderne henlaa i. Kørebanens Brolægning var saa elendig som tænkes kunde, og Fortove i Nutids Forstand eksisterede ikke før langt ned i det 18. Aarhundrede. Vistnok kendte man

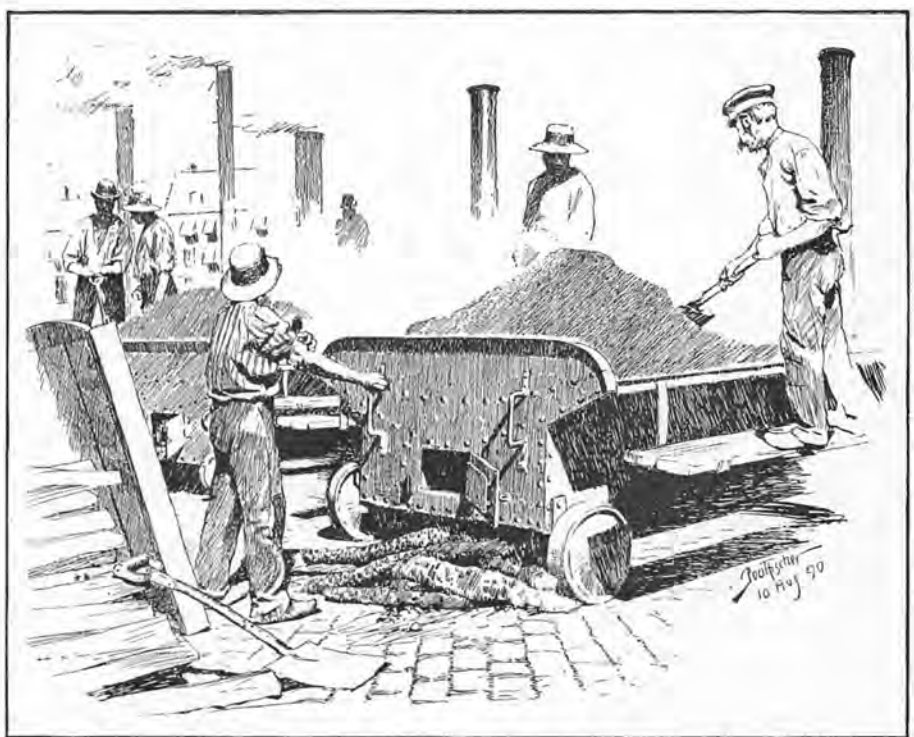
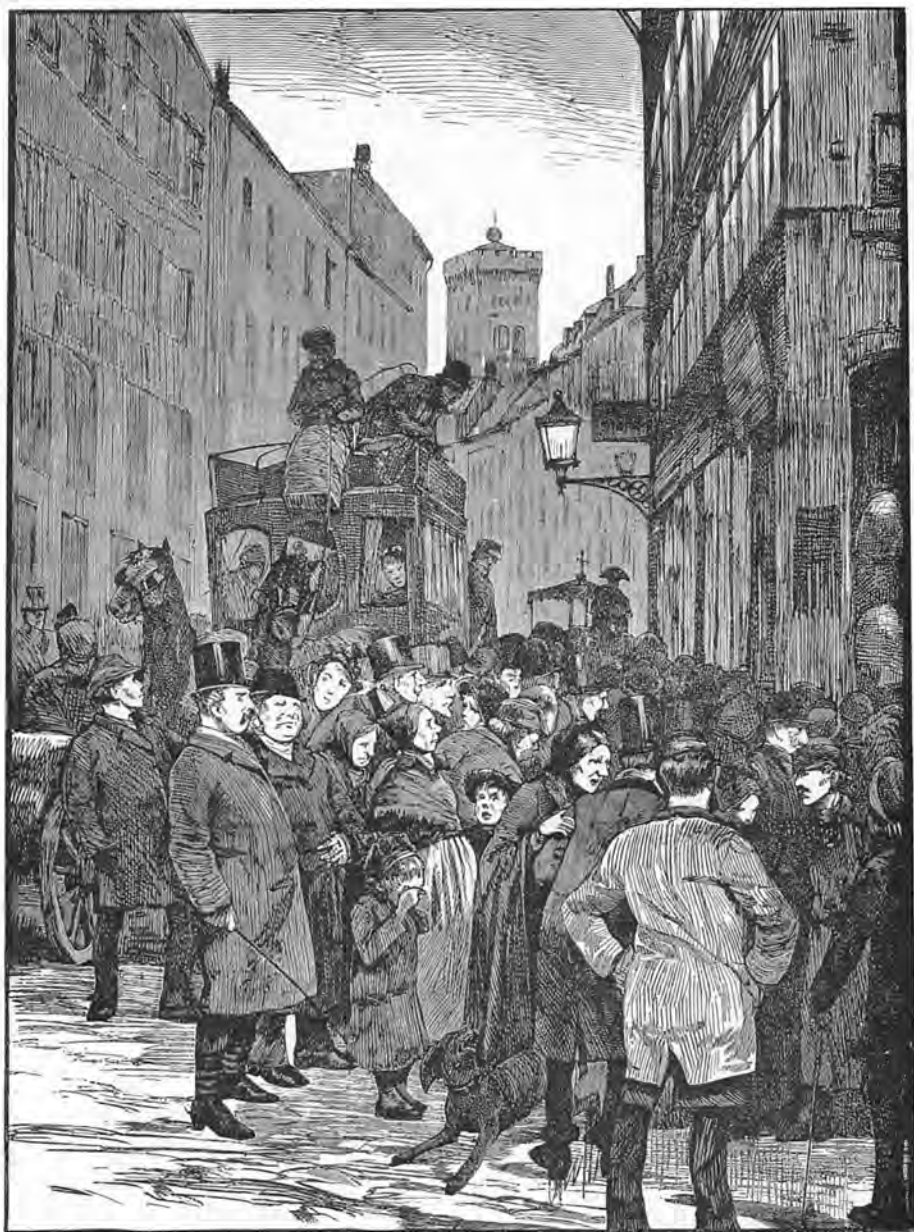
Et Vandhul paa Hjørnet af Østergade og Kristen Bernikows Stræde. Tegning 1856 af C. Ley. En udmærket Illustration til de ofte fremsatte Klager over Gadernes elendige Brolægning og til Holbergs et Hundrede Aar før fremsatte Beskrivelse i „Ulysses vor Ithacia“, hvor der paa Forespørgsel, om Gaderne i Troja er rene, svares: „Ja, i Juli Maaned er de upaaklagelige, men Resten af Aaret kan man neppe gaa ud uden Fare for at drukne i Skarn; dog det er kun 11 Maaneder i Aaret, de gaar snart. Kunde man gøre saadanne Anstalter, at det aldrig skulde regne, da vilde jeg trods nogen By at være saa ren som vores!“ Skildringen gælder naturligvis Holbergs eget København. (Bymuseet).

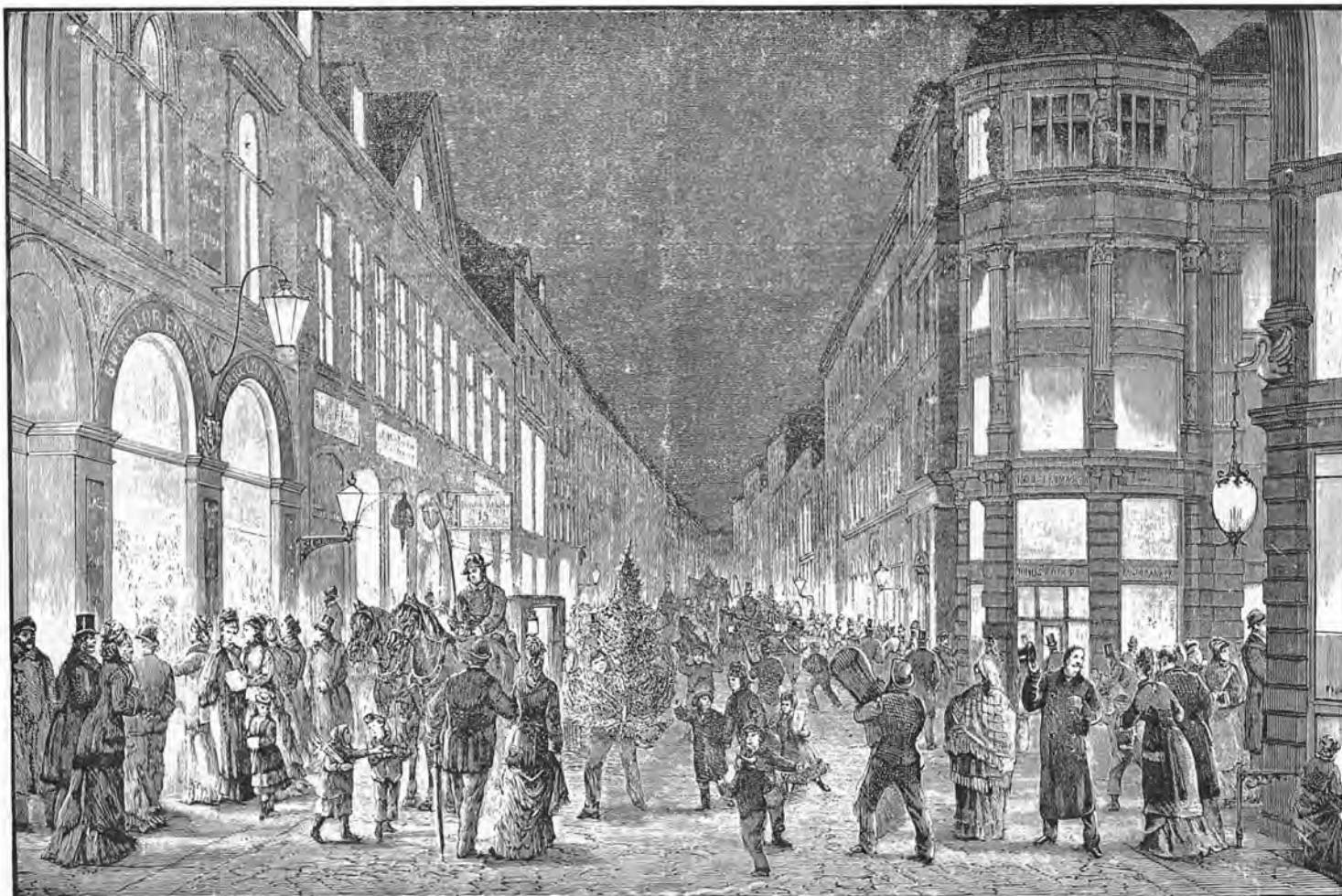
Øverst: Hvad er der paa Færde? Tegning af Hans Tegner i Ill. Tidende 1880-81. København har altid haft Ord for let at stikle sammen i Opløb. I Carl Møllers Tekst til Billedet bemærkes dog, at det i dette Tilfælde synes at dreje sig om et virkeligt Opløb, ikke blot et af dem, der opstaar, naar en Mand er faldet og bagefter børster sin Frakke. Nederst: Asfaltlægning paa Strøget i 1890. Tegning i Ill. Tidende af Poul Fischer.

et Begreb Fortov, og det betegnede som i vore Dage Arealet mellem Murfacaden og Rendestenen, men det regnede hver Husejer med at have fri Raadighed over. Det blev ikke blot brugt interimistisk til Af-læsning af Varer eller lignende, men var i vid Udstrækning bebygget. Bislag og Skure, Trapper og Kælderlemme, ja, Kramboder og Drikkeboder, Datidens Form for Udstillingsvinduer og Fortovskaféer, ragede frem over det og umuliggjorde enhver Form for Trafik. Denne Bebyggelse var en Overgang legaliseret, blot skulde der svares Afgift af den, men siden søgte Myndighederne at afskaffe den, længe med ringe Held. Selv efter at der var anlagt virkelige Fortove kneb det. København fik de første Fortove eller Trottoirer, som man kaldte dem i 1760erne. Folk havde ikke Forstaaelsen af, at de var reserveret Fodgængerne, man baade kørte og red paa dem, saa Fliserne gik i Stykker. Efter at der successive var blevet anlagt enkelte Strækninger, slog man endelig det store Slag i 1771, i Struensee-Perioden, da der var Gang i saa mange Ting, og vedtog at lægge Trottoirer paa hele Strækningen fra Kongens Nytorv til Frederiksberg Allé. Paa Østergade blev Fortovene allerede færdige i Juni Maaned samme Aar.

Men skønt der endnu i Slutningen af Aarhundredet, ja, ind i det næste, klagedes over, at Fortovene var „optagne af Kælderskure, Trapper, Stole, Borde, Bænke, Gryder og utalligt andet Skramleri, saa man ikke skulde tro, de var anlagte for Fodgængerne“, saa viser dog den sidste Passus, hvad der var Hensigten med de nye Trottoirer. Det kan næppe fejle, at de har fremmet Spadserelysten, selvom Promenering i Gaderne sikkert først for Alvor kom paa Mode, da Butikkerne havde ændret Udseende, saa der var noget virkeligt at kigge paa. Det havde hidtil ikke været Tilfældet. Gamle Billeder (se f. Eks. Side 114) viser, hvor primitive de gamle Tidens Butikker var indrettet.

Det var Galanterikræmmerne, som havde indført Typen fra Paris i det 18. Aarhundrede. Under det barokt udsvejfede og

med Kvaster og Glaskugler prydede Skærmtag kunde der udstilles Vareprøver, men det var dog først inde i Butikken, at Kunden fik det fuldstændige Overblik over Kræmmerens Herligheder, anbragt i Reoler og Skabe bag den ofte broget udsmykkede Disk.

De saaledes indrettede Boders Tal voksede fra Aar til Aar gennem hele Aarhundredet, indtil Ildebranden 1795 satte yderligere Fart i Udviklingen. „En af de Ting, som udmærker det nye Kjøbenhavn fra det gamle, er Boutiquer“, hed

det i 1804, og hermed fulgte, at Handlende og Haandværkere flyttede fra de øverste Etager, hvor de før havde drevet deres Virksomhed, ned i Stuen. Om det saa var Lappeskomagere, skulde de nu have „en Butik med en stor Lampe“. Denne Udvikling kom naturligvis ogsaa til at sætte sit Præg paa Gaderne mellem Vesterport og Kongens Nytorv og navnlig paa Østergade. „I det Øjeblik en Kræmmer, en Modehandler eller en anden Handlende nedsætter sig, saa anser han Østergaden for den direkte Vej til Lykkens Tempel“,

Øverst: I Juleugen paa Østergade. (Træsnit i Ill. Tidende 1877-78). Igennem det 19. Aarhundrede kom Promeneren paa Strøget mere og mere paa Mode, og navnlig de forbedrede Belysningsforhold maatte medføre, at man nu kunde færdes paa Gaden ved Aftenstid. Stærkest var dog ogsaa dengang Trafikken ved Juletid. Billedet viser det ofte afbildede Parti af Østergade med Ny Østergade til højre og Børre Lorensens kendte Forretning i Nr. 13 til venstre.

Til venstre: En Solskinsdag paa Amagertorv. Tegning i Ill. Tidende 1894-95 af Poul Fischer).

Vimmelskafte, set i Retning mod Amagertorv. Til højre Tuteins Gaard paa Hjørnet af Badstuestræde, til venstre Ejendommen med Jorcks Passage, i Baggrunden ses Helligaandskirken Taarn. (Fot. 1913, Bymuseet). Mens en Tegner eller Maler valgfrit kan forsyne sine Gadeprospekter med mere eller mindre livlig Færdsel, er det langt sværere for en Fotograf, der ikke kan arrangere Fodgængere og Køretøjer, som han lyster, og iøvrigt maa tage Hensyn til Belysningstid og meget andet. Men dette Billede giver virkelig et Indtryk af, hvordan Trafikken i Vimmelskafte tog sig ud for ca. en Menneskealder siden, da Bilerne vel var begyndt at komme paa Mode, men Hestebusserne endnu kørte gennem Strøget. Da de for Alvor kom i Gang, i 1840'erne, var det ikke alle, som vilde lade sig befordre af dem: „Er det ikke uanstændigt, at fremmede Damer og Herrer krybe ind i de store Børe og sætte sig ved Siden af hinanden?“ spørger en sippet Frøken i en af Fru Heibergs Vaudeviller. Omnibusserne blev dog hurtigt populære, og ikke mindst den sidste Type, de „røde Omnibusser“. De satte i Gang i 1872, og det var med største Vemod, man i 1913 saa den allersidste af dem køre sin sidste Tur mellem Raadhuspladsen og Kongens Nytorv.

skrev Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn i 1806, og Gaden karakteriseredes i samme Avis som saa fyldt med Forretninger, at der paa den næppe fandtes „en Rønne, hvor der ikke er anbragt et Hul, som et eller andet handlende Væsen har anbragt sin Rede i“.

Butiksudlejning blev et nyt Spekulationsobjekt, en særdeles indbringende Gesjæft. I den Ejendom, som blev opført efter Branden 1795 paa Hjørnet af Amagertorv og Østergade, den man senere kaldte Eegholms, var der indrettet ikke mindre end syv Butikker, der hver indbragte 3-400 Rigsdaler i aarlig Leje. Huset kunde paa den Maade indbringe sin Ejer „mere end 100 Tønder Hartkorn mangan Herremand“. Datiden beundrede ogsaa de Butikker, som Grosserer Friederici lod indrette i sin nye Ejendom, Nr. 21 paa Hjørnet af Højbroplads, selv om de næppe havde virkelige Udstillingsvinduer.

Det var en Begivenhed af Rang, da de første af Arten indrettedes i Kjøbenhavn, de „to første Modetempler efter udenlandsk Smag, hvis Vinduer naa fra Gulvet til Loftet, og som saa ganske er beregnet paa en højst mulig Publicitet, at man endog udefra kan se de derinde staaende Damer og Kavalere i fuldt Corpus“.

Det var i 1824, men det store Skred kom først omkring Midten af Aarhundredet. Som gamle Billeder viser, var der ved Aar 1840 endnu mange Huse paa Strøget med almindelige gammeldags Vinduer. Men den, der forlod Byen paa det Tidspunkt og kom tilbage en Menneskealder senere, vilde næppe tro, at det var samme By, saa meget havde Fremskridtet præget den: „Vinduerne var nu saa høje og dybe, og dækkede med Glasskiver af en saadan Størrelse, at man næsten kunde blive bange derfor, og fremviste en saadan Mangfold-

dighed af Artikler, at man aldrig kunde blive træt eller ked af at stirre paa dem.“ Og det var ikke blot Mode- og Manufakturhandlernes Vinduer, der lokkede med deres Luksusgenstande, ogsaa de Butikker, hvorfra almindelige Livsforbrødenheder blev solgt, havde skiftet Karakter. Nu hed det ikke mere Urtekræmmer, men Kolonialhandler og Materialist, ikke Spækhøker men Viktualiehandler, og ingen fandt det mere mærkeligt, at ogsaa deres Vinduer prangede med kunstfærdigt arrangerede Varer. Mens det i sin Tid havde vakt vild Opsigt, da Beauvais paa Østergade i 1847 aabnede sit „Franske Svineslagteri“ og skilte med sine Herligheder i det dybe Kældervindue, saa tilkaldt Politi maatte regulere Tilstrømningen.

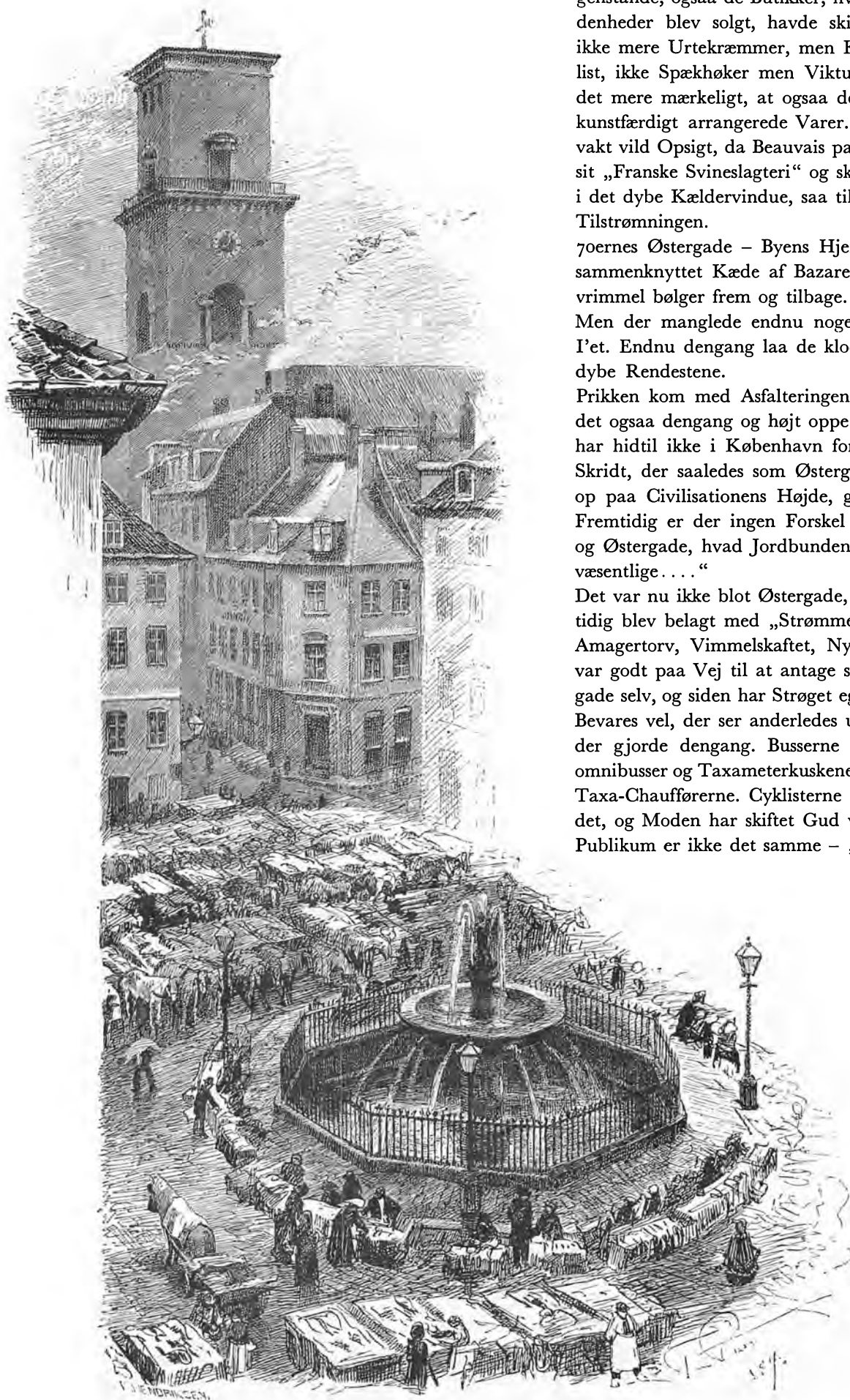
70ernes Østergade – Byens Hjertekammer – var „som een sammenknyttet Kæde af Bazarer, hvor den brogede Folkervimmel bølger frem og tilbage.“

Men der manglede endnu noget til at sætte Prikken over I'et. Endnu dengang laa de klodsede Brædder over Gadens dybe Rendestene.

Prikken kom med Asfalteringen i 1890. Man var klar over det ogsaa dengang og højt oppe i samme Anledning: „Man har hidtil ikke i København foretaget noget administrativt Skridt, der saaledes som Østergades Asfaltering har ført os op paa Civilisationens Højde, ganske i Niveau med Paris. Fremtidig er der ingen Forskel paa Boulevard des Italiens og Østergade, hvad Jordbunden angaar, og den er dog det væsentlige . . .“

Det var nu ikke blot Østergade, men hele Strøget, der samtidig blev belagt med „Strømme af den flydende Lava“ og Amagertorv, Vimmelskafte, Nygade og Frederiksberggade var godt paa Vej til at antage samme Karakter som Østergade selv, og siden har Strøget egentlig ikke skiftet Karakter. Bevares vel, der ser anderledes ud paa mange Maader, end der gjorde dengang. Busserne har afløst de tunge Hestomnibusser og Taxameterkuskene er forsvundet til Fordel for Taxa-Chaufførerne. Cyklisterne er kommet ind i Gadebilledet, og Moden har skiftet Gud ved hvor mange Gange, og Publikum er ikke det samme – „Beaumonden“ er jo et lidt

Udsigt over Gammeltorv mod Nørregade og Frue Kirkes Taarn. Tegning af Tom Petersen. (Ill. Tiden 1884–85). Den mest primitive Form for Butikshandel, Torvehandelen, blev paa Gammeltorv holdt i Hævd fra Torvets første Dage og helt ned i Nutiden, da Valbykonerne med deres Fjerkræ som de sidste veg Pladsen. Men før i Tiden indtraf paa de to ugentlige Torvedage, Onsdag og Lørdag, i Almindelighed Omegnens Bønder med deres Kød og Fedevare.

Der er et vidt Spring fra Torvehandelen under aaben Himmel til den indendørs Handel i efter Tidens Smag elegant udstyrede Saloner. Børre Lorenzens Forretning paa Østergade 13 var i 1870erne en af de største og mest moderne i København, og navnlig blev dens Juleudstilling berømt, da en i Zoologisk Have afdød Løve i udstoppet Tilstand indgik i Arrangementet. (Efter Ill. Tidende 1880-81).

forældet Begreb – men Strøget er og bliver, hvad det dengang var, Hovedstadens mest befærdede, mest yndede Promenade.

Og dog, ja – det er egentlig mærkeligt, men det er ikke langtfra, at man kan gøre de Ord til sine, der blev fremsat om Strøget i 80erne, dengang Byen var ved at skifte Ansigt: „Naar man ser al denne Glimmer, alle de Skilte og Bemalinger, som næsten skjule Husenes Ydre fra øverst til nederst, skulde man tro sig hensat i et af Stadens yngste og pynteligste Kvarterer, og dog ligger Østergade om Natten, naar den er afklædt sin Pynt, som en af de mest antikke, mest uregelmæssige Gader i Byen. Adskillige af Husene læne deres gamle og skrøbelige Skrud til hinanden, medens andre med opstrammet Ydre, Spejlglasruder, Jernstivere og Murforskalkninger søge at dølge det ældgamle, ormstukne Bindingsværk derinde bagved . . .“

Vistnok holder denne Beskrivelse ikke ganske Stik nu omstunder, og det meste af Bindingsværket er borte, ligesom mere eller mindre moderne Forretningskomplekser nu har erstattet adskillige af de gamle Smaaejendomme langs det smalle Strøg. Men det er meget langt fra, at Bebyggelsen langs dette er ensartet, hverken i Type eller Alder. Byens ældste velbevarede Borgerhus knejser stadig som Amagertorv 6, og det er i Virkeligheden saaledes, at næsten alle Hustyper fra de sidste 300 Aar findes repræsenteret langs Strøget.

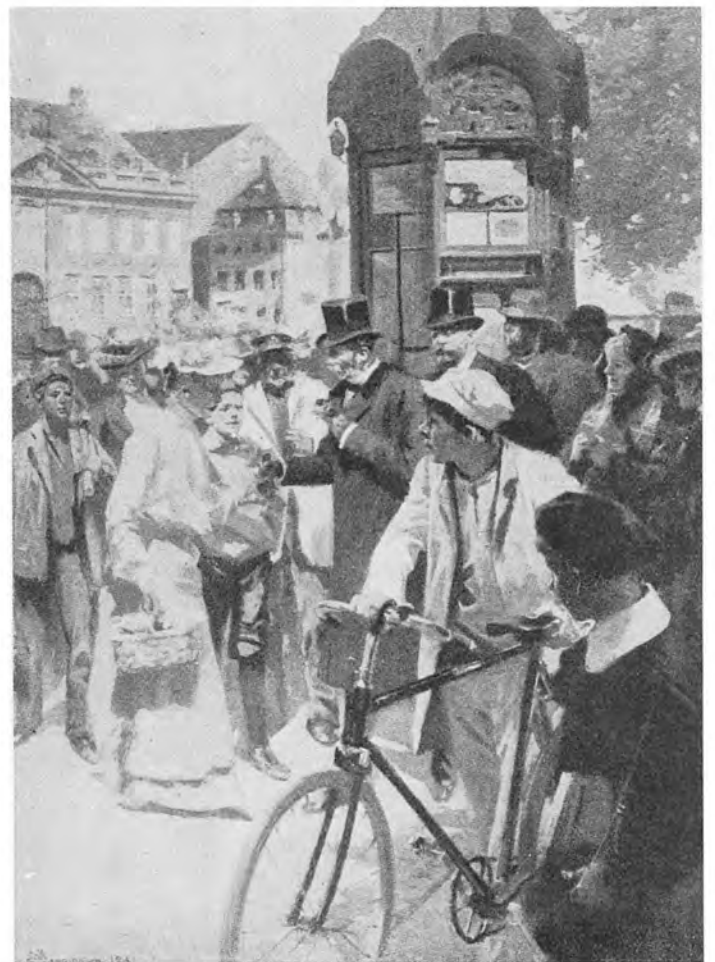
De to Billeder til højre antyder den Udvikling, som Butikkerne gennemgik i Løbet af nogle Aartier før og efter 1850. Paa Billedet af Amagertorv fra ca. 1840 (øverst) vil man se, at de fleste Ejendomme endnu har deres Facader i Behold og ingen større Butiksvinduer forekommer. Men paa Billedet af Østergade 50-48 (Nederst, efter Ill. Tidende 1873-74) kontrasterer den nybyggede Ejendom med sine store Spejlglasruder fra Loft til Gulv stærkt med Gadens ældste Ejendomme.

Øverst: Vintermorgen i Adressekontorets lille Gaard, Vimmelskaftet 43, Aar 1881.

Nederst: Legepladsen i Efterslægtskabets Skolegaard, Østergade 54. Begge efter Malerier af Erik Henningsen.

Øverst: Den faldne Droskehest, 1886. Til højre: Christian IX paa Kongens Nytorv, Børnehjælpsdagen 1905. Begge malet af Erik Henningsen.

Erik Henningsen opnaaede stor Popularitet ved sine Billeder af københavnsk Gadeliv, sin maleriske Reportage, som man lidt nedsettende har kaldt dem. Men netop i Kraft af deres levende Aktualitetspræg har de meget anskueligt fastholdt Situationer og Stemninger fra det lidt ældre København. Af de her gengivne hører Billedet fra Adressekontorets Gaard til Malerens første og kunstnerisk set mest værdifulde, ligesom det tegner et meget livagtigt Galleri af Københavnertyper fra den Tid, da franske Sjaler endnu blev anvendt som udendørs Paaklædning. Ogsaa Billedet fra Efter-slægtens Skolegaard har kulturhistorisk Interesse, og Scenen med den styrtede Droskehest er ikke blot af udmærket dramatisk Virkning ogsaa af topografisk Interesse. Ganske vist eksisterer det gengivne Byudsnit for en Del endnu i vore Dage, men Nygade-Hjørnet til højre er dog stærkt ændret, og Hesteomnibussen er et forsvundet Fænomen som iøvrigt ogsaa Bybudet i sin hvide Frakke. Betjentenes og Husarens Uniformer har ligeledes skiftet Udseende siden dengang. Et tidstypisk Træk er endelig den hvide Sne. Dengang forvandlede Trafikken endnu ikke straks Sneen til et ubehageligt Pløre.

Et andet af Erik Henningsens Vinterbilleder fra Strøget gengives Side 135, og flere Steder i dette Værk vil man finde andre Folkelivsbilleder fra hans Haand.

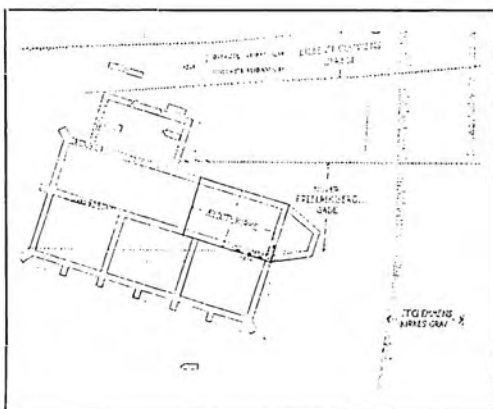
De gammeldags hyggelige Ejendomme, der endnu ned mod Aar 1900 flankerede Frederiksberggades Udløb i Raadhuspladsen (Herunder: Fot. 1895. Efter Før og Nu) blev efterhaanden afløst af mere prunkende Nybygninger. (Til venstre: Fot. 1946, Stig Hermansen).

Først byggedes „Hotel Metropol“, nu Berlingskes Ejendom med B.T.'s Hjørne (Sammenlign Bind 4, Side 246), og mellem Frederiksberggade og Vestergade opførtes nogle Aar senere „Hotel Bristol“, der aabnedes 1903. Der var udskrevet en Konkurrence inden Opførelsen, og det Projekt, der blev valgt, udarbejdet af Arkitekt Vilh. Fischer, var ikke det mest fantasifulde! Hotel Bristol opnaede under Wilkenings Ledelse stor Popularitet. Saavel Værelser som Restaurant blev indrettet med al mulig Komfort, men Hotellet bestod kun godt og vel en halv Snes Aar. Nu kaldes Bygningen „Absalons Gaard“, opnævnt efter Forsikringselskabet, som ejer den.

Trods nogen Udvidelse i den Ende, der vender mod Raadhuspladsen, skærer Frederiksberggade sig stadig som en dyb Grøft ind mellem de høje Husrækker. (Til højre, Fot. København Før og Nu 1948), iøvrigt med samme Bredde, som den havde, da Voldene stod. Billedet herover viser Overgangsstadiet, da Vesterport allerede var faldet, men Broen endnu førte over Stadsgraven ud til Ravelinen. (Efter Før og Nu). Det er foran fortalt, hvordan Frederiksberggade efter Branden 1728 afløste de forskellige Smaagyder, der fandtes imellem Vestervold og Gammeltorv. Blandt dem var Skt. Klemens Stræde, der førte til Kirken af samme Navn, og man har i Nutiden ikke alene fundet talrige Levn af Kirkegården og dens middelalderlige Murstensgrave, men tillige Fundamenterne af selve Skt. Klemens Kirke, der nu ligger godt gemt, dybt under Gadens Asfalt. (Herunder: Skitse af Kirkens Beliggenhed. Efter Ramsing: Københavns Historie og Topografi).

Frederiksberggade beholdt efter Branden 1728 sin første Bredde, 16 Alen, men Ejendommene i Gaden fik den jævne Klassicismes Præg. Nu er mange moderniseret og andre erstattet af moderne Ejendomme. Øverst til højre ses Hjørnet af Kattesundet og Frederiksberggade, dengang de gamle Huse stod for Fald (Fot. 1907, Bymuseet), herover Bygningen, som afløste dem med det senere indrettede Biografteater. Et af Byens faa Eksempler paa Jugendstilen, opført med Anton Rosen som Arkitekt.

Billedet herover viser Frederiksberggade 13, Hjørnet af Kattesundet under Nedbrydningen (Fot. 1911, Bymuseet), og til venstre ses Afløseren i dens nuværende Udseende. (Som Billedet derover Fot. 1948, København Før og Nu).

I mange Aar husede denne Ejendom Carl Permins bekendte Vinhandel med tilhørende Vinstue - Firmaet gik tilbage til 1798 - og her var ogsaa G. V. Knipschildts Blomsterbutik. (Se næste Side).

Frederiksberggade paa Børnehjælpsdagen 1910. (Herover: Fot. Bymuseet). Den første Børnehjælpsdag afholdtes 1904, og Sagen vandt straks stor Tilslutning. Store Optog saas ogsaa dengang i de vrimmelfyldte Gader. Paa Billedet vil man iøvrigt særligt bemærke

det runde Udstillingsvindue øverst til venstre og mindes forrige Tiders udbuede Vinduer eller Karnapper, der navnlig paa Strøget fandtes i stort Tal, men da i Stueetagerne og følgelig til største Gæne for Trafikken paa Fortovene.

Interiør fra G. V. Knipschildts Blomster-Udsalg, Frederiksberggade 13, (Sammenlign Siden overfor), et Reklamebillede fra 1869 i Illustreret Tidende, ledsaget af en Tekst efter hvilken det her var lykkedes at skabe „et i sit Slags enestaaende Interiør, saa at det endog overgaar lignende i Udlandets største Hovedstæder, ja, selv Baron i Paris.“ Frederiksberggade var fra sin første Tid en udpræget Forretningsgade, og det var af Hensyn hertil, man efter Branden 1795 ikke vovede at gøre Gaden bredere. Saa vilde Grundene nemlig være blevet „altfor indskrænkede til de betydelige Næringsdrifter.“ Men selvfølgelig var Forholdet dengang det, at de Næringsdrivende ogsaa boede i Gaden. Anderledes nu, da vel næppe mere end halvhundrede Mennesker har deres Bølg i Gaden, og der saaledes ikke mere er Brug for de fire Urtekræmmere, som tidligere fandtes.

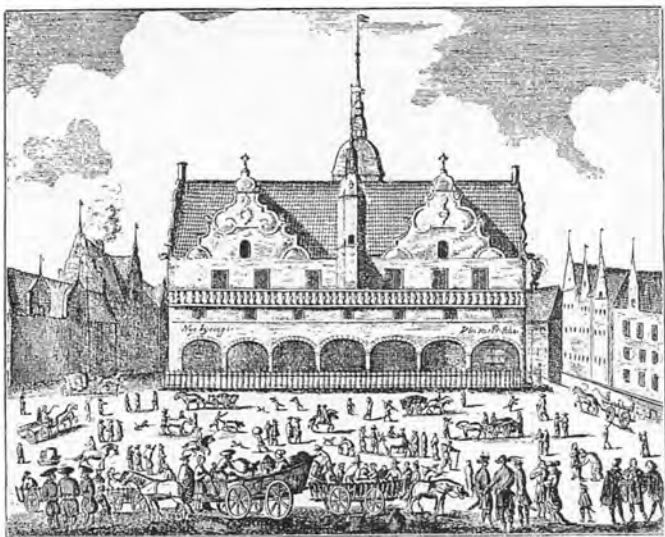

Herover: Gammeltonv set fra Nytorv 1805. (Efter Før og Nu).

Til venstre: Gammeltonv set mod Nørregade. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Paa Gammeltonv har man navnlig udskiftet de ældre Bygninger, der laa i Hjørnet ved Skindergade og Nørregade samt hen til Nygade, lige som Udvidelsen af Nørregade ogsaa har aabnet et friere Kig imod Frue Kirke.

Billederne paa denne og foregaaende Side viser saa omtrent det samme Prospekt gennem tre Aarhundreder. Herover: Recens Gengivelse af Raadhuset mellem Gammel og Nytorv i den Skikkelse med de vælske Gavle, det havde faaet under Christian IV, og foran det Torvehandel paa Nytorv (Efter Før og Nu). Dette Raadhus brændte i 1728 og genopbyggedes i Barokkens Stilformer, ligesom Frue Kirke efter Branden fik sit nye Spir (Herunder: Stik i Danske Vitruvius. Efter Før og Nu). Da Storbranden 1795 havde hærget Raadhuset, indsaar man det forkastelige i at bevare Placeringen, og C. F. Hansens Domhus blev bygget, hvor tidligere Vajsenhuset havde ligget. Man ser en Del af Byggepladsen paa Billedet øverst forrige Side, og paa det tillige den klassicistiske Bebyggelse ved begge Torve. Men Frue Kirke gik til Grunde under Bombardementet 1807, og C. F. Hansens strenge Stil kom til at præge ogsaa Gadebilledet imod Nord. (Til højre: Fot. 1880, Bymuseet). Endelig er en Del af den gamle Bebyggelse i vore Dage udskiftet. Se Billedet nederst forrige Side.

Øverst: Gammeltorv mod Vestergade, 1860; i Midten: Gammeltorv mod Nørregade 1891; nederst Gammeltorv mod Nørregade 1910. Herunder: Figuren fra Springvandet. (Alle Fot. Bymuseet).

Springvandet paa Gammeltorv, Gammeltorvs Brønd eller „det kostelige Kobberbækken“ blev opsat under Christian IV, støbt af Peter Rotgiesser efter Model af Billedskæreren Statius Otto og indviet 1610.

Figuren forestiller Caritas, Barmhertigheden, og Vandet sprang fra Gudindens Bryster, mens Drengen fungerede som en Manneken-Pis. I Forbindelse med en Restaurering i 1707 blev Springvandet hegnet med et Gitter, udført af Kleinsmed Hans Schæbel. Ved en senere Istandsættelse i 1892 blev den nuværende Stenkumme udført efter Udkast af Hans Tegner og Figuren anbragt saa højt paa den nye Sokkel, at de færreste aner, hvordan den tager sig ud. Mere Opmærksomhed vies Guldæblerne – af Træ – der i umindelige Tider har sprunget paa større Festdage.

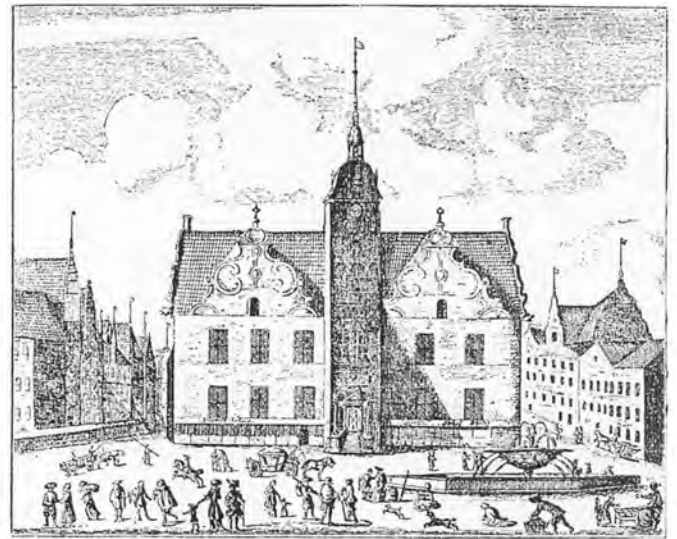

Gammeltorv blev i sen Tid anvendt efter sit oprindelige Formaal, Bønderne fra Omegnen førte deres Fedevarer til Torvs her, og Troels-Lund har fortalt, hvordan han fra Vinduerne i sit Barndomshjem, nuværende Nr. 24, iagttog det brogede Liv, som dengang rørte sig paa Torvet, og om hvordan Bønderne dengang, i Midten af 1840erne, gik med langt Haar hængende ned til Skuldrene. Endnu for en Snes Aar tilbage falbød „Valbykonerne“ – oftest fra Ballerup eller Bagsværd – deres Fjerkræ ved Springvandet, og mange vil endnu erindre, hvordan de jødiske Polakoner fra Kvarteret omkring Rundetaarn gik væk fra Torvet med skrigende Høns, som hjemme skulde aflives efter den specielle jødiske Ritus.

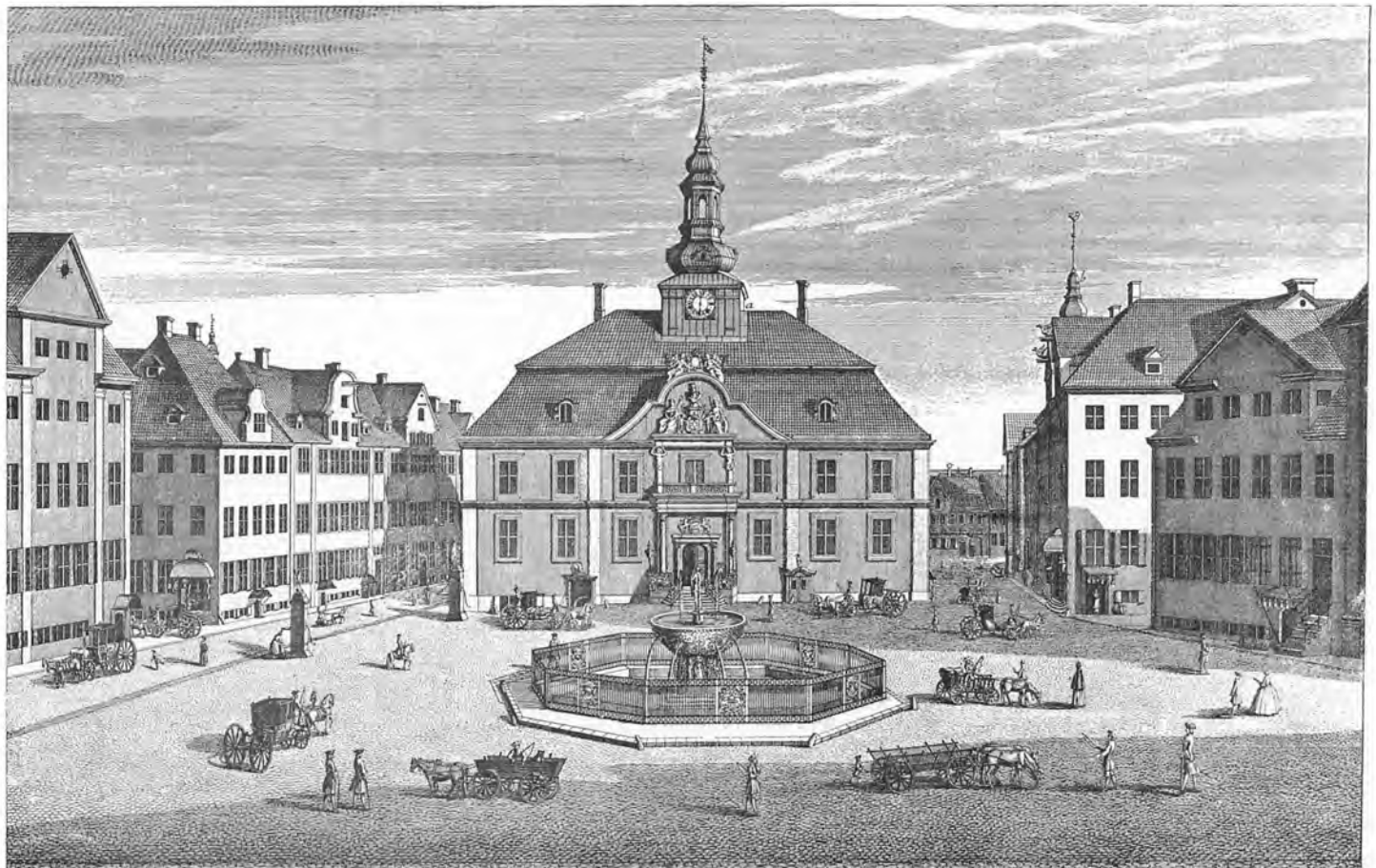
Herover: Gammeltorv med Springvandet ca. 1890 (Fot. Bymuseet). Til højre: Mens de fleste Huse, der blev opført ved Gammeltorv efter Branden 1795, var i den mere jævne Stil, hævder Nr. 18 og Nr. 22, paa Billedet henholdsvis længst til højre og længst til venstre, sig stadig ved deres mere fornemme Bygemaade. Begge Ejendomme har Harsdorffs Bygninger som Mønster. Nr. 22, den Suhrske Gaard, var i sin Tid Hovedsædet for det ansete Handelshus J. P. Suhr & Søn. I Nr. 18 boede A. S. Ørsted i en længere Aarrække.

De fire af Billederne paa denne og følgende Side viser alle samme Udsigt imod Nytorv fra det 17. Aarhundrede og indtil Dato. Det femte Billede, herover til venstre, forestiller Vajsenhuset, som laa paa Nytorv, hvor nu Domhuset er (Maleri af Rach og Eegberg ca. 1750, Nationalmuseet). Det kongelige Vajsenhus blev oprettet 1720 af Frederik IV, som skænkede en Gaard ved Torvet, der før havde huset det saakaldte ridderlige Akademi og siden været Landkadetakademi, Officersskole. Den afbildede Bygning blev opført 1731-34 ved J. C. Krieger, efter at Halvdelen af en ældre Bygning var brændt 1728, og selv ødelagt ved Branden 1795. Det var som allerede bemærket Christian IV, som frilagde Nytorv. Grunden havde længe hørt under Byen, bebygget som den var med Funktionærboliger og Stadens Materialgaard. Her boede By-svendene, Bøddel og Rakker samt andre kommunale Tjenestemænd, indtil Kongen i 1606 befalede, „at de Huse og Vaaninger, som staaar sønden næst op til Raadhuset indtil alle tre Gader aldeles udi Grunden bliver nedbrudte, og at Pladsen bliver ryddeliggjort,

den gamle Torv dermed at forvide og rundt omkring Raadhuset at gøre udi eet“. Samtidig blev som nævnt det sentgotiske Raadhus ombygget i Renæssancens Aand. Resens Tegning af dette Raadhus set fra Gammeltorv (herover) viser tillige Springvandet paa dette, og det genfindes paa Billedet herunder: Raadhuset set fra Gammeltorv i den Skikkelse, det havde faaet ved Genopførelsen efter Branden 1728. (Stik i Thurahs Danske Vitruvius. Efter Før og Nu). Som Pendant til Springvandet stod Skafottet foran Nytorvs-Siden af Raadhuset. (Se Billedet foran Side 87). Paa det har mange mere eller mindre prominente Forbrydere rakt Hals for Bøddelens Sværd, fra kort efter at det blev opstillet i 1627 og indtil den sidste Henrettelse her fandt Sted i 1758. Men en anden offentlig Folkeforlystelse, Kagstrygningen, blev holdt i Hævd paa denne Plads indtil 1780. Her piskedes den fra Holberg kendte Rufferske Anne Hattemagers med 9 Svøber i 1726. Herunder vises til højre Udløbet af Frederiksberggade, til venstre af Nygade med det Hjørnehus, hvor Holberg i en Aarrække boede.

Bebyggelsen ved Nytorv har i stort Omfang bevaret den Karakter, den fik efter Branden 1795. Det gælder især Øst- og Sydsiden, idet Domhuset jo dog ogsaa er en Følge af Branden, saavel som Sammenlægningen af de to Pladser til een efter Stads-konduktør Rawerts Forslag. Billedet herover, taget fra Gammeltorv, viser Tilstanden ca. 1860 (Fot. Bymuseet). Herunder ses Torvets Vestside i Dag med de to Ejendomme, som flankerer Indgangen til Frederiksberggade, Bygningen nærmest Domhuset opført ved Arkitekt V. Nyebølle, mens Joh. Schrøder har tegnet Huset paa den anden Side af Frederiksberggade. I Forgrunden det ombyggede Springvand. (Fot. 1948 København Før og Nu).

Udsigt mod Østsiden af Nytorv og Gammeltorv med Frue og Petri Kirker i Baggrunden, samt i Forgrunden Domhusets Portal og Trappe. Om trent midt i Billedet Nørregade og til højre Nygade. (Fot. 1872, Bymuseet). Billedet er taget, da Torvets Bebyggelse endnu havde sin klassicistiske Karakter, og man vil iøvrigt bemærke Slagtervognene med deres karakteristiske Skærmtag, hvorunder Kødet blev udstillet.

Paa Billedet herunder ses Husrækken paa begge Sider af Nygade i dens nuværende Skikkelse.

Husrækken paa Østsiden af Gammel- og Nytorv i dens nuværende Skikkelse. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Det spirkronede Hjørnehus Nygade 6-Gammeltorv 2 afløste omkring Aarhundredskiftet en ældre Bygning opført efter Branden 1795, og dennes Forgænger, Raadmand Laurits Foghs Gaard var atter bygget efter Branden 1728. (Se foran Side 90). Det var i dette Gavlkvisthus, at Ludvig Holberg flyttede ind i 1734. Han har selv skildret sin Bolig i et latinsk Epigram, som i Oversættelse lyder:

Du spør, i hvilken Kant af Byen jeg har min Bolig?
 To Torve ganske nær, Papil, den findes vil.
 Det ene Gammeltorv, med gammel Kunst fortrolig,
 Slagsmaal og Tyveri og Svig og Drik og Spil.
 Nytorv det andet er, der har Skafottet man placeret,
 midt imellem begge har Justitia sit Bo.
 Saa mellem Galgenpak og Galgen ugeneret
 jeg boer, den ene Gud mig hjælper mod de to!

Holberg har ogsaa anket over Vægternes Raaben udenfor Hjørnehuset: „Ja, de ønske Folk udi Sang en roelig Søvn hver Time paa Natten, og tillige med deres Skraal vækker dem op af Søvn“.

Dette Billede viser atter Husrækken paa Nytorvs Østside med Hjørnehuset Gammeltorv-Nygade i Forgrunden. En Sammenligning med de to øverste Billeder vil vise, at ogsaa Huset paa den modsatte Side af Nygade er ombygget, men i klassicistiske Stilformer, saa det ikke kontrasterer saa stærkt med de ældre Huse. Ejendommen er sammenbygget med Nygade 7, bygget i samme Stil, men mere „ægte“. Den er nemlig opført efter Branden 1795. Sammenlign Side 86. Nytorv 5, Huset med de to Altaner, blev bygget for Justitsraad Hartvig Frisch efter Tegning af Nikolaj Abildgaard, et af de sjældne Vidnesbyrd om hans Virke som Arkitekt. Nytorv 7 er vistnok opført af Andreas Kirkerup. (Fot. o. 1865, Bymuseet).

Bilerne fylder i vore Dage Nytorv i omtrent samme Antal, som tidligere Slagternes Vogne. (Herover: Fot. 1948, København Før og Nu). Torvet er her set fra Hjørnet af Nygade mod Husene langs Sydsiden. Til højre Domhuset med Indgangen til Slutterigade. Torvets søndre Husrække staar i det Ydre omtrent som ved Opførelsen efter Branden 1795. Man ser fra venstre en Stump af Nr. 15, Nr. 17,

19 og 21. Nr. 17 ejes af „Kraks Vejviser“, og saa tidligt som 1784 installeredes dennes Forgænger, den af Hans Holck grundlagte „Københavns Vejviser“ i Ejendommen. I denne boede Henrik Hertz 1835-37, i hvilken Periode han skrev „Sparekassen“ og „Svend Dyrings Hus,“ og Poul Møller døde her 1838. Nr. 21 bærer fra gammel Tid det mystiske Navn „Trokken“.

Nytorv med Slagtervognene 1910. (Fot., By-museet).

Nytorv var Hovedstadens Kødtorv fra sit første Anlæg indtil vore Dage. Fra første Færd var Onsdag og Lørdag Torvedage, paa hvilke det tilloides saavel inden- som udenbys Folk at falholde fersk Kød, forsaavidt et Indbræk i Slagternes Privilegium, men disse havde ikke sørget for tilstrækkelige Tilførsler. Ogsaa Bagerne skulde paa Torvedagene staa til Torvs fra 7 Morgen til 10 Formiddag.

Herover: Domhusets Portal mod Nytorv. Til venstre: Slutterigade, set fra Nytorv. (Begge Fot. 1948, København Før og Nu).

Raad- og Domhuset paa Nytorv blev opført i Aarene 1805-15, efter at Tegningerne allerede 1803 havde faaet Christian VII's Approbation. Bygmesteren var C. F. Hansen, der samtidig stod for Genopførelsen af Christiansborg Slot og siden blev betroet ogsaa den af Frue Kirke. Da man havde besluttet ikke at genopføre Raadhuset paa dets tidligere Plads mellem Gammel- og Nytorv, valgte man Grunden, hvor Vajsenhuset havde ligget. Det ny Raadhus fik saaledes den noget akavede Beliggenhed i et Hjørne af Torvet, men netop dette gav Hansen Anledning til at udforme den meget beundrede Slutterigade og dermed skabe Byens mest ejendommelige og i egentligste Forstand markante Gadebillede. (Se ogsaa Billederne paa Siden overfor). Takket være Beliggenheden mellem selve Domhuset og den samtidig opførte Arrestbygning fik Gaden sin gaardlignende Karakter, der fremkalder Erindringen om italienske Forbilleder. Stilen er som ved C. F. Hansens andre Bygninger den nyklassiske. Paa Frisen over de seks joniske Søjler foran Domhusets Hovedindgang staar de magtfulde Ord fra Jyske Lovs Fortale: Med Lov skal man Land bygge. Det var oprindelig Meningen, at et Relief af Thorvaldsen skulde have været anbragt over Inskriptionen.

Til højre: Indgang fra Nytorv til Slut-
terigade 1934. Til venstre Port til Fæng-
selsgaarden. (Fot. Nordisk Pressefoto).
Herunder: Slutterigade set mod Laven-
delstræde. (Fot. 1948, København Før
og Nu).

Domhuset er et vidtløftigt Komplex,
der omfatter fem Gaarde, hvortil kom-
mer den gaardlignende Slutterigade og
Arrestbygningen paa den anden Side
denne, flere Gange udvidet og ombyg-
get i Løbet af Tiderne. Indgangen til
Fængslet fra Nytorv er nu ført tilbage
til sin oprindelige Skikkelse, idet man
har fjernet Muren over Porten med det
karakteristiske Relief, hvilket ikke fore-
kommer at være nogen afgjort Vinding.
Sammenlign Billedet nederst forrige Side.
Otto Rung har i sin Erindringsbog
givet en Skildring af Forholdene i sin
Tid, Tiden inden Aarhundredskiftet:
„Hele Stuetagen var forbeholdt Byens
Borgmestre, Magistrat og Borgerraad
som Nabo med Politikammer og dets
Anneks af skumle smaa Kontorer, hvor
Politiets Inspektører med dets Stab af
Opdagere og Betjente husedes snævert
og tæt. Paa første Sal fandtes langs en
krinkelkroget Flisegang de seks krimi-
nelle Kamre samt den hele Hof- og
Stadsret med Gældskommission og Vid-
nekamre, og paa Kvisten mellem Tag-
anlæggets muldnende Arkiver laa Kon-
gens Fogeds smaabitte Stuer gemt. Her
oppe sad man ved Vintertid og skrev
ved Pultene i Skær af et Stearinlys, for
Gassen var endnu kun naaet midtvejs
op i Etagerne her paa Byens Raadhus!“

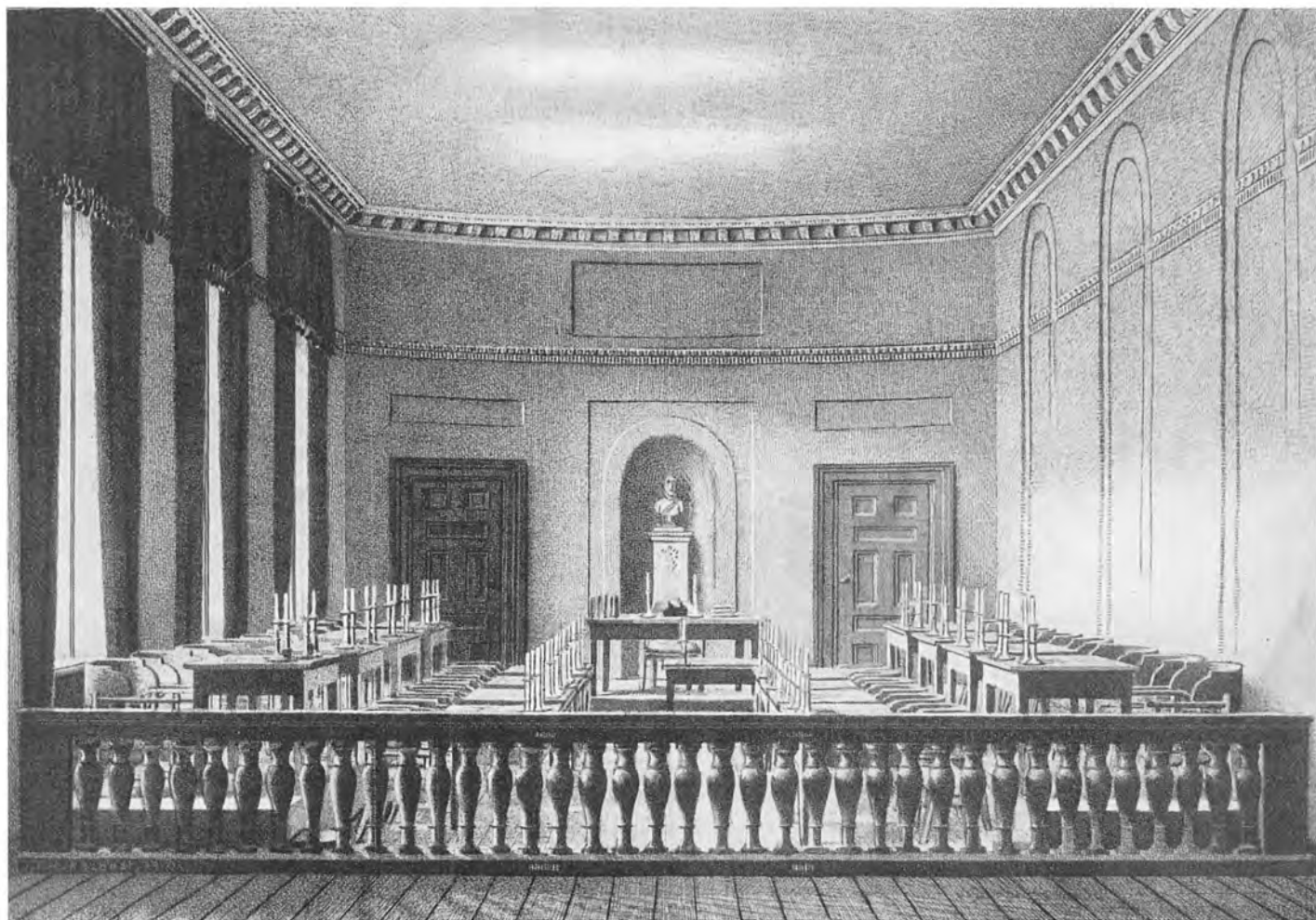

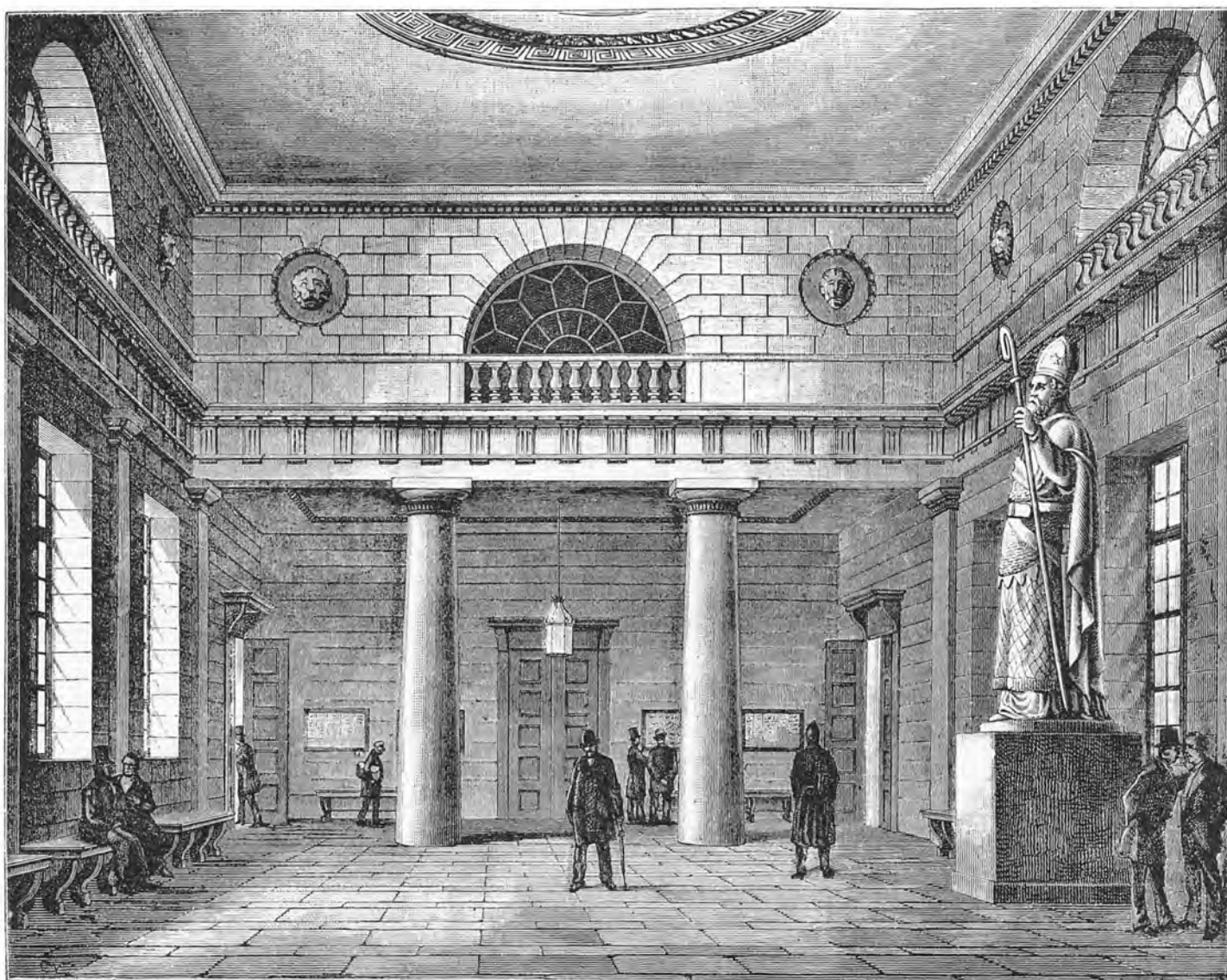
Møde i Københavns Borgerrepræsentation paa det gamle Raad- og Domhus i Aaret 1901. (Fot. Elfelt). Som Navnet antyder, var Raad- og Domhuset paa een Gang Sæde for den administrative og dømmende Myndighed, for Københavns Bystyre, saavel som for Landsover-, samt Hof- og Stadsretten. Denne havde oprindelig Lokale i den smukke Sal med Søjler, som stammer fra Bygningsens første Tilblivelse og siden var Magistratens Mødesal, indtil endelig Borgerrepræsentationen tog den i Besiddelse og forblev der indtil Overflytningen til det ny Raadhus i 1902. Salen er nu Retslokale. Domhuset, der tidligere var Politiets Hovedsæde, anvendes, siden Opførelsen af Politigaarden, næsten udelukkende af Byretten.

Herunder: Borgerrepræsentationens første Mødesal i Domhusets Stueetage mod Kattesundet (Efter Før og Nu). Det var i denne Sal, Forsamlingen holdt sine Møder i den Periode, da Køben-

havns Borgerrepræsentanter optraadte paa hele Folkets Vegne overfor Kongemagten. Det var fra Domhuset paa Nytorv, de to Folketog udgik til Christiansborg i 1840 og 1848.

Herover: Forhallen i Raad- og Domhuset. (Træsnit fra Ill. Tidende. Efter Før og Nu). Herunder: Borgerlig Vielse i Magistratens Mødesal 1901 (Fot. Bymuseet). Ogsaa Domhusets Forhal er bevaret i sin oprindelige Skikkelse. Dog er Vilh. Bissens Statue af Bisp Absalon yngre, fra 1872. Men Domhuset blev ellers efterhaanden præget af Tidernes ændrede Smag. Nu finder man det næppe naturligt at tænke sig værdige Herrer med Kalvekros og Fadermordere vanke mellem de fornemme Søjler, mens dette Interiør fra Klunketiden virker let komisk.

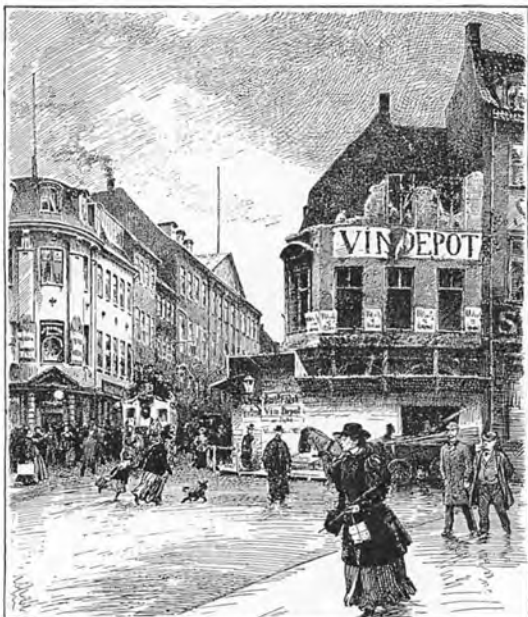

Herover: Ikke realiseret Plan fra 1685 til Anlægget af Nygade og den nuværende Gadeføring. (Efter Fra Bispetid til Borgertid). Til venstre, øverst: Nygade set fra Nytorv 1948 (Fot. København Før og Nu); nederst: Samme Parti 1898 (Fot. Bymuseet). Herunder: Butikken Nygade Nr. 2. (Gammelt Rekametryk). Nu synes Nygade absolut uundværlig i det københavnske Bybillede. Men som Navnet antyder, har Gaden ikke samme Alder som de andre Strøggader. Ganske vist har den haft sin Forløber, i Middelalderen forbandt Skrædergade ogsaa Vimmelskaftet og Torvet, blot løb den lidt mere mod Nord. Men denne Gade forsvandt tidligt, og i det 16.-17. Aarhundrede maatte Trafikanterne fra Vimmelskaftet søge om ad Skoubogade for at komme til Gammeltorv. Det var en Ildebrand i Aaret 1685, der gav Stødet til, at Nygade blev anlagt, og det første Skridt blev taget til at oprette en gennemgaaende Færdselslinje fra Øst til Vest i Gammel-København. Heller ikke Frederiksberggade eksisterede paa det Tidspunkt. Henved 40 Ejendomme ved Badstuestræde, Vimmelskaftet, Skoubogade og den blinde Gyde Endeløs blev lagt i Aske den 15. November 1685. Brandfolkene havde daarligt kunnet komme til at slukke i de snævre Stræder, og en nedsat Kommission fik Ordre til at overveje, „hvorledes Brandstedet til Stadens Bedste og Indvaanernes større Sikkerhed bedst kunde forandres, ligesom det skulde overvejes, paa hvilken Maade Endeløs kunde forlænges op til Vimmelskaftet. Af det blev der nu intet, og de tre udvalgte Herrer, selve Ole Rømer, Politimesteren Claus Rasch og Ingeniøren Gotfred Hoffmann kunde ikke enes om en fælles Indstilling. Det var Hoffmann, der foreslog Anlægget af Nygade. Han havde Ideen fra Kongen, Christian V selv. Dennes Planer om et saadant Anlæg havde Hoffmann kendt i mange Aar, og endda af Kongen selv „noch vor wenig Tagen ihm auf dem Abriszen mit eigner Hand angewiesen und bezeichnet.“ Den enevældige Herskers Vilje skete Fyldest, det nødvendige Areal blev eksproprieret og Nygade anlagt, idet det dog varede flere Aar, inden man naaede til at afstikke Gaden.

Herunder, øverst: Nygade, set fra Vimmelskafte under Saneringen 1899 (Tegning af Tom Petersen); samme Parti 1948 (Fot. København Før og Nu).

Nygade var ved sit første Anlæg udlagt i saa stor Bredder, at man efter Branden 1728 kun fandt det fornødent at foreslaa en ubetydelig Udvidelse. Men ved sidste Aarhundredskifte var Tiden kommet til en Sanering af den nu altfor smalle Gade. Dens nordre Side blev eksproprieret, nedrevet og bebygget med nye Ejendomme. Ved den Lejlighed blev flere Grunde slaaet sammen, hvilket forøvrigt var sket en Gang tidligere efter Branden 1728, da de endnu mindre Grunde var blevet sammenlagt.

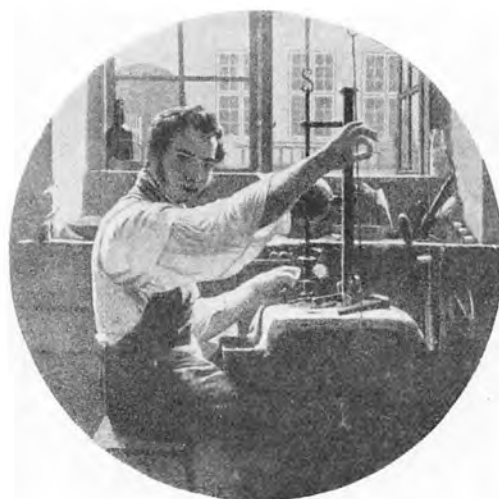
Herover: Nygade set imod Vimmelskafte 1948. (Fot. København Før og Nu). Herunder: Omtrent samme Parti efter Tegning fra 1898 i Bymuseet. Man genkender paa begge Billeder let de enkelte Ejendomme paa Gadens højre Side. Det høje Hus, Nygade Nr. 3, blev opført som Pakhus, 7 Alen bredt efter Branden 1728, af Raadmand Anders Lauridsen Beck, og hørte dengang til Nytorv 3. Denne Ejendom gik endda ogsaa ud til Knabrostræde. Nu rummer den Nygadeteatret.

Paa begge Billeder herover ses tilbage i Gaden den anselige røde Bygning med en trekantet Frontspids, Nygade 7, der som allerede nævnt nu er sammenbygget med Hjørnehuset ved Nytorv, Privatbankens Ejendom. En anden Bank, Aarhus Privatbank, ejer Hjørnehuset ved Knabrostræde, Nygade 1. Som antydtes overfor blev det i 1685 ikke til noget med at forlænge Knabrostræde til Vimmelskafte. Det skete først efter Branden 1728.

Til venstre, øverst: Skoubogade, set fra Vimmelskaftet 1911. (Fot. Bymuseet); nederst: Samme Parti 1948 (Fot. København Før og Nu). Herover: Jorcks Passage 1948 (Fot. København Før og Nu). Navnet Skoubogade gaar tilbage til et ældre Skomagerboderne, eller Suderboderne, hvis man ikke sagde Sudervraa, og hørte til det Kompleks af Gader, ved, oprindelig paa, Gammeltorv, der havde Navn efter deres Indvaanere. Ogsaa Skomagernes Laugshus laa her i det 15. Aarhundrede.

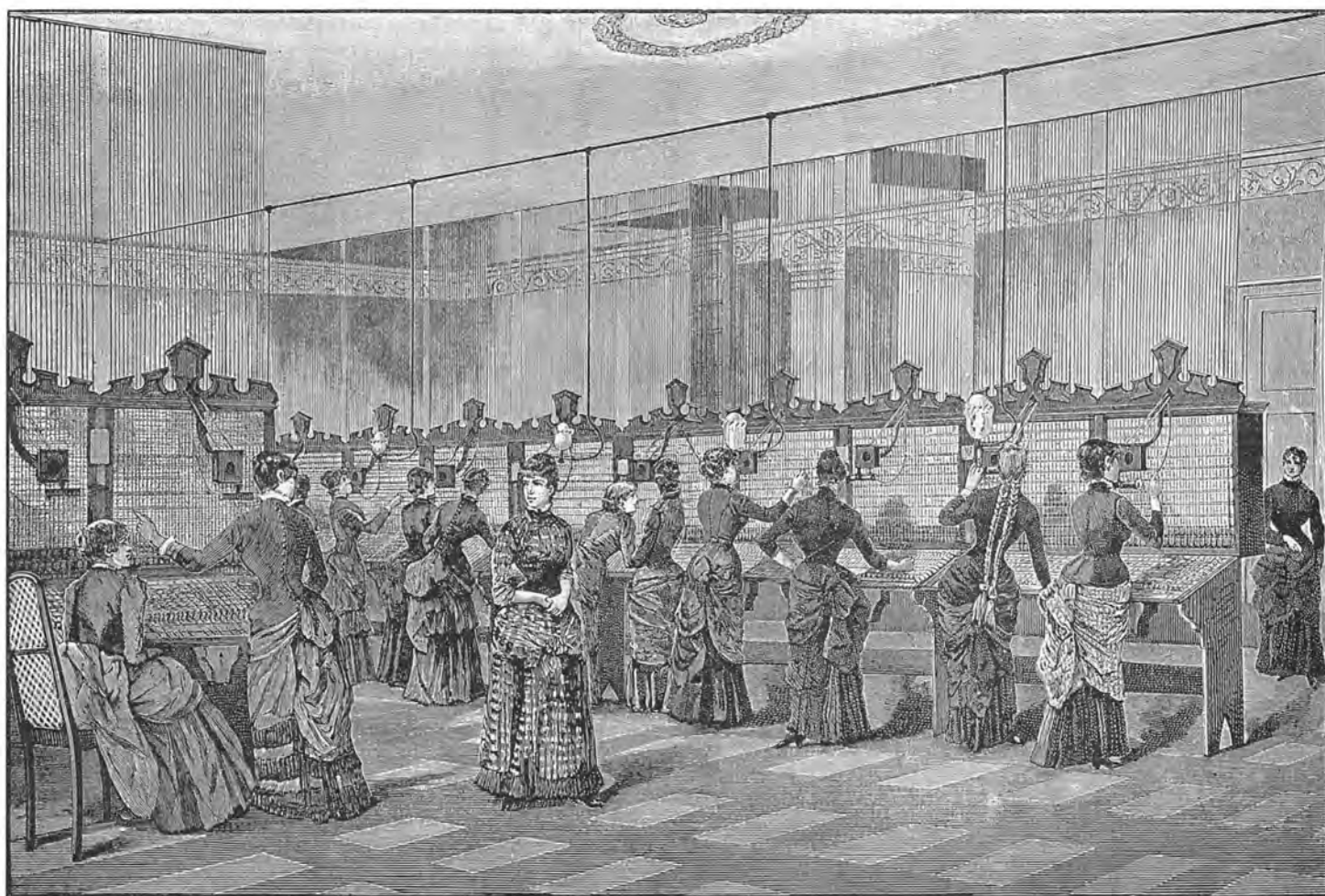
Herover ses Naalemager Christian Hjorth i sit Værksted, (Skive paa Skydebanen, Efter Før og Nu). Han ejede Gaarden Nr. 44 i Vimmelskaftet, der 1894 maatte give Plads for Jorcks Passage. Sammenlign Billedet ovenover. Ved Anlægget af Passagen virkeliggjordes tildels en længe næret Plan om at skabe Forbindelse mellem Knabrostræde og Fiolstræde for at frembringe en tværgaaende højt tiltrængt Færdselsaare.

Vimmelskafte Nr. 48
 -38 med Indgangen
 til Jorcks Passage.
 (Fot. 1948, Køben-
 havn Før og Nu).
 Planen om Anlæg af
 saadanne Passager
 havde længe spøgt i
 Hovedstaden. Et af
 de ældste Projekter
 var knyttet til en
 Plan om Sanering af
 Peder Madsens Gang.
 Bemærk, hvor „Mo-
 derniseringen“ af den
 gamle Hjørnejejen-
 dom virker dishar-
 monisk.

Det Kompleks, der omslutter Jorcks Passage, var fra første Færd bestemt til at udlejes til Forretningsbrug, og øverst oppe fik Københavns Telefonselskab en af sine Centraler. Den er vist paa nedenstaa-

ende Træsnit fra Ill. Tidende 1883-84. Billedet ledsages i Bladet af en Tekst, der i alle Enkeltheder gør Rede for, hvordan en Telefonforbindelse etableres. Det var jo endnu i Telefonens Barndom.

Til venstre, øverst: Vimmelskafte set imod Amagertorv med Nikolaj i Baggrunden. Herover: Vimmelskafte Nr. 34-28. (Begge Fot. 1948, København Før og Nu).

Vimmelskafte skal som bekendt have Navn efter Drejningen og dennes Lighed med Haandsvinget paa Snedkernes Vimmelbor. Af nyere Dato er Vittigheden om Byens høfligste Hjørner, de to første Huse i Gaden, naar man kom fra Amagertorv, hvis Indehavere for nogle Aar tilbage hed henholdsvis Buch og Neye!

Mere onskabsfulde var de Vittigheder, der for godt et Hundrede Aar siden beskæftigede sig med Ejendommen Vimmelskafte 38 (Matr. Nr. 20).

Det var her, der i 1833 blev aabnet et Magasin for „Pariser Modevarer“, en Filial af „Emmy Lecharpentier & Comp.“ i Paris, og Indehaveren af den københavnske Filial hed Louise Rasmussen.

Hun var allerede dengang meget omtalt i Kongens København, naturligvis for sin Forbindelse med de to Venner, Bogtrykker og Bladudgiver Carl Berling og Kronprins Frederik (VII), men vakte ogsaa megen Opsigt med den „Drejdukke“, hun lod opstille i sit Butiksvindue – hun var den første, der herhjemme gjorde Brug af en saadan mekanisk Voksmannequin til Udstilling af Kostumer og Hatte.

Ogsaa Pressen interesserede sig for Fænomenet, ja, det afbildedes som vist foran Side 46 i Vittighedsbladet „Folkets Nisse“. Det onskabsfulde i den ledsagende Tekst forstaas kun, naar man ved, at den „militaire Herre“ skal forestille Kronprinsen, der rækker Kammerherrenøglen til „den Civile“, Bogtrykker Berling.

Til venstre: Hjørnet af Valkendorfs-gade set fra Amagertorv. (Fot. før 1904, Bymuseet. Efter Før og Nu).

Herunder: Vimmelskaftet 1905 med Nr. 32 – Universitetsboghandler Gads Ejendom – efter Ombygningen. (Træsnit i Ill. Tidende 1905-06).

Gads Boghandel og Forlag har siden 1855 haft Sæde i Vimmelskaftet, og Ejendommen blev 1905 ombygget efter Tegning af V. Klein. Ogsaa til denne Ejendom knytttes en ældre Københavnerovits. Patriarken Jakob savnede en Bog og spurgte sine Sønner Ruben, Simon, Levy, Naphtali, Gad, om nogen af dem havde taget den. Gad var den skyldige. Han havde „forlagt“ Bogen!

Naar man fra Nygade ser op gennem Vimmelskaftet (Herover: Fot. 1948, København Før og Nu), er det mest iøjnefaldende Træk i højre Side af Gadebilledet Nr. 47, den anelige Bygning paa Hjørnet af Badstuestræde, Tuteins Gaard, som den længe hed i Folkemunde efter Grosserer Frederik Tutein, der ejede den fra 1802, og indtil han døde højt bedaget i en Alder af 96 Aar i 1853. Han var en af Byens Storhandelsmænd og tillige Godsejer, Besidder af Edelgave, og paa Grund af sin noget aristokratiske Optræden blev

han i Bourgeoisikredse kaldt den lille Marquis. Trods det han led store Tab under Bombardementet 1807 – hans Pakhus i Badstuestræde var et af de første, der blev Luernes Bytte – var han engelskvenlig og arbejdede for en Tilnærmelse til den tidligere Fjende. Gennem Aarene forstrakte han Staten med anelige Summer, og der blev ført stort Hus i Gaarden i Vimmelskaftet. Det er med Urette, at Traditionen har gjort den til Skueplads for Weyses og Julie Tuteins korte Kærlighed. Hun var Datter af Frederik Tuteins Fætter.

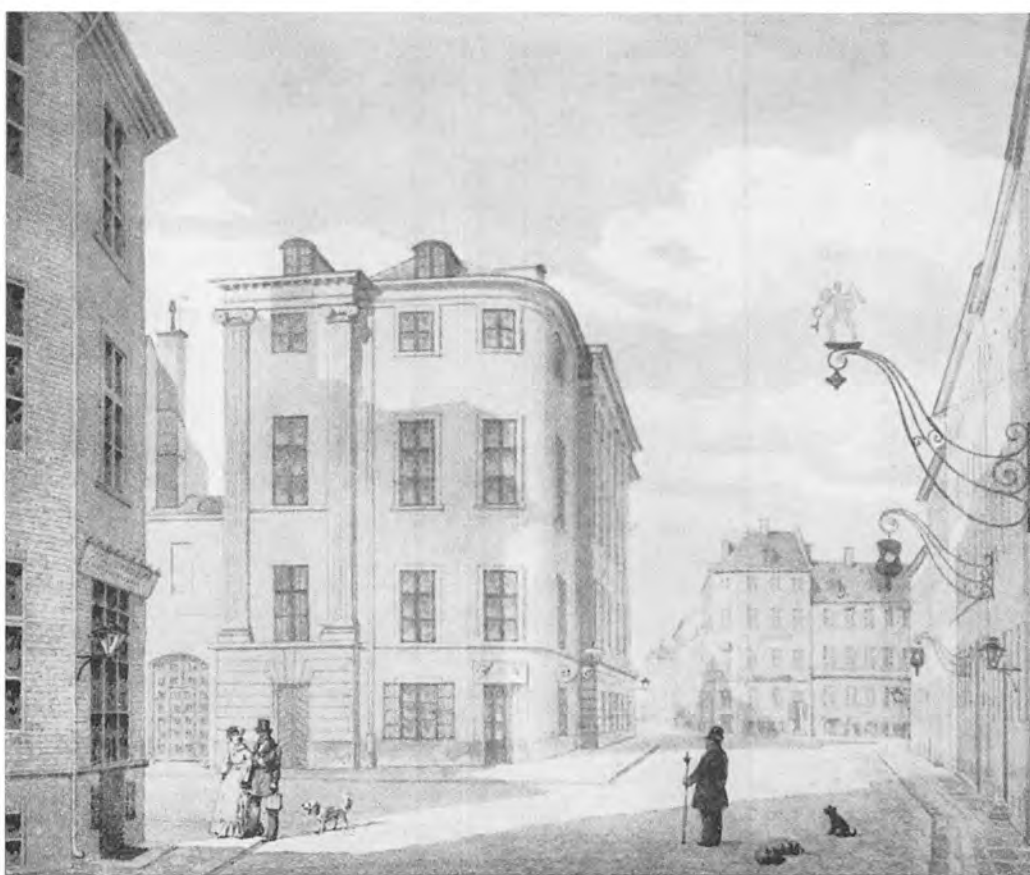
Ser man fra Amager-torv op imod Vimmelskaftet (Fot. 1948, København Før og Nu), domineres Gaden højre Side af den spirkrøede Ejendom, som i 1904 blev opført af „Københavns Laane- og Diskontobank“ i Stedet for to ældre Ejendomme, Amager-torv 22-24, mellem Valkendorfs-gade og Klosterstræde (Se Billedet overfor). Paa den anden Side af Klosterstræde byggede Fabrikant Neye 1914 sin nye Ejendom med Philip Smidth som Arkitekt.

Til venstre: Vimmelskaflet 43 (Fot. 1900, Bymuseet) var ogsaa i sin Oprindelse en anselig Ejendom, opført efter Branden 1795 paa tre sammenlagte Grunde. Det var i den, Adresseavisen havde sit Kontor (Sammenlign foran Side 78), og Huset hed desaaarsag i daglig Tale „Adresse-comptoirets Gaard“. Siden var her en kendt Kafé: „Røde Lygte“, og efter Ombygningen den første Aschinger-Restaurant i Hovedstaden.

Tuteins Gaard i Vimmelskaflet var et smukt Eksempel paa en heldig Løsning af det efter Branden 1795 fremsatte Krav om runde eller skraa Hjørner paa de nye Ejendomme. Men Helhedsindtrykket har lidt ved senere Ombygninger.

Vimmelskaflet set mod Nygade i 1840erne, en af H. G. F. Holms forholdsvis faa Tegninger fra den indre By (Bymuseet). Til venstre ses Fr. Tuteins Gaard paa Hjørnet af Badstuestræde, i dens oprindelige stilrene Skikkelse. Allerede faa Aar efter, at Bygherren i 1853 var død, mistede den sin fornemt herskabelige Karakter og der blev i Stueetagen indrettet højloftede Kælderbutikker. Siden ejedes Gaarden af Grosserer Jorck, der havde opført Passagen paa den modsatte Side af Gaden. Han lod indrette nye Butikker i Stueetagen, og paa Mezzaninen etableredes i 1880erne den siden saa bekendte Kafé Bernina, hvis Publikum fortrinsvis var Forfattere og Journalister fra alle tre skandinaviske Lande. Det var ligeledes her, de saakaldte „Certosa-Herrer“ holdt til, ogsaa kaldt Berninadregene og de „violette Drenge“, alle unge Levemænd, „Farsønner“, klædt efter Datidens mest outrerede Mode. Kaféen eksisterer endnu, men ikke med de gamle Klunke-Interiører. Den er moderniseret.

De tre Billeder paa denne Side viser Smagens Ændringer gennem godt og vel et Aarhundrede. Ogsaa Vimmelskaf-tet 39 var en Grosserer Tuteins Gaard og bygget i samme Stil som Nr. 47, men det var Didrik Tutein, der lod den opføre efter Branden 1795. Denne Ejendom blev tidligt moderniseret, og Byens fineste Parfumehandler aabnede her i 1849 sit elegante Lokale, udstyret med Spejlglas-runder og Glasmontrer.

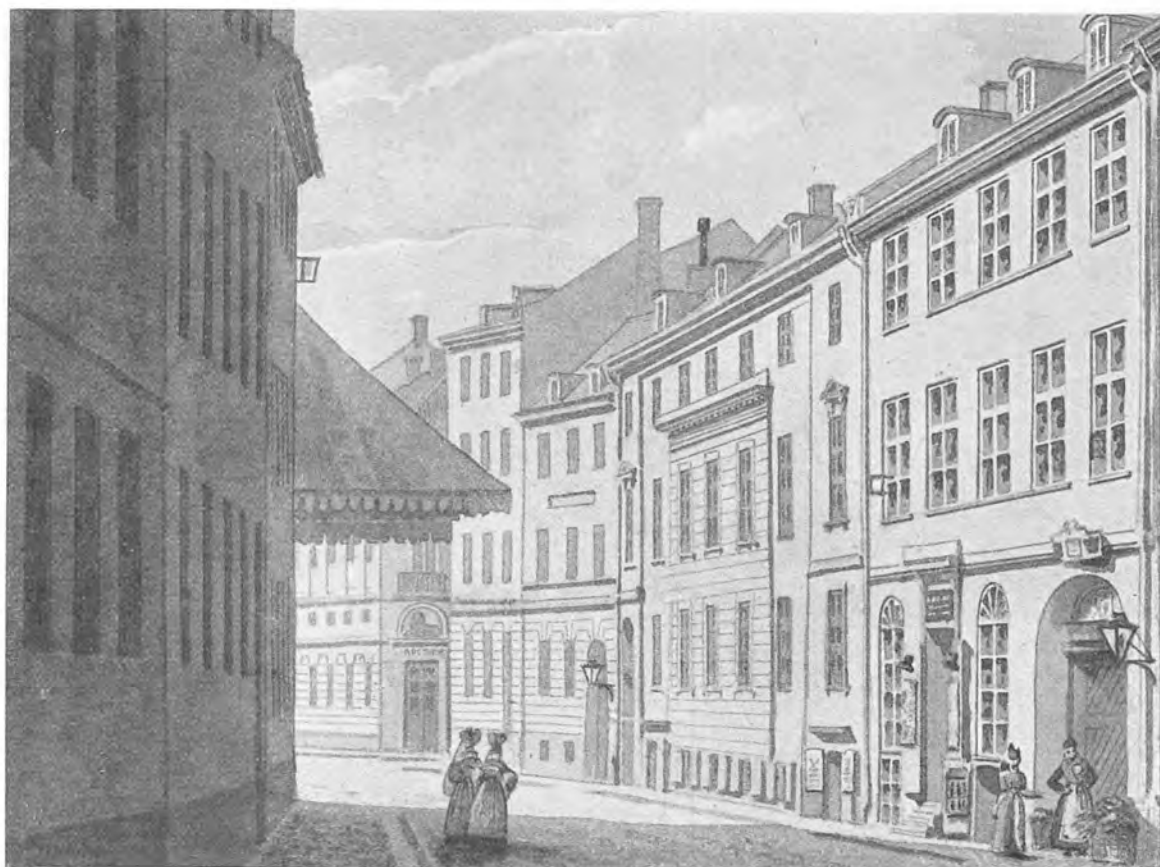

Herover: Vimmelskaf-tet 35-41 (Fot. 1948, København Før og Nu). Til højre: Samme Husrække plus de første Ejendomme paa Amagertorv i 1917 (Fot. Elfelt). Herunder: En Gengivelse af det samme Motiv, tegnet af H. G. F. Holm. (Efter Før og Nu).

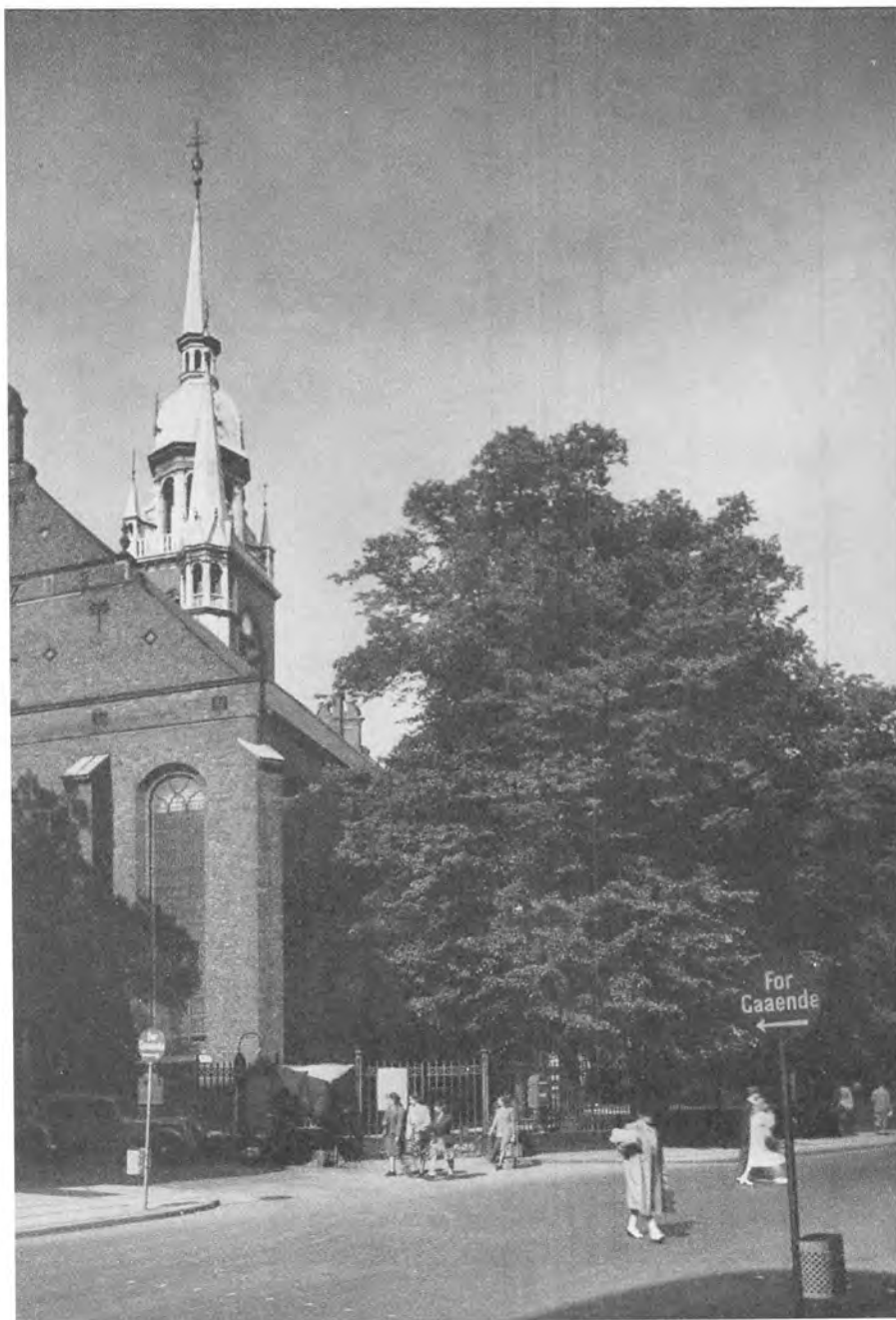
Mod Slutningen af Aar-hundredet blev Vim-melskaf-tet 39 købt af Grosserer Laurids Dahl, Indehaver af det gamle Firma J. R. Schjelde-rups Efterfølger, etab-leret 1854, og da han i 1894 aabnede sit nye Silkehus, var det i en fuldstændig forandret Ejendom, ombygget og forandret baade ude og inde. Den var udstyret efter alle Kunstens Reg-ler, Facaden tildels af Bremer Sandsten og med store Konsoller over Vinduerne, mens der i det Indre var ødslet med Farver og Guld.

I Dag er Glansen pillet af Sankte Gertrud; med velberaad Hu fremtræ-der Silkehusets Facade nu med enkle Linjer, der bedre svarer til vor Tids Smag.

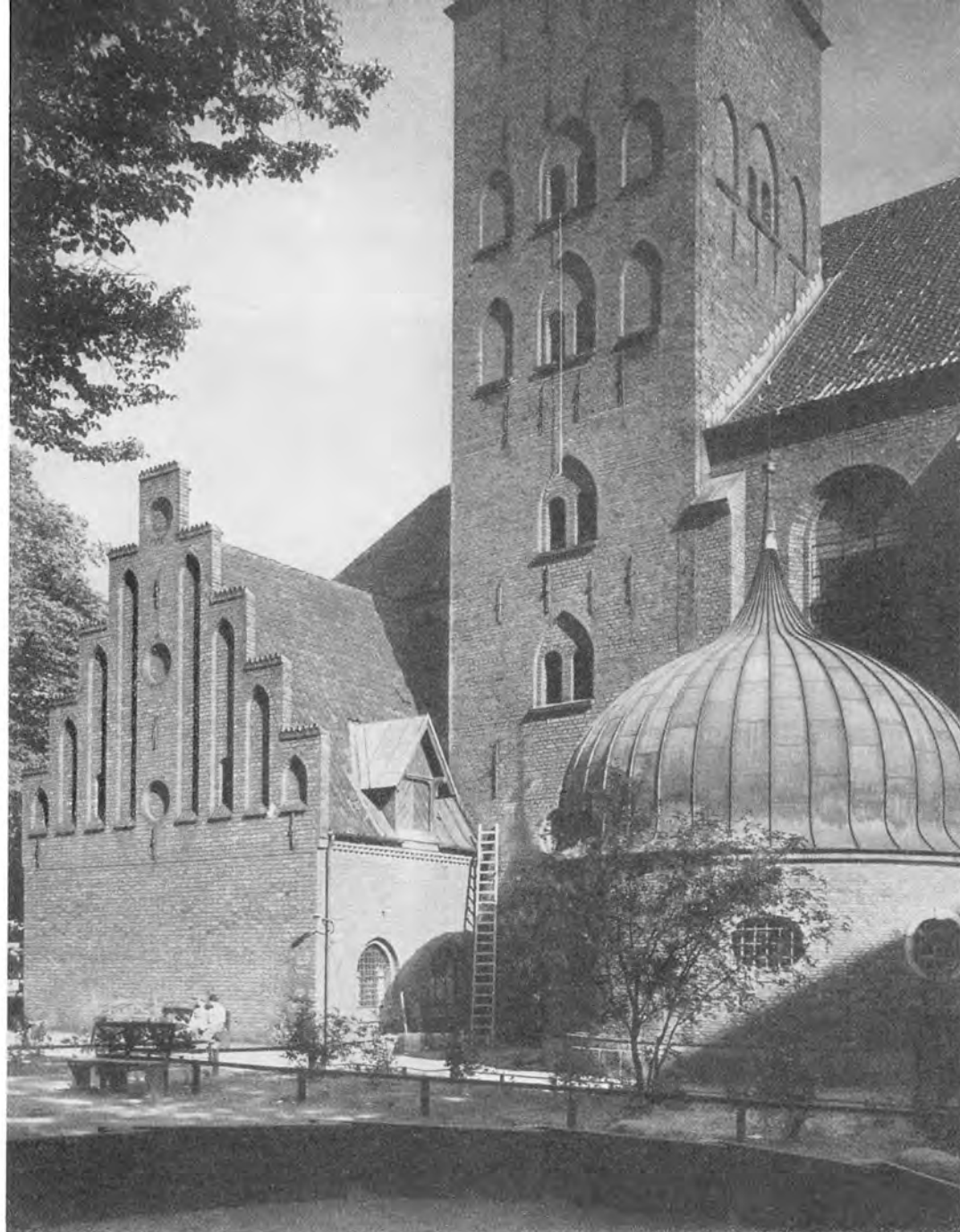
Helligaandshuset set fra Valkendorfsvej (Fot. 1948, København Før og Nu). Mærkeligt er det, blot faa Skridt fra Strøget med dets Uro at finde en fredelig, ja, klosterlig Stemning. Og Helligaandshuset er ikke blot sammen med Kirken det eneste Levn af Hovedstadens Klostre, det er ogsaa en af Byens ældste Bygninger og gaar tilbage til det 15. Aarhundrede. Det anvendes nu som Kommunebibliotek, men opstillede Reoler ødelægger det smukke Interiør, saa den store hvælvede Sal slet ikke kommer til sin Ret. (Sammenlign Billedet Side 10).

Helligaandskirken set fra Amager Torv. (Fot. 1948, København Før og Nu). Hvis det ikke var saa tilvant et Syn, faldt man nok i større Forundring over det ejendommelige Gadebillede med Kirken mellem de grønne Træer umiddelbart ud til det til Hverdag saa stærkt befærdede Strøg. Gudshuset har imidlertid gammel Hævd paa dette Sted. Kirken var Sydfløjen i det fir-længede Klosterkompleks, af hvilket ogsaa selve Helligaandshuset staar tilbage. Og man har ved Grundudgravninger paavist de andre to Fløje, samt forskellige Udenomsbygninger. Helligaandshuset – *domus sancti spiritus* – var stiftet kort før Aar 1300 af Byens daværende Herre, Roskildebispens Jens Krag og dets Hovedformaal var som andre Stiftelser af denne Art at modtage Syge og Fattige i Pleje. Det omdannedes efter Reformationen til en verdslig Stiftelse, en med Tiden mere og mere velhavende Stiftelse, med samme Formaal, og bestaar forsaavidt den Dag i Dag som – Vartov. Navnet stammer fra den Gaard udenfor Byen, som Christian IV overlod Helligaandshospitalet, mens dettes gamle Bygninger nu en Overgang blev Tugt- og Børnehus, og siden solgt til Privateje.

Helligaandskirkens Taarn, samt Sakristiet og Griffenfelds Kapel set fra Valkendorfs-gade (Fot. 1948, København Før og Nu).

Helligaandskirken eller Helliggejstes Kirke, som man tidligere altid kaldte den, fik sit nuværende Udseende ved en gennemgribende Restaurering, udført Aarene 1878-80 under Ledelse af H. B. Storck og af den oprindelige Kirkebygning fra det 15. Aarhundrede er der næppe meget Murværk tilbage. Kirken blev ombygget allerede i Middelalderen og det slanke Taarn opført i 1580erne paa Bekostning af Christoffer Valkendorf og Menigheden. Kirken var blevet Sognekirke i 1537. To Portaler blev i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede opsat paa Sydsiden. Af disse er den ene nu flyttet til Vestgavlen og indrammer Kirkens Hovedindgang, mens den anden, en pragtfuld Sandstensportal stadig pryder det samtidig med den opførte Vaabenhus. Sakristiet stammer fra sidste Restaurering, men rummer i sig Levn af Klosters Vestfløj, og Griffenfeld byggede, men kom aldrig selv til at hvile i det runde Gravkapel, opført 1672-74.

Helligaandskirken, set fra Amagertorv med Hjørnet ved nuværende Valkendorfs-gade. Akvarel af C.W. Eckersberg (Efter Før og Nu).

Indtil sidste Restaurering var Helligaandskirkens Kirkegaard heget af en høj Mur med flere Porte mellem murede Piller. Muren var opført efter Branden 1728, da man havde besluttet ikke at genopbygge den Række grundmurede Huse, Stenboderne, som dengang laa imellem Kirken og Amagertorv og gjorde Passagen paa dette Sted yderligere snæver. De var opført paa Magistratens Foranledning i 1530erne, og Lejeindtægten gik i Byens Kasse.

Til venstre: Helligaandskirken med Lærredsboderne, set fra Niels Hemmingsens Gade. (Akva-rel af P. Lund o. 1850, Bymuseet).

Helligaandskirkens Spir er nu en Rekonstruktion af det gamle fra Valkendorfs Tid, som sank i Luerne under Branden 1728, mens det berømte Klokkespil for sidste Gang lød med Tonerne til Salmen: Vreden Din afvend, Herre Gud, af Naade!

Herover: Helligaandskirken med Niels Hemmingsens Gade i Baggrunden. Radering af Emil Krause. Nederst til venstre: Helligaandskirkens Portal mod Valkendorfs-gade. Tegning af Joel Ballin (Privateje).

Den Dag i Dag kan det ske, at nysgerrige Tilskuere, som paa Ballins Billede stimer sammen for at se et Par Brudfolk forlade Helligaandskirken. Men den moderne Tid synes at have fordrevet de Tusinder Spurve, som for nogle Aar tilbage holdt til i de store Træer ud til Amager-torv, de Spurve, hvis mangestemmige Kvidren inspirerede Jeppe Aakjær til sit kendte Digt. Et Par af Versene lyder saaledes:

Naar Sommeren flyr over Sten og Stok,
og alle Lærker er rejst,
da sidder endnu en Spurveflok
og jubler ved Helliggejst;
der fører den op en Sangerkamp
til Bilers Fløjt og til Hestes Stamp,
mens Færdslen gaar,
ved Jul, mod Vaar
søndenom Helliggejst.

Den Spurvefløjten er stemt i Dur,
som spilled den op til Dans;
den gamle alvorlige Kirkemur
maa laane den Resonans.
Mens Solen famler paa Kirkens Væg,
som Smilet vokser i mørk Mands Skæg,
gaar Jomfrutrip
til Spurvepip
søndenom Helliggejst.

Saa værdigt triner de Borgermænd
og strutter af Sedler og Sølv,
og Frøken bag Frøken med kjælen Lænd
og Ankler som fjedrende Føl;
og alle, som krydser det kjære Sted,
de faar et Par Fugletakter med,
mens Hjulet slaar,
og Strømmen gaar
søndenom Helliggejst.

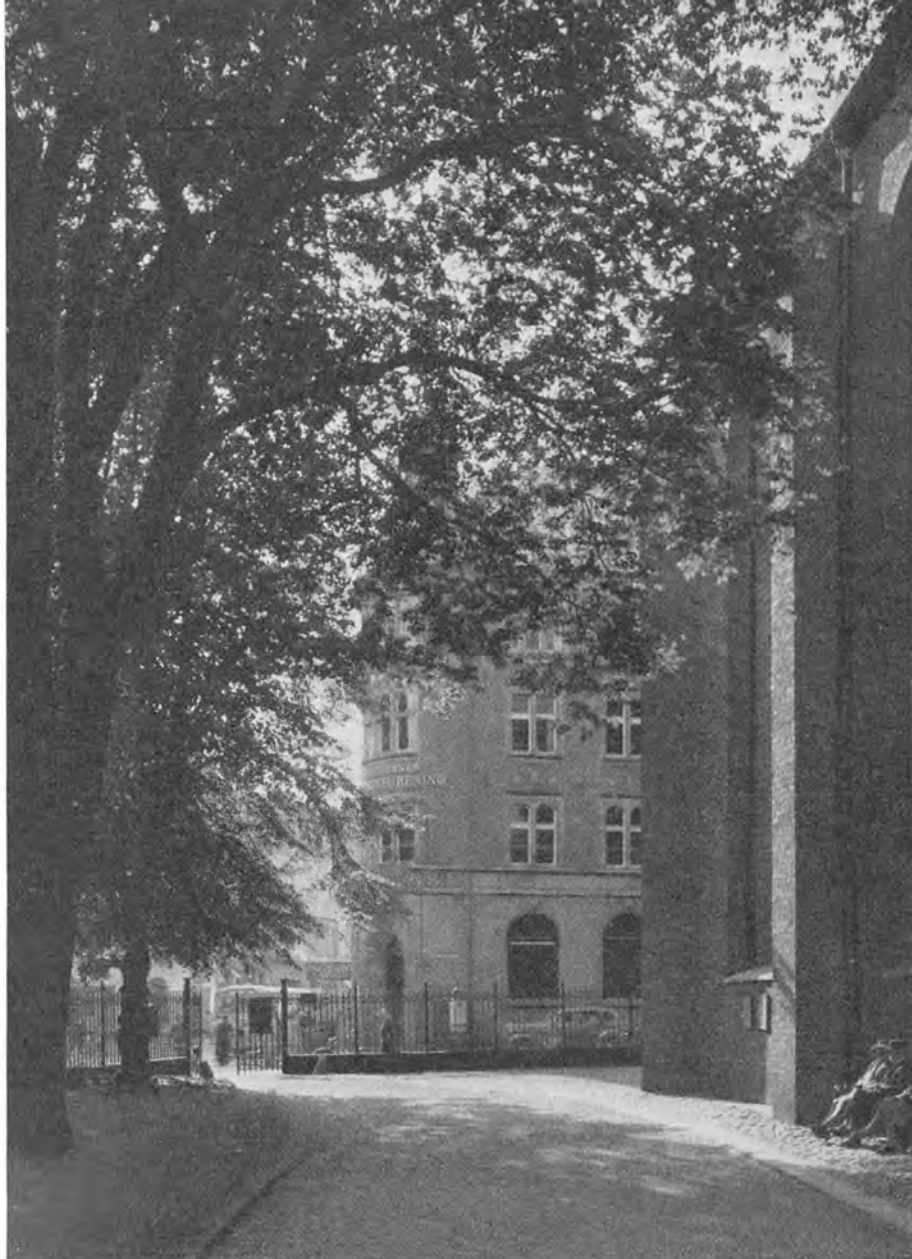
Digtets lyriske Skønhed ufortalt, er det jo nok saa meget en Landbos Betragtninger, som en ægte Københavners Udtryksform.

Herover: Pladsen ved Helligaandskirken set imod Niels Hemmingsens Gade. Til højre: Samme Plads set mod Valkendorfs-gade. (Begge Fot. 1948, København Før og Nu).

Kirkegaarden omkring Helliggejst blev først anlagt i 1607 i det tidligere Klosters Urtegaard og er nu naturligvis for længe siden nedlagt, ligesom samtlige Grave er sløjfede. En fredfyldt Stemning hersker i Strøgets umiddelbare Nærhed. Historisk Interesse knytter der sig til den Klynge Huse, der ligger i Vinklen mellem Amagertorv og Niels Hemmingsens Gade. De er et bevaret Eksempel paa den Randbebyggelse, som forhen fandtes paa næsten alle Kirkegaarde, saaledes som ogsaa Husrækken i Dyrkøb oprindelig er opstaaet paa Vor Frue Kirkegaard. Husene ved Helliggejst har gammel Hævd, et af dem, selve Hjørnehuset, rummer Levn af den Bygning med gotisk takkede Gavle, som ses paa det gamle Prospekt af Amagertorv, gengivet Side 115. Ved Genopførelsen efter Branden 1728 fik Kirken den Taarnhætte, som vises paa overforstaaende Billede. I Muren ud til Store Helliggejststræde, nu Niels Hemmingsens Gade, blev der indrettet en Række Butikker, Lærredsboderne kaldt, hvor blandt andet ogsaa flere Hosekræmmere holdt til. Der var 27 Boder ialt.

Fra Helligaandskirkens Plads imod Niels Hemmingsens Gade (Fot. 1948, København Før og Nu).

Niels Hemmingsens Gade fra Amagertorv til Valkendorfs-gade hed oprindelig Store Helliggejststræde, ligesom Valkendorfs-gade mellem Gaden og Købmager-gade hed Lille Helliggejststræde. Begge var de Adgangsveje til Hospitalet, hvis Indgangs-port laa mellem de nuværende Bygninger, Sparekassen og Ungarsk Vinhus. Og efter Hospitalets Anvendelse en Overgang i det 17. Aarhundrede fik Gadestykket mellem Valkendorfs-gade og Graabrødretorv Navnet Tugthusporten, et Navn, som først blev afskaffet i det 19. Aarhundrede.

I Stedet for den Række ældre Huse, der før stod i Niels Hemmingsens Gade, blev Kvindernes Bygning opført i 1937 med Ragna Grubb som Arkitekt.

Herover: Amagertorv 21-23 (Tegning i Privateje). Til venstre, nederst: Amagertorv 23-27 (Fot. 1931, Bymuseet); øverst: Omtrent samme Parti 1948 (Fot. København Før og Nu). Billederne viser, hvorledes det oprindeligt stilfærdige Gadebillede en Overgang fik helt markskrigersk Karakter.

Den moderne Forretningsbygning paa Hjørnet af Amagertorv og Hyskenstræde har afløst et af Gadens smukkeste Huse, det gamle Løveapotek, og selve Apotekets Officin er nu henvist til en Sidebutik. Det havde ellers ligget paa dette Sted siden 1637, da den første Besidder Esaias Fleischer flyttede det hertil. Under Branden 1728 gav Frederik IV, højt til Hest, selv Ordre til at 200 Mand fra Holmen skulde flytte Apotekets Beholdning af brandfarlige Varer, men det nyttede intet. Bygningen nedbrændte med de andre i Gaden og det samme skete i 1795. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Herunder: „Klosterpassagen“ mellem Amagertorv og Læderstræde.
Til højre: Vimmelskaflet Amagertorv 29-31. (Begge Fot. 1948, København Før og Nu).

„De Brødre Petersens Jomfru-Sæde eller Kloster“ blev genopført efter Branden 1795 med J. B. Guione som Arkitekt. B. Helweg-Møller har forestaaet den nyeste Restaurering, og Komplekset, der gaar igennem til Læderstræde, kaldes nu Klostergaarden. Et Aktieselskab overtog 1918 Ejendommen fra den 1758 af Kræmmer Albrecht Petersen og hans Broder oprettede Stiftelse.

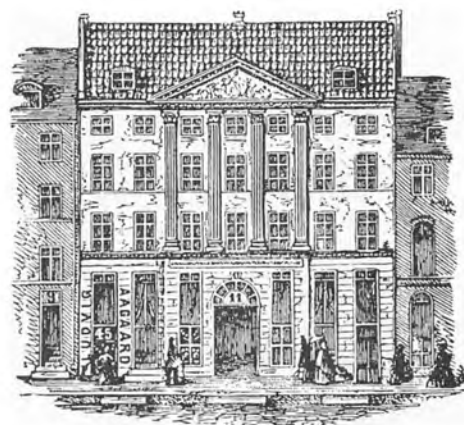

Herover: Interiør fra Løveapoteket, Amagertorv 33 (Fot. 1907, Bymuseet). Til højre: Hjørnet af Amagertorv og Hyskenstræde med Løveapotekets Bygning. (Fot. ca. 1873, Bymuseet). Løveapotekets gamle Bygning var opført efter Branden 1795 efter Tegning af selve Harsdorff. Ogsaa Interiørerne var holdt i den nyklassiske Stil.

Gaardinteriør fra Amagertorv 6. Maleri 1840 af Sally R. Henriques. (Fot. F. Henriksen).

Amagertorv 6 kaldtes forhen den Schoustrupske Gaard efter de Eddikebryggere, som ejede den gennem næsten et Aarhundrede. Grosserer Jens Schoustrup, en Bondesøn fra Jylland havde købt den 1795, da hans egen Gaard formodentlig er blevet ødelagt af Branden, men denne skaanedes. Fra 1812 og i en længere Aarrække havde Vekselererfirmaet R. Henriques jun. til Huse i Ejendommen, og det er en Søn af denne Familie, som har malet hosstaaende Billede. Det fortælles, at Musikken til „Den tapre Landsoldat“ blev til i Stuetagen, i Hornemann & Erslews Musikhandel. Sikkert er det, at i Stuetagens anden Afdeling grundlagdes det Rubowske Bageris Udsalg, ligesom Landmandsbanken i 1871 startede sin Virksomhed paa første Sal i dette Hus.

Herover: Amagertorv 11 (Reklametryk ca. 1870); til venstre: Gaardinteriør fra Amagertorv 8. (Fot. 1901, Bymuseet).

De to her gengivne Gaardinteriører fortæller bedre end mange Ord om, hvordan Hovedstadens større Købmandsgaarde i ældre Tid tog sig ud mod Gaardsiden. Ejerne af Amagertorv 8 kendes tilbage til Henrik Ramel, en pommersk Adelsmand, som Christian IV skænkede Gaarden i 1594. Efter ham ejedes den af Guldsmeden Didrik Fyring, Mester for Christian IV's Krone. Fra 1765 var den kendte Agent Hans Holck, i Fællesskab med en anden, Ejer af Gaarden. Det var Holck, der skabte baade Vejviseren og Adresseavisen, ja, indrettede Hovedstadens første Kiosk, „Avis-Boutiquen paa Amager Torv i Glasmagasinet's Port“. En Overgang var her ogsaa Bogtrykkeri, F. Thieles. Hans Broder J. M. Thiele nævner Gaarden ved dens nyere Navn: Christian Firtal, mens den før havde været kaldt: Den blaa Haand. I Stuen laa den kendte Knejspe, som Hostrup besynger i Genboerne. Fra 1852 knyttedes en Række jødiske Navne til Amagertorv 8 som Ejere eller Lejere, blandt de første Stifterne af Bing & Grøndahl, de to Brødre og Galanterihandlere Meyer og Jacob Bing, Urtekramfirmaet Trier & Goldschmidt, blandt de sidste Udstyrsforretningen Schottländer & Goldschmidt samt Vekselererne Rubin & Bing.

Amagertorv 6. (Fot. 1948, København Før og Nu) er ikke alene den ældste bevarede Privatbolig i Byen, den er tillige et meget stateligt Eksempel, og nu det eneste, paa en Række grundmurede Renæssancegaarde, der blev opført i Christian IV's Tid, en Bygning, der er en Herregaard værdig. Men Bygherren var en Borgerlig, en Borgmester ganske vist og forsaavidt beslægtet med Kongen selv, som hans Datter Karen Madsdatter var den i Kødet noget skrøbelige Christian IV's Frille. Det er dog Navnet paa en anden kongelig Slegfred, der knyttes til Gaarden, som i Folkmunde længe har heddet Dyvekes Gaard. Og Traditionen har halsstarrigt fastholdt denne Betegnelse, til trods for at der tydeligt for Gud og Hvermand staar 1616 paa Facaden, Tallet paa det Aar, da Mathias Hansen lod Gaarden bygge. Helt bevaret sin gamle Skikkelse har den gamle Gaard ikke. Et grundmuret Vindeltrappetaarn inde i Gaarden, 3 Etager højt, var allerede i det 18. Aarhundrede erstattet af et af Bindingsværk og P. J. Schoustrup lod i 1840erne Kældrens Hvælvinger fjerne.

En naadig Skæbne har holdt sin Haand over den gamle Renæssancegaard paa Amagertorv. Det synes som et Mirakel, at den ikke gik til Grunde i nogen af de store Brande, saa haardt var den truet af Luerne. Den havde endda været i Fare allerede i 1720, da der var Ildløs i Nabogaarden Nr. 8 en mørk Februarnat i Snefog og stærk Storm. Og otte Aar senere under den første store Bybrand førte Blæsten det større Ildhav langs Købmagergade ned mod Amagertorv. Luerne slog ind paa Torvet, saa ingen fra denne Kant turde nærme sig Østergade. De Ejendomme, der stødte op til Nr. 6's Bagbygninger, brændte alle. Ogsaa fra den anden Side nærmede Ilden sig og der var kun tre Ejendomme mellem Gaarden og Vinhandler Arffs store Gaard, der nedbrændte til Grunden med et Oplag paa 800 Oksehoveder Vin i Kælderen. Men Stormen lagde sig og de seks Ejendomme paa Nordsiden af Amagertorv blev reddet. Ogsaa under Branden 1795 var Amagertorv 6 i Fare. Torvets søndre Side brændte, og da, fortæller en samtidig, „blev Render i Kræmmer

Tacks Gaard paa den anden Side af Torvet Amagertorv 8 antændt af Hede og paafaldende Ild. En brav Borger, som just var i Færd med at redde en af sine Venners Gods, ser dette. Han raaber og skriger om Hjælp – men ingen Brandfolk var her tilstede. Endelig ser han en Sprøjte staa paa Torvet, han kalder Folk tilsammen og faar om sider Mandskab nok af frivillige uvedkommende ædelmodige Mennesker til at kunne bringe den i Gang. Han tager fat paa Straalen. Man pumper, men forgæves. Et Hul paa Slangen gør alt Arbejdet til intet. Endelig raaber én: „Der er min Vante, stik den i Hullet!“ Han følger dette Raad, han ombinder den videre med sit Tørklæde, man flyr ham flere, ja Halsklude, og paa denne Maade faar han sit Øjemærke opfyldt, Straalen giver Vand og Ilden slukkes.“ Saaledes reddes den nordre Side af Amagertorv endnu en Gang. Facaden restaurerede Arkitekt Seidelin i 1852 med Cementpuds, men ved en senere Istandsættelse ledet af Hans J. Holm fik Bygningen sit nuværende Udseende, der næsten svarer til det oprindelige.

Herover: Amagertorv set mod Øst. (Stik af J.J. Bruun ca. 1750).
Til venstre: Amagertorv 1898. Tegning af Tom Petersen. (Træsnit i Ill. Tidende 1897-98).

Et af de smukkeste af de forskellige Byprospekter fra Midten af det 18. Aarhundrede er det ovenfor gengivne af Amagertorv. Der er en iøjnefaldende Forskel mellem Bebyggelsen langs selve Torvet (til højre) og Husene i Østergade og Store Kirkestræde. Mens de første er ensartede „Ildebrandshuse“, den københavnske Baroks typiske Gavlkvisthuse, er Bebyggelsen omkring Nikolaj mere broget, og det skyldes naturligvis, at Branden 1728 ikke havde berørt denne Del af Byen. Her laa endnu paa det Tidspunkt flere Renaissancegaarde af samme Art som den netop omtalte Amagertorv 6. Mellem Østergade og Kirkestræde ses Stadens tidligere Gæstehæberg „Store Lækkerbisknen“, og længere tilbage i Østergade den tidligere Lunde-Biskoppernes Gaard fra 1629 paa Hjørnet af nuværende Nikolaj Plads. Ogsaa ved Kirkestræde ligger en Ejendom af denne Type, og en lignende paa Hjørnet af Højbrostræde i Karreen mellem denne Gade og Store Færgestræde, begge forsvundne ved det senere Anlæg af Højbro Plads. Paa sidstnævnte Bygning ses et af Datidens Udstillingsvinduer, et Skærmtag over Indgangsdøren, hvorunder Kræmmeren udstillede sine Varer. En anden Form for Reklame bemærkes til venstre i Billedet, Hosekræmmerens Skilte. Se ogsaa de fremspringende Dragehoveder, Afløb for Regnvandet, der igennem disse Nedløbsrør straaledede ned paa Fortovet! Og bemærk endelig, hvordan Facaderne paa „Ildebrandshusene“ er udsmykket med malede Ornamente. Paa Billedet til venstre ser man en Del af Husrækken paa Torvets Sydside i den Form, den havde faaet efter Branden 1795, i Forgrunden den anselige Gaard Nr. 11.

Amagertorv set mod Øst i vore Dage. (Fot. 1948, København Før og Nu).

„Store Lækkerbikken“ blev erstattet af „Eegholms Gaard,“ der atter har maattet give Plads for det saakaldte Højbrohus i dets mærkelige Fantaststil. Derimod har Arkitekten, som er Mester for det andet Hus fra Kirkestræde, tydeligt ladet sig inspirere af det gamle Stik, som er gengivet overfor. Husrækken til højre er stadig den gamle, som blev bygget efter Branden 1795.

Amagertorv maa være det i Middelalderen nævnte Østertorv og fik først sit nuværende Navn i Slutningen af det 16. Aarhundrede. En Rejsebeskrivelse fra Aar 1600 fortæller, at paa Amagertorv boede især Hovedstadens formuende Indbyggere, her saas en Mængde Mennesker, baade indfødte og fremmede, og her var saa at sige altid Færdsel.

Der blev gennem Tiderne udstedt adskillige Anordninger vedrørende Handelen paa Amagertorv. Skønt det, som Navnet antyder, var Byens Grøntorv, falbødes der ogsaa andre Varer paa de to ugentlige Torvedage, Onsdag og Lørdag. Jonge har fortalt om Torvelivet i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Amagerkonerne sad med deres Grøntsager, Smør og Mælk langs med Husene paa de brede Fortove, men hele Torvepladsen var besat med Boder, Sejldug over Træstilladser, og her solgte forskellige af Byens Borgere deres Varer, Hosekræmmerne deres jydsk Uldtøj, Spækhøkerne og Frislagterne henholdsvis saltet og fersk Kød og Flæsk.

Men omkring den offentlige Vandpost sad hver Dag Koner, der „falholdt alle Slags Haveurter, som de efter Aarets forskellige Tider købte af Stadens Urtegaardsmænd.“

Fra Højbro Plads mod Læderstræde (til venstre) og Amagertorv (til højre). (Fot. 1948, København Før og Nu).

Paa Grund af de to Gaders Forløb i langt fra parallelle Linjer maatte Grundene mellem dem faa mærkelige skæve Faconer. Det hjalp noget, at de i ældre Tid almindeligt strakte sig fra Amagertorv til Læderstræde, og de var i hvert Tilfælde ret eftertragede. Her boede ikke alene mange af Byens Købmænd, ogsaa adskillige Adelsmænd havde deres Gaarde her, i Slottets Nærhed. Næsten til enhver Gaard paa Torvet er der knyttet et eller flere gamle Adelsnavne, og paa den anden Side Gaden, paa Hjørnet af daværende Store Helliggestræde, havde selve Mogens Gøje en Tid sin Gaard.

Amagertorv set mod Vest omkring Aar 1860. (Efter Før og Nu).

Ogsaa af Amagertorv, set mod Vest, imod Vimmelskiftet, findes der et gammelt Billede, en Akvarel fra Tiden omkring Aar 1750. Det er gengivet nederst paa næste Side til Sammenligning med det helt moderne Billede ovenover. De to Billeder paa denne Side repræsenterer et Par Mellemstadier. Men iøvrigt er det forbløffende, saa liden Forandring der er sket med de afbildede Huse, her paa dette Byens mest befærdede Strøg. Det er fremdeles „Dyvekes Gaard“, Amagertorv 6, der dominerer Gadebilledet, paa det yngste som paa det ældste Prospekt, og kun Husets nederste Etage er helt forandret. Men borte er Munkestenshuset med de gotiske Gavle, som det gamle Billede viser paa Hjørnet af Store Helligøjststræde. Det vil sige, kigger man ind ad de moderne Udstillingsvinduer Amagertorv 16, ser man hvor tykke Murene endnu er, saa ogsaa dette

Hus er i sin Kærne gammelt. Det undgik sammen med de andre Huse paa Helligøjst Kirkegaard Branden i 1728. Overfor det ligger den rigtige „Dyvekes Gaard,“ som Christiern II skænkede til Bolig for hende og Mor Sigbrit. Det var her, de danske Herremænd, Rigens Raader, maatte vente paa Audiens, frysende i Vinterkulden. Siden kom Gaarden tilbage til Mogens Gøje, der havde solgt den til Christiern II, arvedes af Datteren Birgitte og her døde hendes Husbond Herluf Trolle i 1565. Langt senere boede her en Dame, som traadte i Dyvekes Fodspor, nemlig Louise Rasmussen, Grevinde Danner. Ejendommen er nu ombygget og det samme gælder de to følgende. De tidligere Nr. 10 og 12 blev i 1860erne én Bygning, hvor Lingerifirmaet Julius M. Goldschmidt havde Lokaler, og Nr. 14 blev efter Ombygningen 1866 Sæde for Firmaet Schottländer & Goldschmidt.

Amagertorv set mod Vest, 1884. (Efter Før og Nu).

Herover: Amagertorv, imod Vest. (Fot. 1948, Kbh. Før og Nu). Herunder: Omtr. samme Parti 1755. (Akvarel i Privateje. Fot. Hendriksen).

Hvor nu Højbroplads ligger, laa indtil Branden 1795 en kompakt Huskarré, og paa begge Sider af denne førte en Gade, mod Vest Højbrostræde og mod Øst Store Færgestræde, ned til Stranden, som det ses paa Billedet til venstre, et Udsnit af Resens Perspektivkort 1674. I Baggrunden Københavns gamle Slot. Billedet til højre viser Højbroplads omkring 1802, da den endnu var en „Karikatur af et Torv“, opfyldt af ambulante Fjælleboder, hvor alle mulige Ting fra gammelt Jern og Porcellæn til Bøger var til Salg, altsaa en Slags „Loppetorv“.

Øverst: Højbroplads set mod Christiansborg i 1870erne. (Fot., Bymuseet). Nederst: Samme Parti 1913. (Begge Fot., Bymuseet). Der er foran Side 32 gengivet et rekonstrueret Billede af det smalle Højbrostræde, indtil Branden 1795 Hovedfærdselsaaren fra Byen til Kongeslottet, som til Christianshavn og Amager! Ikke desto mindre klagedes der Gang paa Gang over Gadens Tilstand, dens Ufarbarhed paa Grund af forskellige Omstændigheder. Brolægningen var elendig, og hertil kom de mange Udbygninger paa Gadens Huse, Karnapper, Bislag og Kramboder, der indskrænkede Gadens i Forvejen ringe Bredde.

Men saa var der endda yderligere de næsten utallige Gadehandlere, der havde fast Stæde i Højbrostræde, navnlig imod Slutningen af det 18. Aarhundrede. Her stod Koner, som solgte Kamme, Piger, der handlede med Kniplinger, Porcelæns-handlere, og Visekællinger, og især en Mængde Jøder, unge og gamle. De solgte naturligvis brugte Klæder, men ogsaa Ure og Barometre, Vejrglas, samt de dengang, i Paryktiden, uundværlige Piskebaand.

Der var altsaa god Grund til at følge Stadskonduktør Rawerts Plan om at rydde Karreen for Ruiner og udlægge den som Plads, og Planen blev realiseret, trods Modstand fra Grundejerne og de store Erstatninger, der maatte udbetales.

Rawert havde bragt Navnet Ny-Amagertorv i Forslag, men en kgl. Resolution af 26. Oktober 1804 fastslog det endelige: Højbroplads, hvilket ganske vist ikke hindrede Folk i en Tid lang at kalde Pladsen Ny-Amagertorv, som Rawert havde villet.

Højt til Hest tøjler Biskop Absalon sin stej-
lende Ganger; han er klædt i Jern fra Top
til Taa og har Stridsøkse i højre Haand.
Foran ham rejser sig nu det nyeste Chris-
tiansborg. Der er løbet en Del Vand i
Stranden, siden Roskildebispen byggede Borg
ved Havn til Værn mod de hedenske Ven-
der, og dermed lagde en fast Grundvold for
Stadens Vækst. Det er med fuld Ret, Kriger-
bispen har faaet sit Mindesmærke paa dette
Sted. Absalons Rytterstatue er udført af Vil-
helm Bissen og opstillet paa en høj Sokkel
af Granit og Mursten, udført efter Tegning
af Martin Nyrop. Afsløringen fandt Sted
den 31. Januar 1902.

En af de Mænd, hvis Iagttagelser vi skylder
saa meget af vor Viden om Middelalderens
Hovedstad, var ogsaa tilstede ved de Ud-
gravninger, som blev foretaget i Anledning
af Absalonsstatuens Opstilling. Og det var
ham en speciel Glæde at konstatere, at net-
op paa det Sted, hvor den skulde staa, var
der en lille Forhøjning i det oprindelige Ter-
ræn. Her havde Kystlinien skudt sig et
Stykke ud i Stranden over imod Slotshol-
men, saa netop her kan man tænke sig
Bispen holde sin Hest an paa Vejen til Bor-
gen derovre.

Samme Udsigt over Højbroplads som vist paa Billederne foregaa-
ende Side. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Det er det tredje Christiansborg, der nu ses fra Højbroplads. Da
Torvet blev anlagt, rejste de sodede Ruiner af det første, Chris-
tian VI's Slot, sig paa Slotsholmen. Siden saa man imod C. F.
Hansens nyklassiske Slotsbygning, og i vore Dage er det endelig
Thorvald Jørgensens Christiansborg, som Udsigten viser.

I Billedets Forgrund ses det famøse Storkespringvand, udført paa
Foranstaltning af Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse, af
Maleren Edvard Petersen, idet Bissen dog har modelleret Storkene.
Dets Opstilling i 1894 gav som foran Side 48 fortalt Anledning
til Tumulter og Optøjer.

Herunder: „Marsvins Gaard“ mellem de forsvundne Gader Lille og Store Færgestræde, af hvilke sidstnævnte løb langs Østsiden af nuværende Højbroplads. Paa Christian IV's Tid fandtes der ialt henved 130 Adelsgaarde i København, af hvilke dog sikkert kun et Faatal har været saa pragtfuldt bygget. (Efter Hafnia Hodierna 1748).

Herover: Hjørnet af Højbroplads og Gammelstrand. (Fot. 1948, København Før og Nu).

I den forsvundne Karré mellem Højbrostræde og Store Færgestræde laa i Fortiden mange anselige Huse, deriblandt Hjørnehuset lige overfor Læderstræde, engang ejet af den kendte Købmand og Borgmester Hans Bogbinder, hos hvem Kong Hans satte sin Søn, den vordende Kong Christiern II, i Pleje. Endnu 1748 fortæller Thurah, at selve Huset „for kort Tid siden fandtes der med meget Gothisk Billedhuggeri var ziret. . . men dette Hus er for kort siden for Alderdoms Skyld nedtaget og Pladsen med nu brugelig Bygning forsynet.“ Som Eksempel paa Fortidens „gotiske“ Byggemaade har Thurah derimod afbildet en anden statelig Gaard af lidt yngre Type, nemlig den store Renaissancegaard, som havde tilhørt Adelslægten Kruse, men siden almindeligt kaldtes Marsvins Gaard og atter senere Stenbukkens, fordi den svenske General Stenbock en Tid havde siddet interneret i den.

Den blev ødelagt ved Branden 1795 og det nuværende Ved Stranden-Højbroplads 21 er bygget paa de gamle Fundamenter, som paa Grund af deres Soliditet ikke lod sig fjerne.

Højbroplads, set fra Slotspladsen o. 1900. (Fot. Nord. Pressefoto). Den vestlige Side af Højbroplads har i nogenMaade skiftet Karakter, efter at den Ejendom, som i 1906 blev opført af Det kgl. oktrojerede almindelige Brandassurance-Kompagni, har afløst det ældre mere stilfærdige Hus, hvori den kendte Bankier, Baron Gedalia i en Aarrække havde sine Kontorer. Iøvrigt er Husrækken saa nogenlunde den samme, som blev opført efter Branden 1795, blot er Nr. 4, det sydlige Hjørnehus ved Læderstræde, efter de bedste Provinsmønstre blevet forsynet med et skæmmende Spir. (Se Side 115).

Ogsaa Husene paa Højbroplads's Østside er med en enkelt Undtagelse de samme, som blev bygget efter Branden. Men den Udsigt, som vises paa det nederste Billede, er blevet ændret ved Opstillingen af Absalonsstatuen og navnlig ved Opsætningen af Nikolaj Kirkes nye Spir.

Spiret vakte Modstand som flere af de Prydelser, hvormed Brygger Carl Jacobsen i den bedste Hensigt vilde forskønne Byen, og de Lærde mener fremdeles, at Rekonstruktionen ikke har den rette Udførelse. Hvad der ved den Lejlighed forsvandt, var Tidssignalet, „Kuglen paa Nikolaj Taarn“, som „faldt“ hver Dag Klokkeren 1 og dermed angav Hovedstadens astronomiske Tid. Kuglen ses paa det nederste Billede.

(Til højre: Fot. 1948, København Før og Nu).

Østsiden af Højbroplads set over Højbro fra Slotspladsen, med Nikolaj Taarn længst til højre. (Fot. 1895, Bymuseet).

Den store, hvide Ejendom, Højbroplads Nr. 21, blev opført efter Branden 1795 af Grosserer Friederici. Dens Butikker vakte dengang almindelig Opsigt paa Grund af deres elegante Karakter, og uden paa Huset var tillige anbragt „de skønneste Lygter i København.“

Herover: Østergade 60-58 (Tegning 1844, By-museet) var oprindelig én stor Gaard, ejet af den i 1502 paa Højbro myrdede Rigshofmester Poul Laxmand, og siden omtalt som Gæstgiver-gaarden „Oxekoppen.“ 1677 blev den solgt til Apoteker Johannes Kirchhoff og derefter har der indtil Dato været Apotek i Ejendommen, Kong Salomons Apotek. Bygningen med selve Officinet (Nr. 60) blev opført af Thurah, men begge Huse i 1874 nedrevet og erstattet med en moderne Bygning (Herunder: Fot. København Før og Nu), opført med V. Ingemann som Arkitekt. I Nicher er opstillet Statuer af Merkur og Hygæa.

Til venstre, øverst: Østergade set fra Amager-torv. (Fot. 1948, København Før og Nu). Nederst: Samme Parti 1900. (Fot. By-museet).

Ogsaa Østergade 62 har haft fornemme adelige Ejere, saaledes Dronning Margrethes Drost, Henning Podebusk, siden hans Efterkommere og derpaa Medlemmer af Slægten Thott. Fra 1852 var Ranchs Urforretning i Ejendommen, og „Ranchs Ur“ Mødestedet for alle Københavnerne. Den gamle Ejendom blev i 1934 erstattet med en Funkis-Bygning, opført med Kr. Gording og Anton Frederiksen som Arkitekter. Byg-herren var Holbech, Indehaver af den Triko-tageforretning i Huset, oprindelig i Kælderen, hvor hans Morfar var begyndt som Butikssvend.

Herover: Østergade 59-61. Efter Maleri af Rach og Eegberg. (Nationalmuseet). Til højre: Østergade set mod Amagertorv. (Fot. 1948, København Før og Nu). Mellem Østergade, Store Kirkestræde og Amagertorv, med Facade ud til sidstnævnte, laa indtil Branden 1795 „Store Lækkerbiskken“, oprindelig en kommunal Institution fra Christoffer Valkendorfs Tid, siden Byens Gæstehus. „Kjøbenhavns Stads Værtshus“ skulde der staa hugget i Sten over Døren, da Gaarden 1682 blev solgt paa de Betingelser, at den fremdeles skulde være Herberge. Men Kongen fritog den nye Ejer for denne Forpligtelse. Det er Gavlen af den gamle Bygning med dens Sandstensudsmykninger, der ses paa den noget naive Gengivelse herover. I det 18de Aarhundrede købtes Gaarden af Klædekræmmer og Viceborgmester Michael Grøn, der 1740-41 lod den palæagtige Bygning, som ses midt i Billedet, opføre. Den brændte ligeledes i 1795. Derefter opførtes den Ejendom, som siden blev kendt som Eegholms Gaard, og som atter blev afløst af Ejendommen med det ret umotiverede Navn Højbrohus, opført ca. 1896 med Richard Bergmann som Arkitekt. (Jævnfør Side 114-15).

Billedet til højre giver en Fornemmelse af, hvor snævert Strøget er paa dette Sted. Man ser paa Østergades højre Side først Kong Salomons Apotek og dernæst Holbechs Hus. Længere tilbage Amagertorv med „Dyvekes Gaard“.

Det samme Parti af Østergade, som er vist ovenfor til højre, men taget fra Gadens Niveau og for adskillige Aar tilbage. (Fotografi o. 1910). Forrest til højre paa Hjørnet af Pilestræde ligger Illums Ejendom, derefter Efterslægtens Gaard og Kong Salomons Apotek. Men mellem dem ses Østergade 56, hvor Handelsfuldmægtig Herman Cohen Brandes boede, da Sønnen Georg Brandes blev født den 4. Februar 1842, og den 21. Oktober 1847 Edvard Brandes.

Det kan endnu vække Undren, at det ikke lykkedes at redde Efterslægtens gamle Gaard, Østergade 54, fra Undergang. Men dens Nedrivning vakte saadan Opsigt, at det gav Stødet til Fredningsloven af 1918. Den røde Renæssancegaard er og bliver jo ikke desto mindre borte, og det er en ringe Trøst, at dens vælske Gavnl er efterlignet paa Illums store Forretningsbygning.

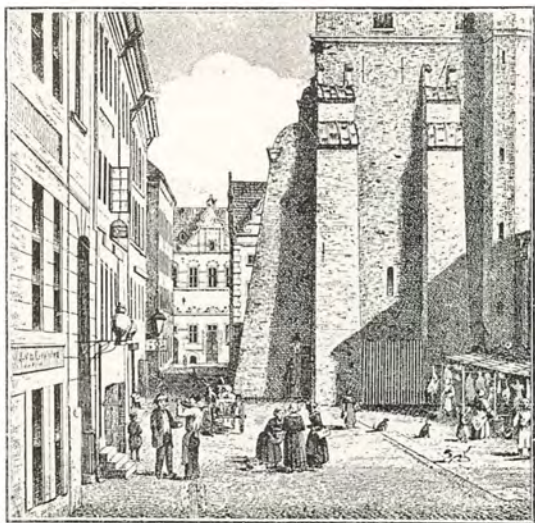
Gaarden har en lang og tildels dramatisk bevæget Historie. Den blev opført 1640 – Aarstallet stod paa Facaden – af den kendte Rentemester og Godsejer, men til sidst faldede Henrik Müller, og blandt andre prominente Ejere nævnes Gehejmeraad, Greve Fr. Ludvig von Schulin. Han solgte den 1771 til den da ret kendte Johan Jacob Gabel. Det var Struensee, der havde tilskyndet ham til Købet og forstrakt ham med Penge af den kongelige Kasse, for at han skulde indrette Gaarden som Gæstgiveri for Standspersoner, hvilket virkelig skete. Men han var „stærkt mistænkt for at ville gøre den til et Tempel for Venus“, og det havde ført til, at den var blevet plyndret af Pøbelen ikke en Maaned efter, at han havde faaet sit Skøde, nemlig under Optøjerne i Januar 1772 efter Struensees Fængsling. Schulin maatte atter overtage den grusomt molesterede Gaard, hvor Paneler, Døre, Komfurer, ja Blyet paa Altanen til Gaden var borttaget og de herskabeligt indrettede Værelser i det hele taget raseret. Efter nogle Aar hyppigt at have skiftet Eje blev den gabelske Gaard endelig i 1790 tilskødet Selskabet for Efterslægten.

Østergade med Efterslægtens Gaard forrest til venstre, kort før Nedrivningen. (Efter Før og Nu).

A. C. Illum havde begyndt sin Virksomhed paa den anden Side af Østergade, i Nr. 55, men siden købt Ejendommen Nr. 52, Nabo til Efterslægtens Gaard. Det var den tidligere Hof- og Stadsrettens Gaard, som Ejeren, Grosserer T. O. Lasson i 1873 havde opbygget fra ny med H. Hagemann som Arkitekt og som med sine prangende Søjler og Spejlglassruder stak stærkt af fra de andre Huse paa den Tids Østergade. Forretningen voksede stadig, og 1910 købte Illum ikke alene Hjørnejendommen ved Pilestræde, for den højeste Pris der indtil da var betalt for en Grund i Danmark, 1400 Kr. pr. Kvadratalen, men ogsaa Efterslægtens Gaard. Det ny Stormagasin stod færdigt i 1916, paa Facaden prydet med Buster af Stifteren og hans Familie.

Et Billede af helt middelalderlig Karakter tegnede sig endnu i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede for den, der fra Admiralgade saa igennem Hvælvingen mod Østergade med Efterslægtens Gaard og endda kunde skimte lidt af den omtrent jævn-gamle Lunde Bispernes Gaard bag Taarnets svære Stræbepiller. (Stik ca. 1825).

Til højre: Efterslægtens Gaard 1913. (Fot. Bymuseet). Selskabet for Efterslægten var stiftet 1786 med det Formaal at skaffe den opvoksende Ungdom en forbedret Undervisning, og det vandt en saadan Tilslutning, at man allerede 1790 kunde købe Gaarden paa Østergade, hvor Skolen dernæst havde til Huse igennem mere end et Aarhundrede. Det var her Oehlenschläger gik i Skole, dengang den norske Digter Edvard Storm var Skolens Leder.

Allerede ved Hundredearsjubilæet taltes der om, hvor fristende det med de taarnhøje Grundpriser var at afhænde den gamle Gaard, men først et godt Stykke inde i det 20. Aarhundrede faldt man for Fristelsen. Købesummen, Grosserer Illum maatte betale, var 700.000 Kr.

Kælder under Efterslægtens Gaard. (Fot. Nationalmuseet). Det var ikke blot med sit Ydre, at Efterslægtens Gaard fremkaldte et Minde om svundne Tider og gammeldags fornemt Byggeri. Under Huset laa solide tøndehvævede Kælderrum, og her indrettedes i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede Byens første „egentlige Øltunnel“, den saakaldte Kappelns Kælder.

Østergade, set fra Hjørnet af Nikolaj Plads (til højre) mod Kristen Bernikows Gade. (Fot. 1948, København Før og Nu).

De mindre Ejendomme, der flankerede begge Sider af det smalle Kristen Bernikows Stræde, blev tillige med Ejendommene i selve Gaden omkring Aar 1900 opkøbt af to Konsortier, der lod dem nedrive og i Stedet for byggede City-Kvarteret (se Side 72). Herunder til højre ser man nogle af de Bygninger paa Østergade, der ved den Lejlighed maatte forsvinde, nemlig Nr. 28 og Nr. 26.

Østergade 36, Gadens sidste Bagergaard med en Indskriftstavle fra 1761, er ogsaa borte, og sammen med Nr. 38 erstattet af den Bygning, som her ses til venstre.

Herunder, til venstre: Østergade 36. (Fot. 1928, Bymuseet); til højre: Østergade 28-24. (Fot. 1900, Bymuseet). Mens de ved Citykvarterets Anlæg forsvundne Ejendomme Nr. 28-30 var af nyere Dato, bar Nr. 26 endnu Præg af sin Oprindelse, et meget smukt Patricierhus, opført 1748 af Justitsraad Jacobi og foreviget af Thura i hans Hafnia Hodierna. (Se næste Side). Blandt de Ejendomme, som forsvandt, var ogsaa den større Gaard, Nr. 32, kaldet „Vild-

manden“ efter en Sandstenstavle over Porten. (Se næste Side). Det var en gammel Adelsgaard, der i sin Tid havde tilhørt Christian Barnekow, efter hvem Gaden altsaa har faaet sit Navn, og med Rette. For i hvert Fald den ene og maaske begge den snævre Gydes Husrækker var opført paa Gaardens Grund. „Vildmanden“ var længe Gæstgivergaard og blev i sin sidste Levetid Variété, Thalia, og siden Apollo-Salen.

Paa Maleriet til højre (af Rach og Eegberg, Nationalmuseet) ses Østergade 26 og 24 ca. 1750, og Reklametrykket nedenunder viser Nr. 24 i den Skikkelse, Ejendommen havde i 1860erne (Efter Før og Nu), og som den i Hovedtrækene siden har beholdt. Gaarden var i 1661 den første af de Adelsgaarde, som laa herfra og hen til Kongens Nytorv, og ejedes da af Otte Krag. Derefter fulgte Christoffer Gøjes, den „kejslerlige Resident“s, Fru Regitse Grubbes og Kansleren Joachim Gersdorffs Gaarde, den sidste det nuværende Angleterre.

De fleste af disse Gaarde kom ret hurtigt i Borgereje, ogsaa det senere Nr. 24, som imidlertid siden atter fik fornemme Ejere, 1740 endda en Prinsesse, Charlotte, Christian VI's Søster, som dog 1745 solgte den til Feltmarskal Michael Numsen, og i hans Ejertid benævntes den fornemt som Hotel.

Firmaet I. Moresco overtog i 1882 Ejendommen, ombygget ved Midten af forrige Aarhundrede, og købte tillige Grønnegade Nr. 10.

Porten til Østergade 32 gengives herover. (Fot. 1897, Bymuseet). Over Porten ses Sandstensrelieffet med Frederik V's Navnetræk og „Vildmanden“, som gav Ejendommen dens Navn.

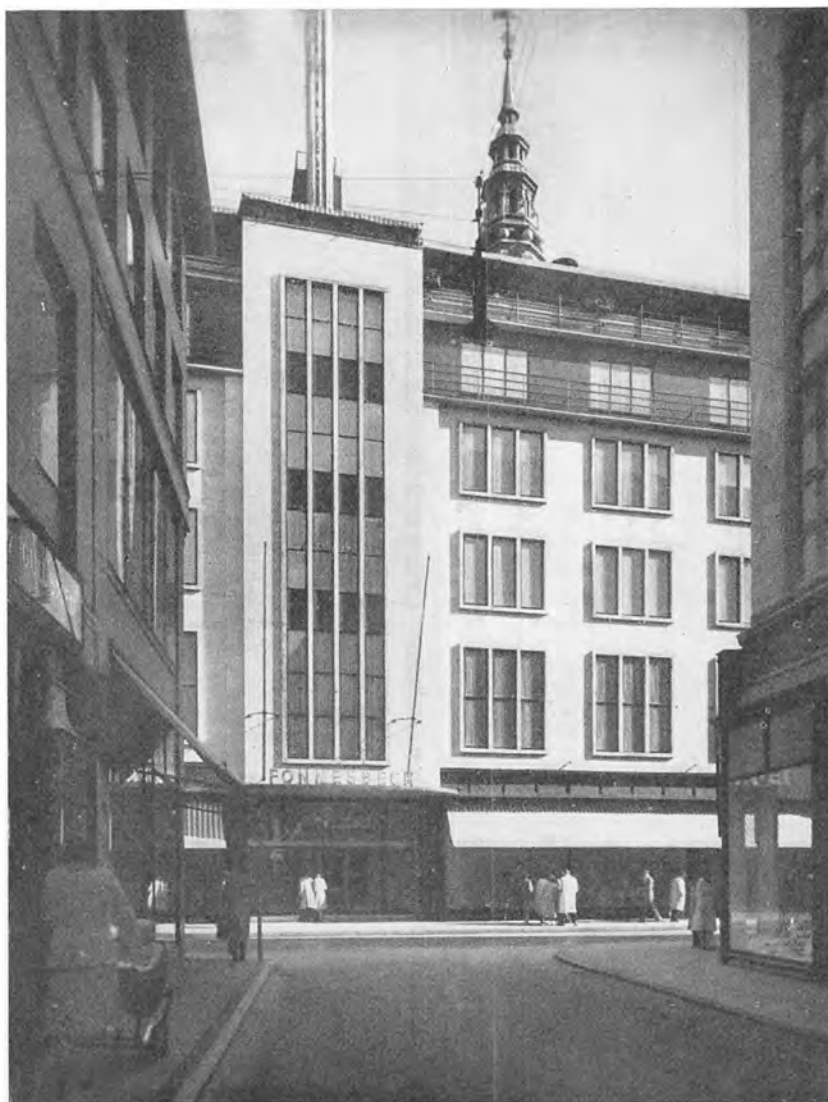
Østergade 26 frembød endnu ved Nedbrydningen sidst i 1890erne det idylliske Haveinteriør, der vises paa Billedet til højre. (Fot. 1898, Bymuseet).

Magasins Torv med den bevarede Husrække fra den forsvundne Integade, set fra Kristen Bernikows Gade. (Fot. 1948. København Før og Nu).

Da Holmens Gade blev udvidet og ført igennem til Østergade som den nye Gade Bremerholm, opstod det ejendommelige, om ikke netop smukke Gadebillede, som de to Billeder øverst paa denne og næste Side viser. Mens den vestlige Husrække i den smalle Integade forsvandt (sammenlign Billedet nederst næste Side), er Husrækken mod Øst indtil videre bevaret.

Herunder: Fønnesbechs Ejendom i 1875. (Fot. By-museet). Til venstre: Samme Parti i Dag med den nye Ejendom, opført 1938 med O. Gundelach-Pedersen som Arkitekt. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Det var i 1847, Fønnesbechs Forretning blev grundlagt i Kælderbutikken, Østergade 47. Stifteren hørte til de jyske Høsekræmmerslægter, der fra det 18. Aarhundrede prægede Hovedstadens Forretningsliv, og hvoraf flere havde Navne efter deres Hjembyer i det fjerne Jylland. Virksomheden paa Østergade har i de forløbne 100 Aar været i livlig Vækst, og Firmaet har ikke blot længst beslaglagt hele Ejendommen Nr. 47, men ogsaa adskillige Huse paa begge Sider af den.

Hjørnet af Østergade og Bremerholm (til venstre). Ejendommen midt i Billedet er opført efter Tegning af Arkitekt B. Helweg-Møller for Buntmager A. C. Bang. Længere tilbage ses Fønnesbechs nye Ejendom. (Fot. 1948, København Førog Nu). Pelsvarefirmaet er startet af I. D. Bang i 1816 og boede oprindelig Østergade 25, paa Hjørnet af Integade, men i Anledning af Holmensgades Sanering og Gennembruddet af Bremerholm blev der truffet et Arrangement, saa Magasin overtog Firmaets gamle Grund, mens dets nye Bygning blev opført paa det modsatte Hjørne af Bremerholm og Østergade.

Ejendommen Østergade Nr. 23, paa Hjørnet af Integade, blev bekendt ved, at den en Aarrække rummede „Politiken“s Redaktionslokaler og en kortere Tid i Kvistetagen tillige Bladets Sæteri. Indtil det viste sig, at det gamle Hus ikke kunde taale den haarde Belastning. Tidligere havde forøvrigt det første Arbejderorgan herhjemme, Bladet „Socialisten“, haft Kontor i Ejendommen. Christiansborgs Brand 1884 den 3. Oktober, og tillige Trediedagen for „Politiken“s Start, gav Bladet Lejlighed til at vise, at det redaktionelt stod paa Højde med de andre Hovedstadsaviser, men Refera-

tet var ogsaa skrevet af baade Hørup, Rubin, Peter Nansen og Brødre Brandes. Iøvrigt var Forholdene i den gamle Bygning med de smaa Treværelses-Lejligheder meget primitive.

Som det vil ses paa Billedet øverst forrige Side, er Ejendommen endnu bevaret, og dermed ogsaa Hjørnevinduet paa Førstesalen, hvorfra Hørup paa Valgdagene i de politiske Kampaar holdt sine berømte Taler. Herunder vil man lægge Mærke til Husets blomsterprydede Facade, et Led i de Bestræbelser, som „Politiken“ i Aarene efter 1907 udfoldede for at vække Interessen for Blomsteraltaner.

Østergade med Integade set fra Kristen Bernikows Gade. (Fot. ca. 1910, Politiken).

„Politiken“ sad til Leje i Nr. 23, indtil 1912, da Bladet flyttede til sit eget Hus paa Raadhuspladsen. Oplaget var i det mellemliggende Tidsrum steget fra 2000 Eksemplarer i 1884 til over 40.000. Østergade 23 fik sit nuværende Udseende i Slutningen af det 19. Aarhundrede. Endnu omkring 1860 laa der et „Ildebrandshus“ i kun to Etager med en fire Fags Kvist. Den kendte Digter, Lægen J. C. Tode boede her 1772-76.

Østergade set imod Ny Østergade (til venstre) og Kongens Nytorv. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Efter flere Tilløb, af hvilke det første var Xylograf Flinchs Sænringsforslag af 1846, blev Peder Madsens Gang endelig i 1870erne afløst af Ny Østergade. Den eneste Adgang til den snævre Gyde havde været gennem Porten i Østergade 18. (Se Billedet herunder), den Bygning, hvor Svaneapoteket havde haft til Huse siden 1784.

Baade 18, 20 og 22 blev nedbrudt, men mens den midterste Ejendom ikke blev genopført, rejstes paa de to andres Grunde de imponante, efter Datidens Smag „prægtige“ Bygninger, som flankerede den ny Østergades Udløb i den gamle. (Se Billedet heroverfor paa næste Side).

Østergade med Svaneapoteket og Porten til Peder Madsens Gang 1860. (Efter Før og Nu). Man ser Husrækken Østergade 20-2 mod Kongens Nytorv, omtrent det samme Parti, som er gengivet heroverfor paa næste Side i den Skikkelse, det fik efter Anlægget af Ny Østergade, og øverst paa denne Side, som det tager sig ud nu med Apotekets nye Bygning, opført 1935 med B. Helweg-Møller som Arkitekt. Tilsammen med den endnu i sin oprindelige Skikkelse bevarede Pendant et slaaende Billede paa Smagsændringen siden 1870erne.

Nr. 22 rummede i sin Tid „en af Stadens fineste Restaurationer“, aabnet 1880 af Carl Neiiendam, den senere som Hofhotelejer kendte Phønix-Vært. Apotekets Nabohus, Nr. 16, var en af Østergades gamle Adelsgaarde, omkring 1660 ejet af Fru Regitze Grubbe. Siden blev den Bagergaard og i det 19. Aarhundredes første Halvdel havde flere efter hinanden følgende Konditorer Lokaler i Ejendommen, saaledes Louis Comestabili fra Aaret 1800 og Svejtseren Giovanni Caber Monigatti fra 1824.

Herover: Østergade 15, „Karel van Manders Gaard“, set fra Ny Østergade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Østergade med Ny Østergade. (Fot. 1890, Bymuseet). Bemærk Svaneapoteket i gammel Skikkelse. Sammenlign Billederne overfor.

Overfor de to tidstypiske Bygninger paa hver Side af Ny Østergade, fra henholdsvis 1870erne og vore Dage, og Side om Side med Nr. 13, en karakteristisk Bygning fra første Halvdel af det 19. Aarhundrede, ligger Østergade 15 fra det syttende. Men rigtignok ikke i sin gamle Skikkelse, som den skal være opført af Hofmaleren, Karel van Mander, hvis Samlinger af Antikviteter og Kunstværker nød stort Ry i Datiden, idet han iøvrigt modtog fornemme Tilrejsende som Logerende. Siden afgav Gaarden Lokaler for den kendte „Kongens Klub“, for endelig i vore Dage at have baaret Navnet „Ole Haslunds Hus“.

Herover: Østergade 35-27 set mod Magasins Torv med det gamle Halmstræde til højre. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Herunder: Østergade 13, set fra Ny Østergade. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Østergade 13 er bygget af Hofarkitekt Kirkerup, men ombygget i 1850, da Vekselerer I.W. Heymann var Ejer. 1859 overtoges Ejendommen af Cigarhandler Carl Rydberg, og Rydbergs Kælder var i Slutningen af det 19. Aarhundrede en kendt Kunstnerknejspe. Navnet er iøvrigt hævdet til vore Dage. Men Stedet var tidligst kendt som „Den bayerske Ølhalle“, den første saakaldte „Øltunnel“ i København, der aabnedes den 1. Januar 1855. Heymann havde ladet Kælderen udgrave i Forbindelse med sin Ombygning, og Ejendommen har alt i alt bevaret det Udseende, den fik efter denne. I sidste Halvdel af det 19. Aarh. rummede den en af Byens førende Manufakturforretninger, „Børre Lorensens Mode Bazar“.

Østergade ved Kongens Nytorv, set imod Amagertorv. (Fot. 1948, København Før og Nu). Sammenlign Billedet overfor paa næste Side.

Det er Ejendommene paa Hjørnet af Østergade og Kongens Nytorv, man ser i Billedets Forgrund. I Baggrunden til højre ligger først Ny Østergade og dernæst Kristen Bernikows Gade.

Billedet herunder viser en Del af Østergades nordre Side – set mod Kongens Nytorv. En Sammenligning med det gamle Billede nederst til venstre vil vise, at selvom Ejendommene i det store og hele har bevaret deres gamle Facadebredde, er de tildels moderniseret og ombygget til Ukendelighed, de fleste i ret ny Tid.

Ejendommene Nr. 2–10 er udparcelleret fra den store Adelsgaard, som siden blev Hotel d'Angleterre, i Løbet af det 17.–18. Aarhundrede. Efter Beliggenheden at dømme har ogsaa 12–16, i 1661: „velbaarne Fru Regitse Grubbes Gaard med tvende Lejevaaninger“, hørt hertil.

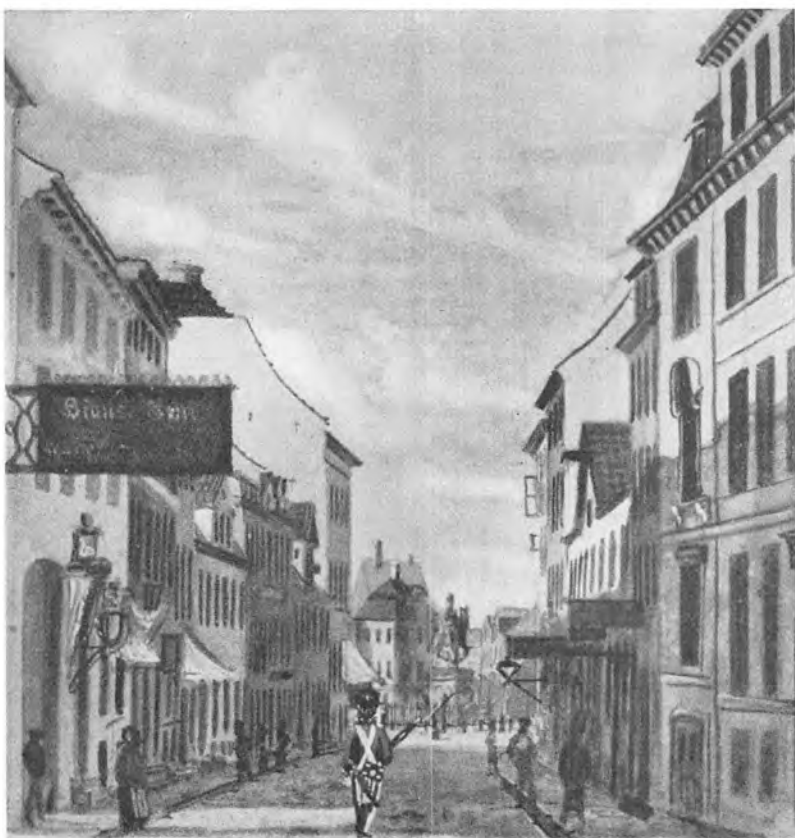
Østergade 6 rummer Hirschsprungs Tobaksudsalg, flyttet dertil fra Angleterre's Kælder 1873, hvor den fra Tyskland indvandrede A. M. Hirschsprung i 1827 havde grundlagt Forretningen.

Herover: Østergade 12–2, set mod Kongens Nytorv. (Fot. 1948, København Før og Nu). Til venstre: Østergade set mod Kongens Nytorv. (Maleri 1835 af T. Lund, By-museet).

Det dilettantiske Billede giver et Indtryk af Østergades ret afvekslende Bebyggelse i ældre Tid og tillige af de Dages primitive Reklameringsmetoder. Bianco Luno, kgl. privilegeret Bogtrykkeri, staar der paa Skiltet til venstre. Det sidder paa den forsvundne Ejendom Østergade 20. Under det ses Porten til Peder Madsens Gang. Kvisthuset til højre er van Manders Gaard.

I Østergade Nr. 14 var fra 1821 Mitchells Strømpe-, Garn- og Trikotagehandel, oprindelig Udsalg for det Strømpevæveri, som Skotten Alexander Mitchell 1781 indrettede i Torvegade paa Christianshavn. Forretningen bestod til 1931, da Ejendommen overtoges af Firmaet A. C. Gamél.

Østergade set fra Kongens Nytorv mod Amagertorv. (Træsnit i Ill. Tidende 1860-61). Sammenlign Billedet overfor paa forrige Side. Billedet fremkom som Illustration til Rosenkildes: Anders Tikjøb, først bragt som Føljeton i Illustreret Tidende. Den jyske Degn, der efter en Menneskealders Fravær gæstede sin Ungdoms By, maatte overalt falde i Forundring over de store Forandringer, der i den mellemliggende Periode var sket med denne. Navnlig maatte de mange nyindrettede Butikkers springe i Øjnene og tillige var Færdselen blevet adskillig mere livlig. Et nyt Træk i Gadebilledet var de store Hest omnibusser, der rullede gennem Strøget malet med straalende Farver og lydende mere eller mindre iørefaldende Navne, som „Den røde Dame“, „Løven“ og „Nordstjernen“.

Østergade ved Juletid. Maleri af Erik Henningsen 1890. (Privateje. Efter Før og Nu). Gadescenen udspilles udfor Østergade 1-3 med Trydes Boghandel, der fra 1864 og indtil 1938 indgik som et uundværligt Træk i Strøgets Fysiognomi. Det følte som et Savn, da de store Udstillingsvinduer blev rømmet for de sidste Kunstblade og Bøger. Men den seneste Ejer af Slægtsfirmaet ønskede det ikke fortsat under fremmede Auspicier. Forretningen, der var grundlagt i Slesvig By i 1863, flyttede paa Grund af Krigen til København, hvor Vilhelm Tryde Aaret efter aabnede sin Boglade paa Østergade, i Nr. 3. 1871 flyttedes den til Nr. 1 og derpaa i 1898 atter tilbage til Nr. 3, som Ejeren havde købt tillige med Nr. 5 og bebygget med en ny Ejendom.

Østergade set fra Kongens Nytorv. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Af Ejendommene paa Hjørnerne af Østergade og Kongens Nytorv har Nr. 1 faaet sin nuværende Skikkelse i 1899, mens Nr. 2, Hotel d'Angleterre ligger, som det blev opført efter Branden 1915. Ejendommen Nr. 1 var i sin Tid kendt paa Grund af det Svejtserkonditori, der fandtes i dens høje Stueetage, populært kaldt „det skarpe Hjørne“. Konditoriet var grundlagt af Lorenzo Gianelli i Nr. 9, men flyttede 1804 til Nr. 1, og i sin Annonce om Flytningen, kundgjorde Gianelli, at der „for Liebhave af Læsning kan tillige faas forskjellige Aviser.“ Men iøvrigt var det især søgt af Østergades „Løver“ eller Lapse eller Dandyer, hvad Navn man nu gav Strøgets Dagdrivere. H. C. Andersen hentyder dertil i sin Eventyrkomedie Ole Lukøje:

Bag en Conditor-Rude
nok saa fiin,
Man mønstrer dem derude
og gjør Griin.
Hvor tripper hun der
I det søde Vejr.
Uh! sikke dejlige Been!

Østergade set fra Kongens Nytorv. (Fot. 1860erne, By-museet). Et ældre Billede af dette Motiv er gengivet foran Side 73. Paa det ser man til venstre de oplyste Ruder i den Vinkælder, som fra 1757 fandtes i Ejendommen Østergade 1. Vinhandleren hed dengang Johan Jørgen Koop og hans Efterfølger omkring Aar 1800 var ingen ringere end Stadshauptmanden, Chefen for Byens Borgervæbning G. Wegener. Blandt hans Kypere var en ung Tysker Christian Heinrich Pätges, og en Dag, han stod i Kælderhalsen fik han, paa den modsatte Side af Gaden Øje paa en ung Pige, der saa sig tvivlraadig omkring. Paa hendes Dragt kunde han se, hun var fra Hamborg, altsaa en Landsmandinde, og han gik over til hende for at vise hende til Rette. Med det Resultat, at det første Møde blev fulgt af flere, og det kom snart til Forlovelse og Ægteskab. Naar Mødet mellem de to har mere end almindelig Interesse, skyldes det, at blandt Ægteparrets Børn var Johanne Luise Heiberg.

Studenter omkring Hesten paa Kongens Nytorv. (Fot. 1948, E. Betting).

KONGENS NYTORV

Allerede de ældste Planer for Ny-København, Kvarteret mellem Gothersgade og Kastellet, omfattede Anlægget af en større Plads mellem det ny Kvarter, den gamle By og Bremerholm, paa et Areal, som før havde været delvis beslaglagt af en af den gamle Østervolds Bastioner, nemlig den hvori den ældre Østerport var anbragt, tillige med den foranliggende Stadsgrav. Ogsaa efter at Vold og Grav var sløjft, laa dette Omraade længe hen i et sørgeligt Uføre, og det var i denne Periode, det erholdt Øgenavnet Hallandsaas, et Navn, der blev hængende ved det, ogsaa efter at Torvet forlængst var anlagt.

Den første Ordre om at brolægge Pladsen blev udstedt 1663 og gentaget 1670, ved hvilken sidste Lejlighed de, som havde Grunde ved Torvet, fik Paalæg om at brolægge foran disse. 1672 udgik der imidlertid et Kongebud af større Rækkevidde og med udpræget Nyheds Karakter. Det blev nemlig forlangt, at de fremtidig opførte Bygninger mindst skulde have to Etagers Højde, og dertil saavidt muligt bygges efter samme Model. Det er det første Forsøg paa at indføre Facadecensur i København, og der opstod virkelig efterhaanden en fornem Randbebyggelse omkring det nye Kongetorv. Den ene her-

skabelige Gaard rejste sig efter den anden, og mens Voldstrædet langs den gamle Østervold nærmest havde været en afsides Baggyde, vendte alle de nye, anselige Bygninger paa denne Side af Torvet Facaden ud imod dette.

Torvets noget irregulære Grundplan tilfredsstillede ikke helt Tidens æstetiske Krav, men denne Skønhedsfejl blev delvis tilhyllet ved det Haveanlæg, som snart kom til at optage Størsteparten af Pladsen. Et Vagthus i Pladsens Midte blev flyttet 1680, da man samtidig paalignede Lodsejerne omkring Torvet Udgifterne „noget andet til Stadens Zirat og deres Fornøjelse . . . at lade indrette.“ Resultatet blev det nævnte Haveanlæg, „Krisen“ kaldte man det, med Christian V's Rytterstatue, den berømmelige „Hest“ i Centrum. Begge findes i Nutiden, men begge i fornyet Skikkelse, Som Billederne paa de følgende Sider vil vise, var der en Periode, da Kongens Nytorv laa hen uden nogensomhelst Beplantning, og „Hesten“ er som bekendt for faa Aar tilbage afløst af en moderne Reproduktion af den gamle Barokstatue. En aarligt tilbagevendende Begivenhed er i vore Dage de nybagte Studenter traditionelle Dans omkring „Hesten“ paa Kongens Nytorv.

Kanefart omkring Hesten. Tegning ca. 1850 af W. Marstrand. (Efter Illustr. Tidende 1910-11).

Billedet giver et Indtryk af, at det var Gadedrengene, som generede Kanernes Passagerer. Det hævdes ellers, at det overvejende var netop Gadedrengene, der benyttede den Snes 2 Skillings Kaner, som holdt paa Torvet, og ved deres vilde Kørsel frembød de en alvorlig Fare for andre Trafikanter.

Man fristes til at tro, at man, som det ofte hævdes, virkelig har haft strengere Vintre i gamle Dage, naar man betænker, at Kanefart omkring Hesten paa Kongens Nytorv til for henved et Aarhundrede siden var en meget yndet Fornøjelse.

For godt og vel 100 Aar siden tog man det som en Selvfølge, at der om Vinteren var Kaneføre i Hovedstaden. Men ikke altid lige upaaklageligt, hvilket gav en Indsender i „Politivennen“ Anledning til at fremsætte sit for Nutiden ret overraskende „Forslag til

Gadernes bedre Fremkommelighed om Vinteren“. Det gik nemlig ud paa intet mindre end slet og ret at forbyde almindelig Vognkørsel, saa der kun maatte bruges Kaner og Slæder „ved indtrædende Frost og Sne i Vinterens Begyndelse“. I saa Tilfælde vilde Sneen komme til at ligge jævnt og, hvis det et Par Dage slog ind med Tø, smelté jævnt og atter fryse jævnt. „Karet-Agere farer ligesaa magelig i fjerhængte Kaner med lukket Fading, og Læs frembringes lige saa let paa Slæde“, slutter Indlægget.

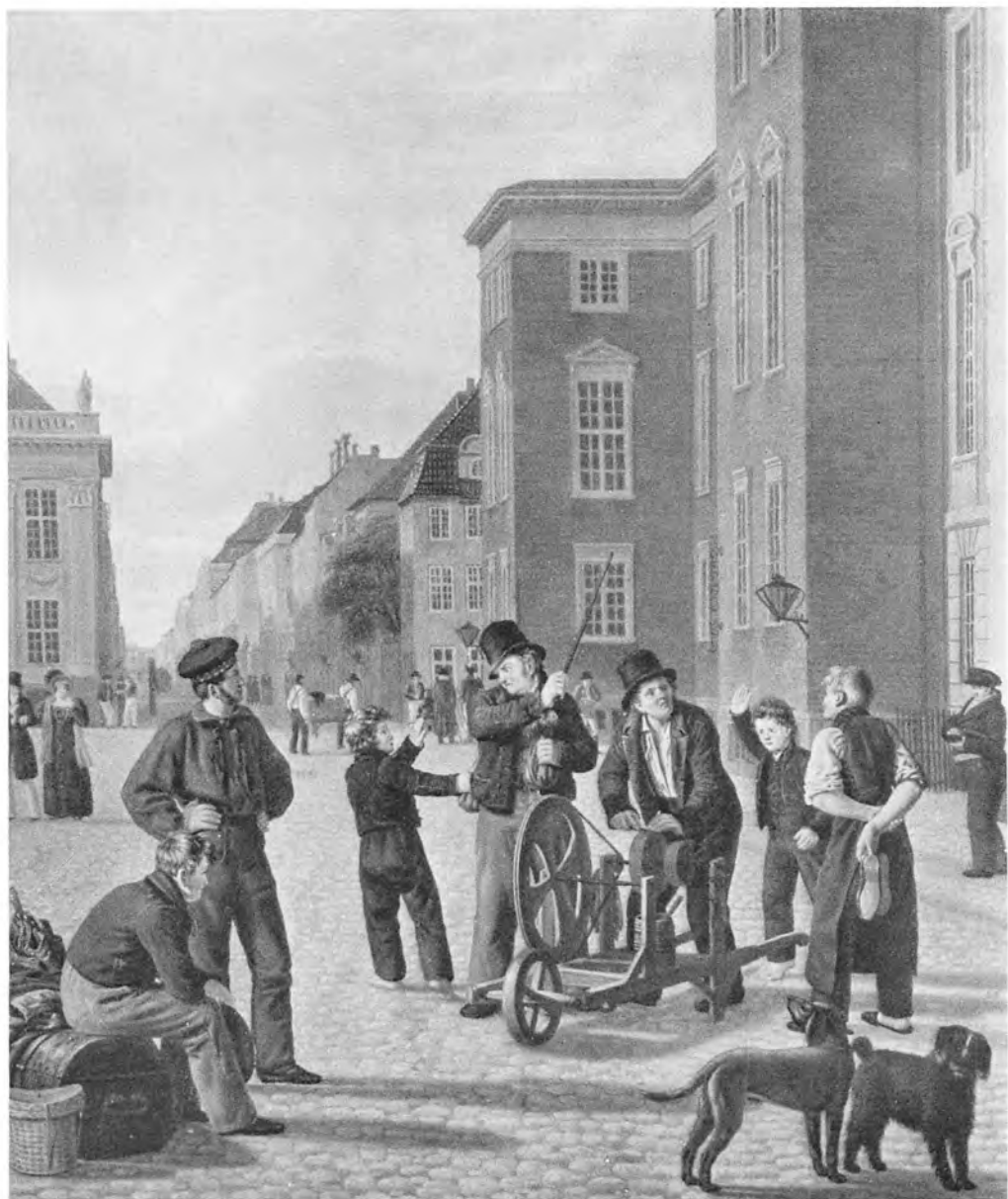
Vagtparaden ved den gamle Hovedvagt paa Kongens Nytorv. Tegning 1873 af Otto Bache. (Bymuseet).

Et daglig tilbagevendende Træk i Torvets Liv var i gamle Dage Vagtparaden, der hver Dag trak op fra Exercherhuset i Gothersgade og paa Slaget 12 svingede ind foran Hovedvagten paa Kongens Nytorv. „Der har vi den igen, den søde Vagtparade“, som Erik Bøgh synger, ikke om Garden, men om Infanteristerne med deres oprindelig ogsaa ret imponerende, høje Chakoter, „Tjærekanterne“ som man sagde.

En Skærslipper paa Kongens Nytorv. (Maleri ca. 1835 af J. P. Raadsig). Billedet er set imod Bredgade, paa hvis venstre Side ses et Hjørne af Thotts Palæ, og paa den højre Kannevorffs Hus med „det gamle Træ“ i den Collinske Gaard. Til højre i Billedet Charlottenborg.

Som Billedet overfor antyder ogsaa dette den Rolle, „Gadedrengene“ forhen spillede i Byens og Gadens Liv, ja, det hævdes, at de ved deres Legen og Tumlen paa netop Kongens Nytorv forstyrrede den offentlige Ro og Orden!

De var paa Færde allevegne, ikke mindst naar Vægterne slæbte af med en fuld Mand eller Kvinde, bundet fast paa Stigen, eller naar Mandskab fra Hovedvagten trak af med en sølle Arrestant. For skønt Arresterne i Vagtbygningen først og fremmest var bestemt for militære Lovovertrædere, som dér baade udstod Krumslutning og Vand og Brøds-Straf, saa hændte det, at Militæret blev kaldt til Assistance, hvis der var Optøjer i Byen. Og de arresterede Spektakelmagere blev saa slæbt i Kachotter paa Kongens Nytorv.

Garden trækker op paa Kongens Fødselsdag 1931. Maleri af Henrik Nielsen.

I Frederik VI's Tid var der Tappentreg Kl. 9 om Aftenen paa Kongens og Dronningens Fødselsdage. Med klingende Spil drog den ud fra Hovedvagten, tog en Tur omkring Hesten og ind gennem Byens Hovedgader for saa at vende tilbage igen. Den daglige Tappentreg eller „Tupto“, som man ogsaa sagde, var en lille Kommando, der med en Trommeslager gjorde Turen Torvet rundt.

Infanterivagtparaden forsvandt ved Hovedvagtens Fald i 1870erne, og det er ikke hver Dag, Livgarden siden er passeret over Torvet paa Vej mod Amalienborg, siden dens daværende Chef, Kronprins Christian (X) i 1907 fastlagde den saa kendte Rute, som siden er fulgt, undtagen da Garden en kort Tid trak om ad Holmens Kanal af Hensyn til Ensretningen paa Strøget.

Billedet herover, et Stik fra 1740'rne, viser Kongens Nytorv med den oprindelige „Krans“. Fra venstre ses Thotts Palæ i dets første Skikkelse, Nyhavn, Charlottenborg, og til højre Giethuset.

Heinrich Hansens Tegning herunder fra ca. 1850 viser Torvet efter Frilæggelsen med Hesten knejsende i ensom Majestæt paa Pladsens Midte. (Begge efter Før og Nu).

J. J. Bruuns Stik herover fra 1756 og Zeuthens Maleri nederst paa Siden fra 1852 viser det samme Parti af Kongens Nytorv med omtrent 100 Aars Mellemrum, men begge i den Periode, da „Kringen“ var fjernet. Paa Billedet øverst ser man til højre for Charlottenborg, ligesom paa Billedet overfor, den Side 160 omtalte Forvalterbolig, og bag denne Frederik II's Sejlhus med de vælske

Renæssancegavle. Længst til højre ses et Hjørne af det første Komediehus paa Kongens Nytorv. Det er paa det nederste Billede af Harsdorffs Teaterbygning med de karakteristiske frem-springende Pavilloner, ligesom „Harsdorffs Hus“, Kongens Nytorv, har erstattet Portbygningen. Sammenlign ogsaa Billedet overfor. (Begge efter Før og Nu. Zeuthens Maleri i Bymuseet).

Den sydlige Del af Kongens Nytorv, set imod Vest. Tegning 1753 af J. J. Bruun paa Øregaard.

Det er Morgenparaden for Kommandanten, som Billedet viser. Længst til venstre ses Giethuset samt det første Komediehus, og i Baggrunden Spiret paa det første Christiansborg, Nikolaj Kirkes Taarn og Spiret paa Helliggejstes Kirke. Sammen med det omtrent samtidige Billede øverst paa næste Side viser denne Tegning hele Husrækken paa Vestsiden af Kongens Nytorv. Paa Billedet herover ligger længst til venstre Holsteins Hotel, som havde faaet denne Skikkelse ved en Ombygning i 1720erne, foretaget af Storkansler,

Grev Ulrik Adolf Holstein. Nabohuset var opført 1736 eller 1737 af den rige Tømmerhandler Søren Jørgensen. De to Ejendommers Plads optages nu af Magasins Hovedbygning. Mens disse Bygninger maatte betragtes som moderne og tidssvarende, da Billedet blev tegnet, er de følgende hverken saa anselige eller nye, men maa formodes at tilhøre Tiden i det 17. Aarhundrede, inden det strenge Paabud om Torvets Bebyggelse blev udstedt. Lille Kongensgade flankeres paa den ene Side af et trefløjet Anlæg, aabent ud mod Torvet, en gammel Adelsgaard, og paa den anden Side af et Bindingsværkshus med Hjørnekarnap.

Den sydøstre Del af Kongens Nytorv. (Fot. 1869, efter Før og Nu). Sammenlign Billedet ovenover.

Bebyggelsen har skiftet Karakter i den klassicistiske Periode, og høje Etagehuse er rejst paa begge Sider af Lille Kongensgade. De ligger der den Dag i Dag i omtrent uændret Skikkelse, og paa det nordre Hjørne findes som dengang og endnu længe før fremdeles Hviids Vinstue.

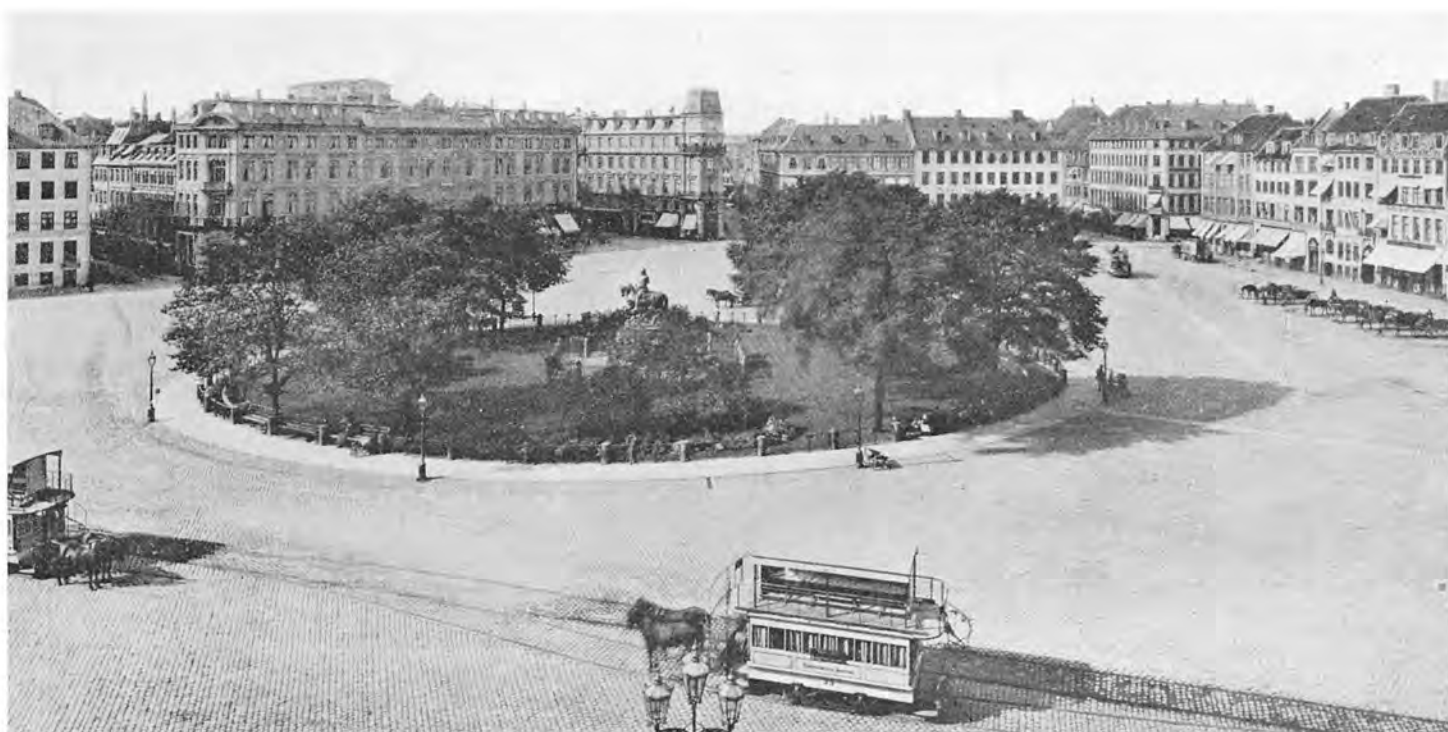
H. C. Andersen har boet i Huset til højre i øverste Etage, Lille Kongensgade 1, fra 1866 til 1869. Han har selv skrevet derom: „I Stueetagen er en af Byens mest besøgte Kaféer (nu à Porta), paa første Sal Restauration, paa anden Sal Klub, paa tredie Sal, hvor min Lejlighed er, bor ogsaa en Læge og ovenover mig er fotografisk Atelier. Man ser altsaa, at jeg har Mad og Drikke nær ved, at jeg ikke kan savne Selskab, ikke dør uden Lægehjælp, og at Fotografen kan bevare mit Billede for Fremtiden. Det er jo at være godt stillet.“

Herover: En Del af Kongens Nytorvs Vestside. (Stik i Danske Vitruvius). Herunder: Det nordvestre Hjørne af Kongens Nytorv. (Fot. ca. 1880, Bymuseet).

Det øverste Billede fortsætter Husrækken paa Tegningen overfor. Længst til venstre skimter man en Del af den trefløjede Gaard, som paa denne vises længst til højre. Derefter følger Hjørnehuset ved Østergade, denne Gades Nr. 1, en anselig Gaard, der endnu bærer Renæssancens Præg med de vælske Kvistgavle, og man kunde gisne paa, at den er opført af Rentemester Heinrich Müller, der ejede den 1661. Paa den anden Side Østergade ligger den Gramske Gaard,

nuværende Angleterre, et efter danske Forhold mærkeligt Bygningsværk, hvis „senrenaissanceagtige Dekoration af Facaden savner Sidesykke herhjemme paa den Tid.“ Ved Siden af den ligger Hovedvagtens og et Par typiske Gavkvisthuse, som siden skal omtales. Det nederste Billede viser Kongens Nytorv, da det tildels var blevet præget af Byggeperioden i Slutningen af det 19. Aarhundrede med det nye Angleterre og den nye Bygning paa Hovedvagtens Plads. Læg paa øverste Billede Mærke til den oprindelige Krins og se paa det nederste den mindre, anlagt 1855-56, efter at Brolægningen af Pladsen i 1840'erne havde rejst Diskussion om dens Udseende.

Set fra Sydsiden har Hotel d'Angleterre det mærkelige kulissegtige Udseende, som de to Billeder paa denne Side viser, det øverste et moderne Fotografi (Fot. København Før og Nu 1948), det nederste et gammelt Reklametryk fra forrige Aarhundredes Midte (Bymuseet). Kulissepræget er blevet endnu mere iøjnefaldende, efter at Huset er blevet højere.

Grundlæggeren af Hotel d'Angleterre var Traktør Gotfried Rau, der imidlertid først knyttede Navnet til sin Ejendom Vingaardstræde Nr. 1, og ikke førend dette Hus var brændt i 1795, flyttedes Navnet til Hotellets nuværende Plads. Navnet stammer fra, at de udenlandske Gesandters Klub, den engelske Klub havde haft Lokaler i den nedbrændte Ejendom. Hotel d'Angleterre er i sin Oprindelse en gammel Adelsgaard, hvortil er knyttet Navne som Galt, Skovgaard, Ulfstand, Trolle og Rosenkrantz. Storkansler Grev Frederik Ahlefeldt gav i 1680erne Gaarden den Skikkelse, hvori den er gengivet paa forrige Side, og siden undergik den en Hovedreparation i 1730erne, da Ejerne var Brødrene Overhofmarskal og Amtmand Fr. v. Gram og Overjægermester Carl Chr. v. Gram. Den sidste synes at have beboet den alene med en selv efter Datidens Forhold betydelig Tjenerstab paa mere end 20 Personer.

I Raus Tid fik Bygningen det Udseende, som nederste Billede viser.

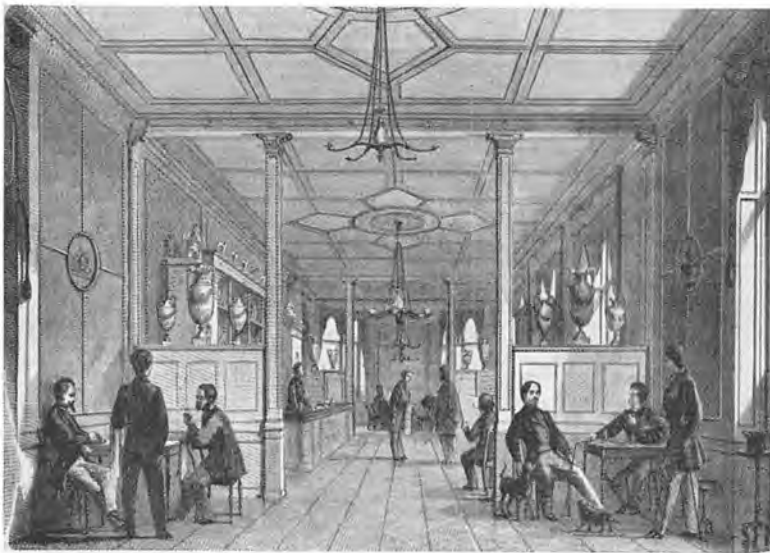
Herover: Hotel d'Angleterres Fortovsrestaurant Aar 1924. (Fot. Damgaard).

Ogsaa efter at Angleterre var blevet Byens fornemste Hotel, var der indrettet Butikker i Stueetagen. Her havde Tobaksspindermester

A. M. Hirschsprung sit første Udsalg fra 1827 til 1871, da han flyttede til Østergade 6. Hotellet stod dengang foran en større Ombygning, og nu blev det Alvor med Opførelsen af „et stort og elegant Hotel af 1. Rang“.

Skønt det i 1870ernes Begyndelse ombyggede Hotel stadig var indrettet med Butikker i Kælder- og Stueetagen, regnede man dog med, at der kunde blive Plads til en Fortovsrestaurant, og denne Plan blev virkelig udført, foreløbig dog under ret primitive Former, som det langt senere Billede viser. Først ved Ombygningen efter Branden 1915 fik Fortovskaféen det Udseende, som den siden da i det store og hele har beholdt. Se Billedet ovenfor. Her ses Kafeen i dens ældre Skikkelse. (Fot. ca. 1910, By-museet).

Øverst: Interiør fra à Porta paa Kongens Nytorv. (Ill. Tidende 1862-63). I Midten: Interiør fra Magasin du Nord. (Ill. Tidende 1879-80).

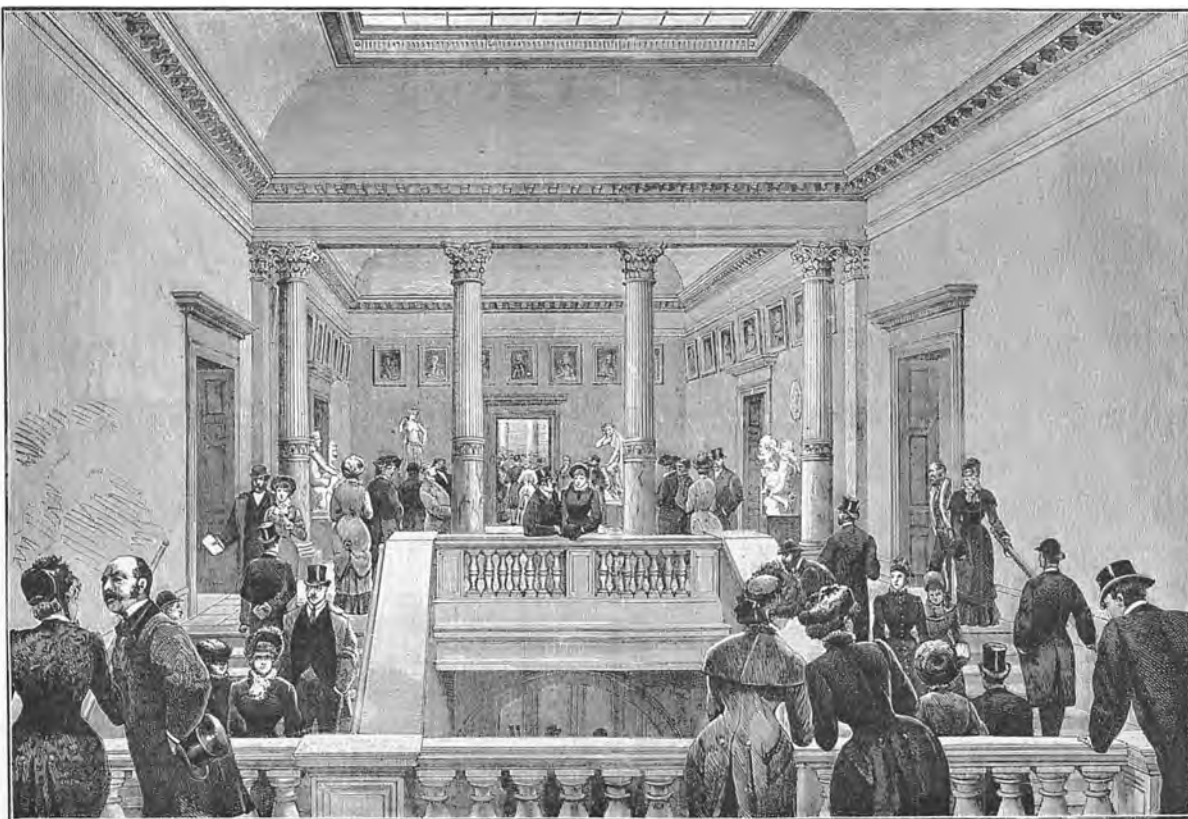

Af de meget tidstypiske Interiører, der i Slutningen af det 19. Aarhundrede knyttedes til Kongens Nytorv, er nogle forsvundet, andre længst afløst af mere moderne. Bevaret helt i sin oprindelige Skikkelse er Trapperummet paa Charlottenborg og delvis à Portas kendte Kafé, grundlagt 1717 af „Akvavitskænker“ M. Sultani og videreført af Jacob Mini, Gaudenze Gianelli og Stephan à Porta, efter hvem Restauranten stadig har Navn.

Til de Interiører, der er forsvundet, hører derimod Magasins i sin Tid saa lovpriste Lokaler, og det Indre af det med stor Bekostning indrettede Hotel d'Angleterre. (Se Billederne næste Side).

Det var Vilhelm Dahlerup, der i Forbindelse med G. Møller stod for Hotellets Opførelse, og det tør nok siges, at Dahlerups „europæiske“ Stilfølelse her kom til Udfoldelse i rigeste Maal, ikke mindst hvad angik Hotellets Indre. Her manglede heller ikke den store glasdækkede Gaard, der var et nødvendigt Tilbehør til de førende Hoteller i Udlandet og fortrinsvis maatte siges „at give disse vor Verdensdels Karanvanseraier deres ejendommelige Præg“.

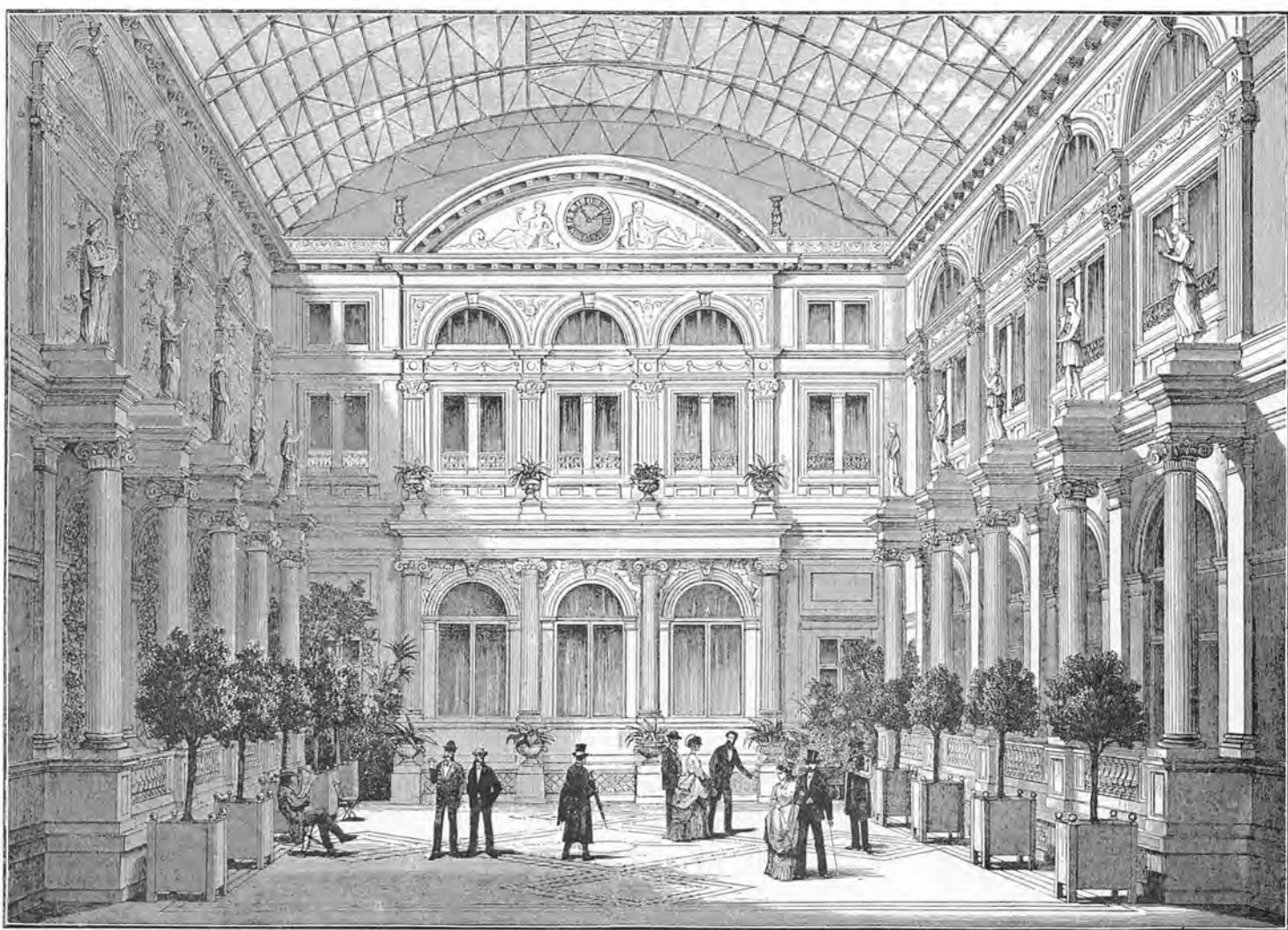
Ogsaa „A la carte Salen indrettet for dem, der ønskede at nyde noget paa andre Tider, end naar Table d'hôte holdes“, var overdaadigt udsmykket, og det samme gjaldt den nogle Aar senere aabnede Kafé i Hotellets Stueetage med Hjørnevinduet ud imod Kongens Nytorv. Den var holdt i lyse og straalende Farver, ødselt pyntet med Glanslak, smukke Tegninger og – dog imiterede – Gyldenlæderstapeter. Hotellet har faaet sit nuværende Udstyr efter Branden i 1915.

Trappe-Vestibulen i Udstillingsbygningen paa Charlottenborg. (Illustr. Tidende 1882-83). Den nye „Kunstudstillingsbygning“ stod færdig i Aaret 1883, opført efter Tegning af Arkitekt Albert Jensen. Den blev opført paa en Del af den tidligere botaniske Haves Grund bag Charlottenborg. Biblioteket blev indrettet i den sydlige Sidefløj.

Interiører fra det i 1870erne nyindrettede Hotel d'Angleterre. Øverst, til venstre: Det ny Kafélokale, aabnet 1892 (Ill. Tidende 1891-92), til højre: A la carte Salen (Ill. Tidende 1874-75). Nederst: Projekt til Glashallen (Ill. Tidende 1872-73).

Kongens Nytorv med Hovedvagten. (Maleri af Rach og Eegberg ca. 1750, Nationalmuseet).

Den allerede omtalte Hovedvagtsbygning fra 1680 fik i 1723 det Udseende, som Billederne paa denne Side viser. Bemærk Slagterboderne i Huset til højre for Vagten.

Hovedvagten blev atter ombygget i 1830, da efter Klassicismens Smag, og samtidig blev Urskiven gjort transparent, saa den lod sig oplyse efter Mørkets Frembrud. Og Uret var blevet saa uundværligt, at *det* vilde man alligevel ikke miste, da Bygningen forsvandt i 1874. Selve det stilfærdige Bygværk havde man da ikke Sans for at vurdere, tværtimod det var ofte blevet haanet i lige saa høj Grad som de tre Malmkanoner, der stod opstillet foran Vagten, Abraham, Isak og Jacob, som Folkeviddet havde døbt dem.

Herunder: Kongens Nytorv med Hovedvagten. (Akvarel 1807 af C. W. Eckersberg).

Under Kampagnen mod den gamle Hovedvagt blev det udtalt, at naar det nu lykkedes at afløse „den grimme Bygning . . . med et arkitektonisk behandlet Hjørnehus med Balkoner . . . og elegante Butikker“, saa vilde denne Nybygning sammen med det nye kongelige Teaters „vældige Masse“ og „det mægtige Hotel“ gøre „Kongens Nytorv til en af de smukkeste Pladser i Europa, og end ikke Hesten vil kunne modstaa Tidens vældige Aande“. Ja, ogsaa den gamle Hest er blevet forhaanet og latterliggjort helt ned mod vore Dage og saa er det endda Tilfældet, at Torvets Udviklingshistorie i ikke ringe Grad blev præget af Omsorgen

for Christian V's Statue eqvestre, et Værk af den indkaldte franske Billedhugger Abraham l'Amoureux. Man ved ganske vist ikke, om æstetiske Grunde spillede ind, da Frederik V i 1749 gav Ordre til at afskaffe Krinsen og frilægge Torvet. Men det var af Veneration mod dette Paabud af „Kunstakademiets høje Stifter“, at man i 1835 ikke udførte det fremsatte Forslag, efter hvilket Statuen skulde omgives med „en lille Have, bestaaende af Blomsterpartier og ædle Træsorter“. Først efter et Tideskifte blev Planen realiseret, og den „klodsede værdiløse Statue“ delvis skjult af den nye Krins. Ogsaa i denne Forbindelse har Smagen imidlertid skiftet og paa Kongens Nytorv knejser nu den nye Hest, en Rekonstruktion af den gamle i dens oprindelige Skikkelse, udført af Professor Utzon-Frank.

Herover: Christian V's Rytterstatue paa Kongens Nytorv. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Samme Parti. (Fot. 1862, Bymuseet).

Øverst: Kongens Nytorv med Hesten og Hovedvagtten. (Daguerretypi ca. 1845. Efter Før og Nu). I Midten: Huse paa Kongens Nytorv ved Store Kongensgade. (Maleri af Rach og Eegberg, Nationalmuseet). Nederst: Kongens Nytorv, set mod Hjørnet ved Gothersgade og Store Kongensgade. (Fot. 1918, Bymuseet).

Det faste Punkt i Billederne paa denne Side, er Huset paa Hjørnet af Kongens Nytorv og Store Kongensgade, der tildels har bevaret sit Ydre fra 1750. Det var opført i 1730erne for Urtekræmmer Poul Munksgaard Lyngge, vistnok efter Tegning af Philip de Lange. De to andre Ejendomme er af gængs Ildebrandstype.

Billederne paa den anden Side viser Østsiden af Kongens Nytorv og længst til højre Thotts Palæ. Husene med de meget smalle Facader er nu tildels lagt sammen til større Ejendomme.

Billederne giver et udmærket Overblik over den nye Krins paa Kongens Nytorv i dens første og andet indtil videre sidste Stadium. Som nævnt var det i 1855, man atter plantede Træer omkring Hesten. Det havde vist sig vanskeligt at faa ordentlig Skik paa den uregelmæssige Plads med dens ligesaa irregulære Bebyggelse. Borgmester Schæffer havde med Rette kunnet hævde, at Byggeforskrifterne fra 1672 (se foran Side 135) ikke var blevet overholdt, saa Pladsen og dens Bygninger altsaa „manglede det til det Skønne i Arkitekturen henhørende første Attribut: Regularitet.“ Han havde kun haft Ærgrelser af sin Virksomhed for Torvets nye Brolægning. Paa Grund af rejste Indvendinger var Arbejdet trukket i Langdrag, saa Pladsen i den Periode fik et nyt Øgenavn, Schæffershøj!

Og der udspandt sig ogsaa vidtløftige Drøftelser, da der i Begyndelsen af dette Aarhundrede atter skulde foretages en Regulering af Kongens Nytorv. Den maatte nødvendigvis foretages af Hensyn til de livsfarlige Færdselsforhold, men man tog tillige æstetiske Hensyn og plantede en dobbelt Række Lindetræer udenom den mindre Krins.

Østsiden af Kongens Nytorv, nederst: Fot. 1862 (Bymuseet), øverst: Fot. 1935 (Bymuseet).

Thotts Palæ paa Kongens Nytorv. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Palæet er oprindeligt bygget af Søhelten Niels Juel, som hans nye „Hovedgaard“. Den gamle havde ligget ved den ældre krumme Bredgade. Niels Juels Enke solgte Gaarden til Christian V's Elskerinde, Sofie Amalie Moth, Grevinde af Samsøe, og derved kom den siden til den Danneskiold-Samsøeske Slægt. Gehejmerraad Otto Thott købte Palæet i 1760 og lod det modernisere i klassicerende Stil ved den franske Arkitekt Jardin.

Gaarden i Thotts Palæ. (Maleri 1845 af F. Vermehren, Hirschsprungs Samling).

„Den gode gamle Ridder,“ Helten fra Køge Bugt, Admiral Niels Juel døde i sit Palæ paa Kongens Nytorv i Aaret 1697. Han havde boet i det godt en halv Snes Aar, siden det blev færdigt i 1686. Men det var ikke af samme Omfang som nu og havde kun de to Fløje imod Torvet og Norgesgade. Dets oprindelige Udseende kan ses paa et Billede i Bind 3, Side 21.

Sofie Amalie Moth, Christian V's Mætresse, der overtog Palæet 1698, skødede det allerede Aaret efter til Resultatet af hendes og Majestættens Samliv, Greve Christian Gyldenløve, en rask Soldat, der imidlertid døde formædeligt af Smaakopper allerede 1703 i en Alder af kun 29 Aar. Det er hans pragtfulde Ligbegængelse, der er gengivet foran Side 20-21. Men han havde naaet at føje en tredje Fløj til Palæet, „Gyldenløves Fløj“, Vestfløjen. Greven havde ogsaa naaet at avle en Søn, som trods det at han døde i en endnu yngre Alder end Faderen, alligevel blev kendt som Kunstsamlers og Bogelsker. Men han overgik heri af den senere Ejer af Palæet, Grev Otto Thott, efter hvem Bygningen fik det endnu gængse Navn, og som i Haven lod opføre en særlig Bygning til sit Bibliotek paa 60.000 Bind og sine øvrige Samlinger. Ved Ombygningen 1763-64 blev navnlig den lidt ensformige Facade mod Kongens Nytorv moderniseret, tillige med en Del af det Indre, og som en fjerde Fløj opførtes Runddelen ud til Haven. (Se Billedet). Grev Thott efterlod ved sin Død den største Malerisamling, nogen dansk Privatmand har ejet. Katalogerne over den Del, som blev solgt paa Auktion i Palæet, omfattede alene 4500 Numre og hertil kom Bogsamlingen paa 138.000 Bind.

Palæet blev hos Reedtz-Thotterne indtil 1930, da det blev solgt til den franske Regering og siden har været benyttet som Gesandtskabshotel. Men den store Havegrund, der laa bag det, var blevet solgt allerede i 1898.

Charlottenborg set fra Kongens Nytorv. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Charlottenborg hin røde – lagde Kalø Slot øde. Saadan kunde man fristes til at variere det til saa mange Herregaarde knyttede Rim. Charlottenborg paa Kongens Nytorv blev oprindelig kaldt Gyldenløves Palæ efter Bygherren, Hans høje Excellence Ulrik Frederik Gyldenløve, en Frugt af illegitim kongelig Elskov, Frederik III's uægte Søn. Han havde allerede en Karrière bag sig, som Soldat og Diplomat, Kavalér og Verdensmand, da Palæet kom under Tag i

1677 – Aarstallet staar endnu paa Skorstenene. Men Kongen havde saa tidligt som i 1669 givet Gyldenløve Skøde paa Grunden, og Byggearbejderne havde staaet paa siden 1672, da Grundstenen blev nedlagt af Majestæten personlig.

Men netop samme Aar havde Christian V givet Broderen Tilladelse til at benytte Sten og andre Bygningsmaterialer fra det middelalderlige Kalø Slot i Jylland, som Gyldenløve forøvrigt tidligere en Aarrække havde haft i sin Besiddelse, men siden atter ladet overgaa til Kronen.

Eckersbergs Døtre i Hjørneværelset mod Kongens Nytorv. (Tegning af C. W. Eckersberg 1852, Kobberstiksamlingen).

Det er ikke Sagn, at der blev indforskrevet Materialer til Charlottenborg fra Holland, og hollandsk var det statelige Hus i hele sin Type, nær beslægtet med et Konkurrenceprojekt til Amsterdams Raadhus. Man kender ikke Arkitekten, men har gættet paa Evert Jansen eller Lambert v. Haven eller begge i Samarbejde, paa Frelser Kirkes Bygmester, navnlig hvad angaar den lavere Kuppelfløj, den fjerde i Komplexet med Hovedfløjen lagt ud mod Torvet. Et Par bevarede Projekter viser, at Udformningen først er sket efterhaanden. En Medalje fra 1672 gengiver det planlagte Slot med Kupler paa begge de fremspringende Sidepartier.

Der var 74 beboelige Rum, da Huset stod færdig i 1683, men den svenske Arkitekt Tessin, der kaldte Gyldenløve „un seigneur de grande connoissance et lumière dans les beaux arts“, var ikke helt tilfreds, hverken med Husets Ydre eller Bekvemmelighederne. Gyldenløve beholdt ikke Palæet, men solgte det i Aaret 1700 til Enkedronning Charlotte Amalie, efter hvem det siden fik Navn. Hun døde paa Charlottenborg i 1714, og hendes Børn Prins Karl og Prinsesse Hedevig tog det i Arv. Siden tilfaldt det ved Testamente Christian VI og i Aarene 1743-45 var det midlertidig Bolig for det nygifte Par Kronprins Frederik (V) og Prinsesse Louise af England. Derefter førte Palæet nogle Aar en omskiftende Tilværelse som Operahus og Koncertlokale, ja, Klasse-lotteriet fik Lokale paa Charlottenborg og beholdt dem ogsaa, efter at Palæet 1753 var taget i Brug som Kunstakademi.

Kuppelsalen paa Charlottenborg. (Fot. Guldbrandsen).

I Bygningerne omkring Kongens Nytorv er der foruden karakteristiske Interiører fra Klunketiden ogsaa bevaret adskillige fra ældre og højere æstimerede Stilperioder, ja der findes Interiører, der kan dateres næsten helt tilbage i Torvets første Dage. Det gælder saaledes tildels Kuppelsalen paa Charlottenborg, siden „Det kgl. Skilddrer-, Billedhugger- og Bygningsakademi“ fik Sæde i Palæet benyttet som Akademi-raadets Mødesal og prydet med Portrætter af Medlemmerne gennem Tiden. Iøvrigt havde Salen, hvis Stuklofter søger deres Lige her i Landet, i den Periode, da Prins Karl og hans Søster ejede Charlottenborg, været indrettet som Eremitagegemak med tilhørende Elevatorbord og andet Maskineri. Akademiet havde fra først af kun seks Rum til Raadighed, deriblandt Riddersalen ud mod Kongens Nytorv, hvor det opstillede Teater blev fjernet. Rummet blev gjort til Solennitetssal og indrettedes tillige som Afstøbnings-samling, hvor det nye Akademi Elever kunde gøre Studier efter de opstillede antikke Statuer og Buster.

Den store „italienske“ Trappe i Charlottenborgs Nordfløj. (Fot. Th. Andresen).

Noget af det smukkeste paa Charlottenborg er den pompøse Baroktrappe med de kraftige Balustre og lave magelige Trin. Den blev udført i Tiden efter 1721, vistnok af I. C. Ernst. Tidligere havde Huset haft en Trappeopgang udvendigt i Gaarden.

Andre Interiører stammer fra C. F. Hansens Tid som Direktør for Akademiet. Dengang blev Riddersalen – Figursalen, som den nu kaldtes – omdannet i nyklassisk Stil med Loftsmalerier af Hilker.

Til højre: Festsalen i Thotts Palæ efter Ombygningen 1893. (Fot. B. Grandjean). Festsalen blev nyindrettet i Forbindelse med Jardins Arbejde i Palæet, og holdt i Hvidt og Guld. I Loftets Rocaillestukkatur ses det Thott'ske Vaaben.

Herover: Kaminopsats i Thotts Palæ med Gyldenløves Vaaben, Portræt og Spejlmønogram. (Efter Danske Slotte og Herregaarde).

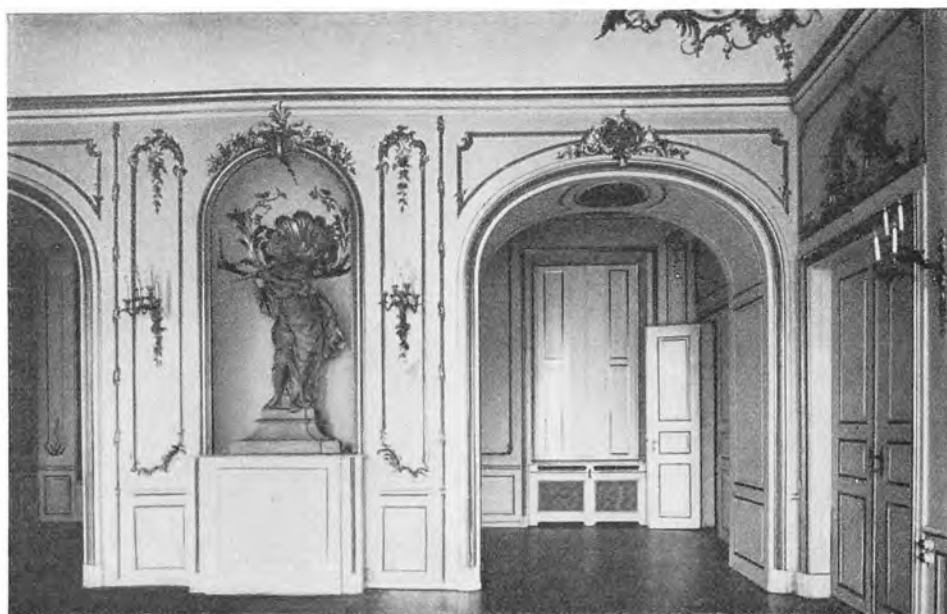
Interiør fra Erichsens Palæ, nu Handelsbankens Bygning paa Kongens Nytorv. (Fot. Hude, ca. 1910).

Baade Thotts Palæ og Charlottenborg skulder højadelige, ja fyrstelige Personer deres Udsmykning, men som Navnet angiver, var det en borgerlig, der opførte Erichsens Palæ, Torvets fornemste Repræsentant for den nyklassiske Byggemaade.

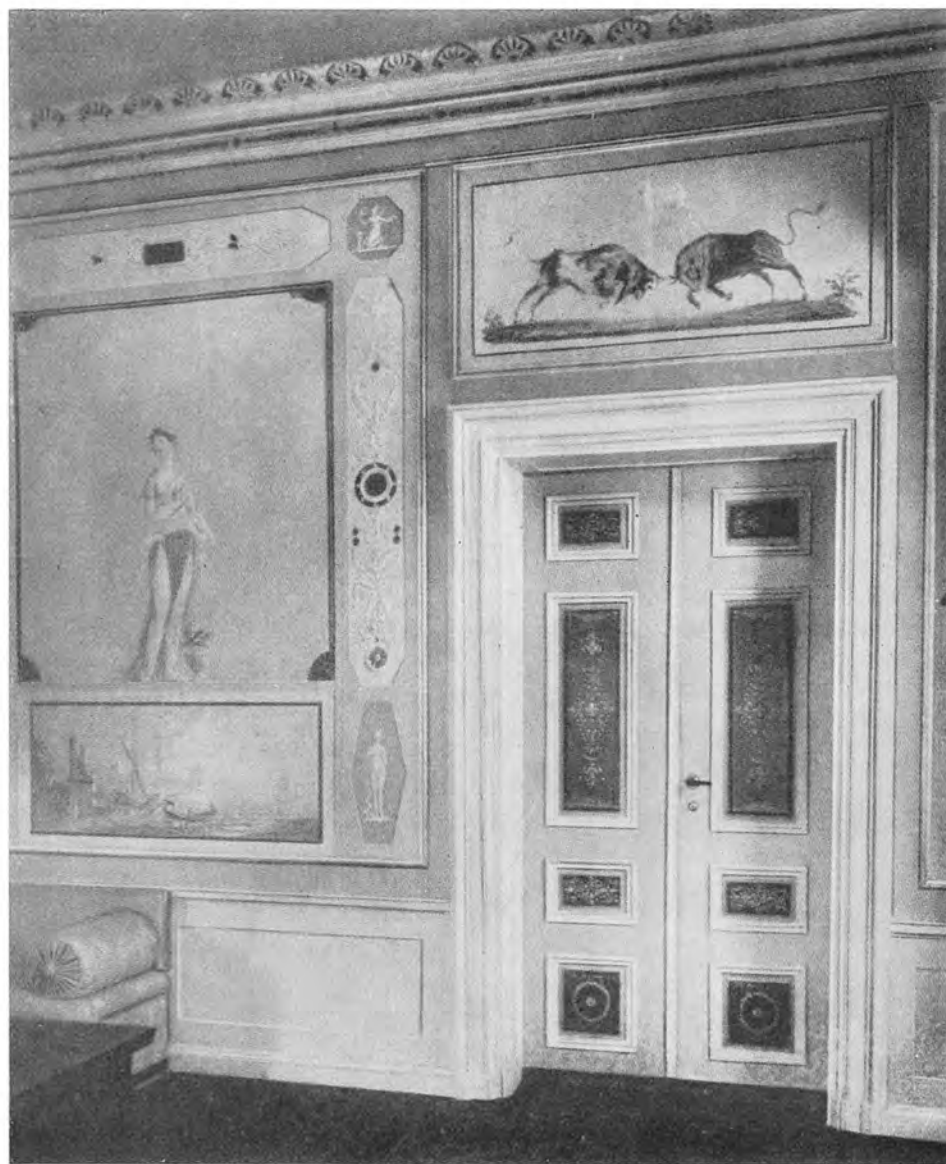
Bygherren, som lod Harsdorff bygge det smukke Palæ, Grosserer og kgl. Agent Erich Erichsen, var en af de mest fremtrædende københavnske Handelsmagnater i den florissante Periode og var selv efter Bankerotten i Stand til at laane Staten store Summer.

Harsdorff havde i sine sidste Leveaar ændret sin Smag noget og beundrede nu nærmest den græske Antik, den søjledyrkende „Hellenisme“. Men det var kun paa Bygherrens udtrykkelige Forlangende, at Palæet paa Kongens Nytorv blev prydet med den smukke Søjlefront.

Til det fornemme Ydre svarede det Indre. Franske Kunstnere, Maleren le Sueur og den „utroligt dyre“ Arkitekt J. J. Ramée stod for Udsmykningen. Samtidige hævdede, at Erichsens Hus var – verdensberømt!

De to Interiørdetailler fra Thotts Palæ virker begge især ved deres Stukkaturer, men er meget karakteristiske Prøver paa to forskellige Stadier af Stiludviklingen, den pompøse Kamin i Barokstil fra Aarhundredets Begyndelse og den elegante lette Rokoko i Festsalen. Det var Estrups kendte Udenrigsminister, Lensbaron Tage Reedtz-Thott, der i Aaret 1893 lod Arkitekten Gotfred Tvede lede en gennemført Istandsættelse af Palæet. Men det var ogsaa Baronen, som i 1898 frasolgte Haven.

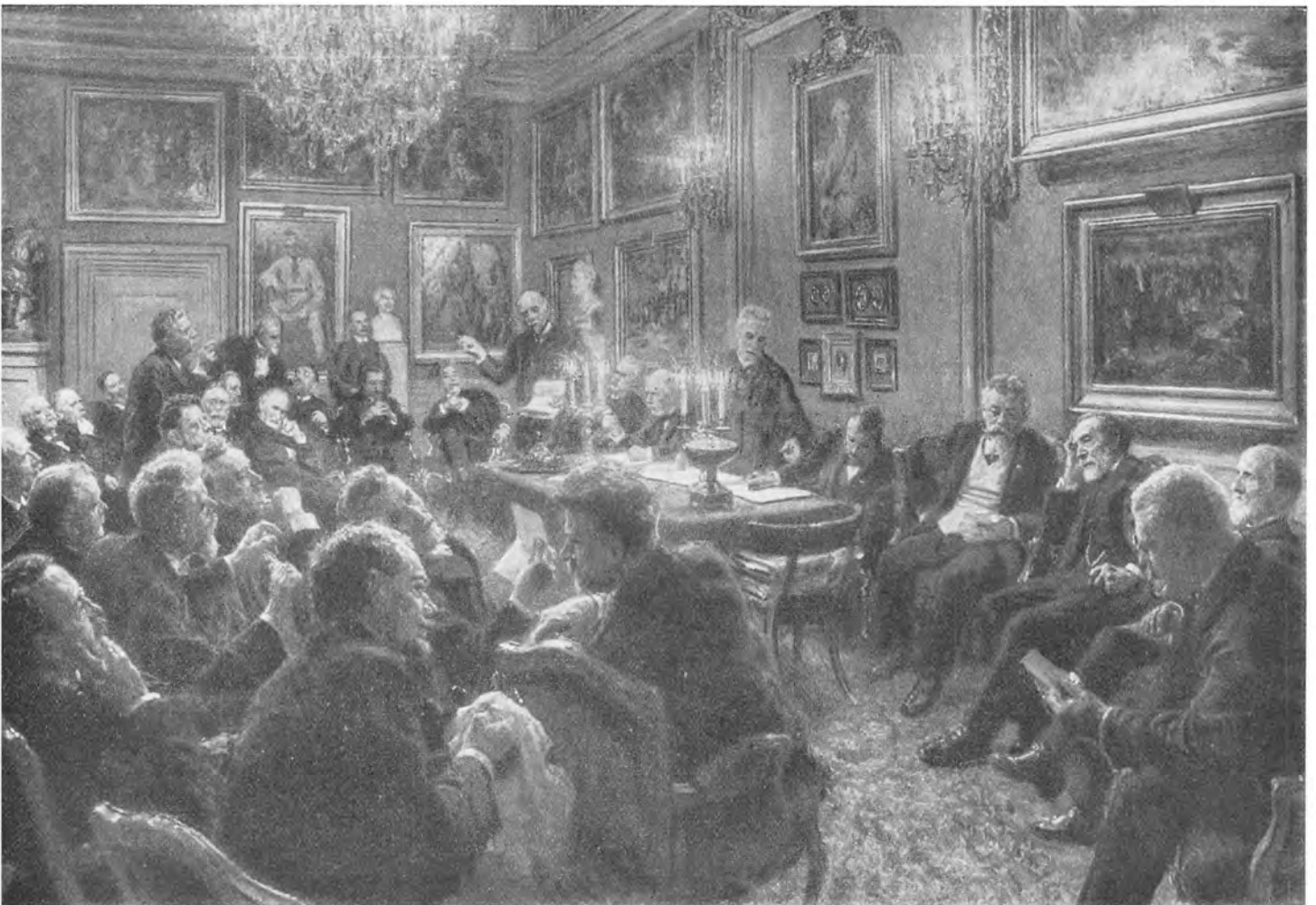

Herover: Thorvaldsen hyldes efter Hjemkomsten 1838 paa Charlottenborgs Balkon. (Tegning af C. Peters 1838. Privateje).

Til venstre: Portræt af min Familie. (Maleri af Wilhelm Marstrand 1862, Kunstmuseet). Herunder: Et Akademiadmøde i Kuppelsalen 1904. (Maleri 1906-08 af Viggo Johansen, Kunstmuseet).

Charlottenborg har ikke blot huset Akademiet for de skønne Kunster, men flere af dettes berømte Lærere har haft deres Bolig i Palæet og med deres Billeder gengivet Scener af deres mere private Tilværelse, saaledes Eckersberg (Se Side 151) og Marstrand.

Vor eneste verdensberømte Kunstner, Bertel Thorvaldsen, blev ved sin Tilbagevenden i 1838 hyldet paa Charlottenborgs Balkon (Se Side 154) og fik siden sin Æresbolig i Palæet, samt sit Atelier i Rummet under Kuppelsalen. (Maleri af F. Richardt 1840, Thorvaldsens Museum).

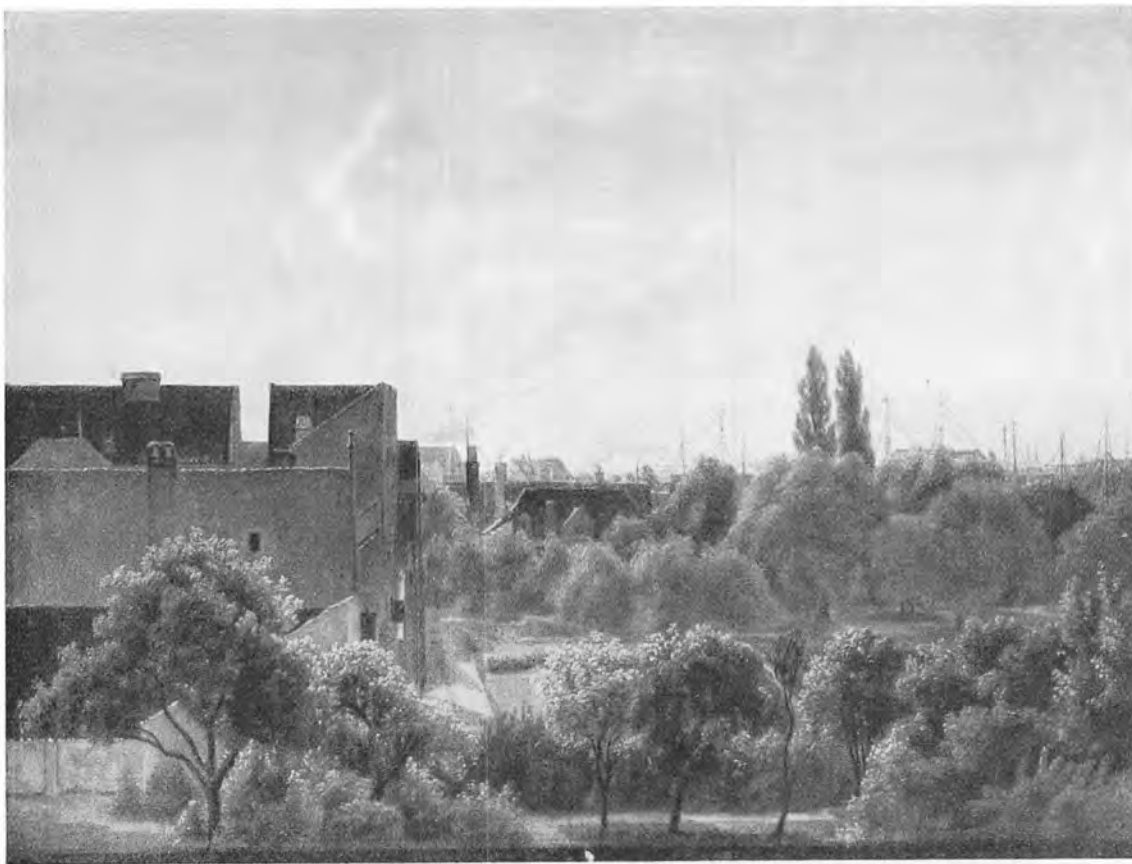
Modelskolen paa Kunstakademiet 1826. (Maleri af V. F. Bendz, Kunstmuseet.) Som omtalt blev der oprindelig stillet seks Lokaler paa Charlottenborg til Raadighed for det nye Akademi. I det ene „stilles Modellen“ og „eftertegnes trende Aftener i hver Uge Mandag, Onsdag og Fredag fra Klokken 5 til 7 slet.“

Herover, til venstre: Gammelt Piletræ i Charlottenborg botaniske Have med Udsigt mod Heibergsgade ca. 1870. (Gouache af ukendt, Bymuseet). Til højre: Direktørboligen i den botaniske Have med Charlottenborg i Baggrunden. (Maleri ca. 1850 af J. P. Møller, F. Hendriksen fot.).

Den store herskabelige Have, der laa bag Charlottenborg, blev i

1777 overladt til Universitetet for at indrettes som botanisk Have, en Erstatning for det tidligere Anlæg af denne Art i Frederiksstaden. (Sammenlign Bind 3, Side 320). Haven havde fra første Færd været anlagt som Parterrehave, i den da gængse kunstfærdige Stil med Figurer, Blomsterrabatter og klippede Hække, Springvand og en Grotte „med behørig Muschelværk“.

Udsigt over Charlottenborg botaniske Have ca. 1845. (Maleri af Vilh. Kyhn (?), Bymuseet).

Man ser til venstre Bagsider og Brandgavle af den Klynge Nyhavns-huse, der fra gammel Tid skar sig ind i Haveområdet. Der havde ligget Lejevaaninger her allerede i Gyldenløves Tid, et Bevis paa, at heller ikke saa høje Herrer fandt sig for fine til paa den Maade at gøre sig en Fortjeneste.

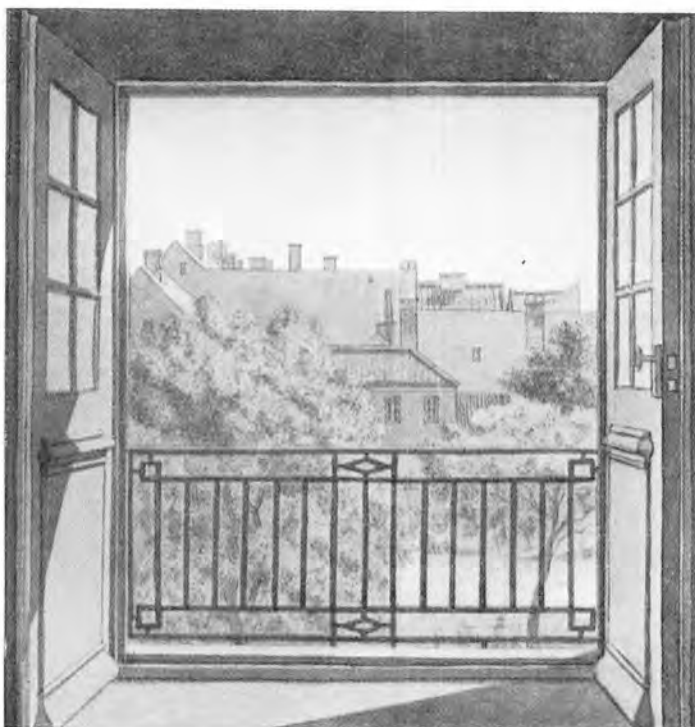
Fra Charlottenborg botaniske Have. (Maleri af Jørgen Roed, Øregaard).

Jørgen Roed hører til de Malere, der har haft Bolig paa Charlottenborg og kunnet gøre sig Fordel af den dengang saa idylliske Beliggenhed. Han har fæstnet Havens Stemning paa dette yndefulde Billede. Man har gennem Charlotte Dorothea Biehl Underretning om, hvordan Haven i tidligere Tid behagede den unge Kronprins Frederik (V). Under „den kære Lovises Barsler“ følte Prinsen sig ensom og trist til Mode,“ og hvad var naturligere end at ønske sig at nyde Aftenluften i det Grønne. I Charlottenborgs Have var en dejlig Grotte med kjølede Springvand. Foruden den Behagelighed, Stedet kunde have i sig selv, elskede han Charlottenborg lige indtil Navnet. Indtil den sidste Gang, han var der, sagde han, idet han gik opad Trappen: „Jeg kommer her aldrig uden at erindre mig med Fornøjelse, at jeg har nydt de lykkeligste Øjeblikke af mit Liv her.“

Direktørbolig og Væksthus i Charlottenborg botaniske Have. (Maleri ca. 1850 af I. C. Larsen, By-museet).

Den botaniske Have flyttedes i 1778 fra Amaliegade til Charlottenborg og samme Aar paabegyndte man under Harsdorffs Ledelse Ombygningen af det gamle Orangerihus fra Palæets første Tid. Det laa ud mod Nyhavn og blev nu indrettet dels som Direktørbolig, dels som Væksthus og tillige med en Bibliotekssal i Midterpartiets andet Stokværk. Helt færdigindrettet var Haven først i 1783. Paa det Tidspunkt havde den berømte Botaniker Martin Vahl allerede trukket sig tilbage fra sit Lektorat ved Haven. Han kunde ikke enes med Gartneren, som Ledelsen gav Medhold. Afskedigelsen gav Anledning til en litterær Fejde. Først fra 1817 blev Haven fuldstændig underlagt Universitetet.

Herover, til venstre: Udsigt fra Balkon paa Charlottenborg over den botaniske Have. (Tegning af Eckersberg ca. 1845, Kobberstiksaml.). Til højre: Væksthusene i Haven med Palæet i Baggrunden. (Tegning af Eckersberg 1851, Kunstindustrimuseet). Herunder: Den nuværende Have bag Charlottenborg. (Fot. 1948, København Før og Nu). Ved Omdannelsen til botanisk Have blev det tidligere Orangeri af Harsdorff ombygget til Væksthus med et Midterparti i to Etager, den øverste indrettet som Bibliotekssal. Iøvrigt blev der naturligvis opført andre Bygninger, nødvendige for den nye Drift, deriblandt Boliger for forskellige Funktionærer.

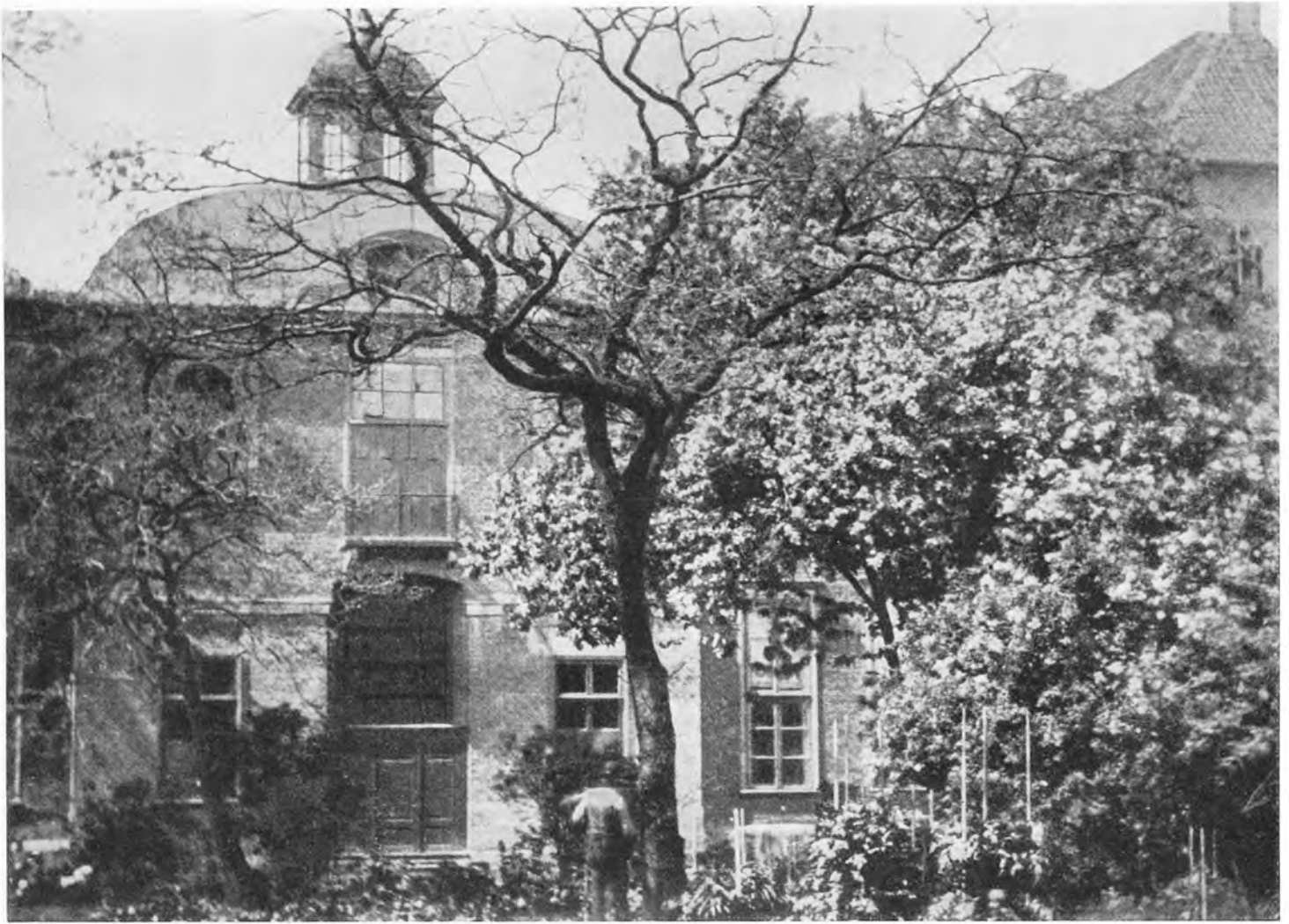
Botanisk Have ved Charlottenborg bestod, indtil den nuværende botaniske Have blev anlagt paa det tidligere Fæstningsterræn. (Sam-

menlign Bind 4, Side 314). Paa sit sidste Stade indtog Haven imidlertid et større Areal end den oprindelige Palæhave. Den havde bredt sig ind paa Gammelholms Terræn og blev nu, som det allerede nogle Aar før var sket med den øvrige Del af dette, frigivet til Bebyggelse. Paa den Del, der laa nærmest Charlottenborg, opførtes i 1880-83 den nye Udstillingsbygning.

Idyllen omkring Charlottenborg er saaledes i det hele forsvundet. Men en Stump af den er der dog tilbage, tilmed et af de mærkeligste Haveinteriører i Hovedstaden, der med de opstillede Figurer og en Baggrund af Bygninger af vidt forskellig Karakter og Alder forekommer som et Levn fra en mindre soigneret og friseret Fortid. Billedet herunder viser en Del af dette Interiør.

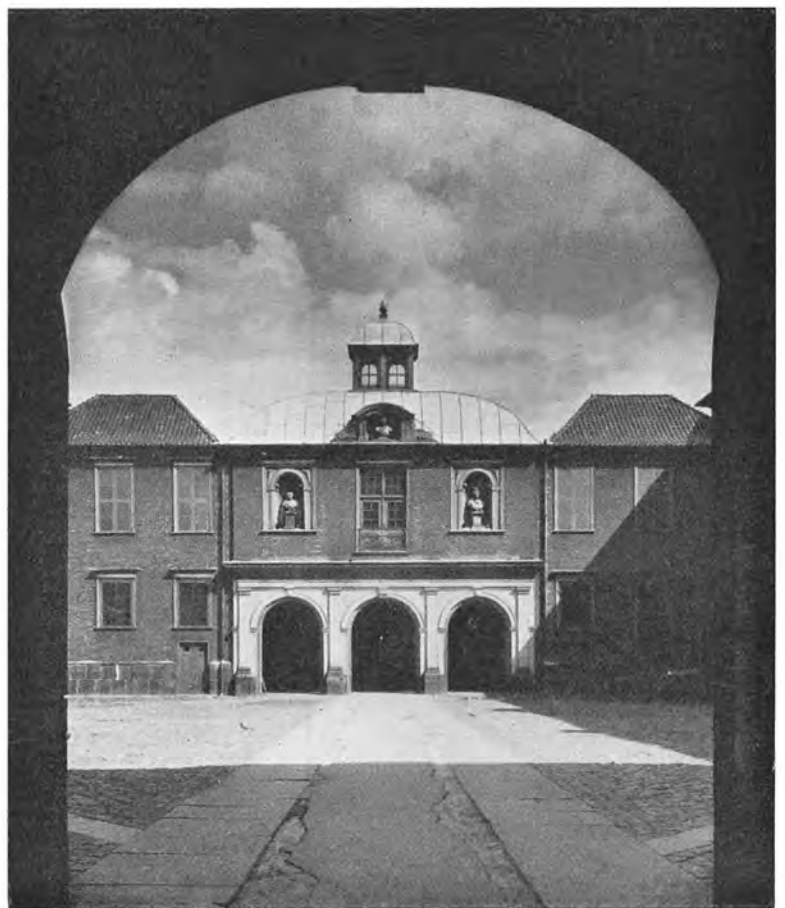
Opad selve Charlottenborg klistrer sig et gammeldags Gavlkvisthus, og bag det ses en irregulær gul Bygning, den sidste Rest af Frederik II's statelige Renæssance-sejlhus. Til dette slutter sig endda fremdeles et Stykke af - den gamle Holmens Reberbane, i sin første Skikkelse ogsaa bygget under samme Monark, men nu benyttet som Atelier og Professorbolig. Og bag disse gamle Fortidslevninger taarner sig Stærekasens Cementkøls mod Himlen.

Øverst: Charlottenborgs Bagside, set fra den botaniske Have. (Fot. 1874, Bymuseet). Til højre: Samme Fløj i Nutiden, men set fra Hovedindgangen. De to Facader er dog i deres Udseende saa godt som identiske. (Fot. Guldbrandsen).

Mens der oprindeligt havde været Adgang fra Charlottenborg til Haven gennem Arkaderne i Kuppelfløjen, var dette Parti med Tiden kommet i Forfald, og Portiquen, som den bygningstekniske Betegnelse paa Rummet lyder, var blevet indrettet til Atelier. Det blev benyttet af Franskmanden Saly, Akademiets første Direktør og Ophavsmanden til Rytterstatuen paa Amalienborg. Den var dog for kolossal til at kunne udføres i Atelieret og blev modelleret i et Værksted, rejst i Haven.

Siden fik Thorvaldsen sit Atelier i dette Lokale. Billedet foran Side 155 viser ham siddende i Atelieret mellem en Del af sine egne Værker. Mon det er til dette Rum, man kan henføre Anekdoten om hans noget nonchalente Bedømmelse af disse? En Besøgende har fortalt, hvordan han traf Thorvaldsen i Beskuelse af sine Arbejder. Tilsidst slog han ud med Haanden og sagde blot: „Ja, der er jo meget kønt!“ Sans for Humor havde Verdensberømteden i hvert Tilfælde. Thiele fortæller, hvordan Thorvaldsen, da han paa Charlottenborgs Balkon bøjede sig for Mængden, som hyldede ham paa Hjemkomstdagen, hviskede: Det er akkurat ligesom Paven paa Skt. Peter!

Harsdorffs Hus paa Kongens Nytorv, til højre Tordenskjoldsgade med „Størekassen“ og et Hjørne af Det kgl. Teater. (Fot. 1948, København Før og Nu). Da Slotsforvalter Biehl – Fader til den kendte Charlotte Dorothea Biehl – døde i Aaret 1777, besluttede

man at nedrive hans Bolig ved Siden af Charlottenborg. Men Harsdorff fik efter Ansøgning Grunden skænket for her at opføre sit første „Borgerhus“, der skulde tjene som Mønster for det fremtidige Byggeri i Hovedstaden.

Charlottenborg. (Maleri af Rach og Eegberg, Nationalmuseet). Billedet viser foruden Palæet tillige den ovenfor omtalte Forvalterbolig, paa hvis Fundamenter „Harsdorffs Hus“ blev opført.

Kunstakademiet fik 1787 fuld Raadighed over Charlottenborg, nemlig ved kgl. Resolution Ret til „ene og aleneste at være i Besiddelse af denne Bygning.“ Alligevel fik Politiretten efter Byens Brand i 1795 anvist Lokaler baade i Nord- og Østfløjen, mens der blev indrettet Arrester i Kælderen, en Tilstand som blev bevaret indtil 1815. Endnu tre Aar længere husede Charlottenborg Tallotteriet, der ligeledes havde faaet Lokaler paa det efter Branden. Som før foran Raadhuset blev det nu trukket paa Charlottenborgs Balkon, under Paukers og Trompeters Lyd.

Det kgl. Teater, set fra Kongens Nytorv. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Det er i Aar, 1948, netop 200 Aar siden, det første Skuespilhus blev opført paa Kongens Nytorv. Det ses paa det nederste Billede og blev opført med Eigtved som Arkitekt, men ombyggedes af Harsdorff i

Aarene 1773-74 og gjorde derpaa Tjeneste indtil 1874, da det ny Teater stod færdigt, opført i Datidens traditionelle Teaterstil af Vilhelm Dahlerup og Ove Petersen. Teaterbygningen blev rejst ved Siden af det ældre Komediehus, paa den Plads, hvor tidligere Giethuset, siden 1830 Sæde for Officersskolen, havde ligget.

Giethuset og Skuespilhuset paa Kongens Nytorv. (Maleri ca. 1750 af Rach og Eegberg, Nationalmuseet).

Det mærkelige Navn Giethuset kommer af det plattyske gieten, som betyder at støbe. Giethuset paa Kongens Nytorv blev opført 1671 og prægede saaledes i godt 200 Aar Pladsens Udseende. Det var her, Rytterstatuen paa Amalienborg blev støbt den 2. Marts 1768. Hele Processen varede kun godt tre Minutter. Man maatte nedrive et Stykke af Husets Vægge for at faa Statuen ud, og da den paa sin Slæde passerede den ældre Hest paa Kongens Nytorv, blev der afgivet Kongesalut. Flytningen fra Giethuset til Amalienborg Plads tog næsten 12 Timer.

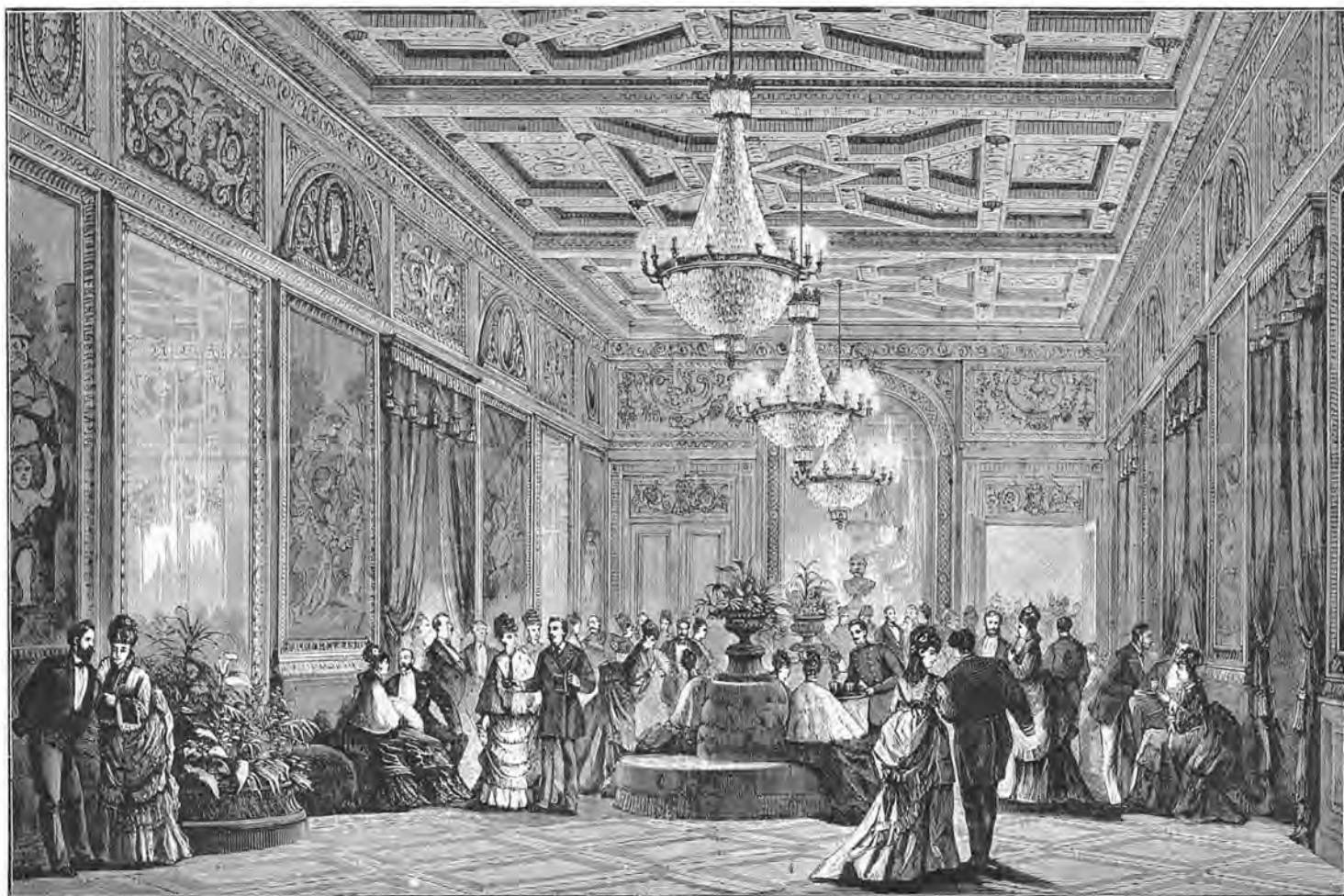

Høkerloge i det gamle kongelige Teater. (Tegning af P. Klæstrup).

Man husker Fortællingen om H. C. Andersens, der straks den første Dag, han var i København, foran det kongelige Teater blev tilbudt en Billet og hjerteligst takkede den venlige Mand. Den unge Hans Christian troede i sin Naivitet, at det var en Foræring. Men det var jo en af Billethøkerne, han havde truffet. Høkerlogerne var noget specielt for det gamle kongelige Teater, fordi Opkøberne, i hvert Fald indtil 1865, frit kunde bestemme, hvormange Personer, der skulde staves sammen, i hver Loge. Man kunde paa den Maade slippe til at komme billigt paa Komædie.

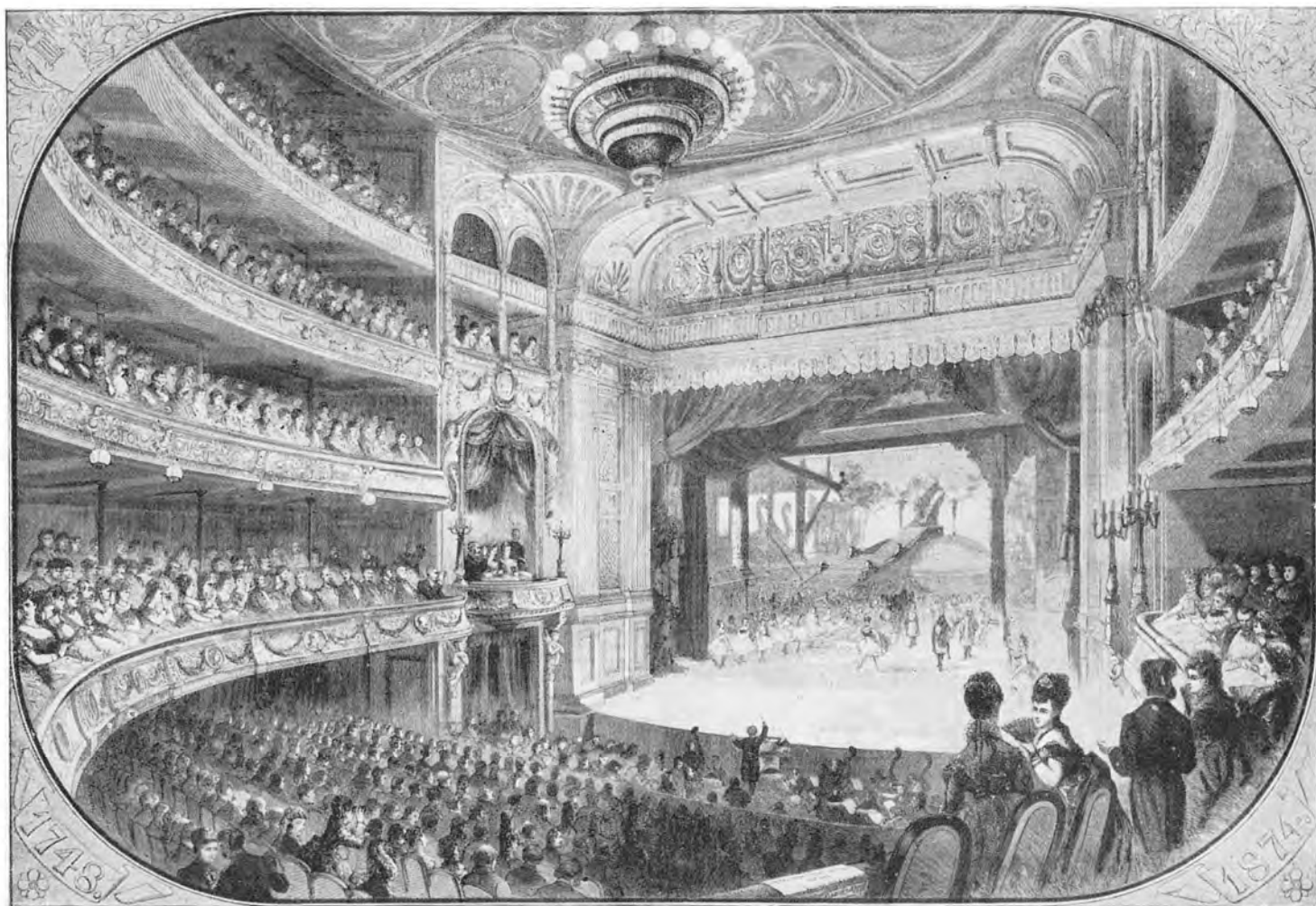
Herunder: Tilskuer-Foyeren i Det kgl. Teater. (Efter Ill. Tidende 1874-75). Tilskuerpladsen i Det kgl. Teater straalte som ved Indvielsen i hvidt og Guld, og ligeledes er Tilskuerfoyeren ødselt udsmykket med Marmor og Stuk i Datidens Smag. Den var med sit „nye elegante Udseende“ ikke beregnet for alle og enhver. „Selvom man end ikke afspærrede den fine Foyer for det mindre fine Publikum“, regnede man dog med, at dette ikke vilde færdes der.

Paa næste Side vises et Scenebillede fra en Opførelse af Holbergs Komædie: Jacob von Thyboe, paa det gamle kongelige Teater. Dette havde efter Harsdorffs Ombygning i 1774 faaet næsten dobbelt saa mange Tilskuerpladser som før, ialt 1000, og over Prosceniet læste man for første Gang Indskriften: Ej blot til Lyst. Den maatte ganske vist siden vige for en latinsk, men kom fra 1813 atter til Ære og Værdighed.

Interiører fra det gamle (Herover: Maleri ca. 1850) og det nye kgl. Teater (Herunder, efter Ill. Tidende 1873-74).

Herover: Kongens Nytorv, set imod Syd i Aaret 1756. (Stik af J. J. Bruun. Efter Før og Nu).

Man vil ved Hjælp af Underskrifterne paa selve Billedet let kunne identificere de forskellige Bygninger og bør iøvrigt sammenligne med Billedet øverst paa modstaaende Side, der gengiver det samme Parti i vore Dage.

Der blev spillet dansk Komædie paa Kongens Nytorv, førend Skuespilhuset aabnede i 1748. Aaret før havde Kongen skænket „de danske Aktørers samlede Trup“ det saakaldte gamle Tjærehus ved Siden af Giethuset, og her havde Selskabet spillet fra December 1747 til Juni det følgende Aar, da Bygningen blev nedrevet. Man havde skaffet Penge til Opførelse af en ny Teaterbygning, dels

ved et Laan fra Kongen, dels ved Gaver fra private. Grundstenen blev nedlagt den 4. Juli 1748, og saa hastigt skred Byggeriet fremad, at det ny Teater kunde aabnes allerede den 18. December samme Aar paa Dronning Louises Fødselsdag. I den Prolog, som indledede den første Forestilling, blev der talt om Kongen, som tillod Landets Børn „en ustrafværdig Lyst i danske Skuespil, en Lyst og Tidsfordriv, som skal til Nytte blive for Landets eget Sprog og bringe det i Flor“.

Det skulde nu ikke netop tjene dette Formaal, at der optraadte saavel italienske Operasangere som franske Skuespillere og dertil Linedansere og Tryllekunstnere paa den ny danske Scene. Men det var for at hjælpe paa Selskabets haabløse Økonomi.

Kongens Nytorv med Harsdorffs Teaterbygning og Erichsens Palæ. (Litografi ca. 1820).

At Kongen 1750 overdrog Teatret til Magistraten, maatte denne føle som en tyngende Byrde, og der kom først Orden i Tilstandene, da man i 1770 havde forestillet Regeringen, „at saadannenyttige Amusements sjælden finde Fremgang, uden hvor kongelig Huld og Naade soignerer dem“, og Teatret blev overtaget af Staten. Dermed blev dets officielle Navn: Den kongelige danske Skuespilplads.

Herover: Kongens Nytorv set mod Holmens Kanal med – fra venstre – Det kgl. Teater, Erichsens Palæ, Magasin og Hotel d'Angleterre. (Fot. 1948, København Før og Nu). Billedet er taget under samme Synsvinkel som det paa Siden overfor gengivne Stik, men over-

hovedet ingen af de gamle Bygninger er nu bevaret. Ikke engang „Hesten“ er i Dag den samme som dengang, og dens Omgivelser er ændret stærkt med Anlægget af den nye dobbelte Krins. Yderst til højre skimtes „Store Nordiske“s Bygning.

Kongens Nytorv med Giethuset, det gamle kongelige Teater, og Erichsens Palæ. (Fot. 1867, Bymuseet).

Harsdorffs kønne Teaterbygning havde efterhaanden ved forskellige Til- og Ombygninger faaet det meget uskønne Ydre, som Billedet her viser. Efter en Ombygning i 1857 ragede den nye Scenebygning høje, nøgne Gavl op over Teaterbygningens Tag. Teatret havde faaet en mærkelig Placering, idet det halvvejs spærrede for den Gade, der fra Kongens Nytorv førte ned langs Holmens Kanal.

Parti af Kongens Nytorv med Holsteins Palæ samt Tømmerhandler Søren Jørgensens Hus omkr. 1750. (Maleri af Rach og Eegberg, Nationalmuseet).

Storkansler Holsteins Hus var som et Centrum for Selskabslivet i Holbergtidens København, og man har villet genkende Husherren iden „vir perillustris“, til hvem Holberg skrev sine latinske Levnedsbreve.

Ogsaa Søren Jørgensen blev interesseret i den danske Skueplads, skønt paa en noget anden Maade. Det var ham, der i 1737 overtog det gamle Komediehus i Grønnegade for Aaret efter at sælge det til Nedbrydning!

Herunder: Kongens Nytorv 13-15. (Fot. 1888. Efter Før og Nu). Mens det stilfulde Nr. 15 (til højre) – 1817-48 Sæde for Firmaet Hambro & Søn og derefter for Efterfølgerne Smidt & le Maire – blev bevaret gennem Størstedelen af det 19. Aarhundrede, skiftede Nr. 13 Karakter allerede omkring forrige Aarhundredskifte

og blev til Hotel du grand Nord, 1811 ejet af Storkøbmanden Constantin Brun, der her indrettede Hovedstadens første Varmtandsbadeanstalt, ligesom senere Byens første Flytteamnibusser blev installeret i Hotellet. Men 1871 fik „De forenede Hvidevareforretninger“ Butik i det gamle Hotel.

Herover: Kongens Nytorv med Erichsens Palæ (Handelsbanken) og Magasin du Nord. (Fot. 1948, København Før og Nu). Til højre: Hovedhallen i Magasin, Aar 1894. (Magasin du Nord). Det var to unge Købmænd, Th. Wessel og Emil Vett, som i 1871 aabnede en Filial af deres Hvidevare-Forretning paa Vestergade i Aarhus i det gamle „Hotel du Nord“ paa Kongens Nytorv. Opad fem smalle Jernttrin og en almindelig Dør kom man ind i Butiksløkalerne, og Lagerlokalerne bagved mindede med deres Baase endnu om den tidligere romerske Badeanstalt. Men allerede 1879 foretoges en Ombygning og samtidig indregistreredes det nye Firmanavn: „Magasin du Nord“. Allerede efter denne Nyindretning pristest Magasin som „et i sin Slags enestaaende i Skandinavien“, og det hævdedes, at man for at finde Sidestykker i Virkeligheden maatte til Paris. Hvordan „Localet“ dengang tog sig ud, kan man dømme om ved at blade tilbage til Side 144, hvor et af Interiørerne gengives. Det havde da lagt Beslag paa det hele Hotel du Nord, men nye Udvidelser blev hurtigt nødvendige, man erhvervede Naboejendommen Nr. 15 paa Kongens Nytorv og andre Ejendomme ved Vingaardstræde og Lille Kongensgade, og saa opførtes efter Tegninger af Albert Jensen og Henry Glæsel den paladsagtige Bygning, der paa alle Maader svarede til Tidens Skønhedsideal og virkelig var af internationalt Format.

Magasin er siden da blevet yderligere udvidet og ejer nu hele Omraadet mellem Kongens Nytorv, Vingaardstræde, Bremerholm og Østergade. Det indtil nu iværksatte Byggeri har dog været af mere interimistisk Karakter, men ad Aare tænkes et moderne Stormagasin naturligvis opført.

I mærkelig Kontrast til det store Forretningspalads ligger det allerede foran omtalte Erichsens Palæ. Man ser paa Billedet, hvorledes de nærmest tilstødende Bygninger, Handelsbankens egen Tilbygning og det ombyggede tidligere Hotel Tottenberg paa Hjørnet af Vingaardstræde, i Stilen er lempet efter det fornemme Bygværk.

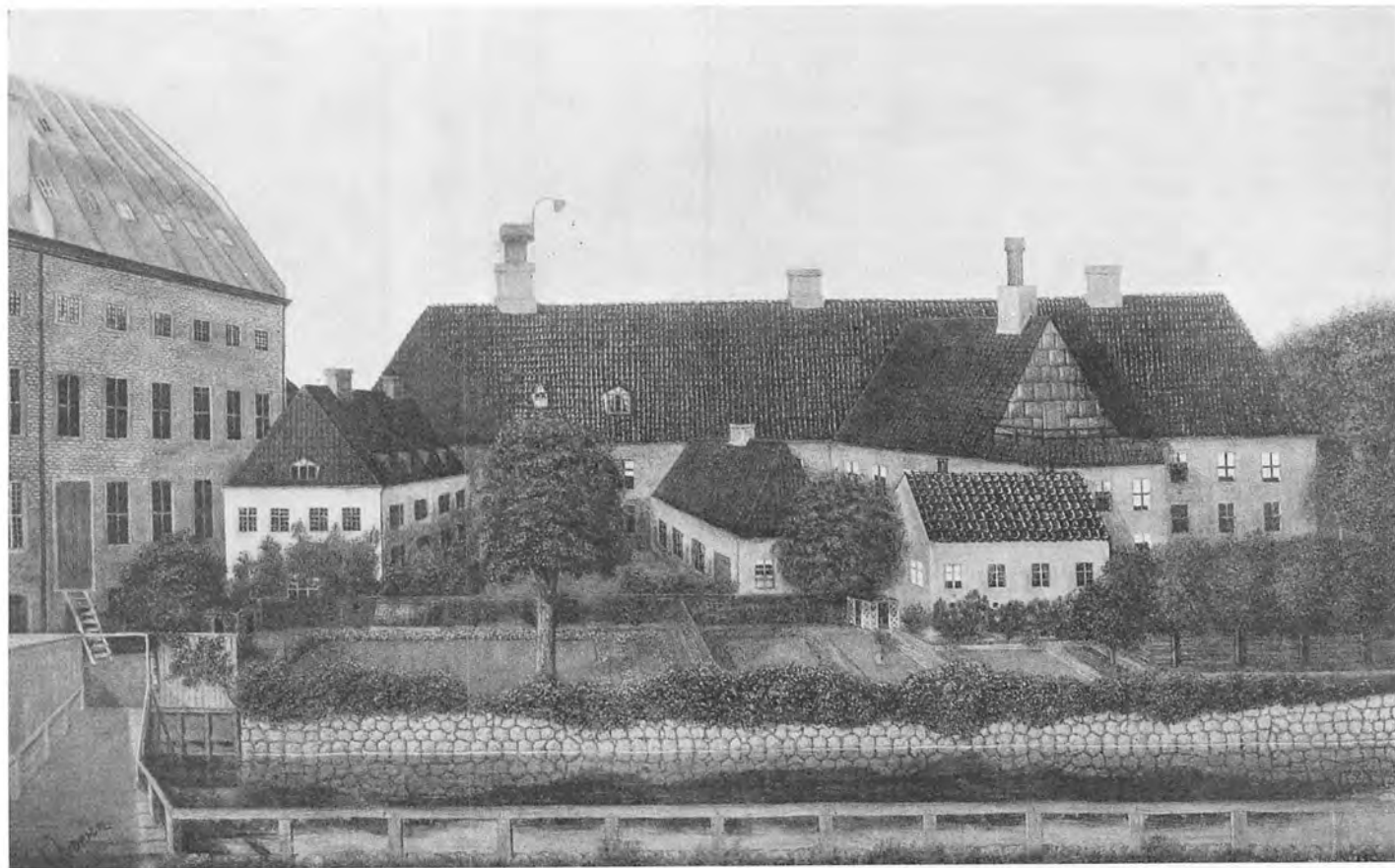

Til venstre: „Stærekassen“ set fra Tordenskjoldsgade. (Fot. 1938, Akadem. Arkitektforening). Nederst: Det gamle Kongelige Teater og Giethuset, set fra Gammelholm. (Maleri fra 1860erne af Danser ved Det kgl. Teater Oscar Iversen. Efter Før og Nu).

For at orientere sig paa det nederste meget primitive Billede maa man sammenligne det med Planen Side 171, og man vil paa denne genfinde Forgrundens stensatte Kanal, der dannede Forbindelsen mellem selve Holmens Kanal og Banegraven. De smaa Tilbygninger til Giethuset var paa forskellig Maade taget i Anvendelse af Teatret. Som Planen gengivet foran Side 69 viser, laa Giethuset tværs over nuværende Tordenskjoldsgade, og i det øverste Billede har man altsaa en nøjagtig Pendant til højre Halvdel af det nederste.

Allerede under Opførelsen af det ny kongelige Teater var der fra forskellig Side anket over, at det skulde rumme alle tre Kunstarter, og at navnlig mere intime Skuespil daarligt passede til den store Scene. Allerede dengang begyndte saaledes den Diskussion om Dobbeltscenen, som i 1931 førte til Opførelsen af Det kgl. Teaters nye Scene, populært kaldet Stærekassen.

Det meget omdisputerede Bygningsværk blev opført efter Tegning af Arkitekt Holger Jacobsen.

Udsigt imod Gammelholm ca. 1865. (Fot. ca. 1860. Efter Før og Nu).

GAMMELHOLM

Betegnelsen: Gammel tilsvares i Almindelighed af Modsætningen: Ny, og Gammelholm havde da ogsaa allerede fra Slutningen af det 17. Aarhundrede sit Modstykke i Nyholm. Da Christian V lod den ny Afdeling af Orlogsværftet, Nyholm, anlægge, indlededes i Virkeligheden ogsaa den Udvikling, som i 1850erne førte til, at man flyttede samtlige maritime Etablissementer fra Gammelholm og frigav denne til borgelig Bebyggelse. Og først da var det, at Betegnelsen Gammelholm for Alvor blev slaaet fast. Trods Nyholm havde man før i lige saa stor Udstrækning anvendt det egentlige Navn: Bremerholm.

At blive dømt i Bremerholms Jern var som bekendt en af Fortidens værste Straffe. Men Bremerholm var ikke en Straffeanstalt. Man drog blot Fordel af de arme Livsslavers Arbejdskraft paa det Orlogsværft, som allerede Kong Hans havde ladet anlægge, og som siden under de skiftende Oldenborgere var den nødvendige Baggrund for Opretholdelsen af den berømmelige danske Orlogsfleete.

Om Bremerholms ældre Historie er allerede foran kort fortalt og i Billeder og Planer tillige vist Omraadets topografiske Udvikling, hvordan det først var en Ø, skilt fra Byen ved „Dybet“, hvordan dette blev tilkastet efter Belejringen 1536, og hvordan en Del af Bremerholm atter blev adskilt fra Byen ved Anlægget af Christian IV's ny Østervold med Holmens Kanal som foranliggende Voldgrav.

Andetsteds fortælles om de Planer, der var fremme allerede i det 17. Aarhundrede, om at flytte hele Orlogsværftet til Christianshavn – Nyholm var det første Forsøg paa en Realisering af dem – og hvordan en stor Del af det Omraade, som laa bag Christianshavns forlængede Voldlinje, efterhaanden blev beslaglagt af forskellige Institutioner under Orlogsværftet. Men skønt man fra første Færd havde indset det uheldige i at have dette delt i to Dele, saa gik der alligevel mere end halvandet Hundrede Aar, inden man flyttede helt over paa den anden Side af Havneløbet.

Sagen blev drøftet gennem hele det 19. Aarhundredes første Halvdel, og saa tidligt som 1844 fremsatte G. F. Hetsch et Forslag, der gik ud paa dels at sælge en Del af Arealet til privat Bebyggelse, dels at skaffe Botanisk Have ved Charlottenborg en haardt tiltrængt Udvidelse. Senere, i 1852, udarbejdede den i slige Spørgsmaal interesserede Conrad Seidelin et Projekt, efter hvilket Haven skulde nedlægges. Og det blev virkelig Tilfældet, da man i 1858 havde vedtaget Loven om Flytning af Marinens Anlæg og Bebyggelse af det saaledes frilagte Omraade. Regeringen overdrog Meldahl at udarbejde den endelige Plan, efter hvilken det nye Kvarter derefter blev bebygget.

Billedet viser den første Nybygning i Havnegade, Navigationskolen. Til venstre den gamle Kontorbygning og en paa-begyndt Bygning ved Niels Juels Gade.

Herover: Ankersmedjen paa Gammelholm med Ekvipagemesterens Have og det gamle Søkortarkiv til højre og i Baggrunden Holmens Kirke. (Tegning 1861 af Heinrich Hansen).

Det var en broget Bebyggelse, blevet til gennem lange Tider, der bredte sig paa Gammelholm mod Slutningen af hele Etablissementets Levetid. Og Tilstedeværelsen af aabne Pladser og store Haver skabte Idyller, man forgæves vil lede efter Sidestykker til i det moderne Gammelholms Stenørken.

Det gamle Prospekt fra 1611 (se foran Side 62) viser Bebyggelsen i Christian IV's Tid. Paa det Tidspunkt var den store Smedje endnu ikke omdannet til Holmens Kirke. I Ankersmedjen, der afløste den, installeredes 1791 den første Dampmaskine her i Landet. „Ild-machinen“, som man dengang sagde, drev „de store gyselige Hammere og Bælger, til at smedde og forarbejde Skibsankere til Flaaden, og derved spares mange Menneskers Haandarbejde og Helbred, thi de kunde ikke udholde den overvættes Hede fra Essen . . .“

Udbruddet af Branden 1795 i Delehaven paa Gammelholm. Samtidigt Stik. (Efter Tegning af C. F. F. Stanley, By-museet).

Som flere Gange berørt i det foregaaende, var det paa Gammelholm, den store Brand i 1795 udbrød, i den saakaldte Delehave, en aaben Plads, hvor Marinen havde store Oplag af Kul og Brænde, Tømmer, Brædder og Planker, og som var omgivet af tjærede Træskure. Efter de forskellige overleverede Beretninger synes det, som om det var paa Grund af manglende Samarbejde mellem Holmens Folk og Byens Brandvæsen, at det ikke lykkedes at begrænse Ilden, som paa Grund af den stærke østlige Blæst tog Retning mod det saakaldte Hovedmagasin. Det „tændtes allerførst i Toppen af den over Modelkamret staaende Træ-Figur, der brændte som et Lys . . .“, siger Rawert, „og i en Hast udbredte Luen sig over hele Magasinet“.

Holmens Kanal set imod Børsen med Broen, der forbandt Værftets Omraade paa den vestlige Side af Kanalen med selve Holmen. (Tegning af Heinrich Hansen 1861).

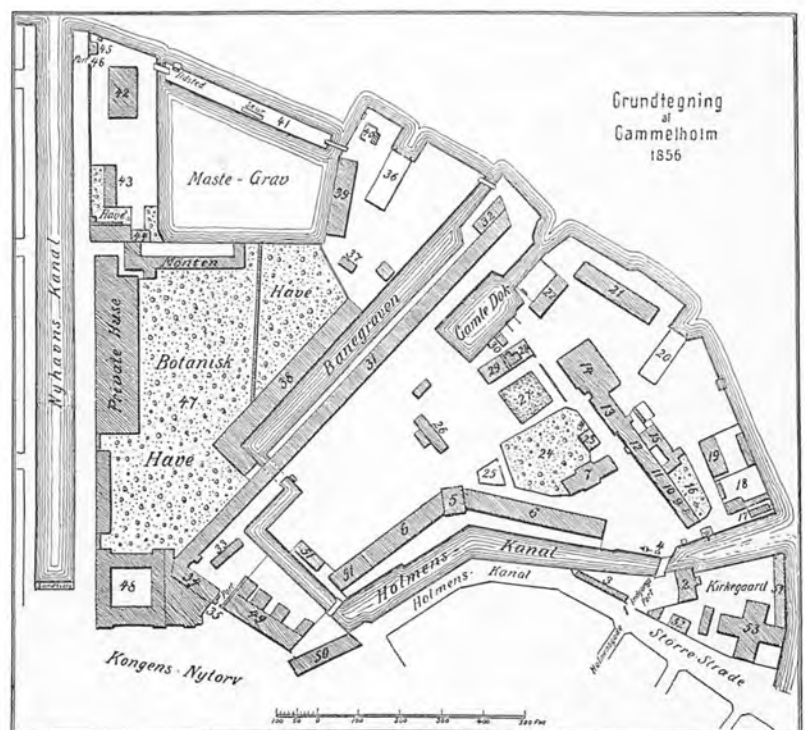
Bygningen til højre er Gammelholms Hovedvagt. Et større grundmuret Hus af lignende Type med Tjenesteboliger og Kontorer blev af Christian VI opført inde paa selve Holmen, og samtidig indrettedes „Trunken“, den gamle hvælvede Bygning, der havde været Arresthus for de dømte Slaver, til Tjæremagasin. Christian VI havde nemlig afskaffet den gamle Ordning, fortrinsvis af Hensyn til Flaadens og Magasinernes Sikkerhed. Hele Terrænet var, som Bruun har skildret det: „som oversaaet med Værksteder for Smede,

Bødkere, Snedkere, Blokkedrejere, Rappertmagere, Billedskærere, Sejl- og Kompasmagere m. v. Ved Indgangene laa Vagtbygninger, længere fremme lange Baadeskure, Kogehuse for Beg og Sværte, Vejerbod, Mastemagerværft, Baadebyggerplads, Bankestok, Mastegrav og indhegnede Pladser til Opbevaring af Tømmer og Spaaner“, og gennem næsten hele Omraadet strakte sig den gamle Reberbane i sin Længde af 320 Meter. De bevarede Rester af den og Frederik II's Sejlhus er omtalt foran Side 158.

Der er tidligere, Side 69, bragt en Plan over Gammelholm med indtegnede moderne Gadenet. Her gengives den samme uden dette, men med Forklaringer til de forskellige Talsignaturer.

Plan af Gammelholm 1856. (Efter Før og Nu).

1. Hovedindgangsport. 2. Hovedvagt. 3. Husarstald. 4. Opsigtsbetjenthus. 5. Pavillon paa Hovedmagasinet. 6. Hovedmagasinet. 7. Ministeriets Kontorbygning. 8. Vejerbod. 9. Sprøjtehus. 10. Hovedmagasinets Kontor. 11. Ekvipage- og Kommando-Kontor. 12. Klejnsmedje. 13. Grovsmedje. 14. Ankersmedje. 15-16. Værftchefens Bolig og Have. 17. Vaskehus. 18. Spaanehave. 19. Staldbygning. 20. Bedding. 21. Sejlmagasin, Materialbod, Bradebænk og Tømmerværksted. 22. Sejlmagerværksted og Sejldugsvæveri. 23-24. Ekvipagemesterens Bolig og Have. 25. Jernhave. 26. Bødkerværksted. 27. Kulplads. 28. Gamle Søkartarkiv. 29. „Trunken“, 30. Kalkhus. 31. Reberbane. 32. Hampemagasin. 33. „Drøien“. 34. Garnmagasin (tilh. Charlottenborg). 35. Port til Kongens Nytorv. 36. Bedding. 37. Baadebygmesterens Kontor og Lægelokale. 38. Chalupskur. 39. Barkasskur. 40. Begkoger. 41. Smaløen. 42. Maste-Arbejdshus. 43. Arbejdsskur. 44. Mastemagerens Kontor. 45. Vagt. 46. Port til Nyhavn („Frossenborg“). 47. Botanisk Have. 48. Charlottenborg. 49. Den militære Højskole (tidl. Giethuset). 50. Det kongelige Teater. 51. Lokaler og Grund afstaaet til Teatret. 52. Søkartarkiv. 53. Holmens Kirke. 54. Holmens Kirkes Kapel.

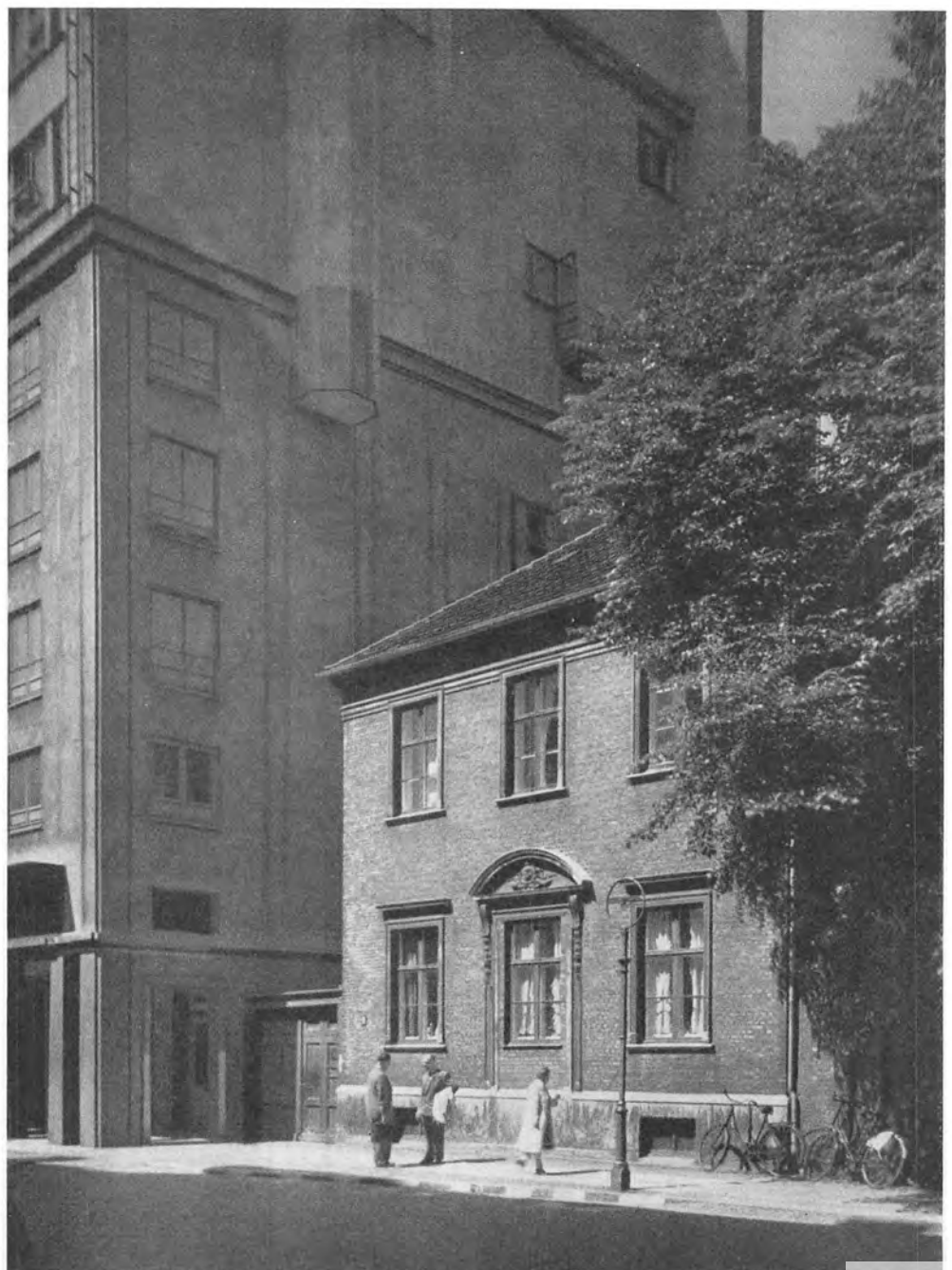
Herover: Tordenskjoldsgade set fra Kongens Nytorv. (Fot. 1929, By-museet). Til venstre: Samme Parti i vore Dage. Længst til venstre Brønnums bekendte Kafé, i Midten Stærekassen og til højre Det kgl. Teater. (Fot. 1934, Rudolf Olsens Kunstforlag).

„Spørger man nu, om man da skal være nødsaget til at se de ny Voldkvarterer blive ligesaa kedelige som de snorlige nye Gader paa Gammelholm,“ skrev allerede i 1872 Arkitekten Vilhelm Klein. Saa tidligt havde man Blik for, at Gammelholms Bebyggelse var æstetisk og dertil ovenikøbet hygiejnisk uforsvarlig med de altfor snævre Gaarde. Billedet herover er typisk for Bydelen, eller var, for nu har jo „Stærekassen“ brudt det triste Perspektiv. (Se Billedet til venstre).

Parti fra Heibergsgade set mod „Stærekassen“. (Fot. 1948, København Før og Nu). Hvad man ellers kan mene om den saa forkætrede „Stærekasse“, saa har den i alle Tilfælde bidraget til at skaffe Afveksling i Gammelholms ellers saa uendelig triste Gadebillede. Af ganske ejendommelig Virkning er saaledes dens Placering i Forhold til den lave Bygning, som ses paa Billedet, opført i Tilslutning til de bevarede Rester af den gamle Reberbane.

Nye Scene var det officielle Navn paa den Bygning som blev opført tværs over Tordenskjoldsgade til Benyttelse for saavel Det kgl. Teater som Statsradiofonien. Men den var blevet døbt Stærekassen allerede under de Forhandlinger i Folketinget, der gik forud for den Lov af 1928, som bestemte dens Opførelse.

Denne fandt Sted i Løbet af 1930-31, som allerede nævnt efter Tegning af Arkitekt Holger Jacobsen, og Sæsonen aabnedes ved en Festforestilling den 28. August 1931. Men der var ikke gaaet to Aar, inden den atter blev lukket! Bygningen, dens Ydre og Indre, var blevet saa stærkt kritiseret, at man fandt det betimeligt at nedlægge den endelig etablerede Dobbeltscene. Og i de følgende Aar var Stærekassen alene forbeholdt Radioen, indtil den lige efter Befrielsen atter blev overdraget Det kgl. Teater og nyaabnet ved en Forestilling den 13. August 1945.

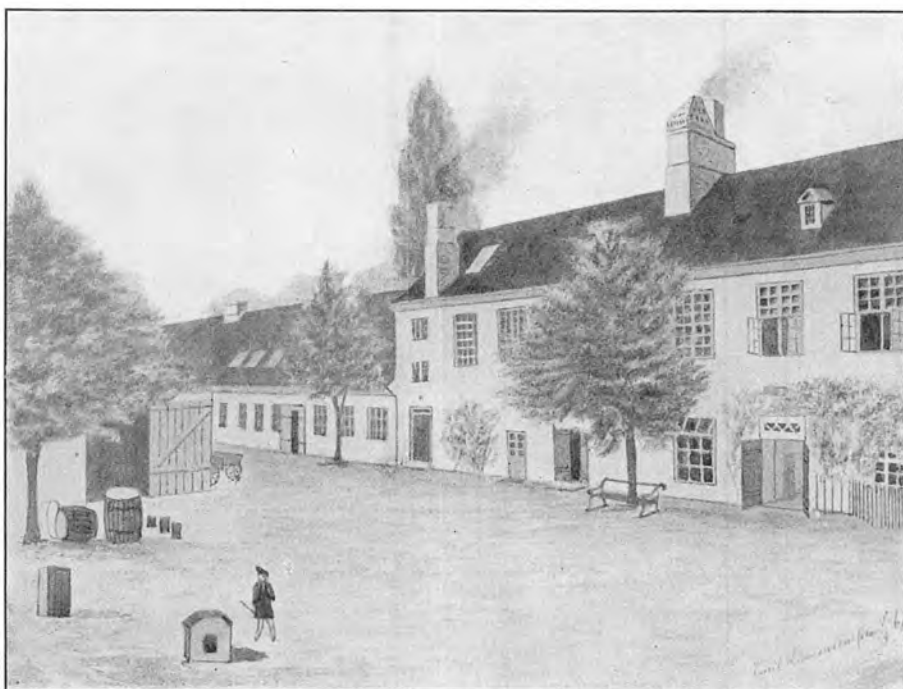
Tordenskjoldsgade set fra Holbergsgade imod Kongens Nytorv med „Størekassen“ i Baggrunden. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Gammelholms Bebyggelse er saa solid, at det kun er ganske enkelte Steder, den er blevet afløst af helt moderne Bebyggelse, saaledes som paa Hjørnet af Holbergsgade og Tordenskjoldsgade, hvor Forsikringsselskabet Hafnia i 1939 lod nogle ældre Ejendomme (se nederste Billede) erstatte af en Nybygning, opført med Vilhelm Odland som Arkitekt.

Herunder: Hjørnet af Holbergsgade og Tordenskjoldsgade. (Fot. ca. 1934, Forsikringsselsk. Hafnia).

Gaard i den kongelige Mønt. Bag Bygningen til højre ses Træer i Charlottenborg botaniske Have. Den kgl. Mønt havde i ældre Tid efterhaanden haft Domicil i Skt. Klare Kloster, i Petri Kirke, paa Københavns Slot og tilsidst i David Skolemesters Gaard paa Købmagergade, før den i 1750 indrettedes i Charlottenborgs gamle Staldbygninger, og her forblev den, saalænge man endnu regnede med Rigsdaler og Skillinger, nemlig indtil Aaret 1873, da Landet paa een Gang fik et nyt Møntvæsen og en ny Møntbygning. Denne blev tildels opført paa den gamle Plads, men paa Grund af de ny Gadeanlæg paa Gammelholm ikke med helt samme Placering. Før havde den ligget ud imod Nyhavn, nu byggedes den paa Hjørnet af Herluf Trolles Gade og Holbergsgade. (Tegning 1861 af Emil Clemmensen. Efter Før og Nu).

Herunder: Holbergsgade set imod Nyhavn og den gamle Møntbygning. (Fot. 1948, København Før og Nu). Midt igennem Billedet løber Herluf Trollesgade.

Trods det, det var selve Kammerherre Meldahl, der gav Tegning til den ny Møntbygning, var denne paa ingen Maade tilfredsstillende. Hertil kom, at Opførelsen fandt Sted i en Depressionsperiode, saaledes at der blev sparet paa alle Maader, ogsaa ved at tage ældre og utidssvarende Materiel i Brug.

At Møntens Forhold maatte blive ret indskrænkede fulgte af sig selv! Dens nye Areal var nemlig mindre end det gamle. Derfor blev Bygningerne smalle og Gaardspladsen meget snæver, ligesom der var meget daarlige Pladsforhold for de forskellige Værksteder. Husets Fundamentering var tilmed ikke udført med tilstrækkelig Omhu, og der var ikke taget Hensyn til, at der skulde arbejdes med fintmærkende mekaniske Apparater. Men først 1923 flyttedes Mønten til de nye Bygninger ved Amager Boulevard.

Holbergsgade set imod Skæringspunktet mellem denne Gade og Cort Adelers Gade. Midt gennem Billedet Herluf Trolles Gade og til højre den tidligere Møntbygning. (Fot. 1912, Bymuseet).

Ved den valgte Gadeplan for Gammelholm blev hverken Heibergsgade eller Holbergsgade anlagt i lige Linje, men netop paa Grund af det derved opstaaede Knæk blev Gadebilledet enkelte Steder i Bydelen mere udholdeligt. Dette Bybillede, som Samtiden betragtede med blidere Øjne, ja, med Stolthed: „Bygningerne paa Gammelholm ere gennemgaaende indrettede med store Leiligheder for den velhavende Middelstand, og det fortjener at bemærkes, at efter at det i en lang Aarrække var noget usædvanligt, at de private Bygninger i Kjøbenhavn fik et smukt og tiltalende Ydre, er der i Reglen ved de her opførte Bygninger i høi Grad taget kunstneriske Hensyn. Beliggenheden tæt ved Havnen og nær Byens Midtpunkt har bevirket, at her er samlet en stor Mængde Handelscontorer, og det er umiskjendeligt, at Gammelholm vil blive et stærkt søgt Sted for den større Handelsvirksomhed“.

Den gamle Mønts Bygninger, set fra Nyhavn. (Fot. ca. 1870. Efter Før og Nu).

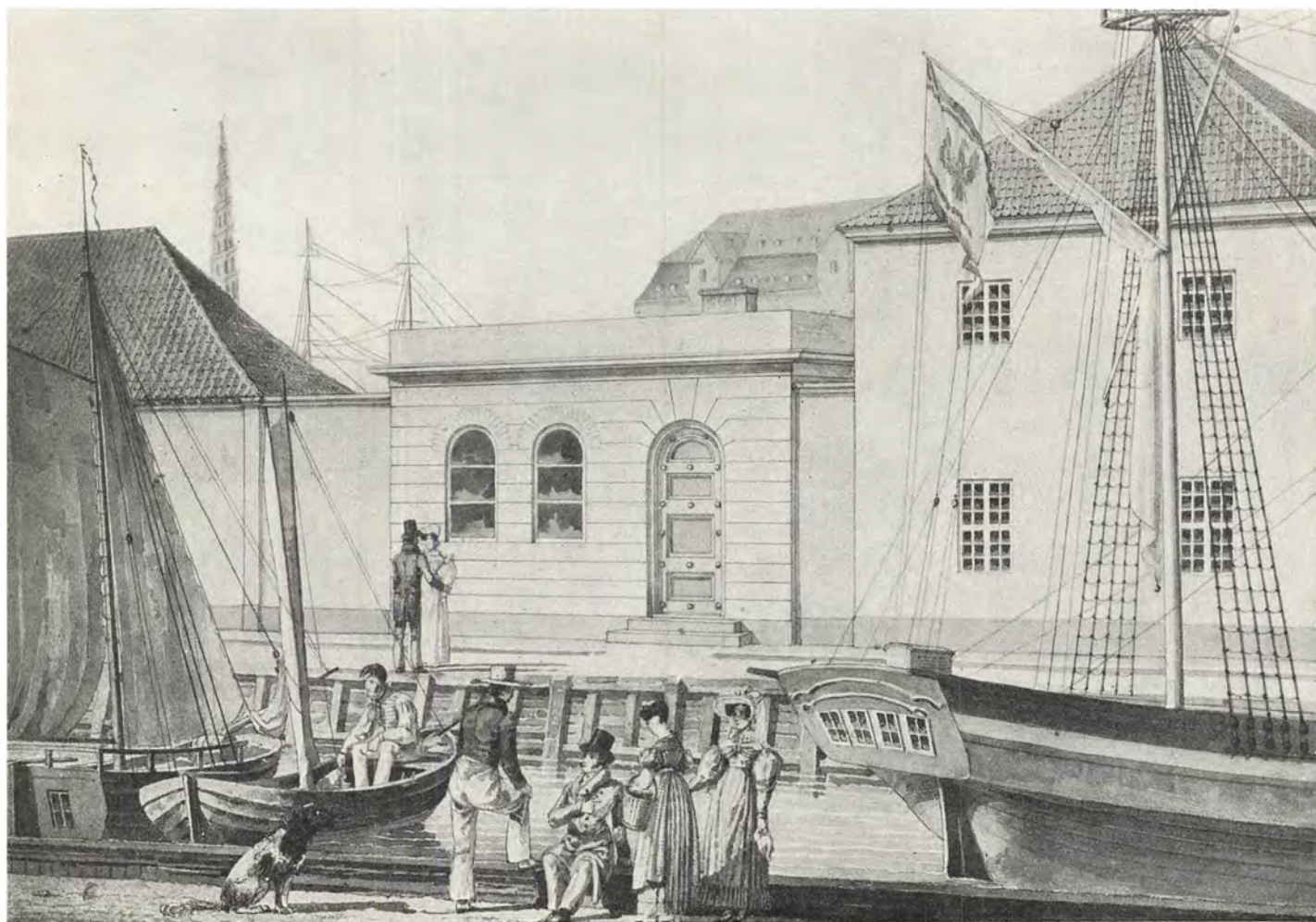
Adgangen til den gamle Mønt var gennem en lille Gade, Møntgade, der udmundede i Nyhavn paa samme Sted som nuværende Holbergsgade. Bygningerne i Midten og til højre hørte til Mønten, Huset til venstre derimod under Gammelholm. Ved Siden af det laa fra 1828 den lille Bygning, som er vist paa Holms Tegning, nederst paa følgende Side, en af de tre „Hytter“, der blev bygget til Toldopsynet for Nyhavns Havnedistrikt. Den afløste et ligesaa uanseligt, men mere primitivt Skur med Bliktag, der havde ligget paa den anden Side af Nyhavn, paa Kvæsthusets Grund.

Nyhavn ved Kongens Nytorv. (Efter Før og Nu).

Af denne Sides to Partier fra Nyhavn gengiver det øverste Udsigten fra Kongens Nytorv mod Charlottenborgsiden mellem Palæet (til højre) og Kanneworffs Hus. Bemærk i Forgrunden Sandkisterne, hvorfra man i gammel Tid hentede det uundværlige

Gulvsand. Billedet herunder viser Nyhavns „Toldcontoir“, tegnet ca. 1835 af H. G. F. Holm. Bygningen blev rømmet, da den skulde overlades Meldahl til Brug ved hans Virksomhed paa Gammelholm. (Bymuseet; sammenlign Teksten forrige Side).

Øverst: Parti fra Nyhavn, set imod Charlottenborgsiden og Kongens Nytorv. (Tegning ca. 1850 af H. G. F. Holm, By-museet). Til højre: Et Møde. (Maleri af C. W. Eckersberg). Der er ikke blot den Forskel paa Nyhavn-Byens Side og Nyhavn-Charlottenborg Siden, at den førstnævnte ligger paa Solsiden, men ogsaa, at Bebyggelsen af den sidstnævnte er mere varierende. Og Charlottenborg-Siden har aldrig rigtigt paa samme Maade baaret Præg af intim Føling med Søen og dens Folk som Byens Side med de mange Værtshuse. Det er da ogsaa betegnende, at selve Situationen paa Eckersbergs Billede udspilles paa Byens Side.

Aarsagen til denne Forskel er naturligvis den, at kun en mindre Strækning af Charlottenborg-Siden fra ældre Tid var bebygget med almindelige borgerlige Huse, nemlig Stykket mellem nuværende Heibergsgade og Holbergsgade.

Fra disse Huse og indtil Kongens Nytorv var Gaden behersket af Charlottenborg med dens Have, siden den botaniske Have. Bygningen, som fylder Midtpartiet af det øverste Billede, hørte til denne og var det af Harsdorff ombyggede Orangerihus, der nu gjorde Tjeneste som Væksthus og Funktionærbolig.

Øverst: Nyhavn med Holbergsgade. (Fot. 1920, Bymuseet). I Midten: Nyhavn 20-8. (Fot. 1920, Bymuseet). Nederst: Nyhavn 24-20 med Heibergsgade. (Fot. 1920, Bymuseet).

H. C. Andersen i sin Lejlighed Nyhavn 18. (Fot. ca. 1874, H. C. Andersen-Museet, Odense).

Det klæder just ikke Nyhavn 6-22, at de paa Hjørnerne af henholdsvis Heibergsgade og Holbergsgade flankeres af høje Nybygninger. I sig selv er de ellers af ret jævn Type, om ogsaa et Par af dem udmærker sig fremfor de øvrige ved en finere Udsmykning, og over Porten til Nr. 14 sidder et gammelt Relief indfældet i Muren. „Den sorte Ravn“ var Skilt for Øltapper Christian Wendelboe, hvis Navn tillige med Aarstallet 1775 findes under den afbildede Fugl.

To af Husene har Interesse, fordi de er knyttet til H. C. Andersens Historier. Han boede i fire Aar, 1834-38, hos en Skipperenke i Nr. 20. Det var her, han skrev sine første Eventyr, der udkom 1835. Han har selv flere Gange beskrevet sin Bolig og Udsigten derfra: „Mit Sovekammer er . . . beliggende mod Syden, den botaniske Have udbreder sig som en grøn Lombarder-Slette bag Gaardmurens Alperække. Der staar i Haven en høj, bladfuld Poppelpil, ved Maaneskin ser den ganske sort ud, saa tænker jeg paa de mørke Cypresser, og alt det Smukke, jeg drømte om forleden.“

Nyhavn 18 blev Andersens sidste københavnske Bolig. Han boede der fra 1874 og til han i Juni 1878 flyttede ud paa Rolighed, hvor han snart efter døde.

Han var nu længst blevet den berømte Digter. Der kom fremmede for at se, hvor han boede, og Pigen fik Drikkepenge for at vise dem hans Værelser, naar han ikke var hjemme. Her holdt ogsaa Vognen med den røde Kusk for Døren for at hente ham til Audiens paa Amalienborg, og paa sine Fødselsdage modtog han Besøg af Kronprinsen, den senere Frederik VIII.

Paa denne Side Prospekter af Udsigten over Kongens Nytorv mod Nyhavn, henholdsvis 1897 (nederst, efter Før og Nu) og i vore Dage (øverst, Fot. Nordisk Pressefoto). De skete Ændringer er ikke særligt iøjnefaldende, naar undtages, at Trafikken naturligvis har

skiftet Karakter, og Krinsen er plantet. Dog savner man paa det moderne Billede det famøse Bethelskib, der i en Aarrække laa ved Enden af Nyhavn. Der blev i det holdt Gudstjeneste og Møder for Søfolkene, indtil det til sidst ikke kunde holdes oven Vand.

Herover: Udsigt fra Privatbanken mod Børsbroen og Holmens Kirke samt Christiansborg Slotsplads. (Fot. 1948, København Før og Nu). Allerede fra Anlægget fik Holmens Kanal den Retning, som den siden beholdt, bagom Holmens Kirke, saa denne kom udenfor Holmens Omraade. Men da *Gaden* Holmens Kanal blev anlagt, førtes

den igennem hele Størestræde Nord for Kirken, og den Stump Gade, som fulgte den tidligere Kanal efter Knækket, blev en Del af Havnegade. Det var først i 1933, at Børsbroen fik den Retning, som Billedet viser. Dens Forgænger sigtede mere mod Niels Juels Gade og var anlagt i Forbindelse med Havnebanen 1879-80.

Dette gamle Fotografi gengiver omtrent samme Udsigt som det moderne Billede ovenover. (Fot. 1863, Bymuseet). Man genkender Holmens Kirke og Nikolaj Taarn, skønt det dengang endnu ikke var forsynet med Bryggerens Spir. Iøvrigt er Forskellene det mest fremherskende ved Sammenligningen mellem de to Prospekter.

Holmens Kanal, set mod Christiansborg, med Peschiers Gaard til højre. (Tegning ca. 1855 af H. G. F. Holm, Bymuseet).

HOLMENS KANAL

Om Anlægget af Holmens Kanal som Fæstningsgrav foran Christians IV's første Østervold tværs over Bremerholm er der foran fortalt, og Wijcks Prospekt, der gengiver Forholdene i 1611, er vist foran Side 62. Men efter Christian IV's Anlæg af Ny-København og den nye Østervold blev den gamle overflødig, og i Aarene 1647-49 var der adskillige, som fik Skøder paa Grunde, hvor den havde ligget, „ved Holmens Port“, som det hed. Ogsaa Lodsejerne ved Kongens Nytorv benyttede Lejligheden til at øge deres Grunde, saaledes Henrik Bjelke, der ejede det senere Hotel du Nord, og hans Nabo Christoffer Urne.

Ved Anlægget af Kongens Nytorv blev en Del af den gamle Stadsgrav tilkastet og Holmens Kanal fik derved den Udstrækning, som den siden beholdt, til op imod det senere Skuespilhus. Langs den blev der anlagt en Gade, som skiftede Navn fra Østervold til Gamle Østervold og endelig i 1689 blev kaldt „Ved Holmens Rivier“. Denne Betegnelse gjaldt dog kun Stykket fra Kongens Nytorv til Knækket ved Landmandsbankens nuværende Bygning, det Stykke som paa Geddes Kort kaldes: Mod Kanalen. Stykket derfra og til Holmensbro hed fremdeles Størestræde, hvis det da ikke blev kaldt Numrene, fordi Husene langs det førend Byens andre Ejendomme var forsynet med paamalede Husnumre.

Det var ret betydelige Gaarde, her opstod, en absolut Mod-sætning til de smaa Ejendomme i Skipperboderne, og man

møder i ældre Tid ogsaa Navne, som man genkender fra det omtrent samtidige Nybyggeri andre Steder i Byen, saaledes Raadhusskriveren Arent Berntsens. Han ejede en stor Grund, hvor nu Erichsens Palæ ligger.

Det blev jo bygget efter Branden 1795, da hele Gaden var blevet ødelagt, som den første af alle Byens Gader, naturligt nok paa Grund af Naboskabet med Holmen. Men det gav paa den anden Side Anledning til, at et Par af Byens mest statelige Patriciergaarde blev bygget ved Holmens Kanal, foruden Erichsens Palæ tillige Peschiers Gaard, som den kaldes, nu Landmandsbankens Hovedsæde. Harsdorff var ogsaa her Arkitekten.

Billedet ovenfor er tegnet, mens Holmens Kanal endnu eksisterede, men efter at den daværende Ejer, Fabrikant Hornung, i 1849 havde ladet Hetsch bygge et Stokværk paa Forhuset. Ved denne Ombygning blev Pilastrene med Frontonen flyttet en Etage op. Det var den eneste Maade, de kunde bevares paa, men Huset staar nu ligesom ovenpaa sig selv.

Nyt er ogsaa det Relief af Vilhelm Bissen, som nu pryder Trekantgavlen over de seks Pilastre.

Bag Bygningen strakte sig en stor Have, som Studenterforeningen kunde drage Fordel af i den Periode, den havde til Huse i Peschiers Gaard. Den er nu forlængst bebygget, og Bankkomplekset har ogsaa bredt sig paa den anden Side Laksegade.

Til venstre: Holmens Kanal, set imod Christiansborg. (Fot. 1870, Bymuseet). Nederst: Samme Parti i vore Dage. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Det øverste Billede viser den tilkastede og som Gade anlagte Holmens Kanal. Ingredienserne i de to Billeder er tildels identiske. Helt gælder det dog kun Holmens Kirke og Nationalbankens Bygning til venstre, og tildels Peschiers Gaard, nu Landmandsbanken, forrest til højre. Men C. F. Hansens Christiansborg er paa det nederste Billede erstattet med Thorvald Jørgensens Slot, og Overformynderibygningen er traadt i Stedet for nogle af de gamle Huse i Størestræde. Søkortarkivet, paa det gamle Billede set foran Holmens Kirke, er nu helt borte.

Holmens Kanal set imod Kongens Nytorv med Niels Juels Statue i Forgrunden. (Fot. ca. 1940, Türck). Til højre ligger Det kgl. Teater. Professor Vilhelm Dahlerup, der vel har Hovedæren for denne Teaterbygning, hørte til den „europæiske“ Retning inden-

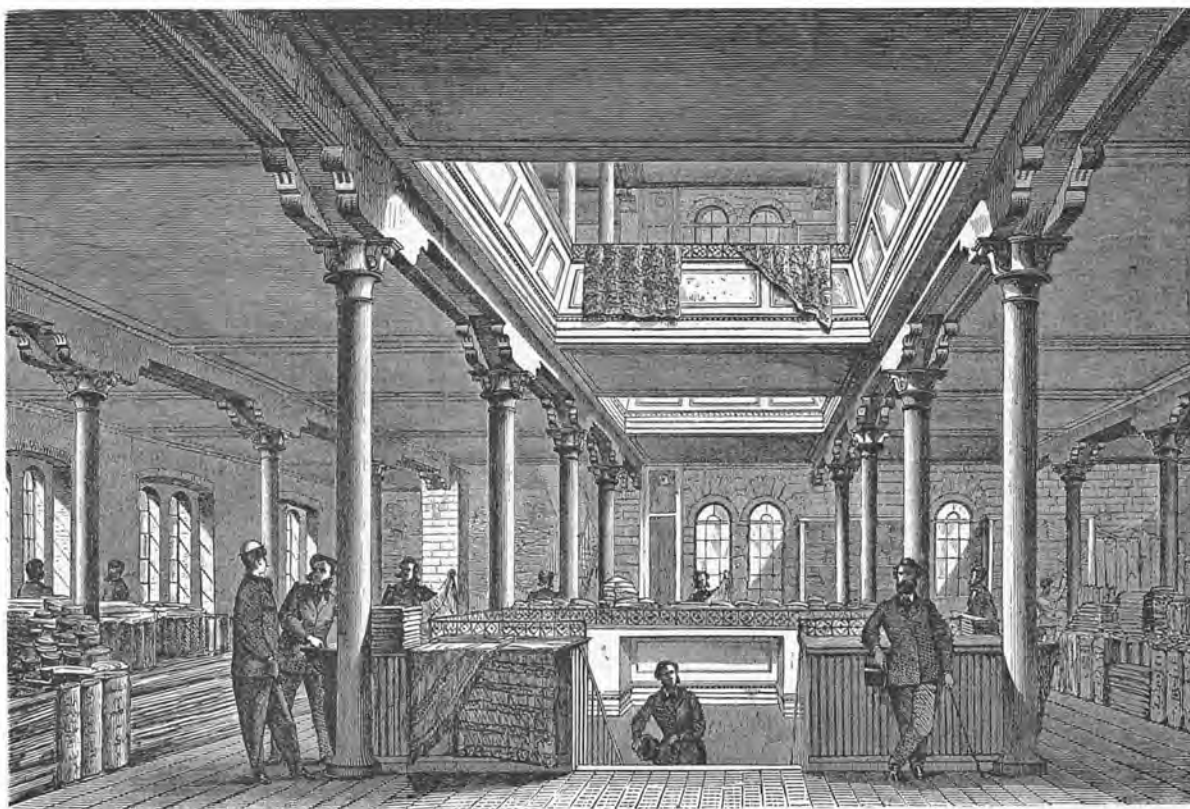
for Datidens Arkitekter, altsaa ikke til dem, der søgte at give deres Bygværker en vis national Karakter. Det tør jo ogsaa nok siges, at Det kgl. Teater røber et nøje Slægtskab med tilsvarende Bygningsværker i andre europæiske Hovedstæder.

Handelshuset M. E. Grøn & Søn's Forretningslokale paa Gammelholm. (Træsnit i Ill. Tidende 1862-63).

Blandt de først opførte Bygninger i det nye Kvarter paa Gammelholm var den her afbildede Forretningsejendom, prist for „dens smagfulde Ydre, der paa en meget heldig Maade bærer Præg af dens

Bestemmelse“. Ejendommen, der skyldes J. D. Herholdt, ligger den Dag i Dag som Holmens Kanal Nr. 7, men har mistet sin fritliggende Karakter, idet Taget nu er sammenbygget med tilstødende Huses. Og det Indre, som ellers roses i endnu højere Toner end det Ydre, er ændret i betydelig Grad.

Interiør fra den ovenfor afbildede Bygning. (Efter Ill. Tidende 1862-63). Bygningen vakte stor Opsigt paa Grund af sin Indretning. Noget ganske specielt var de „2de store alle Etagers skærende“ Aabninger, der bragte ekstra Lys ind i saavel Kontorer, som Lager- og Ekspeditionslokaler. Ved „et Net af Tale-rør“ stod de forskellige Lokaler i Forbindelse med hverandre, og det noteres ogsaa, at Vogne med Gutta-perkahjul besørge de Varekørselen paa „selve Salene“.

Storkøbmanden Pierre Peschier, som efter Branden 1795 byggede den fornemme røde Gaard ved Holmens Kanal (Herover: Fot. 1948, København Før og Nu), var en Fremmed, indvandret fra Genf. Huset „var stort og prægtigt som et Slot, brillant møbleret, Væggene behængte med en Mængde kostbare Malerier af de før-

ste Mestere“. Men saa herskabeligt var her kun i den første Ejers Tid. Siden blev Dele af Palæet udlejet. Studenterforeningen havde Lokaler i det 1835-44, og fra 1856 var Industriforeningen Ejer, indtil den i 1880 flyttede til sin egen Bygning ved Vesterbros Passage. Landmandsbanken fik snart Brug for hele Huset.

Overformynderibygningen ved Holmens Kanal blev opført 1937 med Fritz Schlegel som Arkitekt, af Jernbeton, men beklædt med grønlandsk Marmor, „Servanten“ har det lidt ondskabsfulde Folkevid døbt Huset, det indtil videre mest moderne ved Holmens Kanal. Ved Opførelsen af det blev der for Alvor slaet Hul paa den nyklassiske Husrække paa Gadens gamle Side. H. B. Storcks Tilbygning til Landmandsbanken fra 1890erne gjorde sig ikke saa stærkt gældende i Gadebilledet. (Se det øverste Billede). Banken købte Peschiers Gaard i 1872, Aaret efter sin Start, og flyttede ind i 1875.

Herover: Hjørnet af Holmens Kanal og Holbergsgade. (Fot. 1948, København Før og Nu).
I Almindelighed forsvandt samtlige Bygninger paa Gammelholms Terræn. Alene Hovedmagasinets Pavillon fristede en noget længere

Tilværelse. Den kom nemlig i ombygget Tilstand til at rumme Studenterforeningens Lokaler og maatte først i 1912 vige Pladsen for den Nybygning, som Forsikringsselskabet Hafnia lod Arkitekt Ulrik Plesner opføre i Stedet for.

Studenterforeningens Bygning paa Hjørnet af Holmens Kanal og Holbergsgade. (Fot. 1865, Bymuseet).
Det var J. D. Herholdt, der ombyggede det gamle Hovedmagasin til Studenterforeningsbygningen. Foreningen havde iøvrigt før holdt til i Nabolaget, nemlig i Peschiers Gaard paa den anden Side Gaden – og Kanalen. For paa det Tidspunkt bestod endnu ikke den „beplantede Boulevard“, som frembød en gunstig Placering for den nye Bygning.

Herover: Holmens Kanal, set imod Holbergsgade. (Fot. 1895, Bymuseet). Herunder: Samme Parti o. 1910. (Efter Før og Nu). Som det nordre Hjørne af Holmens Kanal og Holbergsgade har ogsaa det søndre skiftet Udseende i dette Aarhundrede. Hvor Hotel de l'Europe laa igennem en længere Periode, byggede i 1907 Arkitekt Gotfred Tvede en ny Bygning for Østasiatisk Kompagni. Den var navnlig i det indre pragtfuldt udstyret, især med allehaande ædle Træsorter, hjembragt fra Østen, men fik jo kun Lov til at staa, indtil Schalburgfolkene i 1944 aldeles ødelagde den. En ny Bygning, hvad det Ydre angaar saa nogenlunde identisk med den gamle, er nu under Opførelse.

Bygningen paa det modsatte Hjørne af Niels Juels Gade og Holmens Kanal, Hotel Kongen af Danmark, har derimod ikke skiftet Udseende, og et andet fast Punkt i Gadebilledet har Niels Juels Statue allerede længe været. Det var Meningen, at Mindesmærket for Søhelten skulde have været opstillet til 200-Aarsdagen for hans

berømmelige Sejr i Køge Bugt, men det lykkedes ikke at faa den færdig. Støbningen stod paa i ikke mindre end to Aar. Statuen skyldes Billedhuggeren Th. Stein, der var blevet den foretrukne i en udskrevet Konkurrence.

Man motiverede Opstillingen her med, at Admiralen i sin Tid havde haft sin Embedsbolig nær Stedet. Men nogle Aar før havde man haft et næsten lige saa godt Motiv til Opstilling af en helt anden Statue paa samme Plads, Jerichaus af H. C. Ørsted. Da fandt man Stedet velegnet, fordi Industriforeningen dengang havde Lokaler i Peschiers Gaard.

I „Slavekirken“, som man efter den tidligere Brug kaldte Bygningen, oplevede Studenterforeningen sin største Tid. Indflytningen fandt Sted i April 1863, og det hævdedes i fuldt Alvor, at Regeringen, da Krigen stod for Døren, ikke tog en Beslutning uden at regne med, hvad man mente i Foreningen! Siden kom Splitelsen indenfor denne, og i 1882 dannedes „Studentersamfundet“.

Nationalbankens Bygning set fra Holmens Kanal. (Fot. 1948, København Før og Nu). Bemærk de to-Etages Busser, der under den britiske Udstilling i Dagene 18. September -3. Oktober 1948 bidrog til at præge det københavnske Gadebillede.

Den i 1818 oprettede Nationalbank havde indtil 1870 Lokaler i en Bygning, som laa parallelt med Børsen i nuværende Slotsholmsgade. I Aarene 1866-70 byggedes ved Holmens Kanal under Ledelse af J. D. Herholdt den smukke røde Murstensbygning, der stadig maa regnes for Bankens Hovedsæde, skønt den i 1917 er suppleret med en ny Bygning, opført efter Tegning af Martin Borch, og idet Banken nu for øvrigt ogsaa har beslaglagt Lokaler i Ejendommene ud mod Havnegade, ogsaa omkring Hjørnet mod Havnen.

Til venstre: Holmens Bro med Holmens Kirke. (Fot. ca. 1870, F. Henriksen). Herunder: Udsigt fra Christiansborg mod Holmens Bro og Holmens Kanal. (Fot. 1907, Bymuseet). Til højre Holmens Kirke med dens Kapel. Bag Kirken Nationalbankens ældste Bygning. Til venstre for denne den gamle Studenterforeningsbygning. Sammenlign med Billederne paa næste Side, der tildels viser den samme Udsigt. Indtil Ombygningen i 1870erne var Holmens Bro en Træbro, en Klappbro, der tillod Passage af mindre Fartøjer, og saaledes havde den været indrettet fra sin første Begyndelse. (Se Side 62). Den nuværende uskønne Jernbro, der stod færdig 1879, er derimod en fast Bro og ligger vinkelret paa Kanalen modsat den ældre, som havde været orienteret, saaledes at den i lige Linje fortsatte Holmens Kanal, det tidligere Storestræde.

Udsigt over Holmens Bro og Holmens Kanal, med Studentersyningsbygningen i Baggrunden. Til højre Holmens Kirke. (Fot. 1875, Bymuseet).

Holmens Kirke, som dens Beliggenhed har bevaret gennem de store Ildebrænde, gaar i sin Oprindelse tilbage til – en Smedje! Nemlig

Holmens store Ankersmedje, opført 1563. Som Wijcks Tegning viser (se Side 62), bestod dette Bygningsværk af to sammenbyggede Huse, og det var det laveste, selve Smedjen, som i 1619 blev indviet til Kirke. Først ved en Ombygning 1640–41 blev det højere Hus, hvis Gavl endnu staar i uforandret Skikkelse, indrettet som Kirkens Kor.

Størepræde, nuværende Holmens Kanal, set imod Hovedmagasinet Pavillon paa Holmen. (Maleri af Rach og Eegberg ca. 1750, Nationalmuseet).

Til højre i Billedet den Bygning for baade Land- og Søetatens Generalkommissariat, som i 1706 blev paabudt opført, og formodentlig bygget af Marinens daværende Bygmester J. C. Ernst, i sin italienske Barokstil paavirket af Læremesteren, den svenske Arkitekt Tessin. Huset laa omtrent, hvor nu Nationalbankens Bygning ligger.

Det mere borgerlige Hus bagved Palæet blev bygget i 1730erne som Embedsbolig for Holmens Chef, men snart anvendt som Residens for andre høje Embedsmænd indenfor Marinen.

Det indre af Holmens Kirke set imod Koret. (Fot. 1890, Bymuseet). Naar Holmens Kirkes Kor ikke som andre Kirkers ligger mod Øst, men imod Sydvest, er det, fordi det blev indrettet i den førnævnte høje Bygning ud imod Kanalen, som indtil Kirkens Ombygning 1640-41 havde været anvendt henholdsvis som kgl. Mønt og som Navigationsskole. Samtidig forhøjedes den lavere Bygning og to Fløje tilbyggedes, „den blev gjort med et Kryds baade paa Siden imod Byen og mod Holmen“, som Christian IV selv udtrykte sig. Kirken havde hermed i alt væsentligt faaet det Ydre, som stadig er bevaret, idet dog Sakristiet og den lille lukkede Gaard først kom til ved en Hovedstandsættelse 1871-73, ledet af Professor L. Fenger.

Paa Grund af Kirkens ringe Indkomster var dens Indre fra først af meget tarveligt – Glarmesterregningen var endnu ikke betalt i 1650, og forskellige Forsøg paa at bedre dens økonomiske Vilkaar lykkedes kun daarligt. I den første Del af sin Tilværelse havde Kirken overhovedet intet Orgel og da Organisten i Nikolaj Kirke 1646 fik Tilladelse til at opsætte et „Orreværk“, skulde han selv tage Risikoen og affinde sig med Menigheden om Lejen. Kirken købte dog Orglet i 1653 og i de følgende Aaringer opsattes en stor Del af det Inventar, som stadig er bevaret, saaledes at Holmens Kirke nu som den eneste af Hovedstadens Kirker viser et Indre, der i overvejende Grad bærer det 17. Aarhundredes Præg. Fra 1661 stammer Abel Schröder den Yngres pragtfulde udskaarne Barokaltertavle, og fra det følgende Aar den ikke mindre smykkede Prædikestol fra samme Værksted. Talrige Epitafier fra omtrent samme og senere Tid pryder de hvide Vægge.

Holmens Kirkes Kapel blev bygget 1705 efter Tegning af J. C. Ernst. Det fik sit flade Tag, fordi et højere vilde tage Udsigten fra Slottet udover Havnen og Sundet. Niels Juels specielle Gravkapel indrettedes i Kapellets ene Ende (til højre), men Tordenskjolds Sarkofag (til venstre) blev først opstillet 1817, efter at den i Duel dræbte Søhelts Lig indtil da havde henstaaet i en af Gravkældrene. 1782, da den simple Fyrretræskiste var blevet aabnet paa Foranledning af Admiralens Brodersøn, var Liget endnu saa velbevaret, „at alle, som saae det . . . censemigen ytrede deres Forundring over den store Lighed de fandt mellem Majoren, som stod ved Kisten og hans for 61 Aar siden døde Farbroder.“ (Fot. 1910, Bymuseet).

Udsigt fra Overformynderiets Tag mod Nikolaj Kirke. (Fot. 1944, Nordisk Pressefoto).

OMKRING NIKOLAJ KIRKE

Man har prist det gamle København som de røde Tages By, og endnu er der Steder i Byen, hvor Teglen behersker Fugleperspektivet. Men ser man et Billede som ovenstaaende, maa man tage i Betragtning, at det er fotograferet fra Taget af Overformynderiet, en af de moderne Bygninger, der har forstyrret den engang saa homogene Karakter af Bybilledet

omkring og navnlig Syd for Nikolaj Kirke. – Dette Kvarter fra Lille Kongensgade til Holmens Kanal og mellem denne og Ved Stranden er dog sammensat af flere Bestanddele og først opstaaet efterhaanden, for en stor Del paa den gamle Bremerholms Grund. (Se Plan foran Side 63), og det fik først sit ensartede Udseende efter Branden 1795.

Herover: Admiralgade imod Nikolaj Kirke. (Fot. 1908, Bymuseet). Herunder: Boldhusgade, set fra Ved Stranden. (1948, København Før og Nu).

Herover: Hjørnet af Hummergade og Admiralgade. (Fot. 1938, By-museet). Til højre: Hjørnet af Dybenggade (til venstre) og Nikolajgade. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Billederne paa denne og foregaaende Side viser den ensartede Karakter af Kvarteret Syd for Nikolaj Kirke, der rejste sig i Aarene efter den store Ildebrand 1795, og med i dette Bybillede hører ogsaa det efter Branden kullede Nikolaj Taarn, som først i nyere Tid atter har faaet sit Spir. Det var en stiltfærdig Bebyggelse, i Almindelighed uden dekorativ Udsmykning, bortset fra enkelte Friser og Medaljoner og de Tilløb, der her og der blev gjort til paa sædvanlig Vis at fremhæve de overalt „brækkede Hjørner“. Til at øge Ensartetheden bidrog det ogsaa, at Grundene i vid Udstrækning havde samme Omfang. Det gjaldt navnlig de tidligere Skipperboder, Christian IV's Rækkehusbebyggelse langs Størestræde, Hummer- og Laksegaden, de Gader, der i ny Tid gav Kvarteret dets Kælenavn: Mayonnaise-Kvarteret.

Blev Bydelen i sin Helhed skaanet i Branden 1728, har der inden denne næppe været stort tilbage af de gamle Skipperboder. De var gennem Tiderne blevet hærget af forskellige Ildsvaader, saa de i det store og hele maa have mistet deres oprindelige Karakter. Efter Branden 1795 gjorde man sig Anstrengelser for at faa de altfor smaa Grunde samlet paa færre Hænder, men forgæves. Dog lykkedes det i en vis Udstrækning at faa Ejerne til at bygge saaledes, at Gaardene til to eller fire Ejendomme stødte op til hinanden, saaledes at der blev mere Lys og Luft. Men dette Forhold ændredes snart, idet man ikke alene forhøjede de oprindelig ikke særligt høje Forhuse, men ogsaa de lavere Bag- og Sidebygninger, som efterhaanden var blevet opført i de først ubebyggede Gaardsrum. Her som andre Steder i Voldens København spekulerede man i den overhaandtagende Bolignød.

Herover: Lille Kongensgade set mod Nikolaj Plads med Skippernes Lavshus, Nr. 33, til venstre i Forgrunden. Herunder: Gaardinteriør fra Skippernes Lavshus. (Malerier fra ca. 1880, begge af Zeuthen, By-museet).

1881 forsvandt en af de allermest karakteristiske Ejendomme i Lille Kongensgade, nemlig den gamle Bindingsværks-gaard – fra Christian IV's Tid – der fra Midten af det 17de Aarhundrede og et Hundrede Aar frem i Tiden var Skippernes Lavshus, hvor Sørensen blev holdt, og hvor der var offentlig Navigationsskole. Det var oprindeligt en vidtløftig Ejendom, og paa dens Grund var de Lejevaaninger opført, som senere dannede Smedens Gang. Se Side 207.

Herover: Knægtbygget Bindingsværk, Lille Kongensgade 8. (Fot. Bymuseet). Til højre: Baghuse, Lille Kongensgade 8-10. (Fot. 1915, Bymuseet).

Lille Kongensgade løb i Middelalderen kun fra Østervold til Halmstræde, nu Nikolaj Plads, og da kun som en Baggyde mellem Ejendommene ved Østergades Sydside og det store Areal, som hørte under Vingaarden. (Sammenlign Side 207). Det var Frederik I, der lod den Del af dette, som stødte ud til den nævnte Gyde, bebygge med Boder eller Rækkehuse, kongelige Tjenesteboliger, paa sin Vis det første Nyboder. Deraf Navnet. „Kongens nye Boder paa Vingaarden“ eller „Kongens de lange Boder“ blev til Kongensgade, der først fik Diminutivbetegnelsen hæftet paa sig, efter at der ogsaa var opstaaet en Kongensgade i Ny-København.

De grundmurede Huse, Lille Kongensgade 27-29, der i dette Aarhundrede maatte give Plads for Magasins Udvidelsestrang, hørte til Byens ældste og stammede fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. Allede i de ældste Matrikler nævnes de som grundmurede – et enkelt af dem havde endnu, som Billedet her viser, sin vælske Gavl – men deres ringe Facadebredde, paa kun tre Fag, røbede dem som Efterkommere af de smalle Kongens Boder fra Frederik I's Tid. Til Nr. 25 hørte endnu ned i det 19. Aarh. en tilkøbt Have, den sidste Rest af den gamle kgl. Vingaardshave. (Fot. 1904, Bymuseet).

Lille Kongensgade set fra Holmensgade imod Nikolaj Plads (Fot. 1905, Bymuseet). Det samme Parti ses paa Billedet overfor i sin næsten totalt forandrede Skikkelse. Alene Nr. 34, det gamle Gavlkvisthus paa Hjørnet af det tidligere Halmstræde, nu Nikolaj Plads, genfindes paa begge Billeder. Det var i Aarhundreder beboet af Vinhandlere. Den første var den kendte Nikolaj Edinger allerede i 1658. Det var til Edingers Hus, Johan Monrad styrede sine Fjed, naar han ret vilde divertere sig, og hvor ham altid blev en Stue „å part indrømt, som ingen anden kom i“.

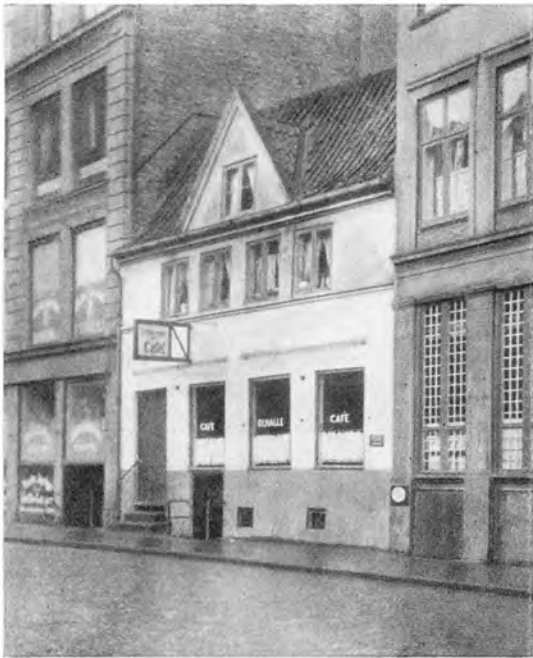

Til venstre: Lille Kongensgade set imod Kongens Nytorv. I Forgrunden til højre Nr. 31. (Fot. 1900, Bymuseet). Sammenlign Side 194. Herunder ses det samme Parti i vore Dage. (Fot. Magasin du Nord).

Billederne her viser, hvor fuldstændig Lille Kongensgades Sydside fra Holmensgade til Kongens Nytorv har ændret Udseende. Den høje Bygning, hvoraf Gavlen ses, blev opført af Magasin under forrige Verdenskrig.

Til højre: Lille Kongensgade set fra Bremerholm imod Nikolaj Plads. (Fot. 1948, København Før og Nu). Sammenlign Billede og Tekst paa foregaaende Side. Efter Gennembruddet af Bremerholm er Tilstandene omkring dette Gadehjørne temmelig kaotiske. Mens Bangs højmoderne Hus er opført mellem Bremerholm, Lille Kongensgade og Østergade (Se ogsaa denne Gade), er der foreløbig ikke bygget paa det modsatte Hjørne af Lille Kongensgade. Den nye Bygning paa Hjørnet af Nikolaj Plads er et Led i Fønnesbechs moderne Kompleks.

Som Lille Kongensgade 46 og fra 1917 som Nikolaj Plads 4 laa indtil Opførelsen af Fønnesbechs nye Hus (herunder) en gammel Bindingsværksgaard, der syntes at stamme fra Tiden omkring 1660. (Fot. 1914, Bymuseet).

Lille Kongensgade 46 og 48, nu Nikolaj Plads 4-2. (Fot. 1948, København Før og Nu). Sammenlign Billedet ovenover.

Som nævnt gik Lille Kongensgade længe kun til Halmstræde (Nikolaj Plads). Der begyndte Kirkegaarden, og langs den løb der endnu i det 18. Aarhundrede kun en blød, ofte halvvejs upassabel Jordvej, mod Syd beplantet med Træer. Men Branden 1795 bevirkede, at Lille Kongensgade nu ogsaa her blev anlagt som virkelig Gade, og samtidig opstod Nikolajgade, foreløbig ganske vist kun som en intermistisk Vej.

Hermed lovfæstedes de Færdselslinjer, som man igennem Aarhundreder forgæves havde søgt at aflægge. Saa tidligt som 1564 udstedtes der et Kongebrev i Anledning af, at man ikke blot benyttede Nikolaj Kirkegaard som Tømmerplads og til at samle Bindingsværk paa, men at der ogsaa henover den var lagt „hver Mands Vej med Riden og Agen“. Det paabødes derfor stengeligen Kirkens Værger at „indhegne Kirkegaarden og forsyne den med nødvendige Rister og Porte, at Svin og Fæ maa udelukkes, og ingen Age- eller Ridevej blive derover, saa Kirkegaarden kan holdes ren og ubesmittet.“

Herover: Nikolaj Taarn med Slagterboder, set fra Vingaardstræde. (Litografi ca. 1830, Nationalmuseet). Til venstre: Nikolaj Kirke set fra Fønnesbechs Tag. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Nikolaj Kirke, før Dybet mellem Byen og Bremerholm blev opfyldt den Kirke, der laa nærmest Stranden, viet de Søfarendes særlige Helgen, var i Middelalderen efter Vor Frue Kirke Byens mest betydelige Kirke med Sidekapeller og talrige Helgenaltre. Men det var i denne Kirke, at det rene Evangelium efter Luthers Lære første Gang blev forkyndt i Danmark, i Aaret 1520, og det var her, Hans Tavsens blev Prædikant i 1529.

Men det var i en kullet Kirke, Hans Tavsens prædikede. Nikolaj Kirke fik først sit Taarn længe efter Reformationen, paa Foranledning af den fynske Herremand, Statholderen i Hovedstaden, Christoffer Valkendorf. Man kender ikke Arkitekten, men har peget paa den kendte Bygmester, Hans Steenwinkel den Ældre.

Herunder: Slagterboderne ved Nikolaj, set fra Lille Kongensgade. (Fot. 1908, Bymuseet); til højre: Indgangen til Slagterboderne. (Fot. 1903, Bymuseet). Det svære Taarn paa Nikolaj stod færdigbygget omkring Aar 1600. Men ikke før 1611 fik det sit første Spir, hvortil Breide Rantzau, Valkendorfs Efterfølger i Embedet paa Københavns Slot, skænkede 1000 Rigsdaler. Det var et slankt ottekantet Pyramidespir, rækkende himmelhøjt over de lave Borgerhuse – for allerede 1628 at styrte til Jorden i en orkanagtig Vinterstorm.

Dets Afløser blev af en mere moderne, skønt allerede paa det Tidspunkt lidt forældet Type, et Renæssancens Etagespir, som blev opført i Aarene 1664–69 efter Tegning af Albert Mathiesen. Dets Udseende er velkendt, fra Opmaalingen, saavel som fra gamle Prospekter. Nikolaj Taarn dominerede jo Bybilledet, enten man saa ned ad Amagertorv (se Side 114) eller langs Gammel Strand. (Se Side 218). Og Kirkens nye Spir, som Brygger Jacobsen bekostede, opført efter Tegning af Arkitekt H. C. Amberg, er en ikke helt heldig Gengivelse af det.

Herover: Nikolaj Taarn med Slagterboder. (Engelsk Staalstik fra 1828). Til højre: Omtrent samme Motiv set fra Hjørnet af Vingaardstræde. (Fot. 1895, Bymuseet). Det sete afhænger af Øjnene, som ser, synes dette Billede sammenlignet med Pendanten overfor at vise. Ikke blot Sceneriet, ogsaa selve Taarnet fremtræder i afvigende Skikkelse. Men Standpunktet gør naturligvis sit. Den engelske Tegner er ligesom den Fotograf, der er Mester for Billedet til højre, kravlet til Vejrs Efter at Taarnet havde „givet Bevis paa Taarners Skadelighed“, som Rawert siger, og sammen med Kirken var brændt i 1795, blev Genopførelsen drøftet, ja, der blev udarbejdet Tegninger ikke blot til et nyt Gudshus, ogsaa til et nyt Raadhus paa Kirkens Plads og med Taarnet som Led i begge Anlæg, der dog var holdt i nyklassisk Stil. Paa Grund af de store Omkostninger, der vilde være forbundet med Genopførelsen, resolverede Kongen imidlertid i 1804, at Nikolaj Menighed skulde opløses, Kirken ikke genopbygges.

Herunder: Slagterboderne fra Nikolaj set indefra mod Vingaardstræde (Fot. 1908, Bymuseet); til højre: Hjørnet af Nikolaj Plads og Lille Kongensgade. (Fot. 1934, Bymuseet). Efter at have staaet som en malerisk Ruin blev Resterne af selve Kirkebygningen brækket ned i 1817. Taarnet var derpaa Hovedbrandvagt 1820-1892. „Kuglen“ paa Nikolaj Taarn var Tidssignal helt indtil 1909. Da Kirkebygningen var forsvundet, henlaa Pladsen og i det hele den tidligere Kirkegaard i en sørgelig Tilstand, anvendt paa mange

forskellige Maader, men navnlig som Stadelplads for handlende. Der fandtes 1840 ialt 82 Boder, mere eller mindre forfaldne Træskure, optaget af Slagtere, „Amagere, Høkere og Kallunsmænd“, Markskandisere osv. Trods de Betæneligheder, man havde ved at krænke Gravfreden, blev derpaa i 1845-46 de kendte Slagterboder af Jern bygget efter Tegning af P. H. C. Hagemann. Faa Aar senere opførte den kendte Byggespekulant H. P. Lorentzen Husrækken langs Nikolajgade, som han forgæves forsøgte at faa opkaldt efter sig selv.

Holmensgade, set mod Strøget og Kristen Bernikowsgade. (Fot. 1937, Bymuseet).

Holmensgade, i vore Dage Byens smalleste Gade, blev ved Saneringen 1933-36 ændret til den brede Færdselsaare Bremerholm. Billedet herover viser det Stade, da Stykket nærmest Strøget var raseret, men de gamle Husrækker endnu stod ned imod Holmens

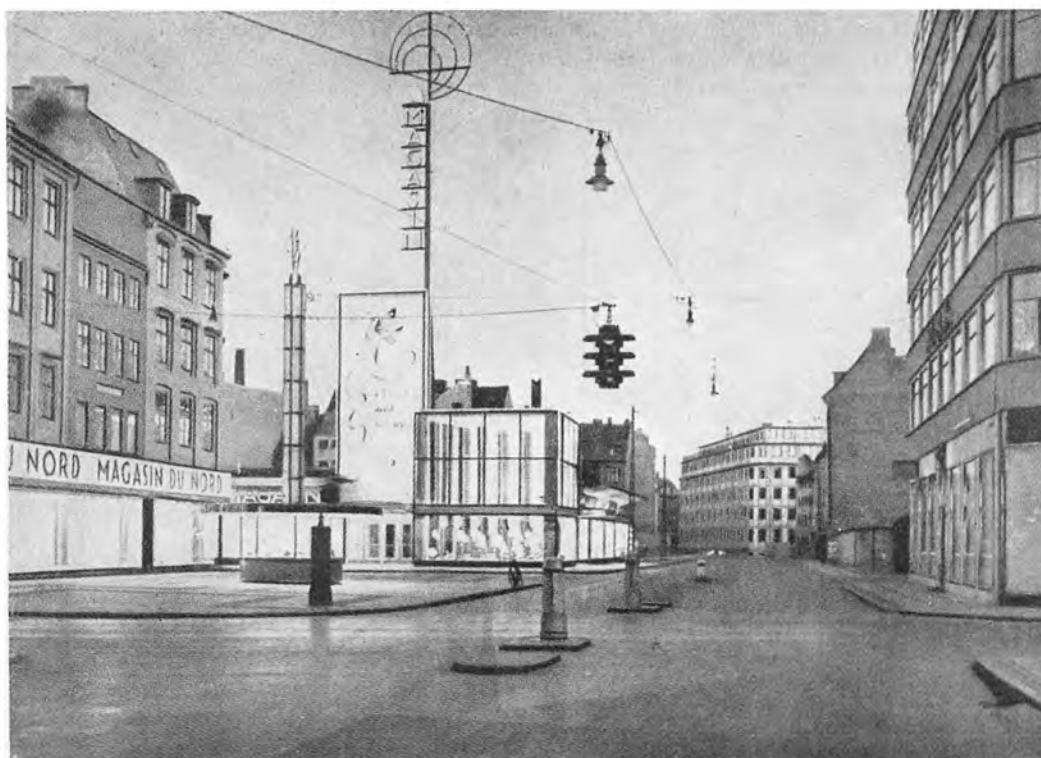
Kanal. Gaden til højre i Forgrunden er Dybensgade. Det er denne Gade, som ses forrest i Billedet herunder. Det viser et senere Trin af Udviklingen, men tillige, at det fremkomne Gadebillede er alt andet end skønt. Man maa dog tage i Betragtning, at det har absolut midlertidig Karakter, og at det ikke gerne skulde gaa som i andre Tilfælde, hvor en Sanering er standset paa Halvvejen.

Bremerholm ses her fra Overformynderiets Tag (Fot. 1938, Nordisk Pressefoto), omtrent det samme Parti som øverst paa Siden. Man bør bemærke Gavlene til højre i Billedet. De viser, hvor tæt sammenbyggede alle de gamle Huse er, sommetider saaledes, at der praktisk talt intet Gaardsrum var eller er, for en stor Del af Kvarteret staar jo fremdeles.

Herover: Holmensgade set fra Lille Kongensgade (Fot. ca. 1925, Bymuseet). Til højre: Holmensgade set mod Lille Kongensgade (Fot. 1895, Fritz Benzen, Bymuseet). Ikke det mindst ejendommelige ved den forsvundne Holmensgade var dens smalleste Stykke op mod Lille Kongensgade, kun $4\frac{1}{2}$ Meter i Bredden. Det var i Sandhed et Levn fra Fortiden, man her blev stillet overfor, og den naturlige Aarsag var, at denne Stump Gade hørte til det Gammel-København, der havde overlevet begge de store Brande i det 18. Aarhundrede. Og i det mindste paa den ene Side af Gaden stammede Bebyggelsen i hvert Tilfælde i sine ældste Bestanddele fra det 17. Aarhundrede. Det var Rækkehuse, men her mod Sædvane fra Begyndelsen bygget i to Etager.

Bremerholm, set imod Lille Kongensgade fra Strøget. Samme Parti som herover til venstre. Ogsaa Bebyggelsen ved Magasins Torv med den nye Salgshal og det høje Vartegn maa antages at være af foreløbig Art og faar næppe Lov at staa saa længe som de gamle Huse i Holmensgade, den afløste. Der var dog intet af disse, der havde bevaret det oprindelige Udseende og Indre, de var ændret ved Ombygninger gennem Tiderne. (Fot. ca. 1940, Stadsingeniørens Direktorat).

Herover: Gaardinteriører fra Holmensgade 17 med Bagsiden af Smedens Gang Nr. 11. (Begge Fot. 1931, Bymuseet). Herunder, til venstre Trappeopgang i Holmensgade 3. (Fot. 1900, Bymuseet); i Midten Trappe i Holmensgade 11. (Fot. 1900, Bymuseet); til højre: Gennemgang til Smedens Gang. (Fot. 1902, Bymuseet).

Disse typiske Gaardbilleder fra Holmensgade viser med al ønskelig Tydelighed, at der ikke skete nogen større Skade, da de gamle Rønner blev jævnet med Jorden. Maleriske var de naturligvis, men romantiske? Nej, faldefærdige Rottereder var de, uhygiejniske i enhver Henseende, selvom de naturligvis afgav interessante Vidnesbyrd om Fortidens Byggemaade.

Og til den usle Bebyggelse svarede Befolkningen, ialtfald bedømt efter almindelig borgerlig Maalestok. Det var ikke noget nyt, at Holmensgade, eller som den før hed Ulkegaden, ikke havde det bedste Omdømme i mere borgerligt tænkende Kredse. Den alvidende

Barhow, som 1748 forfattede en sladdervorn, men meget oplysende „Vejviser“ for Hovedstaden, angiver frejdigt adskillige „Horchuse“, som situerede netop i Ulkegade. Og hans Oplysninger bekræftes forsaavidt af den senere Tilstand i Gaden i de Tider, som man med Sikkerhed ved noget om.

Omkring 1850 gjorde alene Brøndstræde-Kvarteret Holmensgade-Kvarteret Rangen stridig som Hjemsted for de fleste „offentlige Fruentimmer“ i Hovedstaden. Hvert af de to Omraader kunde tegne sig for circa en Fjerdedel af det samlede Antal, 862. I Øster Kvarter holdt de prostituerede til i Smedens Gang, i Laksegade og Admiralgade, men først og fremmest i Lille Kongensgade og Dybensgade, hvor Tallet var halvhundrede i hver Gade, samt endelig i Holmensgade, hvor der boede 110 offentlige Fruentimmer, over Halvdelen af dem, der fandtes i hele Kvarteret! Holmensgade var en af de Gader, hvor offentlige Huse blev tilladt efter 1877.

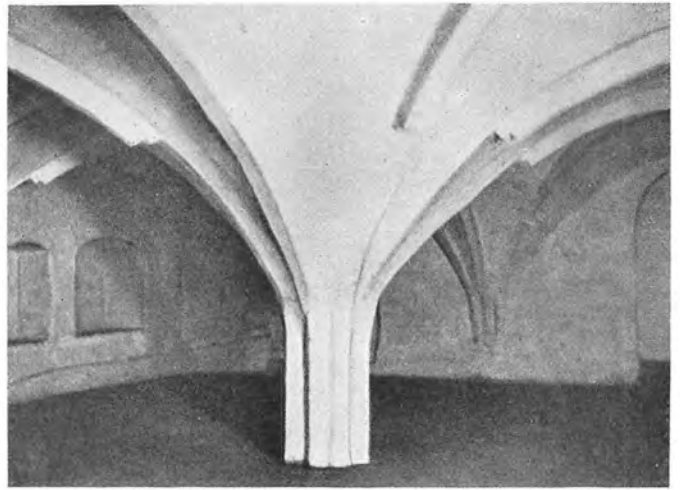

Herover: Holmensgade 9-17. (Fot. Bymuseet). Til venstre: Indgang til Kafeen: Det røde Hav, Holmensgade, (Fot. ca. 1900, Bymuseet).

Det var Etablissementer som „Det røde Hav“ og „Pigernes Minde,“ der bredte Holmensgades Navn over de syv Have, men det var naturligvis ogsaa dem, der førte til, at Gaden indenbys fik sit daarlige Rygte. Som en mere kendt Person blandt Fortidens „Horeværter“ maa nævnes Andreas Nielsen Winther i Nr. 19, Professor Winther, som nogle kaldte ham, fordi han holdt „Forelæsninger“ for sine Klienter. Mere kendt var han dog som „Prins Kørud“. Han var, efter hvad Oehenschläger fortæller, en „lille jovialsk Mand“ og er forøvrigt forevigt paa flere gamle Stik. (Se saaledes Bind 3, Side 110).

Det var ogsaa i et mindre pænt Hus i Holmensgade, Ewalds Venner fandt ham, da han efter en Beneficforestilling havde absenteret sig med sin Part af Overskuddet. Han var i Selskab med to noget tvivlsomme Damer og hele Gulvet flød med Pengestykker, af de henvend 400 Rigsdaler var vel næppe Femtedelen tilbage!

Gavlhusene, som ses længst til venstre paa det øverste Billede, havde faaet denne Skikkelse i det 18. Aarhundrede, men var oprindelig kun i to Stokværk, ligesom Nabo-huset til højre, og rummede ligesom dette Levn af Gadens ældste Rækkehusbebyggelse. Et Par Fag udskaaet Bindingsværk herfra findes nu gemt paa Bymuseet.

Herover: Kælder i Vingaardstræde 6. (Fot. Nationalmuseet).
Til venstre: Vingaardstræde 6, set fra Asylgade. (Ældre Fot.,
Magasin du Nord.)

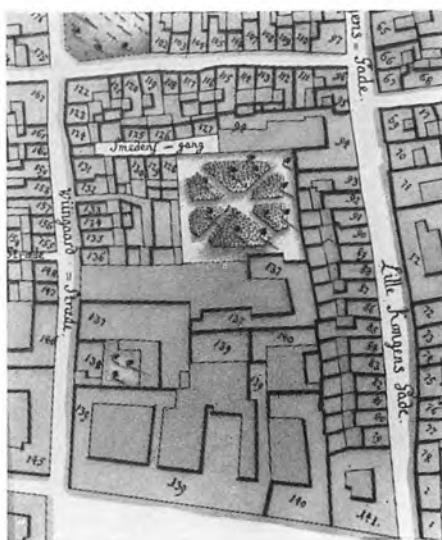
Tilsyneladende er der intet særligt bemærkelsesværdigt ved det 3-fags Hus, der ligger til højre for Porten Vingaardstræde 6. Men det dækker over det smukke hvælvede Kælderrum, der vises herover, og er i Virkeligheden et kamoufleret Middelalderhus, et Stenhus, hvis gotiske Gavle har rejst sig – ja, næsten ret ud imod Dybet, Gamlebodedyb, Sejlløbet, som dengang skar sig ind imellem Byen og Bremerholm. Det stilfærdige tilsyneladende nyklassiske Hus rummer i sig Rester af selve den gamle Vingaard.

Gaardinteriør fra Vingaardstræde 6.
(Ældre Fot., Magasin du Nord).

Endnu indtil vore Dage var Vingaardstræde 6 en ganske anselig Ejendom, der, som Billedet viser, strakte sig langt ind i Karreen med adskillige Bagbygninger. Huset til højre er det middelalderlige Stenhus, der maa stamme fra Tiden omkring 1450 og saaledes er en af Byens ældste verdslige Bygninger. For Tiden afventes Resultatet af en Række Undersøgelser, som Huset har været gjort til Genstand for, og ved hvilke der er fremkommet adskilligt af Interesse, blandt andet gamle Kalkmalerier.

Som andetsteds omtalt er Vingaarden identisk med den ældre Østergaard, der nævnes som en Slags Ladegaard under Bispeborgen i 13.-14. Aarhundrede. Som Slottet kom den siden under Kronen og vides under Kong Hans anvendt som Frugthave, blandt andet til Drivning af Vindruer, hvoraf naturligvis Navnet. Siden var den kgl. Mønt, for endelig 1529 at blive afhændet fra Kronen.

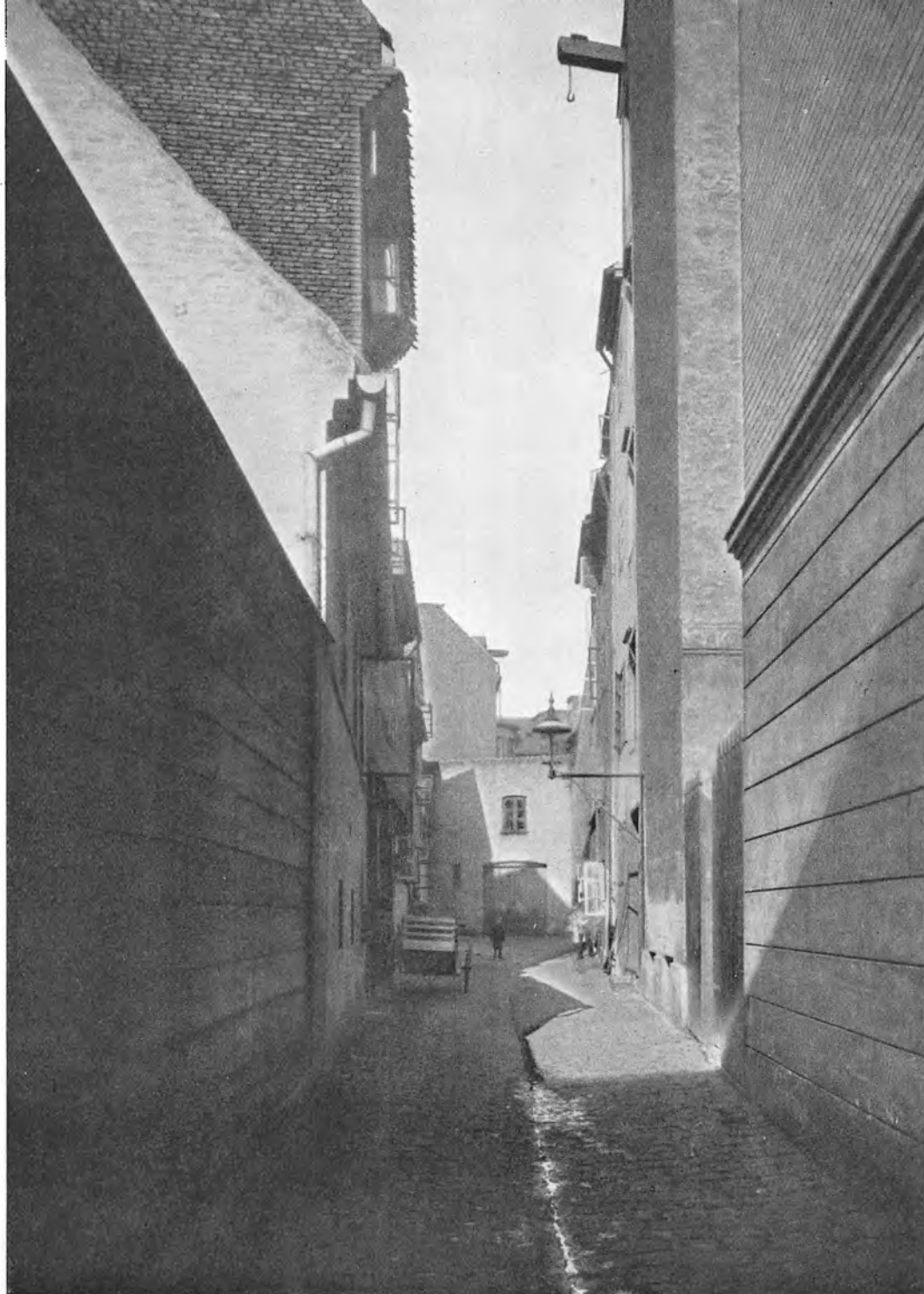

Herover: Udsnit af Geddes Kvarterplaner. Til højre: Smedens Gang. (Fot. 1898, Bymuseet).

Vingaarden omfattede oprindelig hele den Karré, der er vist paa ovenstaaende Plan – mellem Lille Kongensgade, Ulkegade, Vingaardstræde og Kongens Nytorv. Da den fra Kronen blev overdraget Johan Rantzau, var dog Kongens Boder imod Nord fraskilt og ligeledes Grunden langs Holmensgade, men den næste Ejer Mogens Gøje øgede Arealet imod Øst, og først siden paabegyndtes den videre Udparcellering. Endnu i det 18. Aarhundredes Midte hørte der, som Planen viser, en stor Have med til Gaarden, der paa Planen har Nr. 137. Smedens Gang var som andre af sin Art opstaaet paa en Parcel af en større Ejendom, i dette Tilfælde den, som en længere Aarrække var Skippernes Lavshus (smlgn. foran Side 194), og som strakte sig fra Lille Kongensgade til Vingaardstræde. Allerede 1661 tales der om dens hosliggende syv gamle Vaaninger, der altsaa laa bagud mod sidstnævnte Gade.

Om det saa var „den store Sal“, selve Stenhuset, blev det delt i 1575, da Anna Hardenberg fik den ene Part, men siden samledes de igen.

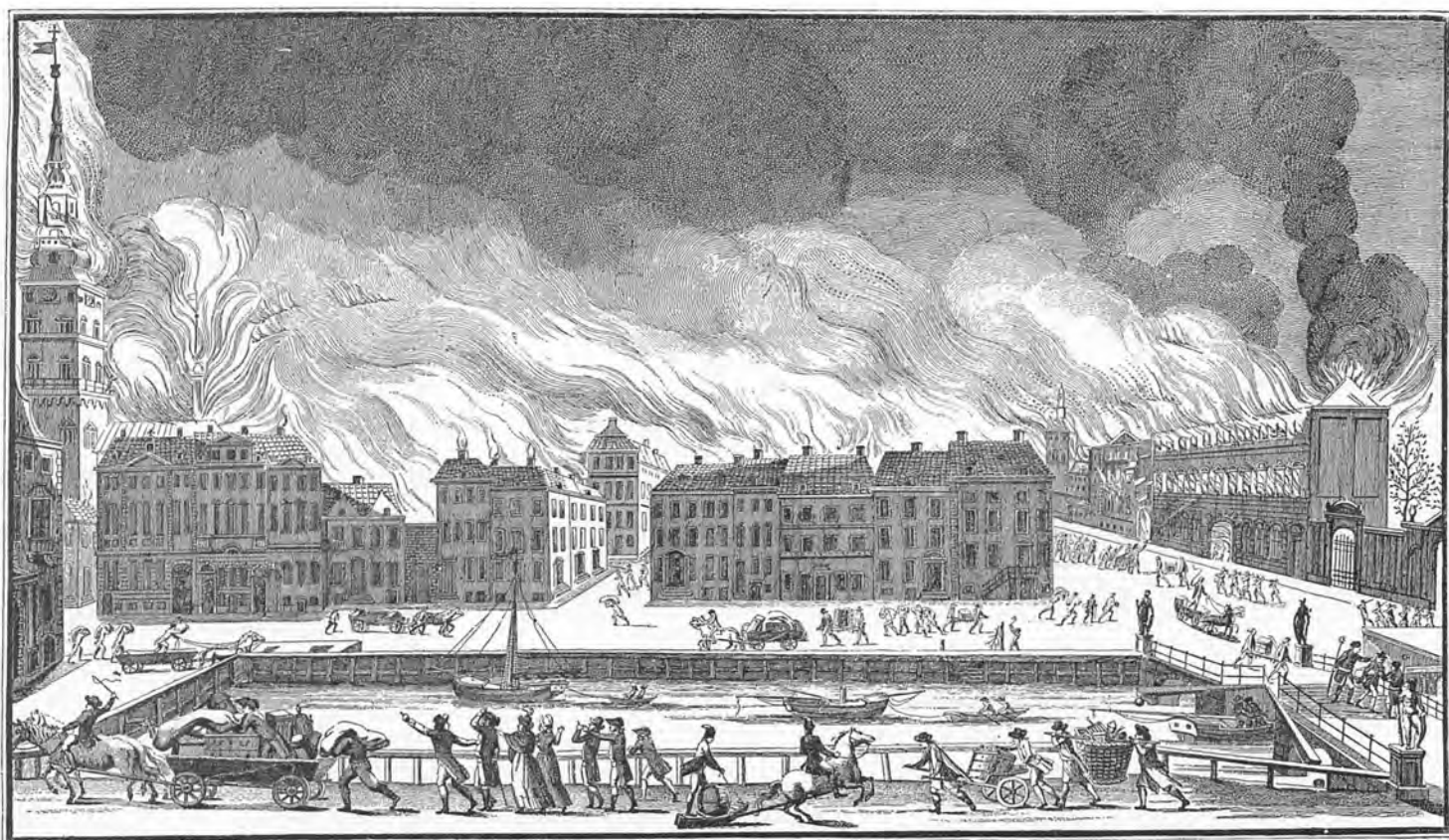
Indgang til Smedens Gang fra Vingaardstræde. (Fot. Bymuseet).

Gangen skulde egentlig have været nedlagt ved Reguleringen efter Branden 1795, men blev bevaret, fordi Ilden havde skaanet fire gamle Huse længst inde i den. Den forsvandt først efter Saneringen.

Herover: Ved Stranden, set imod Holmens Kirke. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Omtrent samme Parti under Ildebranden 1795, set fra Slotspladsen. (Stik af C. F. Stanley. Efter Før og Nu). Begge Billeder giver Udtryk for, at ogsaa den østlige Randbebyggelse af Mayonnaisekvarteret havde anden Karakter end Bydelens centrale Part. Men i det 18. Aarhundrede herskede der

ellers Utilfredshed med dette „Prospekt for den kongelige Residens“. Selv efter at det gamle Bindingsværkshus „Fortunen“ o. 1750 var blevet bygget om, thi Naboejendommen, det saakaldte „Kræmmerkompagni“ var paa samme Tid saa forfalden, at den stak desto mere i Øjnene, og først efter gennem mange Aar fremsatte Trusler lykkedes det at faa bygget et grundmuret Hus i Stedet.

Udsigt fra Børstaarnet. Fra venstre ses i Baggrunden Begyndelsen til Husrækken ved Gammel Strand. Derefter Højbroplads, hvorfra Gaden Ved Stranden løber langs Slotsholmskanalen ned imod Holmens Bro og Holmens Kirke i Forgrunden til højre. Til venstre for Kirkens Gavl et Kig opad Admiralgade mod Nikolaj Kirkes kullede Taarn. I Baggrunden til venstre for dette Trinitatis og Helligaands Kirker. Man vil endelig bemærke, at Sakristiet ved Holmens Kirke endnu ikke var opført, da Billedet blev taget. (Fot. ca. 1865, Bymuseet).

Billedet til højre gengiver Holmens Bro i dens ældste Skikkelse som en Vindebro. Man ser tillige Holmens Kirke og Begyndelsen af Størestræde (nu Holmens Kanal) med Ejendommen paa Hjørnet af Ved Stranden, en grundmuret Gaard med tilhørende Have. De mange Mennesker er Tilskuere ved Arvehyldningen 1660. Billedet er et Udsnit af Heimbachs Maleri af denne Begivenhed. (Fot. Rosenborg-Saml.).

Med sin Fritrappel kunde Hjørneejendommen synes at være den samme, som stod indtil Branden 1795. (Se Billedet overfor). Dens nyklassiske Afløser er i ny Tid erstattet med Nordisk Genforsikrings Bygning, der tillige har opslugt flere af de tilstødende Huse.

Ogsaa Ejendommen i den anden Ende af Gaden, Hotel Royal, ved Fortunstræde har skiftet Udseende, dog kun ved en – men ikke videre heldig – Ombygning. Før denne kunde Huset i Skønhed kappes med Genboejendommen og skal da ogsaa være bygget af Rawert. (Se Side 211). Fortunstræde har Navn efter denne stadig saa anselige Ejendom, nuværende Ved Stranden 18. „Den gyldne Fortun“ var opført i Christian IV's Tid som kgl. Gæstegaard og ejedes omkring 1700 af Gehejmearkivar Frederik Rostgaard. En senere Ejer og Vinhandler gav det Navnet Hôtel Royal. Ogsaa her har H. C. Andersen vanket og besøgt baade Riborg Voigt og Jenny Lind. 1876 blev Ejendommen købt af J. C. Ferslew, hvis Bladvirksomhed her fik til Huse.

Udsigt fra Højbroplads mod Børsen med Ved Stranden til venstre i Billedet. (Maleri 1844 af Sally Ruben Henriques). Man genkender let Husene langs Ved Stranden fra Fotografiet foran Side 208. Forrest Hotel Royal i dets ældre Skikkelse, hvorefter følger Nr. 16, dengang kun i tre Etager og med Frontispice. Nr. 14,

den af Grosserer Gustmeyer ved J. M. Qvist i 1796-97 opførte Ejendom med Søjlerne, tager sig derimod ud som i Dag, og det samme gælder de følgende to Huse, Nr. 12 og Nr. 10, det sidste Hjørnesteget ved Boldhusgade, den Sundorpske Gaard. Sammenlign i sidste Forbindelse Billedet Side 192.

Stenbukkens Gaard mellem Store og Lille Færgestræde. (Maleri ca. 1750 af Rach og Eegberg, Nationalmuseet).

I al sin Primitivitet giver Maleriet et Indtryk af det farvestraalende og brogede København, som forsvandt ved Branden 1795 og gav Plads for det mere afdæmpede nyklassiske Bybillede. Det viser tillige de ved Reguleringen efter Branden forsvundne Gader, det nedlagte Lille Færgestræde til højre og til venstre Store Færgestræde, nu den østlige Kørebane paa Højbro Plads. Ogsaa paa venstre Side af sidste Stræde ses en grundmuret Renæssancegaard, skønt næppe saa statelig som Genboen, der oprindeligt kaldtes Marsvins Gaard, men siden fik Navnet Stenbukkens Gaard, fordi den svenske General Magnus Stenbock havde sidet interneret her 1713-14. (Sammenlign Side 120).

Herover: Udsigt mod Fortunstræde, flankeret til venstre af Højbroplads 21, til højre af Ved Stranden 18 og med Nikolaj Taarn i Baggrunden. (Fot. 1870, Bymuseet). Det blev et Bygningsværk af en helt anden Karakter, der traadte i Stedet for Stenbukkens Gaard, i Samtiden beskrevet „som af særdeles Anseelse, dog efter gamle Tidens Maade og Smag opbygget med meget Billedhuggeri, mange Stenbilleder og andre Zirater, samt et med Kobber tækket Taarn“. Afløseren blev dog paa sin Vis statelig nok, og kan endnu regnes som „et af Hovedstadens skønneste Privathuse fra Empiretiden“. Havde Stenbukkens Gaard haft Karnapper, saa fik det ny Hus Balkoner med smukke Smedejernsgitre, foruden Pilastre og Kapitæler, samt en Frise under Tagskægget. Og Ejendommen var iøvrigt bemærkelsesværdig, fordi Bygherren, Grosserer Friederici, her lod indrette de første moderne Butikker i Hovedstaden. Huset blev senere kaldt Plougs Gaard, efter Bladmanden og Politikeren, der var Ejer fra 1862 til sin Død 1894, men i denne Periode end mere bekendt ved H. C. Andersens nære Tilknytning til Vekselerer Moritz G. Melchior's Hjem paa 2. Sal.

Paa Højbro Plads, ved Slottets Kanal,
der danser Smaaaller paa anden Sal,

har Digteren selv skrevet paa en Vifte tilhørende Fruen. Højbroplads 21 staar paa de gamle Fundamenter af Stenbukkens Gaard! De var saa svære og Stedets Grundtakst tillige saa høj, at man ved Reguleringen efter Branden foretrak at lade dem benytte igen, tiltrods for det mærkelige Knæk, som derved opstod. Se Billedet til højre. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Mange Gadebilleder i Mayonnaise-Kvarteret præges af Nikolaj Kirke. Taarnet øver sin Virkning, enten det, som vist herover til venstre, næsten lukker det smalle Lille Kirkestræde, eller man nær-

mer sig det fra Admiralgade og de svære Stræbepiller omtrent spærrer Udsigten imod og Gennemkørslen til Strøbet. Sammenlign Stikket foran Side 125. (Begge Fot. 1948, København Før og Nu).

Laksegade set fra Bremerholm. (Fot. 1948, København Før og Nu). Ogsaa Laksegade frembyder et ejendommeligt Gadeprospekt, men af nyere Dato end de ovenfor afbildede. Det skyldes, at Landmandsbankens Komplex efterhaanden ikke blot har beslaglagt den store Have, der laa bag Peschiers Gaard ved Holmens Kanal, men tillige har bredt sig paa den anden Side af Laksegade. Bygningerne er blevet opført i flere Tempi, den paa Billedet til venstre viste tillige med Forbindelsesbroen i 1918 med Bernhard Ingemann som Arkitekt

Udsigt fra Højbroplads imod Vejerboden ved Gammel Strand og Nybrogade. (Maleri af Andreas Juul, 1852, Bymuseet).

VED GAMMEL STRAND

Er der mon noget Sted i Hovedstaden, hvor man stærkere fornemmer dens Pagt med Fortiden end ved Gammel Strand? Det er ikke Broncebispen paa den stejle Gang, som gør det, eller Christiansborg, selvom man jo nok kender baade deres indbyrdes Forbindelse og fælles Betydning for Byen. Det er heller ikke den smukke Husrække. I al sin Ærværdighed rækker den dog kun nogle faa Menneskealdrer tilbage. Men det er selve Livet ved Gammel Strand, der skaber den historiske Stemning. Det vil sige, det kan ikke nytte at komme der om Eftermiddagen, naar Gaden er spulet ren og bare Byens almindelige Færdsel beslaglægger den. Man skal staa ved Stranden en Formiddag, naar der handles langs Bolværket, naar Skovserkonerne sidder, hvor de har siddet, Gud ved hvor længe, og Fiskerne i store Vandstøvler balancerer med deres Ketsjere paa de vippende Hyttefade. Eller allerhelst i Sildetiden, naar Skude ved Skude ligger Side om Side, og den blinkende Last øses op i Kurve og Kasser. Man fornemmer en Genglans af de utalte Stimer i Øresund, som i Middelalderen var Landets Rigdomskilde, man mindes den Stimmel af Fartøjer, som dengang har søgt ind mod de samme Bredder. Og selvom kun eet er helt det samme som dengang, de skrigende Maager i deres flaksende Flugt, saa kan man dog

endnu i Dag konstatere, at paa sin Vis hævder Gammel Strand stadig Traditionerne fra Absalons Dage, ja, fra Tider, der laa forud for dem.

For her, i det smulte Vand mellem Sjællandskysten og de lave Strandholme var jo fra ældgammel Tid den Havn, som var Forudsætningen for Anlægget af Hovedstaden og siden gav den Navn. Det var for at værne den, Roskildebispen byggede sin Borg paa den ene af Holmene mellem Byen og Amager. Ved Gammel Strand var Hovedstadens egentlige Havn gennem Middelalderen og ned i den nyere Tid, ogsaa efter at Dybet, det gamle Sejløb, var blevet fyldt, og Byen iøvrigt vokset et godt Stykke ud i Stranden. Den gamle Havn mistede heller ikke helt sin Betydning, efter at Christian IV havde skabt den nuværende, og endnu ned mod vor Tid var baade Holmens Bro og Højbro indrettet som Klapbroer for at tillade Fartøjer at passere. Ja, endnu i vore Dage bruges Byens ældste Havn stadig af Fiskerskuderne. Først naar der engang gøres Alvor af at flytte Fisketorvet, vil dens Æra være afsluttet. Naar det sker, vil et morsomt Folkelivsbillede forsvinde og dertil et, som har lang Hævd paa Pladsen. Allerede i det 17de Aarhundrede sad Fiskerkonerne langs Bolværket, dengang helt ned til Holmens Bro.

Udsigt over Højbro og Gammel Strand. Til venstre i Baggrunden Christoffer Valkendorfs Vejerbod. (Daguerretypi ca. 1840, Fot. By-museet. Her efter Før og Nu).

Husrækken langs Gammel Strand har kun i meget ringe Grad skiftet Udseende gennem de sidste Hundrede Aar, hvilket de tre Billeder paa disse to Sider tydeligt nok viser.

Dertil kommer naturligvis ogsaa, at den Bebyggelse, som det ældste Billede viser foran Assistenshuset, er borte. Gammel Strand var indtil 1857 ikke den aabne trekantede Plads, som nu kendes. Den høje pakhuslignende Bygning var Kristoffer Valkendorfs Vejerbod, opført i 1581 i den opfyldte Strand, „som ingen havde tænkt eller troet, at der skulde nogen Tid kunnet staa Hus derpaa.“ Vejerhuset gjorde Fyldest i henved halvtredje Hundrede Aar, indtil man paa Grund af dets forfaldne Tilstand og de stadige Klager over, at det ikke længere kunde tjene sit Formaal, besluttede at lade det nedbryde. Porten var for lille og de aarhundredgamle Vægte for smaa til f. Eks. de nymodens Dampmaskiner.

Det var ogsaa Valkendorf, der lod Bolværket fra Vejerhuset til Høj-

bro sætte med hugne Kampesten, men dette hans Værk fik ikke saa lang Bestandighed. Stensætningen forsvandt ved Opførelsen af det første Christiansborg, og der stod indtil Nutiden Træbolværk ogsaa paa denne Strækning.

Allerede før Vejerhuset forsvandt, var Pladsen ved Siden af det blevet ryddet for Skure og Boder, deriblandt et Sprøjtehus. Værre var det at faa fjernet det to-Etages Hus, som laa paa tværs af Pladsen, og som en Høker Seith i 1823 havde faaet Tilladelse til at opføre, idet han dog uden saadan havde indlemmet en Del af Bolværket i sin private Gaardsplads, ja, bemægtiget sig en gammel kommunal Kran og oppebaaret Indtægterne af den! Seith holdt sit Privilegium i høj Pris, men da han meget belejligt døde i 1857, lykkedes det Kommunen at overtage hans Rettigheder til en antagelig Pris, og Huset blev nedrevet. – Billedet herover maa antages at være en af de ældste fotografiske Optagelser fra København.

Udsigt mod Højbro og Gammel Strand og mod Assistenshuset. (Fot. 1860erne, efter Før og Nu). Bemærk den ændrede Højbro.

Udsigt over Højbro, Gammel Strand og Nybrogade 1918. (Efter Før og Nu). Herunder: Loppetorvet ved Gammel Strand. (Fot. ca. 1875).

Det ovenfor gengivne Billede af Udsigten over Gammel Strand har i det store og hele stadig Gyldighed. Dog maa det tages i Betragtning, at de mindre Ejendomme nærmest det moderne Barokhus ved Højbroplads nu er erstattet af en Nybygning. Som ogsaa Billedet overfor viser, holdtes „Loppetorvet“ paa Pladsen, hvor før Vejerhuset var anbragt.

Mod Gaden bærer Nybrogade 4 et gammelt Bømærke, udhugget i Sten: Hans Blasen i Pæretræet, et mærkeligt Navn, som man dog bedre forstaar, naar man iagttager det gamle Billede af Huset og dets Naboejendomme. (Maleri af Vogel-sang. Tilhører Taksator Sintrup). Det viser det kæmpemæssige Pæretræ, som dengang stod foran Huset, mere end 100 Aar gammelt, da det blev fældet engang i 1820erne, for det maa vel have haft en vis Anseelse, da Hans Blasen byggede sit Hus i 1730. Gaarden med Lindetræerne foran er jo Assistenshuset, indrettet her 1757 i en trefløjet Gaard ud mod Snaregade, hvor der da var Hattfabrik, men som ellers var opført efter Branden 1728 af Borgmester Christian Berregaard. Hovedfløjen udimod Kanalen blev tilbygget 1765.

Til Billederne paa forrige Side:

Øverst: Udsigt fra Nybrogade mod Nikolaj Kirke. (Stik af J. J. Bruun ca. 1750). Nederst: Samme Parti ca. 1855. (Efter Før og Nu). Nikolaj Taarn staar kullet efter Branden 1795, og Thorvaldsens Museum er opført paa Slotsholmen i Stedet for den kgl. Vognremise. Bemærk, hvorledes Museet dengang var malet i kraftige Farver.

Billedet herunder (Fot. Nordisk Pressefoto) viser den nutidige Udsigt fra Stormbroen mod Gammel Strand og Slotsholmen.

Husrækken Nybrogade Nr. 20-2, set imod Gammel Strand. Midt i Billedet Knabrostrædes Udløb. (Fot. 1948, København Før og Nu). Nybrogade brændte 1728, men skaanedes under Branden 1795, saaledes at Gaden nu frembyder en Række „Ildebrandshuse“. Navnlig Rækken 20-14 - paa Billedet de fire længst til venstre -

er typiske med deres Kvistgavle. Det mere særprægede Dobbeltthuset Nr. 12 omtales paa næste Side. Til Nr. 10 knyttes Fr. Hammerichs livligt fortalte Erindringer om Livet ved Kanalen i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og om Livet i Gaarden, der gik ud til Snaregade. Ogsaa foran den stod der dengang et Træ med Bænk under,

Gammel Strands Husrække Nr. 50-24, set mod Højbroplads. (Fot. 1948, København Før og Nu). Husrækken langs Gammel Strand brændte 1795, saa den har et andet Præg end Nybrogades. Gavlen paa Nr. 40 - paa Billedet det andet fra venstre - er da ogsaa forloren, af nyere Dato. Men Huset kunde forsaavidt godt have haft en Kvist, da det gaar tilbage til Midten af det 18. Aarhundrede og ene af alle Gadens Huse blev staaende efter Branden.

Husene, der flankerer Kna-
brostrædes Udløb i Nybro-
gade (Fot. 1948, Køben-
havn Før og Nu) berøm-
mes som nogle af de smuk-
keste borgerlige Barokbyg-
ninger i København, et vel-
bevaret Levn fra Holberg-
tidens Hovedstad. Et „Ilde-
brandshus“ af sædvanlig
Type er Det ferske Fiske-
handels Kompagnis Hus (til
venstre), opført 1733, mens
Bygningen paa det mod-
satte Hjørne med den rige
Sandstensudsmykning har
fornemmere Præg. Huset
blev bygget 1732 for Hof-
konditor Johan Heinrich
Ziegler med Philip de
Lange som Arkitekt.

Herunder til venstre: Gaardinteriør fra Nybrogade 6 (Fot. 1907,
Bymuseet); til højre: Gammel Strand Nr. 48, Detalje af Facaden.
(Fot. 1948, København Før og Nu). Det er vel et af Byens mest
fuldendte Gaardinteriører fra Holbergs Aarhundrede, der viser sig

for den, der gaar indenfor i Nybrogade 6. Lidt ældre er den
smukke Sandstensportal paa Gammel Strand 48, udført af Billed-
huggeren Didrik Gercken. Selve Huset blev først bygget af Philip
de Lange. (Jævnfør overfor).

Højbroplads med Læderstrædes Udmunding. (Maleri ca. 1820).

Bydelen, der strækker sig fra Stranden op imod Strøget, har endnu langt fra mistet det Præg, den fik efter Branden 1795. Det er Ny-Klassicismen, der dominerer langs Læderstræde-Kompagnistræde og de forskellige Tværgader. Det her afbildede Hjørnehus, Højbroplads Nr. 4, i sin oprindelige Skikkelse en fuldblods Repræsentant for Byggeriet efter Branden, har dog ikke undgået senere Tiders Stempel i Form af et latterligt Spir. (Sammenlign Side 115).

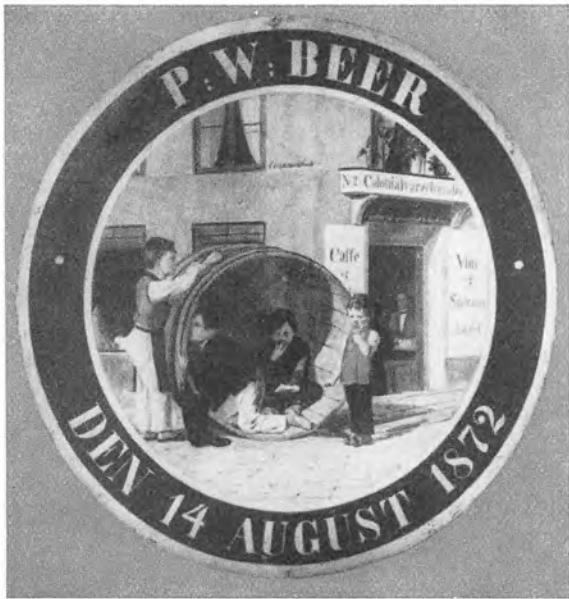
Det var baade før og efter Branden Sæde for Joh. Fr. Schultz' Bogtrykkeri. Efter Traditionen skal det være Rahbek, som ses i Samtale med en Dame udenfor Porten.

Kompagnistræde, set fra Læderstræde mod Raadhuset. (Fot. 1948, København Før og Nu). De to Gader i hinandens Forlængelse har Navn efter henholdsvis Det danske Kompagnihus og den gamle Ladbrogade, Byens første Skibbro, idet Læderstræde jo er en forvansket Form af Ladbrogade. I Læderstræde gør der sig det særlige Forhold gældende, at samtlige Ejendomme strækker sig fra Gaden op til Strøget, altsaa har Hovedfacade mod dette, hvilket atter hænger sammen med, at Gaden i sin første Tid var en Baggade eller rettere Strandgade, dengang Kystlinjen laa længere oppe i Landet. Ejendommen, der ses længst til højre i Billedet, hører til det tidligere Petersens Jomfrukloster, og ved dens sidste Ombygning blev der indrettet en Passage fra Amagertorv til Læderstræde. Det er dennes Udmunding, som ses paa Billedet. Sammenlign Side 111. I Læderstræde laa i henved 100 Aar de tyske Jøders Synagoge. Et første Forsøg paa i 1737 at opføre en saadan blev standset af Regeringen, og skønt Tilladelserne faa Aar senere blev givet, var det med den Klausul, at der kun maatte bygges „et ordnært Borgerhus, som udvortes ikke har ringeste Apparence og Udseende af nogen publik Bygning.“ Man frygtede, at der skulde opføres en tempellignende Bygning, men der blev kun Tale om Ombygning af en gammel forfalden Gaard, østre Halvdel af nuværende Nr. 11.

Knabrostræde set imod Vimmelskaflet. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Vansirende Reklameskilte og store Butiksruder har forstyret det oprindeligt saa stilfærdige Gadebillede i den her omtalte Bydel. Men flere Steder stilles man dog stadig overfor Husrækker af ren nyklassisk Karakter, saaledes i Knabrostræde. En Pakhusfacade her og der hører ogsaa med til Billedet af Empiretidens København og saa naturligvis Udsigten mod Frue Kirkes Taarn. Knabrostræde løb i Middelalderen kun fra Kompagnistræde til Brolæggerstræde og nævnes 1496 som „det lille Stræde, hvor man gaar neder til Knud Skrivers Gaard“. Siden havde det en Overgang den mærkelige Betegnelse: Sædevan.

Skydeskiven herover (Den kgl. Skydebane) viser et morsomt Genrebillede fra Kompagnistræde i 1872. Drengene slikker den tømte Sukkerfustage udenfor Urtekræmmerens Bod.

Badstuestræde 8-14 med Hjørnet af Brolæggerstræde. (Fot. By-museet).

Paa Hjørnet af Badstuestræde og Kompagnistræde, nuværende Nr. 15-19, laa i Middelalderen den Badstue, hvorefter Strædet endnu har Navn. Gaden brændte ikke blot 1728 og 1795, men en Del af den var allerede tidligere gaet til Grunde ved en Brand i 1685. Den Bebyggelse, der fremstod efter Branden 1795, er endnu i det store og hele bevaret, i Almindelighed sobre stilfærdige Huse, sommetider prydet med en oplivende Facadefrise. Og paa Hjørnet af Badstuestræde og Vimmelskaflet ligger det trods alt Forfald stadig fornemme Bygningsværk, Tuteins Gaard. (Sammenlign Side 103). Genboejendommen er derimod af nyere Dato, men Stedet har historisk Interesse, da det var her, man i sin Tid, i Guldbergs Lejlighed, tilrettelagde Sammensværgelsen imod Struensee.

Andre større Ejendomme er Nr. 11, „Stemanns Gaard“, som den længe blev kaldt, til Erindring om en anden Statsminister, der boede her 1828-47, og Nr. 18, et helt Palæ. Da Ejeren, Smedemester Seifert, i 1903 lod Kælderen nyindrette, fandt man i Grunden Rester af fordums Herligheder, Brudstykker af et Par pragtfulde Sandstenskaminer fra Renæssancetiden, og i et af Kælderværkstederne er der pietetsfuldt blevet bevaret en Stump gammel Mur af røde Munkesten, det sidste Levn af Kompagnihuset, som gav Kompagnistræde Navn, Sæde for det gamle Danske Kompagni, der stadig bestaar som Skydeselskabet.

Til venstre: Magstræde 17-19, set mod Raadhusstræde. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Det er ikke blot Navnene Magstræde og Snaregade, der er middelalderlige Mindelser om henholdsvis Maget i Stranden, det offentlige Vandhus, og Raadmanden Erland Jonsen Snare. Det er ogsaa Gaderne selv, der minder om Middelalder med deres krogede snævre Forløb og de gamle Huse. Ganske vist gaar de fleste af disse kun tilbage til det 18. Aarhundrede, til Tiden efter den første Storbrand, men denne skaanede dog de to sidste Huse ud imod Raadhusstræde, nu to af Byens ældste Huse. Deres røde Murflader med de mange Jernankre og Buestik over Vinduerne viser dem tilbage til det 17. Aarhundrede. Kan det mon være to af de trende grundmurede Vaaninger, som nævnes i en Jordebog fra 1656 „liggende sønden for Strædet og østen for Vandkisten“, og som allerede var gamle, da Matriklen 1661 blev udfærdiget? De overlevede som sagt Branden 1728, og det samme gjorde Gaden paa den Maade, at det ikke blev til noget med at rette den ud i lige Linje, saaledes som Reguleringsplanen foreslog. (Sammenlign Side 58).

Magstræde. Herover: Set fra Hjørnet af Knabrostræde. (Fot. ca. 1870, Bymuseet). Til venstre: Set imod Raadhusstræde. (Fot. 1899, Bymuseet). Sammenlign ogsaa Billederne næste Side.

Ældre og nyere Billeder viser i det hele og store den samme Husrække paa Strædets Sydside, dog er det lille Gavlkvisthus, som ses paa Billedet herover, nu noget ombygget, og det jævne Hus, som før laa for Enden af Gaden, i Raadhusstræde paa Hjørnet af Vandkunsten, er erstattet med den prangende Nybygning. Men lad nu være, at dens Stil er nok saa forloren, saa kan det dog ikke nægtes, at dens kamtakkede Gavl med Karnappen staar godt til de gamle grundmurede Huse.

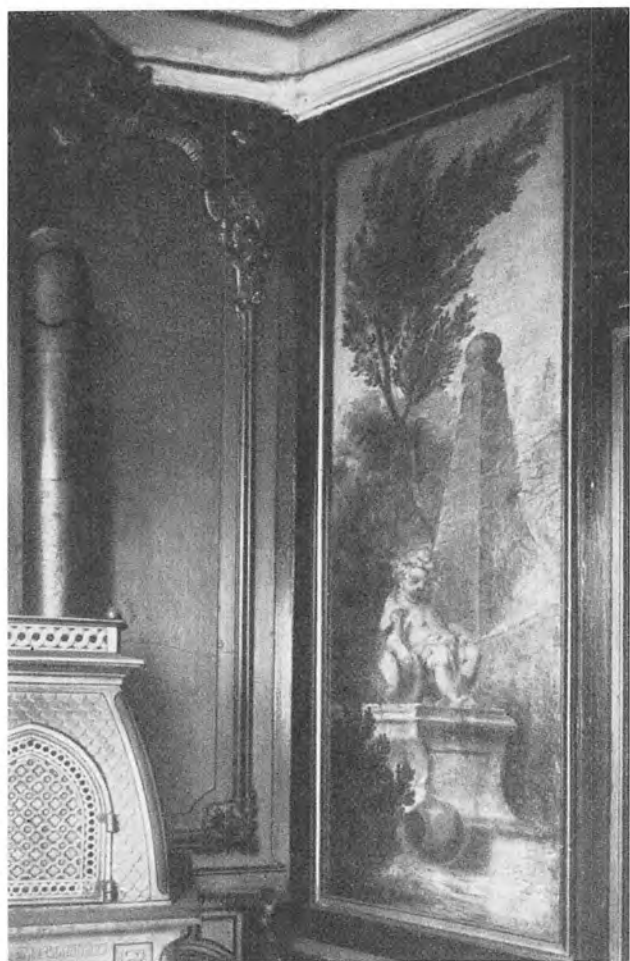

Herover, til venstre: Sydsiden af Magstræde, set fra Knabrostræde; til højre: Samme Parti set imod Knabrostræde. (Begge Fot. 1948, København Før og Nu). Til højre: Fra Snaregade mod Magstræde med Hjørnet af Knabrostræde til højre. (Fot. 1934, Bymuseet). Det er allerede foran omtalt, hvordan Kystlinjen oprindelig gik midt i nuværende Magstræde-Snaregade, og at disse Gader først opstod i det 16. Aarhundrede. (Se Side 59). Begge var en Tid lang Strandgader, kun bebygget paa Nordsiden, og Lodsejerne her havde „Fortov“ ned til Stranden, hvilken Strandret Byen maatte afkøbe dem, da de opfyldte Grunde Syd for Gaden skulde afhændes i 1520rne.

Paa den Maade opstod der en Række efter Tidens Forhold ret anseelige Grunde paa Gadens Sydside, oprindelig med Facadebebyggelse mod Magstræde, idet Nybrogade jo er en langt yngre Foreteelse. Nu er Nr. 11-13 to store Pakhuse, Appendiks til Forhusene i Nybrogade. I Nr. 9, Nybrogade 22, indrettedes i 1674 et stort privilegeret Sæbesyderi, blandt hvis Medejere var den hovedrige Lorens Kreyer. Det blev anlagt her, fordi der let kunde skaffes Afløb til Stranden, og samme Fordel havde det Farveri, som omtrent samtidig bestod i Nr. 15. Ogsaa i vore Dage rummer Gaden en større industriel Virksomhed, Magstrædes Dampmølle, hvis Nybygning imidlertid har brudt den gamle Husrække imod Nord.

Magstræde, der i ældre Tid beboedes af adskillige Bedsteborgere, fik imod Slutningen af det 19. Aarhundrede, i den offentlige Prostitutions sidste Dage, et meget daarligt Rygte. Og selvom Gaden paa Grund af sin historiske Karakter er nok saa interessant, gør den jo ogsaa i Dag et noget skummelt Indtryk.

Udsigt fra Vest over Magstræde. (Fot. Bymuseet). Herover: Interiør fra Magstræde 6. (Fot. 1906, Bymuseet). Paa Nutidens Mennesker virker det ejendommeligt, at der i en saa snæver og indelukket Gade som Magstræde har været opført herskabelige Ejendomme som Nr. 6. Interiøret, der stammer fra det 18. Aarhundrede, er nu i Nationalmuseet. (Sammenlign Side 248).

Magstræde Nr. 20. (Fot. 1914, Bymuseet).

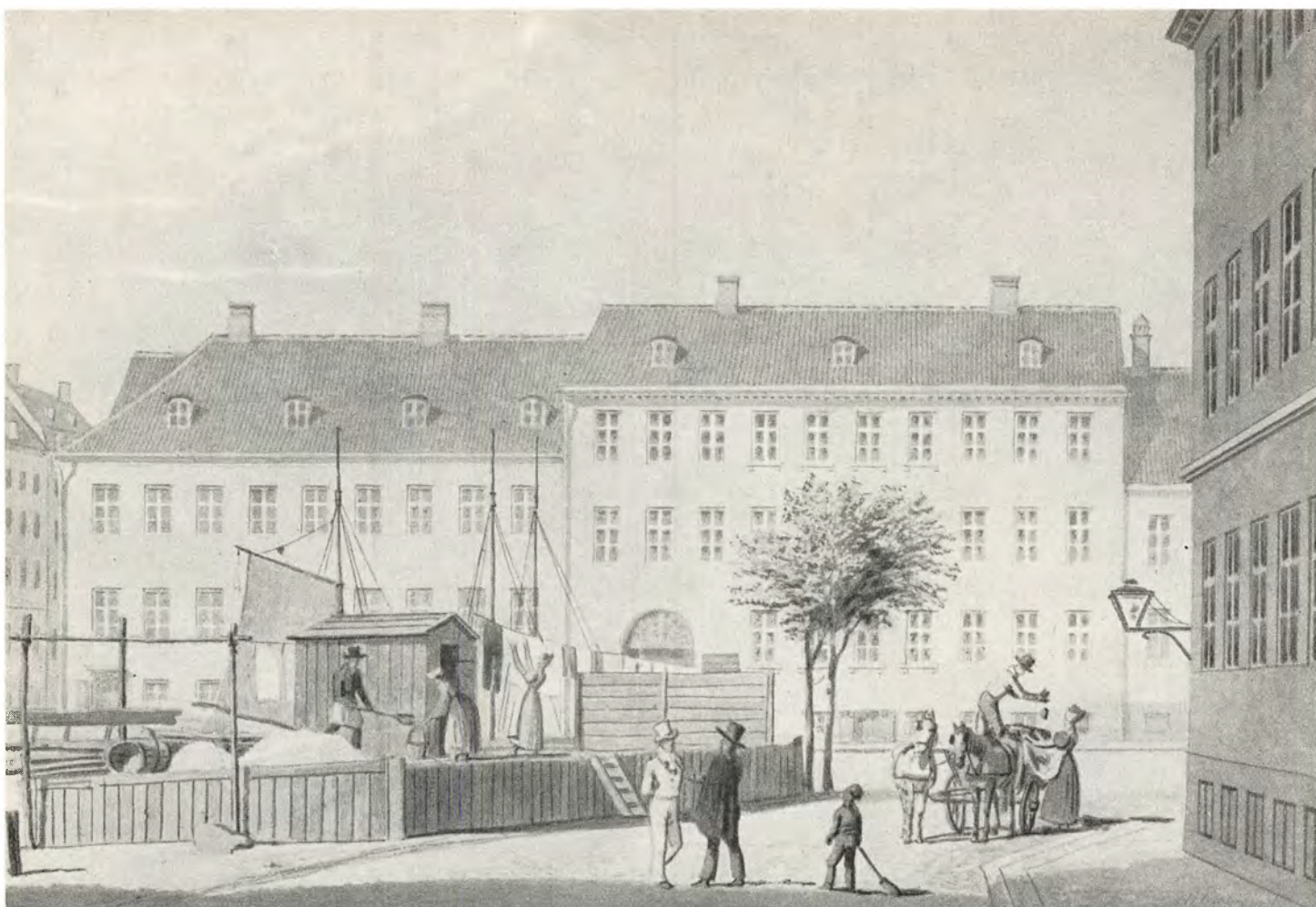
Snævre Gader som Magstræde og Snaregade virker som Grøfter, der skærer sig ind mellem de kompakte Husrækker. Gadernes halvskumle Karakter forstærkes ved Fornemmelsen af den noget lyssky Virksomhed, der i hvert Fald forhen blev drevet i disse Gader, navnlig Magstræde, hvor der ved Prostitutionens Ophør i 1906 vitterligt boede mindst 85 offentlige Pige-børn. Siden blev snuskede Butikker med Tobak, Prospektkort, ofte „uanstændige“, og Sygeplejeartikler tit et Skalkeskjul for fortsat Udøvelse af Utugt.

Snaregade set mod Gammel Strand. (Fot. 1930, Bymuseet). Gammel-København var og er tildels endnu en Bindingsværksby, men i ældre Tid kamouflerede man næsten alle Vegne

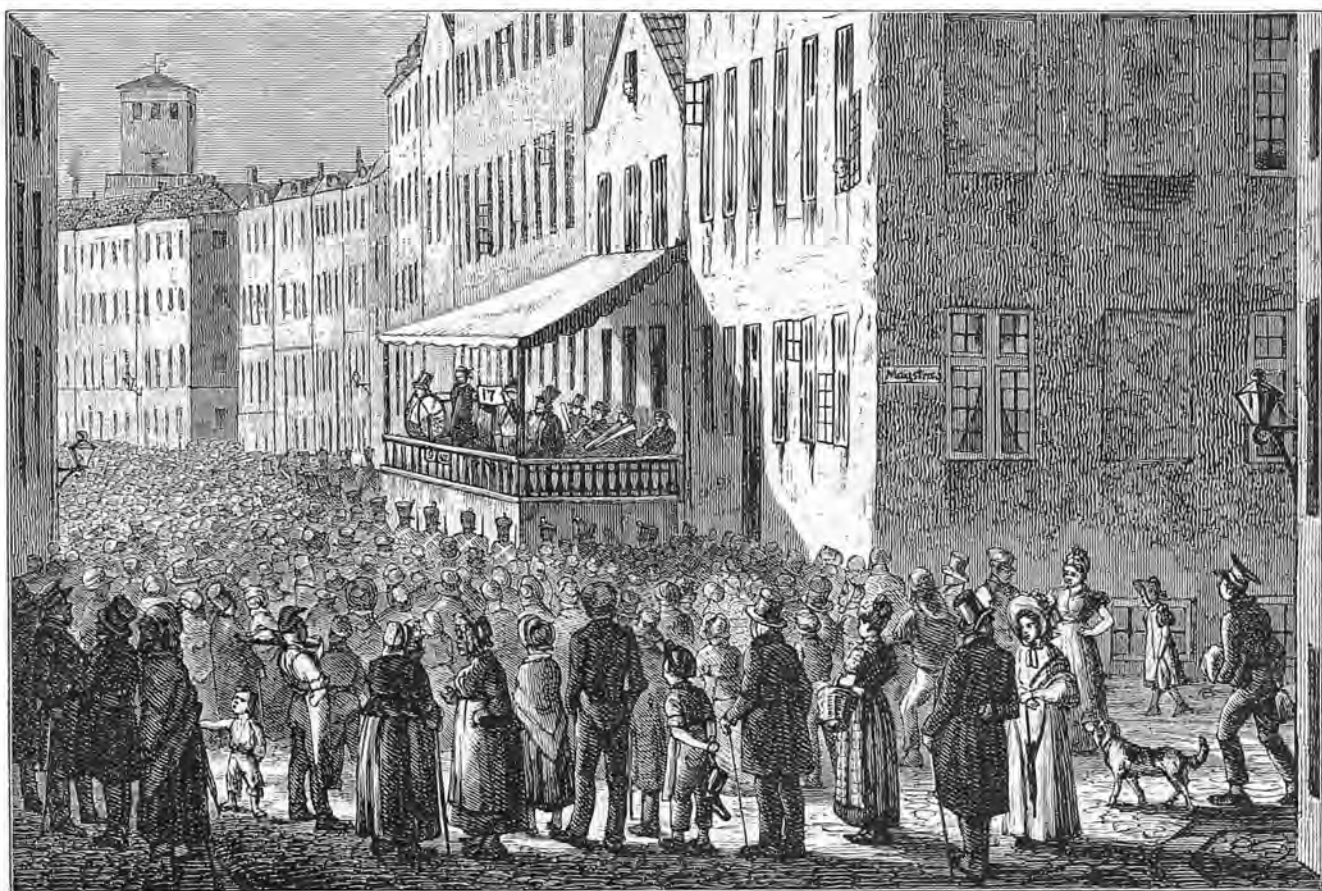
Tømmerværket under et dækkende Pudslag. I Nutiden virker et Gadebillede som det gengivne med en egen Charme. Det er som en Provensidyl midt i Hovedstaden.

Herover: Sandkisten ved Frederiksholms Kanal, set fra Nybrogade. (Tegning af H. G. F. Holm, 1855, Bymuseet). Til venstre: Hjørnet mellem Frederiksholms Kanal og Nybrogade. Fot. 1902, Bymuseet).

Selvom Fattig-Holms Billeder i deres sarte Ynde nok giver et noget idealiseret Billede af Hovedstaden i første Halvdel af det 19. Aarhundrede, saa er det dog ikke Tvivl underkastet, at Nutidens Bybillede er mere broget, og at ikke mindst Byggeriet i Slutningen af det 19. og Begyndelsen af det 20. Aarhundrede har gjort sit dertil. Af de to nyklassiske Bygninger, som ses paa øverste Billede, eksisterer Hjørnehuset ved Stormgade stadig i næsten uforandret Skikkelse, mens det andet er afløst af en Bygning, opført 1904, med A. Preisler som Arkitekt. Ogsaa Ejendommen paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal og Nybrogade er af yngre Dato.

Sandkisten ved Frederiksholms Kanal blev anlagt i 1691 efter Indstilling fra en Kommission, nedsat for at overveje, hvorledes Slotsholmskanalen kunde renses, saaledes, at Islandsfarerne og andre Skibe som i fordums Dage kunde løbe op og losse ved Gammel Strands Vejerhus. Der havde nemlig gennem lange Tider været ført en forgæves Kamp mod Kanalens Opfyldning, ikke mindst paa Grund af det Sand, som Datiden forbrugte i store Mængder, og som dels blev ført ud i Kanalen ved Afløbsrender, dels blev spildt fra Sandbaadene. 1680 havde man endog rentud forbudt Indførsel af hvidt Sand, det være sig Strø- eller Skuresand, og Forbudet var først hævet efter utallige Klager fra Byens Husmødre. Fra nu af skulde den nye Sandkiste være det eneste Sted, hvor Sand maatte losses. Den bestod endnu langt ned i det 19. Aarhundrede.

Talлотeriet trækkes paa Vandkunsten. Træsnit efter Tegning af Klæstrup.

MELLEM VANDKUNSTEN OG VARTOV

Den Bydel, som her skal behandles, omfatter den Del af det gamle Vester Kvarter, der indtil efter Midten af det 17. Aarhundrede dannede det sydvestlige Hjørne af Byen. Det var Tilfældet, endnu efter at Christian IV havde lagt sin nye Vestervold fra Vesterport og til Vandkunsten udenfor den gamle Bymur og dens Grav, der ganske vist blev bevaret, men nu udelukkende for at føre Vand til den Mølle, som dengang laa, hvor siden Vandkunsten blev anlagt. (Sammenlign iøvrigt Bind 4, Side 170).

Den nævnte Vandmølle omtales første Gang i Aaret 1419, og de Dæmninger, som dannede Møllegraven, er paavist ved forskellige Udgravninger, henholdsvis Syd og Nord for Løngangstræde, som da ogsaa i sin første Tid blev kaldt Møllebækstræde, ligesom Vandmøllestræde var det ældre Navn for Raadhusstræde og forøvrigt omtrent til Nutiden brugtes om den nederste Del af dette.

Vandkunsten eller Waterkonsten, som den paa Plattysk kaldtes, blev vistnok anlagt af Christian III og var beregnet paa at føre det ferske Vand fra Møllegraven i Render over til Slottet, det første Forsøg paa at etablere en Vandforsyning udover Brøndene. Vandkunsten har vel været installeret i den firkantede Bygning, muligvis et Taarn, hvoraf der er udgravet Fundamenter omtrent ved Hjørnet af Raadhusstræde. Foruden til Gaden gav Vandmøllen ogsaa Navn til det Taarn i Bymuren, som stod, hvor denne drejede fra sydlig i østlig Retning, det Vandmølle-taarn, hvis Grundvold man i

den allerseneste Tid har paavist i Kælderen under Vartov. Taarnet blev knyttet til det Farveri og Klædeberederi, som Frederik II lod anlægge i 1559.

Pladsen Vandkunsten opstod i Forbindelse med Anlægget af det nye Kvarter Frederiksholm. Efter den første Plan for dette, gengivet foran Side 64, var Møllegraven tænkt opretholdt, ja, der blev i 1667 udstedt Forbud mod at bruge Vandet i den, „enten med Tvætten eller anden urenlig Brug“, fordi det skulde anvendes i Kongens Bryggers. Men allerede et Par Aar efter var det Hensigten, at „Møllegraven og . . . i en Gade skulde forandres“. Vandløbet blev opfyldt paa privat Initiativ, hvilket til sin Tid gav Anledning til Trætte om, hvem Arealet med Rette kunde siges at tilhøre, Tvistigheder, som bragtes til Ophør ved Kendelse af en nedsat Kommission. Den private Lodsejer, der havde faaet tilkendt den største Andel, overdrog sine Rettigheder til Kronen, dog under den udtrykkelige Forudsætning, at Pladsen skulde forblive ubebygget til Kongens og Stadens Tjeneste, hvilket udtrykkelig lovfæstnedes i 1673. Siden havde man Besvær med at faa Pladsen ryddet. 1678 bortkørtes et Par Hundrede Læs af „den store Mødding, som i nogle Aar var blevet samlet paa Hjørnet af Magstræde,“ og endnu saa sent som 1683 „den store Parti Jord, som ligger paa Vandkunsten her i Staden“. Endelig Aaret efter blev det i Magistratens Torveanordning paabudt, at „Torvet ved forrige Vandkunst“ skulde benyttes som Fisketorv.

Vandkunsten 8-6. (Fot. 1915. Efter Før og Nu). Billedet af Vognmandshestene, der blev fodret og vandet paa Pladsen, er nu en Saga blot. Springvandsbrønden, udført efter Tegning af Magdahl-Nielsen, blev opstillet Aar 1910.

Raadhusstræde, set imod Vandkunsten. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Selvom Vandkunsten laa udenfor de Omraader, som hærgedes af de to store Bybrande i det 18. Aarhundrede, var Bebyggelsen omkring Pladsen efterhaanden blevet præget af Byggeskikken fra første Halvdel af det 19. Aarhundrede. En Ejendom af ældre Oprindelse var dog den overfor afbildede Nr. 6, mens baade Nr. 8 og Nr. 10 stammede fra de første Aar efter 1800. Paa den sidstnævnte, Hjørnehuset ved Gaasegade, er der under en Medallion med Frederik III's Portræt opsat et Relief, hvis Inskription fortæller, at det var her, man i Natten mellem 10. og 11. Februar 1659 afværgede et af Svenskerne heftigste Stormløb.

En Indskriftsplade af anden Art ses paa Hjørnehuset ved Frederiksholms Kanal, den store røde Ejendom med Karnapper og gotiske Gavle, opført omkring Aar 1910 af Arkitekt Aage Mathiesen. Her sidder nemlig et gammelt Gadeskilt med Inskription: „Wand konsten“, og om Hjørnet finder man Makkeren med den ligesaa gammeldags Indskrift: „Friderichs Holms Canal“. Hjørneejendommen er kun en af dem, der her har brudt det gamle Bybillede.

Vandkunsten Nr. 8-2. (Fot. 1874. Efter Før og Nu). Den gamle Ejendom, der var et delvis formummet Bindingsværkshus, hvis fremspringende øvre Stokværk daterede det tilbage i det 17. Aarhundrede, blev i 1880 nedrevet for at give Plads for den Etageejendom, som vises paa Billedet overfor.

Udsigt over Vandkunsten imod Pladsens Vestside og Raadhustårnet. (Fot. ca. 1902, Bymuseet).

Den anseelige 5-etages Ejendom, som ses paa Hjørnet af Vandkunsten og Løngangstræde, har nu givet Plads for en Del af det store Komplex: Kronborg, der blev opført samtidig med, at Gaasegade fik en højst fornøden Udvidelse.

Vandkunsten, der gennem Tiderne har været benyttet til forskellig Slags Torvehandel, var i nogle Aaringer og indtil 1887 Sæde for det saakaldte Loppetorv, Handel med alskens brugt Skrammel. Det var ogsaa i et Hus ud imod Pladsen, i Raadhusstræde, at Tallotteriet blev trukket, som Klæstrups foran Side 229 gengivne Tegning viser det. Lotteriet bestod indtil 1851.

Forskellige prominente Personligheder har til skiftende Tider boet paa Vandkunsten, men den mest notable, om ikke den mest respektable, af Pladsens Beboere var uidentvilt Støvlet-Katrine, Christian VII's Maitresse, „en Hore af 30 Aar, som havde været tilfals for alle, og var ei kiøn, men var velvoxt, raffineret, dristig og uinteresseret. Hos hende var Kongen næsten hver Nat . . . ,“ fortæller Sladderhanken Suhm, der videre ved, hvad Genboerne paa Vandkunsten gennem de utildækkede Vinduer kunde observere af Parrets Opførsel.

Herunder: Lavendelstræde, set fra Slutterigade. (Fot. Bymuseet).

Raadhustræde Nr. 10-8, set imod Kompagnistræde. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Saa langt tilbage som i det 17. Aarhundrede saa Autoriteterne helst, at de enkelte Grunde blev bebygget ud til Gaden i deres fulde Udstrækning. Alligevel findes der stadig hist og her i Byen Ejendomme med en lille aaben Gaard, kun adskilt fra Gaden med en Mur eller et Plankeværk, som f. Eks. Raadhustræde 10, Ejendommen paa Hjørnet af Vandkunsten. Forholdet kan her have sin Oprindelse i, at Gaden blev udvidet efter en Brand i 1749. Hjørnegrunden betegnes paa Geddes Kort som Knud Hansens „overblevne Grund“.

Hestemøllestræde udfor Slutterigade, set mod Gaasegade. (Fot. 1919, Bymuseet).

Et ganske særegent Præg fik Gadebilledet bag Domhuset, dels paa Grund af Bygningens specielle Karakter, men ogsaa paa Grund af de lukkede Broer, som forbandt de respektive Bygninger. Foruden de to, stadig bevarede, over Slutterigade, fandtes der tidligere en tredje, der førte over Hestemøllestræde.

Gaasegade set imod Vandkunsten. (Fot. 1905. Efter Før og Nu). Den indtil Nutiden usandsynlige smalle Gaasegade hed i Middelalderen Gravbrøndstræde, hvilket Navn maa staa i Forbindelse med Møllegraven, som dengang laa paa Løngangstrædes Plads. Sit senere og nuværende Navn fik Gaden efter det Bryggeri, som laa her, og hvor der fremstilledes en Slags Øl, som kaldtes Gaas, og som Christian III i 1550 var meget besørget for at faa sendt nogle Tønder af til sit Vinterkvarter paa Nyborg Slot. Men senere, i 1578, bortskødede Frederik II „Kronens Gaard og Grund . . liggendes ved Vandkunsten, kaldes Gaasbryggergaard“, og saa hører man intet mere om den Industri. Gaasegade hørte tilligemed Fortsættelsen Hestemøllestræde til Byens snævraste Stræder, og da den modsat Hestemøllestræde blev skaanet ved Branden 1795, bestod den i sin gamle Breddelike indtil Aaret 1905, da vestre Side af den blev nedrevet.

Den trange Gaasegade var lige saa berygtet som den tilstødende Farvergade og rummede i 1905 ikke mindre end to Bordelhuse, nemlig Nr. 6 og 8. Det hævdes at være de lidt mere modne „Piger“, der holdt til i Farvergade-Kvarteret. Det stod dengang som en flot Nr. 1 blandt Byens berygtede Kvarterer. Mere end en Fjerdedel af samtlige Hovedstadens prostituerede boede i Gaasegade, Farvergade, Mikkalbryggergade, Hestemøllestræde, Knabrostræde og Magstræde, i sidste Gade alene 85!

Gaasegade set imod Vandkunsten. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Dette moderne Billede viser Gaden med det til Erstatning af de gamle Ejendomme paa dens vestre Side i 1905 opførte Komplex: Kronborg.

Søndre Side af Farvergade med Numrene 13-25 set i Retning mod Vartov. (Fot. ca. 1900, Bymuseet, efter Før og Nu). Gæstgivergaarden i Nr. 15, den berøgtede „Holger Danske“, var med sine to Kvistgavle en meget gammel Bygning, et tidligere Brændevinsbrænderi, der efter Branden i 1728 husede ialt 90 Mennesker og deriblandt saa mange Grenaderer og Gardister, at den synes at have været halvvejs Kaserne.

Herunder: Skænkestuen i „Holger Danske“. (Fot. 1900, Bymuseet), der oprindelig var et af Byens pænere Logishuse, men efterhaanden blev en af dens mest berøgtede Knejsper, hvor fortrinsvis

„Bærmænd“ holdt til. Skønt det ogsaa kunde hændes, at yngre Levemænd med Fare for Liv og Lemmer gæstede Stedet, bestod det faste Publikum „fornemmelig af de forskjellige Afarter af Sjuere“.

Hjørnet af Farvergade og Hestemøllestræde med sidstnævnte til højre. (Fot. 1948, København Før og Nu). Nutidens Farvergade er helt igennem præget af det ret storstilede Byggeri, som fandt Sted i det første Aarti af vort Aarhundrede, og som var hidledt af den samtidig gennemførte Sanering af Gaden, der forøvrigt tidligere havde strakt sig helt til Raadhusstræde. Nu blev Stykket mellem dette og Gaasegade omdøbt til Kompagnistræde.

Som det allerede vil forstaaes af Tilstedeværelsen af et saa berygtet Værtshus som „Holger Danske“, var Farvergade indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede et Sted, hvor saakaldte lyssky Elementer fortrinsvis holdt til, og om det Leben, der dengang udfoldede sig i de gamle Ejendomme, gaar der endnu Frasagn i Kvarteret. Der var Huse, hvor der boede „Piger“ fra Kælder til Kvist, og baade de og deres „Kavallerer“ lød mærkeligt klingende Navne. Men dog hørte det vistnok til Sjældenhederne, at en Husejer – det var dengang, Værterne selv førte Mandtalslisten – paa en saadan ligeud betegnede en af sine Logerende som Soutenør. Ejeren blev i hvert Tilfælde kaldt over paa Raadhuset for at give nærmere Forklaring og skal ved den Lejlighed have udtrykt sin Forundring over, at man der ikke syntes at kende Betegnelsen.

Hjørnet af Farvergade og Hestemøllestræde. (Samme Parti som ovenfor, Fot. 1907, Bymuseet). Saa smal Farvergade var inden sidste Udvidelse, var dens ringe Bredde dog Resultat af en tidligere Regulering. Gaden var blevet skaanet under Branden 1728, men 1795 brændte den nordlige Husrække med Undtagelse af Hjørnejendommen ved Hestemøllestræde. Den blev imidlertid købt af Magistraten, fordi man benyttede Lejligheden til at gøre Gaden bredere. Det var først mod Slutningen af sin Tilværelse, at den trods alt saa snævre Gade vandt sit Ry som Tilholdssted for Byens „offentlige Fruentimmer“. Den hørte til de Gader, hvor der efter Politiregulativet af 1877 maatte være Bordeller, og mod Prostitutionens Ophør fandtes saadanne baade i Nr. 10 og 12 – Hjørnehuset havde Nr. 8 – og i Nr. 18, hvor der synes at have været et gennem hele sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede, samt i Nr. 17 paa den anden Side af Gaden, Nabohuset til „Holger Danske“.

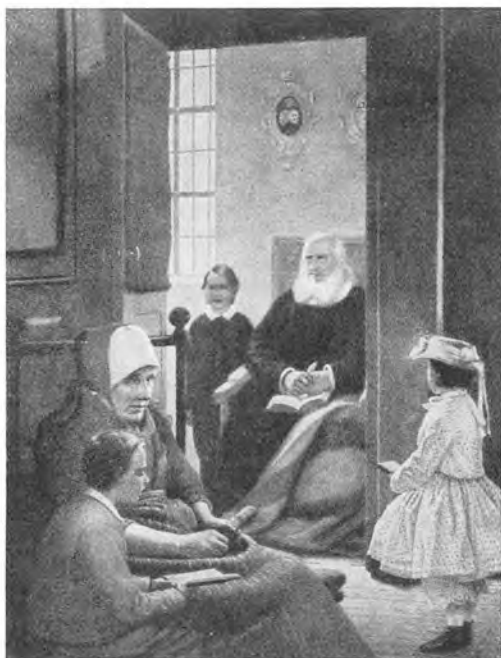
Løngangstræde med Vartov (til højre), set imod Filosofgangen og Volden. (Fot. ca. 1870. Efter Før og Nu). Vartov var gennem Aarhundreder Navn paa den Stiftelse, som hævdede det middelalderlige Helligaandshus' Traditioner. Navnet var først knyt-

tet til den kgl. Lystgaard udenfor Byen, som Christian IV i 1606 lod indrette som Hospital. Siden overførtes det tillige med dette til Ny-Vartov ved Sortedamssøen, ødelagt under Københavns Belæring, og 1666 endelig til den Gaard, Stiftelsen da købte i Farvergade.

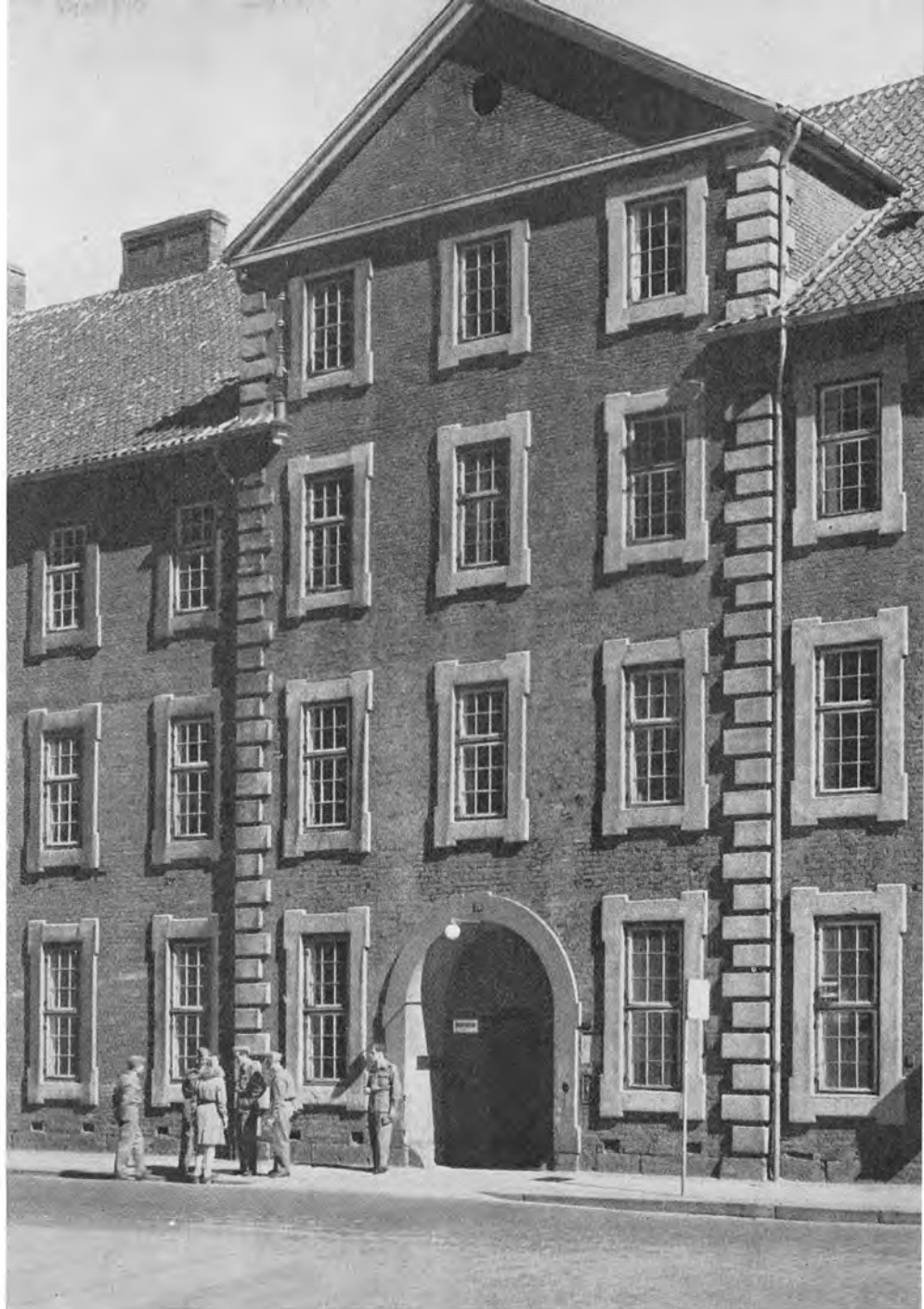
Interiør fra Vartov Kirke. (Efter Ill. Tidende 1882-83). Vartov fik i det store og hele sit nuværende Udseende, da de gamle brøstfærdige Bygninger i 1720erne blev afløst af nye grundmurede, sikkert opført efter Tegning af J. C. Krieger. Den da indrettede Kirke laa midt i Fløjen imod Løngangstræde, aaben til begge Sider, saa de sengeligende ogsaa kunde høre Gudstjenesten. Ved Hospitalets Udvidelse blev den nuværende Kirke opført 1754-55, to Stokværk høj. Det tredie, beboede, er først bygget 1856.

Vartov (Til højre: Indgangen fra Farvergade. Fot. 1948, København Før og Nu) har arvet sin Plads efter det af Frederik II anlagte Farveri med tilhørende Klædefabrik, hvis Bygninger som allerede omtalt blev overladt Tyge Brahe, der tillige fik Lov til at indrette det nærliggende Vandmølletaarn som Observatorium. Siden blev Gaarden solgt fra Kronen og ejedes en Tid lang af Resident Peder Vibe og siden af Joachim Frederik Vind til Gerdrup. Det var ham, som 1666 solgte Gaarden til Hospitalet, med tre Længer til Gaden og en mod Gaarden, alt af Bindingsværk.

Herover: Grundtvig under Salmesangen i Vartov Kirke. (Maleri 1868 af C. Dalsgaard).

Efter Ombygningen i 1720erne er Hospitalet flere Gange blevet udvidet, saaledes i 1754-55 med en tilkøbt Gaard, og to andre erhvervedes allerede i 1757. Efter Køb af endnu en Ejendom indrettedes 1842 „den nye Stiftelse“ i en Fløj inde i Gaarden, og i Aarene 1855-60 foretoges en delvis Ombygning af hele Komplekset.

Grønnegaarden i Vartov med Niels Skovgaards Statue af Grundtvig. (Fot. 1934, Bymuseet). Vartov bestod som Hospital indtil 1934, da Stiftelsen flyttedes til Parkallé og fik Navnet Gammel-Kloster. Bygningen blev saa indrettet som Magistratskontorer, men viste sig lidet egnet til dette Formaal, og der var endogsaa Tale om at nedbryde den, efter at en Plan om at indrette den som Bymuseum var skrinlagt. Efter adskillig Diskussion blev den endelig 1947 erhvervet af „Kirkeligt Samfund“, der samtidig overdrog Kommunen Grundtvigs Hus i Studiestræde.

Kirken er især kendt paa Grund af dens Tilknnytning til Grundtvig. Han var Præst ved Vartov fra 1839 indtil sin Død 1872. Niels Skovgaards Statue, der fremkom ved en Konkurrence om et Grundtvigs-Monument, opstilledes i Grønnegaarden 1932.

Siden 1920 bestaar Vartov Valgmenighed, der i 1925 købte Kirkebygningen af Hospitalet.

Til venstre: Raadhusplads Nr. 47-59, set fra Raadhusets Hjørne ved Vester Voldgade (til venstre). Til højre Hjørnet af Vartov. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Raadhusplads Nr. 75-77. Gaden til venstre er Lavendelstræde med Domhusets Bygninger i Baggrunden. (Fot. 1948, København Før og Nu). Der er den Mærkelighed ved Nummereringen af Husene fra Hjørnet af Nørrevold indtil Kalvebod Brygge, at den nok er fortløbende, men at Ejendommene 1-35, og 83-133 betegnes som liggende i Vester Voldgade, de mellemliggende Numre derimod paa Raadhuspladsen. Nr. 47-77 ligger jo i Virkeligheden ved det ældste Halmtorv, den trekantede Plads ved Lurblæsesøjlen. En Sammenligning med Billedet paa næste Side vil vise, at denne Husrække i Løbet af indeværende Aarhundrede fuldstændig har skiftet Karakter. Hotel Metropol paa Hjørnet af Frederiksberggade, nu Berlingskes Ejendom, var den første af de Nybygninger, som har erstattet de gamle ensartede Huse. Derefter fulgte „Bristol“, nu Absalons Gaard, opført 1903 med Vilhelm Fischer som Arkitekt, og Palads-Hotellet, som det dengang hed, bygget 1909 for Slagtermester Anders Jensen ved Professor Anton Rosen. Nabohuset paa det nordlige Hjørne af Lavendelstræde er bygget 1930. Dets Arkitekt var Einar Ambt, mens Arkitekterne A. Wittmaack og V. Hvalsøe har staaet for Opførelsen af Ejendommen paa det modsatte Hjørne, Sct. Clemens Hus, opført 1926-27.

Til højre: Samme Prospekt som vist paa Billedet overfor. (Fot. 1905. Efter Før og Nu). Herunder: Udsigt fra Vartov mod Vesterport ca. 1750. (Udsnit af Maleri af Rach og Eegberg, Nationalmuseet). Nederst: Husrækken langs det gamle Halmtorv, set mod Vartov længst til højre. (Fot. ca. 1897, Bymuseet).

Man bemærker paa det nederste Billede, at den Genivelse af Michelangelos David, som nu staar ved Kunstmuseet, paa det Tidspunkt var opstillet foran Vartov. Den blev flyttet derfra i 1897, efter Sigende fordi de blufærdige Beboere ikke kunde affinde sig med at have det kolossale nøgne Mandfolk staaende lige udenfor deres Vinduer!

Ved de to Konkurrencer, der blev afholdt for at skabe et passende Grundtvigs-Mindesmærke, havde flere Deltagere tænkt sig Pladsen foran Vartov som Stedet, hvor Monumentet burde opstilles. Jensen-Klint og Ivar Bentsen foreslog at bygge et veritabelt Grundtvigs-Mindekapel paa Stedet.

Hotel Knapstedgaard, der optog en Del af Paladshotellets Grund, hørte til de Gæstgivergaarde, der fortrinsvis søgtes af Landboere, baade Proprietærer og Præster. Ogsaa St. St. Blicher tog her ind under sine Københavnsophold, saaledes i 1845.

Lavendelstræde, set mod Vester Voldgade. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Lavendelstræde hørte til de Gader, der skaanedes i den første store Brand, og det skønt Ilden udrød næppe 100 Meter derfra, i et Hus ved Volden paa Hjørnet af det daværende Lille Skt. Klemens Stræde, der løb lige Nord for og langs med den senere Frederiksberggade, altsaa hvor nu Bristol eller Absalons Gaard er bygget. Ilden opstod i en lav Bindingsværksejendom, udlejet til fire Familier, deriblandt Marketender Peter Rasmussens. Og det var hans umyndige Barn, en lille syvaarig Dreng, der fik Skyld for at have forvoldt Ulykken. Han var gaaet op paa Loftet for at lede efter et Stykke Legetøj, men kom til at vælte den Tællepraas, han havde med, og den faldt saa uheldigt, som tænkes kunde, i noget Hø! Det er det, der hentydes til i Inskriptionen paa den Sten, man fandt i 1902, da Grunden til Bristol blev udgravet. Den havde siddet paa det Hus, som var blevet opført efter Branden og som i Indskriften selv taler:

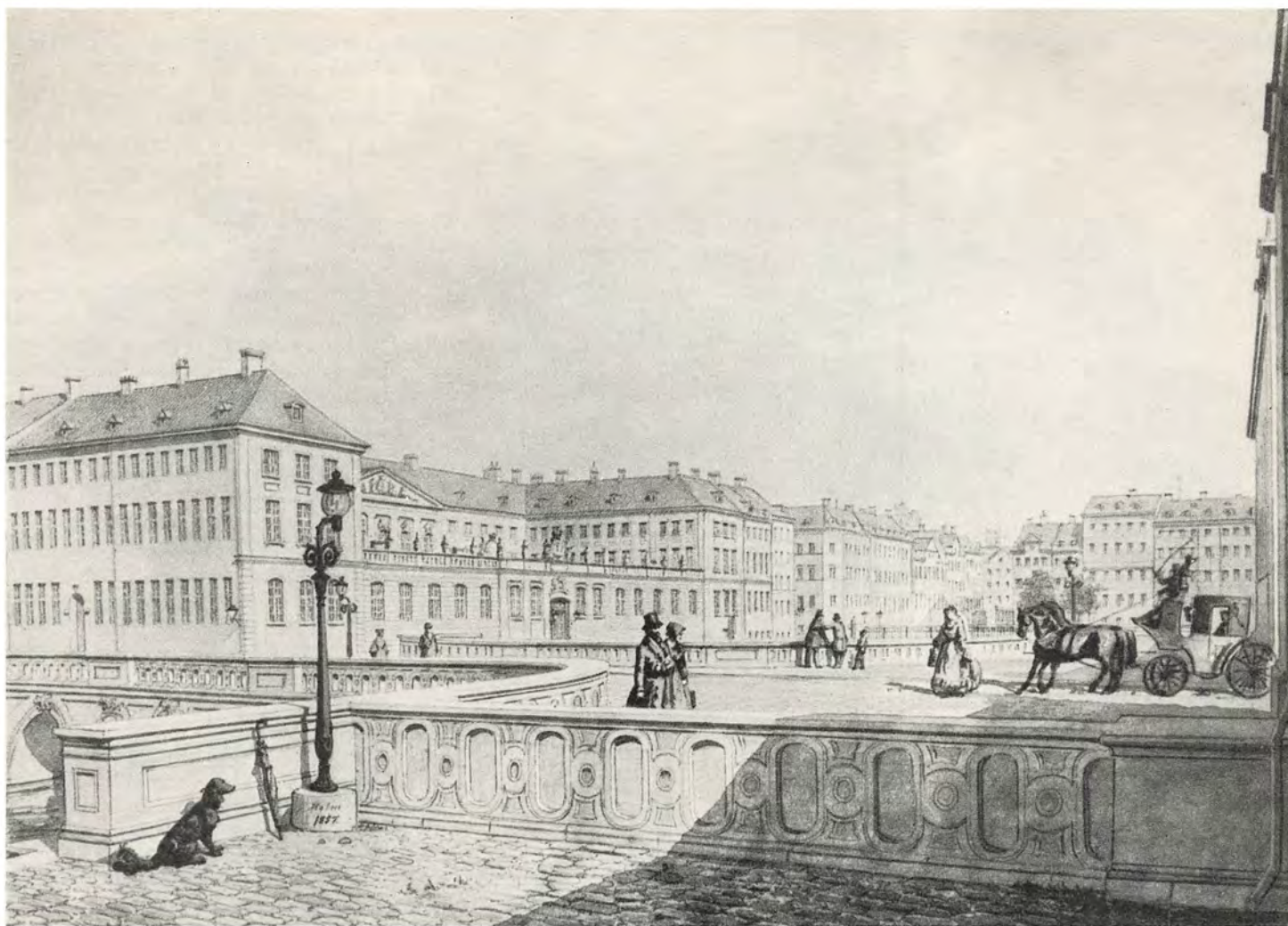
Min Formand brændte først
ved en foragtet Praase,
da moksen Kjøbenhavn
gik over udi Ild!

Ilden bredte sig hurtigt, men den stærke Sydveststorm bevirkede, at den blev ført ind over Byen i østlig Retning, mens de sydlige Bydele og dermed Lavendelstræde blev skaanet, dog kun for at gaa sørgeligt til Grunde under den næste Storbrand i 1795. Efter denne Brand fik Lavendelstræde Forbindelse med Nytorv ved den ny Slutterrigade. Lavendelstræde faar nu sin specielle Karakter af det slanke Raadhustaarn, Nyrop med velberaad Hu har anbragt som Point-de-vue for Enden af den snævre Gade.

Paa det sydlige Hjørne af den gamle Svende- eller Sluttergade, der noget sydligere end den senere Slutterrigade havde forbundet Nytorv med Hestemøllestræde, laa indtil Branden 1795 Stadens Arresthus, opført i Aarene 1706-12 til Afløsning af en ældre Fængselsbygning paa Hjørnet af Sluttergade og Nytorv. Det nye Arresthus var en anselig Bygning med Kælder og fire Etager, alle indrettede til Formaalet, dog saaledes at Arrestforvareren havde Bolig i Stueetagen og der paa tredie Sal var en Kirkesal. Men iøvrigt var de forvarede af højst forskellig Art og ikke blot fra København. Der var ogsaa Appellanter fra Provinsen, ligesom man husede saavel vitterlige Forbrydere som Gældsarrestanter, ja, Arresthuset gjorde tilige Tjeneste som Daarekiste!

Skønt de forskellige Arter af Lovovertrædere skulde holdes afsondrede i deres mere eller mindre komfortabelt indrettede Lokaler, færdedes de frit mellem hinanden, og Undvigelse hørte til Dagens Orden. Forholdene gav i det hele Anledning til Strid og Klager. Om det saa var Fængselspræsterne, øgede de Uroen.

Marmorbroen set imod Prinsens Palæ. Farvelagt Tegning 1857 af H. G. F. Holm i Nationalmuseet.

FREDERIKSHOLM

Frederiksholm var det officielle Navn paa det nye Kvarter, som sidst i 1660erne blev anlagt mellem den forlængede Vestervold og Kanalen, der stadig bærer Navnet, medens dette næppe mere kendes som Betegnelse for Kvarteret. Og forøvrigt havde det fra første Færd svært ved at klare sig mod det mindre officielle: i Kalveboderne, som til og med blev anvendt selv i de kongelige Reskripter! Endelig havde man, inden Navnet endnu var fastslaaet, i de officielle Skrivelser brugt Stedsbetegnelsen: udi det nye Værk bag Slottet. Allerede den Plan til Københavns Udvidelse, der fik kgl. Approbation i 1649, havde forudsat den senere stedfundne Udvidelse af baade By og Fæstning, men dengang havde man tænkt sig det nye Kvarter paa Kryds og tværs gennemskaaret af Kanaler. Man nøjedes sluttelig med en enkelt saadan, altsaa den senere Frederiksholms Kanal.

Iøvrigt brugte man ved Anlægget af den nye Bydel samme Fremgangsmaade som i sin Tid paa Christianshavn. I begge Tilfælde drejede det sig jo om Udstykning af et Terræn, der endnu delvis stod under Vand, og man tilbød Lysthavende gratis at overtage Grundene i „det nye Værk bag Slottet“ mod at de forpligtede sig til at opfylde og bebygge dem. Ogsaa paa anden Maade gik det ligesom paa Christians-

havn, idet en første og mere demokratisk Udstykningsplan blev vraget til Fordel for en anden, der forudsatte en mindre intensiv Udparcellering. Efter det første Projekt skulde Kvarteret anlægges med ikke mindre end 224 Byggegrunde. Efter den endelige Plan, udarbejdet af Henrik Ruse i Henhold til en kgl. Befaling af 16. Januar 1668 blev der kun ca. 80 Byggepladser. (Sammenlign foran Side 64).

Det blev følgelig mere kapitalstærke Folk, der var Aftagere, blandt dem saavel Henrik Ruse selv, som Niels Rosenkrantz, der havde ledet Befæstningsarbejderne, og den kendte Storkøbmand Vigant Michelbecker. Han byggede en anselig Gaard paa sine Grunde, der hvor siden Prinsens Palæ kom til at ligge, og efter ham blev Ny Vestergade længe, ja endnu i det 19. Aarhundrede, kaldt Vigantsgade.

Det var dog aldrig Gadens officielle Navn. Navnet Ny Vestergade var bragt i Anvendelse allerede i Skøderne, mens disse derimod om den senere Stormgade i Flæng brugte Betegnelserne Slotsgade, Løngangsgade og Stormstræde, det sidste Navn nærmest beslægtet med det endelige og givet til Minde om det svenske Hovedangreb paa denne Kant af Volden. Iøvrigt var der Planer fremme om en Række ensartede Gadenavne, Pavegade, Kejsergade osv. Men deraf kom der intet.

Holsteins Palæ, Stormgade 10 tillige med Nr. 8. (Maleri af Rach og Eegberg, Nationalmuseet). I Midten: Samme Palæ. (Efter Danske Atlas). Det saakaldte Holsteins Palæ gaar i sin Oprindelse tilbage til en Bygning, som Hofmarskal Henning Ulrik Lützwod lod opføre straks efter Anlægget af det nye Kvarter, vistnok efter Tegning af Lambert van Haven, der forøvrigt selv boede i Stormgade. Palæet blev bygget af røde Mursten, mod hvilke de lyskalkede Pilastre har gjort god Virkning.

I 1687 bekendtgjordes det i Datidens Presse, at Hendes Majestæt vilde lade afholde „en Bal“ i Hofmarskallens Gaard, og Palæet havde gennem Tiderne fornemme Beboere. Der var en Tjenerstab paa omkring 25 Personer, da Gehejmeraad Johan Georg von Holstein ejede det paa den første store Bybrands Tid.

Det var hans Søn, den senere Lensgreve til Ledreborg, Statsminister Johan Ludvig von Holstein, der gav Palæet dets nuværende rokokomæssige Ydre. Holstein lod Hofbygmester Jakob Fortling lede Ombygningen, ved hvilket Palæet blev gjort et Stokværk højere, og Facadens Gesims over dette blev udsmykket med det Holsteinske Vaaben, flankeret af forskellige Figurer og Vaser, alt udført af Sandsten. Det Indre fik en tilsvarende overdaadig Udsmykning, saavel selve Hovedfløjen ud imod Gaden som de to Sidebygninger. Trods senere Ombygninger er der endnu bevaret Levn af disse Interiører, ligesom der i Kælderen er Rester af et Røgekammer og af en Tørreovn for Humle, Vidnesbyrd om ældre Tidens mere selvforsynende Husholdning.

I Grev Holsteins Tid holdt det i 1742 stiftede Videnskabernes Selskab sine Møder i Palæet. Han var dets Præsident.

Ejendommen benyttedes som Geologisk Museum og tilhører fra 1872 Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger.

Gehejmeraad Rabens Gaard i Stormgade. (Maleri af Rach og Eegberg, ca. 1750, Nationalmuseet).

Fra Begyndelsen blev Bebyggelsen i Frederiksholm-Kvarteret temmelig broget, dels store grundmurede Ejendomme, dels mindre Bindingsværkshuse, hvilket ogsaa skyldes den Omstændighed, at Ejerne af de større Gaarde ikke vøgte tilbage for at lade opføre jævne Lejevaaninger klods opad deres fornemme Palæer. Det gjorde saaledes ogsaa Vigant Michelbecker, baade mod Stormgade og Ny Vestergade. Hans Grund var endda saa stor, at da hans Arving og Svigersøn havde solgt Gaarden ved Kanalen, kunde han ud imod Stormgade bygge en anelig Ejendom, der fra 1733 blev Overhofmester Frederik Rabens „Hotel“.

Herover: Nationalmuseet set fra Stormbroen. (Fot. Nord. Pressefoto). Herunder: Stormgade set fra Stormbroen, før Opførelsen af det nye Nationalmuseum (Fot. Bymuseet).

Den rige Vinhandler og Skibsreder, Vigant Michelbecker, blev en af de største Grundejere i det nye Frederiksholms Kvarter og nød i Overensstemmelse med de givne Privilegier længere Tids Skattefrihed for den anselige Gaard, han havde ladet opføre paa Hjørnet af Ny Vestergade og Kanalen. Han var forøvrigt en Fremmed,

en Hollænder, af Religion Calvinist og i hans Gaard var det, de Reformertes første Kirke i Hovedstaden blev indrettet i 1685. Det var ogsaa denne Gaard, der, som det længere fremme skal fortælles, til sin Tid gav Plads for Prinsens Palæ.

Begge Billeder viser til højre for dette den tidligere Slotsforvalterbolig, opført o. 1750 af Thura efter ældre Udkast af Eigtved. Huset afløste en ældre Bindingsværksbygning paa samme Plads. Paa det nederste Billede bemærkes paa Gadens højre Side Holsteins Palæ.

Til venstre: Søjlekolonnaden ved det nye Nationalmuseum set fra Hjørnet ved Frederiksholms Kanal. (Fot. 1934, Nord. Pressefoto). Ejendommene paa Stormgades Nordside havde fornemmere Karakter end Sydsidens. Foruden det allerede omtalte Nr. 10 maa nævnes Nr. 8, bygget ca. 1740, med den meget smukke Trappe (Herover. Fot. 1937, Bymuseet), og Nr. 14, Det Harboe'ske Enkefruekloster, hvis Hovedbygning ud mod Gaden er opført 1754-60 af Thura. (Herunder. Fot. 1948, København Før og Nu)

Herover: Stormgade med Nationalmuseet, set fra Vester Voldgade. (Fot. ca. 1940, Sv. Türck). Herunder: Stormgade set fra Vester-voldgade (Fot. 1910, Bymuseet). Ved Opførelsen af det nye Nationalmuseum forsvandt hele Stormgades søndre Husrække, der vel kun rummede en enkelt Bygning af

mere fremtrædende arkitektonisk Værdi, men iøvrigt bestod af jævne Huse uden Særpræg. Den høje Husgavl, længst til venstre paa nederste Billede, tilhørte Nr. 19, oprindelig tillige med Nr. 17 det foromtalte Raben'ske Hotel, der dog ved Nedbrydningen var delt i to Ejendomme og stærkt ombygget. Alene Portalen er nu bevaret.

Bag Prinsens Palæ laa indtil vore Dage en større Havegrund, der dog længst havde mistet sin oprindelige Karakter med Plæner og Skulpturer. (Herover: Fot. Nationalmuseet). Man er tilbøjelig til at beklage, at ikke enkelte af de store Træer lod sig bevare i det

nuværende Anlæg (Herunder til venstre, Fot. 1934, Nord. Pressefoto) og bemærker iøvrigt paa begge Billeder de barokke Vinduesindfatinger, som flyttedes fra det ældste Palæ til det yngre. Herunder (Fot. 1934, Nord. Pressefoto) et Kig gennem Porten ind i Palæets Gaard.

Den gamle Have bag Prinsens Palæ stødte mod Nord op til Bebyggelsen ved Stormgade, hvis Baghuse frembød et afvekslende, men lidet herskabeligt Udseende. Man ser paa Billedet (Fot. 1907, Bymuseet) fra højre Bagsiden af Numrene 9-15, mens den høje Tværbygning hørte til Nr. 17, tidligere Rabens Gaard.

Prinsens Palæ fik sin endelige Skikkelse i Aarene 1743-44, da det skulde indrettes som Bolig for det nygifte Tronfølgerpar, Frederik (V) og hans engelskfødte Louise. Eigtved stod for Ombygningen, der nærmest var en Nyopførelse. Kun den lange Fløj langs Ny Vestergade stammer fra det ældre Anlæg, mens han byggede saavel selve Corps-de Logis, Hovedfløjen mod Haven tilligemed den nordlige Sidefløj og den lave Facadelænge ud mod Kanalen fra Grunden. Forbilledet var fransk, de adelige Rokoko-hoteller i Paris. Som Vinduesindfatninger paa Hovedfløjen benyttes enkelte af Sandstensrammerne fra det Barokpalæ, som J. C. Kriger ikke 20 Aar før havde skabt af Vigant Michelbeckers i sin Tid saa berømmede Gaard. Ogsaa da skulde den anvendes som Kronprinsbolig. Frederik IV havde købt den af Michelbeckers Svigersøn Vilhelm Edinger, men forøvrigt tidligere lejet den af ham. Det var her, Czar Peter den Store havde sit Domicil under Opholdet i København i Aaret 1716. Edinger forlangte siden 5556 Rigsdaler i Leje, men maatte nøjes med 1005.

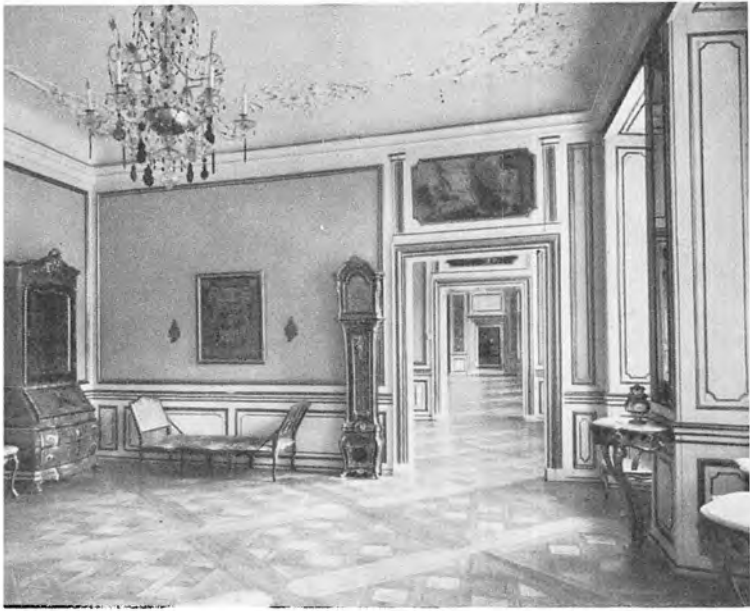
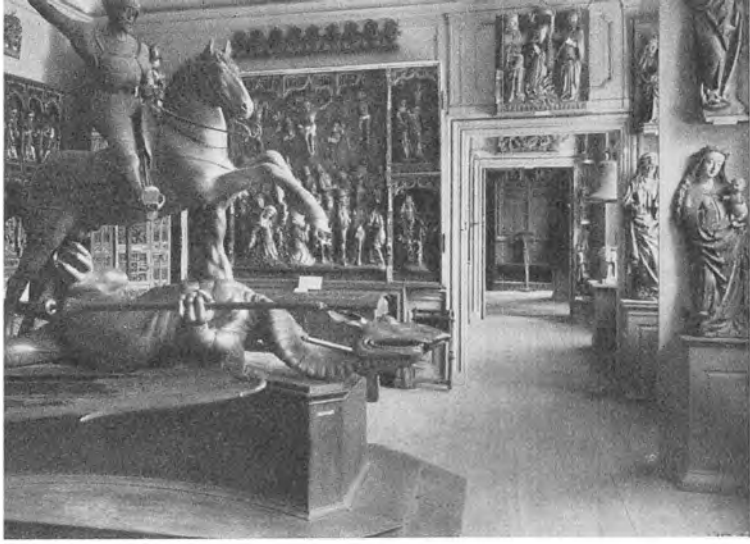
Kun to Aar, indtil deres Tronbestigelse 1746, boede Kronprinsparret i Palæet, som derefter til 1764 husede Enkedronningens Søster, Fyrstinden af Ostfriesland, og siden et Par Aar Landgreveparret af Hessen-Kassel, Frederik VI's tilkommende Svigerforældre. Allerede nu afgav det dog Fribolig for højtstaaende Personer og Embedsmænd, blandt dem Statsminister Ove Høegh-Guldberg og blev derfor populært kaldt det adelige Vartov. Dette Forhold bestod helt til 1850, dog at forskellige Institutioner samtidig havde faaet Lokaler i Palæet. Det kgl. Landhusholdningsselskab har holdt sine Møder der siden 1771, ligeledes Videnskabernes Selskab i to Omgange 1776-94 og 1854-99, og Højesteret var installeret i Prinsens Palæ 1794-1854.

Billedet her (Fot. 1934, Nord. Pressefoto) viser et lignende Perspektiv som det øverst paa Siden. Det er set gennem Hoveddøren i den gamle Hovedfløj ud mod den ene af de nye Gaarde i det nye Nationalmuseums store Kompleks, opført mellem fire Gader i Aarene 1929-38 efter Tegning af Arkitekt Mogens Clemmensen, Grundstenen blev lagt den 26. Juli 1929.

Nationalmuseet omfatter siden 1892 de forskellige Samlinger, der dengang allerede i nogen Tid havde haft Lokaler i Prinsens Palæ, Etnografisk Samling fra 1849, Antiksamlingen fra 1851, Oldnordisk Museum fra 1854 og endelig Mønt- og Medaljesamlingen fra 1867.

Næsten fra den første Tid, Samlingerne var installeret i Prinsens Palæ, fremkom der Planer om at flytte dem til et nybygget Museum, dels paa Grund af Palæets Brandfarlighed, men efterhaanden ogsaa som Følge af den voksende Pladsmangel. 1879 blev der nedsat en Kommission, der skulde tage sig af Byggesagen, og saa tidligt som 1891 fremkom de første Projekter til en Ombygning af Prinsens Palæ, men der skulde altsaa gaa henimod 40 Aar, inden Planerne kunde realiseres, ved Hjælp af dels private, dels offentlige Midler.

Billederne herover giver bedre end lange Beskrivelser Besked om Tilstandene i Nationalmuseet før og efter Ombygningen. Der var hyggeligt i det gamle Museum med dets i bogstavelig Forstand sammenhobede Skatte. Maaske nok saa hyggeligt som i de nye Interiører, hvor intet har Tilfældighedens Charme, og hvor de gamle Genstandes Gebrækkeligheder og afslidte Farver virker mere grelt end i de gamle overfyldte Rum. Men pædagogisk set har det nye Museum jo næsten alle Fordele, og mange Interiører er meget

smukke. Billederne herover til venstre viser et af Rummene i det gamle Prinsens Palæ, øverst dengang det var fuldt med Middelalderkulpturer, nederst som det nu fremtræder, ført tilbage til den oprindelige Skikkelse og møbleret i Overensstemmelse med denne. Til højre ses nederst, hvorledes man har søgt at genskabe Stemningen fra de romanske Kirkebygninger, ja, ligefrem indbygget et romansk Kor for det berømte gyldne Alter fra Lisbjerg Kirke. Øverst ses, hvordan dette forhen var opstillet.

Mens man ved Indrettelsen af det nye Nationalmuseum saavidt muligt genskabte de oprindelige Interiører i selve Prinsens Palæ, blev der i den nyere Del af Museet opstillet en Række Interiører, der tilsammen skulde vise Udviklingen af det københavnske Borgerhjem gennem Tiderne. De er ægte i den Forstand, at de benyttede Loftsdekorationer, Paneler, Tapeter o.s.v. oprindeligt har prydet forskellige Stuer rundt omkring i Byen. Her findes saaledes genopstillet det interessante Interiør fra Christian IV's Tid, som maatte fjernes, da den gamle Politistation paa Christianshavn i sin Tid blev nedrevet (Se Bind 4, Side 118), og, som Billedet her viser (Fot. Nationalmuseet), de meget smukke Stuer fra Magstræde 6. Det var Ejeren selv, Hofsnedker Dietrich Schäffer, som omkring 1740 udstyrede Rummene i Ejendommens Bel-Etage med Paneler og Døre udført i ren Rokoko.

Interiører fra Privatlejlighed i Frederiksholms Kanal. Til højre: Spisestue. Herunder: Salon, nederst til højre: Hjørne af Herreværelse. (Fot. 1945, Nord. Pressefoto).

Til Nationalmuseets tidstypiske Interiører vil i Tidens Løb blandt andet blive føjet et Soveværelse fra goerne, hentet ikke længere borte end i en Ejendom i Museets egen Gade, Frederiksholms Kanal. Men i Virkeligheden er det en Skam, at denne Flytning skal ske. Værelset burde forblive urørt tillige med hele Lejligheden, som det er Led i. Her, saa faa Skridt fra Museet, findes nemlig et Privathjem, der staa fuldstændig urørt siden Indretningen engang i 1890erne med en Række saa komplette Klunkeinteriører, at de burde bevares paa Stedet og ad Aare staa offentligt tilgængelige som en Afdeling af Museet. At det drejer sig om en i sin Tids Smag luksuøst udstyret herskabelig Lejlighed paa otte Værelser, bidrager naturligvis til at øge Mangfoldigheden og Interessen.

Men at der er Besvær forbundet med Opretholdelsen af saadanne Interiører, viser allerede den Omstændighed, at der en Gang om Aaret hidkaldes en Mand fra det endnu eksisterende Firma, der i sin Tid forestod den da uundgaelige Drappering af Gardiner og Portierer, og foretager den omstændelige Genophængning af disse efter Hovedrengøringen.

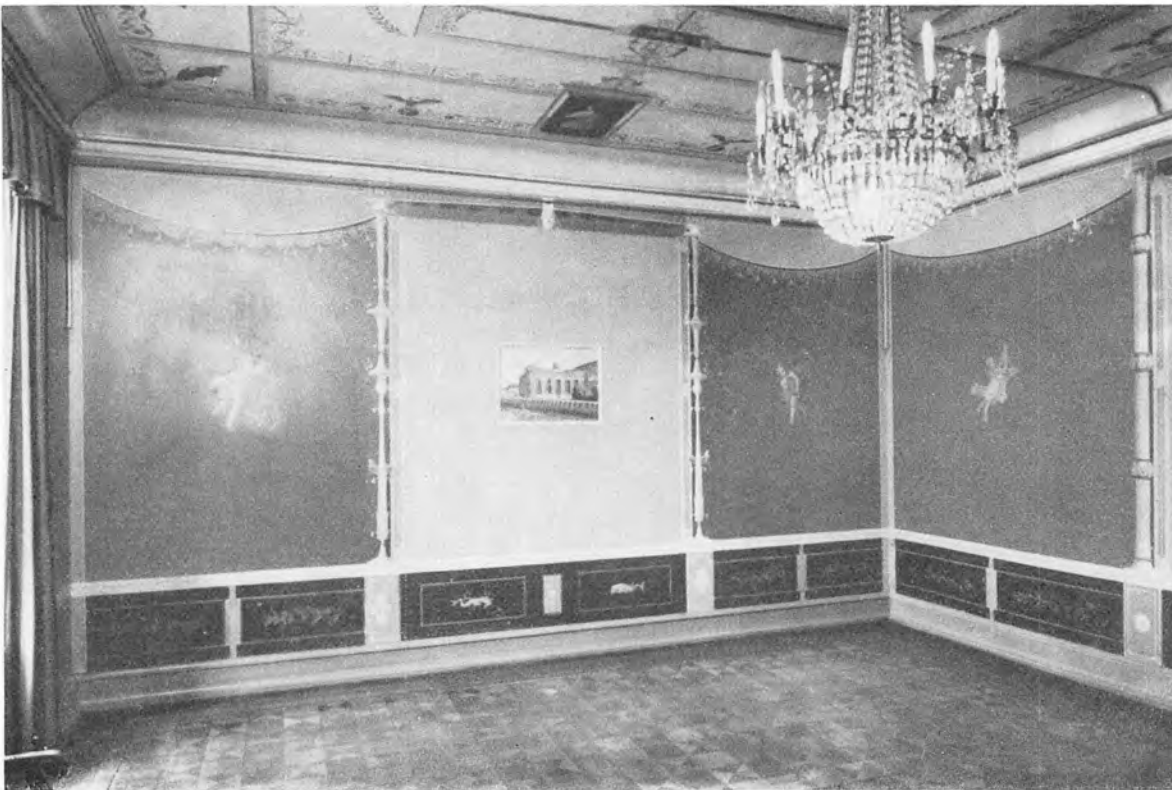
At det er nødvendigt, forstaar man udmærket ved at betragte Billedet af Spisestuen til højre, idet man iøvrigt lægger Mærke til Loftets Dekorationer. Af Herreværelset nederst til højre ser man, at „Renæssance“ heller ikke i goerne var et ukendt Begreb, om maaske ikke saa slavisk kopieret som nu, og i Salonen – til venstre – bemærkes „Confidante'n“, den dobbelte Armstol.

Frederiksholms Kanal Nr. 26-20 med Wedells Palæ paa Hjørnet af Ny Kongensgade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Palæet er egentlig to Ejendomme, opført 1740-42. De forblev samlet indtil 1787 og gik siden hver for sig fra Haand til Haand. Hjørnepalæet købtes i 1885 af Lensgreve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs,

som 1892 ogsaa erhvervede Ejendommen mod Kanalen. Denne blev efter hans Død solgt til Borups Højskole og indrettet til sit nye Brug, mens Hjørnepalæet arvedes af Grev Frijs' Datter, gift med Lensgreve Julius Wedell til Wedellsborg. Baade i Frijs' og Wedells Tid er der foretaget Byggearbejder i Palæet, og Huset er endnu Privatbolig.

Interiør fra Ny Vestergade 13, som Ejeren, Tømmerhandler Chr. Ludwig Maag i sin Tid lod ombygge af Herholdt, samtidig med at hans egen Lejlighed paa første Sal af G. Chr. Hilker og Constantin Hansen blev udsmykket med Dekorationer i den pompejanske Stil. Grevinde Danner ejede Huset fra 1864 til sin Død 10 Aar senere. (Fot. Hendriksen).

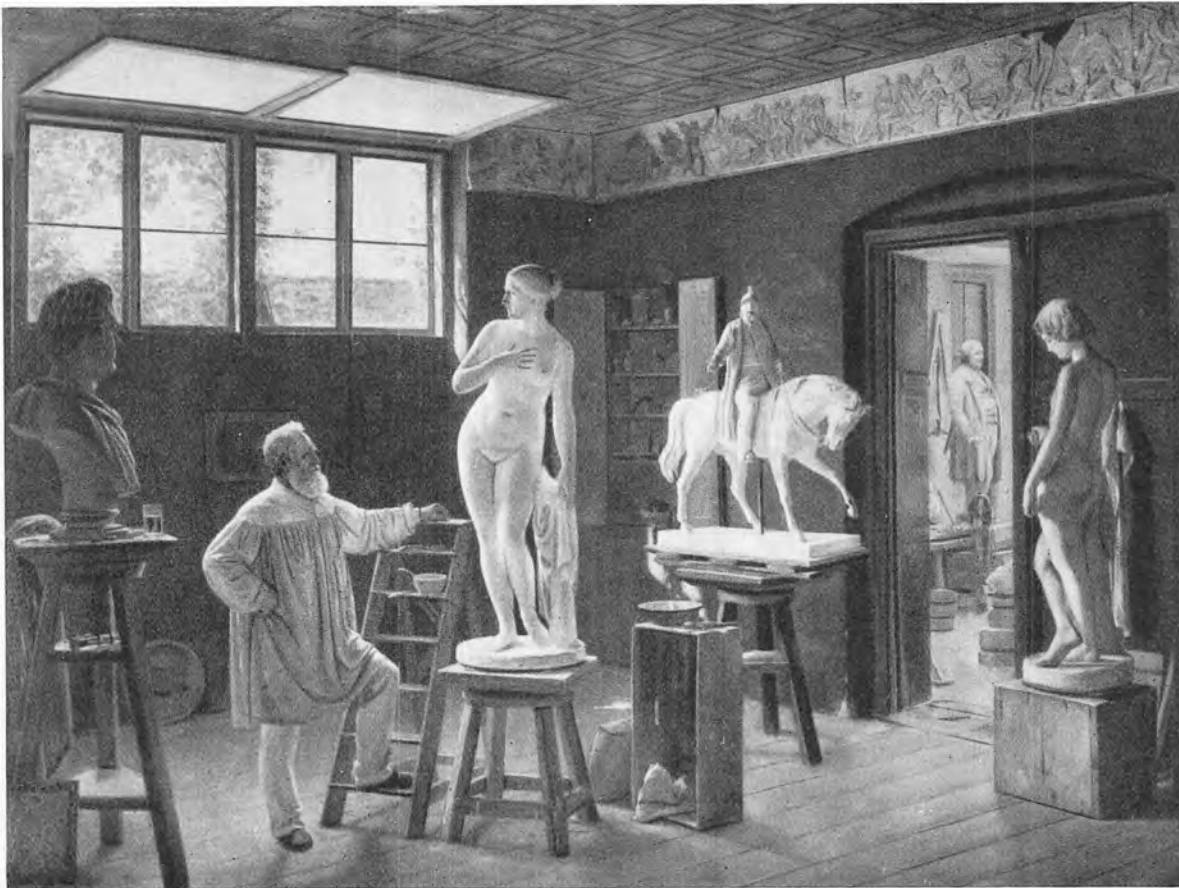
Herover: Nu nedrevet Bindingsværkshus i Ny Kongensgade. (Tegning paa Det kgl. Bibliotek. Efter Bruun: København). Til højre: Gaardinteriør fra Ny Kongensgade. (Fot. 1914, Bymuseet).

Bindingsværkshuset viser Typen paa Kvarterets mere tarvelige Huse fra Kvarterets allerførste Dage, en Lejevaaning, opført paa den store Grund, der hørte til det senere saakaldte Plessens Palæ mellem Ny Vestergade og Ny Kongensgade. Ogsaa Gaardinteriøret til højre hører til Bydelens mindre fornemme Bebyggelse. Det høje Hus i Baggrunden er en Lejevaaning, som Bygherren af Wedells Palæ, Jacob Barchmann, lod opføre i Tilslutning til Palæet.

Ny Kongensgade set fra Vestervoldgade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Til venstre ser man Arbejdsgiverforeningens Bygning, opført 1911 med Axel Berg som Arkitekt, og 1931 udvidet med en Bygning langs Vester Voldgade. Hjørnehuset afløste en ældre Bygning, tilhørende en Haandværkerstiftelse.

Billedhuggeren H. V. Bissen i sit Atelier paa Materialgaarden. (Maleri 1870 af Edv. Bentsen, Frederiksborgmuseet).

Hofbygmester G. D. Anthon byggede 1771 den lange gule Bygning, hvormed „Civiletatens Materialgaard“ manifesterede sig ud imod Kanalen. (Sammenlign Billedet næste Side). Navnet tiltrods har der været øvet kunstnerisk Virksomhed i Huset fra dets første Dage, idet en lang Række Billedhuggere fra Johannes Wiedewelt i 1771 til Johannes Bjerg i Nutiden har haft deres Atelierer og Bolig i det. Her er adskillige af de Kunstværker blevet til, som nu pryder Hovedstaden.

H. V. Bissen med sin Familie ved Middagsbordet i Haven til hans Bolig paa Materialgaarden. (Maleri ca. 1865 af Rudolf Bissen).

Billedhuggerne Johannes Wiedewelt, Nikolaj Dajon og Carl Fr. Stanley havde deres Atelierer i Materialgaarden allerede 1771. Wiedewelt boede her, til han en Decemberdag i 1802 „i urolige Tanker“ forlod Huset og næste Morgen blev fundet som Lig i Sortedamssøen. Den gamle Kunstner havde selv søgt Døden. Dajon overtog siden hans Bolig. Han har blandt andet udført to af Statuerne ved Frihedsstøtten og Tordenskjolds Sarkofag. H. E. Freund, som derpaa fik Bolig i Materialgaarden, er bekendt for den smukke Udsmykning af sin Lejlighed, han lod foretage med Assistance af Malerne Hilker, Constantin Hansen og Eddelien. Det var første Gang, en københavnsk Lejlighed blev udsmykket i pompejansk Stil, men flere Rigmænd fulgte siden Eksemplet, i Nabolaget som allerede nævnt Chr. Ludvig Maag i Ny Vestergade. Og siden dekorerede Constantin Hansen og Hilker paa lignende Maade selve Universitetets Forhal. Efter Freund boede H. V. Bissen og siden dennes Søn Vilhelm Bissen i Lejligheden. Blandt den førstes Arbejder i København maa især nævnes Frederik VI's og Frederik VII's Statuer, blandt den sidstes den forgyldte Absalon paa Raadhusfacaden, saavel som Rytterbilledet paa Højbroplads.

Civiletatens Materialgaard. Parti af Facaden imod Frederiksholms Kanal. (Fot. 1948, København Før og Nu). Som Erindring om Bygningens Anvendelse er der over Porten indsat Portrætrelieffer af H.V. Bissen og Vilhelm Bissen.

Erindringer og bevarede Breve tegner et meget levende Billede af Livet i den gamle Bissens Hjem. Baade Far og Søn elskede Dyr og Blomster, og Atelieret var et formeligt Drivhus med alle mulige Vækster fra det elskede Italien, ligesom store blaa Druer villigt modnedes i Haven, som hørte med til Boligen.

Efter Vilhelm Bissens Død 1913 var Boligen i Materialgaarden Rammen om Ægteparret Anne Marie og Carl Niensens Hjem, og i hendes Atelier blev saavel Christian IX's Rytterstatue, samt efter

Mandens Død Mindesmærket over ham til. Nu er Billedhuggeren Johannes Bjerg Indehaver af Lejlighed og Atelier. Ogsaa flere af hans Værker smykker Byen. (Herunder: Fot. Nord. Pressefoto 1944).

Gaard i den tidligere Hestgarderkaserne, Frederiksholms Kanal. (Fot. 1938, Bymuseet). Herunder: D. Blunck: En Gadescene (ved Hestgarderkasernen) 1828.

Fra Civiletatens Materialgaard. (Fot. 1908 og 1932, Bymuseet).

Vil man leve sig ind i en københavnsk Stemning fra det 18. Aarhundrede, bør man gaa ind i de to Materialgaarde ved Frederiksholms Kanal, Militæretatens ned mod Bryghusgade og Civiletatens Nord derfor. Her er endnu bevaret mange Minder om Fortidens mere maleriske Byggemaade, og de gamle, lave Huse, gulkalkede eller med sort-tjæret Bindingsværk, danner tillige med toppede Brosten og Træer en gammeldags Idyl. De to Materialgaarde var oprindelig én, Fæstningens Materialgaard, og først J. C. Ernst fik som Generalbygmester i 1716 det nordlige Areal udskilt som Civiletatens Materialgaard. I 1760erne maatte den militære Materialgaard yderligere afgive den sydlige Del af sin Grund til Opførelsen af Bryghuset, saaledes at den siden da kun har en smal Facade mod Frederiksholms Kanal. Her ligger den tidligere Bolig for Materialforvalteren, opført 1740. Nogle Aar senere byggedes det lange Materialhus ved Voldgaden og endelig i 1768 et to-Etages ditto ud mod Bryghusgade. (Se Billederne Side 256).

Af Bygningerne paa den civile Materialgaards Grund skal nævnes det diminutive Hus ud mod Kanalen ved Siden af Materialforvalterens Bolig, et af Byens mindste Beboelseshuse (Se ogsaa Side 256). Derefter følger langs Kanalen det egentlige Materialhus, omtalt Side 253, bygget af G. D. Anthon.

Men ogsaa Civiletatens Materialgaard maatte afgive en Del af sit Omraade. Mod Nord paa dette byggedes 1792 den nye Hestgarderkaserne. Hovedbygningen ud mod Kanalen ses paa Billedet Side 250. Efter at Hestgarden var afskaffet, blev her Artillerikaserne indtil 1921. Materialgaardens Bygninger anvendes nu til forskellige Formaal, for en stor Del som offentlige Kontorer.

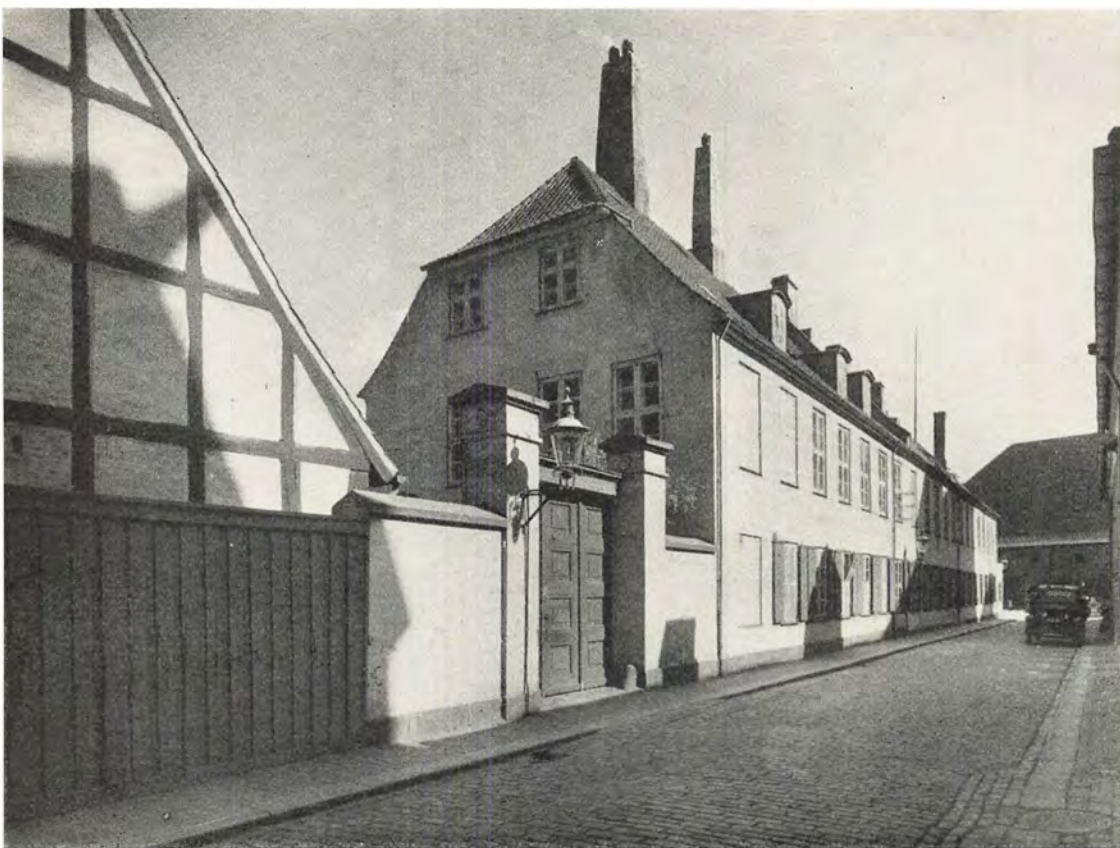
Herover: Vester Voldgade set mod Langebro 1899. Herunder: Hjørnet af Ny Kongensgade. (Fot. Bymuseet).

Ned mod Bryghusgade præger Materialgaardene stadig Vester Voldgade med de lange Magasinbygninger, af hvilke dog en enkelt er fjernet for at give Plads for Postgirobygningen, opført i 1939 med Thorvald Jørgensen som Arkitekt. Det var en Del af det store Hømagasin, som forsvandt. Det hørte med til den civile Materialgaard. Ogsaa det ovenfor afbildede Hjørne ved Ny Kongensgade er ændret ved Opførelsen af en Nybygning. Sammenlign Billedet paa forrige Side.

Et Gadebillede af malerisk Charme frembyder de lave Bygninger paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal og Bryghusgade, her set imod Bryghusets kompakte graa Murmasser. (Fot. 1948, København Før og Nu). Det lystkalkede Hus er den tidligere Materialforvalterbolig.

Bryghusgade, set fra Vester Voldgade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Det er Bygninger, hørende til Militæretatens Materialgaard, nu benyttet af Ingeniørkorpset, som ses til venstre. Gaden har Navn efter det Kongens Bryghus, som i 1760erne blev opført paa den anden Side Kanalen ved Bryghusgade. Paa Hjørnet af denne og Vester Voldgade laa indtil 1848 Frederiksholms Arresthus, almindeligt kaldet „Blaataarn“, hvoraf endnu en Stump staar tilbage, skjult bag Bygningen ud til Gaden. Det var opført som Fængsel for Københavns Amt, men blev nok saa bekendt, fordi det ogsaa benyttedes som Straffeanstalt for Hoffets Betjente, hvortil man tidligere regnede Det Kongelige Teaters Personale.

Vestervold, Voldgaden og Hjørnet af Vestergade. (Reklametryk fra ca. 1875).

MELLEM VESTERGADE OG NØRREVOLD

To af Byens gamle Hovedgader, Vestergade og Nørregade, afgrænser tillige med Vester og Nørre Voldgade det gamle Nørre Kvarter, der iøvrigt gennemskæres af Studiestræde og Skt. Peders Stræde, samt af Teglgaardstræde, Larsbjørns- og Larslejsstræde. Bydelen blev for Størstepartens Vedkommende ødelagt allerede ved Branden 1728, og, hvad denne havde levnet, tog Branden i 1795, hvorefter endelig Bombardementet 1807 atter hærgede den Del, som laa nærmest Nørregade. Bortset fra Petri Kirke findes her altsaa ikke Bygninger, der gaar længere tilbage end til Aarene omkring 1800, men skønt den nyklassiske Bebyggelse naturligvis paa adskillige Steder er afløst af en mere moderne, præger den dog endnu i vid Udstrækning Gadebilledet.

Der er tillige stadig Spor af, at der i ældre Tid laa udstrakte Havegrunde, navnlig mellem Skt. Peders Stræde og Volden. Dette stod vel nok i Forbindelse med, at det kommunale Teglværk i Middelalderen var placeret nær Nørrevold, og at de benyttede Lergrave har hindret en relativ tidlig Bebyggelse af dette Nabolag. Ogsaa Petri Kirke med dens to Kirkegaarde virkede til at give Bydelen et aabent Præg, og af dem er den ene jo endnu bevaret, saa vel som Haven til Valkendorfs Kollegium. De Haver, der hørte til de anselige Gaarde paa Nørregade, er derimod længst forsvundet.

Gadeføringen er den samme som ved Middelalderens Udløb, dog at man maa erindre, at Teglgaardstræde indtil Branden 1728 stødte til Skt. Peders Stræde lidt Vest for Larsbjørnsstræde. (Sammenlign Kortet Side 58).

Mens Nørreport oprindeligt synes at have været, om man maa sige, Stadens Hovedport, overtog Vesterport i senere Tider denne Rolle, hvilket blandt andet gav sig Udslag i, at der langs Vestergade placeredes talrige Gæstgivergaarde,

et Forhold, der vedblev at bestaa, ogsaa da Frederiksberggade var anlagt efter Branden 1728.

Vestergade blev ødelagt under denne, med Undtagelse af Hjørnehuset ved Volden Nord for Gaden, ligesom Husrækken langs selve Vestervold blev skaaet, en Række mindre Ejendomme, ikke kendt for det bedste. Det er vistnok de „Veneris Boder ved Volden“, som Holberg omtaler. Efter ham havde flere Steder i Nabolaget et ilde Ry. Her laa ogsaa „Vester Paradis“, det „liderlige Spillehus, fuldt af Skøger“, hvor den unge Studenstrup i „Den ellefte Juni“ blev franarret sine Penge. Maaske var det netop det reddede Hjørnehus, altsaa nu „Politiken“s Hjørne.

Vestergade brændte igen 1795 og denne Gang ogsaa Ejendommen langs Volden, ja, Størstedelen af Nørre Kvarter. Et Forslag om at flytte Bryggergaardene i baade Vestergade og Frederiksberggade og samle dem oppe mod Nørrevold, fordi „just Bryggerier behøve en frie og sund Luft“, blev ikke realiseret, saalidt som en Plan om at lægge en helt ny Gade, parallel med Larsbjørnsstræde, igennem Grundene Nr. 4 og 6. Vestergade blev udvidet paa Nordsiden, men beholdt sit gamle bugtede Forløb, snart indrammet af den nyklassiske Bebyggelse, vi stadig har for Øje.

Hjørnet af Vestervold fik nu større Anseelse. Her indrettedes siden Hotel Bellevue, som ikke bar sit Navn med Urette, mente en københavnsk Turist-Vejviser fra 1872. Men da var Omgivelserne jo allerede stærkt ændret. „Fra de i alle Henseender yderst komfortabelt udstyrede Værelser har man den mest glimrende Udsigt over „Avenuen“, over Industriudstillingsbygningen, over Tivoliterrainet og Stadsgraven med dens smaa idylliske Landskaber, over hele den smukke aabne Plads og længere ud over Vesterbro med tilstødende Partier“.

Vester Voldgade, set i Retning mod Nørrevold med Vestergade til højre. (Fot. o. 1906, Bymuseet).

Ned mod vore Dage laa Hotel Bellevue paa Hjørnet af Raadhuspladsen og Vestergade, Politikens Hjørne. Dette Hus havde ellers forhen haft flere notable Beboere, saaledes 1797-98 kgl. Konfessionarius Chr. Bastholm, 1799-1804 den bekendte Politiker og Papirfabrikant J. Chr. Drewsen og i 1860erne den frygtede Litteratur- og Teaterkritiker Clemens Petersen.

Naturligvis maatte Opførelsen af Raadhuset og Anlægget af Raadhuspladsen medføre, at Husrækken langs den gamle Voldgade skiftede Karakter. Paa Billedet herover ser man, hvorledes Hotel Bellevue var blevet moderniseret, og der ved Siden af det og med Philip Smidth som Arkitekt var opført en moderne Bygning. Den hed „Ferrum“ efter det Aktieselskab, som havde ladet den bygge i 1904. Bag det stod den samme Kreds, Folk med Tilknytning til Jernindustrien, som bag det Selskab, der i 1907 lod ogsaa Philip Smidth

ombygge baade Bellevue og Vestergade 30, den tidligere Gæstgivergaard „Prinsen“. Men 1911 overtog „Politiken“ saavel Ferrum som Bellevue, og Bladet flyttede efter en mindre Ombygning ind i 1912. 1917 blev Alfred G. Hassing Betyrer af Politikens Bladkiosk, som hurtigt blev et større Foretagende, og 1919 aabnedes Politikens Boghal. Det 1933 stiftede „Boghallen Alfred G. Hassing A/S“ deltes 1946. Forlaget flyttede 1947 til Vodroffsvej, mens Datterselskabet forblev paa Raadhuspladsen.

Samme Parti som paa øverste Billede. (Fot. 1948, København Før og Nu).

„Politiken“s Hus er gennem Tiderne blevet stærkt udvidet og omfatter nu de tidligere Gadenumre 29-39 i Vester Voldgade, samt 32-28 i Vestergade. Ved Arkitekt E. Monberg opførtes 1920 Tilbygningen, Vestergade 28, der en Aarrække rummede en Biograf, „Centralteatret“, og samme Arkitekt i Forbindelse med A. Maar byggede 1935-37 den nye Funkisejendom ved Vester Voldgade.

Saa nær laa Volden ind paa Husrækken i Vester Voldgade. (Fot. ca. 1860. Efter Før og Nu). Billedet viser Husrækken Nr. 19-27, samt i Baggrunden paa den anden Side Studiestræde Nr. 17. Forskellige prominente Folk har i sin Tid fra deres Lejlighed nydt Udsigten mod de grønne Træer. I Nr. 23 boede Frihedsmartyren Dr. Dampé i sine sidste Leveaar og omtrent samtidig, nemlig 1857-68, Peter Faber, Forfatteren til „Dengang jeg drog af Sted —“, i den Periode velmeriteret Telegrafdirektør og Justitsraad. Her paa Førstesalen døde Niels W. Gade i 1890. Oehenschlägers Svoger, Skuespilleren Stephan Heger, boede i mere end 25 Aar, 1817-44, i Nr. 27.

Omtrent det samme Parti som ovenfor i vore Dage. (Fot. 1938, Nord. Pressefoto). Volden er forsvundet, og Bebyggelsen tildels udskiftet. Som det fremgaar af Billedet ovenover, var Nr. 25 „Hotel du Boulevard“, men ogsaa Nr. 21 „Hotel Valdemar“ og Nr. 23 „Ny Holland“ tjente mod Slutningen af det 19. Aarhundrede det samme Formaal, og de to af disse Ejendomme gør det forsaavidt endnu. Nr. 23 er „Hotel Hafnia“ og Nr. 25-27 „Hotel Kong Frederik“.

Larslejsstrædes Udløb i Vestergade, set fra Kattesundet. (Fot. 1948, København Før og Nu). Vestergade rummer adskillige smukke Repræsentanter for Ny-Klassicismen, endda Huse, som ikke er ødelagt ved skæmmende moderne Butiksvinduer, som det her gengivne Nr. 14 (til venstre). Til Gengæld er Genbohuset jo forsynet med et nok saa afskyvækkende moderne Reklameskilt. Man se til Sammenligning herunder det smukke Skilt, der tidligere prydede Indgangsporten til Nr. 12, Gæstgivergaarden „Tre Hjorter“.

Herover: Skilt over Porten til Vestergade 12, nu i Bymuseet. (Fot. F. Hendriksen). Til venstre: Vestergade 3-7. (Fot. 1903, Bymuseet).

En stor Del af Vestergades gamle Huse daterer sig fra Tiden umiddelbart efter den store Brand, saaledes Nr. 5, samt 12, 14-16, 18, 20 og 26, der alle er fredede. Forøvrigt brændte Gaden ogsaa i 1728, hvad ingen var nærmere til at fortælle om, end Forfatteren til den „frygtelige“ Ildebrandshistorie Stadskirurgen C. F. Reiser. Hans Forældres Hus brændte ogsaa, det var Hjørnестedet ved Larslejsstræde, Nr. 14, og han skriver derom paa sin sædvanlige omstændelige Maade: Dengang nu den halve Vestergade stod i een forskrækkelig Lue, og mine Forældres Hus, som stod paa Vestergade og omkring i Store Larsbjørnsstræde, som var og er endnu et Hjørnehus (Som nu til Dags Hr. Turin Kandestøbermester tilhører) forskrækkeligen brændte, faldt Gavlen endelig ned og gav en forskrækkelig Bulder . . .“, hvilket forarsagede, at Husets gamle Tjenestepige fik et apoplektisk Tilfælde!

Vestergade, set imod Gammeltorv. Husene henholdsvis til venstre og højre i Forgrunden er Nr. 16 og Nr. 19. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Tilsammen giver de to Billeder paa denne Side et Indtryk af, hvordan Vestergade har beholdt sin Krumning. Trods alle Ildebrande og Reguleringsforsøg løber Gaden endnu som i sin Tid Landevejen, der førte ind til Markedspladsen i det ældste København. Og som dengang har man skimtet en Frue Kirke over Hustagene, blot ikke C. F. Hansens kullede Taarn, der iøvrigt i Stil passer saa storartet til Gadens nyklassiske Huse.

Men var Vestergade præget af sine Gæstgiverier og Købmandsgaarde, saa har tillige et betydeligt Antal af Litteraturens og Kunstens Navne haft Tilknytning til Gaden, og det ikke blot fordi de vordende Berømt-heder her søgte deres første Logis ved Ankomsten til Hovedstaden som Weyse 1789 i Tre Hjorter og H. C. Andersen 1819 i Nr. 18, Gardergaarden, ligesom Johannes Ewald i 1770 logerede i Nr. 30, siden Gæstgivergaarden Prinsen.

Oehlenschläger boede fra 1797 i Nr. 28, en gammel Farvergaard, hos Brødrene Ørstedes Faster, Madam Engelke Catrine Møller, og her blev hans Ungdomsdigtning til, Guldhornene, St. Hansaften-Spil og Aladdin. Venskabet med Brødrene Ørsted førte til Anders Sandøes Ægteskab med Sophie Oehlenschläger, og Ægteparret flyttede ind paa Førstesalen i Nr. 22, Gæstgiveriet „Farvergaarden“. Her var Baggesen en Overgang en flittig Gæst. Og i Nr. 18 hos Urtekrammer Chr. Petersen, Svoger til Christian Købke, kom baade Digttere som Christian Winther og Aarestrup, samt Malere som Constantin Hansen og Marstrand og Arkitekten G. F. Hetsch.

Vestergade set mod Gammeltorv. Huset i Forgrunden til venstre er Nr. 22, det tidligere Gæstgiveri „Farvergaarden“. (Fot. 1947, Lebech).

Som Vestergade Nr. 33 laa 1758 Brygger Ole Mandix' store Gaard. Det var her, Johannes Ewald første Gang traf sin Arendse. Bryggeren var hendes Stedfader, og Ewald kun 15 Aar gammel, da han mødte sin Skæbne. Men i Bryggergaarden havde ogsaa Rasmus Riber sin Hørkrambod, og det blev ham, der siden førte Ewalds „Skyggefulde Skønhed“ til Alteret. Ægteparret flyttede senere til Gæstgivergaarden „Den hvide Svane“ i Studiestræde. Oehlenschläger har en Aarrække fra midt i 1830erne til Begyndelsen af 40erne boet Vestergade Nr. 10, nu en moderne Ejendom med Spir og Karnapper, opført 1900-01. Den ses paa det øverste Billede. I Nr. 10 blev „Danmarks første Socialist“ Frederik Dreier født i 1827.

Endelig kan det nævnes, at Niels W. Gade i 1860erne boede i Vestergade 2.

Interiør fra Gardergaarden, Vestergade 18. (Fot. 1921, Bymuseet). I Midten: Interiør fra „Tre Hjorter“, Vestergade 12. (Fot. 1921, Bymuseet).

De to Billeder giver ingensomhelst Fornemmelse af det Leben, der helt ned i vore Dage rørte sig i Baggaardene paa Vestergade, hvor Gæstgiverier og Herberger eller Hoteller laa i Rad og Række, prydet med velklingende Navne: Vinkanden, Skibet, Rosen, Sjøland, Kronen, Prinsen, Tre Hjorter, Gardergaarden, Dannebrog, hvad de nu alle sammen til forskellige Tider hed. Nogle skiftede Navn, mens andre gennem Aarhundreder beholdt de gamle Betegnelser.

Holberg nævner adskillige af dem i sine Komedier, men de eksisterede længe før hans Tid. Deres Placering her hang naturligvis tildels sammen med, at Vestergade laa belejligt for Bønderne, som førte Varer til Gammel Torv og her kunde holde ind og bede, men de fleste af dem gjorde ogsaa Fyldest som virkelige Hoteller for Tilrejsende. Nr. 20, Dannebrog, hed tidligere Vinkanden, og her kunde man bo for 2 Skilling pr. Nat, hvilket Holberg i „Den ellefte Juni“ lader tre jyske Proprietærer finde dyrt nok endda. Det kunde jo løbe op til en hel Daler for Logis alene i den Maaned, de skulde ligge i Byen.

Navnet Gardergaarden har sin særlige Oprindelse. Her var i sin Tid Byens første Kaserne, en Privatkaserne, oprettet af Ejeren Vognmand Poul Nygaard efter Overenskomst med Militæretaten for et Kompagni af Livgarden til Hest. Først i Aaret 1792 blev det forlagt til Kasernen ved Frederiksholms Kanal.

Rejsestald paa Vestergade. (Maleri 1870 af Th. Philipsen, Privateje. Fot. F. Hendriksen).

Philipsen, der var vokset op i et kultiveret Københavnerhjem, men fra Barn havde interesseret sig for at tegne Dyr, fandt som Voksen nogle af sine første Motiver i Vestergades Gæstgivergaarde.

Her fandtes mange Interiører af fuldt saa landlig Karakter som dem, han havde lært at kende i den Tid, han var ved Landvæsenet.

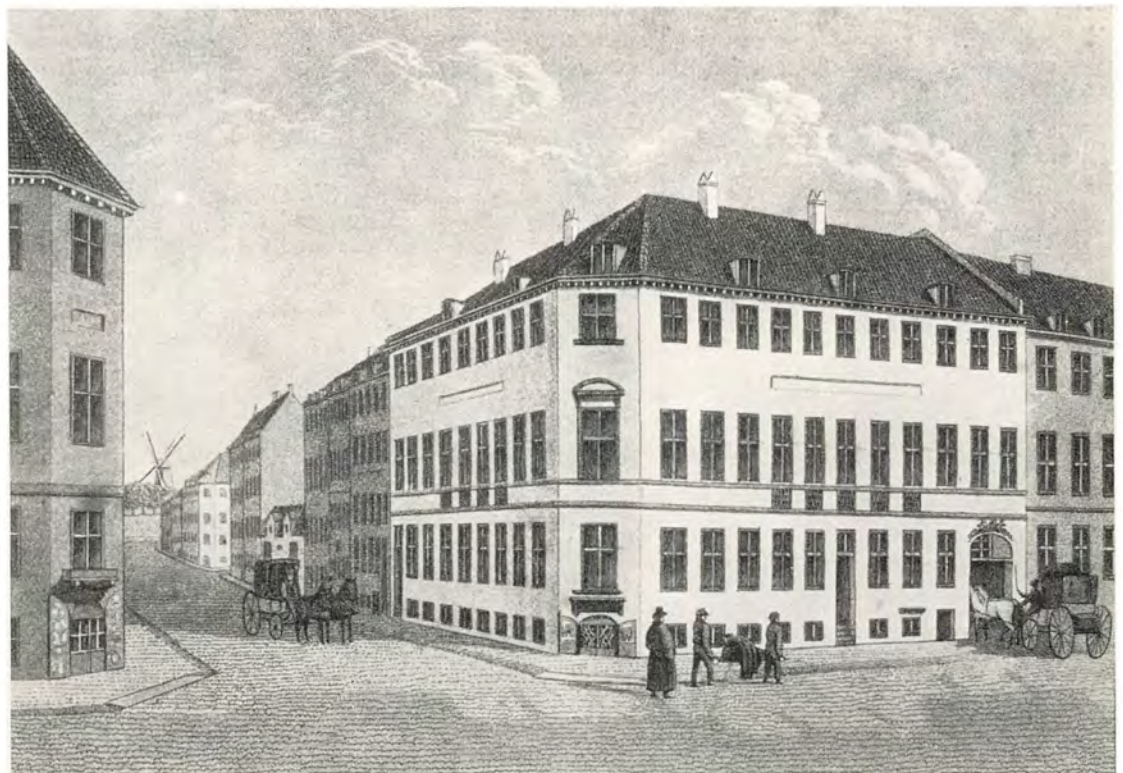

Gaardinteriør fra Gæstgivergaarden „Rosen“, Vestergade 4. (Maleri 1871 af Th. Philipsen, Bymuseet). Var Vestergades Husfacader mod Gaden holdt i rolig Klassicisme, saa rørte der sig et broget Liv i de dybe Baggaarde, hvor Bønder og Fragtkuske staldede ind næsten indtil vore Dage. Gæstgiveriet „Rosen“ horte ogsaa til dem, Holberg omtaler – ikke for det bedste. Det er Henrik, som i „Det

lykkelige Skibbrud“ møder „en af Madam Duuses Stadsmøer“ og beklager, hun skal giftes, for han havde tænkt sig fremdeles af og til at unde hende en Skilling. „Ej, det vil intet sige,“ svarer hun, „derfor lar jeg ikke Næringen gaae bort. Min Kiæreste vil holde Øltapperie, og saa kand du besøge mig ligesaa frit som tilforn . . . Vær saa god at besøge mig; vi kommer at boe i Rosen.“

Gæstgivergaarden „Tre Hjørter“, Vestergade 12, med et Kig ad Larsbjørnsstræde og Teglgårdstræde til Volden. Paa denne Møllen paa Hahns Bastion. (Gammelt Reklametryk).

Allerede paa Holbergs Tid var „Tre Hjørter“ et kendt Herberg, særlig søgt af den mere velstillede Landbefolkning, og det holdt denne Stilling helt ned imod vor Tid som et meget søgt Familiehotel, ikke mindst gæstet af Embedsmænd og Præster. Hvad der gav Stedet sit særlige Præg, var, at der her, indtil Midten af det 19. Aarhundrede, var Postholderi og Endestation for de kørende Poster, som dengang besøgte Trafikken mellem København og Provinsen.

Nordre Side af Studiestræde set imod Nørregade med Studiegaarden i Forgrunden og bagest Bispegaarden. (Fot. Nord. Pressefoto).

Da Byens andet Raadhus blev overdraget til det af Christiørn I stiftede Universitet eller Studium, skiftede Raadhusstræde Navn til Studiestræde, et Navn, det beholdt, ogsaa da Bygningen efter Reformationen var blevet til de lutherske Superintendents eller Bispers Residens. Gaden svarer nu igen bedre til Betegnelsen, idet Universitetsannekset eller Studiegaarden er blevet indrettet, tildels paa Bispegaardens Grund, tildels i de Bygninger, der en Aarrække havde huset Polyteknisk Lærestalt.

Paa en Indskriftsplade over Studiegaardens Port læses, at H. C. Ørsted boede her fra Oktober 1824 til sin Dødsdag 1851. Det var paa hans Initiativ, at Lærestalten blev oprettet – man havde nemlig mere været betænkt paa at stifte en Haandværkerskole – og det var i et af Lærestaltens Laboratorier, Ørsted gjorde sin epokegørende Opdagelse af den elektriske Strøms Virkning paa Magnetnaalen.

Til venstre: Gaardinteriør fra Polyteknisk Lærestalt, Studiestræde 6. (Maleri af A. Mørch).

Herover: Baghuset, Studiestræde 8. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Til Lærestaltens Bygninger mod Studiestræde og Sct. Peders Stræde – se Billedet – som overgik til Universitetet i 1890, føjedes i 1915–16 Bygningen „Studiegaarden“, opført med Martin Borch som Arkitekt.

Ejendommen Studiestræde 8, som nu ogsaa ejes af Universitetet, er kendt, fordi den var Thomas Overskous Barndomshjem, og han i sine Erindringer har fortalt om Livet i „Arken“ eller „Noæ Ark“, som den blev kaldt, velsagtens fordi der boede 32 Familier i den, deraf Halvdelen i Baghuset.

Til højre: Studiestræde, set imod Vester Voldgade med „Grundtvigs Hus“ til højre. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Trapperum i Grundtvigs Hus med Niels Skovgaards Keramikbuste af N. F. S. Grundtvig. (Nu overflyttet til Det kgl. Bibliotek).

Studiestrædes gamle Husrække er alt i alt nogenlunde bevaret i hele Gadens Længde, bortset fra Udmundingerne ved henholdsvis Vester Voldgade og Nørregade. Om Studiegaarden er allerede talt, og som Billederne til højre paa denne Side viser, har navnlig Opførelsen af Grundtvigs Hus ændret Gadens Karakter henimod Vestervold. Den borglignende Bygning med de krenellerede Tinder blev opført 1909 med Rolf Schrøder som Arkitekt.

Grundtvigs Hus, der under Besættelsen var beslaglagt af Tyskerne og efter Kapitulationen husede allierede Soldater, blev 1947 solgt til Københavns Kommune.

Samme Parti som øverst efter Tegning fra 1903. (Efter Wolfson: Danmarks industrielle Udvikling).

Paa den Grund, hvor siden Grundtvigs Hus blev bygget, og som ogsaa strakte sig ud til Vester Voldgade, laa tidligere en af Byens ældre Maskinfabrikker. Den havde i sin Tid været ejet af de meget kendte Mekanici Hans og Henrik Gamst, Fader og Søn, og senere af P. J. Winstrup.

Ejendommen, der var af meget betydelig Størrelse, var sammenlagt af flere Matrikelnumre og strakte sig ogsaa ud til Vester Voldgade, hvor der ligeledes laa en lav Fabrikbygning.

Skt. Peders Stræde set imod Volden.
(Akvarel af H. G. F. Holm ca. 1840, Øregård. Efter Før og Nu).

Skt. Peders Stræde eller som den paa ældre Københavnsk hed Sankt Pers Stræde har naturligvis sit Navn efter Kirken, og naar denne fik den mindre danske Betegnelse, kan det vel skyldes, at den var Kirke for den tyske Menighed. Holms Billede – herover – viser

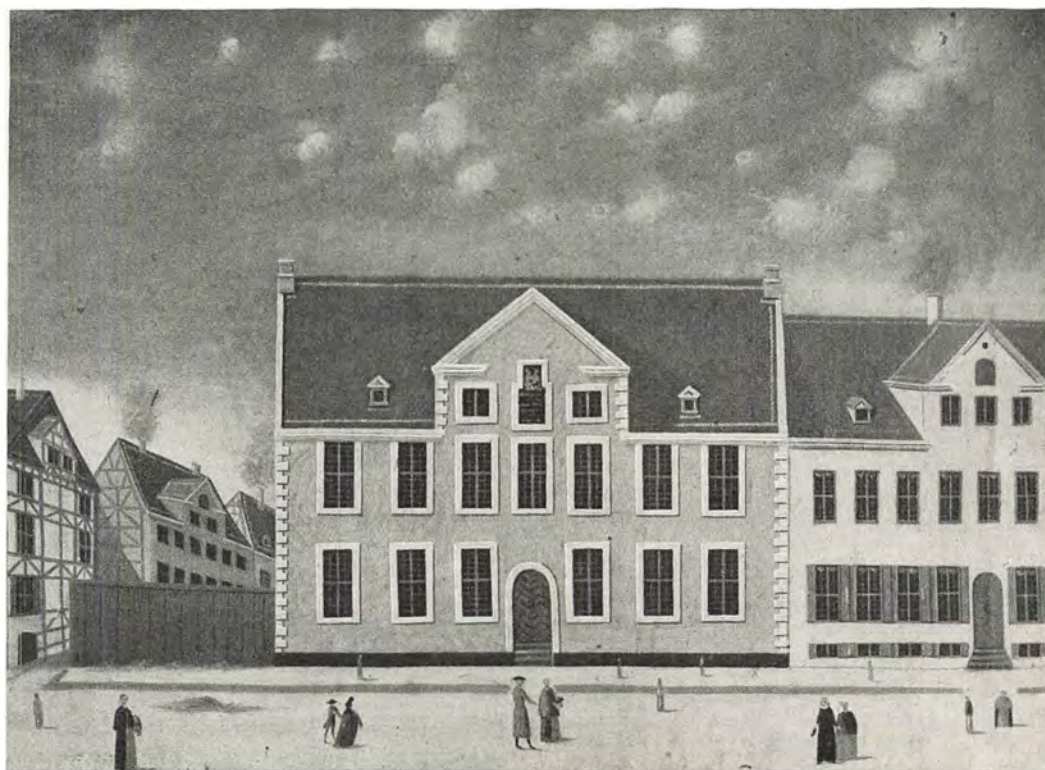
Gaden som den, i Lighed med saa mange af Hovedstadens Gader, mandede ud imod Volden.

Man bemærker ogsaa her en af de offentlige Brøndpumper, der endnu saa langt ned i Tiden var et Led i Byens Vandforsyning.

Skt. Peders Stræde med Valkendorfs Kollegium. (Maleri ca. 1750, af Rach og Eegberg, Nationalmuseet).

Christoffer Valkendorf, der som Københavns Statholder i det hele indlagde sig store Fortjenester af Byen, stiftede ogsaa i 1589 sit Kollegium for 16 Studenter, Valkendorfs eller blot Hofmesters Boder, som det længe blev kaldt. Det var det tidligere Karmeliterkollegium, Valkendorf havde erhvervet, hvor i sin Tid Poul Helgesen havde holdt sine Forelæsninger, og først 1847 skal det paagældende Auditorium, en lille Bygning i Gaarden, være blevet nedrevet.

Nabo til Kollegiet laa det saakaldte Budolphi Kloster, der Navnet tiltrods ikke havde noget med den katolske Tid at gøre, men var stiftet 1725 af en Student Morten Nielsen Budolph.

Herover, til venstre: Skt. Peders Stræde set fra Petri Kirke, med Hjørnet af Larslejsstræde til højre. (Fot. 1873, Bymuseet). Til højre: Skt. Peders Gæstehjem i Skt. Peders Stræde udfor Larslejsstræde. (Fot. Bymuseet). Nederst: Valkendorfs Kollegium. (Fot. 1949). Man regnede i 1880erne med, at ikke mindre end 10.000 rejsende Haandværkssvende hvert Aar passerede gennem København. De var i Almindelighed henvist til at søge Nattelleje eller Ophold i det hele taget i Byens berygtede Logishuse, hvis Stamgæster iøvrigt

bestod af „de uforbederlige Vagabonder og Svirebrødre – Folk, der i Aaringer ikke havt noget fast Opholdssted“. Og den jævne københavnske Arbejder, der lejlighedsvis maatte staa uden Logis, var ikke stort bedre stillet. Det var for at raade Bod paa dette Forhold, for at hindre, at skikkelige Folk kom i slet Selskab, Sanct Peders Gæstehjem blev bygget, indrettet med Sovesale for rundt regnet 100 Mennesker, der her kunde faa Nattelogis for den selv dengang billige Pris af 25–50 Øre.

Til trods for Beskadigelser under Bombardementet 1658, og skønt det øverste Stokværk brændte i 1728, bar Valkendorfs Kollegium endnu paa Pontoppidans Tid Præg af sin klosterlige Oprindelse. „Forhuset laa nedrigt, vaadt og sumpet“, hedder det i Danske Atlas, „og bestod af nogle lave Karmeliter-Celler, som betog Rummet for Alumnernes Logementer; et unyttigt Trappehus og Svale med Tag over, som altid kostede at underholde betog det lidet Gaardsrum og Lyset for Kammerne til Gaarden, hvorfor det blev kaldet Collegium obscurum (Det mørke Kollegium)“. Bygningen underkastedes 1744 en Hovedreparation, men havde i mere end 100 Aar derefter omtrent samme Udseende, som Maleriet overfor viser. Først 1865 blev den endelig nedbrudt paa Grund af Brøstfældighed og genopført længere tilbage paa Grunden.

Kristian Mantzius i sin Lejlighed, Nørrevold 40. (Maleri 1853 af Carl Bloch).

Det kunde fornemmes noget trykkende at bo i Voldgadernes nederste Lejligheder, men dette Indtryk forsvandt, naar man kom højere op i Etagerne og fra Vinduerne havde en vid Udsigt over Voldens Træer og det grønne Land fjernt i Horisonten. Skuespiller Kristian Mantzius havde en Aarrække sin Ungkarlejlighed i Nørre Voldgade Nr. 40, Hjørnehuset ved Larslejsstræde. Vennen Carl Bloch har malet ham staaende i Altandøren ud mod Volden. Til højre staaer Digteren Poul Møllers hvidmalede Pult, som Mantzius havde arvet.

Interiøret var typisk for den Tid, Midten af forrige Aarhundrede. Mere enestaaende var den Stue, som en anden af Beboerne nogle Aartier senere ved Nørrevold lod indrette i sin Lejlighed. Det var Kaffe-grosserer A. C. Gamél fra Østergade, som i sit Hjem, Nørre Voldgade 50, i alle Enkeltheder lod rekonstruere et Værelse fra det 16. Aarhundrede. Resterne af Forbilledet var kommet for Dagen, da man nedrev Skippernes Lavshus i Lille Kongensgade. Kulturhistorikeren R. Meiborg stod for Genfremstillingen, der blev udført i Samarbejde med en Række af Datidens Kunsthåndværkere.

Det er Billeder som de paa denne Side gengivne, der med deres intime Karakter gør Forestillingen om det gamle København levende, om den By, der hyggede sig bag sine grønne Volde, Skellet ved det

aaabne Land, en By, befolket af Mennesker, hvis Tankegang nok var Nutiden fremmed, men som ikke synes saa væsensforskellige fra os som Københavnerne i Pudderparykkernes Tid eller tidligere.

Udsigt over Nørrevold fra en Lejlighed i Voldgaden. (Maleri 1833 af M. Rørbye, Øregaard).

Billedet viser i Forgrunden Træerne paa Voldterrænet, bagved dem den opvoksende Bebyggelse paa Nørrebro, ved Blaagaardsgade, og bagest Markerne op imod Bellahøj. Man citerer uvilkaarligt de klassiske Linier fra Oehenschlägers Skt. Hans Aften-Spil:

Det er i Dag et dejligt Væ'r,
Vinden vifter i Voldens Træ'r.

Men Maleriet illustrerer ellers kun daarligt Digterens Ord om „den lumre Stad“. Her er snarere den „viden Udsigt og svalen Vind, der gør et let og fornejt Sind“.

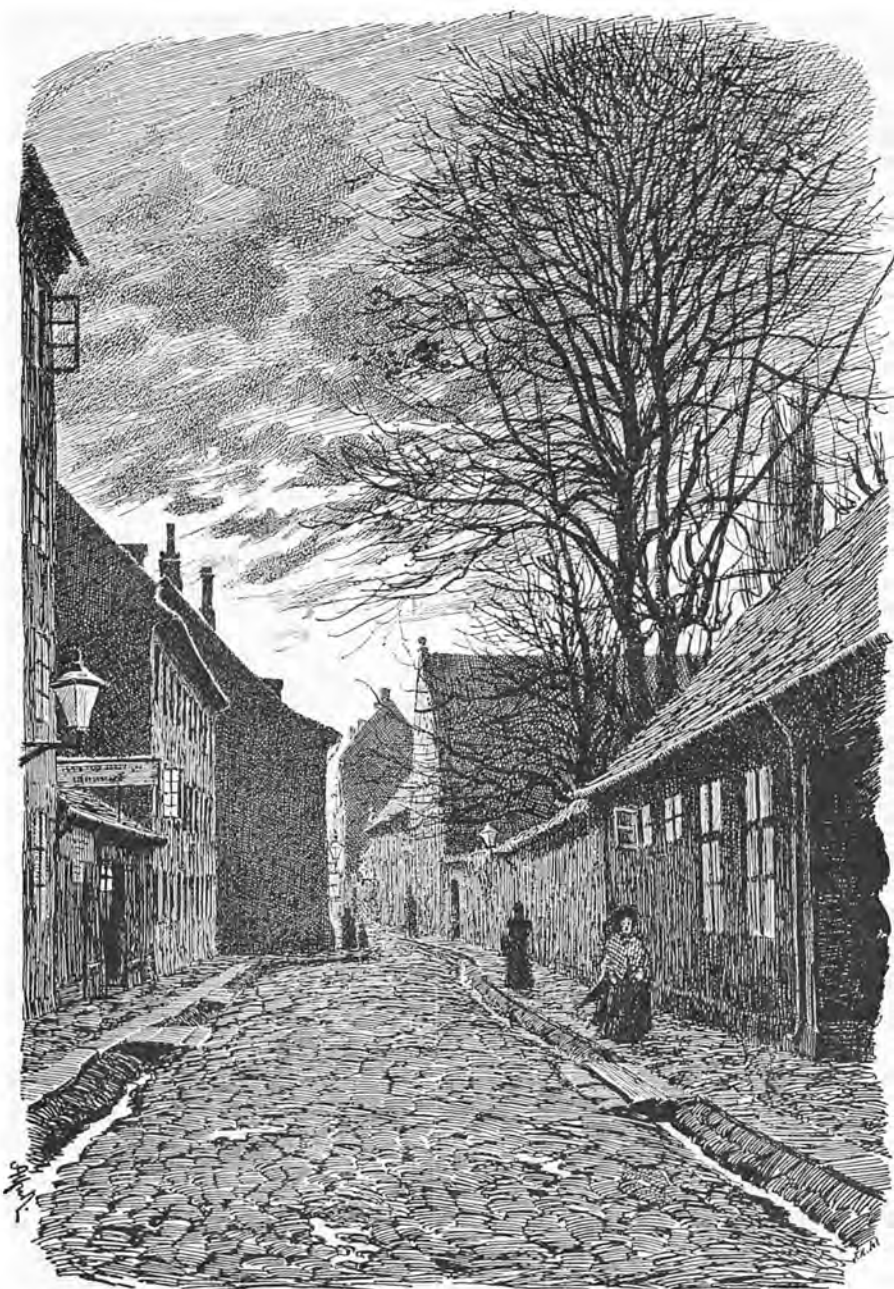

Herover (Fot. 1948, København Før og Nu) ses omtrent hele Stykket af Nørre Voldgade fra Larslejsstræde til Hjørnet ved Vester Voldgade i vore Dage, paa Billedet herunder derimod Fortsættelsen fra

Larslejsstræde indtil Nørregade for ca. 100 Aar tilbage. Skønt de to Udsnit saaledes ikke er identiske, kan de dog tilsammen give et Indtryk af Udviklingen, der er foregaaet i den mellemliggende Tid.

Nørre Voldgade set fra Hjørnet af Larslejsstræde imod Nørregade. (Akvarel af H. G. F. Holm, ca. 1850, Bymuseet). Bemærk Rebslageren ved Voldens Fod og den offentlige Brøndpumpe. Ved Voldsøjfningen i 1870erne blev den relativt smalle Voldgade erstattet af den brede Boulevard, der siden 1917 dækker Undergrundsbanen. (Sammenlign Bind 4, Side 297).

Larslejsstræde, set imod Nørrevold. Tegning 1894 af Alfred Larsen. (Efter Schiødtte og Larsen: Gamle københavnske Huse).

Naar Larslejsstræde saa længe og tildels endnu har bevaret sin næsten middelalderlige Karakter, skyldes det nu navnlig den i Højden saa afvekslende Bebyggelse og i det hele Udformningen af denne og før tillige den vestre Gadefacadelinjes mærkelige Forløb med den fremspringende Bygning midt i Gaden.

Bygningsfremspringet synes forøvrigt at være af relativ ny Dato, idet det ikke viser sig paa Geddes Kort 1757. Man kunde ellers have forestillet sig, at den sydlige Del af Gaden var blevet gjort bredere, da netop den brændte 1728. Larslejsstræde blev derimod skaanet i 1795, for atter at ødelægges i 1807, ved den Lejlighed ogsaa det fremspringende Hus, den saakaldte Pelt'ske Stiftelse. Huset Syd herfor var Skt. Petri Kirkes og Thymes Plejehus, og alle tre Stiftelser er fra 1899 forenet i en ny Bygning. Tyske Inskriptioner erindrere om, at det var Medlemmer af Petri Kirkes tyske Menighed, der optraadte som Velgørere, og Larslejsstræde er i det hele præget af sin Tilknytning til denne Menighed. Muren, der ses til højre paa Billedet, hegner „Petri Kirkes Urtegaard“, og Huset med den høje Gavl hører til Kirkens Begravelseskapeller.

Larslejsstræde, set imod Nørrevold 1948. (Fot. København Før og Nu). Billedet gengiver samme Parti som Tegningen ovenfor. Til venstre ligger overfor den store Kastanie som Nr. 5 Sct. Petri Knaben Kirchen Schule, opført samtidig med Nr. 7, de ovennævnte forenede Stiftelser. Huset til højre i Forgrunden er den tyske Pigeskole og Petri Sognepræstebolig, mens det lave Hus, den tidligere Pedelbolig, nu rummer Kontorlokaler for Vejvæsenet.

Nørregade mellem Krystalgade og Frue Plads. (Fot. 13. Juni 1915, Bymuseet).

OMKRING LATINERKVARTERET

Selvom Studenterne og Universitetet, indtil 1928 Landets eneste, vel aldrig har formaaet at dominere København, Fæstningsbyen og Residensstaden, samt Rigets Handelscentrum, saa har Alma Mater med sine Sønner — og Døtre — i hvert Fald kunnet sætte Præg paa Gammel-Københavns centrale Dele, for ikke at sige paa Byens Hjerter, Frue Plads og Gaderne i Nabolaget.

Det er med fuld Ret, ogsaa historisk set, at Københavns Universitet beslaglægger den fornemme Plads vis-à-vis Byens Hovedkirke. Universitetet er jo i sin Oprindelse ikke blot aandelig Arvtager efter Katolicismens sorte Skole, det overtog tillige en stor Del af den katolske Kirkes Grundejendomme i Hovedstaden. Selve Universitetet ligger paa den gamle Bispegaards Grund, og de katolske Klerkes Gaarde, som gav Kannikestræderne Navn, blev til Professorresidenser. Ligesom Vor Frue Kirkeskole blev til Metropolitanskolen, hvad ogsaa kan nævnes i denne Forbindelse. Men iøvrigt er det ikke let at afstikke de nærmere Grænser for Københavns *Quartier latin*. Af Universitetets gamle Bygninger er der ikke stort tilbage, fra den katolske Tid ikke andet end Konsistoriums gotiske Stenbygning, der til Gengæld ogsaa er det ældste Hus i Byen.

Det er Bygningsstilen fra første Havldel af det 19. Aarhundrede, C. F. Hansens og hans Elevers Stil, der præger Frue Plads, den fornemt rolige Stil, der her synes at passe saa godt som nogen Steder. Selvom man naturligvis maa beklage, at Arkitekturen her har sin Aarsag i det skaanselsløse engelske Bombardement 1807, rettet netop først og fremmest mod Kvarteret omkring Frue Kirke. Man kan beklage, at det stolte Barokspir gik til Grunde, men med Tilfredshed notere, at det ikke lykkedes at faa en Efterligning placeret paa C. F. Hansens Taarn. Og saa mere positivt glæde sig over Kirkens og dens Omgivelsers nyklassiske Arkitekturværdier. Foruden Frue Kirkes Taarn er det Afvekslingen i Gadebilledet, der gør det ovenfor viste Perspekt af Nørregade saa tiltrækkende, Muren langs Petri Kirkegaard, som endelig bør bevares, Kommunitetets lange Bygning, der paa gammeldags Vis følger Gadens Krumning, og den aabne Plads ved Kirke-taarnets Fod. Helt uskadt er dette Gadebillede dog ikke. En Funkisbygning er bygget paa Hjørnet af Skt. Peders Stræde. Og saa er naturligvis „Hønen“ forsvundet, Enspænder-Sporvognen, der besørgede Skinnetrafikken mellem Nørrevold og Gammeltorv. Den kørte sidste Gang den 13. Juni 1915.

Herover, til venstre: Hjørnet af nuværende Bispetov og Studiestræde, med Studentersamfundets Bygning til venstre og Bispegaarden til højre. (Fot. 1902, Bymuseet); til højre: Nørregade, set fra Frue Plads mod Gammeltorv. (Fot. 1948, København Før og Nu). Gamle Tegninger viser, hvorledes C. F. Hansen havde tænkt sig sin Frue Kirke omgivet af tilsvarende Bygninger, og skønt han selv ikke

kom til at staa for Opførelsen af dem alle, blev de jo alligevel bygget i den nyklassiske Stil. Senere Tider har ændret det derved skabte Billede, navnlig ved Opførelsen af Bygningerne ved Bispetovet, skønt det af Billederne paa denne og næste Side vil ses, at man allerede igen har mildnet det borgagtige Præg paa den Bygning, hvor Studentersamfundet 1900-16 havde til Huse.

Samme Parti som ovenfor til højre. (Ældre Fot., Bymuseet).

Som det nyere Billede herover viser, er ogsaa dette rolige Gadeparti forsvundet til Fordel for et, der er præget af Bygningsstilen fra dette Aarhundredes Begyndelse. Ejendommen Nørregade 1 - paa Hjørnet af Gammeltorv - tilhørte i sin Tid Hørkramgrosserer N. F. Høffding, hvis Søn Harald Høffding blev født her i 1843. Nr. 5 var det kendte Gæstgiversted „Den forgyldte Nøgle“.

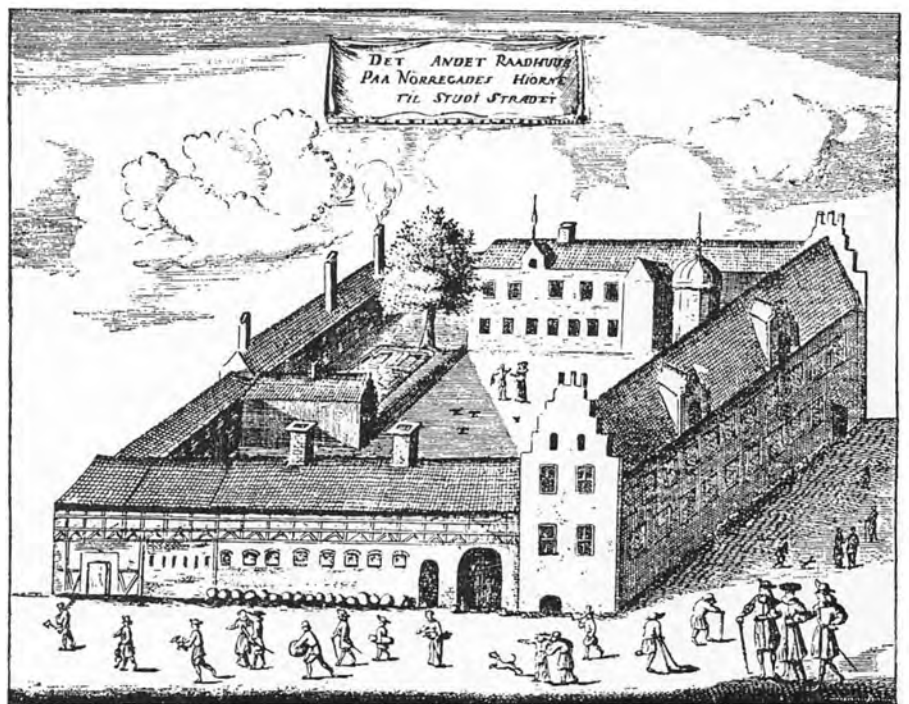
Herover: Nørregade med Bispetorvet, Reformationsmonumentet foran Bispegaarden og Vor Frue Kirkes Portal. (Fot. 1948, København Før og Nu). Bispegaarden er i sin nuværende Skikkelse et Resultat

af Martin Nyrops Ombygning i Aaret 1896. Udadtil er Gaarden dog i det store og hele identisk med den Bygning, der blev opført 1731-32, efter at Branden 1728 havde ødelagt den ældre Gaard.

Resens Prospekt (til højre) viser Bispegaardens Udseende i Slutningen af det 17. Aarhundrede, et endnu dengang middelalderpræget Komplex af Grundmur og Bindingsværk. Det var den ældste Bispegaard, som indtil 1479 havde været Byens Raadhus og fra det Tidspunkt indtil 1537 rummede Københavns Universitet.

Bispetorvet stammer fra Tiden først i det 19. Aarhundrede. Frue Kirkes Bygmester, C. F. Hansen, udvirkede, at et Par Grunde, ubebyggede siden Branden 1795, blev frilagt som „en passende Plads, hvorfra man fik det rigtige Synspunkt af den for Kirkens Hoved-Indgang staaende svære Colonnade“.

Lidet respektfuldt overfor Mesterens saaledes direkte udtalte Mening har man i vore Dage placeret Reformations-Mindesmærket paa Pladsen.

Herover: Petri Kirke set fra Nørregade. (Stik 1745 af B. Rocque).
Til venstre: Petri Kirke set fra Vest, i Baggrunden Frue Kirkes Taarn.
(Tegning 1862 af P. Lund, Bymuseet).

Som i Middelalderen ligger der to Kirker ved Nørregade. Gaden slynger sig som dengang forbi Petri Kirkes Kor og Frue Kirkes Vestfacade. Men mens Petri Kirke stadig har sit gotiske Kor og Taarn, begge dog i Tidens Løb berøvet Kamtakkerne, saa er der ingen synlige Levn af Middelalderens taarnløse Vor Frue Kirke. Ogsaa Pladsen omkring den, dens gamle Kirkegaard, er ryddet for al Beplantning, mens en Mur stadig hegner Petri Kirkegaard, hvis Gravsteder ganske vist er sløjft. Kirkegaarden danner nu et lille fredfyldt Anlæg, en sidste Rest af Bydelens mange grønne Omraader. (Sammenlign Geddes Kort Side 348). Borte er ikke alene Frue Kirkegaard og Universitetets gamle botaniske Have ud mod Krystalgade. Borte er ogsaa Bispegaardens Have, nu bebygget med Studiegaarden, borte er det brede Bælte af Haver, der strakte sig langs Gaardene paa Nørregades Vestside og Skt. Petri Fattigkirkegaard paa den anden Side Larslejsstræde. Og de to Kirker har begge skiftet Udseende. Billederne paa denne Side viser det for Petri Kirkes Vedkommende. Dens slanke Spir fra Christian IV's Tid blev efter Branden 1728 erstattet med den lave Taarnhætte, som vises paa Rocques Stik, og som atter i 1757 blev afløst af det nuværende Spir. Rocques Stik er iøvrigt interessant, fordi det skønt stærkt fortegnet, navnlig hvad angaar Bredden af Skt. Peders Stræde, fortæller om Datidens Gadeliv. Bemærk Befordringsmidlerne, de tunge Kareter og Portechaisen.

Herover: Frue Kirke, set fra Dyrkøb. (Maleri ca. 1750, af Rach og Eegberg, Nationalmuseet). Til højre: Frue Kirkes Indre mod Koret. (Efter Danske Atlas 1764). Man har ingen fyldestgørende Billeder af den gotiske Vor Frue, navnlig ikke fra Tiden før den, under Kong Hans, fik sit Taarn og slanke, himmelhøje Spir. Men ældre Prospekter, som Braunius' og v. Wijcks, gengivet andetsteds i dette Værk, viser dog paa Afstand Kirken i den Skikkelse, den havde faaet inden Katolicismens Undergang. Og skønt Branden 1728 ødelagde Taarn og Skib, bevarede dog det højgotiske Kor med dets Krans af Kapeller, som Billedet herover viser det. Ogsaa ved Langsiderne havde ligget Kapeller, som nu blev til en lav ydre Omgang, idet Skibets gamle Grundplan blev bevaret, men alle tre Skibe gjordes lige høje. „Det Perspektiv, der falder gennem den ganske Arkade er et af de længste og herligste, som jeg mindes at have set i nogen Kirke“, kommenterer Pontoppidan det hosføjede Billede.

Frue Kirkes Vestfacade, set fra Studiestræde. (Fot. Tryde).

Ved Betragtning af dette Billede forstaar man C. F. Hansens Iver for at frilægge den lille Plads foran Frue Kirke. Han fik frie Hænder til Genopførelsen, efter at Kirken var ødelagt under Bombardementet 1807, og af æstetiske Grunde levnede han ikke meget af de staaende Mure. Det var ham mere om at gøre at gennemføre sin Tids og sine egne nyklassiske Arkitekturidealer end at skaane Resterne af det gotiske Kor. Det blev nedbrudt tilligemed det gamle Midterskibs Piller, mens han benyttede Sideskibsmurene og den ydre Omgangs Mure, der nu blev gjort lige høje med disse. Kirken kom derved til at virke med fortættet kubisk Kraft. Til det saaledes som en sluttet Enhed formede Skib føjedes det halvrunde, ligeledes kraftigt udformede Kor. Hansen benyttede ogsaa det ældre Taarn, opført efter Branden 1728 i godt 46 Meters Højde og 1742-44 forsynet med et 74 Meter højt Barokspir, udført af Thura efter Udkast af Vincens Lerche. Forbilledet var Spiret paa Skt. Martins Kirke i London.

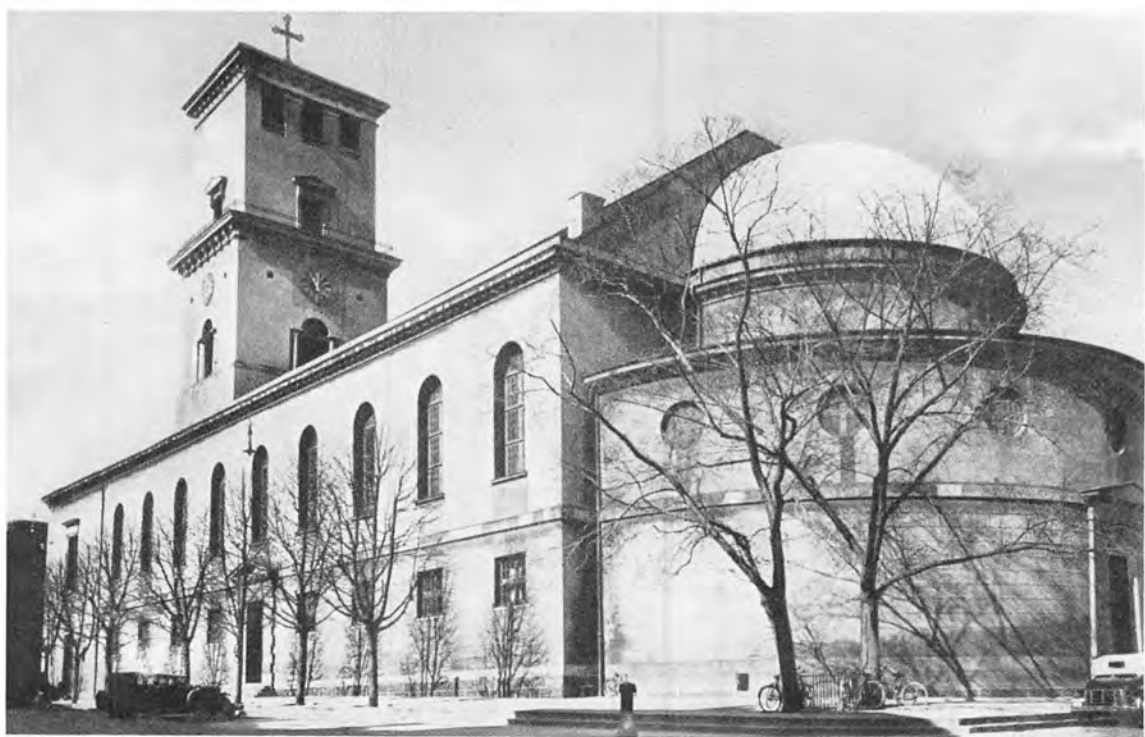
Men C. F. Hansen ønskede ikke noget Spir paa sit Frue Kirketaarn. Der forelaa ganske vist fra hans Haand et alternativt Forslag, efter hvilket Taarnet skulde have været afsluttet med en Kuppel, men det blev sluttelig dækket med det flade Tag, kronet af et forgyldt Kors, som vi kender det.

Der var en Overgang i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede stærk Stemning for at forsyne C. F. Hansens nyklassiske Taarn med en Efterligning af Thuras Barokspir. Brygger Carl Jacobsen gik med Ildhu ind for Tanken og tilbød at bekoste Opførelsen, og han fik virkelig Tilslutning fra forskellige sagkyndige, men efter hans Død løb Planerne heldigvis ud i Sandet.

Frue Kirke set fra Sydøst. (Fot. I. Chr. Olsens Kunstforlag).

Indenfor Korets Mure løber der en Gang, som C. F. Hansen havde tænkt indrettet som et Pantheon, til Opstilling af Gravmæler, en Plan, der ikke er realiseret.

Ved Udgravning til et nyt Varmeanlæg fandt man i 1925 under denne Gang Murrester af de tre østligste Kapeller, fra Tiden omkring 1300. De er bevaret, nu de eneste synlige Rester af den middelalderlige Frue Kirke.

Herover: Frue Kirkes Indre, set fra Koret. Til højre: Frue Kirkes Kor med Thorvaldsens Kristus og Daabsengel, samt i Rotunden Frise med Kristi Gang til Golgatha. (Begge Fot. Tryde).

Stilfuldt og skønt virker Frue Kirkes Indre, en harmonisk klassisk Enhed, der vilde have virket endnu stærkere, hvis Thorvaldsens Apostelfigurer, som det var Meningen, havde været anbragt i Nischer mellem Arkaderne og ikke som nu var opstillet foran Sidevæggene. Men Skønheden er helt igennem Udtryk for en enkelt Generations æstetiske Villen og Kunnen. Rummet mangler historisk Stemning i den Forstand, at det ikke repræsenterer Aarhundreders Stræben, som Tilfældet vilde have været, hvis ikke Ødelæggelsen saa ofte havde ramt Københavns Hovedkirke.

Naturligvis vilde heller ikke i modsat Tilfælde Kirkerummet være bevaret i sin oprindelige gotiske Skikkelse. Skiftende Tro og skiftende Smag og Skik vilde have præget det. Allerede før Kirkeforandringen var det katolske Interiør delvis ødelagt. Frue Kirke var i 1530 Skuepladsen for den eneste Billedstorm indenfor dansk Omraade. Luthersksindede Borgere omstyrkede og ødelagde alle dens talrige Helgenaltre, ja, vanhelligede Gudshuset mere end selve Tyrken, som Poul Helgesen skrev. Men tænk, om blot noget af det senere Inventar havde været bevaret, eller nogle af de utallige Gravminder, for her hvilede ikke Konger, men alle de kendte Navne fra Danmarks Historie, ukronede Potentater, der rejste sig Gravmæler, saa Kongemagten fandt sig foranlediget til at skride ind. Kun Resens skematisk og primitive Tegninger melder nu om de Ligsten og kostelige Epitafier, som før smykkede dette Nationens Pantheon.

Frue Kirke set fra Nordvest. (Radering 1830 af H. G. F. Holm, Nationalmuseet).

Tegningen synes udført, inden Pladsen omkring Frue Kirke var reguleret og mønsterbrolagt, hvilket først skete 1853, efter at selve Kirken var blevet fuldført og indviet i 1829. Byggeriet havde da staaet paa siden 1811. Indtil Ødelæggelsen 1807 havde Kirken været omgivet af sin Kirkegaard, der var hegnet af en Mur. I denne havde der en Tid ud mod Nørregade været indrettet Bagerboder. Deraf vel det klassiske Børnerim om Bageren paa Nørregade. Man bemærke det lave Hus paa Hjørnet af Nørregade og Dyrkøb.

Herunder: Universitetsgaarden set mod Frue Plads. (Akvarel ca. 1840 af H. G. F. Holm, Privateje. Efter Før og Nu). Fra højre ses Kommunitetsbygningen langs Nørregade, Frue Kirkes Taarn

og Hovedbygningen mod Frue Plads med Tværflojen, som rummer Solennitetssalen. Da denne efterhaanden ikke var rummelig nok, fik den en Tilbygning paa den modsatte Side af den her sete.

Universitetets vestre Gaard, set imod Nordøst. Samme Parti som nederst forrige Side. (Fot. 1949, København Før og Nu). Særlig Interesse knytter der sig til Konsistoriums gamle Bygning, midt i Billedet, med de takkede Gavle. Huset er som allerede nævnt det ældste af Universitetets Bygninger, sidste Rest af den katolske Bispegaard. Dets Opførelse kan dateres til Tiden omkring Aar 1500. For Tidens Skyld er der ikke noget i Vejen for, at det kan være paa

Hanebjælkerne i denne Bygning, den sidste katolske Roskildebisp var krøbet i Skjul for at undgaa Arrestationen paa Kongens Fødselsdag i 1536.

I denne Bygning holdt Konsistorium sine Forhandlinger fra den første Tid efter Reformationen, og her var følgelig fra 1681 den saakaldte Tamperret, hvor alle sjællandske Ægteskabssager blev paa-dømt af Konsistorium.

I de hvælvede Kældere under Konsistoriumsbygningen (Tegning. Efter Bruun: København) indrettedes i 1626 to Fængsler: Bondekælderen og Studenterkælderen, det første bestemt for dem af Universitetets Fæstere og andre Undergivne, som maatte have forbrudt sig, det andet var det Carcer, hvor de akademiske Borgere skulde afsone de dem idømte Disciplinærstraffe.

Karakteristisk for Petri Kirke er dens Gravkapeller, en lang Hovedfløj i vestlig Retning og de her til føjede to Sidefløje mod Nord, den ene langs Larslejsstræde. Det er dennes Nordgavl, som Billedet (Fot. Bymuseet ca. 1910) viser med Statsminister Grev H. E. Schimmelmans specielle Gravkapel. Mellem de to Sidefløje ligger Petri Urtegaard med en Række Gravminder, rejst især for Gejstlige.

Anlægget af Kapeller begyndte 1648, da der ved den nordre Korsarm blev rejst en Bygning med 36 Gravkamre. Resten tilføjedes allerede inden Udgangen af det 17. Aarhundrede.

Den Skt. Peders Kirke, der stod paa Reformationstiden ved Nørregade, var paa langt nær saa anselig som den nuværende, men har nærmest haft Lighed med en almindelig Landsbykirke. Efter Kirkeskismaet blev Sognet nedlagt, og Kirken henstod ubenyttet, indtil den omkring Midten af det 16. Aarhundrede blev omdannet til Giethus, Klokke- og Kanonstøberi. Denne Tilstand varede dog

kun til 1586, da Bygningen blev gjort til Sognekirke for Byens tyske Menighed, og da denne voksede stærkt, udvidedes Kirken med de to Korsfløje henholdsvis 1631 og 1634, efter at Taarnet som foran fortalt allerede i 1609 havde faaet sit Spir. Kirken blev genopbygget efter Ødelæggelsen i 1728, og ligeledes efter Bombardementet 1807, da Taarn og Spir dog ingen Skade havde lidt.

Interiør fra Petri Kirkes Gravkapeller. Billedet viser den østlige Halvdel af Hovedfløjen set imod Kirken. (Fot. 1910, Bymuseet). I Kapellerne, der tildels er afdelt i en Række mindre Kapeller, er en lang Række mere eller mindre kendte Medlemmer af Menigheden stedt til Hvile, adskillige i pragtfulde Marmorsarkofager. Af de mange Navne kan nævnes Constantin Brun, Henrik Stampe, Henrik Hjelmsstjerne, Mikkel Vibe, J. Boye-Junge, Charlotte Dorothea Biehl, Heinrich Callisen. Der findes adskillige kunstnerisk værdifulde Epitafier og Marmormindesmærker, udført bl. a. af Kunstnere som Wiedewelt, Wiedenhaupt og Gercken.

Nørregade set imod Nørrevold med Telefonhuset til venstre, Daells Varehus og Kommunitetsbygningen til højre. (Fot. København Før og Nu, 1948).

Assessor Heger havde ladet Gaarden Nørregade 39 ombygge og Interiørerne smukt udstyre efter Tidens Smag. Men da Vurderingsmændene efter Bombardementet indfandt sig paa Stedet, var alle Bygninger totalt afbrændt. Alene det grundmurede Lysthus i Haven op mod Volden stod tilbage. Oehlenschläger hentydede siden til dette Skisma i sin Svigerfaders Tilværelse, i et Digt, han skrev til hans Jubilæumsdag:

Dit Hus forfaldt, da bygte Du et andet,
 Indretted det med Smag og med Forstand.
 Men da det sank i Grus for Fædrelandet,
 Du sørged ikke ved den stolte Brand.
 Som Gartner snil Du planted i Din Have,
 Hver Vaar gav Flora Dig sin bedste Gave,
 Da Ild-Cheruben Dig af Eden drev,
 Dog derfor ej ulykkelig Du blev, –
 Uskyldig veg Du kun de vrede Flammer
 Og sad tilfreds igen i snævre Kammer.

Hegers Gaard delte Skæbne med de andre Gaarde med Undtagelse af nogle faa Ejendomme ved Nørrevold. Og derfor maatte Nørregade, som ellers var blevet skaanet under Branden 1795, faa Ny-Klassicismens Præg. Den har til dels bevaret det endnu, skønt næppe noget af Gadens Huse har særlig arkitektonisk Værdi. Enkelte Ejendomme fra en lidt senere Byggeperiode, Nr. 31–33 samt Nr. 18, er dog fredet i Klasse B. Nr. 18 er Nabo til Daells Varehus, der paa afgørende Maade har ændret Gadens Karakter. Bygningen blev opført 1929–35 med Vilh. Lauritzen som Arkitekt.

Paa Kvisten i den nedrevne Hjørneejendom boede i Tiden omkring 1900 Jeppe Aakjær og Marie Bregendahl, som her drev sit „jyske Pensionat“.

Nørregade set mod Nørrevold. Til højre Hjørnet ved Krystalgade. Socialdemokratisk Demonstrationstog passerer Gaden. (Fot. ca. 1902, Bymuseet). Billedet viser til højre den ældre Ejendom, der nu er afløst af det moderne Varehus. Se Billedet øverst paa Siden. Til venstre ses Telefonhuset under Opførelse. Det fortrængte den Række Ejendomme, Billedet heroverfor viser, og blev opført 1907–09 efter Tegning af Arkitekt J. Ingwersen. 1905–09 opførtes paa Grundene bagved Administrationsfløjen selve Telefonsalsfløjen tillige med Lager og Værkstedbygninger efter Tegning af Arkitekt Fritz Koch. Komplekset er siden yderligere blevet udvidet med Nybygninger, baade imod Nørrevoldgade og Larslejsstræde.

Nørregade set imod Nørrevold med Folketeatret. (Tråsnit i Illustreret Tidende 1882-83). Som Billedet viser, har Folketeatret saa godt som det samme Udseende, som da det blev aabnet efter

Ombygningen 1882. Den var ledet af V. Dahlerup og skyldtes de som Følge af Wienerteatrets Brand i 1881 fremsatte Krav om bedre Sikkerhedsforanstaltninger.

„Nørretorv“ mellem Fiolstræde (til venstre) og Nørregade, set fra Nørre Voldgade. (Fot. Stadsingeniørens Direktorat).

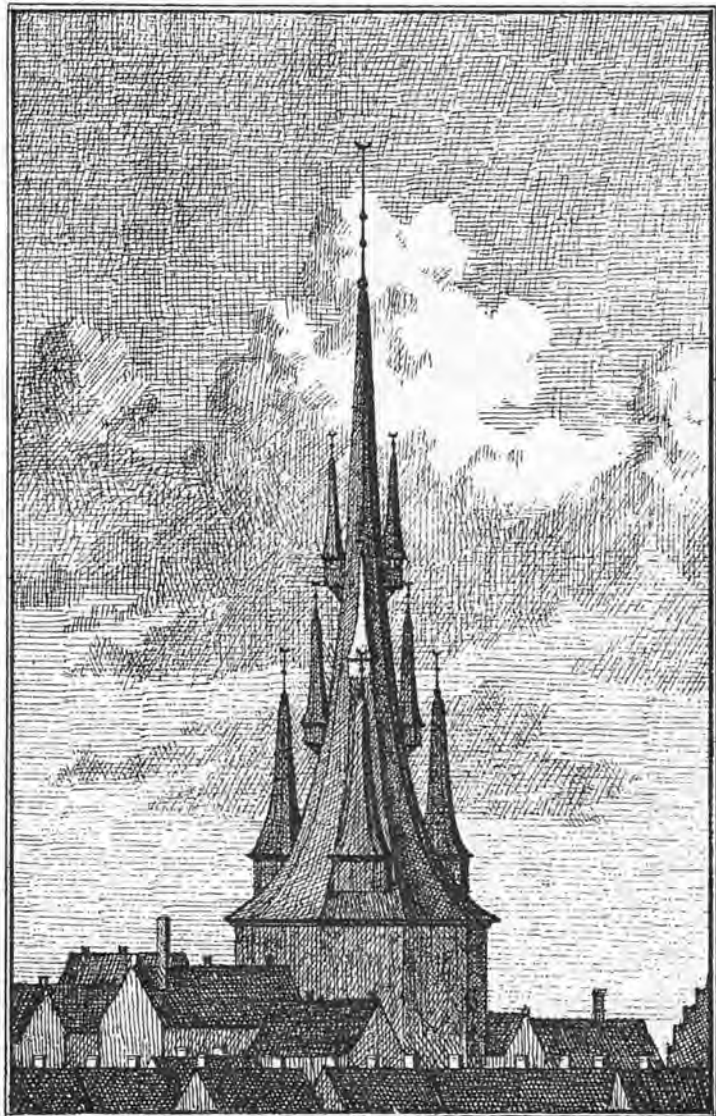
Teaterdirektør H. W. Lange havde seks Aars Ledelse af Kasino bag sig og var Indehaver af et fire Aar gammelt kongeligt Privilegium paa Oprettelse af et nyt Sekondteater, et Folketeater, i Hovedstaden, da han i Marts 1857 sluttede Kontrakt med A/S Københavns Hippodrom om Leje af dettes Bygning, Nørregade 39. Hippodromen var stiftet 1845, men havde ikke kunnet svare sig. Ombygningen til Teater fandt Sted i Løbet af Sommeren 1857 og Teatret aabnedes den 18. September.

Til højre: Nørreport med Spir opsat i Frederik II's Tid. (Udsnit af Tegning af Willem v. d. Velde 1658. Her efter Før og Nu). Herunder: Plan over Manege og Tilskuerpladser i Københavns Hippodrom. (Efter Før og Nu).

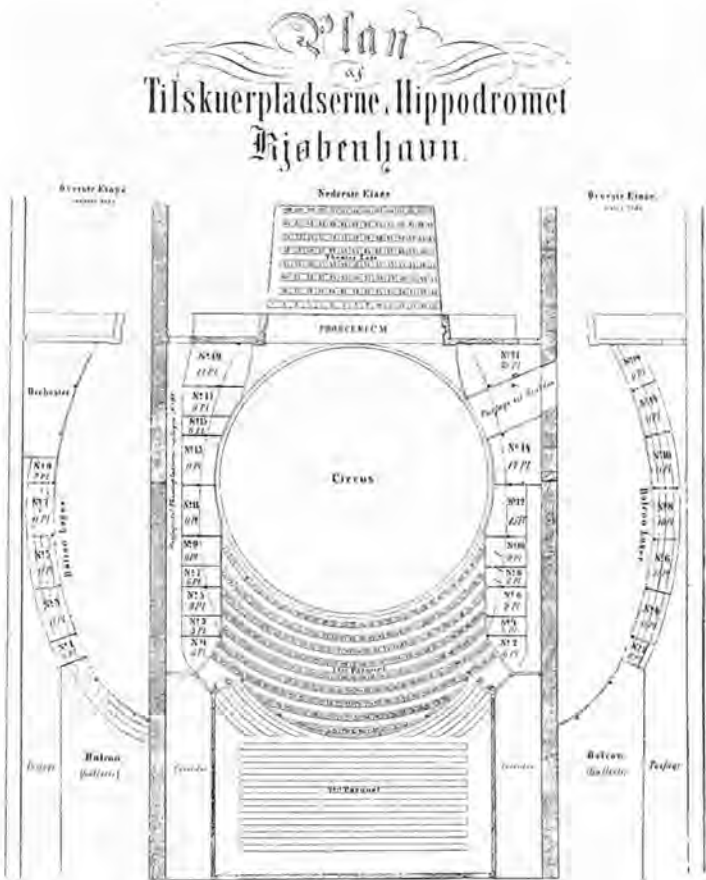
I Aaret 1846 kom København endelig ogsaa paa Højde med andre europæiske Hovedstæder i den Henseende, at Byen fik sin første „Tattersall“ eller „en med Rideskole forenet offentlig Ridebane“. Foretagendet blev som nævnt overfor installeret i den til Formaalet ombyggede Gaard, Nørregade 45, og Aabningen fandt Sted i November 1846.

Lokalet blev i den følgende Tid ogsaa anvendt til Koncerter med H. C. Lumbye som Dirigent og opnaaede især Berømmelse som Mødelokale i de bevægede Martsdage 1848. Men i det lange Løb svarede Indtægterne ikke til de stillede Forventninger, og 1855 blev Hippodromen ombygget til en veritabel Cirkus.

Allerede to Aar senere fandt Bestyrelsen det imidlertid betimeligt at udleje Bygningen til Teaterdirektør, Kammerraad Lange.

V. d. Velde 1658

Til højre: Nørreports Porthvælvning set imod Kultorvet 1840. (Efter Før og Nu).

Billedet af Folketeatret øverst forrige Side viser i Baggrunden de dengang nye Bygninger ved Nørre Voldgade. To-tre Aarhundreder før i Tiden havde Københavnerne her det mærkelige Bygningsværk for Øje, som ses øverst til højre paa denne Side. Nørreports indre Porttaarn stod med dette flerdobbelte Spir fra Frederik II's Tid – det stammede fra den Periode, da Christoffer Valkendorf var virksom for Byens Vel – og indtil Svenskerne Belejring 1658, da det blev nedtaget, fordi det dannede et saa iøjnefaldende Maal for Fjendens „flyende gloende Kugler“.

Alligevel var Porten som Byens andre i en elendig Stand efter Belejringen, og den fik kun en føje Tid endnu Lov til at tjene Trafikken. Saa blev den i Aaret 1671 indrettet som Krudttaarn, mens Afløseren blev bygget mere mod Nord, udfor den nye Frederiksborggade.

Allerede tidligere havde imidlertid Anlægget af den ny Nørrevold fra Porten til Rosenborg givet Anledning til Dannelsen af et nyt Torv, den lille trekantede Plads mellem Nørregade og Fiolstræde, officielt kaldt Nørretorv, men mere populært Skidentorv. Se Billedet paa Siden overfor.

Hjørnet af Krystalgade (til venstre) og Fiolstræde. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Hjørnebygningen Krystalgade 23 – Fiolstræde 18–16 er opført 1734, med sine Gavkviste et typisk „Ildebrandshus“, og i det hele et godt Eksempel paa det borgerlige Byggeri lige efter Branden 1728. Ogsaa Bindingsværket var karakteristisk for Tiden, selvom man ikke som nu fandt det malerisk og derfor har aflaget Pudslaget, som til for faa Aar siden skjulte Tømmerkonstruktionen, og formodentlig har dækket den allerede fra Bygningens første Dage. Huset er ogsaa i den Forstand tidstypisk, at det fra første Færd var indrettet som en Lejekaserne med mange Lejligheder, og det var netop efter den første store Brand at saadanne blev almindelige i Hovedstaden, hvor før Enfamilie-Husene havde domineret.

Fiolstræde set imod Frue Plads. (Fot. 1936, Bymuseet). Næppe noget andet af de Træer, der her og dér har livet op i det københavnske Bybillede, har været saa kendt som Kastanien i Fiolstræde, vel nok ogsaa fordi den paa Grund af sin Størrelse har virket særlig dekorativ, men nok mest fordi Holbergs Navn knyttes til den. Hvordan det nu forholder sig, saa føles det som et uerstatteligt Savn, at den ikke mere breder sin Krone ud over den snævre Gade. De haarde Vintre har i de sidste Aar taget saa stærkt paa det gamle Træ, at der nu kun er en ussel amputeret Stamme tilbage. (Se Side 295).

Det maa siges at være ret enestaaende, naar der er skrevet en hel Afhandling om Holbergs Træ, ja, en selvstændig lille Bog. Det er Filosofen Ludvig Feilberg, der i en Analyse, henhørende til „det skjønnes Naturlære“ har gjort Træet og dets Virkning i Gadebilledet til Genstand for en gennemgribende Undersøgelse med Betragtninger over Skyggevirkningen, Projektionsforholdene og Træets „Selvexistens“, alt sammen nu en saga blott.

Forøvrigt stod der endnu omkring Midten af sidste Aarhundrede to store Kastanietræer ved Siden af hinanden i Fiolstræde. De var med Hensigt bevaret ved Genopbygningen efter Bombardementet.

Hvad angaar Holberg, saa er det i hvert Tilfælde sikkert, at han havde sin Professorbolig her, som en Indskrift paa Havemuren ogsaa fortæller, fra 1740 og indtil han døde 1754.

Universitetsbiblioteket i Fiolstræde. Udsigt gennem Bogsalen mod Gavlen til Krystalgade. (Fot. Nord. Pressefoto).

Universitetsbygningens Arkitekt Peder Malling havde saa tidligt som 1819 fremsat en Plan til Bebyggelse af hele Universitetsfirkanten, uden at der dog var ansat Plads til nogen Biblioteksbygning. Universitetsbiblioteket forblev stadig installeret paa Trinitatis Kirkes Loft, og først 1852 opfordrede en af Konsistorium nedsat Komité Professor Bindsbøll til at give et Udkast til en ny Biblioteksbygning. Men hans Projekt vandt ikke ubetinget Bifald, og han blev heller ikke den foretrukne i den 1855 udskrevne Konkurrence. Den heldige var J. D. Herholdt, hvis Projekt med uvæsentlige Ændringer blev realiseret i Aarene 1857-61.

Bygningen blev lagt langs Fiolstræde og betød et Brud med de hidtil gængse C. F. Hansen'ske Traditioner, idet der i Murfladerne stod upudsede med deres forskelligt farvede og formede brændte Sten. Herholdt havde ladt sig inspirere af Kirken St. Fermo Maggiore i Verona.

Iøvrigt var der Besvær forbundet med Fremskaffelsen af navnlig de røde Formsten, som Herholdt til sidst fik fra Frydenlund Teglværk ved Vedbæk. Men det stillede Krav gav Stødet til, at Teglværkerne efter den Tid i Almindelighed blev indstillet paa at kunne levere Sten af enhver Form og Farve.

Bemærkelsesværdig og en Nydannelse i Tiden var ogsaa Bogsalens dristige Jernkonstruktion med de høje slanke Søjler, som bar Galleriet og det af sammennittede Jernplader bestaaende Tag.

Prospekt fra Frue Plads med Biblioteket længst til venstre, Fiolstræde, Store Kannikestræde, og Metropolitanskolen længst til højre. (Fot. 1903, Bymuseet).

Saa værdifuld som Herholdts Biblioteksbygning er som Arkitektur, saa uegnet til sit Formaal var den allerede fra første Færd. Hvad man for saa vidt ikke kunde lægge Arkitekten til Last, da man helt manglede de nødvendige Erfaringer at bygge paa, og Bygningens praktiske Mangler iøvrigt først efterhaanden blev øjensynlige. Nemlig med Tiden som Bogbestanden og i det hele Biblioteksvirksomheden voksede.

Billederne paa denne Side viser Krystalgade mod Købmagergade i 1840erne (nederst) og 1870 (herover, Fot. 1870, Bymuseet. Efter Før og Nu). I det mellemliggende Tidsrum er Universitetsbiblio-

teket opført paa Hjørnet af Fiolstræde i Stedet for den tidligere Provstegaard, og Zoologisk Museums Bygning paa den Grund, som førhen havde rummet Universitetets botaniske Have.

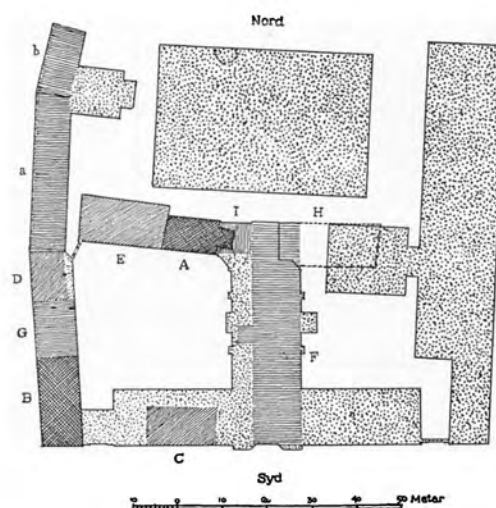

Krystalgade. Akvarel udført af H. G. F. Holm ca. 1840. (Privat-eje).

Krystalgade set mod Nørregade fra Hjørnet af Fiolstræde. (Maleri 1857 af Vilh. Petersen, Bymuseet).

Zoologisk Museums Bygning blev opført 1863-69 i romansk Stil med Christian Hansen som Arkitekt. Det bestaar af 4 sammenbyggede Fløje mellem hvilken en glasdækket Hal. Mens man paa et givet Tidspunkt havde tænkt paa at lægge Biblioteket ud mod Krystalgade, valgte man at reservere denne Grund for Museet, der burde opføres i Tilslutning til de naturhistoriske Samlinger, som allerede fandtes i Kommunitetsbygningen mod Nørregade.

Universitetets naturhistoriske Samlinger var gaaet til Grunde ved Branden 1728. De havde været installeret der siden 1772, da den „Kongelige danske Natural Huusholdningssamling“ blev overflyttet dertil fra Charlottenborg og forenet med Universitetets egne naturhistoriske Samlinger, nyanlagt i 1740, efter at de tidligere var blevet ødelagt ved Branden 1728. Nu, i 1860erne, var der atter Tale om en Forening af to Samlinger, idet foruden Universitetets egne tillige den naturhistoriske Samling, der i længere Tid havde bestaaet i Holsteins Palæ i Stormgade, skulde finde Plads i den nye Bygning.

Til venstre: Samme Parti som øverst til højre. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herover: Plan over Universitetets Grund. (Efter Fønss og Rindom: Københavns Universitet 1929). Efter Opførelsen af Museum og Bibliotek havde Universitetet bredt sig over hele Karreen ved Frue Plads, hvilket allerede Hovedbygningens Arkitekt, Stadsbygmester Peder Malling i sin Tid havde fremhævet som ønskeligt. Man vil bedst forstaa Universitetets Bygningshistorie gennem Tiderne ved at studere den staaende Kortskitse, paa hvilken de ældre Bygninger er indtegnet med mørkere Skravering. A. Konsistoriums Bygning. B. Det ældre Kollegium. C. Bygning med Bibliotek og Anatomisk Teater. D. Den ældste Kommunitetsbygning. E. Professorbolig. F. Det nye Kollegium. G, a-b. Nyere Del af Kommunitetsbygningen mod Nørregade. H. Professorbolig. I. Forbindelsesbygning.

Øverst: Store Kannikestræde, set fra Hjørnet ved Lille Kannikestræde imod Frue Kirke. (Fot. 1914, Bymuseet). I Midten: Samme Parti 1949, (Fot. København Før og Nu).

I nær Tilslutning til Frue Kirke og Bispegaarden laa i Middelalderen de forskellige Kannikegaarde. Frue Kirke var i Middelalderen en saakaldt Kollegiatkirke med et Kollegiat-Kapitel, ialt 12 Medlemmer, Dekanen, Kantoren og de menige Kanniker. Kannikegaardene laa ikke blot paa begge Sider af de Gader, som de gav Navne, Store og Lille Kannikestræde, men ogsaa paa begge Sider af Fiolstræde, det vil dog sige den Del af Gaden, der ligger Syd for Krystalgade, som først sent blev udlagt som egentlig Gade, og før var mere ubestemt benævnt som Strædet, der fører til Degnens Gaard eller Kantorens Port, Navne, der netop hentyder til dens Beliggenhed mellem Kannikegaardene. Kantorens Gaard maa have ligget omtrent, hvor nu Universitetsbiblioteket ligger, Degnens Gaard overfor. Mens Kantorgaarden blev Bolig for Frue Kirkes Præster, blev Degnens Gaard som de fleste andre Kannikegaarde Professorresidens. Det var den, Holberg siden boede i, men den var oprindelig meget større end i hans Tid og omfattede i det mindste Fiolstræde 8-14 og Store Kannikestræde 18-20. Nr. 14-16 var ligeledes Kannikegaard, Nr. 12, senere Borchs Kollegium, en anden, og Elers Kollegium paa den anden Side Gaden en tredje. Ved Siden af det sidste Kollegium hen til Lille Kannikestræde laa en fjerde, og endelig to paa Metropolitanskolens nuværende Plads. De mellemliggende Grunde har vel ogsaa hørt under Kannikernes Domæne. Paa det øverste Billede ser man i Baggrunden til venstre Bagsiden af Metropolitanskolen, paa det midterste er den næsten skjult af KFUK's store Bygning, opført 1918 med A. Wittmaack og V. Hvalsoe som Arkitekter.

Soldins Stiftelse, set fra Dyrekøb. (Fot. 1948, København Før og Nu). Metropolitanskolen, vistnok oprettet samtidig med Kapitlet, i Middelalderen kaldt Domskolens eller Vor Frue Skole, laa indtil Bombardementet 1807 paa den Plads i Dyrekøb, der nu optages af Soldins Stiftelse. 1811-16 opførtes i nyklassisk Stil, efter Tegning af C. F. Hansen, den Bygning, som husede Skolen, indtil den 1938 flyttedes til Struenseegade. C. F. Hansen var ogsaa Arkitekt for den af Staten 1813-15 opførte Bygning med Lejligheder for mindre velhavende Folk, „Trøstens Bolig“, som 1854 blev solgt til „Salomon Soldins og Hanne Hustru Soldins Stiftelse.“

Lille Kannikestræde bar sit Navn med samme Ret, ja, egentlig med fuld saa megen som Store Kannikestræde, for det korte Stræde løb i hele dets Udstrækning mellem Kannikegaarde. Mod Øst laa den store Gaard, som siden blev hele tre Professorresidenser, og som nu er Lille Kannikestræde 2-6, Store Kannikestræde 11-15 og Skindergade 12-16. Af dem er „Professorgaarden“, Nr. 11, ved siden af Elers Kollegium jo den Dag i Dag Professorbolig, og dertil et aneligt Gavkvisthus fra Tiden efter den første store Brand. Vest for Lille Kannikestræde, paa den Grund som nu optages af KFUK's Bygning, laa den Kannikerresidens, som paa Kong Hans'es Tid var besiddet af Jørgen Hintze eller rettere Hindse, for det kom af Hindsholm, hvem Kongen havde betroet Opdragelsen af Prins Christian. Men da Kantoren for at kunne holde Styr paa den urolige Prins tog ham med i Kirken og lod ham staa og synge i Koret med de andre fattige Peblinge, blev Hvervet frataget ham. Jørgen Hindse havde forøvrigt inden Reformationen overdraget sin Residens til den adelige Oluf Rosenkrantz. Den hørte siden til de Gaarde, Kronen overtog, og kom atter senere i Privateje.

Blandt de tidligere Kanniker, som Christian III efter Reformationen overdrog en Kannikegaard, var ogsaa den senere saa bekendte Statsmand, Kansleren Johan Friis. Den ham skænkede Gaard laa i Store Kannikestræde og omfattede nuværende Nr. 10, i vore Dage kendt som „Admiral Geddes Gaard“. Johan Friis passede godt i disse Omgivelser. „Han maatte saa vel lide alle Lærde og mest dem, som kunde snakke og tale med ham om gamle Monumenter og fordums Historie,“ siger Anders Sørensen Vedel. Gaarden har dengang været et dansk Kulturcentrum. Brodersønnen Christian Friis, som arvede Gaarden, skal have ombygget den til et „næsten kongeligt Palæ“. Men efter hans Død vendte Gaard og Grund tilbage til Universitetet. Den Gaard, Kommunitetet saaledes i 1618 overtog, strakte sig imidlertid mellem Store Kannikestræde og Krystalgade, lige fra Købmagergade til, hvor Borchs Kollegium ligger, med et Areal paa over trekvart Tønde Land. Mere om den kan læses paa de følgende Sider.

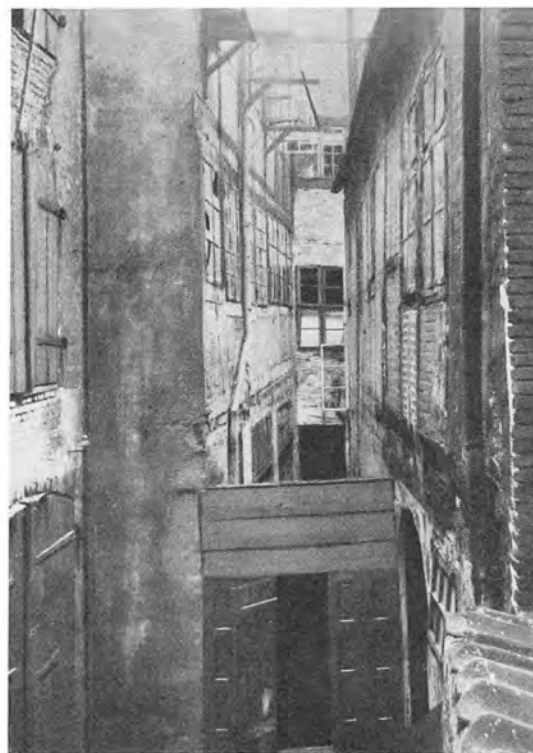
Ejendommen paa Hjørnet af Store og Lille Kannikestræde – se Billedet midt paa Siden overfor – blev i nyere Tid bekendt som Led i Byens Forlystelseliv. Her havde den mærkelige primitive

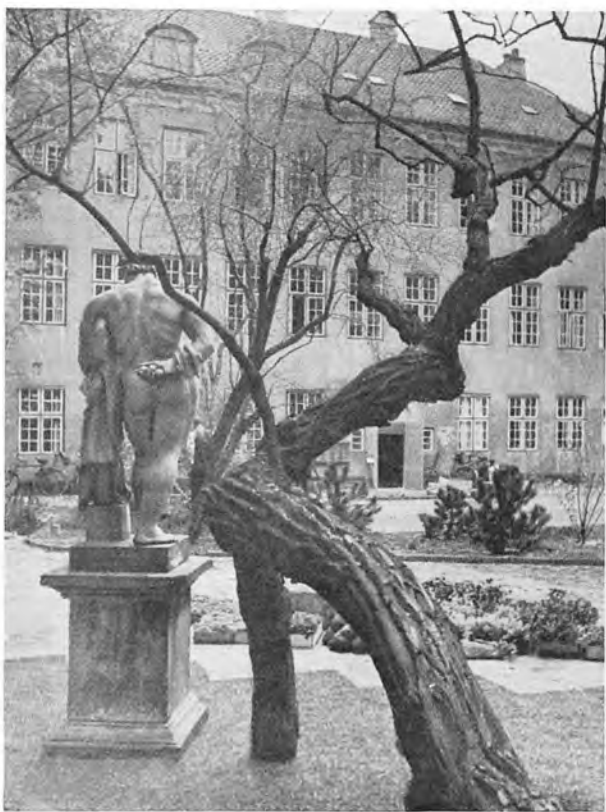
Scene med det i denne Forbindelse uforstaaelige Navn „Kalkebal-len“ en Aarrække til Huse, og siden var her Dansesalen „Valkyrien“. Herunder: Frue Plads set mod Fiolstræde. (Fot. 1949).

Billedet til venstre viser Store Kannikestræde med Elers Kollegium og Nabohuset Professorgaarden. (Fot. 1948, København Før og Nu). Nederst vises et Gaardinteriør fra Store Kannikestræde 10, „Admiral Geddes Gaard“ henholdsvis 1913 og 1921, før og efter den af Eddie Salicath i 1918 foretagne Istandsættelse. Herunder ser man fra Baggaarden i Nr. 10 gennem den Smøge, der løber imellem en Del Ejendomme i Store Kannikestræde og Krystalgade, og som man fejlagtigt har opfattet som en i sin Tid virkelig trafikeret Gyde, det ældste Skidenstræde. Forholdet maa være det, at man her staar overfor et „Fortov“, det vil sige et Areal, som krævedes holdt fri for Bebyggelse, hvis man ikke byggede Brandmur i Naboskel, men ønskede Vinduer ogsaa ud mod Nabogrunden. (Alle tre Billeder Fot. Bymuseet).

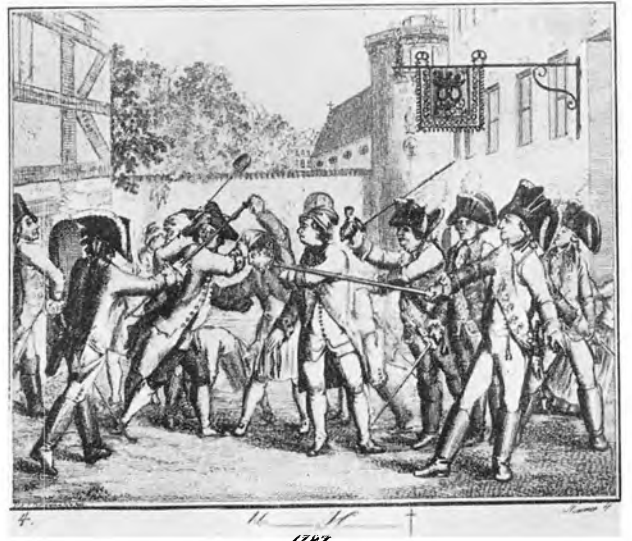
Til højre: Store Kannikestræde, set mod Frue Plads med Regensen til højre. (Fot. 1935, Kbhvns. Foto-Service). Herover: Haven ved Borchs Kollegium. (Fot. Nordisk Pressefoto).

Borchs Kollegium eller som det officielt hedder Collegium Medicæum efter den berejste Fundators Forkærlighed for Florenz, stiftedes 1689 af Filologen, Naturvidenskabsmanden og Lægen, Professor Oluf Borch, der lod den tidligere Professorgaard, som han havde købt af Universitetet, indrette til Bolig for 16 „fattige, gudsfrygtige og lærde Studiosi.“ Til Bygningen hørte en større Have smykket med Springvand og Statuer, deriblandt den farnesiske Herkules i Bly. (Herover). Huset selv var fornemt bygget, men brændte 1728 og 1807. P. Malling har opført den nuværende Bygning, restaureret 1912-13 ved Martin Borch.

I Haven til Borchs Kollegium ligger stadig Stifterens lille Laboratoriebygning. (Fot. 1923. Efter Før og Nu). Bag det ser man over Muren ind i „Geddes Gaard“. Da Kommunitetet havde opført Regensen paa den østlige Del af Friis'ernes Gaard, indrettedes der to Professorboliger paa den vestlige, og den vestligste af disse kom siden i Kongens Besiddelse og havde i den Periode forskellige prominente Beboere som Lambert v. Haven og Ulrik Frederik Gyldenløve.

Kongen solgte omkring 1670 Gaarden til Vice-skatmester Holger Vind, en Svigersøn af Admiral Ove Gedde, hvis Søn Viceadmiral Frederik Gedde siden boede deri og ejede den fra 1706, saa helt med Urette bærer Nr. 10 ikke sit nuværende Navn. Men Geddes Gaard omfattede tillige Nr. 6-8, samt en større Grund mod Skidenstræde (nuværende 3-25), der var bebygget med Lejveaaninger. (Jævnfør Side 299). Denne anselige grundmurede Gaard brændte 1728, dengang ejet af den rige Abraham Lehn, og dermed var dens Storhedsperiode forbi. Lejehusene blev frasolgt og selve Gaarden udstykket. Paa en Parcel opførtes nuværende Nr. 10, omtrent som den nu staar.

Episode fra Posthusfejden i 1793. (Samtidigt Stik, Det kgl. Bibliotek).

De mange Studenteres Tilstedeværelse i Kvarteret førte til forskellige Uroligheder. Gadespektakler hørte til Dagens Orden, men af og til udartede de til større Bataljer. Bekendt er en saadan i 1696 mellem Regensianerne og navnlig Admiral Geddes Lakajer. Der blev brugt Skydevaaben paa begge Sider, og der vankede flere Fængselsstraffe. Ogsaa den saakaldte Posthusfejde mellem Studenter og Officerer udspillede i dette Nabolag.

Billedet herover har topografisk Interesse, fordi det viser den gamle Mur omkring Trinitatis Kirkegaard ud mod Købmagergade, men er iøvrigt upaalideligt, idet Bagernes Lavshus laa paa Hjørnet af Store Kannikestræde og altsaa ikke kan have haft den paa Billedet viste Situation i Forhold til Rundetaarn.

Krystalgade med Regensen og Rundetaarn. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Krystalgade set mod Trinitatis Kirke. (Fot. 1885, Bymuseet. Efter Før og Nu). Bemærk, at Regensen ved Ombygningen 1908 fik en ny forlænget Fløj ved Krystalgade.

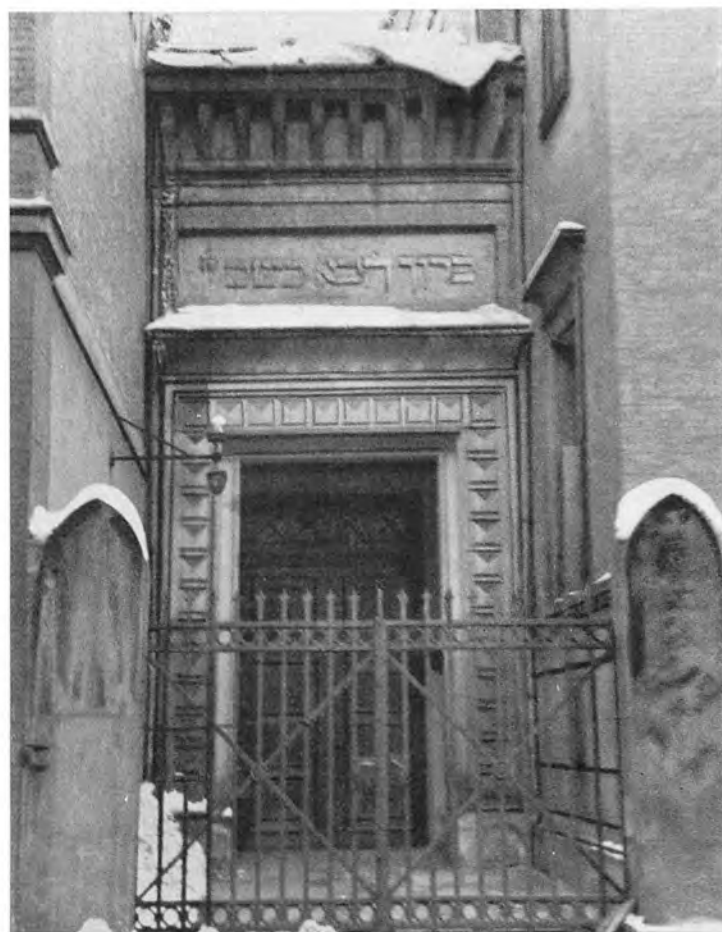
Herover: Interiør fra Synagogen i Krystalgade. (Tegning af Heinrich Høyer). Til højre: Optrin af Gudstjeneste i Synagogen. (Fot. Nord. Pressefoto).

Der er foran Side 222 fortalt om den ældste jødiske Synagoge i Læderstræde, og hvorledes man forbød den jødiske Menighed at opføre den anderledes end som et „ordinært Borgerhus, som udvortes ikke har ringeste Apparence og Udseende af nogen publik Bygning.“ Man vilde ikke risikere Opførelsen af et temPELLIGNENDE Bygværk. De portugisiske Jøder, der dannede som et Slags Aristokrati inden for Medlemmerne af den israelitiske Nation, søgte dog ikke denne Synagoge, men andre Bedehuse i Snaregade, Store Færgestræde og Lille Kongensgade (Vildersgade).

Da Synagogen i Krystalgade blev bygget – kun godt en halv Snes Aar efter den famøse Jødefejde i 1819 – var der ikke Tale om Forbud af nogen Art, og ogsaa udefra præsenterer Bygningen sig som tjenende specielle Formaal.

Arkitekten var G. F. Hetsch, og Stilen den nyklassiske med et tillempet eksotisk Præg. Trappehuset (herunder) tilbyggedes ved en Istandsættelse i 1885 efter Tegning af Fred L. Levy.

Indgang til Synagogen i Krystalgade med Trappehuset. (Fot. Nord. Pressefoto).

Krystalgades gamle Navn Skidenstræde hentydede til dens Oprindelse som anlagt paa en gammel aaben Kloakgrøft, en „Byens Rende“. En Fejllæsning af denne Betegnelse som „Byens Ende“ har givet Anledning til den fejlagtige Opfattelse, at den middelalderlige Hovedstad strakte sig hertil. Paa den anden Side var der alligevel noget om det. Nord for Krystalgade laa nemlig til langt ned i Tiden et forholdsvis aabent og delvis ubebygget Terræn, saaledes den store kommunale Ejendom: Rosengaarden, og endnu i det 17. Aarhundrede var Krystalgade forholdsvis sparsomt udstykket. Paa Nordsiden laa saaledes 1668 Monsieur Karl Rodericos Gaard med 17 Vaaninger, omfattende blandt andet den Grund, hvor nu Synagogen er bygget, men i det hele Fiolstræde 20–24, Krystalgade 8–18 og Peder Hvidtfeldts Stræde 1–7. Og heroverfor laa paa den sydlige Side den Række Lejevaaninger, som i Løbet af det 17–18. Aarhundrede byggedes af Ejerne af „Geddes Gaard“ paa de tidligere Professorhavers Grund.

Gadenavnet ændredes i 1818 til det tidligere som Øgenavn brugte Krystalgade. Det var det første af slige Navneskifter, fremkaldt af Beboernes Utilfredshed med de gamle, mindre velklingende Navne.

Skindergade. Herover: set fra Hjørnet af Kejsergade mod Købmagergade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder; til venstre: Set fra Hjørnet af Kejsergade mod Syd; i Midten: Gaardinteriør fra Nr. 15; til højre: Hjørnet af Kejsergade, Nr. 15. (Alle Fot. 1902-03, Bymuseet).

Bebyggelsen langs Skindergade spænder fra det ultramoderne Hus paa Hjørnet af Gammeltorv (se Siden overfor) til de gamle „Ildebrandshuse“ ned mod Købmagergade, som ses i Baggrunden paa det øverste Billede. Muren til venstre for dem og forøvrigt ogsaa det lave Hus til venstre for Muren igen er Vidnesbyrd om den Tid, da Ejendommene mellem Store Kannikestræde og Skindergade alle gik igennem fra den ene Gade til den anden og Facadebebyggelsen laa ud til Kannikestræde. Som den tildels gør det endnu. Det lave

Hus ligger nemlig bagest paa den Grund, som hører under „Professorgaarden“, Nr. 11 i Store Kannikestræde, og Muren hegnen Haven til Elers Kollegium. Dette blev stiftet af Højesteretsassessor Jørgen Elers, der ved Amalienborgs Brand i 1689 havde mistet sine to Børn, og genopførtes efter Branden, omtrent i sin første Skikkelse fra 1702, da bygget af J. C. Ernst. (Se Side 295).

I en fjern Fortid var forøvrigt ogsaa Skindergades Sydside paa samme Maade garneret med Mure og Udenomsbygninger. Graabrødreklosters Grund strakte sig nemlig fra Klosterstræde til Købmagergade. Da eksisterede altsaa hverken Niels Hemmingsens Gade eller Kejsergade. Den sidste blev først anlagt, hvor Ulfeldts Gaard paa nuværende Graabrødretorv indtil Nedbrydelsen havde stødt ud til Skindergade.

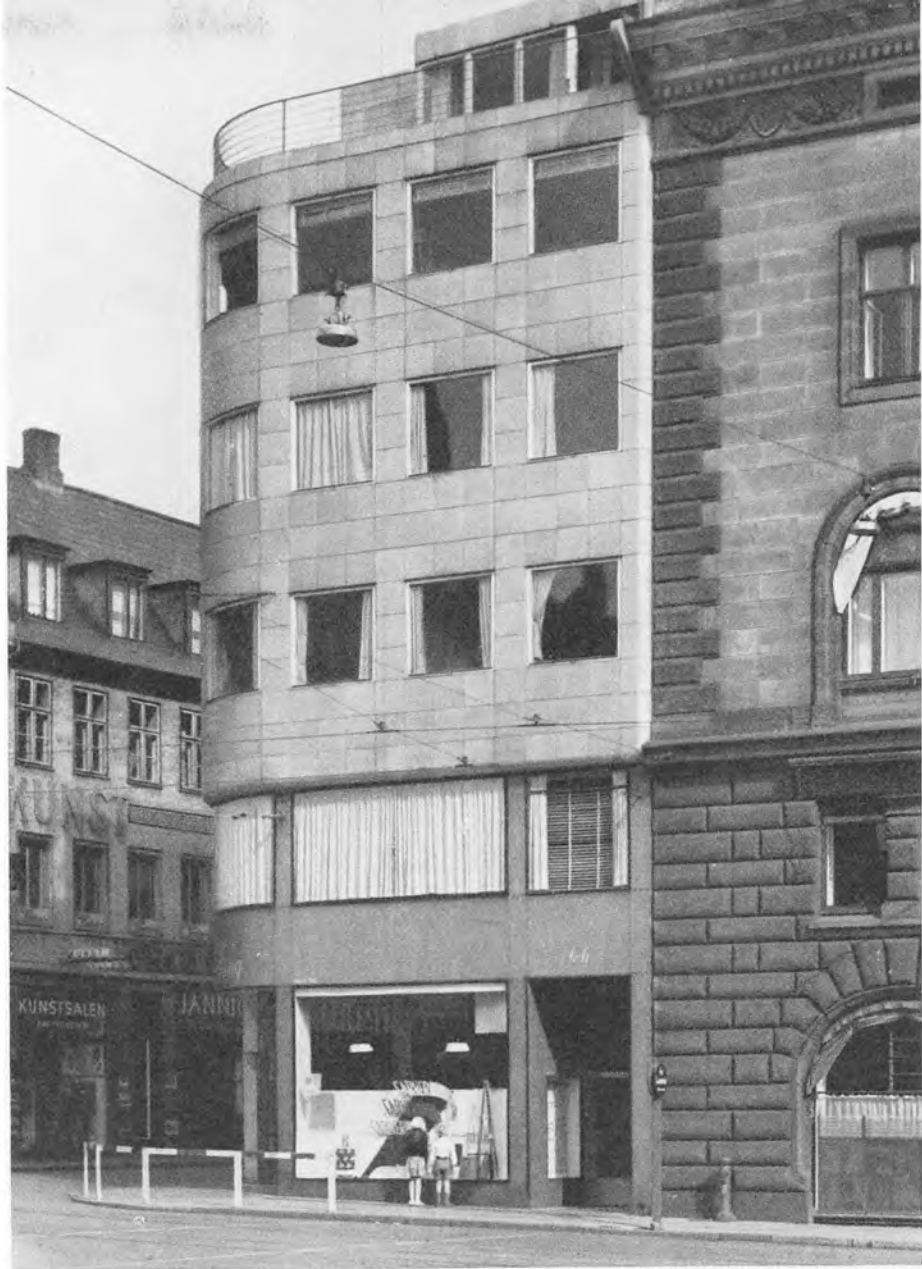
Den nye Ejendom paa Hjørnet af Skindergade og Gammeltoiv (Fot. 1948, København Før og Nu) blev bygget 1937 for Firmaet A. Stelling af Arne Jacobsen. Arkitekten har øjensynligt bestræbt sig paa at tillempe sin Bygning efter Nabohuset, Bindsbølls Kreditforeningsbygning.

Hjørnegrunden her, dengang noget større, fik Byen i Mageskifte for det andet Raadhus, da dette overgik til Universitetet. Her boede en Tid Byskriveren. Forøvrigt menes Byens første Raadhus ogsaa at have ligget her i Nabolaget, nemlig paa Hjørnet af Suderboderne og Skindergade, hvis vestlige Del dengang hed Klædeboderne. (Sammenlign foran Side 55). Den østlige Del blev mere ubestemt kaldt Strædet fremfor Graabrødreklosters Kirkegaard eller lignende, og siden Graabrødrestræde.

Klostret blev som allerede nævnt nedlagt og udstykket i 1530erne, som det synes i vid Udstrækning til Herremænd. Der laa Adelsgaarde paa begge Sider af Løvstræde og tillige ved Skindergade, saaledes mellem den først senere opstaaede Niels Hemmingsensgade og Klosterstræde. Hele den nuværende Torveplads var jo beslaglagt af Ulfeldt'ernes efterhaanden udvidede Gaard.

Klosterbygningerne stødte med det ene Hjørne ud til Skindergade og her findes endnu Rester af en af Fløjene. Den blev snart efter Reformationen Bryggernes Lavshus. Foran den laa paa Hjørnet af Klosterstræde en Række kommunale Slagterboder, der først forsvandt efter Bombardementet 1807.

I Bryggernes Lavshus fandtes en stor Forsamlingsaal. Den maa være identisk med Klosters Refektorium. Her holdt Kongerne i den sidste Tid inden Reformationen ofte Retterting, Højesteret, og her fandt adskillige vigtige politiske Forhandlinger Sted. Trods Ødelæggelsen i 1807 er Dele af denne Bygnings Murværk stadig bevaret i Baghuset, Skindergade 23.

Gammeltoiv med Hjørnerne af Nørregade (til venstre) og Skindergade. (Fot. 1926, Bymuseet).

Billedet er taget før Udvidelsen af Nørregade (Sammenlign foran Side 86) og inden Opførelsen af Stelling's nye Bygning. I Midten ses den Ejendom, der 1899 blev opført for Kunsthandler Hans Frandsen ved Arkitekt Martin Borch.

Her laa tidligere den Renaissancegaard, som Resen fejlagtigt opfattede som Stadens første Raadhus. (Se Side 13). „Det kaldtes i de sildigere Tider efter en af sine Beboere, som var en navnkundig Medicus, Asbacks Hus“, skriver han, „hvor jeg selv i min Ungdom har logeret“.

Herover: Graabrødretorv 1-7. (Fot. 1948, København Før og Nu).
 Herunder til venstre: Hjørnet ved Kejsergade med Slagterboderne
 midt paa Torvet. (Fot. Bymuseet); til højre: Omtrent samme Parti.
 (Fot. 1948, København Før og Nu).
 Graabrødretorv præsenterer en Række af Byens smukkeste „Ilde-

brandshuse“, og saadanne har, som det gamle Billede nederst næste
 Side viser, engang ligget Pladsen rundt. Det var paa Forslag af
 Jensen-Klint, at Beboerne i 1904 enedes om at male deres Ejen-
 domme i muntre Farver. Nr. 3 har en moderne Inskription over
 Døren, hentydende til Johan Herman Wessels Ophold i Huset.

Graabrødretorv 6-2 med Niels Hemmingsens Gade, den tidligere Trompe-
 terens Gang til venstre. (Fot. 1948,
 København Før og Nu).

Ved Graabrødreklosters Udstykning i
 1530rne blev Løvstræde (opr. Løve-
 stræde) anlagt og ført igennem til den
 firkantede Gaard, som laa mellem selve
 Klosteret og dets Økonomibygninger.
 (Se Planen Side 61).

Af disse er en Rest af Østfløjen med
 „Prisonet“, Klosterfængslet, stadig be-
 varede, men i stærkt ombygget Stand, som
 Graabrødretorv Nr. 11. Om Gaarden
 minder endnu den lille firkantede Plads
 hen mod Klosterstræde.

Af selve Klosters Bygninger blev Vest-
 fløjen som nævnt Bryggerens Lavshus,
 Nordfløjen, Kirken, blev brækket ned,
 mens Syd- og Østfløjen synes at være
 indgaaet i to Adelsgaarde, den sidste i
 den som siden blev Ulfeldt'ernes, og
 som med Gaard og Have optog Største-
 delen af det nuværende Torv. Efter
 Processen mod Korfits Ulfeldt blev den
 jævnet med Jorden, og paa Pladsen
 rejste man den bekendte Stenstøtte
 „Forræderen Korfits Ulfeldt til ævig
 Skam og Skændsel.“

Den staar nu i Nationalmuseets Have,
 efter at den som Følge af en Ansøg-
 ning fra Beboerne blev fjernet fra Tor-
 vet i 1841.

Herover: Ulfeldt-Støtten med Slagter-
 boderne. (Tegning af Knud Gamborg).
 Til højre: Graabrødretorv mod Vest.
 (Maleri af Rach og Eegberg, ca. 1750,
 Nationalmuseet).

Støtten blev staaende indtil 1842, da
 den forsvandt sammen med Navnet
 Ulfeldts Plads, som paa Beboernes
 Ansøgning blev afløst af det nuværende
 Graabrødretorv. Paa Pladsen opførtes
 Slagterboder, først af Træ, siden 1852
 af Jern. (Se Billedet overfor). De sidste
 fjernedes ikke før i Aarene efter 1900.

Helligaandskirkens Spir set over Hustagene. (Maleri ca. 1840 af C. E. Andersen, Bymuseet).

Navnet Valkendorfs-gade er af relativ ny Dato, ikke saa meget et Resultat af Beboernes Modvilje som fordi Helliggejstes Kirke netop var kommet til at hedde Helligaandskirken, og Kirkestyrelsen ønskede ogsaa de halvtyske Gadenavne fjernet. Store Helliggejststræde, som 1881 blev til Valkendorfs-gade, var i Virkeligheden to gamle Gader, nemlig det oprindelige Store Helliggejststræde og Kokkegade, der først efter Branden 1728 var sat i Forbindelse med hinanden. Se Reguleringsplanen Side 58.

Det Gadestykke, der gaar fra Amagertorv op langs Helligaandskirke og -hus, eksisterede fra gammel Tid og gik da helt igennem til det ældste Graabrødretorv, den netop omtalte lille firkantede Plads. Madtorvet eller Fisketorvet blev det til forskellige Tider kaldt, alt efter sin Anvendelse.

Herunder: Valkendorfs-gade set fra et Vindue paa Amagertorv med Helligaandskirkens Gavl og Helligaandshuset til højre. (Fot. 1924, Bymuseet). Det Indhak, man ser til venstre for Porten bagest i

Billedet, kan betragtes som en Rest af det tidligere Stræde, Madtorvet, og endnu ned mod vor Tid var der gennem den paagældende Gaard almindelig Passage ud til Graabrødretorv.

De gamle Huse i Niels Hemmingsens Gade, som hosstaaende Billede fra 1843 viser (Fot. Bymuseet), er i flere Tempi erstattet med moderne Bygninger. De sidste af Rækken faldt, da „Kvindernes Bygning“ skulde opføres. (Se Side 109). Billedet herunder (Fot. 1902, Bymuseet) viser Gaardsiden af tre af de gamle Huse, Gade Nr. 10-12. De laa i sin Tid ud mod en større aaben Grund, en tidligere Have, i 1869 bebygget med et Baghus, i hvilket Bianco Lunos Bogtrykkeri havde til Huse indtil 1911.

Som Valkendorfgade er Niels Hemmingsensgade sammenlagt af flere Gader. Fra Amagertorv til Valkendorfgade løb Store Helligøjststræde, derfra og til Graabrødretorv Tugthusporten. (Sammenlign foran Side 109) og endelig fra Graabrødretorv til Skindergade Trompeterens Gang.

Denne oprindelig meget smalle Gyde havde Navn efter Ambrosius Leffmann Trompeter, der i Slutningen af det 17. Aarhundrede ejede en større Grund ved Løvstræde. Strædet opfattedes som privat, og da Ejeren af en større Gaard paa den anden Side af det vilde lave sin Stald om til Lejhuse med Indgang fra Strædet, saa modsatte Genboerne sig det. Men Magistratens Dom gik dem imod, og fra 1703 maatte Gyden betragtes som offentlig.

Indtil Branden 1728 endte den imidlertid blindt, og skønt et Forslag om at udvide Graabrødretorv ved ikke at genopbygge Karreen mellem Kejsergade og Gangen ikke blev realiseret, førtes den sidste igennem til Skindergade, samtidig med at den blev gjort noget bredere.

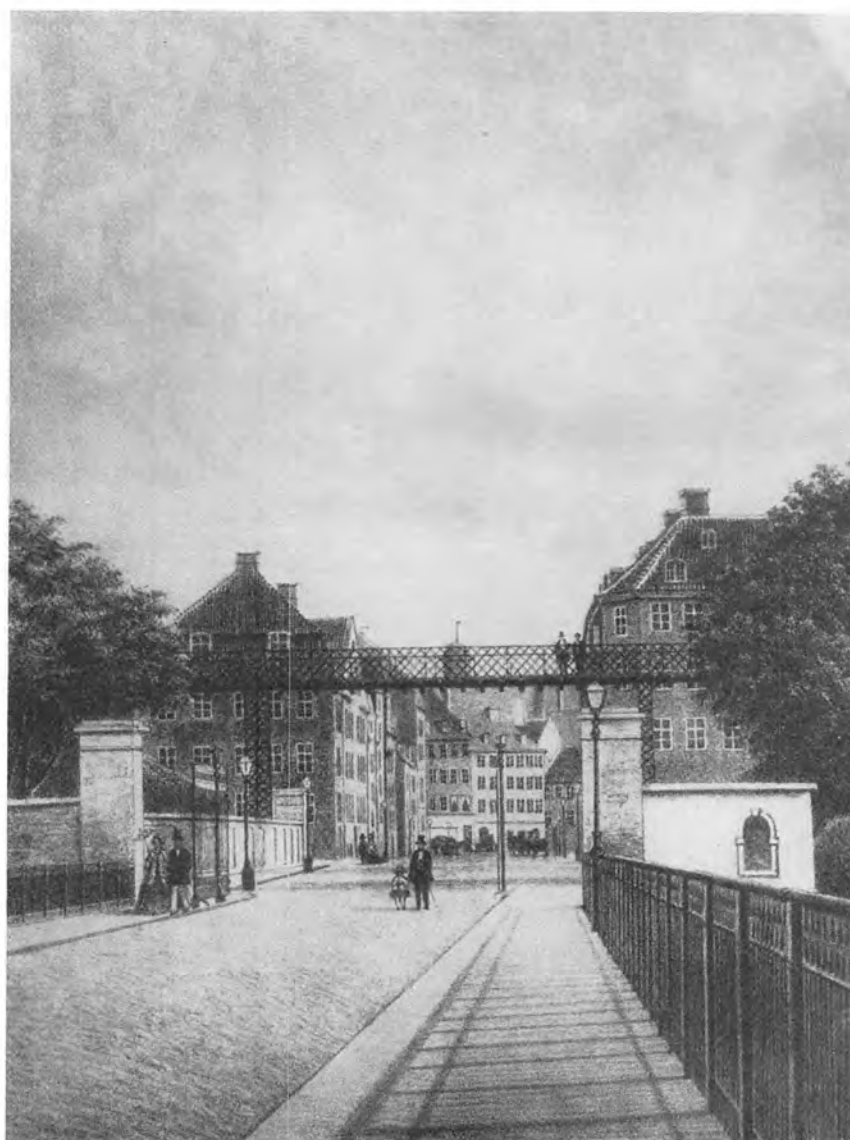
Nørrevoldgade set mod Gøttersgade. (Fot. 1925). Boulevardbanens runde Pavillon er nu forsvundet. Se til Sammenligning Bind 4, Side 308.

Nørreports Gab set mod Byen. (Tegning ca. 1860, Bymuseet).

Gamle Frederiksborggade kaldte man en Tid Gadestykket fra Nørrevold til Kultorvet, nemlig i Mod-sætning til det nyanlagte Stykke af Gaden paa Fæstningsterrænet. Men heller ikke Gamle Frederiksborggade hørte til Byens ældre Gadenet.

Rimeligt nok laa Københavns ældste Nørreport udfor Nørregade. En gammel Tegning viser det indre Porttaarn, som det viste sig set fra Byen med sit mærkelige flerdobbelte Spir. Den er gengivet foran Side 289. Men Nørreport blev flyttet i Forbindelse med Befæstningsarbejderne i det 17. Aarhundrede og stod 1673 færdig paa sin nye Plads. Nogle Aar senere blev Frederiksborggade, som først kun løb fra Porten til Rosenborggade og derfra fortsatte i Mikkell Vibes Gade, nu den vestlige Side af Kultorvet, forlænget til Pustervig.

Nørreport forsvandt 1856. Af Hensyn til Frederik VII's Ridetur paa Volden blev der lagt en Jernbro henover Gabet. Det er den, man ser paa Billedet, der jo viser et Overgangsstadium, inden selve Volden faldt. Vil man se det samme Prospekt, dengang Porten endnu stod, henvises man til Bind 4, Side 307. Paa Siden overfor ser man det i dets nuværende Skikkelse. Alt er forandret, ogsaa Husene paa Hjørnet af Frederiksborggade. Bygningen til højre, i den en Tid saa yndede og rolige italienske Stil er bygget 1883 med H. B. Storck som Arkitekt.

Frederiksborggade set fra Nørre Voldgade. (Fot. 1948, København Før og Nu).

VED KULTORVET OG KØBMAGERGADE

Mens Kultorvet først er opstaaet efter Branden 1728, var Købmagergade en Hovedgade allerede i det middelalderlige København. Ramsing har villet hævde, at den i Lighed med Vester-, Nørre- og Østergade førte til en Byport, Rødeport, men herom har der ikke med Sikkerhed kunnet oplyses noget. Ramsing støtter sin Teori paa sin Fortolkning af Gadens ældre Navn, Bjørnebrogade, hvilket han mener kommer af en Bjørn, det vil sige en Kam eller Dæmning over Voldgraven, i dette Tilfælde altsaa ved den nævnte Port.

Men Gaden skiftede Navn allerede inden Middelalderens Udløb. 1412 nævnes Kødmanderboder i Bjørnebrostræde, og denne Betegnelse paa en Del af Gadens Bebyggelse fortrængte efterhaanden det ældre Navn. Kødmanderboderne eller Slagterboderne havde før ligget i Tyskemandegade – Vimmelskiftet – men byggedes nu paa den østlige Side af Bjørnebrogade, fra omtrent hvor nu Rundetaarn staar og ned mod Klareboderne. Disse Slagterboder, i Virkeligheden Datidens Form for Slagtehus, for kun i dem maatte der slagtes og sælges Kød, bestod til efter Reformationen, men flyttedes saa som foran fortalt til Skindergade.

At de blev bygget paa Købmagergade, staar vel i Forbindelse dermed, at denne Gade endnu omkring Aar 1400 dannede Grænsen for Byens mere intensive Bebyggelse. Øst for Gaden laa der en Række større Ejendomme, der først senere blev udstykket, saaledes Rosengaarden, Hushaven, og Pilegaarden, Maaske hænger det ogsaa sammen hermed, at Købmagergade i senere Tid var tæt garneret med Adelsgaarde. Man undrer sig i det hele taget over, hvor mange adelige Gaarde der var i Hovedstaden, navnlig i det 16. Aarhundrede. Men da havde Adelen jo ogsaa i vid Udstrækning overtaget det gamle Kirkegods.

Af Købmagergades Adelsgaarde fik nogle særlig Betydning. Saaledes Oxe'ernes paa Hjørnet af Klareboderne, hvori Grundstammen var en Frue Kirkes Gaard, og som efter betydelige Udvidelser gennem Tiderne blev til det Reventlowske Hotel, over hvis Grund Kronprinsensgade blev anlagt i 1783. Men mere end 100 Aar før havde Christian IV bygget Silkegade, hvor før andre adelige Gaarde havde ligget. Mange af disse Gaarde paa Købmagergades Østside havde strakt sig bagud til Pilestræde.

De to Billeder paa denne Side giver et udmærket Indtryk af Forskellen paa Bygningsstilen i henholdsvis det 18. og 19. Aarhundredes Begyndelse. Øverst vises Kultortorvet set mod Nørrereport og flankeret af typiske Ildebrandshuse, Barokkens Gavlkvisthuse, fra Tiden efter den store Brand 1728. (Stik af J. J. Bruun). Herunder ses Vestsiden af Torvet i den Skikkelse, det havde faaet ved Genopbygningen efter Bombardementet 1807, en Række lige saa udprægede nyklassiske Huse. Man vil bemærke, at den østlige Side af Torvet og Frederiksborggade ingen Skade havde lidt af Bombene. (Litografi 1856 efter Tegning af H. G. F. Holm).

Paa begge Billeder ser man i Baggrunden Nørrereport. Det nederste viser Porten i den Skikkelse, den havde indtil Nedrivningen, og som var Resultatet af en Ombygning foretaget i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Porten er naturligvis forsvundet paa det Nutidsbillede, som vises øverst næste Side, og i Stedet for skimter man Hjørnet af Nørrevold og den nye Frederiksborggade. Ogsaa Gadens Østside har skiftet Karakter, og Billedet viser kun et enkelt af de gamle Gavlkvisthuse. Det holdt sig paa Pladsen, indtil Schalburgfolkene ved deres Ødelæggelse af „Borgernes Hus“ i 1944 ødelagde den gamle Bygning.

Set mod Frederiksborggade har Kultortorvet i alt væsentligt samme Skikkelse som paa ovenstaaende Billede fra Aaret 1900. (Efter Før og Nu). Det mest iøjnefaldende Brud med Fortiden er den spir-kronede Hjørnebygning, som blev opført i Stedet for det ældre, 1894 nedbrudte Hjørnehus, som kaldtes Tvermosegaard. Arkitekt V. Ingemann har Ansvaret for Afløseren.

Det var fra dette Hjørnehus, i 1750'erne ejet af Hørkræmmer Peder Huulegaard, at Johannes Ewald med sin Broder løb væk for at prøve Lykken i det Fremmede. „Jo længere jeg er fra dem, desto bedre befinder jeg mig,“ bad han den hjemvendende Broder

„trøste“ Forældrene. Moderen havde giftet sig med den rige Hørkræmmer.

Mindre afstikkende er den modsatte Hjørneejendom, som her især bør nævnes, fordi det var her, at det historisk-topografiske Tidsskrift: Før og Nu, udgik i Aarene 1915-24. Det traadte i Stedet for det, ogsaa af historisk Stof, men tillige af Reklamer prægede „Kultortorvets Nyheder“, som Grosserer F. Zachariae da i en Aarrække havde udsendt.

Billedet herunder (Fot. 1948, København Før og Nu) viser Kultortorvets Husrække mellem Hausergade og Pustervig.

Kultortorvet set imod Købmagergade 1839. (Litografi. Efter Før og Nu).

Man fæstner sig især ved det lillebitte Hus paa Hjørnet af Torvet og Købmagergade og kan paa disse to Sider følge Ændringen af dette Hjørne. Iøvrigt har Torvet ikke helt mistet sit Præg af Uregelmæssighed. Det kan ses af Billedet, gengivet paa forrige Side. Hvad angaar de nuværende Hjørneejendomme, som afbildes nederst paa denne Side, saa blev Hjørnehuset til venstre bygget 1906-07, og det til højre 1905-06 med henholdsvis Vilh. Fischer og Chr. Hansen som Arkitekter.

Det er Helligaandskirken gamle Spir, man paa Billedet her ser til højre for Rundetaarn.

Herunder: Kultortorvet set mod Købmagergade. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Der var jo mange Torve i det gamle København, men de fleste var smaa, og paa Torvedagene slog Pladsen ikke til. Ogsaa i selve Gaderne dreves Torvehandel. Fra Nørreport og gennem Frederiksborggade, ja, helt ned i Lille Købmagergade, som man dengang kaldte Stykket Nord for Rundetaarn, holdt Bønderne fra Nordsjælland med deres Vogne. Og bortset fra, at de iltre Kulsviere havde

let ved at komme i Klammeri, saa fyldte deres Vogne navnlig den snævre Købmagergade til Trængsel.

Paa denne Baggrund maa man se det Forslag, som blev fremsat af Reguleringskommissionen efter Branden 1728: „... som igennem Nørreport falder en stor Kørsel, især om Torvedagene, saa var en god Plads nær ved samme Port meget fornøden, og dertil skulle vi allerunderdanigst foreslaa nogle Stykker af Lille Købmagergade“. Det blev dog mere mod Nord, man til Slut anlagde Kultortorvet.

Herover: Købmagergade set mod Rosengaarden. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Hjørnet af Købmagergade og Kultortvet. (Fot. Bymuseet).

Det lave Hus, som indtil 1860erne laa paa Hjørnet af Købmagergade, gav ingen Forestilling om, at her i sin Tid, i 1661, boede den adelige Frue Lene Rud. Men hendes Gaard omfattede da ogsaa de tilstødende Grunde, og endnu i det 18. Aarhundrede stod her ganske anselige Bygninger. Det lave Hus stammer sagtens fra Tiden

efter Bombardementet. Men kan i sin Type nok minde om ældre Tidens Lejevaaninger, som de laa langs Byens mindre fremtrædende Gader, f. Eks. i Peder Hvidtfeldts Stræde. 1681 beskrives en Murmesters Hus i dette saaledes: „4 Fag, i Stuen rødt Panel, Hylder om Væggen, en liden Jernbilægger, et lidet Kammers og Ildsted i Forstuen. I Gaarden 4 Fag Halvtag med Kælder, i Stuen en Jernbilægger, hvorved et lidet Ildsted“. I disse snævre Lokalteter har der endda boet to Familier. Saadan var den Tids Spekulationsbyggeri.

Skt. Gertruds Stræde 8 A-B. (Fot. 1948, København Før og Nu).

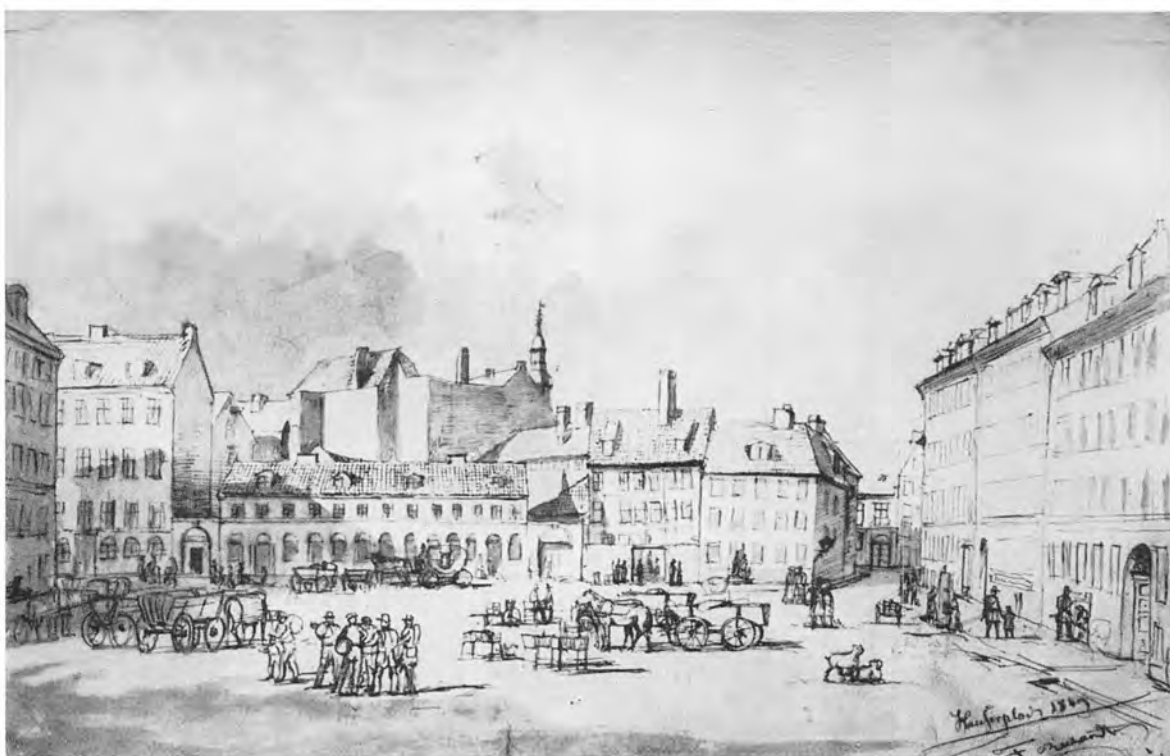
Navnet lyder af Middelalder, og Gaden er middelalderlig i sin Oprindelse. Navnet har den fra Skt. Gertruds Kirke eller Kapel, der laa „paa Rosengaarden“, det i Middelalderen sparsomt bebyggede Omraade af Byen i Hjørnet op mod Nørrevold. Den strakte sig omtrent fra Møntergade paa den østlige Side af Købmagergade.

Rosengaarden var en kommunal Ejendom, som først blev udparcelleret fra Midten af det 15. Aarhundrede. Omtrent fra samme Tid kendes Skt. Gertruds Kirke og Kirkegaard placeret i et noget tvivlsomt Nabolag, idet Rosengaarden, som allerede foran nævnt, var et Slags Forlystelsesetablisement af ikke altfor pæn Karakter, hvor fortrinsvis de prostituerede holdt til.

Ogsaa Rakkeren boede i sin Tid her, og hans Hus laa bekvemt ved Retterstedet. Det var paa selve Skt. Gertruds Kirkegaard, at Torben Oxen blev halslugget i 1517.

Det var altsaa ikke uden Forbindelse med Fortidens Traditioner, naar Claus Denne i 1524 fik overladt Skt. Gertruds Kapel for at indrette det som et Hospital eller Sygehus for den Slags fattige Mennesker, der for deres Sygdoms Skyld maatte ligge paa Gader og Stræder, deriblandt de, der var befængt med de Kønssygdomme, som grasserede i Tiden. Men det blev – betegnende nok for Placeringen – forbudt Kvinder, der laa i aabenbart Skørlevned, at bo Hospitalet nærmere end firsindstyve Favne.

I to Ejendomme, Nr. 4 paa Kultorvet og Nr. 9 paa Hauser Plads har man i Nutiden fundet hvælvede Kældere. De er maaske dog snarest Levn af den anselige Adelsgaard, der blev bygget her efter Reformationen. Til den hørte der en meget stor Have, der strakte sig blandt andet, hvor nu Hauser Plads ligger. Kansleren Niels Kaas ejede den, og under hans Eftermand, Gert Rantzau, omtales den som en prægtig Gaard med en af Byens fornemste Haver. Borgerne maatte spadsere i den paa Helligdagene og havde da Lov til at more sig paa bedste Maade. Traditionerne fra Rosengaardens Tid var altsaa dengang ikke helt forbi.

Hauser Plads 1849, set mod Nord. (Tegning af F. Richardt, Bymuseet).

Det lange lave Hus i Baggrunden hørte til dem, der blev bygget af Hauser, men det saavel som Naboejendommene er forlængst ombygget. Husrækken til højre, bygget i Aarene 1838–39, er derimod bevaret.

Udsigt over Bygningerne i Gammel Avlsgaard mod Trinitatis Kirke. (Tegning af H. G. F. Holm, ca. 1850. Efter Før og Nu). Gammel Avlsgaard nævnes som Gæstgivergaard allerede i 1780erne, men da beliggende i Landemærket. Siden stødte den kun ud til

den nyere Suhmsgade og eksisterede her igennem hele det 19. Aarhundrede. I Pustervig laa et andet Gæstgiveri: „Solen“, ogsaa kaldt Gardergaarden, fordi en Del af Hestgarden var indkvarteret her, inden Kasernen ved Frederiksholms Kanal blev bygget.

Hauser Plads 1855. Madammerne stiger til Vogns (Tegning af W. Marstrand).

Som Kulturvet var en Følge af Branden 1728, skyldes Hauser Plads Bombardementet i 1807. Men den blev anlagt paa privat Initiativ. Der klagedes almindeligt over, at de Ejendomme, der byggedes efter Bombardementet, var af daarlige Kvalitet, elendigt Spekulationsbyggeri. Det gjaldt dog ikke de Huse, der blev opført af den rige Handelsmand, den indvandrede Svejtsere Conrad Hauser. Hans Navn er jo bevaret i Hausergade, hvis Ejendomme, han lod bygge, og i Hauser Plads, som det 1819 lykkedes ham at faa udlagt som offentlig Plads, paa en stor Grund, som tilhørte Fattigvæsenet. Der havde staaet et Tvangsarbejdshus.

Trods det der var god Brug for den nye Plads, blev den først endelig anlagt, da Kongen 1838 havde beordret Fattigvæsenet til at overlade Staden „den saakaldte Hauser Plads“ som et Hjælpetorv til Kulturvet. Hauser Plads blev det fremtidige Navn, skønt Hauser selv vilde have den kaldt Suhms Plads, efter Historikeren, der havde boet i sin store Gaard ud til den, indtil sin Død 1798. Nu blev hans Navn kun knyttet til Suhmsgade, et Gadenavn, der jo i de senere Aar har faaet et vist Ry, eller rettere er blevet berygtet som Sæde for den sorte Børs.

Købmagergade med Regensen og Rundetaarn. (Fot. 1948, København Før og Nu).

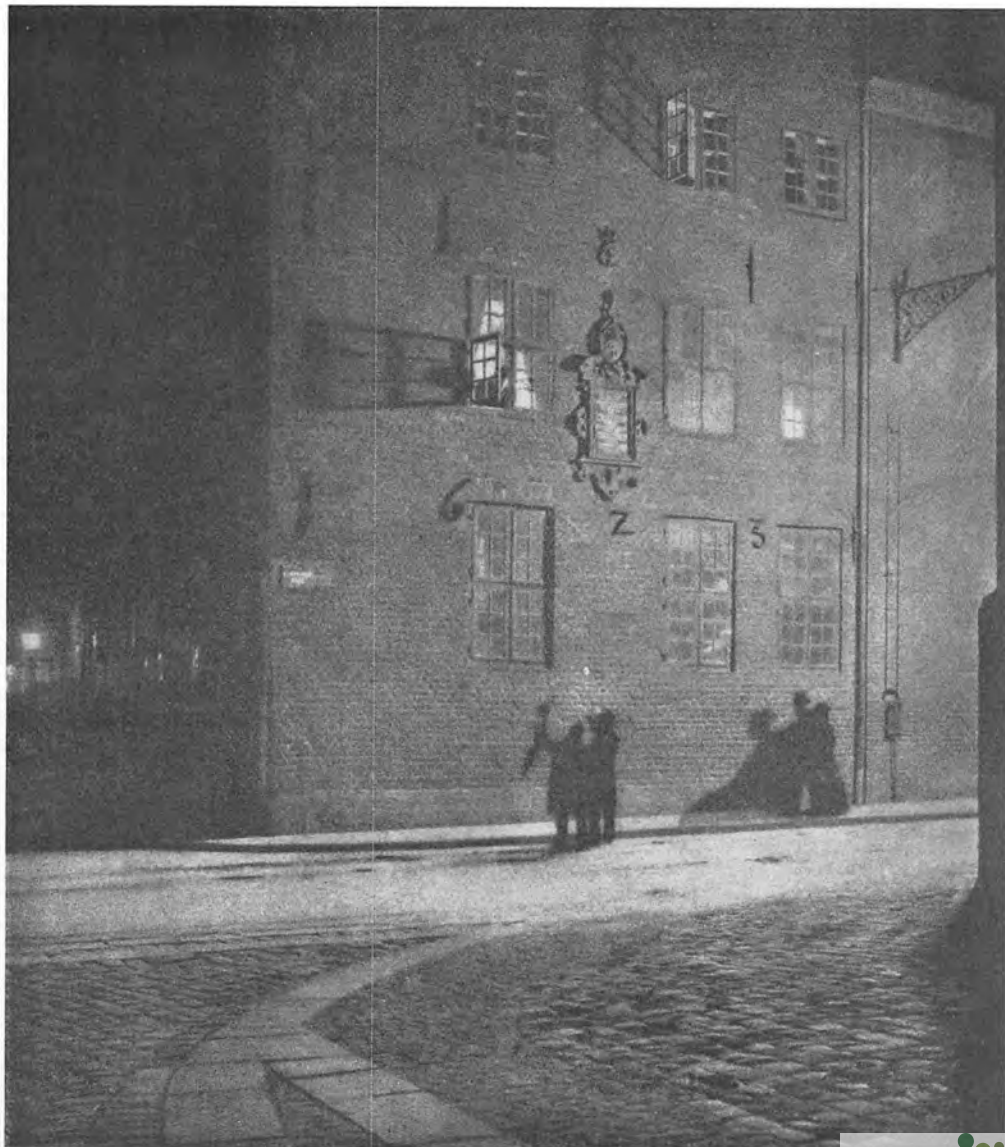
Efter flere forgæves Tilløb lykkedes det endelig at realisere den længe nærrede Plan om Opførelse af Studenterboder, Fri-boliger for de Studerende ved Københavns Universitet, som blev bespist for Kommunitetets Midler. Regensen eller Collegium Regium stod færdig 1628. Indskriften ud mod Købmagergade (herunder) giver Christian IV Æren, men den tilkommer nok rettere de efter hinanden følgende Statsministre, Kanslerne Niels Kaas, Christian Friis til Borreby og Christian Friis til Kragerup, samt Christen Thomesen Sehested, ligesom det var Peder Oxe, der i sin Tid havde foraarsaget, at Kommunitetet blev stiftet.

Det var Kommunitetet, som i 1618 købte Gaarden og lod den indrette. Man ejer intet Billede af dette gamle firfløjede Bygningsværk med Taarn og Spir. Det blev ødelagt allerede under Belejringen 1658-59, og i Branden 1728 skaanedes kun en Del af Fløjen mod Kannikestræde. Man kan i Murværket her stadig se Spor af de oprindelige rundbuede Vinduer. Efter Branden blev Regensen kun genopbygget med tre Fløje, Fløjen mod Krystalgade og Store Kannikestræde, samt Kirkefløjen ud mod Købmagergade. Det lille „Taarnparti“ paa den sidstnævnte, ind mod Gaarden, stammer fra 1780.

Regensens Hjørne ved Kannikestræde-Købmagergade, og til højre Rundetaarn. (Fot. o. 1900. Efter Før og Nu).

Det fremspringende Rundetaarn blev til større og større Gene for Trafikken, og der har da ogsaa været fremsat Forslag om at flytte det, sætte det paa Ruller og placere det Side om Side med Trinitatis Kirke. Forholdene blev en Smule bedret, da Buegangene blev indrettet i Regensens Kirkefløj, hvilket skete i Forbindelse med Regensens Ombygning og Udvidelse 1906-09. Den fandt Sted under Ledelse af Martin Borch, og der tilbyggedes atter en Vestfløj, ligesom det Indre blev tildels omkalfatret og saavidt muligt indrettet efter den nyere Tids hygiejniske Fordringer.

Regensen spiller som bekendt en stor Rolle i Hostrups stadig populære Lystspil: Genboerne. Billedet her, med Titel: Nytaarsnat udenfor Regensen, kan nok drage Stemninger fra Stykket i Erindring.

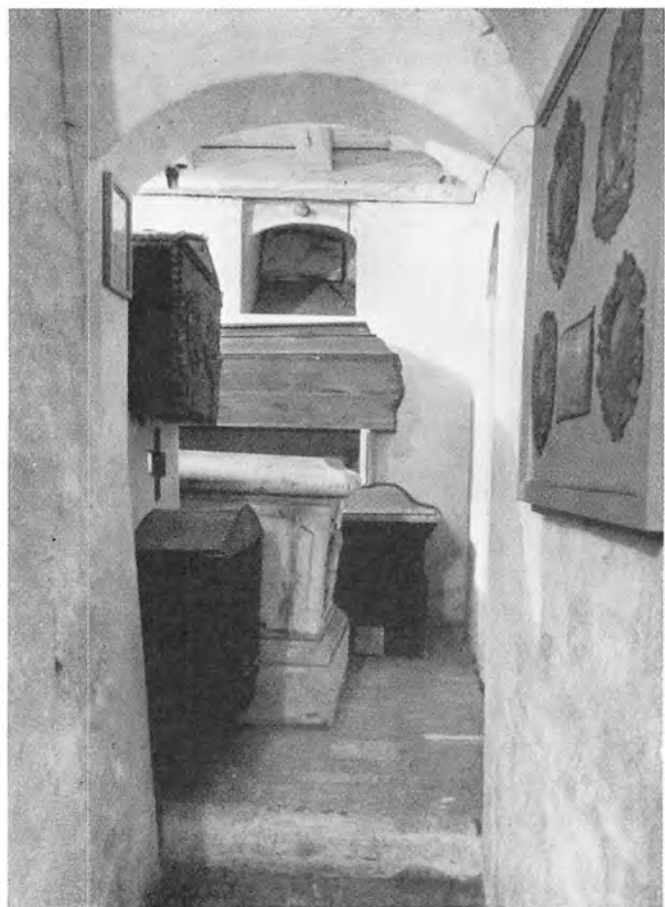
Herover: Regensen set fra Købmagergade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Regensgaarden. (Fot. 1910. Efter Før og Nu). Den ofte besungne Regenslind blev plantet i Aaret 1785 af

Regensprovst A. C. Hviid. „Her under Nathimlens rolige Skygge“ var det, at en Kreds af Studenter med Digteren Christian Winther i deres Midte den 5. Juni 1821 fik Ideen til Studenterforeningen.

Herover: Trinitatis Kirkes Indre, set imod Koret. Herunder: Fra Gravkældrene under Kirken. (Begge Fot. Nord. Pressefoto). Kendte Folk fra Enevældens første Tid har fundet deres sidste Hvilested i Gravkældrene under Trinitatis Kirkes Kor. Feltherren Hans Schack, Københavns Forsvarer mod Svenskerne, Righofmester Joachim Gersdorff, Rigsmarskal J. C. Korbitz, Gehejmerraad, Jørgen Bjelke, Mogens Frijs. Her ligger ogsaa Lambert v. Haven, Hans Gram og Bolle Luxdorff.

Herover: Interiør fra Trinitatis Kirke, set mod Alteret. (Fot. Nord. Pressefoto).

Trinitatis Kirke, som Trefoldighedskirken paa Købmagergade altid kaldes, var oprindelig bestemt til Studenterkirke, en Afløser af den i 1635 indrettede alt for lille Regenskirke. Men fra 1660 blev den Kirke for den Menighed, som skulde have søgt den aldrig fuldførte Skt. Anna Rotunda og fra 1683 en af Byens Sognekirker. Den stod under Bygning i 20 Aar, fra 1637 til 1657, da „den sidste Sten i Hvelvingen“ blev indsat, skønt Kirken var indviet Aaret før. 1721 blev den nyindviet. Hvelvinger og Piller havde vel modstaaet Branden 1728, men det meste af Inventaret blev ødelagt. Altertavle og Prædikestol er Billedskærerarbejder i Barokstil af J. F. Ehbisch.

I Kirken findes flere Epitafier og i Gravkrypten staar adskillige Kister, som rummer Folk med kendte Navne, fremtrædende Folk i deres Tid, skønt Berømmelsen ikke altid holdt efter Døden. Enken efter den første Lensgreve til Frijsenborg maatte afstaa det af ham ligeledes oprettede Baroni paa Grund af de Misligheder, han havde begaaet.

Paa Kirkegaarden fandt derimod Ewald og Wessel deres mere beskedne sidste Hvilested. Gravstenen ligger endnu over Ewalds Grav ved Korgavlen, men ingen ved, hvor Wessels var. Et fælles Monument for Digterbrødrene, med Portrætmedallioner af O. F. Th. Evens, blev 1879 rejst ud mod Købmagergade.

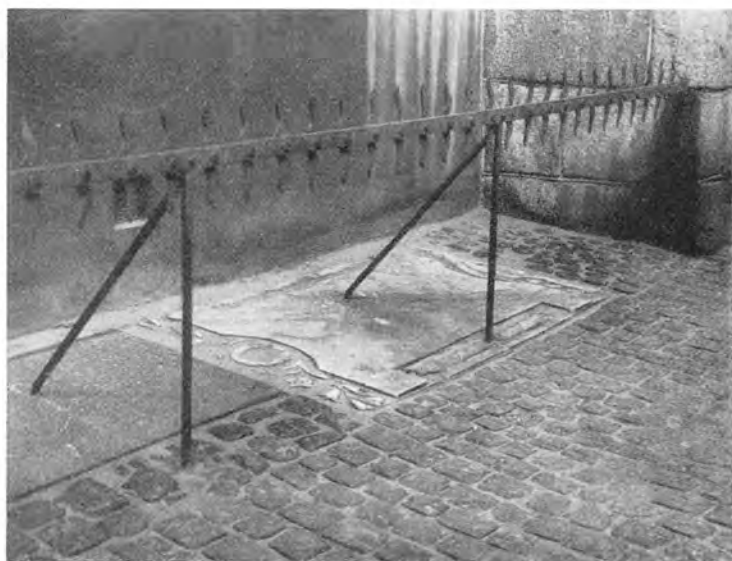
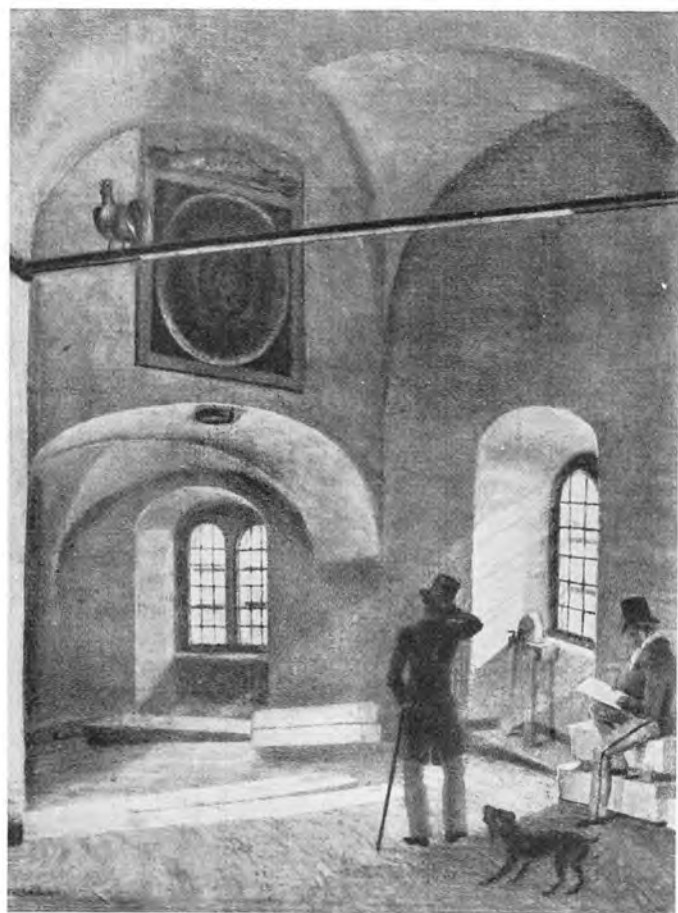

Herover: Udsigt gennem Gitteret paa Rundetaarn. (Fot. Nord. Pressefoto). Til højre: Trinitatis Kirkeplads set imod Købmagergade. (Fot. 1902, Bymuseet). Herunder: Gamle Ligstene i Brolægningen omkring Rundetaarn. (Fot. 1915, Bymuseet). Nederst til højre: Motiv fra Sneglegangen i Rundetaarn. (Tegning ca. 1850).

Rundetaarn kan vel med Rette siges at være den mest populære af alle Christian IV's Bygninger, et af den byggeivrige Konges lykkeligste – og morsomste Paafund. Enten han saa selv har givet Tegningen eller ej. Men Taarnet blev ikke bygget blot for Moros Skyld, selvom det maaske vil falde vanskeligt nu at paapege nogen fornuftig Grund til at opføre den mærkelige Sneglegang.

Taarnet og Trinitatis Kirke skulde ikke blot tjene til Studenternes gudelige Opbyggelse. Der var forbundet mere videnskabelige Hensigter med deres Opførelse. Regenstaarnet, som det almindeligt blev kaldt, hed officielt *Stelleburgum Regis Hauniensis*, og indtil 1861 var der indrettet astronomisk Observatorium i den lille Pavillon paa Taarnets Top. Her stod blandt andet Tyge Brahes store Himmelsglobus, som han ganske vist havde taget med sig i Landflygtigheden, men siden blev hjemført som Bytte fra Trediveaarskrigen. Den gik med andre kostbare Instrumenter til Grunde ved den store Ildebrand 1728, ved hvilken Lejlighed ogsaa Kirkeloftet brændte med Universitetsbibliotekets uerstættelige Samlinger af Bøger og gamle Haandskrifter. Salen paa Trinitatis Kirkeloft havde fra første Færd været bestemt til at rumme Biblioteket. Christian IV gav selv indgaaende Direktiver for dens Indrettelse og vilde bl. a. have opstillet et Kunstur, der kunde spille Salmer, „som muligt de Godtfolk intet skötter meget om at høre“.

Saa vel Bibliotek som Observatorium blev genopført efter Branden 1728, men overflyttedes begge i 1861 til deres nye Bygninger.

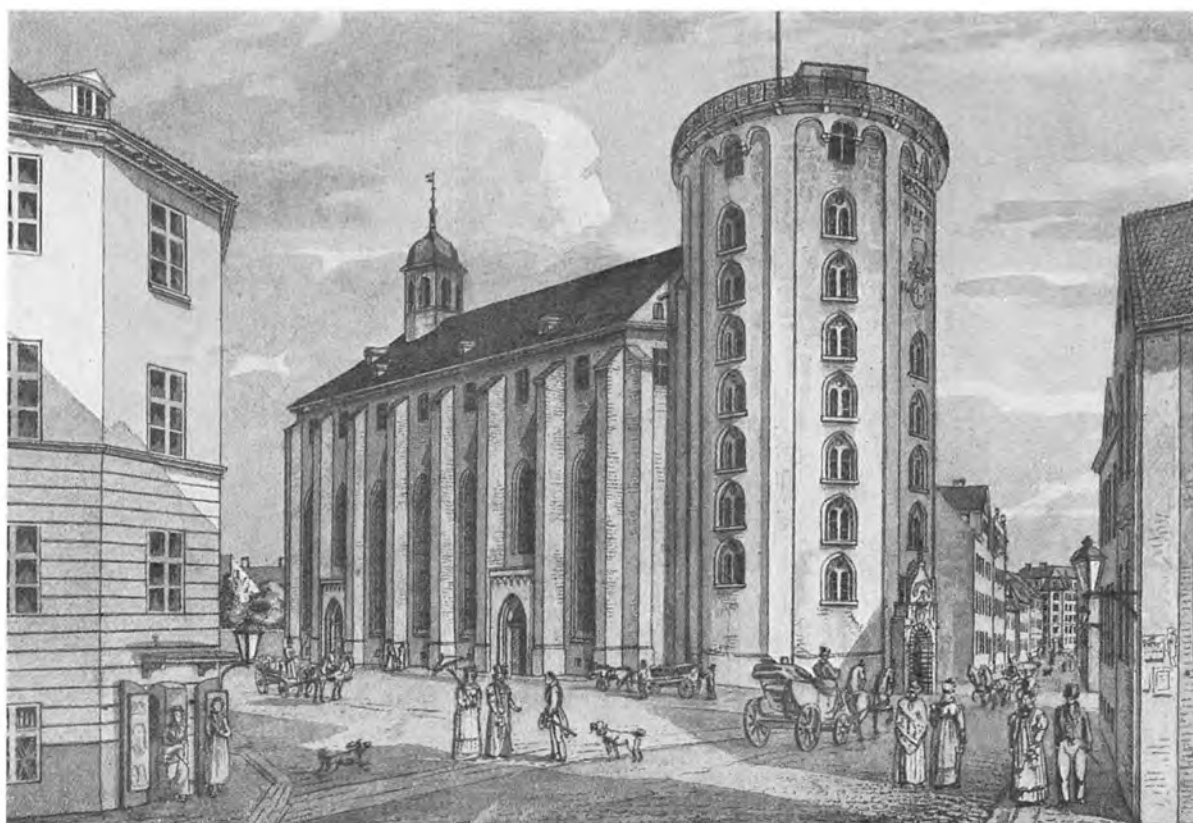

Købmagergade set mod Syd, med Indgang til Rundetaarn.
(Fot. 1948, København Før og Nu).

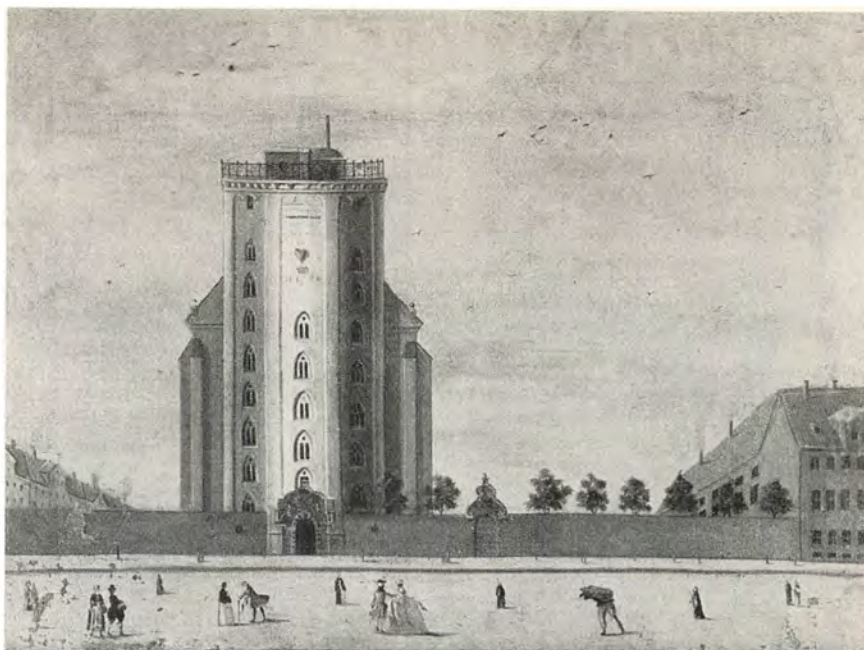
Trinitatis Kirkegaard strakte sig mellem Købmagergade, Landemærket og Pilestræde, som her jo i ældre Tid hed Springgade efter Byens Avlsgaard, hvis Areal var blevet lagt under Kirkegården, der i det hele taget var stykket sammen af flere Ejendomme, tidligere Adelsgaarde. Ogsaa Hjørnegaarden, Nr. 52, var en saadan, „Mar-

svin'ernes Gaard“ blev den kaldt efter Ejerne. Trods moderne Ombygning tilkendegiver den sig endnu som et Gavlkvisthus fra Tiden efter Branden 1728. Usædvanlig i denne Forbindelse er imidlertid dens stejle Gavlspejs, saa der skulde vel ikke skjule sig endnu ældre Murværk bag det 18. Aarhundredes Ydre?

Købmagergade set imod Rundetaarn og Trinitatis Kirke.
(Tegning ca. 1845 af H. G. F. Holm). Bag Rundetaarn er Gaden synlig i dens gamle Skikkelse. – Man genkender her den ovenfor afbildede Hjørneejendom med dens stejle Gavl og bag den Den kgl. Porcelænsfabriks Gaard.

Rundetaarn set fra Købmagergade. (Maleri af Rach og Eegberg ca. 1750, Nationalmuseet). Som Byens andre Kirkegaarde var ogsaa Trinitatis omgivet med en Hegnsmur. Dens Længde mod Købmagergade er dog paa Billedet stærkt overdrevet. Muren forsvandt allerede inden Kirkegaardens Nedlæggelse i 1850erne. (Sammenlign Billedet herunder).

Herover: Scene ved Rundetaarn. (Maleri af C. W. Eckersberg). I Midten: Købmagergade 56-48 1882. (Maleri af M.W. Hansen). Nederst: Købmagergade 44-42. (Maleri ca. 1750 af Rach og Eegberg).

Den kongelige Porcelænsfabrik blev 1775 installeret i Ejendommen Købmagergade 54, et omfangsrigt Kompleks, der strakte sig bagud til Pilestræde med et smukt Førhus ud mod Købmagergade. I de følgende Aaringer var det, Fabrikken under Frants Müllers dygtige Ledelse naaede europæisk Ry. Virksomheden havde til Huse her i over 100 Aar, indtil den 1882 flyttedes til Frederiksberg. Gaarden paa Købmagergade, der tidligere havde været udlejet til den kejserslige Gesandt, var en halv Snes Aar, fra 1764: Kongelig allernaadigst privilegeret Post- og Gæstgivergaard, under Magistratens Tilsyn drevet af Vognmandslavet.

Til Købmagergade 44 knyttes adelige Navne som Daa, Friis og Scheel. Den blev opført i den Skikkelse, som Billedet viser, efter Branden 1728 af Hof-Skræder Johan Vilhelm Becker. Fra 1811-72 husede den Det kongelige Vajsenhus.

Ejendommen blev 1889-90 ombygget til Ukendelighed, mens Porcelænsfabrikkens Bygning blev revet ned i 1885.

Købmagergade set fra udfor Løvstræde mod Rundetaarn, henholdsvis ca. 1865 (Farvelitografi fra 1860erne, Bymuseet) og 1899 (Fot. Bymuseet). Den mest iøjnefaldende Ændring i Gadebilledet set fra det tagne Stade er Messens nye Bygning paa Hjørnet ved Klareboderne.

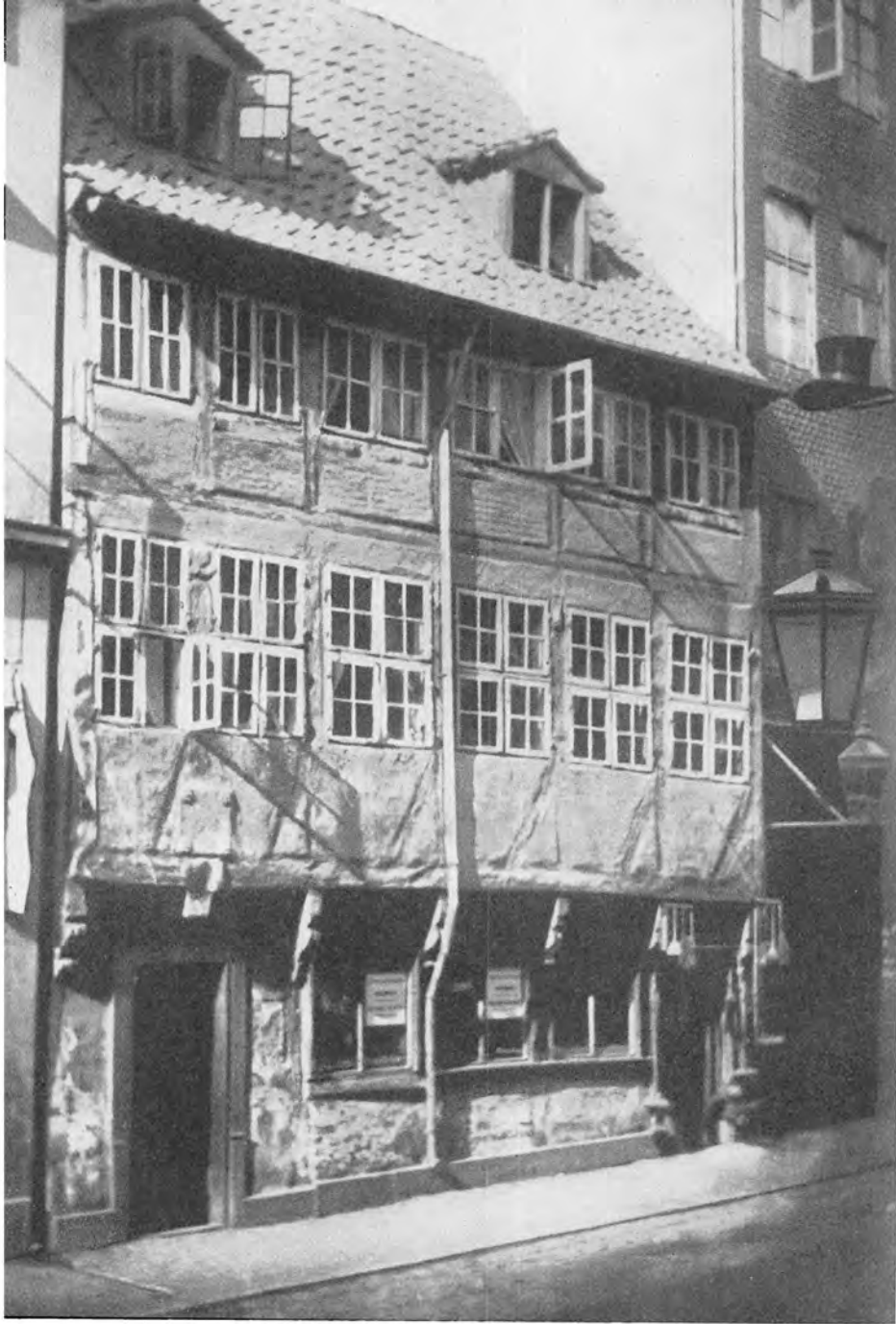

Ved en Sammenligning med Billedet foroven konstaterer man blandt andet, at Postgaardens Gavl mod Løvstræde er blevet forsynet med Vinduer. Det skete under en Ombygning i Aarene 1875-77. Men det var helt tilbage i 1779, Ejendommen blev indrettet som Postgaard, „Marschalgaard“ kaldtes den, fordi Hofmarskallen en Overgang havde haft Bellig paa den. Bygningen blev genopført i hollandsk Barokstil ved Philip de Lange efter Branden 1728. En af de tidligere Ejere var Griffenfeld, der boede her til sit Fald 1676.

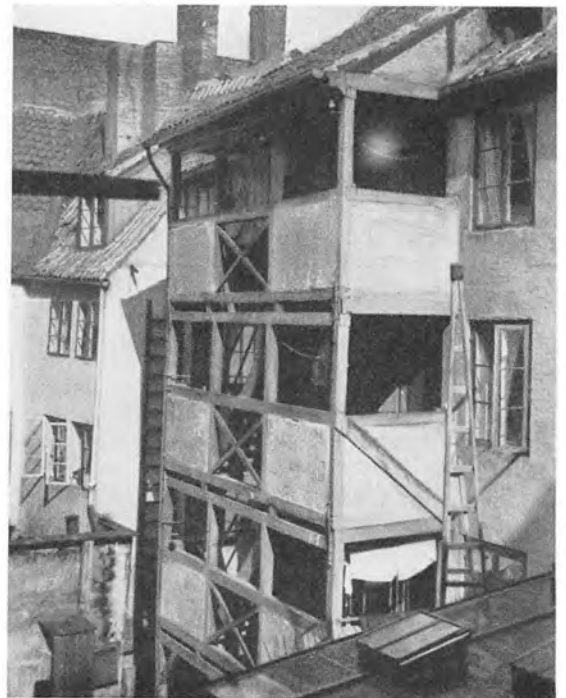

Udsigt gennem Købmagergade i 1880erne. (Fot. Tryde). Som uberørt af den anden Storbrand i 1795 var Købmagergade i vid Udstrækning præget af Byggemoden efter den første. De to Gavkvisthuse paa Hjørnet af Løvstræde (til venstre i Billedet) maatte for faa Aar tilbage forsvinde for Post- og Telegrafvæsenets nye Bygning. Paa den anden Side Gaden blev som nævnt Porcelænsfabrikken brækket ned i 1885, og Vajsenhusets gamle Gaard i 1890 ombygget til det høje Etagehus, som Billedet viser umiddelbart til højre for Rundetaarn. Og i 1895 traadte Varehuset „Messen“ frem, opført med C. T. E. Blichfeldt som Arkitekt, i Stedet

for Gavkvistgaarden paa Hjørnet af Klareboderne. Baade Nord og Syd for denne Gade laa der i det 16. Aarhundrede Adelsgaarde, og hele Gaden er opstaaet som Lejeboder, opført paa disses Grunde. Apoteket i Forgrunden er Vajsenhus-Apoteket paa Hjørnet af Kronprinsensgade, oprindelig installeret i samme Ejendom som selve Vajsenhuset. Kronprinsensgade var som nævnt foran Side 63 anlagt i 1780erne, mens Christian IV omtrent halvandet Hundrede Aar for havde anlagt Silkegade (Se Side 60). Alle tre Gader mellem Købmagergade og Pilestræde er saaledes af relativ sen Oprindelse.

I Pilestræde var der til den sidste Tid bevaret talrige Eksempler paa Fortids Byggeskik. Det gamle Bindingsværkshus Nr. 21 (til venstre, Fot. ca. 1870, Bymuseet) blev dog revet ned allerede 1874, men det var først som en Følge af Gutenberghus' Udvidelse i 1930erne, at der tyndedes ud i de mange ejendommelige Gaardinteriører i Gaden nordre Ende. Her fandtes mærkelige Tagkonstellationer. (Herunder, Fot. Bymuseet), og adskillige af de for det 18. Aarhundredes Byggeri saa typiske udvendige Svalegange. Nederst afbildes to af dem, til venstre Side- og Baghus i Pilestræde 62. (Fot. 1934, Bymuseet), til højre Bagbygningen Pilestræde 86. (Fot. 1902, Fr. Benzen, Bymuseet). Denne delvis nedbrudte Del af Gaden er den gamle Springgade.

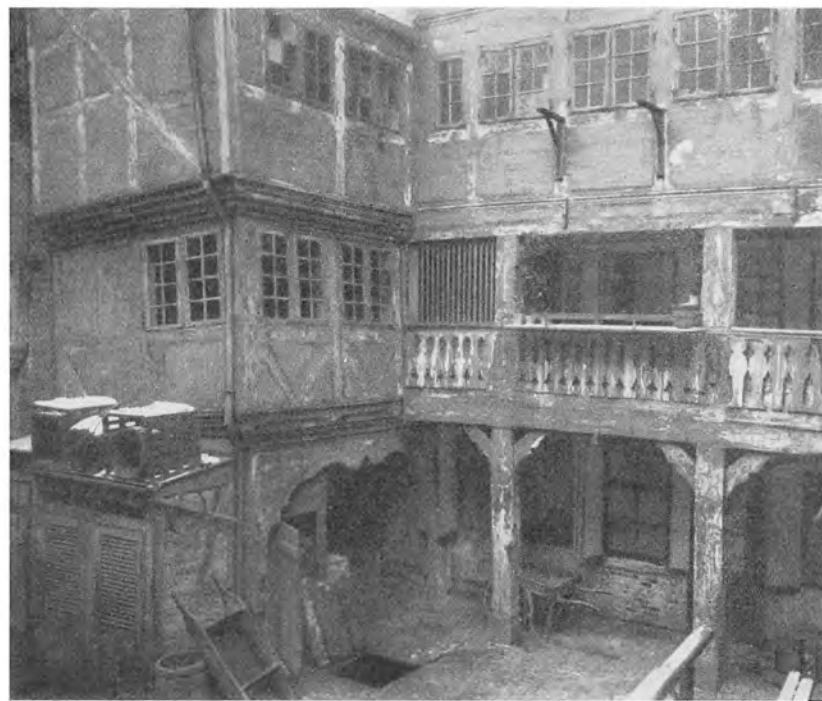

Pilestræde 10, Baghus.
 (Fot. ca. 1910, Bymuseet). Trods det Pilestræde i stor Udstrækning var bebygget med mindre Ejendomme, fandtes der dog ogsaa større, og skønt Ejendommen i Nr. 10 kun havde minimal Facadebredde imod Gaden, saa bredte Grunden sig bagud med Gaardsplads og Have paa hver sin Side af det her afbildede Bindingsværksbaghus. Det forsvandt som Følge af Crome & Goldschmidts Udvidelser.

Herover: Pilestræde 10, Trappeopgang til Forhuset. (Fot. 1900, Bymuseet).
 Til højre: Pilestræde 8. Gaardinteriør med Bagfacaden af Forhuset. (Fot. ca. 1880. Bymuseet).

Den trefløjede Bindingsværksgaard, som vises herunder, med den aabne Svalegang mellem Sidelængerne og de fremspringende Stokværk, har for sin Tid været en herskabelig Ejendom, der efter Stilen kan dateres tilbage i det 17. Aarhundrede og nok tør antages at have afløst den af velbaarne Fru Regitse Bille i 1661 ejede forfaldne Gaard, hvortil der hørte tvende Vaaninger. Hun synes at have haft saavel Nr. 8 som Nr. 10. Nr. 8 er forlængst ombygget, og som ovenfor nævnt eksisterer Bindingsværksbaghuset i Nr. 10 heller ikke mere, men gaar man de faa Skridt bort fra Strøget og ind ad Gadedøren, saa stilles man endnu overfor den mærkelige gammeldags Trappeopgang, som vises paa Billedet til venstre.

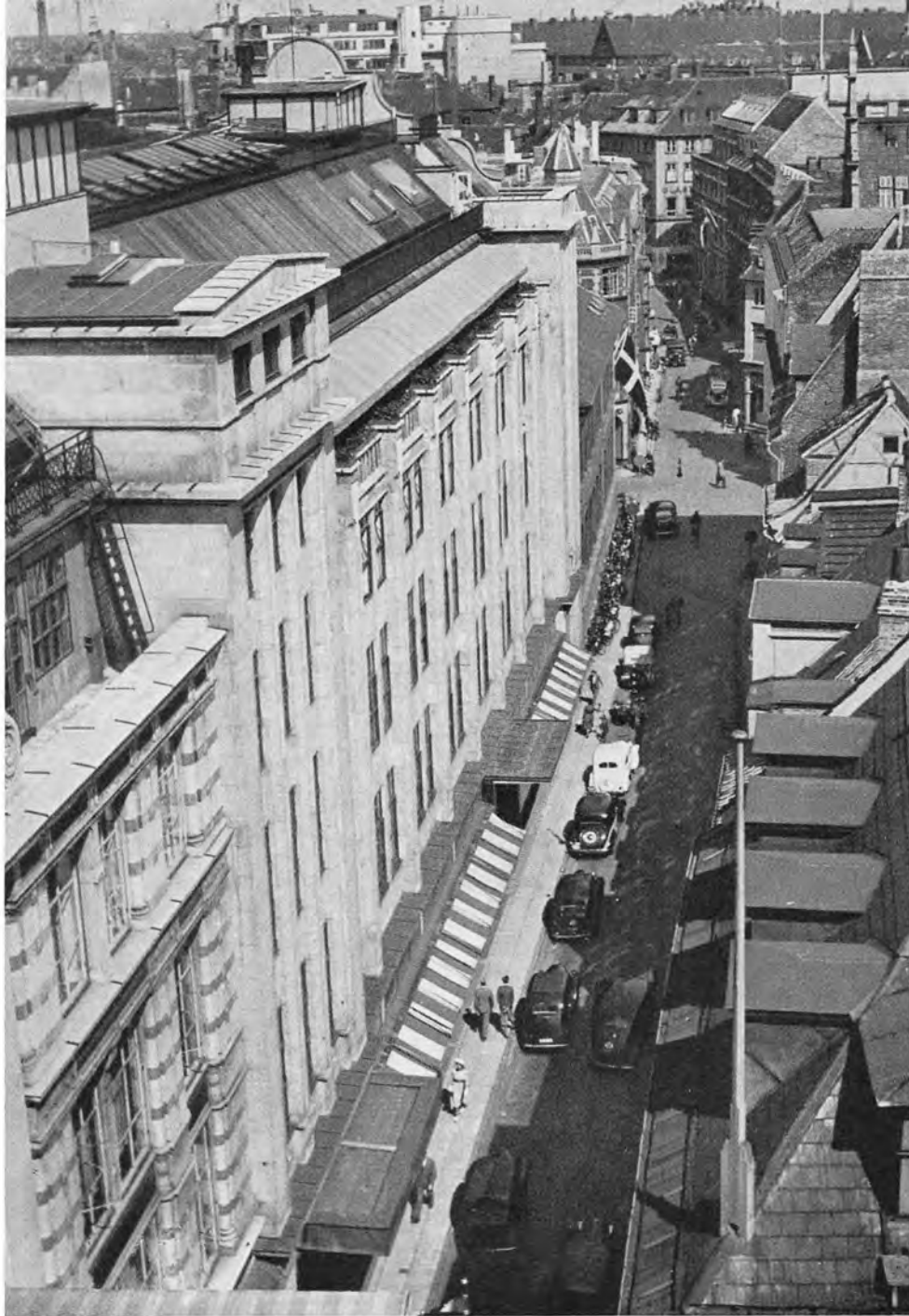
Skønt Billedet nu ikke helt har Gyldighed, viser det, hvordan Gutenberghus' moderne Bygninger dominerer den ene Side af Pilestræde og dermed Udsigten fra Rundetaarn. (Fot. ca. 1940, Gutenberghus). Om Gutenberghus og dets Vækst vil der forøvrigt siden blive talt.

Paa den Side af Pilestræde, der vender over mod Trinitatis, som forøvrigt ogsaa langs Landemærket, findes der endnu Rester af den Bebyggelse, som forhen var saa udbredt i den indre By, af samme Art som den, hvorfra der umiddelbart foran er vist flere Billeder.

Samme Udsigt som ovenfor. (Fot. ca. 1930, Gutenberghus). Det nye Gutenberghus var paa daværende Tidspunkt ikke bygget, men i Baggrunden ses det ældre ud til Gothersgade, Side om Side med Belysningsvæsenets store Karré. De gamle Ejendomme paa Pilestrædes Vestside og om Hjørnet i Landemærket er en Randbebyggelse opstaaet paa Trinitatis Kirkegaard. Paa denne byggedes tilige efter Nedlæggelsen en af de Hambroe'ske Badeanstalter.

Til højre: Pilestræde, set fra Taget paa Fønnesbechs Ejendom paa Østergade. Nederst, til venstre: „Citygade“, set fra Pilestræde; til højre: Pilestræde set mod Østergade. Til højre: Hjørnet af Silkegade, til venstre: Hjørnet af Antonigade. (Alle tre Fot. 1948, København Før og Nu). I den Del af Gaden, der støder op til Strøget, er Pilestrædes gamle Ejendomme oftest afløst af nyere. Illums store Forretningskompleks strækker sig nu fra Østergade til „Bikuben“s Ejendom paa Hjørnet af Silkegade, der blev opført allerede 1883 med J. D. Herholdt som Arkitekt, dog saaledes at selve Hjørnebygningen først er tilføjet 1897 af Gotfred Tvede, men i samme Stil. Arkitekterne H. P. Jacobsen og Clément har staaet for Opførelsen af Illums nye Bygning langs Pilestræde, bygget 1928–30, mens A. Clemmensen var Arkitekt, da Hovedhuset ud mod Østergade blev opført i Aarene 1912–16. Professor Suenson stod ved den Lejlighed for Jernbeton-Konstruktionen. Umiddelbart op mod Østergade har Gadens anden Side et noget ældre Præg. Her kan man endnu blive stillet overfor et Gaardinteriør, som det i Nr. 10. Se foran Side 323. Men ellers har Byggeriet omkring Aar 1900 i Forbindelse med Opførelsen af Citykvarteret præget Gaden henimod Antonigade. Her omkapsler Crome & Goldschmidts Ejendom den blinde „Citygade“, et Rudiment af den private Byplan, der gik ud paa at føre Hovedvagtsgade igennem til Købmagergade. Se Planen foran Side 65.

Antonigade (Til venstre, Fot. 1898, herover, Fot. 1948, København Før og Nu, begge Steder set mod Kristen Bernikows Gade). Gaden er vist opstaaet ved Udparcellering af den Gaard, som tilhørte Antonitterklostret i Præsto og fik i hvert Tilfælde sit Navn efter denne. Tidligere var den kaldt baade Lille Pilestræde og Poulsstræde.

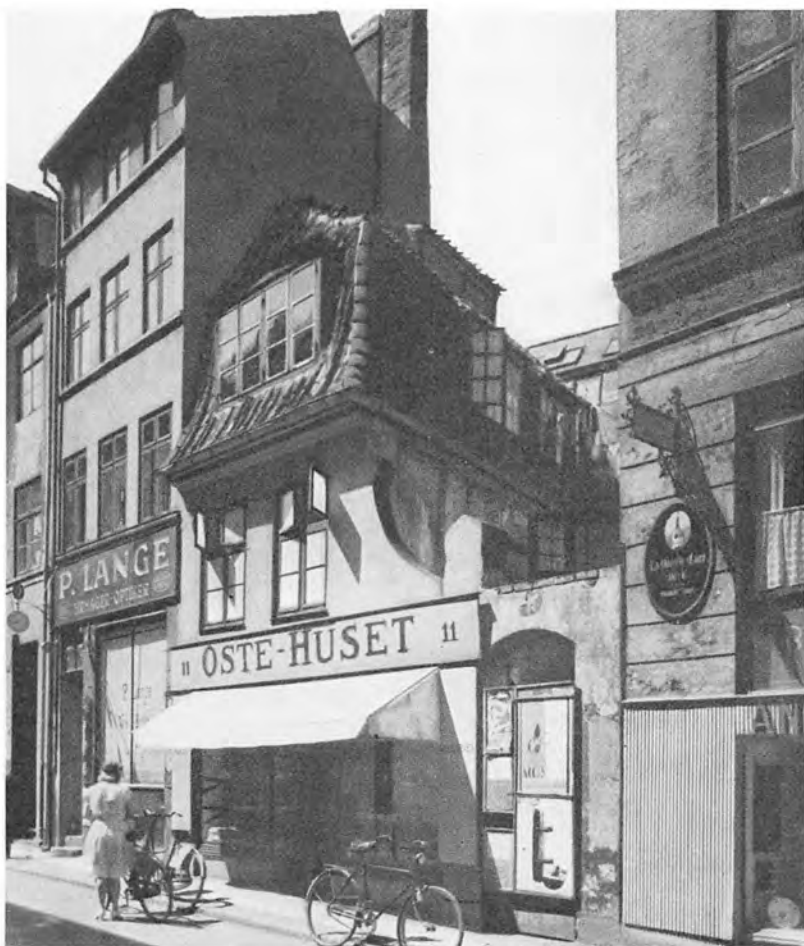
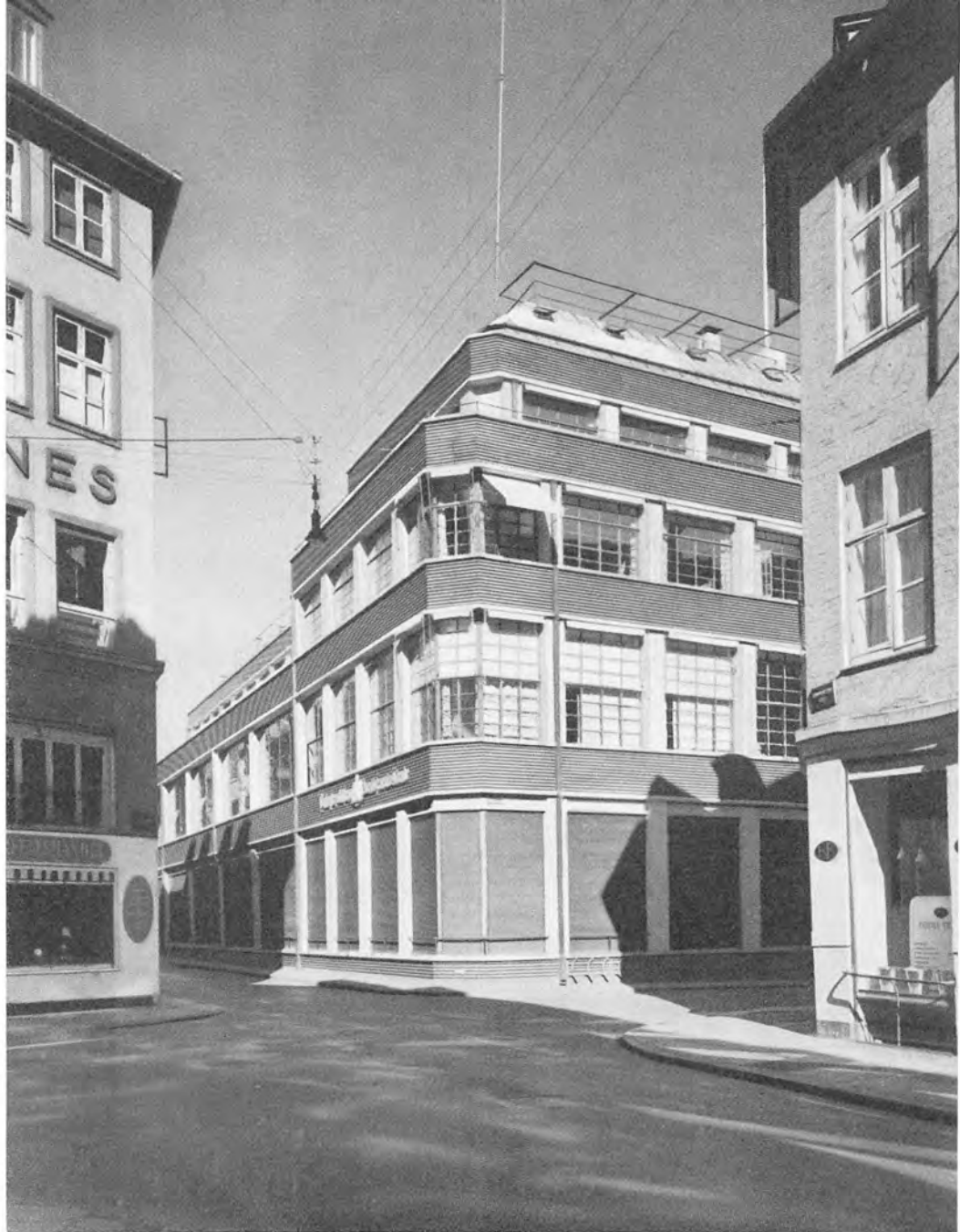
Klareboderne hed først Albert van Gochs Boder, nævnt efter Sjøleboderne i den senere Møntergade, men fik siden Navn efter deres Beliggenhed ved Klostret. Paa Gadens Nordside laa fra ældre Tid en større Gaard, som af Muremester og Stukkator Abraham Stoy o. 1730 blev forsynet med det stadig som Nr. 5 bevarede Forhus. Siden 1787 har Gylden-dalske Boghandel haft Sæde i Ejendommen. (Herunder til venstre, Fot. Bymuseet).

Herunder til højre ses Pilestræde mod Hjørnet ved Sværtgade. (Fot. 1914, Bymuseet).

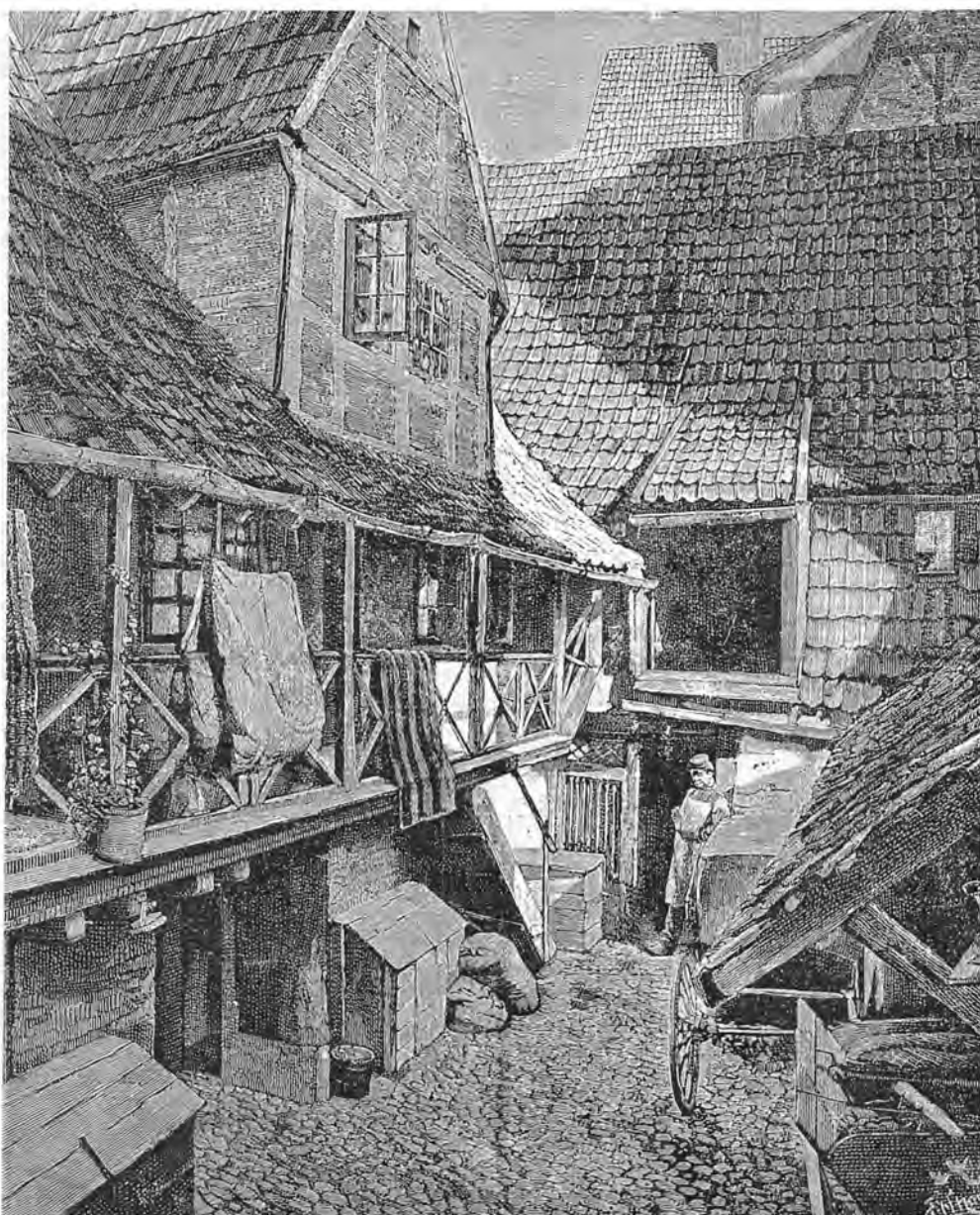

Hjørnet af Pilestræde (til højre) og Sværtegade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Ser man paa et moderne Matrikelkort over Karreen Sværtegade-Gammelmønt-Antonigade-Pilestræde, er det ganske øjensynligt, at den fra første Færd har været udstykket i én Række store Grunde, der strakte sig mellem Pilestræde og Gammelmønt, og de tre nordligste af disse Lodder var endnu 1689 hver for sig en samlet Ejendom. Af dem havde dog Pilestræde 36-Gammelmønt 13 henholdsvis 1661 og 1668 været ejet af Holger Rosenkrantz og Jørgen Reedtz, men fik siden mere borgerlige Ejere. I Nr. 34 var det, at det Berlingske Officin i 1765 fik til Huse, 16 Aar efter at Bogtrykkeriet var startet i Store Kannikestræde, og efter at det fra 1758 havde haft Domicil paa Hjørnet af Købmagergade og Klareboderne. Nr. 24 var en gammel Bryggergaard og blev fremdeles drevet som saadan, ogsaa efter at Trykkeriet var overflyttet til Ejendommen. Den eksisterer stadig, omend ikke mere i sin gamle Skikkelse (se Billedet nederst forrige Side), og til den er føjet den moderne Bygning, som Billedet her viser, opført med B. Helweg-Møller som Arkitekt og indviet 1930.

Det behøver vel ikke at oplyses, at Navnet Sværtegade ikke indeholder nogen som helst Hentydning til Trykkerivirk-somheden! Men forøvrigt er det tvivl-somt, hvad Navnet betyder. Muligvis kan det være af lignende Oprindelse som Ski-denstræde, da der her i Middelalderen skal have været en „Byens Rende“, Gaden nævnes vistnok første Gang i 1577 som „det lidet Stræde, som løber ud med Klare Møntermur“. Genboen var jo dengang den kgl. Mønt, det tidligere Klare Kloster, der her som allevegne var omgivet af høje Hegnmure.

Sværtegade Nr. 9-11. (Fot. 1948, København Før og Nu). Den lille aabne Gaard ud mod Sværtegade har gammel Hjemmel i Bybilledet og fandtes allerede for et Par Hundrede Aar siden. Ellers har egentlig Huset, som hedder Nr. 7, større Interesse, for det var her den kendte Klub, Det norske Selskab, holdt til med Johan Herman Wes-sel som Midtpunkt. Det var Vintapper Juels Kaffehus, som afgav Lokaler, og Værtinden spillede, efter Rahbeks Udsagn, ikke nogen helt ringe Rolle. Hun var „Samfundets ærværdige Fostermoder, der mere end nogen anden bidrog til at holde Selskabets gode Aand stadigen over det, og derfor blev sønliggen hyldet og tilbudet, end-og af de vildeste Galninge“. Selskabet spillede en ikke uvæsentlig Rolle i Datiden og paavirkede Smagen i de æstetiserende Kredse, men da det blev opløst ved Norges Afstaaelse i 1814, havde det i det hele mistet sin Betydning.

Gaardinteriør fra Gæstgiveriet „Trekroner“ i Tornebuskegade. Træsnit efter Maleri af Hans Nikolaj Hansen. (Efter Ill. Tidende 1882-1883).

Baade Rosenborggade og Tornebuskegade er relativt nye Gader, opstaaet i Forbindelse med Anlægget af Ny-København. Branden 1728 standsede midt i Tornebuskegade, men Luerne havde dog naaet at ødelægge Forgængerens til det senere Nr. 4, Gæstgivergaarden „Trekroner“. Ejeren Carsten Nielsen Mejer genopbyggede Ejendommen, og den fik i det hele det Udseende, som den beholdt indtil Nedrivningen i 1916.

Tornebuskegade med Rosenborggade og Frederiksborggade fik alle i sin Tid deres Placering, hvor før Volden og Stadsgraven havde ligget, og der har saaledes været forbundet stort Besvær med at gøre de tilstødende Grunde klar til Bebyggelse.

Forøvrigt var det paa Tale atter at nedlægge Tornebuskegade, der vel maa have sit Navn fra det uryddelige og tilgroede Terræn.

Rosenborggade set imod Gothersgade. Til venstre Tornebuskegade. (Fot. ca. 1910, Bymuseet).

Husrækken i Rosenborggade, tildels bevaret, som den var bygget efter Branden 1728, blev nedrevet og erstattet med det nye KFUM., opført 1916 med Henning Hansen som Arkitekt. (Sammenlign næste Side). Foreningen har til Udvidelse af det borglige Kompleks fornylig erhvervet Resten af Karreen ud mod Nørrevold.

Paa Hjørnet af Aabenraa og Rosenborggade laa det mest kendte af alle Datidens skumle Logihuse, det berømmelige „Pjalttenborg“, hvis Brand i 1857 gav Anledning til den stadig sungne Vise.

Rosenborggade set mod Gothersgade. Til venstre KFUM. Sammenlign Siden overfor. (Fot. 1918. Efter Før og Nu).

FRA NØRREVOLD TIL NY ØSTERGADE

Det er et broget Billede, denne Del af den gamle By frembyder. Ganske vist blev Omraadet her, langs den middelalderlige Østervold, forholdsvis sent bebygget. Her laa jo de store Ejendomme Rosengaarden, Hushaven, som senere blev Klare Kloster, Grønnegaarden og Pilegaarden. Og den Del af Kvarteret, der støder op til Gothersgade, blev endda først indlemmet i Byen efter Anlægget af Ny-København. Men alligevel var der her i Løbet af relativ kort Tid opstaaet en meget tæt Bebyggelse, som allerede for mere end Hundrede Aar siden kunde betegnes som Slum.

Det var her, man først satte ind, da det gik op for Mynighederne, at der kunde blive Tale om at sanere Byen. Den første Sanering blev dog iværksat paa privat Initia-

tiv, da Peder Madsens Gang i 1870erne gav Plads for Ny Østergade. Ogsaa det snævre Kristen Bernikows Stræde blev omkring Aarhundredskiftet udvidet og bebygget af private Konsortier. Men det var Kommunalbestyrelsen, som i Løbet af den følgende halve Snes Aar lod det uhumske Brøndstræde-Kvarter rive ned og foranstaltede det mere tidssvarende bebygget, dels med Belysningsvæsenets store Kompleks, dels med Karreer, indrettet for Beboelse eller Industri. Siden har atter et industrielt Foretagende i Forstaaelse med Kommunen overtaget en hel Karré mellem Vognmagergade og Pilestræde, og her opstaaer efterhaanden det nye „Gutenberghus“, idet det forøvrigt er Meningen med Tiden at rette Pilestrædes krummede Linie.

Herover: Aabenraa, set mod Rosenborggade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Til venstre: Aabenraa Nr. 25-29. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Aabenraa set fra Gutenberghus. (Fot. 1934, Bymuseet).

Gadenavnet Aabenraa nævnes første Gang i 1604, da der var Tale om „otte Lejeboder, liggendes udi Vognmandsgade oppe imod Volden, som kaldes Aabenraad“. Det var altsaa da en Særbetegnelse paa den Del af Vognmagergade, som ligger Nord for Landemærket og som før Christian IV's Udvidelse af Byen var en veritabel Voldgade. Endnu Holberg mindes Gadens Naboskab med Volden, naar han taler om Poeten i Aabenraa, der „med andre hundsvotske Poeter . . . bor ved Volden, at de kan se det grønne om Sommeren“, og andetsteds tales om Versfabrikken i Gaden. Men iøvrigt har det vist sig ligesaa vanskeligt at identificere Holbergs Digter som at forklare Navnet og dets Oprindelse.

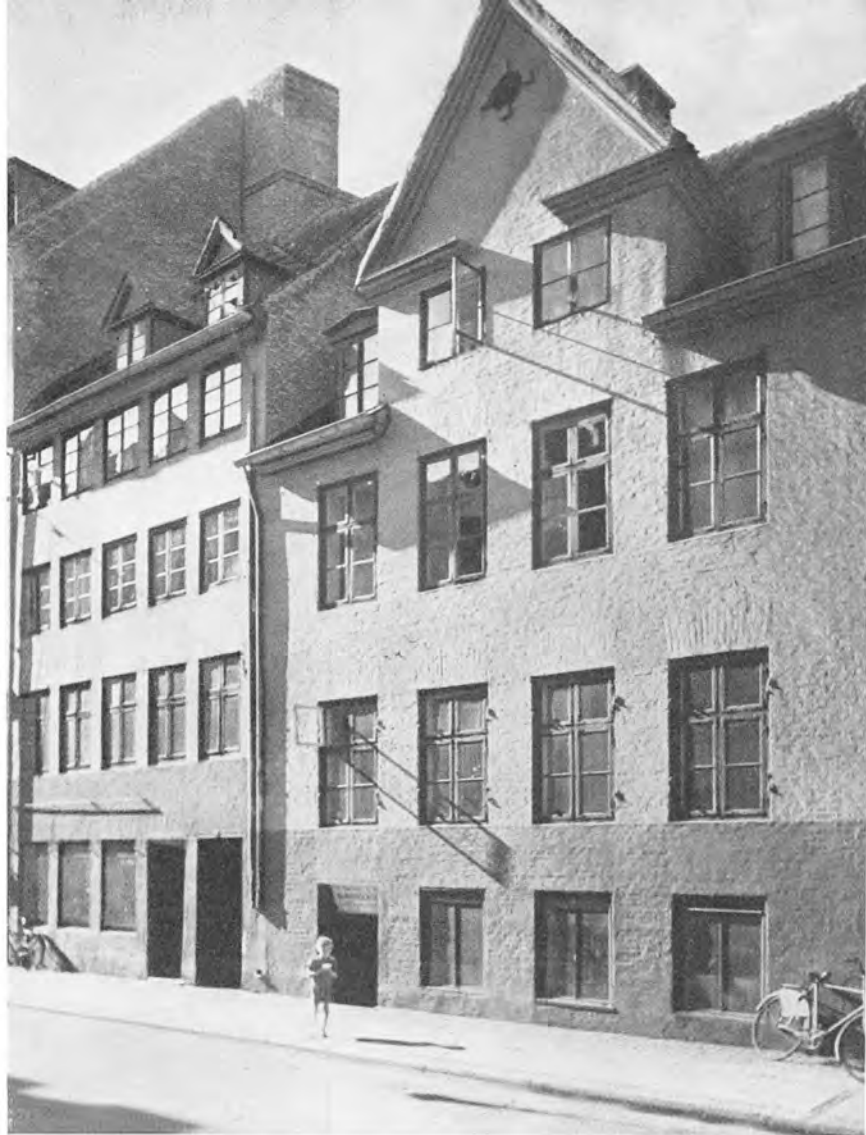
Huset Nr. 25, se Billedet til venstre, var oprindelig et fornemt bygget Hus med Sandstensrammer omkring Vinduerne.

Herover: Reformert Kirke, set fra Gothersgade. (Fot. 1905, Bymuseet). Til højre: Aabenraa Nr. 17-19. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder: Tagpartier fra Aabenraa. (Fot. 1934, Bymuseet). Gaden med det mærkelige, hidtil ikke med Sikkerhed forklarede Navn Aabenraa, fremviser en Række velbevarede Huse fra Tiden umiddelbart efter Branden 1728. Facadernes Pudselag dækker maaske nok i nogle Tilfælde veritabel Grundmur, men ialtfald er Resten af Ejendommene almindeligt opført af Bindingsværk, hvad Billederne her tydeligt viser. Gaden er den eneste, der i det her omtalte Afsnit af Byen næsten fuldstændigt har bevaret sin Karakter fra det 18. Aarhundrede.

Den reformerte Kirke mellem Aabenraa og Gothersgade blev opført i Aarene 1688-89, men maatte genopbygges efter Branden 1728, saa nogenlunde i sin gamle Skikkelse. Samtidig opførtes den reformerte Præstegaard, vist paa Billedet øverst forrige Side. Den er i Virkeligheden et Tvillinghus, idet hver Halvdel indeholdt en herskabelig Lejlighed.

Herover: Landemærket set mod Købmagergade. (Fot. 1872).
Til venstre: Omtrent samme Parti 1948. (Fot. København Før og Nu).

Over Porten til Landemærket Nr. 10 er anbragt en Tavle med en Bagerkringle og følgende Indskrift: Ved Herrens Wrede fald iej Anno 1728. Ved Herrens Naade er iej reist Anno 1736. Nels Hansen. Idet hele taget gaar den Række gamle Huse, som stadig ligger paa Sydsiden af Landemærket, mellem Pilestræde og Rundetaarn, i deres Oprindelse tilbage til Tiden efter 1728, skønt de jo nok i flere Henseender har skiftet Udseende siden da, og vel i Tidernes Løb er blevet gjort højere. Oprindelig stødte deres Bagsider ud til Trinitatis Kirkegaard, hvilket ogsaa var Tilfældet med den lignende Række Huse om Hjørnet i Pilestræde. Som disse havde Ejendommene i Landemærket gammel Hævd paa dette Sted og er sikkert i sin Tid udstykket fra Helligaandshusets Avlsgaard, som laa her og efter Reformationen blev overtaget af Byen. Her stod i det 17. Aarhundrede en Række Staldbygninger, som navnlig blev taget i Brug, naar fremmede Fyrster gæstede Byen, og det vakte derfor Kongens Mishag, at Magistraten i 1671 solgte Avlsgaarden til Udvidelse af Trinitatis Kirkegaard. Siden blev det nødvendigt atter at udvide denne, og Magistraten sikrede sig paa Forhaand Tilladelse til at nedbryde nogle „Kirken tilhørende gamle og brøstfældige Smaahuse, som laa paa Springgaden“.

Landemærket set i Retning mod Gothersgade. Til højre i Billedet Vognmagergade og mellem denne og Gothersgade ses Lille Brøndstræde. (Fot.ca. 1880, Efter Før og Nu).

Fra Vognmagergade til Gothersgade hed Landemærket i ældre Tid Slippen, en Betegnelse, der er identisk med Gyde, og først afskaffedes 1873.

Samme Parti som ovenfor. (Fot. ca. 1935, Gutenberghus). Det syntes at være en Bedrift af Rang, da Bogtrykker Egmont H. Petersen 1911 opførte den store Trykkeribygning paa Hjørnet af Landemærket og Vognmagergade. Arkitekten var Bernhard Ingemann.

Men Bygningen gik indtil Udvidelsen i 1918 ikke helt ud til Gothersgade. Senere har det imidlertid vist sig, at Virksomheden behøver langt mere Plads, og den har, som det vil ses paa de følgende Sider, ogsaa bredt sig paa den anden Side af Vognmagergade.

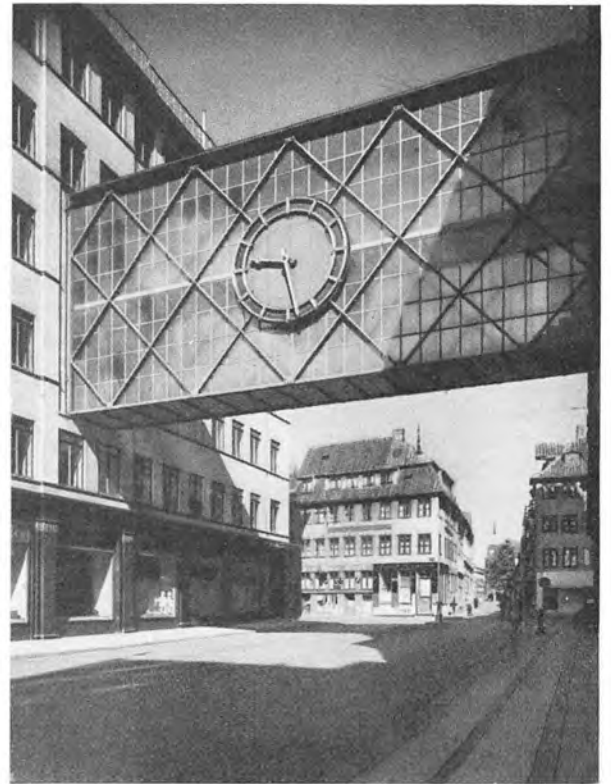

Vognmagergade set imod Gammel Mønt. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Vognmagergade har fuldstændig skiftet Karakter siden Saneringen af Brøndstrædekvartret. Gaden er blevet næsten dobbelt saa bred, og de usle Rønner i Brøndstræde-Kvartret paa Gadens Østside er blevet afløst af tre solide Karreer, hver for sig omsluttende et enkelt Bygningsværk, længst mod Nord Gutenberghus, derefter Belysningsvæsenets store Administrationsbygning og endelig en større Forretningsejendom.

Belysningsvæsenets Bygning blev opført 1912-13 ved Arkitekterne Rolf Schroeder og Hagen, der havde sejret i en udskrevet Konkurrence. Bygningen er udsprunget af hin Tids Sværmen for den „nationale“ Mursten. Mellem de tre Karreer er der opstaaet to nye Gader, der med Hentydning til ældre Lokalteter blev døbt henholdsvis Lønporten og Sjøleboderne.

Det første Navn erindrer om den Udgang, Christian IV lod etablere gennem Volden for let at kunne komme til sit kære Rosenborg. Sjøleboderne var i Almindelighed Betegnelsen paa de Smaahuse rundt om i Byen, som i Middelalderen blev skænket til de fattige, men i dette Tilfælde specielt brugt om de saakaldte Albert van Gochs Boder, oprettet i det 16. Aarhundrede. De laa oprindelig ud til Volden, og langs dem løb endnu i vor Tid den tidligere Voldgade, en afspærret Fortsættelse af Store Brøndstræde. (Se Billedet overfor).

Billedet til venstre (Fot. 1909, Bymuseet) viser Vognmagergade før Saneringen, Billedet herover (Fot. 1948, København Før og Nu) den Lufttunnel, som tværs over Gaden forbinder det gamle og det nye Gutenberghus. I Baggrunden Aabenraa, hvis gammeldags Huse staar i stærk Modsætning til Forgrundens moderne Bygninger.

Vognmagergade set imod Gammel Mønt. (Fot. ca. 1910, Gutenberghus).

Navnet Vognmagergade er saavel som Købmagergade en Forvanskning, muligvis opstaaet under Paavirkning fra dette? Det rette er Vognmandsgade, under hvilken Betegnelse Gaden nævnes i 1568 og et Par Hundrede Aar frem i Tiden derefter. Det er en af Gammel-Københavns yngre Gader, opstaaet da Rosengaarden blev udparcelleret og fra ældre Tid bebygget med ikke altfor anselige Ejendomme, ligesom der næppe nogensinde har boet mere prominente Personer i Gaden. Fra Midten af det 17. Aarhundrede var dens Beboere jævne Folk, Tømmermænd, Brændevinsbrændere, Søfolk, Slagtere og Bagere med andre Næringsdrivende.

Gaden brændte 1728, og mange af dens Ejendomme stammede fra Genopbygningen efter Branden. De er nu alle nedrevet for at give Plads for Gutenberghus' nye Bygninger.

Billedet herover viser de paa modstaaende Side omtalte „Sjæleboder“ langs den oprindelige Gade langs Østervold, set imod Porten, der førte ud til Store Brøndstræde. (Fot. ca. 1900, Bymuseet).

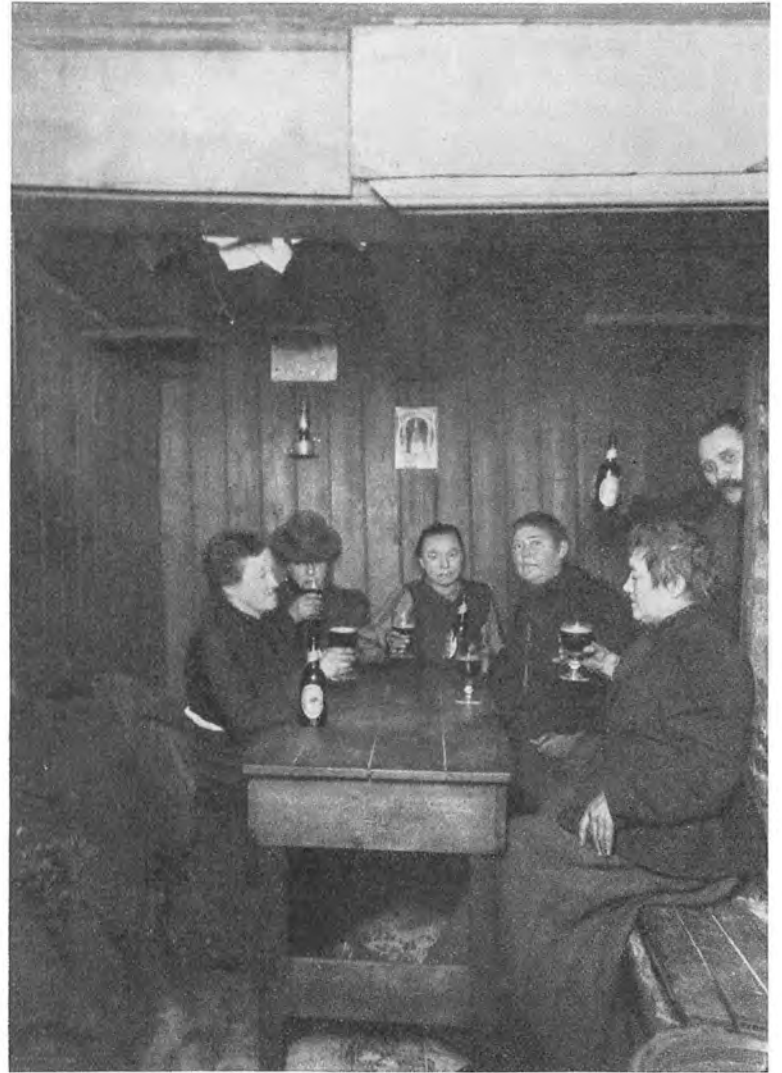
Samme Parti som ovenfor efter Opførelsen af det nye Gutenberghus. (Fot. Gutenberghus).

Egmont H. Petersens Fond har i Forstaaelse med Københavns Kommune paataget sig et Saneringsarbejde af større Dimensioner. Efter det i 1931 af begge Parter vedtagne Projekt skulde Fondet overtage hele Arealet mellem Landemærket, Vognmagergade, Møntergade og det ny Pilestræde, som var projekteret anlagt med Tilslutning til Suhmsgade (det hele et Omraade paa over to Tønder Land med ialt 59 Ejendomme og en Befolkning paa over 2000 Mennesker). Prisen for Grunden alene var over halvfjerde Million Kroner.

Det planlagte Byggeri var nær ved at blive standset af Depressionen først i 30'erne, men i 1935 stod det første Afsnit af det nye Gutenberghus færdigt paa Hjørnet af Landemærket og Vognmagergade. Byggeriet fortsattes i de følgende Aar og er nu efter Krigen atter blevet sat i Gang.

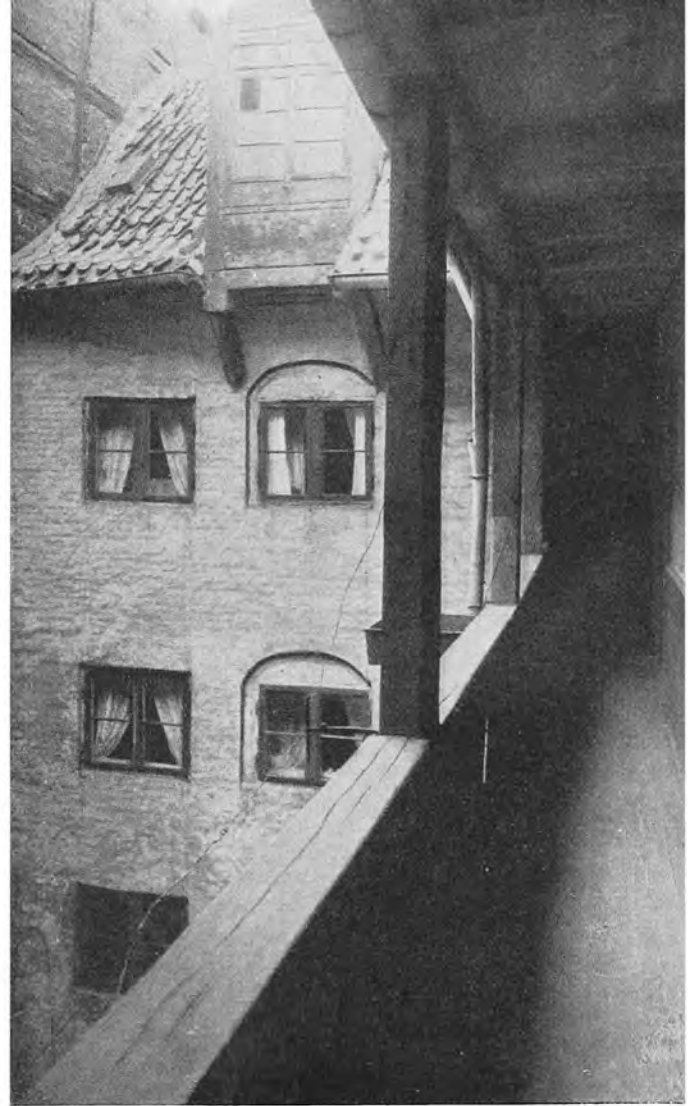
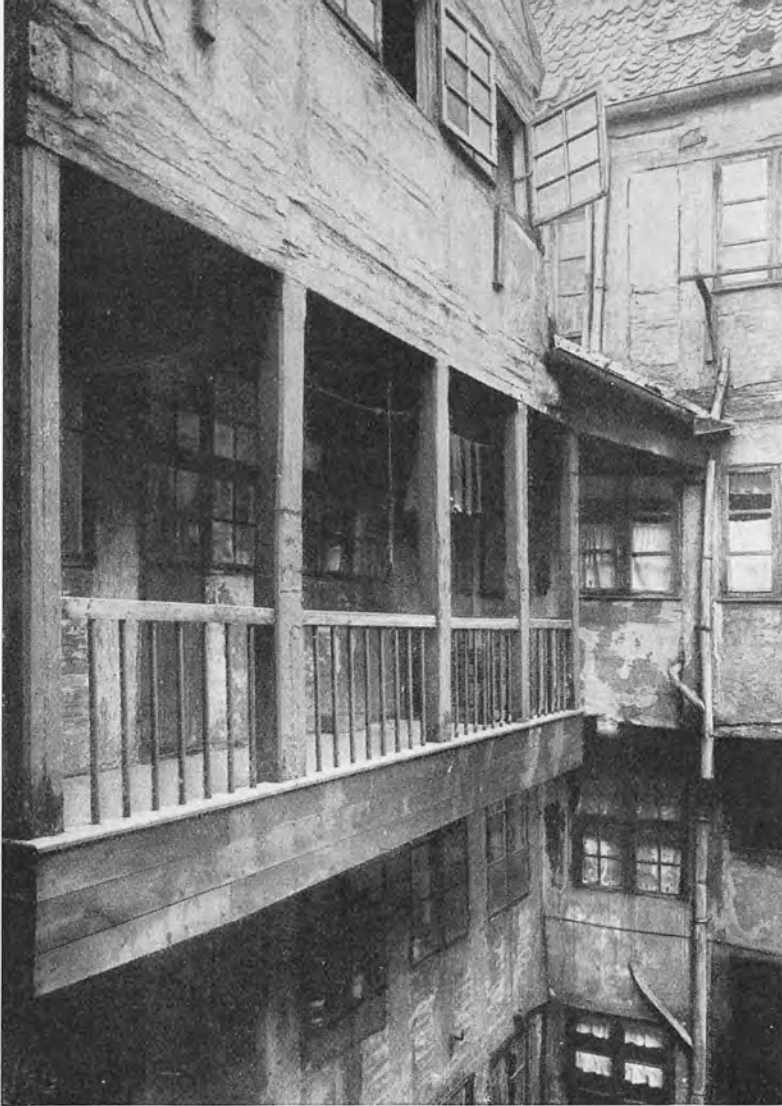

Store Brøndstræde set mod Gothersgade. (Fot. 1908, Bymuseet). Af de to forsvundne Brøndstræder havde det saakaldte Store længst Hævd paa Navnet, som det havde faaet, efter at Christoffer Valkendorf i 1580erne havde ladet opsætte den kendte Brønd ved Volden. Tidligere kaldte man det „Liden Vognmandsgade“, og senere undertiden „Kærlingbrønden“. Indtil Branden 1728 løb det kun til Lille Brøndstræde, som endnu efter det Tidspunkt kaldtes „Bag Volden“, fordi det var en Del af Voldgaden langs den ældste Østervold. Denne Voldgades Forløb ned mod Møntergade kan endnu følges paa ældre Kort og Billeder.

Herover: Interiør fra Værtshuset „Det lille Apotek“ i Store Brøndstræde. (Fot. 1908, Bymuseet). Til venstre: Lille Brøndstræde, set mod Møntergade. (Fot. 1898, Bymuseet).

Det er foran Side 72 nævnt, hvordan man saa tidligt som 1854, Aaret efter Koleraaaret, fremsatte Planer om at sanere det allerede dengang berygtede Brøndstrædekvarter, men at dette først forsvandt i Henhold til en Beslutning, Københavns Kommunalbestyrelse tog i 1908! Under Forhandlingerne i Borgerrepræsentationen blev det Gang paa Gang fremhævet, hvilken Skamlet dette Kvarter var paa Byen, og hvorledes det ikke mindst maatte fordærve de Børn, som daglig havde det for Øje: „Generation for Generation opvokser der en Ungdom i dette moralsk ganske ødelæggende Milieu. Børnene indaander Brændevinsduften fra Kipperne, fra deres første Aar har de det daglige Indtryk af Slagsmaal og Bøllestreger, de lever Dør om Dør med Prostitutionen i saa forraet og degeneret en Skikkelse, som man overhovedet træffer den her i Byen“. Det var betegnende nok i dette Kvarter, at Rovmorderen Bulotti blev taget af Politiet.

Herover: Gaardinteriører med Svalegange fra henholdsvis Møntergade 22 (til venstre) og 20 (til højre, begge Fot. 1907, Bymuseet). Til højre: Møntergade set mod Gothersgade. (Fot. 1906, Bymuseet).

Møntergades sydlige Husrække, de lige Numre, var forsvundet allerede 1907, altsaa før Brøndstræde-Karreerne, men Bebyggelsen var af nogenlunde samme Art som i disse, gammel og male- risk, men forfalden og sundhedsfarlig.

Gaden var Sæde for to milde Stiftelser, „Poul Fechtels Boder“ og de saakaldte Sjæleboder. Det sidste Navn gaar tilbage til den katolske Tid, da man paa sit Dødsleje gav Sjælegaver for at fri Sjælen fra Skærsilden, men begge Stiftelser er først oprettet efter Reformationen. Poul Fechtels var kgl. Møntmester, vistnok den første som ledede den nye Mønt i Klare Kloster, og de Boder, han byggede, laa paa Klosterets Grund. De brændte med Byen 1728 og blev genopført i Grundmur. Man ser Stiftelsens lave Bygning midt i Billedet til højre.

Paa den anden Side Gaden laa de Sjæleboder, som 1550 var skænket af Albert v. Gochs Enke, endnu i vore Dage en lang Bygning, som strakte sig fra Møntergade til Lille Brøndstræde. Sammenlign Side 334-35.

Til venstre: Bygning paa Hjørnet af Christian IX's Gade og Ny Østergade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Herunder, til venstre: Wismars Gang, set fra Gammel Mønt. (Fot. 1898, Bymuseet). Til højre: Didrik Badskærs Gang, set mod Store Regnegade. (Fot. 1898, Bymuseet).

Ejendommen, som vises til venstre, blev opført, hvor det Hus havde ligget, som paa det nederste Billede skimtes bag Wismars Gang. Den er et Led i den Karré, som ligger ud til Gothersgade, bygget 1910 med Eugen Jørgensen som Arkitekt.

Wismars Gang førte – som Planen foran Side 59 viser – skraat ind fra Gammel Mønt og udvidede sig som en rummelig, men efterhaanden delvis bebygget Plads. Navnet havde den arvet efter den Assistenskirkegaard, der blev oprettet under Pesten 1711, og som atter havde overtaget det fra det gamle Gæstgiveri: Stadt Wismar. En anden Karakter havde Didrik Badskærs Gang, den smalle Gyde, der forbandt Grønnegade og Store Regnegade. Se ogsaa Side 342.

Til højre: Gadekrydset Vognmagergade – Store Regnegade – Gammel Mønt. (Fot. 1906, Bymuseet). Det er Hjørnet af Store Regnegade og Gammel Mønt, man ser midt i Billedet.

Gammel Mønt Nr. 22. Indgangen fra Gaarden. (Fot. Bymuseet).

Gammel Mønt set mod Hjørnet af Store Regnegade (Fot. 1948, København Før og Nu) gengiver omtrent det samme Perspektiv som Billedet øverst til højre, med nogle af de nye Ejendomme, der blev opført ved Gammel Mønt i Forbindelse med Gadens Udvidelse. Man ser til venstre en Del af Bebyggelsen ved Christian IX's Gade

og til højre et stort Forretningskompleks, som blev opført af Ingeniør Hein i 1909 med Johan Nielsen som Arkitekt. Her skulde der oprindeligt have været indrettet Telegrafstation og senere Posthus. Det blev bygget mellem Gammel Mønt, Store Regnegade og Grønnegade og derved forsvandt Didrik Badskærs Gang.

Bygningen paa Hjørnet af Antonigade og Gammel Mønt (Til venstre, Fot. 1918) er opført ved Arkitekterne Ulrik Plesner og Aage Mathiesen for den i 1872 stiftede Kvindelig Læseforening, der flyttede ind her i 1910. Den ejes nu af Berlingske Tidende. Nedenunder til venstre vises samme Parti inden Saneringen. (Fot. ca. 1905. Efter Før og Nu).

Blandt de forsvundne Gaardinteriører i Gammel Mønt var ovenstaaende fra Nr. 22, som Tegningen maaske gengiver med en særlig romantisk Karakter. Men Ejendommen viste ogsaa fine Enkeltheder som den foran Side 339 gengivne Opgang, ligesom der fandtes karakteristiske Stueinteriører. Huset stammede fra Tiden umiddelbart efter Branden 1728, i hvilken Forgængeren var gaaet til Grunde, og hørte til den Type, der havde en forholdsvis smal Gadefacade, men som bredte sig bagud over et større Areal. Huset ses paa Billedet nederst næste Side lige over Vognen. (Tegning 1894 af Alfred Larsen: Efter Larsen og Schiødt, gamle københavnske Huse).

Herover: Gammel Mønt set mod Vognmagergade (til venstre) og Christian IX's Gade. (Fot. 1948, København Før og Nu). Til højre: Omtrent det samme Parti 1905. (Fot. Bymuseet).

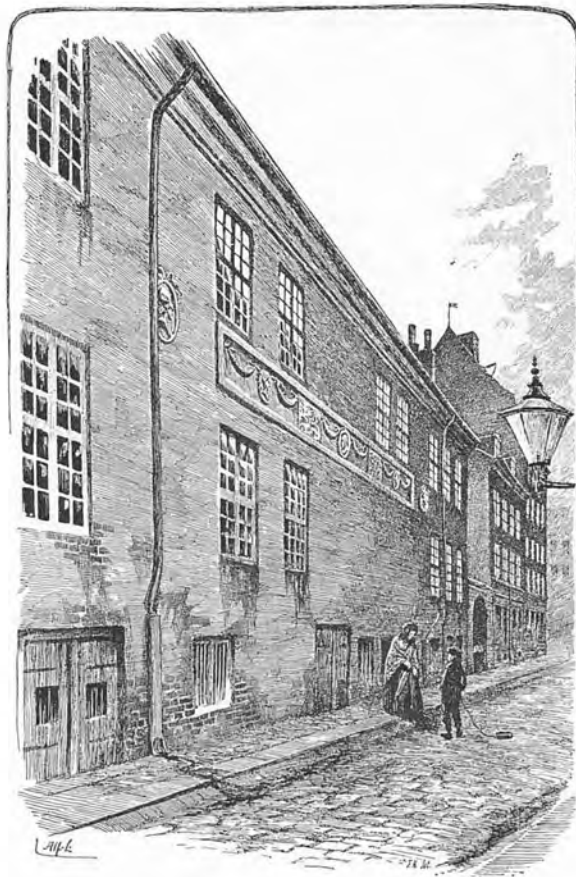
Saneringen af Karreen Syd for Brøndstræde medførte ikke blot, at Bebyggelsen fuldstændig skiftede Karakter, men ogsaa Anlægget af en helt ny Gade, Christian IX's Gade, anlagt som Led i den Hovedfærdselsaare, man ønskede ført igennem fra Holmens Kanal og den gamle By til Gothersgade. Samtidig forlængedes Lille Regnegade til Christian IX's Gade og indgik herefter som Led af Ny Østergade. Det var et privat Konsortium, som Kommunen overdrog ca. 16.000 Kvadratalen af Karreen. De til Dels faldefærdige Ejendomme blev eksproprieret i 1907, og Konsortiet, fra 1908 omdannet til Aktieselskabet Christian IX's Gade-Kvarteret, opførte i Løbet af de følgende Aar indtil 1910 de nye Ejendomme. Karreen mellem Gammel Mønt, Møntergade og Christian IX's Gade, „Vidarhus“, stod færdig 1908. Arkitekten var Eugen Jørgensen og Karreen mellem Christian IX's Gade, Ny Østergade og Store Regnegade i 1909. Om den tredje Karré ud mod Gothersgade er der allerede talt.

Som Planen gengivet foran Side 61 viser, var Christian IX's Gade anlagt tværs over det gamle Klare Klosters Grund, hvilket ogsaa i sin Tid have været Tilfældet med Gammel Mønt. Ved Udgravningerne til Byggeriet kom Rester af Klosterets Grundmure for Dagen.

Herover: Kristen Bernikows Gade set mod Østergade. (Fot. 1949, København Før og Nu). Til højre: Didrik Badskærs Gang, set imod Store Regnegade. Tegning 1894 af Alfred Larsen. (Efter Larsen og Schiødt: Gl. københavnske Huse). Der er foran Side 337 bragt et Billede fra Didrik Badskærs Gang mellem Grønnegade og Store Regnegade. Gyden havde Navn efter en københavnsk Raadmand og større Grundejer, der paa Christian IV's Tid ejede de fleste Huse paa Østsiden af den. Men endnu 1689 hørte hele Vestsiden til den større Gaard, der da optog hele Grunden mellem Gangen og Gammel Mønt, og hvis Ejer var Gehejmeraad v. Plessen. Før ham havde Holger Vind haft den og atter før ham hans Svigerfader, Admiral Ove Gedde, Ostindiefarereren fra Christian IV's Tid. Han boede der. Hovedbygningen laa inde paa Grunden med Bagsiden ud mod Didrik Badskærs Gang. Den var endnu i Slutningen af det 18. Aarhundrede en fornem Gaard, hvilket Udsmykningen med Medailloner og Rosetter viste.

Til venstre: Samme Parti som ovenover i 1880erne. (Fot. Bymuseet. Efter Før og Nu).

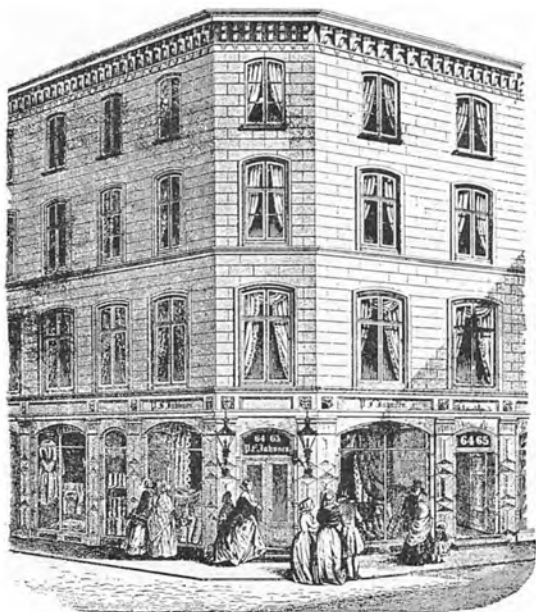
Af det planlagte City-Kvarter byggedes først i 1897-98 efter Tegning af Robert Møller Ejendommen „Cityhus“ med Facade mod Pilestræde og den projekterede nye Gade, som altsaa her blev virkelig udlagt. Mellem Kristen Bernikows Gade, som det tidligere Stræde nu blev døbt, Antonistræde og den nye Gade, byggedes dernæst efter Tegning af Alfred Møller „Antoniehus“, „Pilegaarden“ opførtes mod Pilestræde, Citygade og Antonistræde efter Tegning af Ludvig Andersen, og endelig byggedes „Volmerhus“, opkaldt efter Overretssagfører A. Volmer, et af Konsortiets Medlemmer, paa Hjørnet af Østergade og Kristen Bernikows Gade. Her var det igen Robert Møller, som gav Tegningen. Disse Ejendomme danner nu „Crome & Goldschmidt“'s store Forretningskompleks, og „Volmerhus“ blev 1923-24 sammenbygget med „Antoniehus“, saaledes at Citygade blev blind.

De store Forretningsejendomme paa den anden Side af den udvidede Kristen Bernikows Gade blev opført af Byggeselskabet „City“ med Erik Schiødt og Chr. Arentzen som Arkitekter.

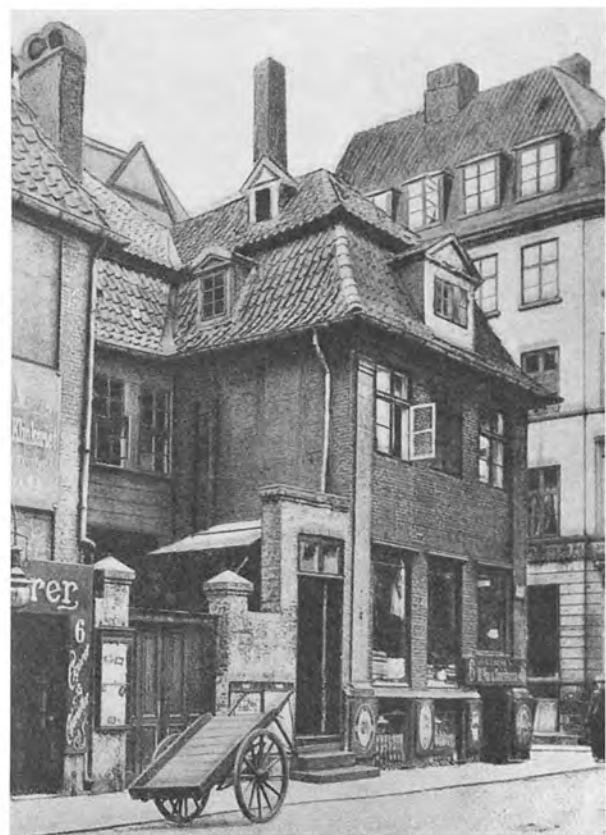
Til højre: Hjørnet af Kristen Bernikows Gade og Østergade. (Fot. 1916. Efter Før og Nu). Sammenlign Teksten overfor paa modstaaende Side. Herunder: Hjørnehuset ca. 1860. (Reklametryk).

Kristen Bernikows Gade er som foran Side 126 nævnt opkaldt efter Adelsmanden Christian Barnekow. Har Gadenavnet haft en lidt odies Klang, siden Holberg med Forkærlighed bringer det i Forbindelse med sine Komediefigurer, naar han om Magister Stygotius siger, at „mange forundre sig, hvor han kunde blive saa lærd, eftersom han kun er fød i Christen Bernikovs-Stræde“, ligesom forøvrigt Jeronimus i Jean de France og Arv i Maskerade: „Jeg er fød udi Christen-Copernikovstræde, om jeg nu vilde kalde mig Arv Christen-Copernikovstræde . . .“

Herunder: Kristen Bernikows Stræde set fra Østergade. (Fot. ca. 1890. Efter Før og Nu).

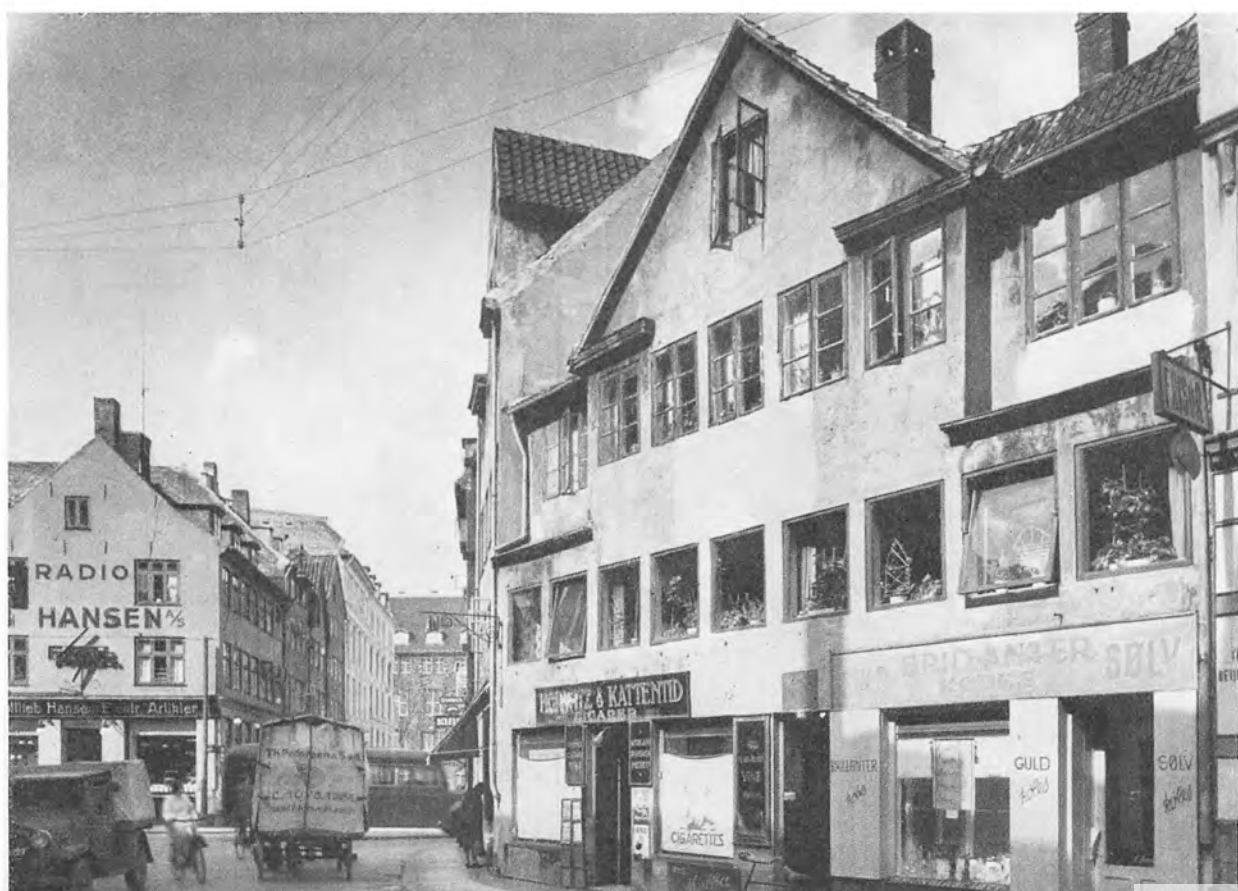

Billedet til venstre (Fot. Nord. Pressefoto) giver et Udsyn over Tagene ved Grønnegade mod de nyere Bygninger ved Hovedvagtsgade. Taarnkvisten med Uret paa Hjørnet af Kongens Nytorv ser man til højre.

Herover (Fot. 1901, Bymuseet. Efter Før og Nu) vises den pyntelige Ejendom, der laa paa Hjørnet af Store Regnegade og den forsvundne Didrik Badskærs Gang (til højre).

Huset, der en Overgang afgav Lokaler til Norske Selskab, stammede i sine ældste Bestanddele fra Tiden efter Branden 1728, men var ikke fra Begyndelsen det tilsyneladende i eet Træk saa velkomponerede trefløjede Anlæg. Det blev opført i flere Tempi og fik først senere sit „gebrokne“ Tag.

Grønnegade set imod Gammel Mønt. (Fot. 1948, København Før og Nu). Som Tagbilledet ovenfor er typisk for det gamle, mørkeste København, vises her et karakteristisk Billede fra den Gade, der ikke alene gav Navn til det første danske Komediehus – skønt dette ret beset laa i Ny Adelgade – men ogsaa til det ærkekøbenhavnske Talesprog.

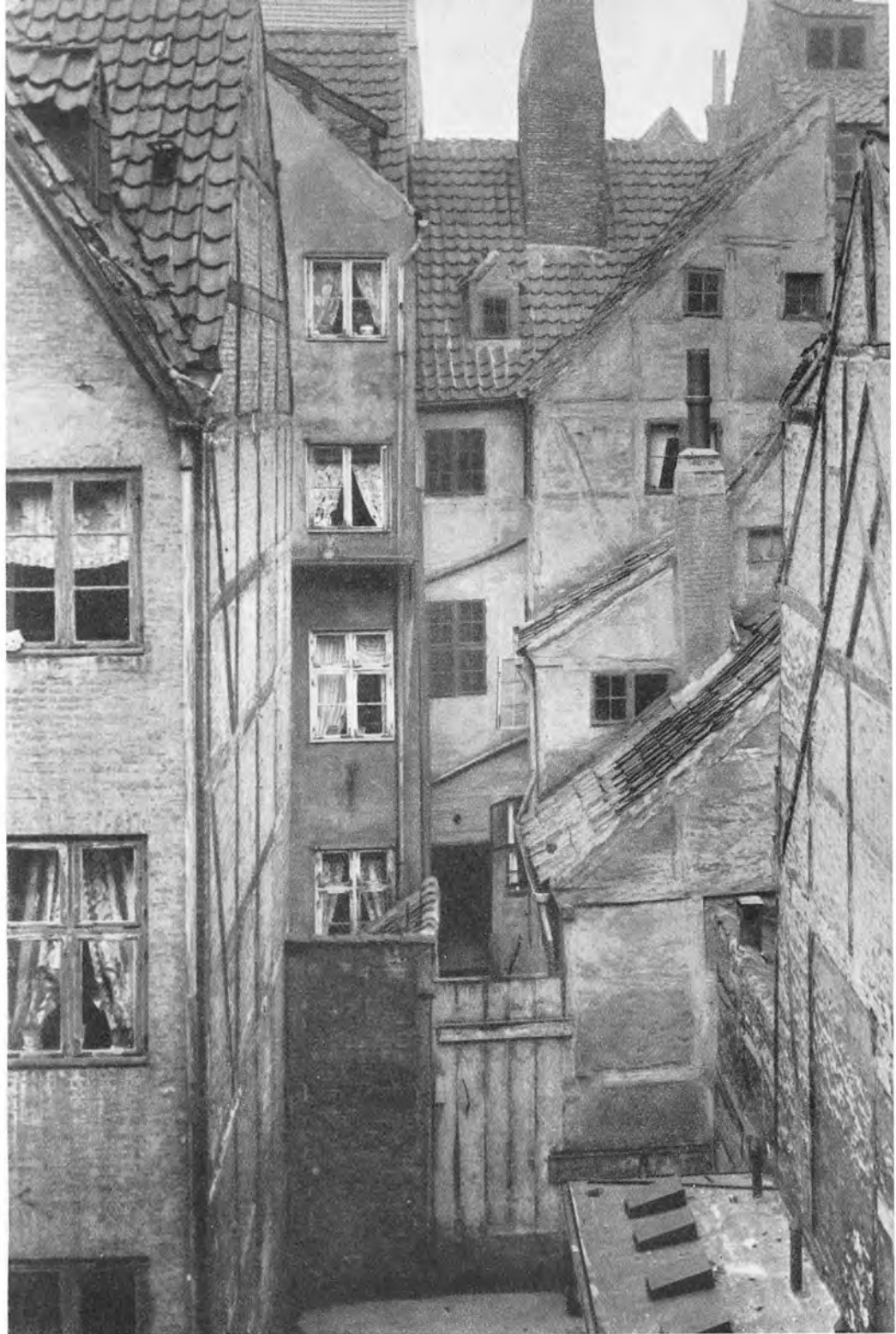
Udsigt fra Pistolstræde mod søndre Husrække i Grønnegade (Fot. 1913, By-museet).

Pistolstræde er den sidste af Gammel-Københavns indelukkede Gange, for den fortjener fuldt saavel denne Betegnelse som den forsvundne Peder Madsens Gang, af hvilken den i Virkeligheden var en Udløber, 1661 endnu registreret under den som Slippen. Navnet Pistolstræde kom først senere i Brug, tilligemed Pistol-torvet, som man kaldte den diminutive Plads, hvori Gyden udmunder, nu anvendt som Firmaet Morescos Gaardsplads. Om Beliggenheden se Planen Side 71.

Har Peder Madsen kun bygget den vestlige Husrække i den Gyde, som siden fik hans Navn, saa har han til Gengæld ogsaa Ansvaret for Pistolstræde. Han var iøvrigt en velmeriteret Borger paa Christian IV's Tid, en Kræmmer, der tillige drev sin Bryggergaard i Snaregade.

Pistolstræde er stadig en offentlig Gade, behørig forsynet med de blaa emaillerede Navneskilte, men den har jo mistet noget af sin Karakter, siden Husene paa Syd-siden blev revet ned og erstattet med den høje Brandgavl.

Naar Pistolstræde blev bevaret ved Sane-ringens af Peder Madsens Gang, skyldtes det sikkert, at Ejerne af de to Huse ved Grønnegade holdt disse i en urimelig høj Pris, saa Byggeselskabet maatte opgive at købe dem. Med deres usandsynlige trange Gaardsrum giver disse gamle Ejendomme en god Forestilling om den ellers forsvundne Bebyggelse i Gangen.

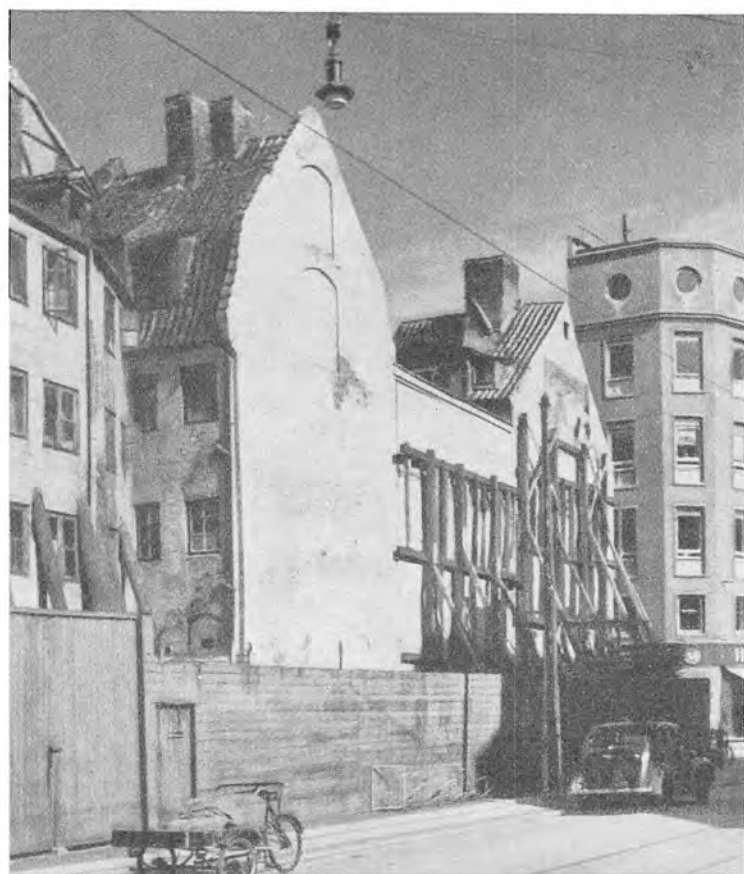

Pistolstræde: til venstre set fra Ny Østergade, til højre set mod Ny Østergade. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Til venstre: Hjørnet af Ny Østergade og Hovedvagtsgade. (Fot. Nord. Pressefoto). Nederst, til venstre: Ny Østergade, set mod Hjørnet af Grønnegade; til højre: Ny Østergade, set fra Østergade. (Begge Fot. 1948, København Før og Nu).

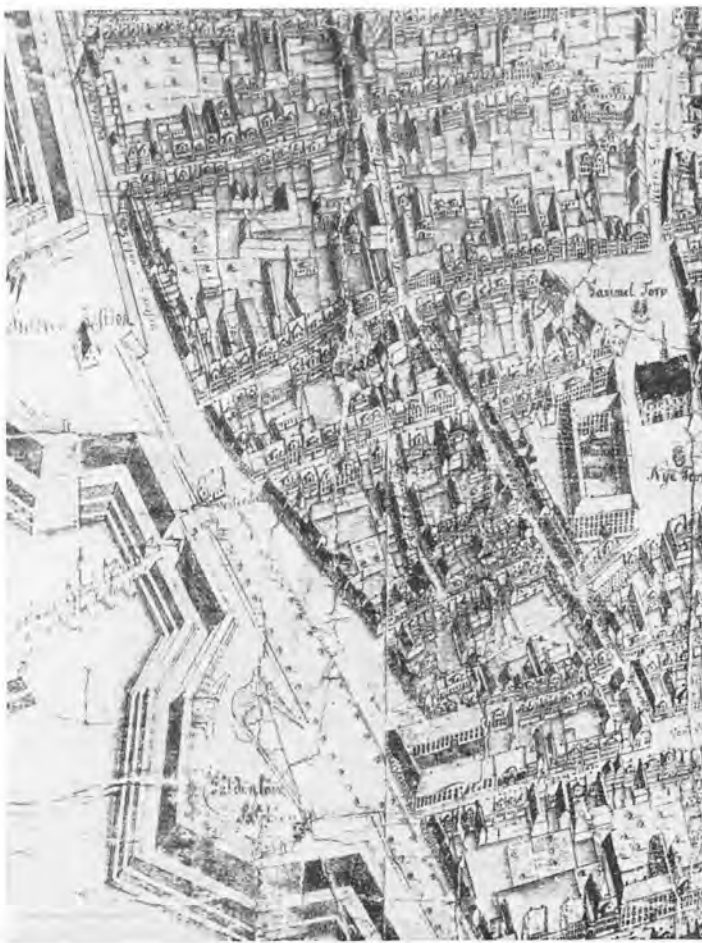
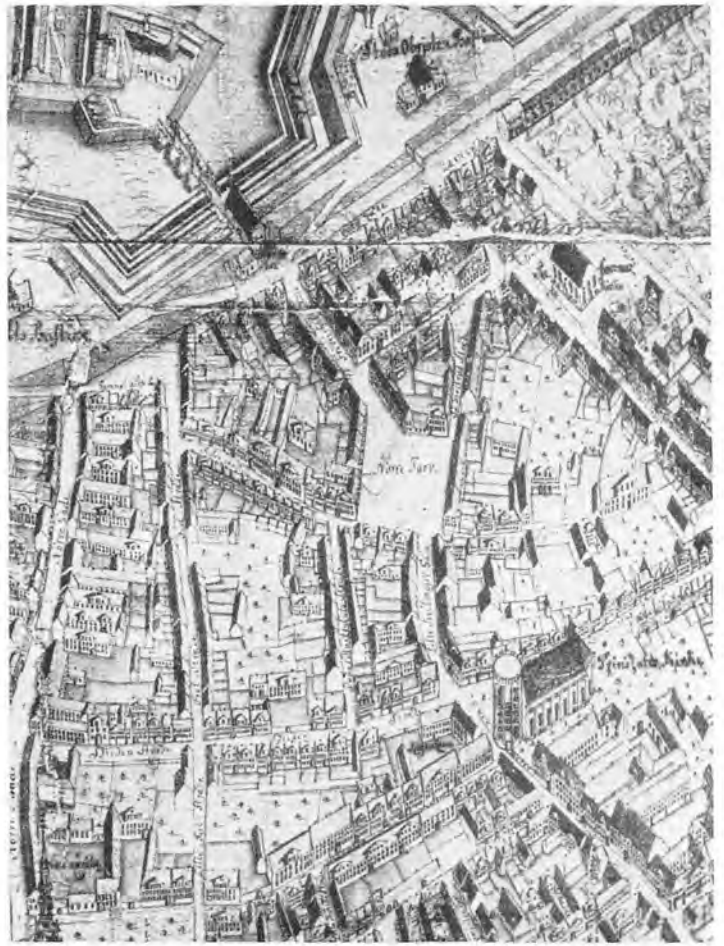
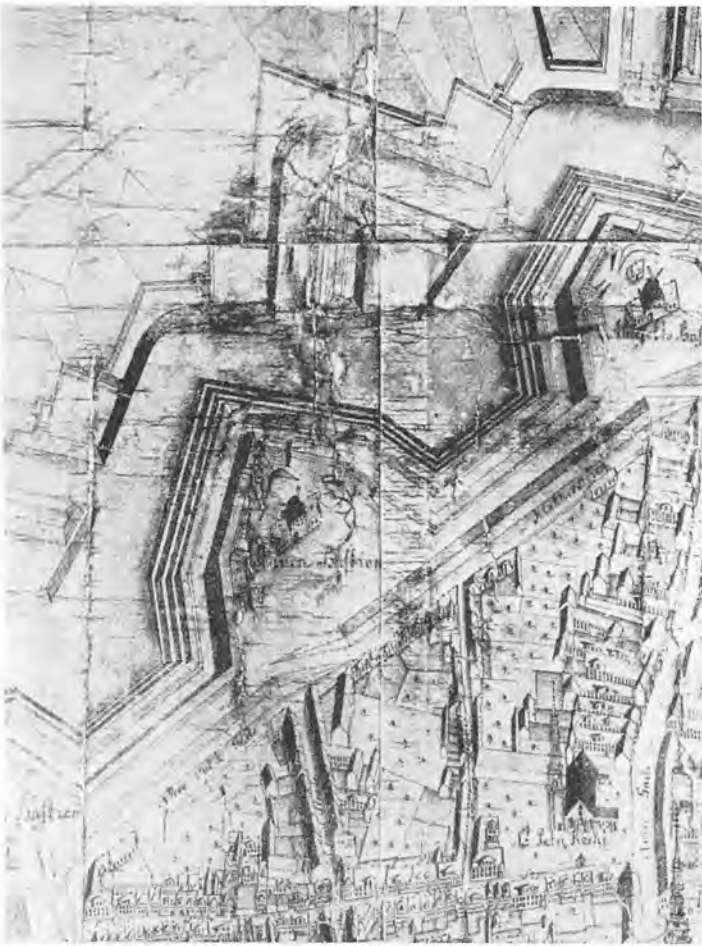
De af Datiden saa højlig beundrede Bygninger, som ved Arkitekt Ludvig Fenger blev opført i Hovedvagtsgade og Ny Østergade, er ikke netop i Kurs i Nutiden, der vel nok kan forstaa, at de i sin Tid betød et uhyre Fremskridt – man sammenligne med Billedet overfor – men ikke gouterer deres æstetiske Fremtræden. Betegnende nok er Grønnegade-Hjørnet af den til venstre afbildede Karré blevet „moderniseret“ med graa Cementpuds. Se Billedet forneden. Ligesaa betegnende synes det imidlertid at være for de hidtil skete københavnske Saneringer, at ingen af dem er blevet helt ført til Ende. Man spottede i 1875 over, at det gik langsomt med at fuldføre Svaneapoteket, men faldefærdige Huse, støttet af Stolper, findes endnu paa Ny Østergade.

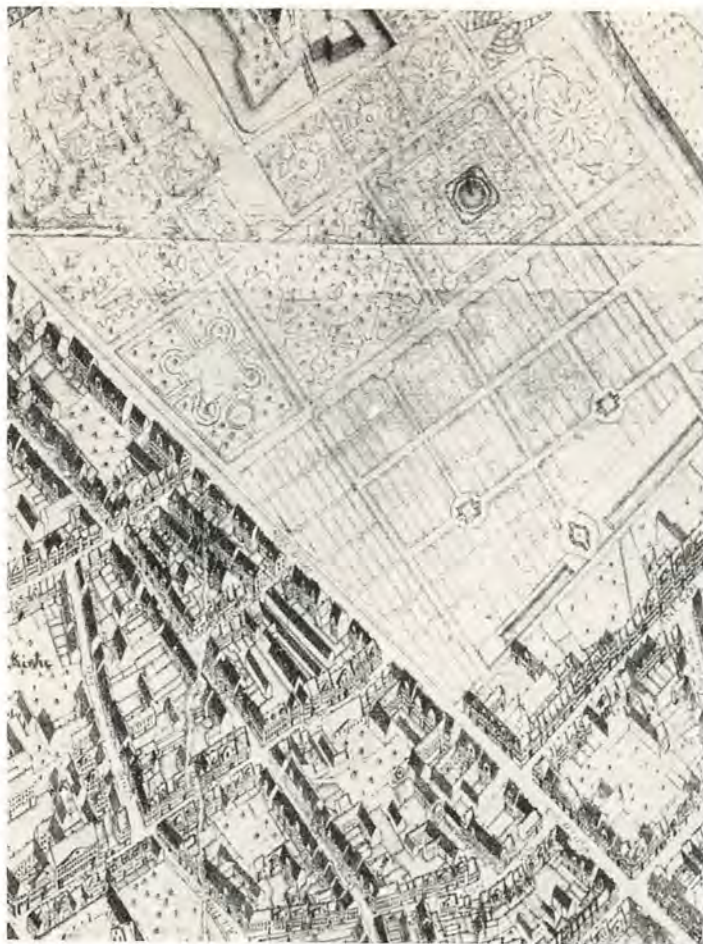

Et heldigt Tilfælde har bevaret dette Billede af Peder Madsens Gang. Det giver bedre end mange Ord Forstaaelse af Gydens hele Karakter, og man undrer sig end mere ved Underretningen om, at der i Gangen fandtes et Brændevinsbrænderi med Køerne installeret paa første Sal i Baggaarden. (Fot. By-museet).

Saneringen af Peder Madsens Gang fandt som foran omtalt Sted i Løbet af Aarene 1872-73. De to ens Ejendomme paa Hjørnerne mod Østergade blev opført med Ludvig Fenger som Arkitekt. De er vist Side 130-31, hvor tillige Svaneapotekets nye Ejendom er afbildet. Det gik nemlig ogsaa her saaledes, at, man i Nutiden ikke kunde forsone sig med Byggeriet fra 70'erne.

Udsnit af Geddes Perspektivkort over København 1757. (Fot. Falk efter Original i Stadsarkivet).

Vandringen gennem Gammel-København er til Ende. En lang Række Bybilleder har passeret Revy, Billeder fra Fortid og Nutid. De har vist Byen, som den var, gennem de svundne Aarhundreder og i vore Dage. En Række Flyverfotografier gav et Overblik over Nutidens Hovedstad. Her hidsættes Udsnit af et ældre Luftbillede af Byen, et konstrueret Luftbillede ganske vist, et Udsnit nemlig af Geddes eleverede Kort fra 1757. Det slutter sig nøje til samme Autors kendte Kvarterplaner, Hovedstadens ældste Matrikelkort, men gengiver dette i Perspektiv, med hvert enkelt Hus, hver eneste Bygning indtegnet, som man vilde se dem i Fugleperspektiv.

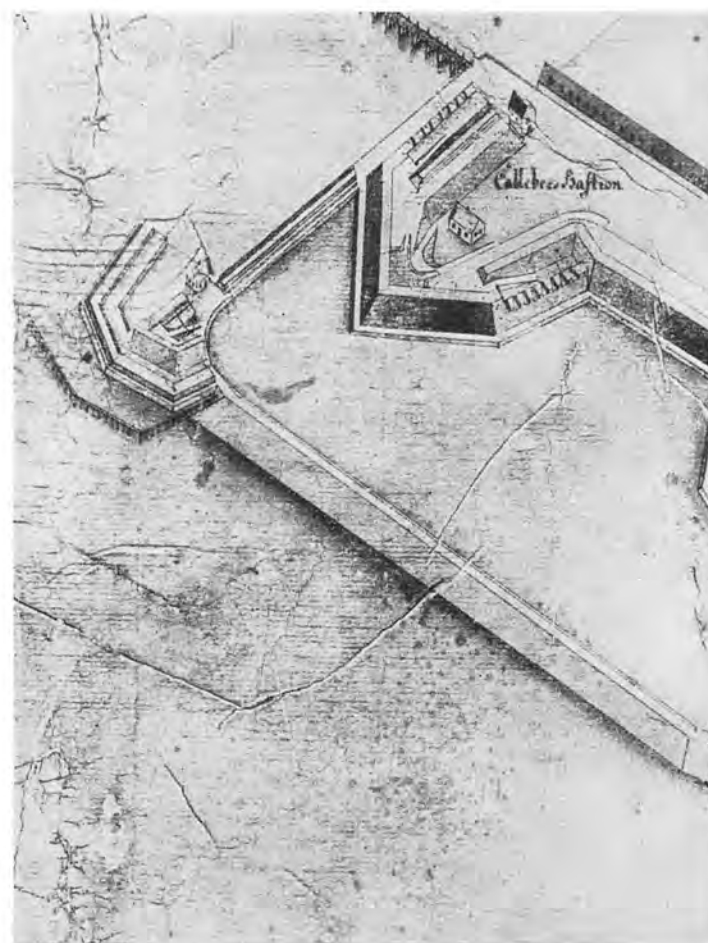
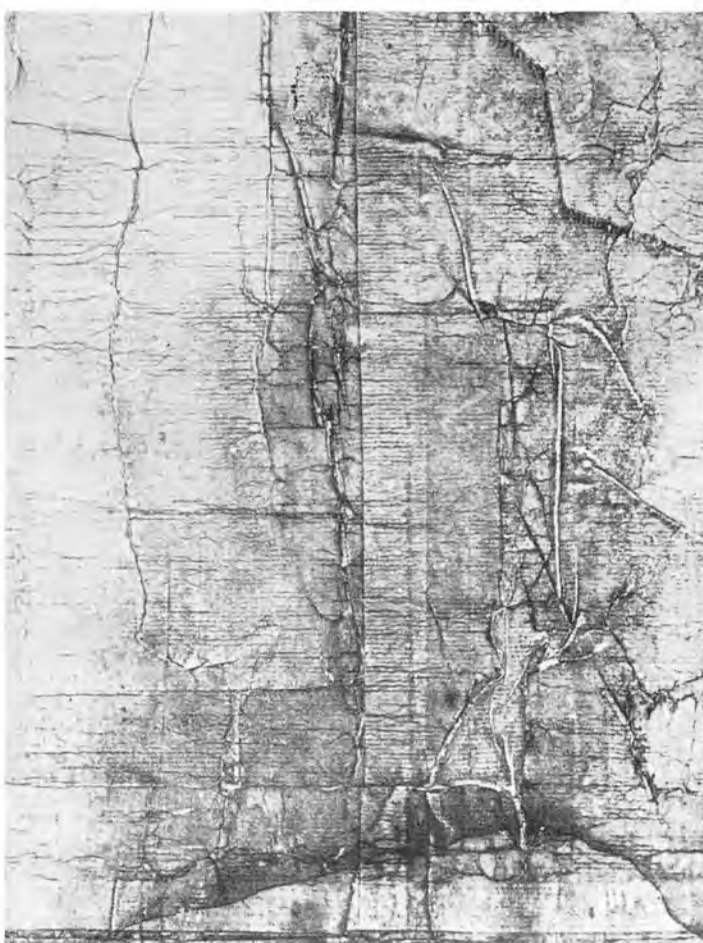
Geddes Kvarterplaner er til uvurderlig Nytte for Københavns-Forskningen. Men de var fra først af fremstillet af mere praktiske Grunde, nemlig i Tilslutning til Nyopmaalingen og Nymatrikuleringen af Byens Grunde 1756.

Geddes Perspektivkort havde mere Kuriositetens Interesse og eksisterer kun i et enkelt haandtegnet Eksemplar. Selv om det omhyggeligt gør Rede for alle Enkeltheder, kan man dog kun regne med, at de mere monumentale Bygninger er korrekt gengivet. Det store Flertal af de jævne Huse er blot skematisk tegnet, blandt andet ofte med flere Etager, end de havde. Men alligevel giver Planen et mere levende Indtryk af Datidens Hovedstad end et almindeligt Kort.

Og var det en Bedrift at tegne det, saa var det ogsaa noget af en Bedrift at fotografere det. Kortet er nemlig kun naaet frem til vore Dage i mildest talt makuleret Tilstand, og saa oversmurt med Fernis, saa mørkt i Tonen, at man meget daarligt kan skimte Tuschstregerne. Da Bymuseet ønskede det fotograferet, lykkedes det ved Anvendelse af moderne tekniske Hjælpemidler Stadsarkivets Fotograf, Mogens Falk, saa at sige at genfremstille den gamle Perspektivplan, saa den her har kunnet reproducere med et tilfredsstillende Resultat.

Paa disse Sider gengives den Del af Geddes Kort, der omfatter den egentlige gamle By. Paa næste Side bringes Udsnit med Frederiksholm-Kvarteret.

Hvad der rent umiddelbart falder mest i Øjnene, er foruden det udviklede og uregelmæssige Gadenet de mange Haver. Ikke blot var Byens Kirker dengang omgivet af hver sin hegnede Kirkegaard – der fandtes ogsaa Annekskirkegaarde her og der, som f. Eks. „Linden“ i Fiolstræde – men desuden laa der Haver overalt i Byen, Privathaver af ofte betydelig Størrelse. Man ser saaledes paa Udsnittet umiddelbart til venstre Resterne af Vingaardens gamle Have Øst for Nikolaj Kirke, Haven ved Grams Hotel – nuværende Angleterre – hvor siden Hovedvagtsgade blev anlagt, og ved Købmagergade det Reventlowske Hotel med den store Have, hvor Boye-Junge i 1780erne anlagde Kronprinsensgade. Man ser ogsaa Haver, hvor siden Hauser Plads kom til at ligge, og i Fellet øverst til venstre Haverne bag Bryggergaardene paa Nørregade.

Udsnit af Geddes Perspektivkort over København, visende den Del af Voldenes København, som ligger Syd for Løngangstræde, det saakaldte Frederiksholm-Kvarter, tilligemed en Del af Slotsholmen, Langebro og Begyndelsen af Christianshavns Vold. Sammenlign forrige Side. (Fot. Falk efter Original i Stadsarkivet).

INDHOLD

	Side
Bispebyen blev Storbyens Kerne. Gammel-København gennem Tiderne	5
<i>Af STEFFEN LINVALD</i>	
Billedafsnit	53
<i>Ved MOGENS LEBECH</i>	
Gammel-Københavns Bebyggelse	55
Strøget	73
Kongens Nytorv	135
Gammelholm	169
Holmens Kanal	181
Omkring Nikolaj Kirke.....	191
Ved Gammel Strand	213
Mellem Vandkunsten og Vartov	229
Frederiksholm	241
Mellem Vestergade og Nørrevold	257
Omkring Latinerkvarteret	271
Ved Kultorvet og Købmagergade.....	307
Fra Nørrevold til Ny Østergade	329

Fotografiske Illustrationer, der er betegnet: Fot. København Før og Nu, uden
Tilføjelse af noget Fotografnavn, er alle reproduceret
efter Optagelser af ERIK HANSEN

RETTELSER

Side 52, Sp. 1, L. 26 f. n.: den, Karré, læs: den Karré,

Side 59, Sp. 2, L. 1 f. n.: 152one, læs: 152orne

Side 80, L. 5 f. n.: Efterslægtskabets, læs: Efterslægtsselskabets

Side 164, L. 1-2 f. n.: Skuespilplads, læs: Skueplads

Side 169, Billedunderskrift: 1860, læs: 1865